

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი
Ilia State University
G. Tsereteli Institute of Oriental Studies

ტიპოლოგიური ძიებანი
VII
Typological Investigations

თბილისი 2015 Tbilisi

ტიპოლოგიური ძიებანი 1988 წელს დააარსა აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილების გამგემ, გამოჩენილმა მეცნიერმა ვლადიმერ (ლადო) ახვლედიანმა. სამ კრებულში დაიბეჭდა მხოლოდ ტიპოლოგიის განყოფილების თანამშრომელთა წერილები. **IV** კრებული ბატონი ლადოს გარდაცვალების შემდეგ გამოვიდა. იგი მისი დაბადების 75 წლისთავს მოვუსადაგეთ. მასში სხვადასხვა დარგის სპეცილისტები მონაწილეობდნენ. სარედაქციო საბჭოს წევრების გადანყვეტილებით, კრებული მხოლოდ ლინგვისტური ტიპოლოგიის თემატიკით არ იფარგლება. მრავალპროფილიანია **V** კრებული, რომელიც აკად. თამაზ გამყრელიძის დაბადების 75 წლისთავთან დაკავშირებით გამოიცა. **VI** კრებული მიეძღვნა ტიპოლოგიის განყოფილების უხუცეს თანამშრომელს, ჩვენს მასწავლებელს, მერი დამენიას.

წინამდებარე კრებული — ტიპოლოგიური ძიებანი **VII** — კოლევგის, მეგობრის ირინე (ლულუ) მელიქიშვილის ნათელ ხსოვნას ეძღვნება.

ტრადიციისამებრ, კრებულს დიდი ამაგი დასდო ბატონმა ვინფრიდ ბოედერმა.

რედაქტორი – მარიკა ჯიქია

სარედაქციო საბჭო:

რუსუდან ასათიანი

მარინე ივანიშვილი

ლადო ლეკიაშვილი

მარინა მეფარიშვილი

ეთერ სოსელია

ISBN: 978-9941-9371-1-8

ქართული აკადემიური წიგნი
ირ. აბაშიძის 16, თბილისი
ტელ: 2 227 137; 599 960 904
acad.ge; artlinesinfo@gmail.com

დაბეჭდილია საქართველოში

The Journal *Typological Investigations* was founded by the head of the Typological Section of the G. Tsereteli Oriental Institute, the distinguished linguist Vladimir (Lado) Akhvlediani in 1988. The first three volumes comprised only papers written by members of the section. The 4th volume, which was not published until after Lado Akhvlediani's decease, commemorated the 75th anniversary of his birthday and contained articles by authors working in different fields. The editorial board has decided once again not to restrict the range of its themes to typological topics. Similarly, the 5th number was a multi-faceted volume dedicated to Tamaz Gamkrelidze on the occasion of his 75 birthday. The 6th volume was dedicated to the memory of the oldest member of the typological section, our teacher Meri Damenia.

These papers are dedicated to the memory of our dear colleague and friend Irine Melikishvili (1943 – 2013).

By tradition, this volume owes a great effort to Prof. Winfried Boeder.

Editor - Marika Jikia

Editorial Board:

Russudan Asatiani

Marine Ivanishvili

Lado Lekiaishvili

Marina Meparishvili

Eter Soselia

ISBN: 978-9941-9371-1-8

Georgian Academic Book

Ir. Abashidze 16, 0179 Tbilisi

Tel.: 2 227 137; 599 960 904

acad.ge; artlinesinfo@gmail.com

Printed in Georgia

სარჩევი

ვინფრიდ ბოედერი ნეკროლოგი	14
მანანა ჭირაქაძე ნახნაგები, ანუ, იყო და არა იყო რა...	21
ბაია შუბითიძე, სალომე ბახია-ოქრუაშვილი, ელისაბედ გაზდელიანი, ნანა ჩხენკელი მეგობრის ხსოვნას	31
ნონა ლამბაშიძე მუდამ მახსოვხარ, არ მავინწყდები	36
მარიკა ჯიქია ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების მნიშვნელოვანი შენაძენი	39
ქეთევან გადილია პროფესორ ირინე მელიქიშვილის ღვანლი ქართული ფსალმუნის ისტორიაში	45
ნარგიზ ტიზლარიშვილი პროფესორ ირინე მელიქიშვილის ღვანლი ქართული ფსალმუნის ისტორიაში	45
ნინო ამირიძე ნარმოშობით სახელური აფიქსაცია ნაუღლებ ზმნურ ფორმებთან თანამედროვე ქართულსა და ლაზურში	57
რუსუდან ასათიანი ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურის დიაქრონიული სტაბილურობა ქართველურ ენებში	74
ზურაბ ბარათაშვილი ქცევის კატეგორიის გრამატიკული მნიშვნელობები ქართულში	88
სალომე ბახია-ოქრუაშვილი ოსური ოჯახი და საოჯახო ყოფა	100
მარიკა ბუცხრიკიძე თანხმოვანთკომპლექსებისეული /მ/ თანხმოვნის სტატუსი ქართულში	129
თამარ გასიტაშვილი ზოგიერთი სპარსული ნასესხობა „რუსუდანთანში“	148

ოსტ გიპერტი Corpus Caucasicum-ის შესახებ კორპუსის აგება არასტრუქტურული მასალიდან	156
ქეთევან გორგაძე პირველი იზაფეთის საკითხი თურქულ ენაში	174
რამაზ გორგაძე სამარე სიტყვის წარმომავლობის შესახებ	181
ნუნუ გურგენიძე აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები საქართველოს მთის (მთიულური, გუდამაყრული, თიანური) დიალექტებში	186
როზეტა დანელია ეროვნული იდენტობა და მედიაექსპორტი გლობალიზაციის პირობებში	197
ნინო თედიაშვილი რეჟად ნური გიუნთეჟინის რომანი „ნარჩიტა“ — თანამედროვეობის კონტექსტი	208
მარინე ივანიშვილი მცენარეთა სახელების უძველესი ქართველური და ინდოევროპული ფუძეები	220
ლევან იზორია აფხაზ სეპარატისტთა გამოსვლა 1957 წელს	233
ლევან იზორია აფხაზ სეპარატისტთა ანტიქართული „ამბოხი“ 1967 წელს	246
მედეა კინწურაშვილი განუსაზღვრელი პირის კონსტრუქციების სემანტიკა ფრანგულ და ესპანურ ენებში	270
მაია ლომია, რუსუდან გერსამია სივრცული ლოკაციის აღმნიშვნელი ძირითადი და ალტერნატიული პრედიკატები ქართველურ ენებში	277
ნანა მაჭავარიანი მადინამიკურებელი (გარდაქცევითობის) -ხა სუფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში	294
თამარ მახარობლიძე გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმათა შესახებ	298

ლია მელიქიშვილი სამართალი და მორალი ტრადიციულ საზოგადოებაში	308
ნინო მელიქიშვილი იოსებ ფლავიოსის თხზულების - „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი“ – ძველი ქართული თარგმანის რედაქტირება XIX საუკუნეში	316
მარინა მეფარიშვილი უგარიტული ენის ზოგიერთი მახასიათებლის შესახებ	330
ირინე ნაჭყებია ევროპელთა თვალით დანახული ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანის ბრწყინვალეობა და უბედურება (XIX საუკუნის პირველი მესამედი)	340
ნესტორ ნოზაძე რიცხვში შეთანხმების ერთი საკითხი თურქულსა და ქართველურ ენებში	371
ნიკოლოზ ოთინაშვილი გვარსახელებიდან ნაწარმოები ტოპონიმები ზემო ქართლში და მათი კლასიფიკაცია	381
ნათელა ჟვანია საკუთარსახელთასტრუქტურადასემანტიკაეთიო-სემიტურ ენებში (ძველი ეთიოპური, ამჰარული)	388
ლუიზა რუხაზე ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობების შესახებ	392
ნანა საგანელიძე სომხური ენის 14 ბგერის ფონოლოგიური სტატუსის განსაზღვრა	397
ლიანა სამყურაშვილი დალესტურენოვანი ხელნაწერები ტრანსლიტერირებული არაბული გრაფიკით	409
სოფიო სარჯველაძე ახალი მასალები ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის Hკოლექციაში დაცული ოთხთავის ნუსხების შესახებ	414
მაია სახოკია რუსულიაღწერიითიპოსესიურიპერფექტის ტიპოლოგია	437
დარეჯან სვანი სქესის, რიცხვის, სტატუსის გაგებისათვის კლასიკურ	

სირიულში	464
ეთერ სოსელია თანხმოვანთა ზოგიერთი ფონოტაქტიკური მახასიათებელი თანამედროვე ქართულში	471
მურმან სუხიშვილი სსვანური იგინწალ (ბქ.) „ირწევა, ქანაოხს“ და ე > ი ხმოვანთმონაცვლეობის საკითხი	481
იზაბელა ქობალავა ულ-ა, „სვლა“ ზმნის სემანტიკა მეგრულში	488
გუჩა ქუთათელაძე ქართული ხმოვნების გადმოცემა ოსმალურ სააღრიცხვო დავთრებში	515
მურმან ქუთელია ეროვნული თავისუფლების მოტივი ქართველ და არაბ რომანტიკოსებთან	523
იზა ჩანტლაძე, ქეთევან მარგიანი-სუბარ ზემოსვანური მორფემული ლექსიკონი	536
მერი ჩიქობავა ლექსიკურ-სემანტიკურ სისტემათა ტიპოლოგია ინდოევროპულსა და ქართველურში	553
ნუცა წერეთელი სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა სემანტიკა	569
მაია ლამბაშიძე, მანანა ჭირაქაძე ოძრხე (ისტორიულ-გეოგრაფიული სახელის კოგნიტური ინტერპრეტაციის ცდა)	574
ნანი ხელაია ქართულ დასურათებულ ოთხთავთა და სამედიცინო ხელნაწერთა სიუჟეტური პარალელები	597
ფ. ჰერჩი, ი. ჰიზალი, ბ. ჯეთინელი ზულფუ ლივანელი: სერენადა ნადიასთვის – თანამედროვე თურქული ციკლური პარაბოლა რომანის დადებითი შეფასება ლესინგის განმანათლებლური იდეების შუქზე	635

Contents

Winfried Boeder Nekrolog	14
Manana Chirakadze waxnagebi, anu, iyo da ara iyo ra...???????	21
Baya Shubitidze, Salome Bakhia-Okruashvili, Elisabed Gazdeliani, Nana Ckhenkeli megobris xsovnas ?????????	31
Nona Gambashidze mudam maxsovxar, ar maviwydebi ?????????	36
Marika Jikia qarTvelologiuri kvleva-Ziebis mniSvnelovani SenaZeni ?????????	39
Ketevan Gadelia qarppnaZeni ????????? 39	
Nargiz Tizlarishvili profesor irine meliqiSvilis Rvawli qarTuli fsalmunis istoriaSi ?????????	45
Nnino Amiridze Originally Nominal Affixation on Finite VerbForms in Modern Georgian and Laz	57
Rusudan Asatiani The Diachronic Stability of the Morphological Structure of the Verb: Georgian and the Other Kartvelian Languages	74
Zurab Baratashvili Grammatical Meanings of the Category of Version in Georgian	88
Salome Bakhia-Okruashvili Ossetian Families and Their Life	100
Marika Bucxrikidze The status of /m/ in /m/ + C clusters in Georgian	129
Tamar Gasitasvili Some Persian borrowings in Georgian heroic-adventure story „Rusudaniani“	148
Jost Gippert	

Towards a Corpus Caucasicum Building a corpus from unstructured data	156
Ketevan Gorgadze First Izafet in Turkish Language	174
Ramaz Gorgadze About the origin of the Georgian word samare (samare)	181
Nunu Gurgenidze Orient origin lexical elements in the mountain dialects of Georgia (Tianeti, Gudamakari, Mtianeti)	186
Rozeta Danelia Nationale Identität und Medienexport in der Epoche der Globalisierung	197
Nino Tediashvili The context of contemporaneity in the novel “The Wren” by Resat Nuri Guntekin	208
Marine Ivanishvili The Kartvelian and Indo-European Ancient Plant Name Stems	220
Levan Izoria Movement of Abkazian Separatists in 1957	233
Levan Izoria Anti-Georgian „Revolt” of Abkhazian Separatists (1967)	246
Medea Kintsurashvili Semantic of the indefinite-personal constructions in French and Spanish languages	270
Maia Lomia, Rusudan Gersamia Main and alternative predicates referring to spatial location in the Kartvelian languages	277
Nana Machavariani Towards the origin of dynamizing (transforming) –xa suffix in Abkhaz	294
Tamar Makharoblidze	

Concerning the forms of the III series of transitive verbs	298
Lia Melikishvili	
Law and Morality in Traditional Society	308
Nino melikishvili	
The editing of the Old Georgian translation of Flavius Josephus’ “Jewish Antiquities” in the 19th century	316
Marina Meparishvili	
Some characteristics of the Ugaritic language	330
Irène Natchkebia	
Brilliance and Poverty of Women in Persia Seen by Europeans (The First third of 19 th Century)	340
Nestor Nozadze	
One Issue of Agreement in Number in Turkish and Kartvelian Languages	371
Nikoloz Otinashvili	
Summary Toponyms Composed from the Names in Upper (Zemo) Kartli and their Classification	381
Natela Jvania	
Structure and Semantic of Proper Names in Ethio-Semitic Language (Old Ethiopic, Amharic)	388
Louisa Rukhadze	
About Georgian-Turkish Linguistic Relations	392
Nana Saganelidze	
For Phonologic Definition of Status of Armenian’s/y/Sound	397
Liana Samkurashvili	
Manuscripts in Dagestanian Languages Transliterated in Arabic Script	409
Sophio Sarjveladze	
New Materials about the Gospel Manuscripts Kept in the H Fund of Tbilisi National Centre of Manuscripts	414
Maia Sakhokia	
Russian Analytical Possessive Perfect Typology	437
Darejan Svani	

On the Interpretation of Gender, Number and Status in Classical Syriac	464
Ether Soselia Some Phonotactic Characteristics of Consonants in Modern Georgian	471
Murman Sukhishvil Svan Verb iginwäl (Lower Bal Dialect) “sways, swings” and the Question of the e > i Alternation	481
Izabela Kobalava The semantics of the motion verb ul-a ‘to go’ in Megrelian	488
Gucha Kutateladze qarTuli xmovnebis gadmocema osmalur saaRricxvo davTrebSi	515
Murman Kutelia The motif of national freedom in the Work of Georgian and Arab Romanticists	523
Iza Chantladze, Ketevan Margiani-Subari “Dictionary of the Upper-Svan morphemes” (Basics of segmentation)	536
Mary Chikobava Semantic Transformations of Verbal Bases (Typology in Indo-European and Kartvelian)	553
Nutsa Tsereteli Affix Order in Nominal Inflection: Violation of cross-linguistic preferences and the dative in Urum	569
Maya Gambashidze & Manana chirakadze Ozrqe (Reshinking Cognitive Interpretation of Toponym)	574
Nani Khelaia Comparison of Gospels with Illustrations and Medical Manuscripts	597
F. Hertsch, I. Hizal, B. Cetinel Zülfü Livaneli: Serenade für Nadja – Eine moderne, türkische Ringparabel. Der Versuch einer Bestätigung des Romans im Angesicht Lessings Aufklärung (durch das Drama Nathan der Weise)	635

ირინე მელიქიშვილი ჩვენი მომდევნო თაობის ქართველ ენათმეცნიერთა ბრწყინვალე წარმომადგენელია: იგი ენათმეცნიერების მრავალ სფეროში მოღვაწეობდა, მავრამ ერთი დარგი იყო მისთვის ყველაზე მახლობელი, სადაც მან საერთაშორისო მნიშვნელობის აღმოჩენები გააკეთა და მით დაიმკვიდრა თვალსაჩინო ადგილი მსოფლიო ენათმეცნიერებაში: ეს საენათმეცნიერო დარგი ვახლავთ ენობრივ სისჭემათა სტრუქტურული ციპოლოგია, ენათა ფონოლოგიური უნივერსალიები, სადაც ირინე მელიქიშვილის მიერ დადგენილი ენობრივი კანონზომიერებანი უმნიშვნელოვანეს მიღწევებადაა მიჩნეული თანამედროვე ენათმეცნიერებაში.

თ. ეჭყეაძე

ირინე (ლულუ) მელიქიშვილი

ირინე მელიქიშვილი (1943-2014)

ნეკროლოგი

2013 წლის 2 დეკემბერს ჩვენგან წავიდა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების სფეროს ერთ-ერთი შესანიშნავი ქართველოლოგი. მე მქონდა ბედნიერება, ორმოცი წლის განმავლობაში მეურთიერთა ირინე მელიქიშვილთან და სასიამოვნოდ ვიგონებ მის კეთილგანწყობას სახლში და უნივერსიტეტში. ახლა მე ჩემი პერსპექტივიდან მინდა რამდენიმე სიტყვით შევაფასო მისი ღვაწლი, კერძოდ კი იმ თვალთახედვით, თუ რა მნიშვნელობა აქვს მას დღეს ჩვენთვის და რა მნიშვნელობა ექნება მომავალში. მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა უყურადღებოდ კი არ უნდა დაიმარხოს ბიბლიოგრაფიებში, არამედ სამომავლო სამუშაოს გზამკვლევი უნდა გახდეს მის მიერვე ნაჩვენები მიმართულებით და მისივე პროგრამის ფარგლებში – განსაკუთრებით საქართველოში.

ირინე მელიქიშვილი არძელებს იმ ტრადიციას, რომელმაც გასული საუკუნის სამოციან წლებში საქართველოში ქართველურ ენათა სფეროში ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების აყვავების ხანა მოიტანა. ვინც ამ პერიოდის ნაშრომებში ჩაიხედავს, გაკვირვებული დარჩება იმით, რამდენად ავითარებდა ქართველოლოგიას, როგორც თანამედროვე საერთაშორისო ენათმეცნიერებას, ახალგაზრდა თაობა, რომელსაც სხვებთან ერთად, ეკუთვნოდა გივი მაჭავარიანი და თამაზ გამყრელიძე – და ეს ყველაფერი ხდებოდა საბჭოთა პროვინციის პირობებში. ამ კონტექსტში დაიწყო ირინე მელიქიშვილმა თავისი კვლევა. მის პირველსავე შრომებში უკვე გამოჩნდა ცენტრი, რომლის ირგვლივაც მოძრაობს თითქმის მთელი მისი ცხოვრებისეული შემოქმედება. ის არა მარტო დარწმუნებული იყო, რომ

გამონაკლისის გარეშე უნდა დაცულ იქნეს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების კლასიკური პრინციპები და რომ სტრუქტურალისტური კონცეპტების გარეშე, როგორცაა ოპოზიცია და სისტემა, შეუძლებელია გაგებულ იქნეს ენობრივი ფორმის მნიშვნელოვანი მიმართებები, არამედ ამის გარდა მას ჰქონდა სპეციფიკური მიდგომა, სახელდობრ, ენების ტიპოლოგია და მარკირების თეორია. რომან იაკობსონის 1957 წლის თეზიდან გამომდინარე, რომ ენის ტიპოლოგიას გადამწყვეტი მაკონტროლებლის ფუნქცია აქვს რეკონსტრუირებული ენობრივი სისტემისთვის, იგი იზიარებდა ი. გრინბერგის მიერ განვითარებულ კავშირს ტიპოლოგიასა და მარკირების თეორიას შორის, რომელშიც ენობრივ თვისებათა იმპლიკაციების მიმართებები ფუნქციონალურადაა გაგებული.

ირინე მელიქიშვილი მუშაობდა ენათმეცნიერების მრავალ საკითხზე, მაგალითად, სოსიურის გამაკრიტიკებელ დისკუსიაში ენობრივი ნიშნის ტელეოლოგიური ხასიათის შესახებ (2001), აგლუტინაციისა და ფლექსიის (ფუზიურობის) მიმართების შესახებ ქართველურ ენებში (2010), პერფექტის პოსესიური ხასიათის შესახებ (1991) და ა.შ. ქართველური თანხმონების სისტემური ბგერწერითი სიმბოლიკის შესწავლამ მიიყვანა იგი ენათმეცნიერების ახალ ფუნქციონალურ სფეროსთან, კერძოდ, - სწორედ რ. იაკობსონის ტრადიციაში – გალაკტიონ ტაბიძის ცნობილი ლექსის (ქარი ჰქრის...) ბგერითი სტრუქტურის კვლევასთან: ის აჩვენებს, როგორ გამოიყენა პოეტური „აღგებრის“ ამ ოსტატმა სტატისტიკური ნორმისგან განსხვავებული ბგერათა განაწილება, რათა წინა პლანზე წამოეწია ახალი, მეტაფიზიკური მნიშვნელობის სივრცე (რათა „გაეაქტიურებინა“ იგი პრალის სკოლის მნიშვნელობით). მაგრამ ირინე მელიქიშვილის ყველაზე მნიშვნელოვანი თემები იყო ქართველური თანხმონების სისტემის ინტერპრეტაცია და რეკონსტრუქცია და ქართველური ძირის სტრუქტურა

მის ინდოევროპულ შესატყვისებთან ერთად. ორივე ისეთი საკითხია, რომელიც ყველა ენაში ცენტრალური ინტერესის საგანს წარმოადგენს.

პირველ მონოგრაფიაში (1976, 1970, 1973, 1974), ირინე მელიქიშვილს მდიდარი ცოდნით მარკირების ევროპული და ამერიკული თეორიების დისკუსიისა და მრავალი ენის ფონოლოგიურ სისტემაზე მათი გამოყენების საფუძველზე მიყვავართ ქართველურ კონსონანტთა სისტემის სინქრონიისა და დიაქრონიის მნიშვნელოვან, ახალ ინტერპრეტაციამდე, სიბილანტების საკამათო პრობლემის ჩათვლით (1970, 1973, 1980, 2001, 2009, 2010). ამ თემას ავტორი წლების განმავლობაში ხშირად უბრუნდებოდა და ამასთანავე კავკასიური ენების ფონეტიკის შესახებ ახალი ექსპერიმენტალური კვლევების შედეგების მიღებას ახერხებდა (2011).

მეორე დიდი თემის, რომელიც თეორიული და ემპირიული თვალსაზრისით ამას უკავშირდება, კერძოდ, ქართველური ძირის სტრუქტურის, ირინე მელიქიშვილმა საბედნიეროდ დროულად კიდევ მოასწრო მომდევნო მონოგრაფიაში (2009), რომელიც თავს უყრის ამ და ფონოლოგიური ტიპოლოგიის სფეროში მისი კვლევების შედეგებს (1976, 1980, 1983, 2000, 2005, 2008). ეს მონოგრაფია მიეკუთვნება იმ საუკეთესო ნაშრომთა რიცხვს, რომლებიც ისტორიულ-შედარებითმა ქართველოლოგიამ შექმნა საქართველოში. მასალის სიმდიდრე და სხვადასხვა ტიპის ენებში მისი რაოდენობრივი თვისებების დეტალური აღწერა, დისკუსიის ჩართვა მარცვლის აგებულების ზოგად თეორიაში და მის მიერ ადრე დადგენილი წონასწორობის მიდრეკილების წესი ძირის თანხმონებებს შორის და მრავალი სხვა მისი აზრი იმსახურებს იმას, რომ ყურადღება მიექცეს მათ არა მარტო ქართველოლოგიაში, არამედ სამომავლოდ ფონოლოგიის ზოგად თეორიაში.

ორივე თემა ირინე მელიქიშვილმა დაუკავშირა დისკუსიას პროტოინდოევროპულში პარალელური მოვლენების შესახებ

(1980, 1988, 1991, 2002, 2009). მან აქ გაიზიარა ინდოევროპულ ხშულთა სისტემის „გლოტალური“ ინტერპრეტაცია თ. გამყრელიძისა და სხვათა და ამის საფუძველზე აღწერა ქართველური და პროტოინდოევროპული ძირის სტრუქტურის შესამჩნევი მსგავსება (1966, 1979, 1980, 1997). ამის ფონზე მან ასევე შეისწავლა ენათა ორივე ოჯახს შორის მორფოლოგიური და ლექსიკური მსგავსებები და გაითვალისწინა კონტაქტისა და - საჭირო სიფრთხილით შორეული გენეტიკური ნათესაობის შესაძლებლობა (2002, 2009). ამგვარი ჰიპოთეზები, ბუნებრივია, ისევე საკამათოა, როგორც სხვა ავტორთა მიერ გამოთქმული თვალსაზრისიც, რომ ქართული თავისი არგუმენტის მარკირებაში ცენტრალურ სემანტიკურ როლებს პირდაპირ ასახავს და რომ მას „აქტიური“ ხასიათი აქვს (2005, 2008, 2011). როგორც არ უნდა დასრულდეს შესაბამისი დისკუსიები: ირინე მელიქიშვილმა ამ და საენათმეცნიერო ქართველოლოგიის სხვა საკითხებს შესძინა მნიშვნელოვანი იმპულსები, რომლებიც არ უნდა იქნეს დავიწყებული საქართველოში და სხვაგან.

ირინე მელიქიშვილი რჩება სანიმუშო მაგალითად ყველასთვის, ვინც სერიოზულად იმუშავებს ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებაში ენათა ტიპოლოგიის თვალსაზრისით; და ამასთანავე მათთვის, ვინც მის მსგავსად ქართველურ ენათა სოლიდურ ცოდნას საჭირო საიმედოობით დააკავშირებს ზოგად და ტიპოლოგიურ ენათმეცნიერებასთან.

ვინფრიდ ბოედერი

გერმანულიდან თარგმნა ნინო დობორჯგინიძემ

Irine Melikischvili (1943-2014)

Nekrolog

Am 2. Dezember 2013 ist eine der besten Kartvelologen auf dem Gebiet der historischen-vergleichenden Sprachwissenschaft von uns gegangen. Ich hatte das Glück, Irine Melikishvili 40 Jahre lang zu kennen und denke dankbar an die angenehme Gastfreundschaft in ihrem Hause und in ihrer Universität zurück. Im Folgenden möchte ich aber aus meiner Perspektive in wenigen Worten ihr Werk zu würdigen, und zwar unter dem Gesichtspunkt, was es für uns heute und in Zukunft bedeutet. Ihr wissenschaftliches Erbe soll nicht unbeachtet in Bibliographien begraben werden, sondern zur Weiterarbeit in der von ihr gezeigten Richtung und im Rahmen ihres Programms anregen - besonders in Georgien.

Irine Melikishvili gehört in eine Tradition, die in den 60-er Jahren des vorigen Jahrhunderts auf dem Gebiet der Kartvelsprachen eine Blütezeit der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft in Georgien herbeiführte. Wer in die Arbeiten dieser Zeit hineinschaut, wird darüber staunen, in welchem Maße eine jüngere Generation, zu der unter anderen Givi Matschavariani und Tamaz Gamkrelidze gehörten, die Kartvelologie als eine moderne, internationale Sprachwissenschaft betrieben – und das unter den Bedingungen einer sowjetischen Provinz. In diesem Kontext begann Irine Melikishvili ihre Forschung. In ihren ersten Arbeiten ist bereits voll und ganz der Mittelpunkt sichtbar, um den sich fast ihr ganzes Lebenswerk bewegt. Sie war nicht nur überzeugt, dass an den klassischen Prinzipien der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft kompromisslos festgehalten werden muss und dass man ohne strukturalistische Konzepte wie Opposition und System entscheidende Zusammenhänge sprachlicher Form nicht verstehen kann, sondern sie hatte darüber hinaus einen spezifischen Ansatz, nämlich die Sprachtypologie und die Markiertheitstheorie. Ausgehend von Roman Jakobsons These von 1957, dass die Sprachtypologie eine entscheidende Kontrollfunktion für rekonstruierte Sprachsysteme hat, folgte sie der von J. Greenberg entwickelten Verbindung zwischen Typologie und Markiertheitstheorie, in der Implikations-

beziehungen sprachliche Eigenschaften funktional verständlich werden.

Irine Melikishvili hat sich mit vielen Fragen der Sprachwissenschaft beschäftigt, z.B. – in kritischer Auseinandersetzung mit de Saussure - mit dem “Teleologischen“ Charakter des sprachlichen Zeichens (2001), mit dem Verhältnis zwischen Agglutination und Fusion in den Kartvelsprachen (2010), mit dem «possessiven Charakter des Perfekts (1991), usw. Das Studium der systemhaften Lautsymbolik kartvelischer Konsonanten (1999, 2000) führte sie u.a. in einen neuen funktionalen Bereich der Sprachwissenschaft, nämlich – ganz in der Tradition von R. Jakobson - zu einer Untersuchung der Lautstruktur eines bekannten Gedichts von Galaktion Tabidze (Kari kris...) (2008): Sie zeigt, wie dieser Meister der poetischen “Algebra“ eine von der quantitativen Norm abweichende Lautverteilung benutzt, um eine neue, metaphysische Bedeutungsdimension hervorzuheben (d.h., sie im Sinner der Prager Schule zu “aktualisieren“).

Ihre wichtigsten Themen waren aber die Interpretation und Rekonstruktion des kartvelischen Konsonantensystems und die kartvelische Wurzelstruktur zusammen mit ihren indogermanischen Entsprechungen. Beides sind Fragestellungen, die in allen Sprachen von zentralem Interesse sind.

In ihrer ersten Monographie (1976, 1970, 1973, 1974), führt ihre kenntnisreiche und systematische Diskussion der europäischen und amerikanischen Markiertheitstheorie und ihre Anwendung auf die phonologischen Systeme vieler Sprachen zu einer wichtigen, neuen Interpretation der Synchronie und Diachronie des kartvelischen Konsonantensystems, einschließlich des vieldiskutierten Sibilantenproblems (s. 1970, 1973, 1980, 2001, 2009, 2010). Auf dieses Thema ist die Autorin im Laufe der Jahre öfter zurückgekommen und hat dabei zuletzt Ergebnisse neuerer experimenteller Forschungen zur Phonetik der kaukasischen Sprachen heranziehen können (2011).

Das zweite große Thema, das sich theoretisch und materiell daran anschließt, nämlich die kartvelische Wurzelstruktur, hat Irine Melikishvili noch rechtzeitig in einer weiteren Monographie (2009) behandeln können, die die Ergebnisse ihrer Forschungen auf diesem Gebiet und auf dem Gebiet der phonologischen Typologie überhaupt zusammenfasst (cf. 1976, 1980, 1983, 2000, 2005, 2008). Diese Monographie gehört zu den besten Arbeiten, die die historisch-vergleichende Kartvelologie in Georgien her-

vorgebracht hat. Die Fülle des Materials und die detaillierte Beschreibung seiner quantitativen Eigenschaften in Sprachen verschiedenen Typs, die Einbettung der Diskussion in die allgemeine Theorie der Silbenbildung und das früh erkannte Gesetz des Gleichgewichts der Sonorität zwischen den Wurzelkonsonanten (წონასწორობის მიდრეხილების წესი) und zahlreiche andere Erkenntnisse verdienen es, nicht nur in der Kartvelologie, sondern in Zukunft auch in der allgemeinen phonologischen Theorie beachtet zu werden.

Beide Themen hat Irine Melikishvili mit einer Diskussion paralleler Erscheinungen im Proto-Indogermanischen verbunden (1980, 1988, 1991, 2002, 2009). Sie hat sich dabei der glottalen Interpretation der indogermanischen Verschlusslaute (ხმულთა სისტემა) von T. Gamkrelidse und anderen angeschlossen und auf dieser Grundlage die bemerkenswerte Ähnlichkeit zwischen kartvelischer und proto-indogermanischer Wurzelstruktur beschrieben (1976, 1979, 1980, 1997). Vor diesem Hintergrund hat sie auch morphologische und lexikalische Ähnlichkeiten zwischen den beiden Sprachfamilien studiert und die Möglichkeit von Kontakt und - mit der notwendigen Vorsicht - einer entfernten genetischen Verwandtschaft in Betracht gezogen (2002, 2009). Solche Hypothesen sind naturgemäß ebenso kontrovers wie die auch von anderen Autoren vertretene Meinung, dass das Georgische in seiner Argumentmarkierung die zentralen semantischen Rollen direkt abbilde und dass es einen „aktiven“ Charakter habe (2005, 2008, 2011). Wie auch immer die entsprechenden Diskussionen enden werden: Die Autorin hat hier und bei anderen Fragen der sprachwissenschaftlichen Kartvelologie wichtige Impulse gegeben, die in Georgien und anderswo nicht vergessen werden dürfen.

Irine Melikishvili bleibt ein Vorbild für alle, die sich ernsthaft mit der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft unter dem Gesichtspunkt der Sprachtypologie beschäftigen werden und dabei, wie sie, eine solide Kenntnis der Kartvelsprachen mit der notwendigen Vertrautheit mit der allgemeinen und typologischen Sprachwissenschaft verbinden.

Winfried Boeder

ნახნაგები, ანუ, იყო და არა იყო რა...

თურმე რა ძნელი ყოფილა ბავშვობის მეგობარზე მოგონების წერა!..

ლულუმ, მაკამ, და მე (საკლასო ჟურნალის სიით – ირინე მელიქიშვილმა, მარინე ჭავჭავანიძემ და მარინე ჭირაქაძემ) ერთმანეთი 1950 წლის 1 სექტემბერს გავიცანით: მშობლებმა დილით ჩაგვაბარეს პირველი კლასის დამრიგებელს – თამარ ბახტაძეს და ოთხი გაკვეთილის შემდეგ წამოსაყვანად მოგვაკითხეს. დედამ ერთ ფუმფულა გოგონასთან მიმაყვანა და გამაცნო - ეს შენი კლასელია, ირინეო. თურმე ჩვენი დედები იცნობდნენ ერთმანეთს. წინ გაგვიძლოლეს, გვითხრეს – ერთმანეთს ხელი მოჰკიდეთ, ნელა იარეთ, თვალს არ მიეფაროთო. გოგონამ ხელი ჩამკიდა (ახლაც მახსოვს მისი ძალიან თეთრი და ძალიან ფაფუკი ხელი), ლაპარაკ-ლაპარაკით ნელა დავეშვით პეტრიაშვილის დაღმართზე და მერე მელიქიშვილის ქუჩას გამოვყვეით... ლაპარაკში გავერთეთ და გზა როგორ გაილია ვერ გავიგეთ; უნივერსიტეტის მშენებარე სახლს რომ მოვალწინეთ, უკან მხოლოდ მაშინ მოვიხედეთ... ჩვენი დედები არსად ჩანდნენ!... დაბნეულები და შეშინებულები შევჩერდით, მერე იმ გოგონამ გაბედულად ჩამკიდა ხელი და მითხრა – რა ვქნათ, სახლისკენ უნდა ვიაროთო... ორიოდ ნაბიჯი არ გადაგვედგა, რომ ვილაც ქალი დაგვეწია: -გაჩერდით, თქვენ გეძახიანო და აქაქანებული, დაფეთებული დედებიც მოიჭრნენ საყვედურებით – რატომ გამოგვასწარით, ასე ჩქარა რატომ იარეთო... ჩვენ დარწმუნებულები ვიყავით, რომ ძალიან ნელა მოვდიოდით და ძალიან გაგვიკვირდა მათი საყვედური... მერე მე და დედამ ბაზალეთის ქუჩაზე ამოვუხვიეთ, იმ გოგონამ და დედამისმა კი გზა გააგრძელეს. ბარნოვის ქუჩაზე რომ ამოვედით, ერთი პატარა გოგონა ძალიან მეცნო და მისკენ გავიქეცი. ისიც გამოიქცა და ერთმანეთს ძველი მეგობრებივით ჩავეხუტეთ. იმ გოგონას დედაც დედაჩემის ნაცნობი გამოდგა და აღმოჩნდა, რომ ერთ კლასში ვართ და იქვე, ბარნოვის ქუჩაზე ცხოვრობს. ეს პატარა გოგონა მარინე ჭავჭავანიძე იყო. მეორე დღიდან სამივე

დავმეგობრდით. მერე შემოგვემატა ნუნუ (ნინული) რობაქიძე და მედიკო შელეგია. ჩვენს დამეგობრებას დიდი და სერიოზული მიზეზი ჰქონდა – სკოლიდან სახლისაკენ ერთი გზა-სავალი! საქმე ის იყო, რომ მაშინდელ მეხუთე ქალთაში (ჯერ იყო კეთილშობილ ქალთა მე-5 გიმნაზია, მერე - შრომის მე-15 საცდელი, მერე- მე-5 ქალთა საშუალო, სულ ბოლოს კი 54-ე საშუალო სკოლა, მე-6 გიმნაზია, 21-ე საჯარო სკოლა) ტრადიციულად ორი უბნის მაცხოვრებლები სწავლობდნენ - ვერელები და ვაკელები. ვერელები პეტრიაშვილის ქუჩას აღმა მიჰყვებოდნენ ერთად, ვაკელები დაღმა დაფუყვებოდით, გამოვივლიდით ღვინის ქარხნის გალავანს (საიდანაც ცხელ დღეებში საოცარი სიგრილე და ღვინის სურნელი გამოდიოდა), გავუვლიდით უნივერსიტეტის პირველსა და მეორე კორპუსებს, მანანა იარალოვას სახლს, უნივერსიტეტის თანამშრომელთა მშენებარე სახლს... მერე მე და მაკა ბაზალეთის ქუჩაზე ავდიოდით, ნინული და ლულუ კი გზას ერთად აგრძელებდნენ ატენის ქუჩამდე დიახ, სახლში ერთად წამოსვლა იყო დამეგობრების პირველი მძლავრი იმპულსი... მერე და მერე ჩვენს დამეგობრებას ახალ-ახალი „სარჩულები“ გაუჩნდა, რომელთაგან სავალდებულო ნორმად დამკვიდრდა წიგნის კითხვა და ლიტერატურული თამაში. მოგეხსენებათ, მაშინ მდიდარი პირადი ბიბლიოთეკა, მით უმეტეს, მხატვრული ლიტერატურისა, ცოტა ვინმეს მოპოვებოდა, უფრო ჩვეულებრივი იყო წიგნის „მოვნა“ და თხოვება. საინტერესო წიგნის მოპოვება, ნაკითხვა და კლასის წინაშე პირველწამკითხველად წარდგომა ერთგვარი აზარტიც იყო. ამ იშტაზე წავიკითხეთ მეორე და მესამე კლასში ბურატინოს, ტომ სოიერისა და ჰეკლბერი ფინის თავგადასავლები, „საიდუმლო კუნძული“, „მაუგლი“, „ბიძია თომას ქოხი“, „ვასიოკ ტრუბაჩოვი და მისი რაზმი“, „ალიტეტი მიდის მთებში“... მეოთხე კლასში რომ გადავედით, ისტორია დაგვემატა. ჩვენს მაშინდელ წიგნში ეწერა: ძველად იყო დიდი სახელმწიფო ურარტუ, რომლის ერთ-ერთი მემკვიდრენი ქართველებიც ვართო. იმ დღეებში ლულუმ მე და მაკას გვითხრა - მამაჩემმა ურარტუზე წიგნი გამოსცაო, ჩვენი უბნის წიგნის მაღაზიაში (მე-5 კორპუსის გადაღმა, სადაც ახლა უსახური სავაჭროა) წავიყვანა და თაროზე წითელკანიანი წიგნი დავანახა, რომელსაც დიდი თეთრი ასოებით

ენერა – „ურარტუ“. დედას ვთხოვე სასწრაფოდ ეყიდა ეს წიგნი და დავეწაფე... თუმცა წაკითხულიდან ბევრი ვერაფერი გავიგე, მაგრამ ურარტუს შესახებ ჩემი მეგობრის მამის - ძია გიორგის დანერილი წიგნი რომ წაკითხული მქონდა, დიდად ამაყი ვიყავი. ერთ მშვენიერ დღეს ლულუმ კლასში ასანთის კოლოფით ხორბლის გაშავებული მარცვლები მოიტანა. თურმე მამამისი ურარტული წარწერების შესასწავლად სომხეთში ყოფილა და იქიდან წამოუღია არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული ურარტული ხანის მარცვლები. გაკვეთილის დაწყებამდე ლულუმ რამდენიმე მარცვალი მაჩუქა. მასწავლებელი (თუ არ ვცდები, ელიკო ერქვა) აღფრთოვანებული დარჩა ამ მარცვლებით და მთელი გაკვეთლი მათი მნიშვნელობის და საერთოდ, არქეოლოგიის შესახებ საუბარს მოანდომა. მერე სასოებით ჩაიბარა ის ასანთის კოლოფი და ასეთი დიდებული საჩუქრისათვის ლულუს დიდი მადლობა დააბარა მამასთან; მე და ლულუმ იმ დღეს შევფიცეთ, რომ არქეოლოგები გავხდებოდით... როცა გავიზარდეთ, ლულუმ ენათმეცნიერება აირჩია, მაკამ – ინჟინრობა, მე კი ის წელი გამიცდა, რადგანაც მშობლების დიდი თხოვნით სამედიცინო ინსტიტუტში ვაბარებდი და, რა თქმა უნდა, ვერ მოვხვდი; მომდევნო წელს კი ლულუს კვალს გავყევი და კავკასიურ ენათა განყოფილებაზე ჩავაბარე... მერე კი, ბედის იდუმალი ბილიკებით, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში აღმოვჩნდი...

ლულუ თავიდანვე გამორჩეული ლიდერი და კლასის „საზოგადოებრივი ცხოვრების“ ერთგვარი წარმმართველი იყო: წაკითხულიდან მუდამ თხზავდა რაიმე „მძაფრსიუჟეტიან“ სათავგადასავლო ამბავს, როლებს „ანანილებდა“, „დგამდა“ და ამით თვეობით ვცხოვრობდით, ახალი სიუჟეტის მოგონებამდე... მეოთხე კლასში ლულუს ხელში ჩაუვარდა ფადევეის „ახალგაზრდა გვარდია“, გადააბულბულა და კლასში როლებიც გაანანილა: თვითონ ოლეგ კოშევი იყო, მე – ტურკენიჩი, ნინული რობაქიძე – სერიოჟა ტიულენინი, მედიკო შელეგია - ულიანა გრომოვა... მაკა ჭავჭავანიძე ისე დიდხანს იყო ავად, რომ თითქმის გადაგვავიწყდა მისი არსებობა და როცა კლასში გამოცხადდა და როლი მოითხოვა, ერთადერთი დარჩენილი - მოლაღატე სტახოვიჩისა ერგო. მაკამ დიდად გააპროტესტა – არ მინდა მო-

ღალატეობა, არ ვარ „შპიონიო“... სახლისაკენ მომავალი მთელი გზა ამას გვიმტკიცებდა და დიდი ყაყანით მოვდიოდით. თბილი და გრუხუნა წვიმიანი აპრილი იდგა. გზაზე გაგვიწვიმდა. ერისთავის ქუჩის კუთხეში, ერთი სახლის საწვიმარი მილიდან განსაკუთრებით მსხვილი ნაკადი მოჩქეფდა. ლულუმ თქვა: - ვინც „შპიონი“ არ არის, ამ მილის ქვეშ დადგესო და პირველი თვითონ შეეყუდა. მერე მედიკო შელეგია, ნინული რობაქიძე და მე... მაკას ჯერი რომ მოვიდა, მილის ქვეშ ისე დიდხანს იდგა, რომ ხვეწნა დავეწყეთ – გამოდი, გეყოფა, არ ხარ „შპიონიო“... იმ საღამოს მაკა ფილტვების ანთებით ჩანვა და სასწავლო წლის ბოლომდე აღარ გამოჩენილა, სამაგიეროდ დაამტკიცა, რომ „შპიონი“ არ იყო!... იმ გაზაფხულის წვიმაში გამოცდამ ჩვენს მეგობრობას სხვა ეშხი შეჰმატა – მეგობრისათვის თავდადება სავალდებულო ზნეობრივ ნორმად გვექცა... და ეს ლულუს დამსახურება იყო... შემდეგ თამაშში მაკას უკვე ერთ-ერთი მთავარი როლი ერგო – უფლისწული ევპრაქსიასი...

მეშვიდე კლასის პირველ სექტემბერს ერთმანეთს რომ ვეკითხებოდით, ვინ სად იყო, სად დაისვენა, ლულუმ გვითხრა – მოსკოვში ვიყავი და ახალი ბინაც მივიღეთ... ქართულის მასწავლებელმა ნინო ბოცვაძემ გაკვეთილი ასე დაიწყო: - დიდი მადლობა, ჩემო გოგონა ასეთი დიდებული მამა რომ გყავს და თავადაც ასეთი კარგი რომ ხარ, ასე გააგრძელე, მამის სახელი შენც ასახელო! ... თურმე იმ ზაფხულს ძია გიორგის ლენინური პრემია მიუღია ურარტული ლურსმული წარწერების გაშიფრვისა და კორპუსის შედგენისათვის. ახალი ბინა რიგის ქუჩაზე იყო, სადაც ლულუს და ნუნუს თავის ოთახი გამოუყვეს (იმ ოთახში ბევრი მხიარული და საინტერესო დღეები გვაქვს გატარებული, ვიდრე ლულუ გათხოვდებოდა და სხვა ბინაში დაცხოვრდებოდა)...

იმ წელს ლულუმ შეარქვა მეტსახელები თითქმის მთელ კლასს: მარინე ჭავჭავანიძე მოინათლა მაკად, მარინე ჭირაქაძე – ჭიკოდი, ნანა წილოსანი – წიკოდი, მანანა ფაშალიშვილი – ფაშკოდი, მარინე მეტრეველი – მეტრონკად, შორენა გოგუა – შოკად, ნელი ხოფერია – ხოფკად, თვითონ დაიკანონა ლულუ... შერქმეულ სახელები მე და მაკას დღესაც გვქვია, ლულუს სახსოვრად!...

ასევე შეარქვა კავკასიურ ენათა განყოფილების თავის

ჯგუფს კაპაჭები, ხოლო ჩემს ჯგუფს - ახვახები და შეთხზა სალამ-პასუხის რომაულ-პართული ფორმულა: „პარა კაპაჭია გლორია! - ვაშნა აურამაზდა ხა!“ მე და ნონა ლამბაშიძე, სათანადო გამოცდის შემდეგ „საპატიო კაპაჭის“ სტატუსით ჩავირიცხეთ კაპაჭებში.

ლულუსვე დამსახურება იყო, რომ კარგად სწავლა და იმაზე მეტის ცოდნა, რასაც სასწავლო პროგრამა ითვალისწინებდა, ჩვენს კლასში „მოდად იქცა“. განსაკუთრებით გვახალისებდა

1960 წ. ლულუ, მაკა, ჭიკო

ისტორიის მასწავლებლის - ნიკო ჯუღელისათვის „ჩამჭრელი“ კითხვების წინასწარ მომზადება და უწყინარი გამომეტყველებით შეკითხვის დასმა. მაგალითად: - სად არის, მასწ. ქალაქი რეტროგრადი? სანყალმა ნიკო ჯუღელმა ამაოდ ეძია ამერიკის კონტინენტის პოლიტიკურ რუკაზე ეს ქალაქი და მორცხვად განაცხადა - პატარა ქალაქია და ამ რუკაზე არ არის აღნიშნულიო; ანდა - სად არის, მასწ. არიან-ქართლი? - დაჯექი ადგილზე!; რატომ ჰქვია მასწ. ჯეკ ლონდონი, ის ხომ ამერიკელი იყო? - იმიტომ, რომ ლონდონში დაიბადა..... მსგავსი ხუმრობის სურვილი ლულუს სტუდენტობაშიც უხვად ჰქონდა: 1963 წლის გაზაფხულზე თბილისის უნივერსიტეტს ესტუმრა ცნობილი ეთნოლოგი და მოგზაური ტურ ჰაიერდალი. უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში შეიკრიბა პროფესურა და სტუდენტები. ტურ ჰაიერდალმა წაიკითხა მოხსენება სამხრეთ ამერიკიდან ნავით პოლინეზიის კუნძულებამდე თავისი მოგზაურობის შესახებ. მოხსენების დასასრულს კი აუდიტორიას მიმართა - მზად ვარ თქვენს შეკითხვებს ვუპასუხოო. თბილისის უნივერსიტეტის აუდიტორია არ აღმოჩნდა მზად, ტურ ჰაიერდალისათვის მოხსენების შესაბამისი კითხვები დაესვა: ჰკითხეს „ერთი-ორი,

უმსგავსო და შორი-შორი“ და კონფუზი გარდუევალი იყო, რომ მოსკოველმა თარჯიმანმა ნაიკითხა წერილი: „იცნობთ თუ არა კაპაჭების ტომებს და რა მიმართებაში არიან ისინი პოლინეზიურ ტომებთან ლინგვისტურად და ეთნოლოგიურად?“ ტურ ჰაიერდალი წამოდგა და ათიოდე წუთი ილაპარაკა, რომ ეს საკითხი სპეციალურად არ შეუსწავლია, მაგრამ ამ ვარაუდის დაშვება რატომაც არა, სავსებით შესაძლებელია... დარბაზში მსხდომებმა ვერაფერი გაიგეს ვერც შეკითხვისა და ვერც პასუხისა, ოღონდ ერთ-ერთ რიგში მჯდომი ათი სტუდენტი გოგონა სიხარულით სკამზე ვერ ეტეოდა ცნობილი მოგზაურის ასეთი გაპამპულების გამო... როდესაც მეორე დღეს ტურ ჰაიერდალის ოფიციალურმა მასპინძელმა ალექო ჟღენტმა გამოსამშვიდობებელ ბანკეტზე უამბო, როგორ იხუმრეს თბილისელმა სტუდენტებმა და აუხსნა, რომ კაპაჭები – დიდი კავკასიონის მაღალმთიანეთის მკვიდრი ერთი მცირერიცხოვანი დაღესტნური ტომია, სტუმარი ჯერ გაჯავრდა, მერე კი ეყო ევროპელობა და იცინა ამ ხუმრობაზე...

ლულუს საერთოდ იუმორის დახვეწილი გრძნობა ჰქონდა, რაც, სხვა სიკეთებთან ერთად უეჭველად მამისაგან ერგო მემკვიდრეობად: მესამე კურსზე გადასულ კაპაჭებს ეკუთვნოდათ აფხაზური ენის შესასწავლი მივლინება გუდაუთის რაიონის სოფელ დურიფში და მეც, როგორც „საპატიო კაპაჭი“, ავედეენე მათ. მივლინება გაგრაში დასვენებით დაგვირგვინდა. ერთ მშვენიერ დღეს გაგრიდან სოჭში გავემგვზავრეთ, ვისეირნეთ და შინ დასაბრუნებლად სადგურში რომ მივედით, აღმოჩნდა, რომ უკანასკნელ „ელექტრიკას“ გაუსწრია და უახლოესი მატარებელი - მოსკოვი-ერევანი - მხოლოდ ღამის 2 საათზე ჩამოივლის... ძალიან შევშინდით. ეს უფროსების გარეშე პირველი დამოუკიდებელი მოგზაურობა იყო ყველა ჩვენთაგანისათვის და შიშის გამო ერთმანეთს ნავეკიდეთ – არა შენი ბრალია დაგვიანება, არა- შენი, დავილუპეთ, რა გვეშველება ამ შუალამესო... დაღონებულები ვისხედით სადგურის სკვერის ბალახზე და ნირნამხდარები ხუმრობას ვცდილობდით – როგორი განძი იკარგება ამ გადამთიეთში – ხუთი უბინო გოგონაო... მატარებელი თავის დროზე ჩამოდგა, უხიფათოდ ვიმგზავრეთ და ღამის 5 საათზე შინ მშვიდობით დავბრუნდით. როცა ჭიშკარს ვაღებ-

დით, უეცრად ლულუ ხმით ატირდა – ღმერთო, რა უბედურები ვრთ, როგორი ულამაზოები და არამომხიბლველები, ერთ ვინმეს მაინც ეცადა ჩვენი შეურაცხყოფა, უბინოების ხელყოფაო... ისეთი ხარხარი აგვიტყდა, მთელი უბანი გავაღვიძეთ.

რაც უფრო ვიზრდებოდით, ჩვენი მეგობრობა უფრო შინარსიანი ხდებოდა და ზნეობრივ ფაქტორს, უკვე გაცნობიერებულად, უპირატესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აქაც ლულუს ხასიათის ერთი საინტერესო ნახნაგი გამოჩნდა: მეშვიდე კლასში გაგვიცდა გაკვეთილი – ქართულის მასწავლებელი ნინო ბოცვაძე ავად გამხდარიყო. ე.წ. „ინდივიდუალური შატალოები“ ჯერ ათვისებული არა გვქონდა და გადავწყვიტეთ მთელი კლასით წასვლა, რაც მაშინ სერიოზული სამართალდარღვევა და გაუგონარი კრიმინალი და იყო. მესამე გაკვეთილიდან ავიკრიფეთ და გასასვლელისაკენ გავემართეთ. დირექტორი – ანიკო მახარაძე კიბის თავში იდგა და გამსვლელებს აკონტროლებდა. სკოლის დარაჯი, სიფრიფანა დეიდა ფენია კი მტკიცედ იდგა კარებში და არავის უშვებდა. როგორღაც დავუსხლტით დარაჯის ხელიდან და კვილ-კვილით დავეშვით პეტრიაშვილის დაღმართზე... მცირე ხნით ვესტუმრეთ ნინო ბოცვაძეს და გამოვეფინეთ უნივერსიტეტის ქუჩაზე... – სდექ, ჭირაქაძე, შესდექ მელიქიშვილი!... გადაგვეღობა წინ ქიმიის მასწავლებელი ლუბა დანელია. ახლავე ნაბრძანდით სკოლაში, თორემ მილიციას ჩაგაბარებთ. თქვენზე ძეხნაა გამოცხადებული, ვაი თქვენი ტყავის ბრალი! – დაგვცეცხლა დანელიამ... შევუდექით პეტრიაშვილის აღმართს და ფეხები უკან გვრჩება... მოვილაპარაკეთ, რომ ნინო ბოცვაძის მოსაკითხად წავედით და გვეგონა, რომ დირექტორმა დანარჩენი ორი გაკვეთილიდანაც გაგვათავისუფლა... კლასში გვხვდებიან დამრიგებელი – ვალოდია იოსელიანი, დირექტორი – ანიკო მახარაძე, სასწავლო ნწილის გამგე ვენერა ნოდია და ნანა ბახტაძის დედა, პირველი დამრიგებელი – თამარ ბახტაძე. ჩვენი დანაშაული დიდია – მთელი კლასი გავიპარეთ სამი გაკვეთილიდან... გვეკითხებიან – როგორ გაბედეთო და ჩვენ ერთხმად ვპასუხობთ – დირექტორმა გვითხრა – წადით, წადითო და გვაგვიშვა ნინო ბოცვაძის მოსანახულებლად. მთავარი მოპასუხე ლულუა, რადგან მას ტყუილი არასდროს უთქვამს და საერთოდ, პირველი მოსწავლეა. ლულუ ცხარე

1962წ. გაგრა. ვაჟა შენგელია, კოტე ჭრელაშვილი, ლულუ, მანანა.

ცრემლსა ყრის და იმეორებს – დირექტორმა გვითხრა-ნადითო. – ვინ, ქალო, მეეე? – ყვირის გაცეცხლებული ანიკო მახარაძე. – დიახ, პატივცემულო, თქვენ! – ქვითინით პასუხობს ლულუ... მისი ხასიათის ამ ნახნაგზე მოგახსენებდით – არც „შატალოზე“ წასულა ოდესმე და არც ტყუილი უთქვამს, მაგრამ როდესაც არჩევანი დაუდგა – პასუხისმგებლობა კლასის წინაშე, თუ ტყუილის თქმა, არც დაფიქრებულა, ისე აირჩია მეგობრები და კლასი, თუმცა ცხარე ცრემლი ბევრი ყარა... დიახ, მეგობრობა მისთვის განსაკუთრებული სინძინდის რამ იყო ყოველთვის... ასეც დაასრულა მან თავისი ამქვეყნიური ცხოვრების გზა...

კიდევ ერთი ნახნაგი მისი ხასიათისა: რისთვისაც არ უნდა მოეკიდა ხელი, უკანმოუხედავად, მთელი თავით გადაეშვე-ბოდა ხოლმე და ძირის-ძირობამდე ჩაჰყვებოდა საქმეს. მას მეცნიერი-მკვლევარის აბსოლუტური ნიჭი ჰქონდა (მეცნიერი-

1957წ. მეშვიდე კლასი. მარჯვნიდან მარცხნივ: მარინე ჭავჭავანიძე (მაკა), მარინე ჭირაქაძე (ჭიკო), ირინე მელიქიშვილი (ლულუ), ვალოდია იოსელიანი, ნანა ბახტაძე (ქაბატო), მანანა იარალოვა, ლუბა ნიკურაძე, ვენერა ნოდია, ლუბა დანელია, მავრა მაღრაძე (მარიკო), ელენე პაპაიანი(ტატა), ნელი ხოფერია(ხოფკა), მარინე მეტრეველი (მეტრონკა), მზია ქლიბაძე, მზევინარ გორდაძე (დოდო), ინესა ალექსიძე (ალექსა), ენდი თუმანიშვილი.

მკვლევარის აბსოლუტური ნიჭიც არსებობს, ისევე, როგორც არსებობს მუსიკოსის აბსოლუტური სმენა, მხატვრის აბსოლუტური თვალი), ანუ, მეცნიერება მისთვის „სავალდებულო საქმე“ კი არ იყო, არამედ, დიდი სიხარულის მომნიჭებელი საყვარელი საქმე, ჰობი.... ლულუ ადრე დაოჯახდა და ორი შვილიც თითქმის მიყოლებით შეეძინა. საოჯახო საქმეში გაუნაფავი ახალგაზრდა ქალისათვის მძიმე იყო მცირეწლოვანი შვილების მოვლისა და სამეცნიერო საქმის ერთნაირი წარმატებით შესრულება და ლულუ არც დაფიქრებულა, ისე „გადააჩოჩა“ მეცნიერება და მთელი არსებით შვილების საზრუნავში ჩაეფლო... ერთხელ, ინსტიტუტიდან სახლისაკენ რომ მოვდიოდით, მითხრა – ჩვენებს ძალიან ვეცოდები, კვირაში ორი დღე რომ უნდა გამოვცხადდე სამსახურში და წლიური ნაშრომი დავწერო, რა იციან, რომ ეს ჩემთვის ტვირთი კი არა, დასვენება და გართობააო!... სწორედ ამიტომ გაზარდა მან ორი არაჩვეულებრივად წესიერი და კეთილშობილი შვილი და მეცნიერე-

ბასაც თავისთვის საკადრის დონეზე ემსახურა!

მე და მაკა ლულუ „ნათლით ნათესავებიცა“ ვართ: მე - მეჯვარე, მაკა – სანდროს ნათლია.... 1964 წლის 15 აპრილს ან უკვე დანგრეული „ლეჩკომბინატის“ ვესტიბიულში სანდროს დაბადებას ველოდებოდით ძია გიორგი, ლენა დეიდა და მე... ლულუსა და მისი ყმაწვილის გამონერისასაც იქ ვიყავი და სახლში ახლადმოყვანილი ბატონი სანდრო პირველად მე გადავახვიე... ასევე ველოდებოდით პირველი შვილიშვილის – ბატონი გიორგის დაბადებას რკინიგზის საავადმყოფოს ეზოში ლულუ, ზურა და მე 1987 წლის 1 ივლისს...

დიახ, ძალიან ძნელია ბავშვობის მეგობრის შესახებ მოგონების დაწერა – ეს ყველაფერი წარსულმა ისე წაიღო, თითქოს იყო და თითქოს არ იყო... მაგრამ სიყვარული და მეგობრობა რომ უცვლელია სადღელამისო რეჟიმში, ეს ბავშვობიდან კარგად ვიცით და ახლაც გაუხუნარი სიყვარულით გვიყვარს ერთმანეთი, ორსაც სოფელსა შინა!

მანანა ჭირაქაძე

მეგობრის ხსოვნას

2013წ. 2 დეკემბერს ჩვენი მეგობრების წრეს უდროოდ გამოაკლდა ირინე (ლულუ) მელიქიშვილი - ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, ივ. ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი, თეორიული და გამოყენებითი ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ხელმძღვანელი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელი, საოცრად ერუდირებული, მოაზროვნე მკვლევარი, მრავალმხრივი ნიჭით დაჯილდოებული პიროვნება.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე ირინემ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილებაში, პროფესორ თინათინ შარაძენიძის ხელმძღვანელობით დაიწყო მუშაობა. 1972 წ. დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე - „მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში“. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ დისერტაციის დაცვის მსვლელობის დროს ყველა ოპონენტი და გამომსვლელი მეცნიერი ხაზგასმით აღნიშნავდა ნაშრომის უმაღლეს დონეს. მათი აზრით, შრომა სადოქტორო დისერტაციის მოთხოვნებს აკმაყოფილებდა. თუმცა, საბჭოთა პერიოდში მეცნიერისათვის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად ორი სამეცნიერო საფეხურის გავლა აუცილებელი იყო. მონოგრაფია 1976წ. დაიბეჭდა. სადოქტორო დისერტაციის თემა - „ძირის სტრუქტურათა ტიპოლოგია და საერთო-ქართველური ძირი“ იყო. ნაშრომი 2009წ. გამოქვეყნდა. ირინეს მრავალმა ქართულ და უცხოურ ენებზე გამოქვეყნებულმა ნაშრომმა მრავალი უცხოელი მეცნიერის ყურადღება დაიმსახურა. იგი აღიარებული იყო დიდ ენათმეცნიერად არა მარტო სამშობლოში, არამედ მის გარეთაც.

ბუნებრივია, ირინეს გარდაცვალებამ დაამწუხრა ქართული სამეცნიერო საზოგადოება, პირველყოვლისა, მისი დიდი ოჯახი, შვილები და შვილიშვილები, მისი კოლეგები, სტუდენ-

ტები, ასევე, ჩვენ, მისი ახლო მეგობრები.

ამ მოსაგონარ წერილში ჩვენ გვინდა გავიხსენოთ ირინე, როგორც არამართო დიდი მეცნიერი, არამედ ჭეშმარიტი ქრისტიანი, ქველმოქმედი, საკუთარი ქვეყნისა და ხალხის პატრიოტი, ძალზედ მრავალმხრივი ადამიანი. იგი ადამიანების მიმართ სიბოძის, სიყვარულს, სათნოებას, პატივისცემასა და კეთილგანწყობას ავლენდა. მისთვის უცხო იყო ადამიანების მიმართ უკადრისი საქციელი. სამეცნიერო პაექრობის დროს საოცარ კეთილგანწყობას ავლენდა, მაგრამ თავის სათქმელს და აზრს ბოლომდე მტკიცედ ასაბუთებდა. ირინეს უსაზღვროდ უყვარდა ოჯახის წევრები, ახლობლები, მეგობრები, ყველა, ვისთანაც ჰქონდა ურთიერთობა, ზოგადად, ადამიანი. ესმარებოდა ყველას სიტყვით, საქმით, მორალურად, თუ საჭირო გახდებოდა, ეკონომიკურადაც. ბევრ კეთილ საქმეს აკეთებდა. ირინეს თაოსნობით 1992 წელს თბილისში დაარსდა „ქრისტიანთა თემი.“ იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა თბილისის თავისუფალი ვალდორფის სკოლა-ბაღის დაარსებაში.

ახალგაზრდობიდანვე ადვილად პოულობდა საერთოს დიდთან და პატარასთან. მიუხედავად გამორჩეულობისა, უპირატესობას არავის აგრძნობინებდა.

მას უსაზღვროდ უყვარდა თავისი სამშობლო, მშობლიური ენა და თავისი საქმე. ადრიდანვე გამოჩნდა მისი სერიოზული დაინტერესება ენათმეცნიერებით. კარგად იცოდა გერმანული, ინგლისური, რუსული, ძველი ბერძნული ენები. პირველი კურსიდანვე იღებდა მონაწილეობას საერთაშორისო კონფერენციებში. თავისუფლად და სრულყოფილად უთარგმნიდა სამეცნიერო კონფერენციაზე ჩამოსულ უცხოელ სტუმრებს, როგორც მოხსენებებს, ისე კითხვა-პასუხის დროსაც დახმარებას უწევდა.

ირინემ მისაღები გამოცდების პირველივე დღიდან მიიქცია ჩვენი ყურადღება თავისი მოკრძალებული ქცევით, ღიმილიანი სახით, ლამაზი, ჭკვიანი, დიდი ცისფერი თვალებით. გამოცდების დასრულების შემდეგ შევიტყვეთ, რომ „კავკასიურ ენათა“ ჯგუფში მხოლოდ შვიდი სტუდენტი იყო ჩარიცხ-

ული - ექვსი გოგონა და ერთი ვაჟი. გაცნობა და დაახლოება არ გაგვჭირვებია, თავიდანვე მეგობრული ურთიერთობა დამყარდა ჩვენს შორის.

„მეგობრობის მრავალი სახე არსებობს“ - ამბობდა არისტოტელე - „მაგრამ პირველი და ყველაზე ძლიერი ფორმა კარგად ამიანებს შორის მეგობრობაა...“ როგორც მოგვიანებით დავრწმუნდით, თურმე გაგვიმართლა. ჩვენი მეგობრობის საწინდარი ერთმანეთის მიმართ სწორედ ჭეშმარიტი სიყვარული და პატივისცემა იყო. არასოდეს ჩამდგარა ჩვენს შორის სიცრუე, უზნეობა და პატივმოყვარეობა.

მართალია, ირინე ყოველთვის მუყაითი, მშრომელი, საქმისადმი თავდადებული და მონდომებული იყო, სწავლობდა ბრწყინვალედ და ლენინური სტიპენდიანტიც გახლდათ, მაგრამ მას უარი არასოდეს უთქვამს ბავშვობიდან გამოყოლილ მრავალგატაცებაზე, მათ შორის მეგობრებთან ერთად გართობაზე. ჩვენ ხშირად ერთად ვესწრებოდით საოპერო თუ თეატრალურ სპექტაკლებს, ვისმენდით კლასიკურ მუსიკას კონსერვატორიაში. როდესაც მას მნიშვნელოვანი ახალი ლიტერატურა ჩაუვარდებოდა ხელთ, გვიზიარებდა აზრსა და გვაძლევდა წასაკითხად. არასდროს უთქვამს უარი უძველესი ძეგლების წახახავად ერთად ექსკურსიაზე სიარულსა ან ზაფხულში მეგობრებთან ერთად დასვენებაზე. იგი ღრმად და მეცნიერულად განსწავლული იყო რელიგიის საკითხებშიც.

ხშირად გვანებივრებდა თავისი თარგმანებითაც. თარგმნიდა ემილ ბოკის ვერსიის მიხედვით სახარების საკითხავებს, შტაინერს, შროედერს, გოეთეს, ბერნარდ ლივეხუდს, იოჰანეს ლენცს და სხვას. იგი მუშაობდა გიორგი მთანმინდელის ძველ ქართულ ენაზე თარგმნილ ფსალმუნთა ტექსტსა და მის თანამეგობრე ქართულ ენაზე ადაპტაციაზე, რისი შედეგიც იყო 2012 წ. უწმინდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია მეორის ლოცვა-კურთხევით გამოცემული ნიგნი - „ფსალმუნნი, პარალელური ტექსტები ძველი ქართული კანონიკური - ნუსხური და მხედრული - და თანამედროვე ქართული ადაპტაცია“. გაერთიანებული ბიბ-

ლიური საზოგადოებების საქართველოს წარმომადგენლობის მიერ გამოცემულ 2005 წ. წიგნში „ახალი ალთემა, ფსალმუნები“ დაბეჭდილია ირინეს მიერ რედაქტირებული ფსალმუნთა თანამედროვე თარგმანი. მისი სამაგიდო წიგნი სხვადასხვა ენებზე შესრულებული ბიბლია იყო.

მეგობრებს შორის პირველი ის დაოჯახდა, თავისი ცხოვრება მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, მაგრამ ნიჭიერ მომავალ ენათმეცნიერს, ზურაბ სარჯველაძეს დაუკავშირა. შემოქმედებითმა წყვილმა ბევრი საინტერესო და საეტაპო შრომა შესძინა ქართულ ენათმეცნიერებას. ირინეს ორი შვილი - სოფო და სანდრო და რვა შვილიშვილი ჰყავს, რომელთა პიროვნებად ჩამოყალიბებასა და განათლებაში უდიდესი წვლილი შეიტანა.

არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ და არ მოვიგონოთ ლულუს საოცარი იუმორის გრძნობა, რომლითაც უხვად იყო დაჯილდოებული. ჯერ კიდევ პირველივე კურსზე მისი თაოსნობით, როგორც „კავკასიურ ენათა“ ჯგუფმა, დავირქვით ერთ-ერთი დალესტნურ ენათა ჯგუფის ოდნავ შეცვლილი სახელი - „კაპაჭები“. „კაპაჭებს“ გვექონდა მისალმება, საბრძოლო შეძახილი და სხვა, რომელიც იმ ენებზე იყო შექმნილი, რომელსაც ვსწავლობდით. ეს საკმაოდ გვახალისებდა და ყველა ცდილობდა, რაიმე საინტერესო და ყურადღების მისაქცევი, იუმორით გაჟღენთილი საქციელი ჩაგვედინა, რომ „ნიაგარა ფოლსის“ ქუდის დროებით მფლობელები გავმხდარიყავით, რომელიც ჯილდოდ გადადიოდა ხელიდან ხელში. ერთხელ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ექსპედიციების მომწყობი, ნორვეგიელი მწერალი და მოგზაური ტურ ჰეიერდალი ესტუმრა. იგი „კონ-ტიკით“ წყნარ ოკეანეში მოგზაურობის და სხვადასხვა უცნობ ტომთა ნასახლარების აღმოჩენის შემდეგ იყო ჩამოსული. ბუნებრივია, ბევრი კითხვა გაიგზავნა მისი მისამართით. ჩვენ, მეგობრები, ერთად ვისხედით და ვუსმენდით მოგზაურს, როდესაც ლულუმ უცებ ჩაგვიჩურჩულა: მოდით ვკითხოთ, შეხვედრია თუ არა მოგზაურობის დროს „კაპაჭების“ ტომს? ბარათი დაწერა და გადასცა, რომელმაც უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა ხელში

გაიარა და ბოლოს, იგი ტურ ჰეიერდალს აკადემიკოსმა თამაზ გამყრელიძემ მიაწოდა. საოცარი იყო, რომ ტურ ჰეიერდალმა საკმაოდ სერიოზულად გვიპასუხა და დაგვპირდა, რომ უსათუოდ მოძებნიდა ასეთ ტომს, თანაც ბარათი გაკეცა და ჯიბეში ჩაიდო. ჩვენ, რასაკვირველია, იმდენი ვიხალისეთ, რომ დარბაზში გვერდით მსხდომებმაც გაიგეს ვინ იყვნენ „კაპაჭები“ და ყველა იცინოდა.

წავიდა ჩვენგან და დიდი სიყვარული და ნათელი კვალი დატოვა. ჩვენ ვამაყობთ, რომ გამორჩეული, ამადლებული სულის მეგობარი გვყავდა. და ბოლოს, აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ უკვე მძიმედ დაავადებული, მის სანახავად მისულებს კვლავ იუმორის გრძნობით გვხვდებოდა და თავად გვამხნევებდა. დაგვაკლდა, ნამდვილად დაგვაკლდა ლულუ. ღმერთმა დაუმკვიდროს მას ცათა სასუფეველი, ეჭვი არ გვეპარება, რომ მისი სული სამუდამოდ ნათელში იქნება.

**ბაია შუბითიძე, სალომე ბახია-ოქრუაშვილი,
ელისაბედ გაზდელიანი, ნანა ჩხენკელი**

მუდამ მახსოვხარ, არ მავიწყდები

ირინე მელიქიშვილი, ჩემთვის კი, ლულუ, ჩემი მეგობარი და უახლოესი ადამიანი.

ძნელი ყოფილა წერა ადამიანზე, ვის გვერდითაც ნახევარ საუკუნეზე მეტი გაატარე. ერთი წელი შესრულდა, რაც ზეციურ საქართველოს შეუერთდა ირინე. წავიდა და თან წაიღო დიდი სიბო და სიყვარული, რომელსაც გულში ატარებდა.

მახსოვს ჩვენი პირველი შეხვედრა. უნივერსიტეტში მისაღებ გამოცდებს ვაბარებდით და პირველივე დღიდან დავახლოვდით. იმ დღეს რუსულის გამოცდა გვქონდა. ლექტორი ტექსტს გვიკითხავდა და ჩვენ უნდა დაგვეწერა. მოკლედ, იმ გამოცდას კარნახი ერქვა. მე და ლულუ გვერდიგვერდ ვისხედით, რუსულ ენას ორივე კარგად ვფლობდით, მაგრამ ჩვენს ირგვლივ რამდენიმე პროვინციელი გოგონა იჯდა და მათ აშკარად უჭირდათ სწორად წერა. ჩვენ ეს შევამჩნიეთ, მაგრამ არ ვიცოდით, როგორ დავხმარებოდით. უცებ, ლულუმ მოიფიქრა და ჩუმად მითხრა, მოდი, რთული სიტყვები ხმამაღლა ისე გავიმეოროთ, როგორც იწერება და გოგოებიც მიხვდებიანო. მეც, რა თქმა უნდა, სიხარულით დავთანხმდი. ჩვენ, რიგრიგობით, გარკვევით ვიმეორებდით ლექტორის სიტყვებს ისე, რომ მას არ გაეგონა. ასე დავეხმარეთ ლულუს მოფიქრებული ხერხით ჩვენს მომავალ თანაკურსელებს. მაშინ ეს ამბავი ბევრს გაუკვირდა, რომ ჩვენ კონკურენტებს დახმარების ხელი გავუწოდეთ. როდესაც სწავლის პერიოდში მე და ლულუ დავმეგობრდით, მაშინ მივხვდი, რომ არაფერი იყო გასაკვირი - მას ასეთი ბუნება ჰქონდა, სხვისი გასაჭირი გულთან მიჰქონდა და შეძლებისდაგვარად ეხმარებოდა კიდევ.

პასუხისმგებლობის დიდი გრძნობა ჰქონდა, რაც ჩემი აზრით მისი მშობლების დიდი დამსახურებაა. კარგად მახსოვს, როდესაც გოგოები სადმე წავიდოდით, გასართობად ან კინოში, უცებ წამოხტებოდა და გარბოდა, ინგლისურის გაკვეთილი მაქვს და ვერ დავიგვიანებო. თავის საქმეს ყოველთვის დიდი

გულისყურით ეკიდებოდა და დაუფასდა - მან თავისი სიტყვა თქვა ენათმეცნიერებაში და სათანადო ადგილიც დაიმკვიდრა გამორჩეულ მეცნიერთა შორის.

ლალი იყო და ლალად იცხოვრა, ნიჭიერი იყო და არც სხვისი ნიჭის შურდა... კეთილი იყო და არც სხვისი სიკეთე უკვირდა. თავის დიდ, კეთილშობილურ ბუნებას წვრილმანებშიც ავლენდა - უშურველად გასცემდა სიტბოს, ცოდნასა და სიყვარულს.

ბოლო წლები გულით დიდ სევდას ატარებდა, მან ხომ მოსიყვარულე და შესანიშნავი მეუღლე, ზურაბ სარჯველაძე დაკარგა, მაგრამ დარდს მათი შვილები და შვილიშვილები უქარვებდენ, თუმცა თავადაც უკურნებელი სენის მსხვერპლი გახდა.

ირინემ ღირსეულად განვლო ცხოვრების გზა და არ იყო ასეთი დასასრულის ღირსი.

ძალიან გვაკლიხარ, ლულუ, გვაკლია შენი საოცარი ღიმილი, შენი ლაყვარდოვანი თვალების სხივი, მაგრამ თავს იმით ვიმშვიდებთ, რომ ვიცით, ზეციდანაც გვეფერები, გვმფარველობ და არასდროს მიგვატოვებ, სანამ კვლავ ერთად არ ვიქნებით.

ნონა ლამბაშიძე

ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების მნიშვნელოვანი შენაძენი¹

ირინე მელიქიშვილის ნაშრომში — ძირის სტრუქტურათა ტიპოლოგია და საერთო ქართველური ძირი — გამოვლენილია ისპრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავენ ძირში თანხმოვანთა დისტანციური და კონტაქტური განაწილების წესებს. ნაშრომში სათანადო მეცნიერული არგუმენტაციით გაანალიზებული და გამოვლენილია საერთო ინდოევროპული და საერთო ქართველური ძირების სტრუქტურული მსგავსების საკითხი.

ნაშრომის აგებულება ასეთია: იგი მოკლე შესავლისა და ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველ ნაწილში ხუთი ქვეთავია. აქ ძირის, აფიქსისა და სიტყვის სტრუქტურათა ურთიერთმიმართების ფონზე გამოკვეთილია მარცვალი, როგორც ენის ფონემატური დონის ძირითადი კონსტიტუციური ერთეული, მოცემულია ძირის სტრუქტურის თვალსაზრისით ენების მოკლე ტიპოლოგიური დახასიათება. დაბოლოს, მიმოხილულია მარცვლის აგების ზოგადი პრინციპი ბგერათა სონორობის ხარისხზე დაყრდნობით. შრომის ამ ნაწილში (გვ. 9-29) აკუმულირებულია ის თეორიული ბაზისი, რომელზედაც გაშლილია ნაშრომის ძირითადი ნაწილი. ძირის სტრუქტურის განმსაზღვრელ წესებს ავტორი აგებს ბგერათა ფარდობითი სონორობის პრინციპის საფუძველზე.

ნაშრომის მეორე ნაწილი (გვ. 30-162) იწყება საანალიზო მასალის მიმოხილვით. ავტორი ქართველურ ენათა მასალაზე არსებული გამოკვლევების საფუძველზე ადგენს საერთო ქართველურ ძირეულ და აფიქსურ მორფემათა 1171 ერთეულის შემცველ სიას. მასალის ანალიზმა დაადასტურა დებულება, რომლის თანახმადაც საერთო ქართველური ძირის კანონიკური ფორმაა დახურული მარცვალი (CVC-). ძირის თავკიდური და ბოლოკიდური ერთეული შეიძლება

¹ რეცენზია ირინე მელიქიშვილის ნაშრომზე დაიბეჭდა კრებულში „ენათ-მეცნიერების საკითხები“ I-II, 2010 რუბრიკით — ახალი წიგნები. სარედაქციო საბჭომ მიზანშეწონილად ჩათვალა, ეს მნიშვნელოვანი ნაშრომი მისი ხსოვნისადმი მიძღვნილ კრებულშიც წარმოჩენილიყო.

რეპრეზენტირებული იყოს ცალი თანხმონის, ჩქამიერი კომპლექსის ან ჩქამიერი+ სონორი ტიპის კომპლექსის სახით. კერძოდ კი, განხილული საერთო ქართველური ერთეულების ძირის სტრუქტურა ასეთია: CVS- ძირები ბოლოკიდური სონორით (5 კომბინაციის 428 ერთეული), CVC- ძირები ბოლოკიდური ჩქამიერებით (15 კომბინაციის 506 ერთეული), ძირები -CS ბოლოკიდურით (CVCS-) (9 კომბინაციის 91 ერთეული), არაკანონიკური ფორმები (16 კომბინაციის 145 ერთეული). დახურული მარცვლის მქონე ძირთა საერთო რაოდენობის შედარებისას საერთო ინდო-ევროპულ ასეთსავე ძირებთან ი. მელიქიშვილი ასკვნის, რომ რეკონსტრუირებულ წინარე ენებში ტიპოლოგიურად მსგავსი ვითარებაა.

ამავე თავში ავტორი უაღრესად საინტერესო და ყურადსაღებ კონცეფციას გვთავაზობს საერთო ქართველურსა და საერთო ინდოევროპულში /r/ ფონემის ანლაუტში უქონლობისა და თანამედროვე ქართველურსა და ინდოევროპულ ენებში ამავე პოზიციაში /r/-ს გამოვლენის ასახნელად: „პირველ რიგში, აქ იმოქმედა მარცვლის სტრუქტურის შეცვლამ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა როგორც ქართველურ, ისე ინდოევროპულ ენათა დიდ ნაწილში. როგორც ცნობილია, დახურული მარცვალი ღია მარცვლად იქცა ბევრ ინდოევროპულ ენაში. ...ქართულში ანლაუტში /r/-ს გაჩენისათვის ხელისშემწყობი პირობა უნდა იყოს რთული თავკიდური კონსონანტიზმის განვითარებაც. .../r/-ს გაჩენის ერთ-ერთ წყაროს CCC > CC > C პროცესიც წარმოადგენს... ამგვარად, დახურული მარცვლის ღია მარცვლად ქცევამ და მრავალნაირმა ფონეტიკურმა პროცესებმა (ქართულისათვის — სონანტთა გაუმარცვლოებამ, რედუქციის შედეგად რთული კონსონანტიზმის წარმოქმნამ და მისი დაძლევის ტენდენციამ, ინდოევროპულისათვის — ლარინგალურთა გაქრობამ) შექმნეს ანლაუტში /r/-ს შედარებით თავისუფალი ფუნქციონირების პირობები თანამედროვე ქართულსა და ინდოევროპულ ენებში“.

მეორე თავშივეა მიმოხილული სონორი ფონემების კომბი-

ნაცია C_1 -სა C_2 -სთან. პარაგრაფის ბოლოს დისტრიბუციითა გათვალისწინებით C_1 -ის წინ სონორები გამოირიცხა. სკრუპულოზურადაა გაანალიზებული SC_2 და C_1S , C_2S პოზიციები. ამ კომბინაციათა სახელებსა და ზმნურ ფორმებში გადანაწილებულ ძირებში ბოლოკიდური /S/ სუფიქსურია და არ არის ძირის ოდინდელი კუთვნილება. სონორობის თეორიის შესაბამისად გამოყოფილია ათი სტრუქტურული ტიპი: $CrVC-$, $CnVC-$, $CmVC-$, $CVrC-$, $CVnC-$, $CVmC-$, $C-VC-$, $CლVC-$, $CV-$ და $CVCლ-$ — ესაა ძირში ჩქამიერთა და სონორთა კომბინაციურად წარმოქმნილი ძირითადი ერთეულები. ჩქამიერთა მომდევნო პოზიციაში /მ/-ს ფუნქციონირება რამდენადმე ემსგავსება /ლ/-ს ფუნქციონირებას და ერთგვარად ემიჯნება /რ, ნ, მ/ კლასს.

მესამე თავი ეძღვნება ჩქამიერ ფონემათა დისტრიბუციას CVC -ტიპის სტრუქტურებში, რაც ბგერათა ფარდობითი სონორობის პრინციპის საფუძველზე წესრიგდება. ჩქამიერ ფონემათა ურთიერთმიმართება სონორობის თვალსაზრისით განისაზღვრება ლარინგალური არტიკულაციითა და ლოკალური რიგით:

მჟღერები — ფშვინვიერებზე, ხოლო ფშვინვიერები ყელ-ხშულებზე უფრო სონორია; რაც უფრო უკანა წარმოებისაა ბგერა, მით უფრო მეტია მისი ღიაობა და სონორობა. დადგენილია, რომ მჟღერი-გლოტალიზებული, მჟღერი-ფშვინვიერი, ფშვინვიერი-გლოტალიზებული ტიპის სტრუქტურები დეცესიურია, ხოლო გლოტალიზებული-მჟღერი, ფშვინვიერი-მჟღერი, გლოტალიზებული-ფშვინვიერი სტრუქტურები — აქცესიური. მიღებულ კანონზომიერებას ავტორი „სონორული წონასწორობის წესს“ უწოდებს. სწორედ ამის საფუძველზე აღმოჩნდა გაფორმებული უძველესი სუფიქსაციის მქონე ქართველური ფუძეები (ფუძედრეკადი ზმნები). ამ ფუძეებში თუ ძირის თავკიდური გლოტალიზებული ან ფშვინვიერი ხშულია, ხოლო სუფიქსი მჟღერ ბგერას წარმოადგენს, შეერთება ყოველთვის აქცესიურია; ასევე აქცესიურია ხშულთა მიმდევრობა იმ ფუძეებში, სადაც ძირის თავკიდური გლოტალიზებულია, ხოლო სუფიქსის თანხმომავანი — ფშვინვიერი. სამაგიეროდ, ყველა ფუძეში, რომლის თავკიდური ხშული

მუღერია, ხოლო სუფიქსი ფშვინვიერი ან გლოტალიზებული, ძირის თავკიდური ხშული და სუფიქსის ხშულის მიმდევრობა უგამონაკლისოდ დეცესიურია. ამგვარად, საერთო ქართველური ძირისა და ფუძის აგების წესი ერთგვარია. ავტორი აღნიშნავს, რომ ძირის სტრუქტურაში თანხმოვანთა განაწილება თანხმობაშია ლაბიალური და ველარული რიგის ხშულთა ფუნქციონირების შეზღუდვებთან, რომლებიც სხვა მოვლენათა (პარადიგმატულ სისტემათა, ფონემათა კომპლექსებისა და სიხშირული მიმართებების) ანალიზის შედეგად მის მიერ იქნა დადგენილი.

ავტორი ძირში სონორთა განაწილების ასეთ კანონ-ზომიერებას ადგენს: ბოლოკიდურსა და ინტერკონსონანტურ პოზიციებში სონორების სიხშირე შეესაბამება მათ რიგს სონორობის ზრდის თვალსაზრისით: რ, ლ, ნ, მ. ე.ი. რაც უფრო სონორია ბგერა, მით მეტია ამ პოზიციაში მისი გამოვლენის ალბათობა. თავკიდურ პოზიციაში სონორთა შებრუნებული რიგი გვაქვს: მ, ნ, ლ, რ. რაც უფრო სონორია ბგერა, მით ნაკლებია თავკიდურ პოზიციაში მისი გამოვლენის ალბათობა.

ასეთივეა სონორების განაწილება ძირის თავკიდურსა და ბოლოკიდურში საერთო ინდოევროპულშიც. CVC- ტიპის ძირებისათვის თავკიდურსა და ბოლოკიდურში სონორთა გამოვლენის ურთიერთშებრუნებულ რიგს ავტორი უნივერსალურ ტენდენციად წარმოადგენს. მკვლევარს მხარს უმაგრებს სემიტურ ენათა მონაცემები, რაც, თავის მხრივ, მეტყველებს სემიტური ძირის მესამე თანხმოვნის სუფიქსური წარმომავლობის ჰიპოთეზის სასარგებლოდ. მრავალი ენისათვის შემჩნეული ვითარება — თავკიდურ პოზიციაში /r/-ს არარსებობის ან ძალზე დაბალი სიხშირისა — ამ ტენდენციის გამოვლენა უნდა იყოს. ძირის სტრუქტურაში სონორ ფონემათა განაწილების წესი ენათა უნივერსალურ ტენდენციას უნდა წარმოადგენდეს. ჩვენი აზრით (და ალბანური მასალაც ამას უჭერს მხარს), თავისუფლად შეიძლება აქ უნივერსალის თუ არა, კვაზიუნივერსალის გამოკვეთა და არა მხოლოდ ტენდენციის ვარაუდი.

უაღრესად მნიშვნელოვანია ავტორის შემდეგი ნა-აზრევი: სონორობის ხარისხის თვალსაზრისით წონას-

წორების წესი საერთო ქართველურში რამდენიმე კანონზომიერების ურთიერთქმედების შედეგად ჩამოყალიბდა. ამ კანონზომიერებად ი. მელიქიშვილს ესახება: 1. მარცვლის ბოლოკიდურის მეტი ღიაობისა და სონორობისაკენ მიდრეკილება; 2. ძირში ხშულთა შეერთების კონტრასტულობისაკენ მიდრეკილება; 3. ძირის სტრუქტურაში შემავალ ცალკეულ ხშულ თანხმომავანთა განსხვავებული ფუნქციონალური შესაძლებლობანი. ამავე თავის მომდევნო პარაგრაფში განხილულია ხშულთა ურთიერთმიმართება საერთო ინდოევროპულ CVC- ტიპის ძირებში, რის შედეგადაც ავტორი ასკვნის, რომ სონორული პრინციპის საფუძველზე ძირი აგებულია საერთო ინდოევროპულშიც. თუმცა იქ ძლიერია მჟღერობა-სიყრუის თვალსაზრისით ასიმილაციური შეერთებისაკენ მიდრეკილება. საერთო ქართველურში კი ბ-ქ, ქ-ბ ტიპის შეერთებები კანონიკურ სტრუქტურას ქმნიან. განხილულია აგრეთვე CVC- ტიპის ჰომოგენური, ჰეტეროგენული სტრუქტურები დეცესიურობა-აქცესიურობის გათვალისწინებით.

საგულისხმოა ი. მელიქიშვილის შემდეგი დაკვირვება: მჟღერებისა და ფშვინვიერებისაგან შედგენილ ძირებს უპირატესად დეცესიური სტრუქტურა აქვთ, რაც შეესაბამება მარცვლის ბოლოკიდურისკენ სონორობის ზრდის საერთო ტენდენციას. გლოტალიზებულთა შემთხვევაში კი ჭარბობს აქცესიური სტრუქტურები, რაც ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით ასევე სონორობის ბოლოსკენ ზრდის დამადასტურებელია. შემდეგ პარაგრაფში შესწავლილია ძი-რები ნაპრალოვანი ჩქამიერებით. გამოიკვეთა რამდენიმე მკაფიო ტენდენცია ნაპრალოვანი-ხშული, ხშული-ნაპრალო-ვანი და ნაპრალოვანი-ნაპრალოვანი ტიპის მიმდევრობისათვის. აქვეა მიმოხილული **A** და **B** ტიპის ჰარმონიული კომპლექსები, რომელთაგან **B** ტიპის ჰარმონიული კომპლექსები უპირატესია საერთო ქართველურში. მიღებულია საინტერესო შედეგი: საერთო ქართველურ კანონიკურ ძირებში არ დასტურდება აქცესიური კომპლექსები.

თვალში საცემია ოთხივე ქართველური ენის მონაცემე-

ბით გაჯერებული მასალის მოქნილი და ლოგიკური ინტერპრეტაცია.

ნაშრომს დამატების ფორმით ერთვის საერთო ქართველურ ძირეულ მორფემათა ინდექსი, რომელშიც ძირები სტრუქტურული ტიპების საფუძველზე არის დალაგებული.

ირინე მელიქიშვილის ნაშრომით საერთაშორისო საენათმეცნიერო სივრცეში ყველასათვის ხელმისაწვდომი გახდა ქართველურ ძირეულ მორფემათა სტრუქტურები. ნაშრომში დაუნჯებულია ამომწურავი ინფორმაცია ქართველურ ენათა ფონოლოგიურ თავისებურებებზე, რასაც ავტორი დაკვირვებული მკვლევრის შესაშური ალლოთი გვანვდის: სადად, ამომწურავად, წინამორბედთა მნიშვნელოვანი თუ უმნიშვნელო წვლილის გათვალისწინებით. ირინე მელიქიშვილს ესა თუ ის საკითხი შეჯერებული აქვს ამ თემაზე არსებული პუბლიკაციების ავტორთა ნააზრევთან. შეჭველია მისი ერუდიცია საკვლევ თემატიკაში.

ირინე მელიქიშვილის ნაშრომი ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების მნიშვნელოვან ეტაპად გვესახება.

მარია ჯიქია

პროფესორ ირინე მელიქიშვილის ღვანლი ქართული ფსალმუნის ისტორიაში

ზუსტი თარიღის დასახელება ახლა უკვე გამიჭირდება, როდესაც საქართველოში პირველად გავახმოვანე იდეა ფსალმუნის ძველი და თანამედროვე ქართული პარალელური ტექსტების გამოქვეყნების შესახებ. ეს მოხდა აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილების სხდომაზე. იმ დროისთვის ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტის დონეზე გადაწყვეტილება უკვე მიღებული იყო, ხოლო ჩემი ამოცანა თბილისში – შესაბამისი ქართველი სპეციალისტის შერჩევა და პროექტი ჩართვა იყო. პროფესორი ირინე მელიქიშვილი იყო ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც მყისვე გაითავისა ეს იდეა და თავად გამოთქვა პროექტი მონაწილეობის სურვილი. ასე გადანყდა ფსალმუნების პარალელური ტექსტის მომზადება-გამოქვეყნების ბედი და ქალბატონი ირინე მელიქიშვილის, იდეის მთავარი ხორცშემსხმელის ისტორიული როლი. ჩემთვის, როგორც იდეის ავტორისა და პროექტის ხელმძღვანელისთვის, მისი გულწრფელი და პროფესიული ინტერესი უდიდესი თანადგომისა და მხარდაჭერის ტოლფასი იყო. მე უკვე ვიცოდი, რომ ქალბატონი ირინეს მონაწილეობა პროექტის წარმატების გარანტია და საფუძველი იყო, რადგან “სამუშაო დიდია და მე ძალიან მინდა, რომ შედეგი კარგი მივიღოთ” (ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან, 18.04.2006).

ფსალმუნთა კანონიკური ტექსტის ძველი ქართული ენიდან თანამედროვე ქართულად გამართვაზე ანუ ადაპტირებაზე მუშაობა დაიწყო 2004 წელს. წიგნი ორგზის გამოიცა. ექვსი წლის თავდაუზოგავი შრომის შედეგად 2010 წელს გამოქვეყნდა პირველი, ე.წ. სასინჯი ვარიანტი, ხოლო 2012 წელს მისი გადამუშავებული ვერსია.

მაქვს საფუძველი ვივარაუდო, რომ ფსალმუნთა ძველი ქართული გიორგი მთანმიდლისეული კანონიკური და მისი თანამედროვე ქართული პარალელური ტექსტების გამოცემა ჯერ კიდევ არაა ფართოდ ცნობილი საზოგადოებისათვის. თავს უფლებას მივცემ, აქ გავიმეორო წიგნის წინასიტყვაობაში ჩამოყალიბებული ძირითადი პოსტულატები.

„პროექტის კონცეპტუალურ ქვაკუთხედს წარმოადგენს დედნისადმი, ანუ წმიდა გიორგი მთაწმიდლისეული ტექსტისადმი, ერთგულება და თანამედროვე ქართული ტექსტის გამართული ენა, ადაპტაციაზე მუშაობისას ერთ-ერთი უმთავრესი და ურთულესი ამოცანა იყო ძველი და თანამედროვე ქართულის ისე შერწყმა, რომ მიგველო ერთი ორგანული ტექსტი“ (ფსალმუნნი, 2012:3).

მოკლედ აღვწერ ამ მიზნის მისაღწევად ირინე მელიქიშვილის მიერ გამოიმუშავებულ მეთოდებს.

მისი პროექტში ჩართვის ეტაპზე უკვე გადანყვეტილი იყო, რომ ძველ ქართულ ტექსტს საფუძვლად დასდებოდა მზექალა შანიძის მიერ დადგენილი გიორგი მთაწმიდლისეული ტექსტი (გამოიცა 1960 წელს). საბედნიეროდ, ამ დროისთვის უკვე არსებობდა ელენე დოჩანაშვილის მიერ 1983 წელს გამოცემული მცხეთური ხელნაწერის ელექტრონული ვერსია, რომელიც ადაპტაციის ავტორმა საფუძვლიანად შეუჯერა მზექალა შანიძის მიერ დადგენილ ტექსტს. გარდა ამისა არც ძველი ებრაული და ძველი ბერძნული ტექსტები დარჩა მისი ყურადღების მიღმა. ქალბატონ ირინეს ფართო ლინგვისტური ერუდიცია, ენების ცოდნა და მაღალპროფესიული ანალიზის უნარი მეტად საშური იყო იმ შემთხვევებში, როდესაც ძველი ქართული ტექსტის გაგება ჭირდა ან ტექსტი პრობლემურ ხასიათს ატარებდა. ამ დროს იგი მიმართავდა ბერძნულ სექტანტას (LXX) და ძველ ებრაულ ე.წ. მასორეტულ (MT) ტექსტებს. ბერძნულ ტექსტზე დაყრდნობა აუცილებელი ხდებოდა გადანყვეტილების მისაღებად. მაგალითად, ქართული *ცხოვნება/მაცხოვარება*, რომელსაც ბერძნულში შეესაბამება ხან *σῶσις* [სოტერია] „გადარჩენა“, ხან *ζωή* „სიცოცხლე“, ადაპტირებულ ტექსტში განსხვავდება ბერძნულის შესაბამისად. აქედან გამომდინარე ლექსემები *ცხოვნება/მაცხოვარება* ხშირ შემთხვევაში შენარჩუნებულია, მხოლოდ ზოგჯერ იცვლება უფრო გასაგები ეკვივალენტით „გადარჩენა“, რათა აზრი უფრო გასაგები იყოს.

ქალბატონი ირინეს ინიციატივით სტილისტურ რედაქტორად მოვიწვიეთ ცნობილი ქართველი მწერალი გურამ დოჩანაშვილი. ძველი ქართული ფსალმუნების გამოცემისას პუნქტუაცია მცირედ არის გამოყენებული: არაა ბრჭყალები მიმართვის ტექსტის გამოსაყოფად და ძახილის ნიშანი

ექსპრესიული ადგილების გამოსავლენად, ჩვეულებრივ, არ გამოიყენება ტირე ორი ფრაზის გაერთიანებისას და აზრის უკეთესად გამოსაკვეთად და ა.შ. სწორედ სტილისტური რედაქტირების ეტაპზე გადაწყდა სასვენი ნიშნების უფრო მრავალფეროვანი გამოყენება, რამაც შესამჩნევად გაამდიდრა თანამედროვე ტექსტის გამომსახველობითი მხარე.

თანამედროვე ტექსტში შემოტანილ იქნა აგრეთვე ელემენტი *დაე*, რომელიც სხვა ფუნქციებთან ერთად გამოხატავს აგრეთვე სასურველის მნიშვნელობას და უფრო აღქმადს ხდის მას.

ფსალმუნთა პარალელური ტექსტების მომზადების ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენდა იმ ილუზიის გადალახვა, რომ ძველი ქართული ბიბლიის ტექსტის გაგება თანამედროვე მკითხველისათვის ენობრივი თვალსაზრისით სირთულეს არ უნდა წარმოადგენდეს. სინამდვილეში, შეიძლება ითქვას, რომ სხვაობა ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის საკმაოდ სერიოზულია. ქალბატონი ირინე კერძო საუბრების დროს აღნიშნავდა, რომ ფორმულა „ძველი ქართული ტექსტის ადაპტაცია“ არ შეესაბამებოდა რეალურ სიტუაციას და მიაჩნდა, რომ ფაქტიურად იგი ძველ ქართულ ტექსტს თარგმნიდა თანამედროვე ქართულზე. ამონარიდი კერძო მიმონერიდან: „ძველ ქართულსა და ახალ ქართულს შორის სხვაობა ენათა შორის სხვაობის ზღვარზეა. ამ დროის განმავლობაში ჩამოყალიბდა როგორც სლავური და გერმანიკული ენები, მაგრამ მაინც სხვაობა მიდის განსხვავებული ენების დონემდე. პირველი საფეხურის თარგმანის გამართვას არანაკლები ძალისხმევა ესაჭიროება, ვიდრე სხვა ენიდან ნათარგმნს დასჭირდებოდა“ (18.04.2006).

ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის არსებული განსხვავებების აღწერა შორს წაგვიყვანს. აქ ჩამოვთვლი, ძირითადად რომელ პარამეტრებს მიექცა ყურადღება ფსალმუნებზე მუშაობის დროს:

სიტყვათა რიგი. ძველ ქართულში გაბატონებული იყო მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური ნიშნობა, ახალ ქართულში კი უფრო პრეპოზიციის არის გავრცელებული (თუმცა სტილისტური თვალსაზრისით დასაშვებია პოსტპოზიციაც). სიტყვათა რიგი ადაპტირებულ ტექსტში კონტექსტის მიხედვით შეირჩეოდა;

მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნა. მრავლობითი რიცხვის

აღნიშვნის ძირითადი წესის გათვალისწინებით ებ-იანი მრავლობითი შეიცვალა ნარ-თანიანი მრავლობითი გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ნარ-თანიან მრავლობითს სტილისტური დატვირთვა აქვს. საილუსტრაციოდ შევუდაროთ ძველი და ახალი ქართული ვარიანტები. ფსალმუნი 6,10: „ჰრცხუნოდენ და შეძრწუნდედ ყოველნი მტერნი ჩემნი“ (ძვ. ქართ.) და „შერცხვენენ და შეძრწუნდნენ ჩემი მტრები“ (ახ. ქართ.). ფსალმუნი 2,10: „და ან, მეფენო, გულისჯმა-ყავთ“ (ძვ. ქართ.) და „და ან, მეფენო, შეიცანით“ (ახ. ქართ.).

ზმნის კატეგორია. ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა ზმნურ პარადიგმაში, რაც გამორიცხავს ძველი ქართული ზმნური ფორმების გადმოტანას თანამედროვე ქართულად. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში აუცილებელად უნდა გარკვეულიყო, რომელ ასპექტთან, დროსთან და კილოსთან გვაქვს საქმე, რაც ყველაზე დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა ტექსტის სწორად გაგების თვალსაზრისით.

ა) თანამედროვე ქართულში სრული ასპექტი ძირითადად ზმნისნინით არის გამოხატული: *და-წერა* (სრული) — *წერს* (უსრული); ძველ ქართულში კი ასპექტურ შინაარსს მწკრივი გამოხატავდა;

ბ) ძველ ქართულში არ იყო მომავალი დროის ცალკე ფორმა, იგი კავშირებითი კილოს ფორმებით გადმოიცემოდა, ამიტომ მუდამ გასარკვევია, რას გამოხატავს ზმნა: მომავალ დროს, კავშირებითს ანუ სასურველ მოქმედებას თუ შესაძლებელ მოქმედებას. მაგალითად: *ცხონდების — აცხონოს* თუ *აცხონებს? ვაქებდე — ვაქოთუ ვაქებ? იხარებდეს — გაიხაროს* თუ *გაიხარებს?*

ლექსიკა. დიდი ცვლილებები მოხდა ლექსიკის თვალსაზრისით: ზოგი სიტყვის მაგიერ სხვა ერთეული გაჩნდა, ზოგი ისევ არის ენაში, მაგრამ მნიშვნელობა აქვს შეცვლილი. ზოგი სიტყვის მნიშვნელობათა რიგი გაფართოვდა სხვა მნიშვნელობით, ზოგისა კი — დავინროვდა. მაგალითად, სიტყვა *ერიძველ* ქართულში ნიშნავდა, ერთის მხრივ, *წარმართს*, ხოლო მეორეს მხრივ, *ხალხს, ეთნოსს*. თანამედროვე ქართულში მისი მნიშვნელობა დავინროვდა და მხოლოდ *ხალხს, ეთნოსს* აღნიშნავს.

გადასაწყვეტი იყო არქაიზმების პრობლემაც: რომელი არქაული ლექსემისა და ფორმის შენარჩუნების უფლებას

იძლევა თანამედროვე ქართული ენა და რომელი უკვე გაუგებარი აღმოჩნდებოდა რიგითი მკითხველისათვის. გადაწყდა, რომ ისეთი არქაიზმები, როგორცაა *რვალი*, *სკორე*, *არგანი* და სხვა, სტილისტური თვალსაზრისით დარჩენილიყო ადაპტირებულ ტექსტში და ახსნილიყო ახსნა-განმარტებათა სიაში. სხვა შემთხვევებში კი არქაული სიტყვა და მისი თანამედროვე სინონიმი იხმარება პარალელურად, როგორც, მაგალითად, *სასოება* და *იმედი*.

ძველი ქართულის გავლენის დაძლევა საკმაოდ ძნელი იყო ისეთ შემთხვევებში, როდესაც ძველსა და ახალ ქართულს შორის სხვაობა მცირეა და თითქოს სტილისტურია, სინამდვილეში კი ენაში მომხდარ სისტემურ ცვლილებას ასახავს. ასე, მაგალითად: ნაცვალსახელი *მისი* ახალ ქართულში სისტემატურად შეიცვალა ნაცვალსახელით *თავისი* (არ განაშორა *მისი* წყალობა — არ განაშორა *თავისი* წყალობა)

სრული სიზუსტით აღდგენილი ქრონოლოგია და ამონარიდები ჩვენი მიმოწერიდან მკითხველს შეუქმნის წარმოდგენას, თუ რა ძალისხმევა, დრო და ენერგია ჩადო ირინე მელიქიშვილმა ამ ნაშრომში.

2004 წლის 19 დეკემბერი – 25 ფსალმუნის ადაპტირებული ვერსია.

2005 წლის 3 ნოემბერი – 150 ფსალმუნის თანამედროვე ქართულად ადაპტირებული ვერსიის სრული პირველი ხელნაწერი.

2006 წლის 14 მარტი – დასრულდა სტილისტური რედაქტირება და შესწორებების შეტანა. ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან: „გურამის შენიშვნები დამეხმარა, ახლა მე მარტო მათ გადატანას კი არ ვაკეთებ, არამედ ჩემი მხრიდანაც ვაგრძელებ დახვეწას“ (18.04.2006).

კიდევ ერთი ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან, რომელიც გვიჩვენებს ქალბატონ ირინეს მიდგომას სამუშაოსადმი: „მართლაც მნიშვნელოვანი ეტაპი გვაქვს გავლილი. თარგმანი ძალიან ფაქიზი საქმეა და შეცდომის გაპარვისაგან არასდროს ვართ დაზღვეული. ეს ჩანს თუნდაც გიორგი მთაწმიდლისა და სეპტუაგინტას მთარგმნელი სამოცდაათი ბრძენის ნამოღვაწარიდან. მათ დიდებულ საქმეშიც კი არის ხარვეზები, როგორც ებრაული, ბერძნული და ძველი ქართული ტექსტის პარალელური შესწავლა გვიჩვენებს. მე ძალიან მინდა, რომ

შედეგობრივი ტექსტი რაც შეიძლება კარგი იყოს, ამიტომ ახლაც ვაგრძელებ მუშაობას, ყოველ დღით სამ ფსალმუნს მაინც გავდივარ ხელახლა და გავაგრძელებ მუშაობას, სანამ ჩვენი სამუშაო არ დამთავრდება.” (21.06.2006).

2007 წლის 28 მაისი – დასრულდა თეოლოგიური რედაქტირება, რასაც მოჰყვა მრავალრიცხოვანი არანაკლებ მნიშვნელოვანი ეტაპები, როგორცაა ტესტირება, ძველი ქართული და თანამედროვე ქართული ფსალმუნების დასათაურების ჰარმონიზაცია, დამუხვლისა და ტექსტის სტრუქტურირების პრობლემების გადაწყვეტა, რეცენზენტთა შენიშვნებისა და მოსაზრებების გათვალისწინება და მრავალი სხვა.

2009 წლის 13 ოქტომბერი – ტექსტი მზადაა დაკაბადონებისათვის.

2010 წლის 11 მაისს საპატრიარქოში შედგა წიგნის უაღრესად წარმატებული პრეზენტაცია. ამავე წლის მიწურულს დავინწყეთ გადამუშავებული ვერსიის მომზადება, რომელიც 2011 წლის დეკემბერში დასრულდა: „ქეთინო, რაც შევქელი, გავაკეთე. ლულუ“ (ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან, 14.12.2011).

2012 წელს გამოიცა გადამუშავებული საბოლოო ვერსია.

დიდი სიამაყითა და გულწრფელი მადლიერებით ვიხსენებ პროექტზე ერთობლივი მუშაობის წლებს. ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ პროფესორ ირინე მელიქიშვილის მიერ დიდი მონდომებითა და რუდუნებით განეული შრომა ღრმა კვალს დატოვებს ზოგადად ქართული ენის კვლევასა და ქართული ბიბლიესტიკის განვითარებაში, ხოლო ქართველ მკითხველს მთელი სისავსით გადაუშლის ფსალმუნების სამყაროს.

ქეთევან გადილია

პროფესორ ირინე მელიქიშვილის ღვანლი ქართული ფსალმუნის ისტორიაში

ზუსტი თარიღის დასახელება ახლა უკვე გამიჭირდება, როდესაც საქართველოში პირველად გავახმოვანე იდეა ფსალმუნის ძველი და თანამედროვე ქართული პარალელური ტექსტების გამოქვეყნების შესახებ. ეს მოხდა ალმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ტიპოლოგიის განყოფილების სხდომაზე. იმ დროისთვის ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტის დონეზე გადაწყვეტილება უკვე მიღებული იყო, ხოლო ჩემი ამოცანა თბილისში – შესაბამისი ქართველი სპეციალისტის შერჩევა და პროექტში ჩართვა იყო. პროფესორი ირინე მელიქიშვილი იყო ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც მყისვე გაითავისა ეს იდეა და თავად გამოთქვა პროექტში მონაწილეობის სურვილი. ასე გადაწყდა ფსალმუნების პარალელური ტექსტის მომზადება-გამოქვეყნების ბედი და ქალბატონი ირინე მელიქიშვილის, იდეის მთავარი ხორცშემსხმელის ისტორიული როლი. ჩემთვის, როგორც იდეის ავტორისა და პროექტის ხელმძღვანელისთვის, მისი გულწრფელი და პროფესიული ინტერესი უდიდესი თანადგომისა და მხარდაჭერის ტოლფასი იყო. მე უკვე ვიცოდი, რომ ქალბატონი ირინეს მონაწილეობა პროექტის წარმატების გარანტია და საფუძველი იყო, რადგან „სამუშაო დიდია და მე ძალიან მინდა, რომ შედეგი კარგი მივიღოთ“ (ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან, 18.04.2006).

ფსალმუნთა კანონიკური ტექსტის ძველი ქართული ენიდან თანამედროვე ქართულად გამართვაზე ანუ ადაპტირებაზე მუშაობა დაიწყო 2004 წელს. წიგნი ორგზის გამოიცა. ექვსი წლის თავდაუზოგავი შრომის შედეგად 2010 წელს გამოქვეყნდა პირველი, ე.წ. სასინჯი ვარიანტი, ხოლო 2012 წელს მისი გადამუშავებული ვერსია.

მაქვს საფუძველი ვივარაუდო, რომ ფსალმუნთა ძველი ქართული გიორგი მთანმიდლისეული კანონიკური და მისი თანამედროვე ქართული პარალელური ტექსტების გამოცემა ჯერ კიდევ არაა ფართოდ ცნობილი საზოგადოებისათვის. თავს უფლებას მივცემ, აქ გავიმეორო წიგნის წინასიტყვაობაში ჩა-

მოყალიბებული ძირითადი პოსტულატები.

„პროექტის კონცეპტუალურ ქვაკუთხედს წარმოადგენს დედნისადმი, ანუ წმიდა გიორგი მთაწმიდლისეული ტექსტისადმი, ერთგულება და თანამედროვე ქართული ტექსტის გამართული ენა, ადაპტაციაზე მუშაობისას ერთ-ერთი უმთავრესი და ურთულესი ამოცანა იყო ძველი და თანამედროვე ქართულის ისე შერწყმა, რომ მიგველო ერთი ორგანული ტექსტი“ (ფსალმუნნი, 2012:3).

მოკლედ აღვწერ ამ მიზნის მისაღწევად ირინე მელიქიშვილის მიერ გამომუშავებულ მეთოდებს.

მისი პროექტში ჩართვის ეტაპზე უკვე გადანყვეტილი იყო, რომ ძველ ქართულ ტექსტს საფუძვლად დასდებოდა მზექალა შანიძის მიერ დადგენილი გიორგი მთაწმიდლისეული ტექსტი (გამოიცა 1960 წელს). საბედნიეროდ, ამ დროისთვის უკვე არსებობდა ელენე დოჩანაშვილის მიერ 1983 წელს გამოცემული მცხეთური ხელნაწერის ელექტრონული ვერსია, რომელიც ადაპტაციის ავტორმა საფუძვლიანად შეუჯერა მზექალა შანიძის მიერ დადგენილ ტექსტს. გარდა ამისა არც ძველი ებრაული და ძველი ბერძნული ტექსტები დარჩა მისი ყურადღების მიღმა. ქალბატონ ირინეს ფართო ლინგვისტური ერუდიცია, ენების ცოდნა და მაღალპროფესიული ანალიზის უნარი მეტად საშური იყო იმ შემთხვევებში, როდესაც ძველი ქართული ტექსტის გაგება ჭირდა ან ტექსტი პრობლემურ ხასიათს ატარებდა. ამ დროს იგი მიმართავდა ბერძნულ სეპტანტას (XX) და ძველ ებრაულ ე.წ. მასორეტულ (თ) ტექსტებს. ასე, მაგალითად, ბერძნულ ტექსტზე დაყრდნობა აუცილებელი ხდებოდა გადანყვეტილების მისაღებად. მაგალითად, ქართული *ცხოვნება/მაცხოვარება*, რომელსაც ბერძნულში შეესაბამება ხან *σῴτηρις* [სოტერია] „გადარჩენა“, ხან *ζωή* [ძოე] „სიცოცხლე“, ადაპტირებულ ტექსტში განსხვავდება ბერძნულის შესაბამისად. აქედან გამომდინარე ლექსემები *ცხოვნება/მაცხოვარება* ხშირ შემთხვევაში შენარჩუნებულია, მხოლოდ ზოგჯერ იცვლება უფრო გასაგები ეკვივალენტით „გადარჩენა“, რათა აზრი უფრო გასაგები იყოს.

ქალბატონი ირინეს ინიციატივით სტილისტურ რედაქტორად მოვიწვიეთ ცნობილი ქართველი მწერალი გურამ დოჩანა-

შვილი. ძველი ქართული ფსალმუნების გამოცემისას პუნქტუაცია მცირედ არის გამოყენებული: არაა ბრჭყალები მიმართვის ტექსტის გამოსაყოფად და ძახილის ნიშანი ექსპრესიული ადგილების გამოსავლენად, ჩვეულებრივ, არ გამოიყენება ტირე ორი ფრაზის გაერთიანებისას და აზრის უკეთესად გამოსაკვეთად და ა.შ. სწორედ სტილისტური რედაქტირების ეტაპზე გადაწყდა სასვენი ნიშნების უფრო მრავალფეროვანი გამოყენება, რამაც შესამჩნევად გაამდიდრა თანამედროვე ტექსტის გამომსახველობითი მხარე.

თანამედროვე ტექსტში შემოტანილ იქნა აგრეთვე ელემენტი *დაჟ*, რომელიც სხვა ფუნქციებთან ერთად გამოხატავს აგრეთვე სასურველის მნიშვნელობას და უფრო აღქმადს ხდის მას.

ფსალმუნთა პარალელური ტექსტების მომზადების ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენდა იმ ილუზიის გადალახვა, რომ ძველი ქართული ბიბლიის ტექსტის გაგება თანამედროვე მკითხველისათვის ენობრივი თვალსაზრისით სირთულეს არ უნდა წარმოადგენდეს. სინამდვილეში, შეიძლება ითქვას, რომ სხვაობა ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის საკმაოდ სერიოზულია. ქალბატონი ირინე კერძო საუბრების დროს აღნიშნავდა, რომ ფორმულა „ზველი ქართული ტექსტის ადაპტაცია“ არ შეესაბამებოდა რეალურ სიტუაციას და მიაჩნდა. რომ ფაქტიურად იგი ძველ ქართულ ტექსტს თარგმნიდა თანამედროვე ქართულზე. ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან: „ზველ ქართულსა და ახალ ქართულს შორის სხვაობა ენათა შორის სხვაობის ზღვარზეა. ამ დროის განმავლობაში ჩამოყალიბდა, როგორც იცი სლავური და გერმანიკული ენები, მაგრამ მაინც სხვაობა მიდის განსხვავებული ენების დონემდე. პირველი საფეხურის თარგმანის გამართვას არანაკლები ძალისხმევა ესაჭიროება, ვიდრე სხვა ენიდან ნათარგმნს დასჭირდებოდა“ (18.04.2006).

ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის არსებული განსხვავების აღწერა შორს წაგვიყვანს. აქ ჩამოვთვლი, ძირითადად რა პარამეტრებს მიექცა ყურადღება ფსალმუნებზე მუშაობის დროს:

სიტყვათა რიგი. ძველ ქართულში გაბატონებული იყო მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობა, ახალ ქართულში კი უფროპრეპოზიციია არის გავრცელებული (თუმცა

სტილისტური თვალსაზრისით დასაშვებია პოსტპოზიცია(ც). სიტყვათა რიგი ადაპტირებულ ტექსტში კონტექსტის მიხედვით შეირჩეოდა;

მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნა. მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნის ძირითადი წესის გათვალისწინებით ებ-იანი მრავლობითით შეიცვალა ნარ-თანიანი მრავლობითი გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ნარ-თანიანი მრავლობითს სტილისტური დატვირთვა აქვს. საილუსტრაციოდ შევუდაროთ ძველი და ახალი ქართული ვარიანტები. ფსალმუნი 6,10: „ჰრცხუენოდენ და შეძრუნდედ ყოველნი მტერნი ჩემნი“ (ძვ. ქართ.) და „სერცხვენენ და შეძრუნდენენ ჩემი მტრები“ (ახ.ქართ.). ფსალმუნი 2,10: „და ან, მეფენო, გულისბმა-ყავთ“ (ძვ. ქართ.) და „და ან, მეფენო, შეიცანით“ (ახ. ქართ.).

ზმნის კატეგორია. ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა ზმნურ პარადიგმაში, რაც გამორიცხავს ძველი ქართული ზმნური ფორმების გადმოტანას თანამედროვე ქართულად. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში აუცილებელად უნდა გარკვეულიყო, რომელ ასპექტთან, დროსთან და კილოსთან გვაქვს საქმე, რაც ყველაზე დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა ტექსტის სწორად გაგების თვალსაზრისით.

ა) თანამედროვე ქართულში სრული ასპექტი ძირითადად ზმნისწინით არის გამოხატული: *და-წერა* (სრული) - *წერს* (უსრული); ძველ ქართულში კი ასპექტურ შინაარსს მწკრივი გამოხატავდა;

ბ) ძველ ქართულში არ იყო მომავალი დროის ცალკე ფორმა, იგი კავშირებითი კილოს ფორმებით გადმოიცემოდა, ამიტომ მუდამ გასარკვევია, რას გამოხატავს ზმნა: მომავალ დროს, კავშირებითს ანუ სასურველ მოქმედებას თუ შესაძლებელ მოქმედებას. მაგალითად: *ცხონდების* - *აცხონოს* თუ *აცხონებს? ვაქებდე* - *ვაქო* თუ *ვაქებ? იხარებდეს* - *ვაიხაროს* თუ *ვაიხარებს?*

ლექსიკა. დიდი ცვლილებები მოხდა ლექსიკის თვალსაზრისით: ზოგი სიტყვის მაგიერ სხვა ერთეული გაჩნდა, ზოგი ისევ არის ენაში, მაგრამ მნიშვნელობა აქვს შეცვლილი. ზოგი სიტყვის მნიშვნელობათა რიგი გაფართოვდა სხვა მნიშვნელობებით, ზოგისა კი - დავინროვდა. მაგალითად, სიტყვა *ერი* ძველ

ქართულში ნიშნავდა, ერთის მხრივ, *წარმართს*, ხოლო მეორეს მხრივ, *ხალხს, ეთნოსს*. თანამედროვე ქართულში მისი მნიშვნელობა დავიწროვდა და მხოლოდ *ხალხს, ეთნოსს* აღნიშნავს;

გადასაწყვეტი იყო არქაიზმების პრობლემაც: რომელი არქაული ლექსემისა და ფორმის შენარჩუნების უფლებას იძლევა თანამედროვე ქართული ენა და რომელი უკვე გაუგებარი აღმოჩნდებოდა რიგითი მკითხველისათვის. გადაწყდა, რომ ისეთი არქაიზმები, როგორიცაა *რვალი, სკორე, არგანი* და სხვა, სტილისტური თვალსაზრისით დარჩენილიყო ადაპტირებულ ტექსტში და ახსნილიყო ახსნა-განმარტებათა სიაში. სხვა შემთხვევებში კი არქაული სიტყვა და მისი თანამედროვე სინონიმი იხმარება პარალელურად, როგორც, მაგალითად, *სასოება* და *იმედი*.

ძველი ქართულის გავლენის დაძლევა საკმაოდ ძნელი იყო ისეთ შემთხვევებში, როდესაც ძველსა და ახალ ქართულს შორის სხვაობა მცირეა და თითქოს სტილისტურია, სინამდვილეში კი ენაში მომხდარ სისტემურ ცვლილებას ასახავს. ასე, მაგალითად: ნაცვალსახელი *მისი* ახალ ქართულში სისტემატურად შეიცვალა ნაცვალსახელით *თავისი* (არ განაშორა *მისი* წყალობა – არ განაშორა *თავისი* წყალობა)

სრული სიზუსტით აღდგენილი ქრონოლოგია და ამონარიდები ჩვენი მიმონერიდან მკითხველს შეუქმნის წარმოდგენას, თურა ძალისხმევა, დრო და ენერგია ჩადო ირინე მელიქიშვილმა ამ ნაშრომში.

2004 წლის 19 დეკემბერი – 25 ფსალმუნის ადაპტირებული ვერსია

2005 წლის 3 ნოემბერი – 150 ფსალმუნის თანამედროვე ქართულად ადაპტირებული ვერსიის სრული პირველი ხელნაწერი.

2006 წლის 14 მარტი – დასრულდა სტილისტური რედაქტირება და შესწორებების შეტანა. ამონარიდი კერძო მიმონერიდან: „გურამის შენიშვნები დამეხმარა, ახლა მე მარტო მათ გადატანას კი არ ვაკეთებ, არამედ ჩემი მხრიდანაც ვაგრძელებ დახვეწას“ (18.04.2006).

კიდევ ერთი ამონარიდი კერძო მიმონერიდან, რომელიც გვიჩვენებს ქალბატონ ირინეს მიდგომას სამუშაოსადმი: „მართლაც მნიშვნელოვანი ეტაპი გვაქვს გავლილი. თარგმანი

ძალიან ფაქიზი საქმეა და შეცდომის გაპარვისაგან არასდროს ვართ დაზღვეული. ეს ჩანს თუნდაც გიორგი მთაწმიდელისა და სეკტუაგინტას მთარგმნელი სამოცდაათი ბრძენის ნამოღვაწა-რიდან. მათ დიდებულ საქმეშიც კი არის ხარვეზები, როგორც ებრაული, ბერძნული და ძველი ქართული ტექსტის პარალელური შესწავლა გვიჩვენებს. მე ძალიან მინდა, რომ შედეგობრივი ტექსტი რაც შეიძლება კარგი იყოს, ამიტომ ახლაც ვაგრძელებ მუშაობას, ყოველ დილით სამ ფსალმუნს მაინც გავდივარ ხელახლა და გავაგრძელებ მუშაობას, სანამ ჩვენი სამუშაო არ დამთავრდება.” (21.06.2006)

2007 წლის 28 მაისი – დასრულდა თეოლოგიური რედაქტირება, რასაც მოჰყვა მრავალრიცხოვანი არანაკლებ მნიშვნელოვანი ეტაპები, როგორიცაა ტესტირება, ძველი ქართული და თანამედროვე ქართული ფსალმუნების დასათაურების ჰარმონიზაცია, დამუხვლისა და ტექსტის სტრუქტურირების პრობლემების გადაწყვეტა, რეცენზენტთა შენიშვნებისა და მოსაზრებების გათვალისწინება და მრავალი სხვა.

2009 წლის 13 ოქტომბერი – ტექსტი მზადაა დაკაბადონებისათვის.

2010 წლის 11 მაისს საპატრიარქოში შედგა წიგნის უაღრესად წარმატებული პრეზენტაცია. ამავე წლის მიწურულს დავინწყეთ გადამუშავებული ვერსიის მომზადება, რომელიც 2011 წლის დეკემბერში დასრულდა: „ქეთინო, რაც შევძელი, გავაკეთე. ლულუ.” (ამონარიდი კერძო მიმოწერიდან, 14.12.2011).

2012 წელს გამოიცა გადამუშავებული საბოლოო ვერსია.

დიდი სიამაყითა და გულწრფელი მადლიერებით ვიხსენებ პროექტზე ერთობლივი მუშაობის წლებს. ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ პროფესორ ირინე მელიქიშვილის მიერ დიდი მონდომებითა და რუდუნებით განეული შრომა ღრმა კვალს დატოვებს ზოგადად ქართული ენის კვლევასა და ქართული ბიბლიესტიკის განვითარებაში, ხოლო ქართველ მკითხველს მთელი სისავსით გადაუშლის ფსალმუნების სამყაროს.

* * *

„ბრწყინვალეებაში ვგრძნობ სიცოცხლის ძალას.
სიკვდილმა მე ძილისგან გამომაფხიზლა,

სულის ძილისგან.
მე ვიქნები,
და ვიქმ ჩემგან,
რასაც ბრწყინვის ძალა
ჩემში გამოაბრწყინებს“.

იმ უამრავი მედიტაციებიდან, რომლებიც ირინე მელიქი-შვილმა ზეპირად იცოდა და მთლიანად გაშინაგანებული ჰქონდა, ეს იყო პირველი, რომელიც მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ მის მეხსიერებაში ამოტივტივდა. 11 წლის შემდეგ კი ამ სიტყვებმა მისი არსებაც მოიცვა. თავისი მეუღლესავით, ჩვენმა ლულუმ მინიერი სამყარო დეკემბერის თვეს მიატოვა, ადვენტის პერიოდში. არაერთხელ აღუნიშნავს მას, რამდენად მნიშვნელოვანია ამ პერიოდის სიღრმისეული განცდა, დეკემბრის თვის განწყობაში შესვლა, რათა შობის დღესასწაულის მნიშვნელობა არ გამოგვეპაროს. ალბათ მისი სურვილიც იყო, რომ სწორედ შობის პერიოდში კიდევ ერთხელ ერთად მიგვემართა ჩვენი აზრები მისთვის. მადლიერებით აღსავსე ჩვენი მოგონებები თბილი, მზრუნველი, თანამგრძობი, თავმდაბალი, ტოლერანტული, მშრომელი, გამგები, მცოდნე, შემოქმედი, ინტელიგენტი, სულ ქმედითი, ერთგული — ირინე მელიქიშვილის მიმართ. ის 1943 წლის 29 მაისს დაიბადა თბილისში, ცნობილი მეცნიერების – აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილისა და პროფესორ ელენე დოჩანაშვილის — ოჯახში. ირინე უფროსი იყო სამ დედმამიშვილს შორის. ის უაღრესად ნიჭიერი ბავშვი იყო, მაგრამ, იმავდროულად, მოკრძალებულიც, არასოდეს უყვარდა თავის გამოჩენა. ირინესთვის მამა მისაბაძი მაგალითი იყო. ადრევე გახდა იგი მამის თანამოსაუბრე და მისი კითხვების ადრესატი. სკოლაში მისი საყვარელი საგნები, როგორც თვითონ მიაბზო, ქიმია და გეოგრაფია იყო. სურდა კიდევ ამ საგნებს დაუფლებოდა, იკონებდა: დედამინისადმი სიყვარული მნიშვნელოვანი რამ იყო ჩემთვის-ო. „სიტყვისადმი“ სიყვარულიც ძლიერ ღვიოდა მასში. ალბათ ამიტომაც შეაჩერა არჩევანი კავკასიურ ენებზე. მისმა მოღვაწეობამ ეს სიყვარული სიტყვის მიმართ დაადასტურა.

1960 წელს ირინე მელიქიშვილმა ოქროს მედალზე დაამთავრა თბილისის 54-ე საშუალო სკოლა და სწავლა ივანე

ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის კავკასიური ენების განყოფილებაზე გააგრძელა. აქ ერთ-ერთ სამუშაო ჯგუფში გაიცნო მომავალი მეუღლე ზურაბ სარჯველაძე. 21 წლის იყო ირინე, როცა მისი ვაჟი ალექსანდრე დაიბადა და 2 წლის შემდეგ კი სოფოც შეემატა ოჯახს.

უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ, მამის რჩევით სწავლა ასპირანტურაში არ გაუგრძელებია, არამედ სამეცნიერო საქმიანობა დაიწყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილებაში. აქ იგი 1965-1986 წლებში მოღვაწეობდა. აქვე მოამზადა და დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში. ეს ნაშრომი მისი ორივე ოპონენტის, აკადემიკოს თამაზ გამყრელიძისა და პროფესორ ზურაბ ჯაფარიძის აზრით, მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხს იმსახურებდა. მაშინ ირინე მელიქიშვილი 33 წლის იყო. 11 წლის შემდეგ მან სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა თემაზე — საერთო ქართველური ძირი სტრუქტურული და ტიპოლოგიური თვალსაზრისით.

1980-2000 წლებში ირინე მელიქიშვილი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში მოღვაწეობდა. 2000 წლიდან კი უნივერსიტეტში ზოგადი და გამოყენებითი ენათმეცნიერების კათედრის პროფესორი იყო, 2005-2006 წლებში კათედრის გამგის მოვალეობის შემსრულებელი, ხოლო 2006 წლიდან ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შედარებითი ენათმეცნიერებისა და ფონეტიკის ინსტიტუტის სრული პროფესორია. 2009 წლის 28 აპრილს იგი არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად. ირინე მელიქიშვილის ნაშრომები გამოქვეყნებულია ქართულ, ინგლისურ, გერმანულ და რუსულ ენებზე. სისტემატურად იღებდა მონაწილეობას ლინგვისტურ კონგრესებსა და კონფერენციებში. არაერთი უცხოელი კოლეგა აღნიშნავდა ირინეს წვლილს სხვადასხვა კვლევებში. მიღწეულით არ კმაყოფილდებოდა, „შეუჩერებელი საქმიანობა“ იყო მისი პრინციპი. იყო არაერთი საგრანტო პროექტის ავტორი და ხელმძღვანელი, ადგენდა სასწავლო პროგრამებს სამაგისტრო და სადოქტორო

საფეხურებისთვის, შემოიღო ახალი სასწავლო კურსები. ასე იღწვოდა ის ენათმეცნიერების სფეროში. მაგრამ ეს არ იყო ერთადერთი ასპარეზი. ყველაფერ ამასთან ერთად, ირინეს არსებობაში მეორე მხარეც იყო. როგორც თვითონ აღნიშნავდა, „ძიებაში იყო“. 25 წლის ასაკში უნივერსიტეტიდან სახლში მიმავალი მოინათლა. მისი მეგობარი, რომელიც მას მეგზურობდა, მისი ნათლია გახდა.

წარმავლობა და სიკვდილი – ეს ორი რამ ახალგაზრდობიდან აღელვებდა მას შინაგანად და ამოძრავებდა. მისი თანამოსაუბრე ამ საკითხებში მისი თანამშრომელი ირაკლი რამიშვილი გახდა. პირველი წიგნი, რომელიც ირაკლიმ ლულუს წასაკითხად გადასცა, იყო ედუარდ შიურეს „დიდი ხელდასხმულები“. „ეს წიგნი ჩემთვის „მკურნალი“ იყო, – აღნიშნა მან. მეორე წიგნი იყო „თეოსოფია“ – „ახალი სამყარო აღმოვაჩინე“, იყო მისი კომენტარი. მაშინ ირინე 28 წლის იყო. აქედან მოყოლებული ქრისტიანობა მისთვის მნიშვნელოვანი თემა გახდა. თავიდან იგი მხოლოდ ჯვარცმულს ხვდებოდა, მაგრამ ერთ დღესაც მოვიდა მასთან განცდა. ეს განცდა მან ნოვალისის სიტყვებით გამოხატა: „ვეტყვი ყველას, რომ ის ცოცხლობს და აღმდგარია...“ ეს განცდა გახდა მისთვის შინაგანი ცხოვრების ფუნდამენტი. 80-იანი წლების დასაწყისში იენაში ყოფნისას პირველად განიცადა ირინე მელიქიშვილმა ადამიანის კურთხევის ქმედება 1983 წელს კი თბილისში პირველად ჩამოვიდა ჰელმარ კნუტარი, ქრისტიანთა თემის მოძღვარი ფინეთიდან. ირინე მელიქიშვილი 40 წლის იყო. მას შემდეგ მას ძალისხმევა არ დაუშურია, რათა საქართველოში, თბილისში, ქრისტიანთა თემი ჩამოყალიბებულიყო, დაარსებულიყო. ოჯახის და მეცნიერული საქმიანობის გვერდით თემის დაარსება და განვითარება მის ბედისწერასთან არის დაკავშირებული. ეს ყოველივე ხომ წარმოუდგენელ შრომისუნარიანობას, ნებისყოფას, სიფხიზლეს, შინაგან მუშაობას მოითხოვდა. ეს მისი უნარები იყო, ყველა სხვა დანარჩენ უნართან ერთად, რომლებიც მისი არსების სათნოებას და სიმტკიცეს გამოხატავდნენ.

ვინც თბილისში ქრისტიანთა თემს იცნობს, ის ქალბატონ ლულუსაც იცნობს. ასე მივმართავდით ჩვენ მას. წლების მანძილზე ყოველ კვირა კრებდა თავის გარშემო ადამიანებს და

ხელმძღვანელობდა პერიკოპებზე თუ სხვა თემებზე მუშაობას. ბევრის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი იყო. სამართლებრივი მხარის მონესრიგებაც არ გამოორჩენია მხედველობიდან, რათა ქრისტიანთა თემს ინკარნირება შესძლებოდა. წესდების მომზადება, სხვადასხვა საბუთების შეგროვება და ინსტაციებში სიარული მისი შრომისუნარიანობისა და ორგანიზატორული ნიჭის ნაყოფია.

„ჩვენ ვიკრიბებოდით იმ ცნობიერებით, რომ ქრისტიანთა თემის სული წინაგვმძღოლობდა, სხვანაირად როგორ უნდა აიხსნას, რადგან მიუხედავად ყოველგვარი გარეგანი თუ შინაგანი სირთულეებისა, ჩვენი მუშაობა არ წყდებოდა, მას ხელი არც და ვერც ეშლებოდა.“

როგორი დიდი სიხარულით ყვებოდა ლულუ იმ ფაქტს, როცა ყველაფერი მზად იყო და ყველა მონაწილე კლაუს ჰაიდესთან ერთად გზას დაადგა საბუთების ჩასაბარებლად. ეს იყო 16 სექტემბერი 1992 წლის. სრულიად დაუგეგმავად, არაცნობიერად, თითქოს შემთხვევით, ეს იყო სამოცდამეათე წლისთავი სრულიად ქრისტიანთა თემის დაარსებიდან. ქრისტიანთა თემის დაარსების პროცესთან დაკავშირებული მისი სიტყვები მის შინაგან სიმნიფეზე მეტყველებს: „შესანიშნავი იყო იმის განცდა, რომ ყოველგვარი სირთულე და დაურწმუნებლობა გაქრა, როგორც კი გადაწყვეტილება იქნა მიღებული. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ „შინაგანი“ სირთულეები უფრო დიდია, ვიდრე „გარეგანი“. განუზომელია ლულუს წვლილი, რომ დღეს ქრისტიანთა თემი, ჩვენ, ასეთ მშვენიერ ადგილას ვიმყოფებით. ქრისტიანთა თემის ხელმძღვანელობამ სრული ნდობა გამოუცხადა მას. ისინი ქალბატონ ლულუს უაღრესად ერუდირებულ, კომპეტენტურ პიროვნებად და, იმავდროულად, ღრმა თეოლოგად და ანტროპოსოფად აღიარებდნენ. დაუღალავი შრომა და განუწყვეტელი კავშირი სულიერ სამყაროსთან აუცილებელი იყო იმ სარიტუალო ტექსტების სათარგმნად, რომელიც დღეს ჩვენთან ჟღერს საკურთხეველში. დიდი სიხარულით შეასრულა მან ეს თარგმანი. წლები მუშაობდა მარტო, ჯგუფთან ერთად, მოძღვრებთან ერთად. ლულუ, რომელსაც განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა სიტყვასთან, მეტყველებასთან, მეორე მხრივ — თემის სულთან, ამ ტექსტების

თარგმნისას ერის სულთანაც იყო კავშირში. როდესაც ადამიანის კურთხევის ქმედება პირველად აღსრულდა ქართულ ენაზე, ყველამ განვიცადეთ და დარწმუნებულები ვიყავით, რომ ერის სული ამბობდა — „დიახ, ასე იყოს ეს“.

ასე დაულაღვად იღწვოდა ჩვენი ლულუ დღეც და ღამეც. არც ავადმყოფობას შეუშლია ხელი. რამდენი თარგმანი და მოხსენება გვაჩუქა. სიცოცხლის ბოლომდე არ შეუწყვეტია მთარგმნელობითი და კვლევითი მუშაობა ერთის მხრივ, და სულიერი მუშაობა, მეორე მხრივ, რომლის ნაწილიც იყო ურთიერთობა, გაგება-ჩანვდომა ჩვენი დროის ყველაზე რთულ ავადმყოფობასთან. თავისი ბოლო სამოცდამეათე მინიერი დაბადების დღის წინ თარგმნა და გადმომცა რ. შტაინერის ლექცია „როგორ შეიძლება დაიძლიოს თანამედროვეობის მშვიინვერი გასაჭირი“.

ამ გაგების, ჩანვდომისა და შინაგანი მუშაობის შედეგი იყო, რომ არასოდეს დაუნუნუნია და პოზიტიურად ატარა 17 წელი დაულაღავი და შეუჩერებელი ქმედების ფონზე თავისი ავადმყოფობა. ახლა სულიერი სამყაროდან ეხმარება ის თავის ოჯახს, ჩვენს თემს.

ჩვენი მაღლიერებითა და სიყვარულით აღსავსე აზრები მიემართოს მისი სამყოფელისკენ, ჩვენი ძვირფასი ირინე მელიქიშვილის სამყოფელისკენ, სადაც, მისი არსება სუფევს და ამბობს:

„ბრწყინვალეებაში ვგრძნობ სიცოცხლის ძალას.

სიკვდილმა მე ძილისგან გამომაფხიზლა,

სულის ძილისგან.

მე ვიქნები,

და ვიქმ ჩემგან,

რასაც ბრწყინვის ძალა

ჩემში გამოაბრწყინებს“.

ნარგიზ ტიზლარიშვილი

დ.ა.ი.ე.

ქრისტიანთა თემის პასტორი

სტატისტიკა

Originally Nominal Affixation on Finite Verb Forms in Modern Georgian and Laz

1. Introduction

The paper is concerned with the use of nominal affixes in finite verb forms in Georgian (Kartvelian / South Caucasian), a cross-linguistically rare phenomenon. It resembles the use of the genitive and dative case markers to finite verb forms in the sister language Laz. However, as it will be argued in this paper, the two languages came to use nominal marking in finite forms under different circumstances. The phenomenon that is widely spread in Modern Georgian has its roots in some of the Georgian dialects, while the one in Laz has developed in a close contact with the unrelated neighboring Turkish (Turkic). The paper will discuss syntactic and semantic differences between the affixed material to finite verb forms in Georgian and Laz.

2. Grammaticalizing Nominal Marking as Verbal Affixation

The affixation of nominal affixes to verb forms is cross-linguistically rare unless the forms are non-finite (1):

- (1) Turkish, from [HC95]
kadin tarla-ya git-tiğ-in-de.
woman field-DAT¹ go-GER-3.SG-LOC
'When the woman went to the field (...)'

Few languages allow case endings, locative markers or postpositions affixed to finite verbs as well, though grammaticalized into subordinators.² Among such languages are Laz (Kartvelian), and Emérillon (Tupi-

¹ Abbreviations: ABL=ablative; ALL=allative; CONT=continuous; COP=copula; COREF=co-referential; DAT=dative; DEM=demonstrative; DIST=distal; ERG=ergative; EV=epenthetic vowel; GER=gerund; GEN=genitive; IMPERF=imperfect; INST=instrumental; IMPER=imperative; LOC=locative; MOD=modal; NOM=nominative; NON.FIN=non-finite; OBL=oblique; PAST=past; PERF=perfect; POSS=possessive; RELN=relational; SG=singular; SUB=subordinator.

² According to Tom Givon (personal communication), some of the Bantu languages

Guarani). In Laz, it is the GEN marker *ší/ -iš* (2) and in Emérillon it is the postposition *ehe* ‘with’ (cf. 3a vs. 3b) that is grammaticalized into a subordinator.

- (2) Artašeni/Ardešen Laz, from [KG98, p. 180]
 duγuru-ši dičilu.
 she.died-GEN he.married
 ‘When she died, he married (again).’
- (3) Emérillon, from [Ros03, p. 529]
 a. awak^wəl-a-l-a?i l o-kel-o o-iba-l-ehe.
 Man-a-RELN-son 3.I-sleep-CONT 3.COREF-pet-RELN-with
 ‘The little boy sleeps with his pet.’
- b. awak^wəl o-kiḫe-l-ehe, ka-wi o-wag.
 Man 3.I-be.scared-RELN-because wasp-ABL 3.I-go
 ‘Because the man is scared, he goes away from the wasps.’

Both Laz and Emerillon illustrate a typologically exceptional phenomenon — nominal marking on finite verb forms that contradicts a previously broadly shared belief that nominal affixes attach to (pro) nominals and non-finite (i.e., participial and gerundive) forms only.

3. Laz

[Mar10] illustrates how genitive marking on an inflected verb form in aorist turns the sentence into a subordinate clause:

- (4) Laz, from [Mar10, p. 79]
 gec’ebic’k’edi-š-k’ule...
 I.looked.down.at.myself-GEN-after
 ‘After I looked down at myself..’

Note that it is not just aorist forms that can get the genitive marker (cf. (5a), (5b)) but also other TAM Series forms (6). And it is not just genitive that can be attached to finite verb forms (see (2), (4)–(6)) but also dative (see [Kar68] as well as (7) and (8)) in order to form a subjunctive clause irrespective of the TAM series of the verb form used:

grammaticalize nominal marking on finite verbs as applicative suffixes.

- (5) a. Laz, from [Kip11, p. 6]
 idešk'ule (< ideš-š-k'ule < ides-š-k'ule)
 they.came-GEN-after
 'after they came...'
- b. Laz, from [Kar68, p. 870]
 moxte(s)-š-k'ule
 they.came-GEN-after
 'when they came...'
- (6) Laz, from [Kip11, pp. 7, 10]
 byurat-k'ule uriti an dyas byurat.
 we.will.die-GEN-after two(=both) one day we.will.die
 'When we die, let us die the same day.'
- (7) Laz, from [Mar10, p. 80]
 vubirat-is
 we.will.sing.for.him/her-DAT
 'When we will sing for him/her...'
- (8) Laz, from [Kip11, p. 13]
 bič'i gok'uncxat'u-s bozo gelanjirt'u.
 boy.NOM he.was.waking.up-DAT girl.NOM she.was.lay-
 ing.down
 'When the boy was waking up the girl was laying down.'

According to [KMW95, p. 107], the directional marker *-a* 'towards', 'out of' can be affixed both to the perfective and imperfective verb forms and function as a temporal subordinator (9):

- (9) Mut'afi Laz, from [KMW95, p. 107]
- a. ma julu borti-ša cuma škimi škala livadi-ša
 I little I.was-SUB brother my with garden-towards
 kodolobulurtit.
 we.went.IMPERF.inside
 'When I was little, I went to the garden with my brother.'
- b. čitabi golobionamta-ša čai psum.
 book I.read.IMPERF.OPT-SUB tea I.drink
 'When I read, I drink tea.'

It seems that in subordination even various particles can get attached to finite verb forms (see *-šakis* ‘before’ (10a), *-šeni* ‘because’ (10b) and *-šani* ‘during’ (11)):

(10) Laz, from [Kar68, p. 870]

- a. moxte(s)-šakis
they.came-before
‘Before they came...’
- b. moxte(s)-šeni
they.came-because
‘Because/since they came...’

(11) Artašeni/Ardešen Laz, from [KG98, p. 213]

ardaha livadi ntxorunt’ey-šani diidi čupi-te altuni gamalu.
and.then garden they.were.digging-during big jug-INST gold it.fall.out
‘And then, while they are digging in the garden, they come across a
pot of gold.’

Comparing the Laz verb forms with a case marker in (2), (7), (8), (9) to their counterpart without the case ending reveals the semantics of the marker which can no longer function as a case suffix but is grammaticalized into a subordinator.¹ Therefore, the marking affects the syntactic status of the clause containing the suffixed form and turns a main clause into a subordinate one.

According to [Chi36, p. 186], by having finite verb forms suffixed by case markers and particles, Laz differs from a closely standing sister language Megrelian. The researchers having described the phenomenon in Laz have noted that it is not characteristic to any other Kartvelian

¹ In the text collection of the Artašeni/Ardešen dialect, [KG98] gloss the locative marker as a subordinator rather than as a case suffix:

(i) Artašeni/Ardešen Laz, from [KG98, p. 153]

askere-pe moxtan-i k’oči dimpulen, e hini igzalan-i, ceri
soldier-PL they.come-SUB man he.hides INTJ DIST.PL they.go-SUB again
kogamulun.
he.goes.out

‘When the soldiers come, the man hides. When they go, he comes out again.’

languages [Mar10, p. 79, 80], [Chi36, p. 63, 64, 186], [Jik67, p. 367, 374], [HC95, p. 145].

4. Georgian

As noted in the literature, none of the sister languages of Laz uses case markers to finite verbs. However, Modern Georgian uses a segment of morphemes *-sa-vit*, consisting of the postposition *-vit*, the DAT case marker *-s*, it governs and an epenthetic vowel *-a* (12), to fully inflected finite verb forms to express uncertainty, doubt (13)–(15) [JKB88, p. 170].

(12) Georgian

giorgi ilo-s-a-vit č’k’vian-i bavšv-i-a.
 Giorgi.NOM Ilo-DAT-EV-like smart-NOM kid-NOM-COP
 ‘Giorgi is a smart kid like Ilo.’

(13) Georgian

ilo-m xel-i gaipxač’na-s-a-vit.
 Ilo-ERG hand-NOM he.scratched.it-DAT-EV-like
 ‘Ilo kind of scratched his hand.’ (unclear whether it is a scratch)
 ‘Ilo slightly scratched his hand.’

(14) Georgian, from [JKB88, p. 170]

venat’rebi-s-a-vit.
 (s)he.misses.me-DAT-EV-like
 ‘(S)he kind of misses me.’ (Not a very strong feeling, hardly identifiable)

(15) Georgian, from [JKB88, p. 170]

momšivda-s-a-vit.
 I.got.hungry-DAT-EV-like
 ‘I got hungry a bit.’

According to [Jap63] (which is the work published in 1963 and reflects the situation of 1960’s, the latest), the affixation of the postposition *-vit* to the finite verb forms is against literary norms of Georgian. However, by that time, it was characteristic to Georgian dialects and was very common there. Among such dialects [Jap63] lists Tushian

(16), Mtiulian (17), Gurian (18), Kartlian, Kakhetian, Lechkhumian. By 1960's the use gets into the Tbilisi Georgian [Jap63], namely, in the speech of the younger generation, mostly teenagers (19), (20).

(16) Tushian (Noth-Eastern), Lower Alvani, from [Jap63, p. 96]
vuyonoob-s-a-vit.
I.am.stripped.of.strength-DAT-EV-like
'I am sick a bit.'

(17) Mtiulian (North-Eastern), from [Jap63, p. 96]
gul-i mik'vdeba, raγac met'ireba-s-a-vit, ro
gamaqsendeba
heart-NOM it.dies.to.me somewhat I.want.to.cry-DAT-EV-lik when
I.remember

im bič'-is dak'arkva.
DIST.OBL boy-GEN disappearance.NOM
'I feel such a pity, I am almost kind of crying when I remember the disappearance of that boy.'

(18) Gurian (Western), from [Jap63, p. 97]. See also (64).
gak'uč't'a-s-a-vit.
(s)he.got.angry-DAT-EV-like
'(S)he got angry a bit.'

(19) Georgian, from [Jap63, p. 95].
mšia-s-a-vit.
I.am.hungry-DAT-EV-like
'I am kind of hungry.'

(20) Georgian, from [Jap63, p. 95].
šemešinda-s-a-vit.
I.got.scared-DAT-EV-like
'I kind of got scared.'

In literary Georgian the affixation of the segment *-savit* to a finite verb form has always been exclusively a way to explain one form via

another synonymous form and has been popular in dictionaries. For instance, as mentioned in [Jap63, p. 95] and later also in [Sha73, p. 77], the famous Georgian writer and lexicographer Sulkhan-Saba Orbeliani (1658-1725) in his Georgian dictionary interprets forms this way. For instance, in order to explain the form *aaqliče* (21a) and say that it is used like another form *šeaglije* (21b), Orbeliani attaches the *-savit* to the latter one (21c) (see also 22a):

(21) Georgian of the 17th Century, cited in [Sha73, p. 77].

- a. *aaqliče*
- b. *šeaglije*
tear.it.off.IMPER
'Tear it off (a vertical surface)!'
 - c. *šeaglije-s-a-vit*
šeaglije-DAT-EV-like
'Like the form *šeaglije*'

(22) Georgian of the 17th Century, cited in [Jap63, p. 95].

- a. *gaačuma* – *daaduma-s-a-vit*.
gaačuma – *daaduma-DAT-EV-like*
'[The form] *gaačuma* [is used] like [the form] *daaduma*.'
- b. *daaduma*.
(s)he.made.him/her.silent
'(S)he made him/her silent.'

In the Orbeliani's times the attached to the finite verb form nominal material treated the latter as a nominalization. Thus, the affixation of nominal markers to finite verb forms in Georgian has mainly been a metalanguage device, in order to treat the host form as a nominalization (21c), (22a), (23). However, the affixation of the segment *-s-a-vit* or any other nominal markers to a finite verb form did not affect the semantics of the host form or the syntactic status of the clause containing the affixed form as its constituent (see (21c), (22a), (23)), like it did in Laz (see (2), (8)).

- (23) *gaipxač'na-s-a-vit*¹ *otx+marcvl-ian-i* *sit'q'va*
gaipxač'na-DAT-EV-like four+syllable-POSS-NOM word.NOM
 'Four-syllable word like *gaipxač'na*.'

It seems that there has been an influence of the Georgian dialects on literary language and also on Tbilisi Georgian² that affected the use of the segment *-savit* when attached to finite verb forms. If in the 1960's the marking was considered to be a violation of literary norms, literary works of 1980's up to the present do illustrate such uses. Most importantly the forms are not comprehended by native speakers as dialectal, idiolectal, marginal or unacceptable. The marking serves a special function, to express uncertainty, doubt of the speaker regarding the event and its intensity referred to by the host verb form.

Therefore, the segment *-savit* as a whole (rather than the postposition *-vit*³ or the DAT case marker *-s* extended by the epenthetic vowel *-a*) can be considered as a modality marker affecting the semantics of the host verb form.

5. Formal similarity and syntactic and semantic differences between the Laz and Georgian case- and postposition-marked finite verb forms

[Dum37, p. VIII] relates the Laz finite verb forms with attached case markers (24a) to Turkish constructions where the case marked infinitival forms are followed by a postposition (24b).

- (24) From [Dum37], cited in [Jik67, p. 369]
 a. Laz
 uc'u-š-k'ule
 (s)he.told.it.to.him/her-GEN-after

¹ For the interpretation of the form *gaipxač'na-s-a-vit* see Example (13).

² Literary language has more or less been conservative during centuries and not so open towards innovations brought from the spoken language [Sar75]. However, for Modern Georgian, lexical and/or grammatical interference with other Georgian dialects is mainly due to the works of writers using either of the dialects in their writings [Ami10]. As for the Tbilisi Georgian, it is not homogeneous but consisting of several different 'talks' including the *kalakuri met'q'veleba* 'city jargon'.

³ See [Jap63], where the author talks about the affixation of the postposition *-vit* to finite verb forms rather than of the whole segment *-savit*.

‘after (s)he told it to him/her’

- b. Turkish
de-dik-ten sonra
say-NON.FIN-ABL after
‘after telling it to him/her’

[Jik67] also relates the Laz construction to the Turkish non-finite forms formed by the *-dik* and *-acak* suffixes. Both the *-dik* and *-acak* forms represent deverbal nouns and get case marking. However, they have certain verbal characteristics as well. Namely, they differentiate according to temporal characteristics. If the *-dik* forms make reference to the past and present, the *-acak* forms refer to the future [Jik67].

Depending on the tense, the corresponding suffix (see *-dik* in (24b)) attaches to a verb stem (*de*) and further gets case marked (*-ten*) according to the postposition (*sonra*).

There is another publication treating the East Anatolia as a linguistic areal, that discusses the Turkish influence on clause linking strategies in the unrelated but neighboring languages such as Laz and Zazaki (Iranian) [Hai01]. Like in Turkish, in these languages the postposition meaning ‘after’ has been grammaticalized into a kind of consecutive clause marker (25). Although Turkish has provided a model for both languages, there has been a grammatical replication [HK05] rather than a simple borrowing of the Turkish form *sonra* ‘after’ (25a). Namely, each of the two languages make use of their own forms corresponding to the Turkish one, such as the Laz *šuk’ule* ‘after’ (25b) and the Zazaki *tepeyā* ‘after’ (25c).

(25) From [Hai01], cited in [HK05, p. 156]

- a. Turkish
giyin-dik-ten sonra gitti.
get.dressed-NON.FIN-ABL after go.PAST.3.SG
‘After (he) had got dressed he left.’

- b. Laz
ham čitaabi golobioni-š+uk’ule omčiru-sa
bidi.
DEM book read.1.SG.PERF-GEN+after swim.NON.FIN-LOC
go.1.SG.PERF

‘After I had read this book I went swimming.’

c. Zazaki

ti merdī tepeyā, ez se kerā?
 2.SG die.PAST.2SG after 1.SG what do.MOD.1.SG
 ‘After you have died, what should I do?’

Like in the Turkish construction (25a), in the Laz replicated construction too there is a case marker and a postposition involved (25b). Below in (26) parallel examples from Turkish and Laz will be brought to illustrate the formal similarity between the original Turkish and the replicated Laz constructions:

- (26) a. Laz, from [Dum37, p. 35]
 oxori-a moxte-¹ k’ule...
 house-ALL they.came-GEN after
 ‘After they came home...’
- b. Turkish, from [Jik67, p. 371]
 eve gel-dik-ten sonra...
 home come-NON.FIN-ABL after
 ‘After they came home...’

Although Laz came to attach case markers to finite forms under the influence of Turkish [Jik67], the affixation in Laz and Turkish crucially differ [HC95, p. 145]. In Turkish the locative/allative marker attaches exclusively to non-finite forms (26b). Although Laz has several deverbal nouns similar to the Turkish gerundive, it does not have the exact equivalent to the Turkish *-dik* and *-acak* forms and in the borrowed construction it uses a finite verb forms instead (26a), probably because the Turkish *-dik* and *-acak* forms of the model construction carry considerable verbal characteristics [Jik67].

Although Laz and Georgian are sister languages, the affixed material to finite verb forms in Laz and Georgian do not have a common path of development and evolved in these languages independently from each other. Laz attaches the GEN and DAT case markers (*-ši* and *-si/-is* respectively) in the function of a subordinator after Turkish influence,

¹ For the form *moxte-š-k’ule* see also Example (5b).

while the affixation of the Georgian sequence of morphemes *-s-a-vit* cannot be attributed to Turkish influence since Georgian has no intensive contact with Turkish; The affixation of the segment *-s-a-vit* has been characteristic to Georgian dialects [Jap63] and finally got spread in literary (27) and modern spoken Georgian as well (28).

- (27) Georgian, from [Mor04, p. 100] (First published in 1992)
 mombezrda-s-a-vit.
 I.am.fed.up.with.it-DAT-EV-like
 ‘I am kind of fed up with it.’

- (28) Georgian, from a forum discussion, checked in 2009 at
<http://studio.caucasus.net/forums/index.php?showtopic=56&pid=438&st=0&#entry438>
 ert dros momconda-s-a-vit real-i mara exla agar.
 one time I.liked.it-DAT-EV-like Real [Madrid] but now no.more
 Once I liked Real (Madrid) a bit but now not any more.’

Laz affixation involves the GEN and DAT markers as well as various postpositions with or without a case marker they govern. In Laz the semantics of the postpositions are normally kept. As for Georgian, there is just one postposition that is attached together with the DAT marker it governs. The whole segment of the morphemes is grammaticalized in such a way that the original semantics of the Georgian postposition *-vit* ‘as’, ‘like’ is no more available and the whole segment rather than the dative marker or the postposition alone functions as a modality marker.

Irrespective of the apparent formal similarity, the semantics of the affixed material are different in Georgian and its sister Laz. While in Laz the affixed case markers are grammaticalized into a subordinator and affect the syntax of a clause, the Georgian *-s-a-vit* is grammaticalized as a modality marker and affects only the semantics of the host verb form.

6. Conclusions

This paper was concerned with the affixation of originally nominal affixes to finite verbs in Georgian and Laz, sister languages of the Kartvelian language family. The phenomenon of affixation/cliticization of purely nominal marking to finite forms is cross-linguistically rare. Most of the documented cases reflect the subordinative nature of the affixed

material, affecting the syntactic status of the host form and turning a main clause into a subordinate one. Laz is among such languages, showing the grammaticalization of originally nominal marking into a subordinator. Georgian, a sister language of Laz also shows a formally similar marking, namely the affixation of a postposition together with the case marker governed by that postposition. Of crucial importance is the semantics of the Georgian affixed material, that functions as a modality marking and affects the semantics of the host form rather than the syntax of the clause, as in Laz. Despite the apparent formal similarity, the paper considers syntactic and semantic differences between the two cases of affixation in Georgian and Laz and argues against considering the two phenomena as driven by genetic ties between the two languages. Instead, as long noted in the literature [Dum37, Jik67], the Laz construction is a contact-induced replication under the intensive influence of Turkish. As for the Georgian case, it has been evolved independently in some of the Georgian dialects and finally spread into the literary Georgian under the dialect interference process.

There have been claims in the literature that grammatical borrowing was only possible if languages in contact were structurally very similar [Mei14]; a language would not accept foreign structural elements unless they corresponded its own tendencies of development [Jak38]. However, research on language contact between genetically distinct languages and on resulting language change has shown that it is not necessary for languages in contact to have similar structure, in order to undergo contact-induced changes [Hea78, TK88, HC95, Aik02, HK05].

The two formally similar but syntactically and semantically different cases of affixation in Laz and Georgian, discussed in this paper, illustrate how language change is sensitive to contact rather than to genetic and structural factors.

References

1. [Aik02] A. Y. Aikhenvald. *Language Contact in Amazonia*. Oxford University Press, New York, 2002.
2. [Ami10] N. Amiridze. Discrepancies between form and meaning: Reanalyzing wish formulae in Georgian. In: K. Vamling, editor,

- Language, History and Cultural Identities in the Caucasus*. Caucasus Studies 2. Malmö University, Malmö, 2010, 144–155.
3. [Chi36] A. Chikobava. *č'anuris gramat'ik'uli analizi (t'ekst'ebiturt)* [Grammatical analysis of Laz with texts]. Ssrk' mecnierebata ak'ademiis sakartvelos pilialis gamomcemloba, Tbilisi, 1936. (In Georgian).
 4. [Dum37] G. Dumézil. *Contes lazés*. Institut d'ethnologie, Paris, 1937.
 5. [Hai01] G. Haig. Linguistic diffusion in present-day East Anatolia: From top to bottom. In A. Y. Aikhenvald and R. M. W. Dixon, editors, *Areal Diffusion and Genetic Inheritance: Problems in Comparative Linguistics*, pages 195–224. Oxford University Press, Oxford, 2001.
 6. [HC95] A. C. Harris and L. Campbell. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
 7. [Hea78] J. Heath. *Linguistic Diffusion in Arnham Land*, volume 13 of *Australian Aboriginal Studies Research and Regional Studies*. Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra, 1978.
 8. [HK05] B. Heine and T. Kuteva. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge Approaches to Language Contact. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
 9. [Jak38] R. Jakobson. Sur la théorie des affinité phonologiques des langues. In *Actes du quatrième Congrès International de Linguistes*, pages 48–59, Copenhagen, 1938. Einar Munksgaard.
 10. [Jap63] Z. Japaridze. *-vit tandebulis xmarebisatvis zmnastan kartulši* [on the use of the postposition *-vit* with the verb in Georgian]. In *kartvelur enata st'rukt'uris sak'itxebi*, 3 [Issues of the Structure of Kartvelian Languages, 3], pages 95–98. sakartvelos ssr mecnierebata ak'ademiis gamomcemloba [Academy of the Sciences of the Georgian SSR], Tbilisi, 1963. (In Georgian).
 11. [Jik67] S. Jikia. *turkul-lazuri enobrivi urtiertobidan* [From Turkish-Laz Language Contact]. In *turkuli sint'aksuri k'alk'ebi lazurši* [Turkish Syntactic Calques in Laz] (Dedicated to the anniversary of Akaki Shanidze), volume 2. Orioni, Tbilisi, 1967. (In Georgian).
 12. [JKB88] B. A. Jorbenadze, M. Kobaidze, and M. Beridze. *kartuli enis morpemebisa da modaluri element'ebis leksik'oni* [Dictionary of Morphemes and Modal Elements of Georgian]. Mecniereba, Tbilisi, 1988. (In Georgian).
 13. [Kar68] G. Kartoziia. *micemiti brunvis nišani zmnur pormastan lazurši*

- [Dative case marker with the verb form in Laz]. *Bulletin of the Georgian Academy of Sciences*, 52(3):867–872, 1968. (In Georgian).
14. [KG98] S. Kutscher and N. S. Genc. *Ardeşen narrates—Ardeşeni na isinapinenpe*. Languages of the World/Text Collections 14. Lincom Europa, München, 1998.
 15. [Kip11] I. Kipshidze. *Dopolnitelnye svedenija o chanskom jazyke* [Additional notes on the Chan Language. Materialy po jafeticheskomu Jazykoznaniju, III. Typografija Imperatorskoj Akademii Nauk, St.-Petersburg, 1911. (In Russian).
 16. [KMW95] S. Kutscher, J. Mattissen, and A. Wodarg. *Das Muʿtafi-Lasische*. Arbeitspapier Nr. 24. Institut für Sprachwissenschaft Universität zu Köln, Köln, 1995.
 17. [Mar10] N. Marr. *Grammatika chanskogo (lazskogo) jazyka s xrestomatiej i slovarem* [Grammar of the Laz Language with reader and dictionary. Materialy po jafeticheskomu Jazykoznaniju, II. Typografija Imperatorskoj Akademii Nauk, St.-Petersburg, 1910. (In Russian).
 18. [Mei14] A. Meillet. *Linguistique historique et linguistique générale*. Champion, Paris, 1914.
 19. [Mor00] A. Morchiladze. *Paliašvilis kučis zaγlebi* [Dogs of Paliashvili Street]. Bakur Sulakauri Publishing, Tbilisi, 2000. (Second edition, in Georgian). [Mor04] A. Morchiladze. *mogzauroba qʼarabayši* [The Trip to Karabach]. Bakur Sulakauri Publishing, Tbilisi, 2004. (In Georgian).
 20. [Ros03] F. Rose. *Morphosyntaxe de l'Émérillon, langue tupi-guarani de Guyane française*. PhD thesis, Université Lumière Lyon 2, Faculté des Lettres, Sciences du Langage et Arts, Département de Sciences du Langage, Ecole Doctorale ECLIPS, Laboratoire Dynamique du Langage, 2003.
 21. [Sar75] Z. Sarjveladze. *kartuli salitʼeratʼuro enis istʼoriis sakʼitxebi* [The Issues of the History of the Georgian Literary Language]. Ganatleba, Tbilisi, 1975. (In Georgian).
 22. [Sha73] A. Shandze. *kartuli enis gramatʼikʼis sapuzylebi, I, morpologia* [Foundations of Georgian Grammar, I, Morphology]. In *Works of the Chair of the Old Georgian Language of the Tbilisi State University*, volume 15. Tbilisi University Press, Tbilisi, 1973. (In Georgian).

23. [TK88]S. G. Thomason and T. Kaufman. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London, 1988.

ნინო ამირიძე

წარმოშობით სახელური აფიქსაცია ნაუღლებ ზმნურ ფორმებთან თანამედროვე ქართულსა და ლაზურში

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია წარმოშობით სახელური აფიქსების თანმიმდევრობის, კერძოდ, *-სავით* ნაწილაკის სუფიქსად გამოყენება ნაუღლებ ზმნურ ფორმებთან ქართულში. ტიპოლოგიურად იშვიათი მოვლენაა არაზმნური აფიქსების ნაუღლებ ზმნასთან არამეტაენობრივი ფუნქციით გამოჩენა, ანუ როცა ისინი ნომინალიზაციად კი არ ფუთავენ ნაუღლებ ფორმებს (მაგალითად, „მაგ *გვაკალეთმა* დააქცია ქვეყანა.“ [Mor00, გვ. 112]), არამედ ახდენენ ზმნის სემანტიკის მოდიფიკაციას (შდრ. *გამოიდარა* და *გამოიდარასავით*). გარეგნულად ქართულის ეს შემთხვევა წააგავს მონათესავე ლაზურ ენაში გაჩენილ მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვისა თუ თანდებულების დართვას მაქვემდებარებელი ფუნქციით. მიუხედავად ამისა, შინაარსობრივად მათ შორის პრინციპული სხვაობაა: თუკი ლაზური აფიქსაცია სუბორდინატორის როლს ასრულებს, ქართული *-სავით* მოდალური ფუნქციით გამოიყენება. მნიშვნელოვანია მაგ კონკრეტული კლიტიზაციის ისტორიული განვითარებაც — თუკი ქართულში ის მოდის დიალექტებიდან, ლაზურში მის განვითარებას თურქულთან ენობრივი კონტაქტი უდევს საფუძვლად. სტატიაში ქართული და ლაზური ენების არაზმნური წარმოშობის აფიქსაცია შედარებულია მორფოლოგიურ, სინტაქსურ და სემანტიკურ დონეებზე.

ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურის დიაქრონიული სტაბილურობა ქართველურ ენებში

1. ზმნურ ფორმათა სტრუქტურული მოდელი

ქართველურ ენათა მორფოლოგიის ერთ-ერთი სტრუქტურული ნიშანია სახელის მორფოლოგიის შედარებითი სიმარტივე და ზმნის მორფოსინტაქსური კონსტრუქციების სირთულე. ზმნური სიტყვაფორმა პოლისინთეზური ხასიათის კომპლექსური სტრუქტურული წარმონაქმნია, რომელიც შინაარსობრივად მთელ წინადადებას უტოლდება; მაგ., ზმნური სიტყვაფორმა *დამანერინებდეს* გადმოგვცემს დასრულებულ აზრს: „ოჰ, ნეტავ რაღაც (ძალა) მაიძულებდეს (შთამაგონებდეს) რაღაცის დაწერას“. აგლუტინაციური ფლექსიური კომბინირების საფუძველზე იგება რთული მორფოლოგიური კონსტრუქცია, რომელიც გამოხატავს ზმნის სხვადასხვაგვარ კატეგორიებს: გეზი-ორიენტაცია, პირი, რიცხვი, გვარი, ქცევა, კაუზაცია-კონტაქტი, სიტუაცია, დრო, კილო, ასპექტი და სხვ.

1.1. ზმნური ფორმების სტრუქტურული მოდელი ქართულში

ქართულში ზმნური ფორმის ზოგადი სტრუქტურული მოდელი აერთიანებს რიგის მიხედვით მკაცრად დალაგებულ შემდეგ მორფემებს:

(1) ზმნისწინი - გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას და ორიენტაციას; დამატებით, ასევე, სრულ ასპექტსა და მომავალ დროს;

(2) პირისა და რიცხვის მორფემა - გამოხატავს სუბიექტურ ან ობიექტურ პირს, ასევე, პირველი ობიექტური პირის მრავლობითობას;

(3) ხმოვანპრეფიქსი - გამოხატავს პირებს შორის არსებული მიმართებების ამსახველ კატეგორიებს: ქცევა, გვარი, კაუზაცია-კონტაქტი, სიტუაცია;

(4) ძირი - გამოხატავს ზმნური ფორმის ამოსავალ, ბაზისურ ლექსიკურ მნიშვნელობას;

(5) სუფიქსური დერივატი - გამოხატავს ან ე.წ. დონიან სუ-

ფიქსურ ვნებითს ან კაუზაცია-კონტაქტს;

(6) თემის ნიშანი - გამოხატავს დროის, კილოსა და ასპექტის ფორმათა რიგებს (ე.წ. სერიებს) შორის დაპირისპირებას;

(7) უწყვეტლის მორფემა - გამოხატავს წარსულში მიმდინარე უწყვეტელ, განმეორებით, ჩვეულებრივ მოქმედებას;

(8) მწკრივის ნიშანი - გამოხატავს დროის, კილოსა და ასპექტის კონკრეტულ ფორმას (ე.წ. მწკრივს);

(9) პირის სუფიქსური მორფემა - გამოხატავს მესამე სუბიექტური პირისა და/ან რიცხვის მორფემას;

(10) მრავლობითის მორფემა - გამოხატავს ზმნასთან შეწყობილი ერთ-ერთი არგუმენტის მრავლობითობას.

ნიმუშები:

და - მ - ა - წერ - ინ - ებ - დ - ე - ს

ზმ.- IO.1-კონტ.- წერა-კონტ. - თ.ნ.-უწყ. - კავშ - S.3.მხ.

და - გ - ა - წერ - ინ - ებ - დ - ა - თ

ზმ. -IO.2-კონტ.-წერა-კონტ. - თ.ნ.-უწყ.-S.3.მხ.-IO.2.მხ.

მიუხედავად იმისა, რომ წარმოდგენილ მოდელში ზმნურ მორფემათა ჯაჭვის მაქსიმალური სიგრძე — ანუ, ერთ ზმნურ ფორმაში მორფემათა თეორიულად დასაშვები მაქსიმალური რაოდენობა — არის ათი, კონკრეტულ ზმნურ ფორმაში მორფემათა რაოდენობა არ აღემატება ცხრას, რამდენადაც მოქმედებს გარკვეული შეზღუდვები და იმპლიკაციური წესები:

1. უწყვეტლის მორფემა (7) მოითხოვს თემის ნიშანს (6);
2. მრავლობითობის სუფიქსი -თ (10) გამორიცხავს სუბიექტური მესამე პირის -ს მაჩვენებელს (9);
3. სუბიექტის მესამე პირის სუფიქსები -ა ან -ო (9) გამორიცხავენ დროისა და კილოს ხმოვანი სუფიქსების გამოჩენას (8).

(2) და (3) წესები ასახავენ ერთიან ფონეტიკურ პროცესს, რომელიც შეიძლება განზოგადდეს და ჩამოყალიბდეს შემდეგი მორფონოლოგიური წესის სახით:

კონკრეტული ზმნური ფორმის ფარგლებში (8)-(9)-(10) მორფემათა საზღვარზე დაუშვებელია, ერთი მხრივ, ოდენ ხმოვანთა და, მეორე მხრივ, ოდენ თანხმოვანთა კომბინირება.

ამდენად, დასაშვები კომბინაციებია (8)-(10) ან (9)-(10), ხოლო ჯაჭვი (8)-(9)-(10) გამორიცხულია. მორფემათა ყველა სხვა კომბინაცია მისაღებია და აგლუტინაციის პრინციპის საფუძველზე იგება კონკრეტული ზმნური სიტყვაფორმა, თუმცა შესაძლებელია ეს პრინციპი დაირღვეს და არა ცალკეულმა მორფემამ, არამედ მორფემათა კომპლექსმა გამოხატოს ერთი, რომელიმე კატეგორია; მაგ., თემის ნიშანი (6) უწყვეტლის სუფიქსურ მაჩვენებელთან (7) ერთად გამოხატავს „წარსულში მიმდინარე ჩვეულებრივ, ხოლმეობით“ მოქმედებას; ან კიდევ, ობიექტური პირველი ან მეორე პირის მორფემა (2) სასხვისო ქცევის -ი ალომორფთან (3) კომბინაციაში მიგვანიშნებს ზმნასთან ფორმალურ-სემანტიკურად დაკავშირებული ირიბობიექტური ბენეფაქტივის არგუმენტულ ბუნებაზე; და სხვა. ზმნური ფორმის ასაგებად, ასევე, მოქმედებს ფლექსიურობის პრინციპი და კატეგორიათა რთული კვეთები შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ერთი მორფებით; მაგ., სუბიექტური პირის სუფიქსური მორფემა (9) გამოხატავს როგორც პირსა და რიცხვს, ასევე, დრო-კილოსა და/ან აქტიურობა-პასიურობის და-პირისპირებას: -ს სუფიქსი ფორმალური მახასიათებელია სუბიექტური მესამე პირისა კავშირებითი კილოს ფორმებში და, ასევე, აქტიური ზმნებისა — ანმყოში, ხოლო -ა მორფემა გამოხატავს მესამე სუბიექტურ პირს როგორც ნყვეტილში, ისე უწყვეტელსა და ხოლმეობითში; და, ასევე, პასიურ ზმნებს — ანმყოში; და სხვა.

1.2. ძველი ქართულის მონაცემები

ძველ ქართულში ზემოთ წარმოდგენილი სტრუქტურული მოდელი ძირითადად შენარჩუნებულია, თუმცა გვაქვს გარკვეული ცვლილებები; კერძოდ, თუ თანამედროვე ქართულში მოქმედებს „პრეფიქსული მონოპერსონალობის“ პრინციპი (გამყრელიძე 2000) — ანუ, (2) პოზიციაში შეიძლება დაფიქსირდეს მხოლოდ ერთი (ან სუბიექტის, ან ობიექტის) მორფემა — , ძველ ქართულში ეს პოზიცია იყოფა ორად და კონკრეტულ ზმნურ ფორმაში სუბიექტური პირის მორფემა შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ობიექტური პირის მორფემასთან ერთად, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როდესაც ზმნის ფორმაში დაფიქსირებულია ზმნისწინიც. ამდენად,

პრეფიქსულ მორფემათა შესაძლო პოზიციათა რაოდენობა გაზრდილია და ნაცვლად სამისა გვაქვს ოთხი დიფერენცირებული პოზიცია წარმოდგენილი შემდეგი თანმიმდევრობით:

- (1) ზმნისწინი
- (2) სუბიექტური პირის პრეფიქსი
- (3) ობიექტური პირის პრეფიქსი
- (4) ხმოვანპრეფიქსი
- (5) ძირი

ნიმუშები:

შე - ვ - ჰ - კრ - ებ
ზმ. - S.1 - O.3 - შეკრება - თ.ნ.S.1.მხ.

და - ვ - ს - წერ - დ - ე
ზმ. - S.1 - O.3 - წერა - უწყ. - კავშ.S.1.მხ.

თუმცა, ძველ ქართულში მოქმედებს პრეფიქსულ რიგში მორფემათა აქტუალიზების დამატებითი შეზღუდვა: *ზმნურ სიტყვაფორმაში აქტუალიზებულია პრეფიქსულ მორფემათა მხოლოდ სამი პოზიცია და რიგი (2)-(3)-(4) გამორიცხულია*, რაც შედეგია მესამე ობიექტური პირის ალომორფების ფონოლოგიური შეპირობებულობით: *ხმოვნების (ძირითადად ხმოვანპრეფიქსების (4)-პოზიციის შემთხვევაში) წინ ყოველთვის დასტურდება ნული ალომორფი*.

თანამედროვე ქართულთან შედარებით ძველ ქართულში არსებული სხვა სახის ცვლილებები ძირითადად გამოწვეულია სხვადასხვაგვარ კატეგორიათა რეინტერპრეტაცია-რეორგანიზებით და, ასევე, ალომორფების შედარებითი მრავალფეროვნებითა და მათი განაწილების წესების განსხვავებულობით, რაც ზმნური ფორმის სტრუქტურულ მოდელს არსებითად არ ცვლის.

1.3. ლაზურის მონაცემები

ზმნურ ფორმათა სტრუქტურული მოდელი ლაზურში წარმოდგენს მორფემათა შედარებით გრძელ ჯაჭვს:

(1) მტკიცებითი ნაწილაკი

- (2) ზმნისწინი
- (3) პირისა და რიცხვის მორფემა
- (4) ხმოვანპრეფიქსი
- (5) ძირი
- (6) სუფიქსური დერივატი
- (7) თემის ნიშანი
- (8) უწყვეტლის მორფემა
- (9) მწკრივის ნიშანი
- (10) პირის სუფიქსური მორფემა
- (11) მრავლობითის მორფემა
- (12) პირობითობის მაჩვენებელი

მორფემათა ეს ჯაჭვი კიდევ უფრო „გრძელდება“ მეშველი ზმნით (თურმეობითისა და მომავალი დროის რთულ ფორმებში) და, ასევე, ტექსტის მარგანიზებელი დისკურსული ნაწილაკებით, როგორებიცაა კითხვითი ნაწილაკი (სუფიქსური მაჩვენებელი -ო), სხვათა სიტყვის ნაწილაკები (-ა/-აჲ, -შო, -მა) და მაკავშირებელი ნაწილაკები, რომლებიც, როგორც წესი, ზმნურ ფორმას ასრულებენ. რამდენადაც ამ ნაწილაკების ფუნქცია არის ტექსტის ორგანიზება და არა ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიების მარკირება, ისინი ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურის ამსახველ მოდელში ასახული არ არის. ერთადერთი გამონაკლისია მტკიცებითი ნაწილაკი, რომელიც უარყოფით და აკრძალვით ნაწილაკებთან ერთად იწყებს ზმნურ ფორმას. მტკიცებით ნაწილაკს შესაძლებელია წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურაში დამარწმუნებელი ფოკუსის (ე.წ. Verum Focus) სტატუსი მიენიჭოს და დისკურსულ მარკერად კვალიფიცირდეს, თუმცა, ზოგჯერ (განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ზმნას ზმნისწინი არ დაეთვის) ის სრულ ასპექტსაც აწარმოებს და -*ქაჲ-ქო* მორფოლოგიურად შეპირობებული ალომორფებით მოქმედების ორიენტაციასაც განასხვავებს: -*ქა/აქეთ* : -*ქო/იქით*). ამდენად, ზმნური ფორმის ამსახველ მორფოლოგიურ მოდელში ის წარმოდგენილია.

ლაზურში (და მეგრულშიც), ქართულისაგან განსხვავდებით, (6) პოზიციაში ძირითადად კაუზატივის მანარმოებელი ცირკუმფიქსების (>ო- -ინ<, >ო- -აფ<) სუფიქსური ელემენტები დასტურდება, ხოლო ე.წ. სუფიქსური -*ფ* ვნებითის ფორმები მარგი-

ნალურია და იშვიათად გვხვდება (ჩიქობავა 1936, ტუიტი 2014:1).

ქართულისაგან განსხვავებით ლაზურში (ასევე, მეგრულში) გამოიყოფა პირობითობის მაჩვენებელ -კონ სუფიქსი, რომელსაც მოდელში ცალკე პოზიცია (12) აქვს და მხოლოდ მარტივ ზმნურ ფორმებთან ჩნდება.

სხვა პოზიციებში წარმოდგენილი მორფემების ფუნქციები ძირითადად ქართულის მსგავსია, თუმცა მორფემათა შესატყვისობების დადგენა რიგ შემთხვევებში რთულდება და ალომორფთა განაწილებისა თუ ფუნქციურ-სემანტიკური ხასიათის თავისებურებების გარკვევა ფაქიზ ანალიზს მოითხოვს.

მიუხედავად იმისა, რომ ლაზურში ზმნის სტრუქტურული ფორმულა 12 მკაცრად დალაგებულ მორფემას აერთიანებს, აქაც რეალურად დადასტურებული მორფემების მაქსიმალური რაოდენობა არ აღემატება 10-ს:

ნიმუში:

ქო - დო - მ - ო - სკულედ - ინ - ამ - ტ - უ - კონ

მტკ. - ზმნ. - IO.1 - კაუზ. - ცხოვრება - კაუზ. - თ.ნ. - უწყ. - S.3.SG - პირ.

„მართლაც, თუ მაცხოვრებდა.“

ამდენად, ლაზურშიც მოქმედებს გარკვეული შეზღუდვების წესები:

1. უწყვეტლის მორფემა (8) მოითხოვს თემის ნიშანს (7);
2. მრავლობითობის სუფიქსი -თ (11) გამორიცხავს სუბიექტის თანხმობით დაბოლოებულ მაჩვენებელს (10);
3. სუბიექტური მესამე პირის ხმოვანი სუფიქსი (10) გამორიცხავს დროისა და კილოს ხმოვანი სუფიქსების გამოჩენას (9);
4. პირობითობის მორფემა დასტურდება მხოლოდ მარტივ, უმეშველ ზმნო ფორმებში.

1.4. მეგრულის მონაცემები

მეგრულში ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურა მორფემათა ყველაზე გრძელი ჯაჭვით აიგება:

(1) მტკიცებითი ნაწილაკი

(2) ზმნისწინი

- (3) სერიის მარკერი
- (4) პირისა და რიცხვის მორფემა
- (5) ხმოვანპრეფიქსი
- (6) ძირი
- (7) სუფიქსური დერივატი
- (8) თემის ნიშანი
- (9) უწყვეტლის მორფემა
- (10) მწკრივის ნიშანი
- (11) პირის სუფიქსური მორფემა
- (12) მრავლობითის მორფემა
- (13) ემფატიკური ხმოვანი
- (14) პირობითობის მაჩვენებელი

როგორც წარმოდგენილი მოდელიდან ჩანს, ლაზურისგან განსხვავებით მეგრულში ზმნურ მორფემათა ჯაჭვი კიდევ უფრო „დაგრძელებულია“ ორი პოზიციით: (3) პოზიციაში ფიქსირდება IV სერიის >ნო- ე< ცირკუმფიქსის პრეფიქსული ნო- მაჩვენებელი, რომელსაც ანმყოს ჯგუფის ფორმებში ენაცვლება თმV-//მV- პრეფიქსი. ეს უკანასკნელი დასტურდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ზმნურ ფორმაში დაკავებულია (2) პოზიცია (ანუ, ზმნისწინთან ერთად), თუმცა (2) პოზიცია შეიძლება დაკავებულ იქნას (3)-ს გარეშეც; ანუ, (3)→(2), მაგრამ არა პირიქით: (2)→(3) (გუდავა, გამყრელიძე 2000, 190). ასევე, მორფემათა ზღვარზე თანხმოვანთკომპლექსების თავიდან ასაცილებლად მე-(13) პოზიციაში ჩნდება ე.წ. ემფატიკური ხმოვნები -ი-, -უ-, -ი-, რაც მეგრულის ერთი ფონოლოგიური თავისებურების გამოსატყულება უნდა იყოს:

მორფემათა შეერთებისას მეგრული მიისწრაფვის სრულ-ხმოვნობისკენ და სიტყვაფორმის აგებისას ღია მარცვლებს ანიჭებს უპირატესობას.

მიუხედავად იმისა, რომ ერთ კონკრეტულ ზმნურ ფორმაში თეორიულად დასაშვებ მორფემათა რაოდენობა არის 14, აქტუალიზებისას არ დასტურდება 10-ზე გრძელი ჯაჭვი. შესაბამისად, აქაც მოქმედებს შეზღუდვათა უფრო რთული წესები:

1. სერიის მარკერი (3) ჩნდება მხოლოდ ზმნისწინის (2) შემდეგ, მაგრამ არა პირიქით;
2. ემფატიკური ხმოვანი ჩნდება მხოლოდ თანხმოვნით და-

ბოლოებულ ზმნურ ფორმასთან;

3. უწყვეტლის -დ (9) ჩნდება მხოლოდ თემის ნიშნების (8) მომდევნოდ;

4. პირობითობის -კონ გამორიცხავს (მომავალი) დროისა და კილოს ხმოვნებს;

5. მრავლობითობის სუფიქსი -თ (12) გამორიცხავს სუბიექტის თანხმონით დაბოლოებულ სუფიქსურ მაჩვენებელს (11);

6. სუფიქსურ მორფემათა ერთდროულად აქტუალიზებული რაოდენობა არ აღემატება ხუთს.

ნიმუში:

ქო - დო - ე - ო - შვეიდ - აფ - უან - დ - ი - კონ

მტკ.-ზმნ.-S.1 - კაუზ.-დახრჩობა-კაუზ. - თ.ნ.-უნყ.-ემფ.-პირ.

„მართლაც, თუ დაგახრჩობინებდი.“

1.5. სვანურის მონაცემები

სვანურში ზმნური ფორმის აგებისას აგლუტინაციის პრინციპზე მეტად ფლექსიური პრინციპი მოქმედებს და შედეგად მორფემათა ჯაჭვიც, ქართველურ ენათა შორის, ყველაზე მოკლეა:

(1) ზმნისწინი

(2) პირისა და რიცხვის, ასევე, ინკლუზივ-ექსკლუზივის მორფემა

(3) ხმოვანპრეფიქსი

(4) ძირი

(5) კაუზაცია-კონტაქტის მაჩვენებელი სუფიქსური დერივატი

(6) თემის ან მწკრივის ნიშანი

(7) უწყვეტლის მორფემა

(8) სუბიექტური მესამე პირის კავშირებითი კილოს მორფემა ან მრავლობითობის მაჩვენებელი სუფიქსი

ნიმუშები:

ხუ- ა - შუად - და - დ

S.1 - ნ.ქ - დარტყმა - უნყ. - S.1.მრ.

„ჩვენ ვურტყამთ რალაცას/ვილაცას.“

ბ - ა - სყ - უნ + უნუნ - ე - დჰდ - ს
IO.3- 6.ქ - do - CAUS+CAUS - კავშ.- უწყ.- S.3.მხ.
„ნეტავ, ვინმე ამას გაგაკეთებინებდეს“

ზმნური ფორმის სტრუქტურული მოდელი სვანურში ავლენს მთელ რიგ თავისებურებებს:

1. მორფემათა ჯაჭვი ქართველურ ენათა შორის ყველაზე მოკლეა და თეორიულად დასაშვებ პოზიციათა მაქსიმარული სიგრძე არის რვა;

2. მოქმედებს მხოლოდ ერთი შეზღუდვა: უწყვეტლის მორფემა (7) გამორიცხავს თემის ნიშანს, თუმცა არა მწკრივის მაჩვენებელ ხმოვანსუფიქსებს (6);

3. მორფემათა შეერთებისას შესუსტებულია აგლუტინაციის პრინციპი და ჭარბობს ფლექსიური ტიპის მორფემები, რისი მიზეზიც, სავარაუდოდ, უნდა იყოს:

4. მორფემათა ზღვარზე ფონოლოგიური პროცესების გააქტიურება და/ან მორფემათა შერწყმის შედეგად ერთიანი ალომორფების წარმოქმნა (განსაკუთრებით პრეფიქსების შემთხვევაში), რომელთა დაშლა-გამოცალკევებაც გართულებულია;

შედეგად, სვანურში, დანარჩენ ქართველურ ენებთან შედარებით, გვაქვს:

5. ალომორფთა გაზრდილი რაოდენობა, სიჭრელე-მრავალფეროვნება და ალომორფთა განაწილების წესების კომპლექსურობა;

6. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნურ მორფემათა ჯაჭვი სვანურში ყველაზე მარტივად გამოიყურება, ზმნის აქტუალური მორფოლოგია საკმაოდ კომპლექსურია და სტრუქტურული ანალიზიც გართულებული.

1.6. ზმნურ ფორმათა შედარებითი ანალიზი. სტრუქტურული მოდელის რეკონსტრუქციის მცდელობა

ქართველურ ენებში ზმნურ ფორმათა სტრუქტურული ანალიზის შედეგად გამოვლენილი მოდელების შედარების შედეგები შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს შემდეგი ცხრილის სახით:

ცხრილი 1.

	სვანური	ქართული	ლაზური	მეგრული
მტკიცებითი ნაწილაკი			+	+
ზმნისწინი	+	+	+	+
სერიის მარკერი				+
პირისა და რიცხვის მორფემა	+	+	+	+
ხმოვანპრეფიქსი	+	+	+	+
ძირი	+	+	+	+
სუფიქსური დერივატი	კაუზა- ტივი	კაუზ./ ვნებ.	კაუზა- ტივი	კაუზ./ (ვნებ.)
თემის ნიშანი	თემა/ მწკრ.	+	+	+
უნწყვეტლის მორფემა	+	+	+	+
მწკრივის ნიშანი		+	+	+
პირის სუფიქსური მორფემა	S.3.SG. SBJ/PL	+	+	+
მრავლობითის მორფემა		+	+	+
ემფატიკური ხმოვანი				+
პირობითობის მაჩვენებელი			+	+

რეკონსტრუქციისას თუ მხოლოდ იმ პოზიციებს აღვადგენთ, რომლებიც ყველა ქართველურ ენაში ფიქსირდება, მივიღებთ საერთო-ქართველურში ზმნური ფორმის ამსახველ სტრუქტურულ ფორმულა-მოდელს, რომელიც წარმოადგენს მკაცრად დალაგებული მორფემების შემდეგი სახის ჯაჭვს:

- (1) ზმნისწინი
 - (2) პირისა და რიცხვის მორფემა
 - (3) ხმოვანპრეფიქსი
 - (4) ძირი
 - (5) კაუზაცია-კონტაქტის მაჩვენებელი სუფიქსური დერივატი
 - (6) თემის, მწკრივის და/ან უწყვეტლის ნიშანი
 - (7) სუბიექტური მესამე პირის კავშირებითი კილოს მორფემა
- ან მრავლობითობის მაჩვენებელი სუფიქსი

ამდენად, ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურის დიაქრონიული ანალიზი გვიჩვენებს, რომ *ქართველურ ენათა ზმნის*

მორფოლოგიური სტრუქტურა საუკუნეების მანძილზე არსებითად არ შეცვლილა და, ძირითადად, ემთხვევა საერთო-ქართველურის პროტო-სისტემას.

ლიტერატურა

1. ასათიანი რ., ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში, საკ. მეცნ. აკადემია, „მაცნე“, თბილისი, 1987.
2. ასათიანი რ., წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურა: ქართულში ვნებითი გვარის ფორმატა სემანტიკურ-კოგნიტიური ინტერპრეტაცია, გ. კარტოზიასადმი მიძღვნილი კრებული, თბილისი, 2009.
3. დანელია კ., ვნებითი გვარის წარმოებისათვის კოლხურში, თსუ, ძველი ქართ. ენის კათედრის შრომები, ტ. 19, თბილისი, 1976.
4. ეზუგბაია ლ., მეგრულ-ლაზური გრამატიკის საკითხები, თბილისი: მერიდიანი, 2010.
5. თოფურია ვ, სვანური ენა. ზმნა, თბილისი: თსუ გამომც., 1967.
6. კარტოზია გ., ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბილისი, 2005.
7. კარტოზია გ. და სხვ., მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბილისი: მერიდიანი, 2010.
8. ლომია მ., გერსამია რ., ხაზთაშორის მორფემული გლოსირება. მეგრული ტექსტების მორფოლოგიური ანალიზი, თბილისი: ილიაუნის გამომც., 2012.
9. მაჭავარიანი გ., ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბილისი: თსუ გამომც., 2002.
10. ონიანი ალ., სვანური ენა, თბილისი: სსპი გამომც., 1998.
11. საღლიანი რ., პირისა და რიცხვის გრამატიკული კატეგორია სვანურში, თბილისი: მერიდიანი, 2011.
12. ფეინრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 1990/2000.
13. ყიფშიძე ი., ზანურის ტექსტები, საქ. მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1939.
14. შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი: მეცნიერება, 1973
15. ჩიქობავა არნ., ზანურის გრამატიკული ანალიზი, საკ. მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1936.

16. Кизирия А. И., Занский язык. Языки народов СССР, т. IV, Иберийско-Кавказские языки, Москва, 1967.
17. Кизирия А. И., Занский язык. Языки народов СССР, т. IV, Иберийско-Кавказские языки, Москва, 1967.
18. Кипшидзе И. А., Дополнительные сведения о чанском языке, СПб., 1911.
19. Климов Г. А., Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
20. Кипшидзе И. А., Дополнительные сведения о чанском языке, СПб., 1911.
21. Климов Г. А., Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
22. Климов Г. А., Аномалии эргативности в лазском (чанском) языке. Москва, 1976.
23. Марр Н.Я., Грамматика чанского (лазского) языка. СПб., 1910.
24. Мегрелидзе И., Лазский и мегрельский слои в грузинском, Академия наук СССР, Москва, 1938.
25. Asatiani R., Conceptual Representations of the Verb Forms Creation (on the Georgian Data), Proceedings of the 5th International Symposium on LLC, Amsterdam University Publishing House, Grafisch Centrum, 2003.
26. Dixon, R. M. W., Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press. 1994.
27. Holisky Dee A., Laz. In: The Indigenous Languages of the Caucasus. Vol.1, The Kartvelian Languages. Delmar, New York: Caravan Books, 1991.
28. Klimov G., Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages, Berlin-New York, 1998.

Rusudan Asatiani

The Diachronic Stability of the Morphological Structure of the Verb: Georgian and the Other Kartvelian Languages

Resume

Georgian is one of the almost sixty autochthonous Caucasian languages with the original script and the oldest literary tradition. It should therefore offer us the unique opportunity to study a history of 1,600

years of structural linguistic changes.

In the presented paper I examine the structure of Georgian verb from the diachronic point of view; moreover, on the basis of historical-comparative analysis of all Kartvelian languages (Georgian, Laz, Megrelian and Svan) I give arguments for the conclusion that the Kartvelian verb morphology has been stable over the centuries and mirrors the system of the South Caucasian or Kartvelian protolanguage.

In each Kartvelian language principle of agglutination along with inflection builds a string of morphemes, and the verb morphology represents the system of very complex and complicated verb categories: Direction and Orientation of an action, Person Agreement, Passive, Version, Causative, Tense, Aspect, Mood, and etc.; e.g., in Georgian a structural formula of verb forms may incorporate the following elements:

- (1) PREVEB(S)
- (2) S/O AGREEMENT PREFIX (-v-/-m-/-g-/-gv-/-h-, -s-, -0-)
- (3) PREROOT VOWEL (-a-/-e-/-i-/-u-)
- (4) ROOT
- (5) PASSIVE FORMANT (-d-) or CAUSATIVE SUFFIX (-in-/-evin-)
- (6) THEMATIC SUFFIX (-eb-/-ob-/-av-/-am-/-op-/-i-/0)
- (7) IMPERFECT MARKER (-d-/-od-)
- (8) TENSE/MOOD VOWEL (-a-/-e-/-i-/-o-)
- (9) S.3 AGREEMENT SUFFIX (-s-/-a-/-o-/-es-/-en-/-n-/-an-)
- (10) PLURAL SUFFIX (-t)

Example:

da - g - a - c'er - in - eb - d - e - s
PR -O.2-PV -write -CAUS -THM -IMP -SBJ -S.3.SG
“s/he would make you(sg) write sth.”

The paper makes clear that the main models of formalization of these verbal categories and the reconstructed structural formula of verb forms are diachronically changed just insignificantly – mostly because of the reinterpretation and/or restructuring of ‘old’ categories. The argued stability of the Kartvelian verb morphology is an important topic as for the general-theoretical linguistics so for the Kartvelian studies.

ქცევის კატეგორიის გრამატიკული მნიშვნელობები ქართულში

აქტანტური დერივაცია წარმოადგენს სინტაქსურ საშუალებას, რომლის მეშვეობითაც ხდება ზმნური ვალენტობის მატება ან კლება. აქტანტური დერივაციის სახეობებიდან ყველაზე მეტად გავრცელებულია კაუზატივი: სიტუაციას ემატება სიღრმისეულ დონეზე ახალი სემანტიკური როლი - აგენსი, რომელსაც ზედაპირულ-სინტაქსურ დონეზე გადმოცემს ქვემდებარე: ხდება ძველი სიტუაციის ქვემდებარის ზედაპირულ-სინტაქსური რანგის ჩამოქვეითება და ახალი აქტანტის ზედაპირულ-სინტაქსური რანგის დაწინაურება. შესაძლებელია, კაუზატივი გამოიხატოს მორფოლოგიურად, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ მოცემულ ენაში წარმოდგენლია კაუზატივის გრამატიკული კატეგორია. მაგალითად, არაბულ ენაში კაუზატივს გამოხატავს ტრანსფიქსი /ʔa--a-/: /s-a-k-a-t-a/ *გაჩუმდა* > /ʔa-sk-a-t-a/ *გააჩუმბა*, /q-a-f-a-d-a/ *დაჯდა* > /ʔa-qf-a-d-a/ *დასვა* (მელჩუკი 1998: 380).

აქტანტურ დერივაციასთან ახლოს დგას გვარის გრამატიკული კატეგორია. გვარის კატეგორიაც მოიცავს ვალენტობის კლება-მატებას, თუმცა გვარი ცვლის მხოლოდ სიტუაციის პრაგმატიკულ ინტერპრეტაციას, ხოლო აქტანტური დერივაციისათვის გადამწყვეტი სემანტიკური ინტერპრეტაციაა (პლუნგიანი 2011: 277).

აპლიკატივი წარმოადგენს აქტანტური დერივაციის ერთ-ერთ სახეობას, რომლის დროსაც სიტუაციას ემატება სიღრმისეულ დონეზე ბენეფაქტივის, ადრესატის, ლოკატივის, კომიტატივის ან ინსტრუმენტის როლი, ხოლო ზედაპირულ-სინტაქსურ დონეზე გამოიხატება დამატების სახით (პლუნგიანი 2011: 279-280; აქსიონოვა, ტოპოროვა 1990: 167).

აპლიკატივი შეიძლება იყოს მორფოლოგიურად გამოხატული, მაშინ მოცემულ ენებში წარმოდგენილი იქნება აპლიკატივის გრამატიკული კატეგორია. მოცემული გრამატიკული კატეგორია დასტურდება ბანტუ ენებში სხვადასხვა მოდი-

ფიკაციით. მაგალითად, სუაჰილი ენაში აპლიკატივის მორფემის ერთ-ერთი ალომორფია სუფიქსი /-i/. არააპლიკატიურ ზმნებთან დაკავშირებული ფაკულტატიური თანდებუიანი აქტანტი აპლიკატივიან ზმნას პირდაპირი დამატების სახით უკავშირდება: baba a-li-tum-a barua (kwa mwanawe) მამამ წერილი დაწერა (ვაჟისთვის) > baba a-li-m-tum-i-a mwanawe barua მამამ ვაჟს დაუწერა წერილი (აქსიონოვა, ტოპოროვა 1990: 167).

აპლიკატივს შინაარსობრივად უკავშირდება ქცევის გრამატიკული კატეგორია, რომლის ანალიზის დროსაც გასარკვევია შემდეგი სამი საკითხი:

1. ქცევის გრამატიკული კატეგორიის გრამატიკულ მნიშვნელობათა რაოდენობა;
2. ქცევის გრამატიკულ კატეგორიაში გაერთიანებულ მნიშვნელობათა ფლექსიურობა-დერივაციულობა;
3. ოპოზიციის წევრების დაპირისპირებათა ნეიტრალიზაციის პირობების დადგენა.

ტრადიციულად ქცევას განმარტავენ, როგორც ზმნით გამოხატული მოქმედებების კუთვნილება-დანიშნულებით მიმართებას სუბიექტსა და ობიექტს ან ობიექტებს შორის (შანიძე 1980: 323; თქემ 2011: 539-540).

გავრცელებული შეხედულებით, ქცევის გრამატიკულ კატეგორიაში ერთიანდება სამი გრამატიკული მნიშვნელობა: საარვისო (ნეიტრალური), სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო). არსებობს სხვა შეხედულებებიც, რომელთა მიხედვითაც, მოცემულ კატეგორიაში წარმოდგენილია ოთხი - საარვისო, სათავისო, სასხვისო და საზედაო (სიურექტიული) მნიშვნელობები (შანიძე 1981; გამყრელიძე 2000: 137; მელჩუკი 1998: 216) ან ორი - სათავისო და სასხვისო (თქემ 2011: 542). ორწევრიანი ოპოზიციის გამოყოფის მიზეზი არის ის, რომ საარვისო ფორმა არ გამოხატავს კუთვნილება-დანიშნულებას, ხოლო ოთხწევრიანი ოპოზიციის გამოყოფა კი უჩვენებს, რომ ოთხი მორფოლოგიური მაჩვენებელი - /Ø-/, /ა-/, /ი-/ და /უ-/ ურთიერთგამომრიცხავია ერთ სიტყვაფორმაში, რაც მიუთითებს, რომ მოცემული პრეფიქსები ერთი გრამატიკული კატეგორიის სხვადასხვა მნიშვნელობის გამომხატველი უნდა იყოს.

ფიქრობენ, რომ ქცევის გრამატიკული კატეგორია არ არის

გარდაუვალ ზმნაში, რადგან არ გვხვდება სათავისო მნიშვნელობა და ერთვალენტიან ზმნას კუთვნილების გამოხატვა არ შეუძლია (ონიანი 2003: 126).

საინტერესოა ქცევის გრამატიკული კატეგორიის განხილვა სემანტიკურ და სინტაქსურ აქტანტთა ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით.

გარდამავალ ზმნაში გამოყოფილი /Ø-/ პრეფიქსი გამოხატავს ნეიტრალურ სიტუაციას. მაგალითად, *კაცი წერს წერილს* წინადადების სემანტიკური და სინტაქსური აქტანტების ურთიერთმიმართება შეიძლება ასე გამოიხატოს:

ნეიტრალური

X (აგენსი)	Y (პაციენსი)
ქვემდებარე	პირდაპირი დამატება

მოცემულ წინადადებაში, სემანტიკური აქტანტი - აგენსი (*კაცი*) ზედაპირულ დონეზე გამოხატულია ქვემდებარის სახით, ხოლო სემანტიკური აქტანტი - პაციენსი (*წერილს*) ზედაპირულ-სინტაქსში პირდაპირი დამატების სახითაა.

/უ-/ პრეფიქსს სიტუაციაში შემოაქვს ბენეფაქტივის როლი, რომელიც, მაგალითად, *კაცი მეგობარს უწერს წერილს* წინადადებაში ამგვარად გამოიხატება:

საობიექტო

X (აგენსი)	Y (პაციენსი)	Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე	პირდაპირი დამატება	ირიბი დამატება

მოცემულ წინადადებაში ახალი სემანტიკური როლი ბენეფაქტივი ზედაპირულ-სინტაქსურ დონეზე გამოხატულია ირიბი დამატების სახით, ხოლო აგენსისა და პაციენსის გამოხატვა მსგავსია წინა სიტუაციისა. ბენეფაქტივის როლის დამატება მოცემულ სიტუაციაში მორფოლოგიურად ასახულია /უ-/ პრეფიქსის საშუალებით.

კაცი იწერს წერილს შეიძლება გამოხატავდეს სიტუაციას, როდესაც აგენსი და ბენეფაქტივი ერთი და იგივე ადამიანია, ანუ მოცემულ შემთხვევაში მოხდა ორი აქტანტის რეფერენციული იდენტიფიკაცია - მოცემულ სიტუაციაში აგენსი და პაციენსი

ერთმანეთის კორეფერენტულია. სემანტიკური და სინტაქსური აქტანტების ურთიერთმიმართება ამგვარად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

სასუბიექტო

X (აგენსი) = Z (ბენეფაქტივი) Y (პაციენსი)
ქვემდებარე პირდაპირი დამატება

სემანტიკურ დონეზე ორი აქტანტის რეფერენციულმა იდენტიფიკაციამ გამოიწვია ზედაპირულ დონეზე ერთ-ერთი აქტანტის - პირდაპირი დამატების სუპრეცია (დაკარგვა).

/ა-/ პრეფიქსის გამოჩენა უკავშირდება ადგილის (ლოკატივის) გამოჩენას სემანტიკურ დონეზე. მაგალითად, *კაცი კონვერტს აწერს მისამართს* წინადადების სემანტიკურ და სინტაქსურ აქტანტთა ურთიერთმიმართება ასე ჩაინერება:

საზედაო (სიურექტივი; ლოკატივი)

X (აგენსი) Y (პაციენსი) Z (ლოკატივი)
ქვემდებარე პირდაპირი დამატება ირიბი დამატება

შესაძლებელია, რომ *კონვერტს* წინადადების წევრი თანდებულთა გამოიხატოს (*კონვერტზე*): /-ს/ ბრუნვის ნიშანს თავისუფლად ჩაენაცვლოს /-ზე/ თანდებული, მაშინ მოცემული ზმნა (*აწერს*) იქნება ორვალენტიანი (*კაცი კონვერტზე აწერს მისამართს*), რადგან ლოკატიური როლი გამოხატული იქნება ზედაპირულ დონეზე უბრალო დამატების სახით, ანუ ერთი და იგივე სილრმისეული სიტუაცია ზედაპირულ დონეზე სხვადასხვა კონსტრუქციით შეიძლება, გამოიხატოს.

აპლიკატივის მსგავსად, ქცევის კატეგორიასაც შემოაქვს ბენეფაქტივისა და ლოკატივის სემანტიკური როლები (*მეგობარს, კონვერტს*), რომლებიც მორფოლოგიურად გამოიხატება პრეფიქსული მორფების საშუალებით. აღნიშნული შემთხვევები (სილრმისეულ როლთა მატება და მათი გამოხატვა

დანინაურებული სინტაქსური აქტანტებით) საკმარისი არგუმენტებია იმისათვის, რომ ქცევა წარმოადგენს აპლიკატივის ერთ-ერთ სახეობას და გასაზიარებელია ვ. პლუნგიანის შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ქცევა წარმოადგენს არა დამოუკიდებელ გრამატიკულ კატეგორიას, არამედ აპლიკატივის ერთ-ერთ სახეობას (პლუნგიანი 2011: 291).

გარდამავალ ზმნათა ერთ ჯგუფში შესაძლებელია, მოხდეს დაპირისპირებათა ფორმალური ნეიტრალიზაცია და /ა-/ პრეფიქსით გამოიხატოს როგორც საარვისო ქცევა, ისე საზედაო (ლოკატიური). მაგალითად, *კაცი სახლს აშენებს* და *კაცი საძირკველს სახლს (და)აშენებს*. პირველ წინადადებაში წარმოდგენილია მხოლოდ აგენსი (*კაცი*) და პაციენსი (*სახლს*) შესაბამისად ქვემდებარითა და პირდაპირი დამატებით. სიტუაციის სტრუქტურა ზუსტად იმეორებს ზემოგანხილულ *წერს* ზმნის სტრუქტურას. მეორე წინადადებაში წარმოდგენილია სამი სემანტიკური როლი აგენსი (*კაცი*), პაციენსი (*სახლს*) და ლოკატივი (*საძირკველს*), რომლებიც, შესაბამისად, ზედაპირულ-სინტაქსურ დონეზე გამოიხატება ქვემდებარის, პირდაპირი დამატებისა და ირიბი დამატების სახით, რაც ზემოგანხილულ *აწერს* ზმნის სტრუქტურას იმეორებს.

შეიძლება ითქვას, რომ ნეიტრალურ და ლოკატიურ ქცევათა დაპირისპირების ნეიტრალიზაციის შემთხვევაში /ა-/ პრეფიქსი გამოხატავს ორივე მნიშვნელობას კონტექსტის მიხედვით.

გარდაუვალ ზმნებში არ არის წარმოდგენილი სათავისო ქცევა, რადგან იმ ზმნებში, რომლებშიც დასტურდება ოპოზიცია ქცევის მიხედვით, არ არის წარმოდგენილი აგენსის სემანტიკური როლი და, შესაბამისად, ვერ მოხდება აგენსისა და ბენეფაქტივის რეფერენციული იდენტიფიკაცია. გარდაუვალ ზმნებში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ბენეფაქტიური, ლოკატიური და ნეიტრალური მნიშვნელობები.

წერილი იწერება წინადადებაში წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი სინტაქსური როლი - პაციენსი, რომელიც ზედაპირულ დონეზე გამოიხატება ქვემდებარის სახით. მოცემულ სიტუაციას შეიძლება, ფაკულტატიურად დაემატოს ბენეფაქტივი (*მეგობრისთვის*), რომელიც გადმოიცემა უბრალო დამატების სახით:

ნეიტრალური

Y (პაციენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე (უბრალო დამატება)

შესაძლებელია, მოცემული ბენეფაქტივის ზედაპირულ-სინ-ტაქსური რანგის დანიშნულება და უბრალო დამატების ნაცვლად ირიბი დამატებით გამოხატვა (*ნერილი ენერება¹ მეგობარს*):

საობიექტო

Y (პაციენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე ირიბი დამატება

ენერება ზმნას შეუძლია, გადმოსცეს ლოკატიური ქცევაც. მაგალითად, *კონვერტს მისამართი ენერება* წინადადებაში სიღრმისეულ დონეზე წარმოდგენილია პაციენსი (*მისამართი*) და ლოკატივი (*ნერილს*), რომლებიც, შესაბამისად, გადმო-ცემულია ქვემდებარისა და ირიბი დამატების სახით:

ლოკატიური

Y (პაციენსი) Z (ლოკატივი)
ქვემდებარე ირიბი დამატება

მოცემული მაგალითებიდან ჩანს, რომ გარდაუვალ ზმნაში გამოიხატება ნეიტრალური, საობიექტო და ლოკატიური ქცევები, მაგრამ დაპირისპირება ფორმალურად ნეიტრალიზებულია და ლოკატიური და საობიექტო გამოიხატება /ე-/ პრეფიქსის საშუალებით. ზმნათა ამ ჯგუფს ანტიკაუზატიურ (იგივე დეკაუზატიურ) ზმნებს უწოდებენ (გენაძე, ნედიალკოვი, ხოლოდოვიჩი 1969: 150).

გარდაუვალ ზმნათა მეორე ჯგუფში, რომელთა შესაბამის გარდამავალ ზმნებშიც ხდება ოპოზიციათა ნეიტრალიზაცია

¹ ალბათ, სჯობდა დაგვეწერა ზმნა „ეხატება“, მაგრამ შესაბამისი გარდამავალი და დანარჩენი გარდაუვალი ზმნები, რომელთაც ვიხილავთ, /ნერ/ ძირის შემცვე-ლია, ამიტომაც ვამჯობინეთ ამ მნიშვნელობით იშვიათად ხმარებული „ენერება.“

(*აშენებს, იშენებს, უშენებს*), წარმოდგენილია ნეიტრალური, საობიექტო და ლოკატიური მნიშვნელობები. მაგალითად, *სახლი შენდება (მეგობრისთვის)* წინადადებაში არის პაციენსი (*სახლი*) და შეიძლება, წარმოდგენილი იყოს (ფაკულტატიურად) ბენეფაქტივი (*მეგობრისთვის*), რომელიც გამოხატული იქნება უბრალო დამატებით:

ნეიტრალური

Y (პაციენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე უბრალო დამატება

შესაძლებელია, მოცემული უბრალო დამატება გამოიხატოს დანინაურებული ზედაპირულ-სინტაქსური აქტანტით - ირიბი დამატებით და ეს ცვლილება მორფოლოგიურად აისახოს ზმნაში (*მეგობარს უშენდება სახლი*). მოცემული წინადადების სემანტიკური და სინტაქსური აქტანტთა სტრუქტურა ამგვარად შეიძლება გამოიხატოს:

საობიექტო

Y (პაციენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე ირიბი დამატება

როგორც შესაბამის გარდამავალ ზმნებში, ლოკატიურ როლს გამოხატავს /ა-/ პრეფიქსი ისეთ წინადადებაში, როგორცაა *სახლი საძირკველს (და)აშენდება*:

ლოკატიური

Y (პაციენსი) Z (ლოკატივი)
ქვემდებარე ირიბი დამატება

მოცემულ სიტუაციაში პაციენსი (*სახლი*) გამოიხატება ზედაპირულ დონეზე ქვემდებარის, ხოლო ლოკატივი (*საძირკველს*) - ირიბი დამატების სახით.

დეკაუზატიური ზმნებისგან გასხვავებით ბენეფაქტივისა

და ლოკატივის გამოხატველი პრეფიქსების დაპირისპირების ნეიტრალიზაცია არ ხდება და, შესაბამისად, ნეიტრალური მნიშვნელობა გამოიხატება /*Ø*-/ პრეფიქსული მორფით, ბენეფაქტივი - /*უ*-/ მორფით, ხოლო ლოკატიური - /*ა*-/ მორფით. მოცემული ტიპის ზმნებს ინქოატიურ ზმნებს უწოდებენ (გენაძე, ნედიალკოვი, ხოლოდოვიჩი 1969: 140). ინქოატიურობა კი გამოიხატება /-*დ*/ (*შენ-დ-ება*) და /-*Ø*/ (*თბ-Ø-ება*) სუფიქსთა საშუალებით.

იმ გარდაუვალ ზმნებში, რომელთა სემანტიკურ დონეზე შეეწყობათ აგენსი, მაგრამ არ იერთებენ პაციენსს, შეიძლება გავარჩიოთ ნეიტრალური, სასუბიექტო და საობიექტო ქცევები.

მაგალითად, *ის იმეფებს (ქვეყნისთვის)* წინადადებაში სიღრმისეულ დონეზე წარმოდგენილია აგენსი, რომელიც ზედაპირულ დონეზე ქვედებარით გადმოიცემა. მოცემულ წინადადებას ფაკლუტატიურად შეიძლება დაუკავშირდეს ბენეფაქტივი (*ქვეყნისთვის*), რომელიც ზედაპირულ დონეზე გამოიხატება უბრალო დამატებით:

ნეიტრალური

X (აგენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე უბრალო დამატება

ბენეფაქტივი, შესაძლებელია, გამოიხატოს ირიბი დამატების სახით, რაც აისახება ზმნური პრეფიქსით (*ის ქვეყანას უმეფებს*). მოცემულ წინადადებაში ბენეფაქტივის გამოხატვა ზედაპირული აქტანტით სავალდებულო იქნება:

საობიექტო

X (აგენსი) Z (ბენეფაქტივი)
ქვემდებარე ირიბი დამატება

იმეფებს ზმნას სასუბიექტო შინაარსიც შეიძლება ჰქონდეს: აგენსი შეიძლება, მხოლოდ თავისთვის მეფობდეს, ანუ მოხდეს აგენსისა და ბენეფაქტივის რეფერენციული იდენტიფიკაცია. მოცემული წინადადების (*ის იმეფებს*) აქტანტთა სტრუქტურა ასე გამოისახება:

სასუბიექტო

X (აგენსი) = Y (ბენეფაქტივი)

ქვემდებარე

გარდაუვალ აგენსიან (არაინქოატიურ) ზმნებში შინაარსობრივად გამოიხატება ნეიტრალური, სასუბიექტო, საობიექტო ქცევები, მაგრამ ხდება დაპირისპირებათა ფორმალური ნეიტრალიზაცია: /ი-/ პრეფიქსი გამოხატავს ნეიტრალურ და სასუბიექტო შინაარსს კონტექსტის მიხედვით.

ნეიტრალიზაცია დამოკიდებულია ზმნის ლექსიკურ სემანტიკაზეც: ერთი და იმავე გრამატიკული ტიპის ზმნების გარკვეულ ჯგუფში ნეიტრალიზდება დაპირისპირება, მეორე ტიპის ჯგუფში კი - არა.

ვიზიარებთ იმ მკვლევრების შეხედულებას (შანიძე 1981; მელჩუკი 1998; გამყრელიძე 2000; პლუნგიანი¹ 2011), რომელთა მიხედვითაც, ქცევის (აპლიკატივის, ვერსიის) გრამატიკული კატეგორია აერთიანებს ოთხ მნიშვნელობას: საარვისოს (ნეიტრალურს), სასხვისოს (საობიექტოს, ბენეფაქტიურს), სათავისოს (სასუბიექტოს, რეფერენციულ-ბენეფაქტიურს), სახედაოს (ლოკატიურს, სიურექტიულს).

ვფიქრობთ, მოცემული მნიშვნელობები ერთიანდებიან ქცევის ფლექსიურ გრამატიკულ კატეგორიაში, რადგან ისინი აკმაყოფილებენ ფლექსიური კატეგორიისათვის დამახასიათებელ მთავარ მოთხოვნას - ობლიგატორულობას, რომელიც გულისხმობს ერთ კატეგორიაში გაერთიანებულ გრამემათაგან ერთ-ერთის სავალდებულო გამოყენებას ყოველ კონკრეტულ სიტყვაფორმაში; მოცემული გრამემები აუცილებლად ურთიერთგამომრიცხავი უნდა იყოს ერთი სიტყვაფორმის ფარგლებში; მოცემული ოთხი მნიშვნელობა ქმნის ეკვიპოლენტურ დაარა-პრივატულოპოზიციას, რომელიც დერივაციისათვის არის დამახასიათებელი (შდრ. კაუზატივი), თუმცა ვერ მივიჩნევთ პროტოტიპულ ფლექსიურ კატეგორიად,

¹ ვ. პლუნგიანი არ იხილავს ქცევას როგორც გრამატიკულ კატეგორიას, მაგრამ ლოკატიურ მნიშვნელობას, როგორც აპლიკატივის ერთ-ერთ მნიშვნელობას, სასუბიექტო და საობიექტო ქცევებთან აერთიანებს.

რადგან შინაარსობრივად ინარჩუნებენ დერივაციულ ხასიათს (პლუნგიანი 2011: 291; მელჩუკი 1998: 216).

ქცევა წარმოდგენს აპლიკაციის გრამატიკული კატეგორიის ერთ-ერთ სახეობას, რომელიც მოიცავს ოთხ გრამემას: საარვისოს, სასხვისოს, სათავისოსა და საზედაოს. ოთხივე მნიშვნელობა წარმოდგენილია მხოლოდ გარდამავალ ზმნათა ერთ ნაწილში. დანარჩენ გარდამავალ ზმნებში დაპირისპირება ფორმალურად ნეიტრალიზდება და ოთხი მაჩვენებლის (/Ø-/ , /ა-/ , /უ-/ , /ი-/) ნაცვლად წარმოდგენილია სამი პრეფიქსული მაჩვენებელი (/ა-/ , /უ-/ , /ი-/). გარდაუვალ დეკაუზატიურ ზმნებში საზედაო და სასხვისო მნიშვნელობები გამოიხატება /ე-/ პრეფიქსის საშუალებით, ხოლო საარვისო - /ი-/ პრეფიქსით; ინქოატიურ ზმნებში საარვისო გამოიხატება /Ø-/ , სასხვისო - /უ-/ , ხოლო საზედაო - /ა-/ პრეფიქსით; გარდაუვალ აგენსიან (არაინქოატიურ) ზმნებში კი /ი-/ პრეფიქსი გამოხატავს საარვისო და სათავისო შინაარსს, ხოლო /უ-/ პრეფიქსი - სასხვისოს.

სათავისო ქცევის გრამემა გამოხატულია მხოლოდ იმ ზმნებში, რომლებიც უკავშირდებიან აგენსს, ხოლო სათავისოს შინაარსი დაკავშირებულია ბენეფაქტივთან. დაპირისპირებათა ნეიტრალიზაცია ხშირად დამოკიდებულია ზმნის ლექსიკურ შინაარსზე და შესაძლებელია, რომ ზმნაში მხოლოდ ერთი პრეფიქსი იყოს წარმოდგენილი (იცის; იხილა; უყვარს).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აქსიონოვა, ტოპოროვა 1990: И. С. Аксенова, И. Н. Топорова, Введение в бантуистику (имя, глагол), Издательство «Наука», Москва
2. გამყრელიძე 2000: თ. გამყრელიძე, ზმნის პირიანობა და ვალენტობა, რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბილისი
3. გენაძე, ნედიალკოვი, ხოლოდოვიჩი 1969: И. О. Гецадзе, В. П. Недялков, А. А. Холодович, Морфологический каузатив в грузинском языке, Типология каузативных конструкций: мор-

ფოლოგიური კაუზატივი, Издательство «Наука», ленинградское отделение, Ленинград

4. თქემ 2011: გიორგი გოგოლაშვილი, ავთანდილ არაბული, მურმან სუხიშვილი, მარიამ მანჯგალაძე, ნინო ქუმბურიძე, ნინო ჯორბენაძე, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია (სალიტერატურო ენა), თბილისი
5. მელჩუკი 1998: И. А. Мельчук, Курс общей морфологии, Том II, Часть вторая, Морфологические значения, «язык русской культуры», Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 38/2, Москва – Вена
6. ონიანი 2003: ა. ონიანი, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა (ფონეტიკა-ფონოლოგია, მორფოლოგია), თბილისი
7. პლუნგიანი 2011: В. А. Плунгян, Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира, Москва
8. შანიძე 1980: ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი III, თბილისი
9. შანიძე 1981: ქართული ზმნის საქცევი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი II, თბილისი

Zurab Baratashvili

Grammatical Meanings of the Category of Version in Georgian

Summary

The article treats the category of version in Georgian: its quantity of grammatical meanings, the question of inflection and derivation and the conditions of the neutralization of the members of the grammatical opposition.

The version is one of the type of applicative (V. Plungyan) and includes four grammatical meanings: neutral, subjective, objective and surjective (T. Gamkrelidze, I. Mel'čuk). There are Four types of mean-

ings: neutral version – not specifying any particular meaning, objective version – adding the role of a benefactive to the situation, subjective version – showing referential identification of an agent and a benefactive, and surjective – expressing a locative meaning. The four meanings is seen only in one part of the transitive verbs. In the other transitive verbs the opposition is formally neutralized and instead of four markers (/Ø-/ , /a-/ , /u-/ , /i-/) there are presented three prefixal ones (/a-/ , /u-/ , /i-/): **Ø-c**'ers “he is writing iT”, **a-c**'ers “he is writing something on iT”, **u-c**'ers “he is writing something for him”, **i-c**'ers “he is writing for himself”; **a-šenebs** “he is building iT”, **u-šenebs** “he is building it for him”, **i-šenebs** “he is building it for himself”. In intransitive decausative verbs, surjective and objective meanings is expressed by /e-/ prefix (**e-c**'ereba “it is being written on iT” or “it is being written for him”, **e-xateba** “it is being painted on iT” or “it is being painted for him”), while neutral – by /i-/ prefix (**i-c**'ereba “it is being written”); in inchoative, neutral is expressed by /Ø-/ , objective – by /u-/ , while surjective – by /a-/ prefix (**Ø-šendeba** “it is being built”, **u-šendeba** “it is being built for him”, (da) **a-šendeba** “it is being built on iT”); while in intransitive agentive (non-inchoative) verbs, /i-/ prefix expresses neutral and subjective meanings, while /u-/ prefix – objective one (**i-mepebs** “he will reign” or “he will reign for himself”, **u-mepebs** “he will regin for him”).

The grammatical meaning of the subjective version is expressed only in those verbs which is connected to an agent and the subjective meaning is connected to the referential identification of an agent and a benefactive. The neutralization of oppositions is often depend on the lexical meaning of a verb and sometimes, it is possible that after neutralization of the opposition, only one prefix could be presented in a verb (**i-cis** “he knows”; **i-xila** “he saw/beheld”; **u-qvars** “he loves her”).

ოსური ოჯახი და საოჯახო ყოფა

1. ოჯახის ფორმები. შემადგენლობა, საკუთრება

როგორც ცნობილია, ოჯახი საზოგადოების პირველად ერთეულს წარმოადგენს. საოჯახო ყოფაში, როგორც მიკრო სამყაროში მოსახლეობის, როგორც ეკონომიკური, სოციალური, იდეოლოგიური და სხვ. რთული პრობლემები და პროცესები იყრიან თავს. ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსი მოსახლეობის ოჯახი და საოჯახო ყოფა განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ერთნაირი არ ყოფილა. სხვა ჩრდილო კავკასიელი, მცირე ხალხებისაგან განსხვავებით, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში, როგორც მთიან, ისე მთისწინა და ბარის რაიონებშიც ვითარდებოდნენ, თანამედროვე ოსები XIII საუკუნიდან, რთული ისტორიული პირობების შედეგად ადგილობრივ მთიელებთან ერთად, მთა ოსეთის ოთხ ხეობაში ჩაკეტილები აღმოჩნდნენ. ბუნებრივია, ამიტომ მათი სოციალური ერთეული, ოჯახი შენელებული ტემპებით ვითარდებოდა. მართალია, ყველა ოსურ ხეობას და კერძოდ კი, მათ სოციალურ ყოფას, რაღაც გარკვეული ლოკალური თავისებურებები დაჰყვებოდა. თუმცა, მკვიდრ კავკასიელებში გათქვეფის შემდეგ, ოთხივე ხეობის თანამედროვე ოსებმა ერთიანი, საკუთარი, ეთნოკულტურული ტრადიციები ჩამოიყალიბეს. ამ ხეობებში მცხოვრებ ოსებში, ძირითადად ოჯახის ორი ფორმა იქნა დადასტურებული - დიდი, რომელიც პატრიარქალური საოჯახო თემის რღვევის შედეგად შეიქმნა და მცირე ანუ ინდივიდუალური, ანუ ნუკლეარული ოჯახი.

ოსური ოჯახისა და საოჯახო ყოფის მეცნიერული შესწავლა მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. მასალები მათ შესახებ უფრო ადრეული ხანიდან ვახუშტი ბაგრატიონის [ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973:632-640], შტედერის [Осетины... 1940], კლაპროთის „მოგზაურობაში“ (1807-1808) [კლაპროთი, 1812:42-400; 1814:577-626], კოხის [მაღალაშვილი-ყანჩაველი, 1969], მილერის [Миллер, 1881, №9; 1887], ჰვაფფისა [Пфаф

1870; 1871; 1872, 194] და სხვათა ნაშრომებიდან გახდა ცნობილი. ყველა მათგანს ნუკლეარული ოჯახების გვერდით, ძირითადად ისეთი სოციალური ერთეული აქვს დამონმებული, რომლის ფორმა კოლექტიურ მფლობელობასა და მოხმარებას, ქონებრივ-უფლებრივი ნორმების დაცვას გულისხმობდა.

1781 წელს შტედერი წერდა, რომ ოსები „ქვის ნაგებობებში და გამაგრებულ კოშკებში“ ცხოვრობდნენ და „ერთიანი, მაგრამ მრავალრიცხოვანი ოჯახები“ ჰქონდათ. თითქმის ამასვე იმეორებდნენ გაკსტჰაუზენი [Гакстгаузен, 1857, 82] და პფაფფიცი, რომლებიც ერთ საკარმიდამო გალავნიან ეზოში, ერთი მამის მემკვიდრეებს აფიქსირებდნენ. XIX საუკუნის დასაწყისში, რუსეთის აკადემიის დავალებით, კავკასიაში მივლინებით იმყოფებოდა გერმანელი ლინგვისტი ჰაინრიხ კლაპროთი, რომელიც კავკასიურ ენებთან ერთად ეთნოგრაფიულ ყოფასა და კულტურასაც იკვლევდა. ზემოთ ხსენებული ავტორების მსგავსად კლაპროთიც ოსებში მრავალრიცხოვანი დიდი ოჯახების გავრცელებას ადასტურებდა, რომელთაც, მისი გადმოცემით, გალავნიან ციხე-სახლებში, იზოლირებულად უნდა ეცხოვრათ.

ამ საკითხის შესწავლაში შედარებით მეტი წვლილი აქვთ შეტანილი - ვ. მილერს [Миллер, 1881, №9; 1887], მ. კოვალევსკის [Ковалевский, 1995], ფ. ლეონტოვიჩს [Кавказ. Адагы, 2010, 34-37] და სხვებს. XX საუკუნის საბჭოთა მკვლევარებიდან ოსურ საოჯახო ყოფას გ. ჩურსინი [Чурсин, 1925], მ. კოსვენი [Косвен, 1963; 1961], ნ. ტაკოევა [Такоева, 1952; 1959], ბ. ტოტროვი [Тотров, 1963], ა. მაგომეტოვი [Магомедов, 1968], ბ. კალოევი [Калоев, 1967], ზ. გაგლოევა [Гаглойти, 1974], ვ. ითონიშვილი [Итонишвили, 1968, 195-308], ი. სმირნოვა [Смирнова, 1980, 132-161] და სხვ. განიხილავდნენ. ამ სოციალური ერთეულის კონსერვატიული ხასიათის გამო, ახალი ყოფის ელემენტების შეჭრისა და ტრადიციულთან გათქვეფის მიუხედავად, საბჭოთა წყობილების საწყის პერიოდშიც კი ველზე შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალაში, არსებობდა ძველი და ახალი ყოფითი ელემენტების გარჩევის შესაძლებლობა.

ამ მასალებზე დაყრდნობით, XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისშიც გაბატონებული ინდივიდუალური

ოჯახების გვერდით, ჯერ კიდევ, არც თუ ისე იშვიათად მოიძიებოდა დიდი ოჯახები. მკვლევართა ვარაუდით, მთიელ ოსებში დიდი ოჯახების შემორჩენილობას მიწის უკმარისობაც უწყობდა ხელს. ოსურ ოჯახს სიმბიოზური მეურნეობით - მიწათმოქმედებით და მესაქონლეობით შეეძლო არსებობა. რადგან, ყველა ხეობაში, სახნავი მიწა არასაკმარისი იყო, ხოლო სათიბი სავარგულების სიმცირე საქონლის მეტისმეტად გამრავლების შესაძლებლობასაც ზღუდავდა. მართალია, დიგორიის ხეობაში მესაქონელობისთვის უფრო კარგი გეოგრაფიული და ეკონომიკური პირობები იყო, რადგან საძოვრები უკეთესი (ხარესი და ტატორსი) ჰქონდათ, მაგრამ სათიბი ადგილები აქაც უჭირდათ. მიუხედავად იმისა, რომ ოსეთში მიწათმოქმედება ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა, მიწის სიმცირე იქ ყველგან საგრძნობი იყო. მონეული მოსავალი მოსახლეობას მთელი წლის მანძილზე ვერ აკმაყოფილებდა. აქედან გამომდინარე ოსეთში განვითარებული იყო მეურნეობის დამხმარე დარგები - მონადირეობა, გარე სამუშაოებისთვის საშოვარზე სიარული, მეფუტკრეობა, ხელოსნობის დარგები, შინამრეწველობა და სხვ.

ჩრდილოკავკასიის ხალხებში, დიდი ოჯახების ნუკლეარულ ოჯახებად რღვევას, რთული და გრძელი პროცესი უძლოდა წინ და ყველას თავისი ლოკალური თავისებურებები დაჰყვებოდა. ოსეთში კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენებს, კერძოდ საბჭოთა წყობილების სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს, კოლექტივიზაციას დიდი ოჯახის ფორმის საბოლოო რღვევა და მოსპობა მოჰყვა.

დიდი ოჯახის შემადგენლობის შესახებ სხვადასხვა მკვლევართა ნაშრომებთან ერთად, რომელიც XVIII საუკუნის მდგომარეობას შეეხება, ქართველი მეცნიერის ვ. ითონიშვილის მიერ ჩრდილო კავკასიის ოსურ ხეობებში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალებიც გვიქმნიან წარმოდგენას, რომელიც უფრო გვიან პერიოდს, XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის ვითარებას ასახავს. ამ პერიოდისათვის, დიდ ოჯახებში 4-5 და მეტი თაობის სისხლით ნათესავების რაოდენობა ოცდახუთიდან ას სულამდე ივარაუდებოდა, რაც იმ დროისათვის კანონზომიერ მოვლენად ითვლებოდა. ოსური საზოგადოებრივი თვალსაზრისით დიდი ოჯახი მეტი წონის, შედარებით ეკონომიკურადაც

ძლიერი იყო და თავდაცვის მეტი საშუალებაც ჰქონდა. ოჯახის ეს ფორმა აგნატური ნათესაობის პრინციპს ეყრდნობოდა, თუმცა, მის შემადგენლობაში სისხლით ნათესავების რამდენიმე გაუყრელი თაობის გარდა, ქალების სახით მოყვრობით და ნათესავებული ნევრებიც შედიოდნენ. ასეთი ოჯახების შემადგენლობაში თავს იყრიდნენ - პაპები, ბაბუა-ბებიები, მამები და დედები, შვილები, შვილიშვილები და მათი ცოლები; შვილთაშვილები; მამამთილები და დედამთილები, რძლები და მაზლები, მულები; ძმები, ძმთაშვილები და მათი ცოლები; ბიძები, ბიძაშვილები და მათი ცოლები; ძმისწულები და ძმისწულის შვილები და ა.შ. დიდი ოჯახის გენეალოგიური სტრუქტურა მამაკაცის, როგორც პირდაპირი აღმავალი, ისე გვერდითი ხაზის სისხლით ნათესავებისაგან იქმნებოდა [ითონიშვილი, 1969, 195-212]. ასეთი დიდი ოჯახები ოფიციალური გვარსახელის დამკვიდრებამდე შუა საუკუნეებში წინაპრის საკუთარ სახელზე „-ან“, „-ენ“ || „-ან“, „-ონ“ სუფიქსების სახით, ხოლო მოგვიანებით ისინი „-თ“, „-თა“ ნაწილაკმა შეცვალა [თოფჩიშვილი, 2010, 181]. ე.ი. ყველა ოჯახის სახელწოდებისათვის იმ ლეგენდარული თუ რეალური წინაპრის სახელი გამოიყენებოდა, რომელიც ამ სისხლით ნათესაური კოლექტივის წარმოშობას ედგა სათავეში. ავტორიტეტული და გამორჩეული წინაპრის სახელს, მემკვიდრეები უფრო დიდხანს ინარჩუნებდნენ, სხვა შემთხვევაში უახლესი წინაპრის საკუთარი სახელი გამოიყენებოდა.

ორივე ტიპის ოჯახის აღსანიშნავად, ჩვენივე ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად, ოსურში განმასხვავებელი ტერმინები არსებობდა. დიდი ოჯახის არსებობის დამადასტურებელ საბუთად უნდა მივიჩნიოთ ისეთი ტერმინების არსებობის ფაქტი, როგორიცაა - „ანაუარსთ ბინონთა“, რაც ერთ ოჯახში სისხლით ნათესაური, რამდენიმე თაობის კოლექტივის ერთდროულად ცხოვრებაზე მიანიშნებდა. მსგავსი შინაარსი ედო ტერმინებს - „იუ ხაძარ“ ე.ი. ერთიანი სახლი (ამ შემთხვევაში, არა თვით საცხოვრებელზე, როგორც მატერიალურ ნაგებობაზე, არამედ, ღრმა სოციალურ შინაარსზე ოჯახის ფორმაზე იყო ხაზი გასმული. მით უმეტეს, რომ ხაძარში, საოჯახო ყოფის ცენტრი, კერა იყო მოთავსებული, რომელიც თავისი საკიდი ჯაჭვით, როგორც წინაპრის კულტი ოჯახის იდეოლოგიური

ერთობლიობის სიმბოლოდაც მოიაზრებოდა) და „ანაურთ ბინონთა“ ე.ი. ერთიანი ოჯახი. რაც შეეხება, ინდივიდუალური ოჯახის გამოსახატავად ოსებში „იუ ბინონთა“ იყო გავრცელებული, რაც ერთ კონკრეტულ ცოლ-ქმარს, მათ შვილებსა და შვილიშვილებზე დამყარებულ ოჯახის ფორმას გულისხმობდა.

ჩრდილო ოსეთის მთიელების განსახლება მთავარი კავკასიის ქედით შეზღუდული იყო. ოსეთ-საქართველოს საზღვარზე მნიშვნელოვნად მაღალი კლდეები ქმნიდა საზღვარს. გადასასვლელები მხოლოდ სეზონურ ურთიერთობას უზრუნველყოფდნენ, ამიტომ, ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიის ფერდობების მოსახლეობაში მხოლოდ თითქოს შეზღუდული ხასიათის კონტაქტები უნდა განხორციელებულიყო. თუმცა, კლდოვანი ქედი ჩრდილო წყალგამყოფი ხაზის და მთების მთელი ჯაჭვი, რომელიც პარალელურად მისდევდა ქედს, საბოლოოდ მთიელი ოსებისათვის გადაულახავ ბარიერს არ წარმოადგენდა საქართველოსთან კონტაქტისათვის. აქედან გამომდინარე, მაღალმთიანი ხეობების მოსახლეობას ყოველთვის ჰქონდა ღრმა და ყოველმხრივ კულტურული კავშირები საქართველოსთან, თუმცა, ამ გზას ისინი სათარეშოდაც იყენებდნენ [Робакидзе, Гегечкори, 1975, 11]

გვიანშუასაუკუნეებში ოთხ ხეობაში ჩაკეტილმა და სულადობრივად გამრავლებულმა, ეკონომიკური მძიმე პირობებით შეწუხებულმა ოსმა მოსახლეობამ, გამოსავალი, კავკასიის სამხრეთ ფერდობებზე, დიდი ჯგუფებით, ქართველ მოსახლეობაზე თარეშში იპოვა. ისინი თავს ესხმოდნენ, აყაჩაღებდნენ, ძარცვავდნენ, ხოცავდნენ და ტყვედ მიჰყავდათ - მამაკაცები, ქალები, ბავშვები და სხვადასხვა ნადავლით (საქონლით, საოჯახო ნივთებით, შრომის იარაღებით თუ სხვ.) ჩრდილო კავკასიაში ბრუნდებოდნენ. ცნობილია, რომ საქართველოში მათი თარეშის თავდაპირველი ობიექტი დვალეთი და იქ მცხოვრები ქართველური მოსახლეობა იყო. თანდათან ოსთა გახშირებული თარემით შევიწროებულმა და შეწუხებულმა ქართველი მთიელების დიდმა ნაწილმა დვალეთი დატოვა და მთისწინა და ბარის, შიდა ქართლისა და მის მომიჯნავე დასავლურ-ქართულ რაიონებში დაიწყო ჩასახლება. იძულებით აყრილი დვალეების დანატოვარ ციხე-სახლებში

ოსებმა დაიწყეს დამკვიდრება. ბუნებრივია, მათ თან მოჰქონდათ საკუთარი მამაპაპური ტრადიციები და წეს-ჩვეულებები. დვალეთში შემორჩენილ ქართულ მოსახლეობასაც აოსებდნენ. ადვილად ითვისებდნენ სამეურნეო თვალსაზრისით თითქმის მსგავსს მთურ გეოგრაფიულ გარემო-პირობებს, სადაც მათთვის წამყვანი კვლავ სიმბიოზური მეურნეობა რჩებოდა, მთურ მიწათმოქმედებასთან ერთად [ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, 67-68, 101-104, 633-634]. ვახუშტი ბაგრატიონის მონაცემებზე დაყრდნობით, ჩანს, რომ დვალეთში, მდინარეების დიდი ლიახვისა და თერგის სათავეებშიც ოსები დიდ ოჯახებად სახლდებოდნენ, მაგრამ, ადგილზე ფეხმოკიდებისა და გამრავლების შემდეგ, სამხრეთისაკენ მათი გადანაცვლება ინდივიდუალურ ოჯახებად ხდებოდა. შიდა ქართლის რაიონებში მეცნიერთა მიერ დადასტურებული ოსური დიდი ოჯახების კვალი მეორეული უნდა ყოფილიყო. ე.ი. ინდივიდუალური ოჯახების ჩამოსახლებისა და დამკვიდრების შემდეგ, ხელმეორედ ზრდისა და გაფართოების შედეგად გაჩენილი. მთისწინა და ბარის რაიონებში ჩამოსახლებულ მოსახლეობას ადგილზე მკვიდრი მოსახლეობა ხვდებოდა და სამოსახლო ადგილები ადვილი მოსაპოვებელი არ ყოფილა. მთელი რიგი რუსი და ოსი მეცნიერები, რომლებიც საბჭოთა წყობილების დროს საქართველოში, ე.წ. „სამხრეთ ოსეთში“ დასახლებულ ოსებზე ნაშრომებს ქმნიდნენ, სამწუხაროდ, სრულიად უგულებელყოფილი ჰყავდათ იქაური მკვიდრი მოსახლეობა. ამ დროს, ჩამოსახლებული ოსები იძულებული იყვნენ, საქართველოში დამკვიდრებული პოლიტიკური, სოციალური, საზოგადოებრივი წყობილებისა თუ წესებისათვის ანგარიში გაენიათ. არ შეიძლება არ აღინიშნოს საკუთრების ის ხასიათი, რომელიც სრულიად განსხვავდებოდა ოსეთისაგან. აქ საზოგადოების დიფერენციაცია დიდი ხნის მომხდარი ამბავი იყო და ფეოდალები, ცხადია, მათ მიწას იჯარით და ქირით თუ გამოუყოფდნენ. რაც შეეხება, მთიან და ბარის რაიონებშიც „პარტახი“ მიწების დაპატრონებისათვის, დალუპულთა ქართველ ნათესავებს მათი დათავისების პირველადი უფლება გააჩნდათ და ამიტომ, ოსებს დიდი ბრძოლა სჭირდებოდათ, რომ ყოველი ასეთი „პარტახი“ ხელში ჩაეგდოთ. აქედან გამომდინარე, ქსნის, პატარა ლიახვისა და უფრო დაბლა ხეობებში ოსებს

მხოლოდ ინდივიდუალურ ოჯახებად შეედლოთ ჩამოსახლება. ამ დროისათვის კი, მეორეული დიდი ოჯახების შემადგენლობის რაოდენობრივი ზრდა მხოლოდ ოთხი თაობის სისხლით ნათესაობამდე ხდებოდა და სულადობრივადაც მცირდებოდა. ამასთან, შიდა ქართლის მთის სოფლებში ჩასახლებული ოსების ტრადიციული წეს-ჩვეულებები, ქართულ მოსახლეობასთან უშუალო კონტაქტის შედეგად ცვლილებას განიცდიდა.

ისევე როგორც კავკასიის მთელ რიგ ხალხებში, ოსებშიც საკუთრების ორი ფორმა იქნა დადგენილი - საოჯახო და სასოფლო-სათემო კოლექტიური მფლობელობა. ოსური დიდი ოჯახის საერთო საკუთრებას ქმნიდა - საცხოვრებელი (ორი ან სამსართულიანი კოშკიანი ციხე-სახლი; ერთსართულიანი ხაძარი, რომელიც ქვისაგან და ხისაგან ნაშენიც იყო), სამეურნეო ნაგებობები. ოსეთის ოთხივე ხეობაში დიდი ოჯახის ძველი და ძირითადი საცხოვრებელი ციხე-სახლები იყო, რომელსაც ოსურად „გნახ“ ეწოდებოდა და იგი ხშირად თავდაცვით კოშკზე „მასიგ“-ზე (=ციხე-სახლი) იყო მიშენებული. საცხოვრებელი კომპლექსების ფართის განაწილების წესი ოჯახისა და საოჯახო ყოფის ეთნოსპეციფიკური ელემენტების - თვით ოჯახის ფორმების, მათი მრავალრიცხოვნობისა და შემადგენლობის, სტრუქტურის, მეურნეობის, საკუთრების ფორმის თავისებურების დაფიქსირების შესაძლებლობასაც იძლეოდა.

მეცნიერები ჩრდილოეთ კავკასიისათვის კოშკიანი ციხე-სახლების ტიპის საცხოვრებელს დასახლების უძველეს ფორმად მიიჩნევენ. მათი ვარაუდით, ეს საცხოვრებლები, ცენტრალურ კავკასიაში ოსების გამოჩენამდე, დიდი ხნით ადრე მკვიდრ კავკასიელთათვის უკვე უნდა არსებებულიყო. კვადრატული ფორმის, სამსართულიან ნაგებობას ერთი საერთო შესასვლელი ჰქონდა. სართულებს შორის კავშირი კი, მხოლოდ შიგნიდან მისადგმელი კიბის საშუალებით ხორციელდებოდა. ოსურ ხეობებში, სადაც მსგავსი ციხე-სახლები იყო გავრცელებული, სამეურნეო სათავსოები საცხოვრებლიდან გამოყოფილი არ ჰქონიათ. მთიელი ოსებისათვის მათი გამართვა საცხოვრებელი კომპლექსის პირველ სართულზე (სქეთ) იყო დამახასიათებელი. პირველი სართულის უმეტესი ნაწილი მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის სადგომად გამოიყენებოდა, რაც კიდევ

ერთხელ, ოჯახის მეურნეობის მთავარ მიმართულებაზე მიანიშნებდა. საქონლის სადგომისაგან განსხვავებით, შედარებით მცირე ადგილი საკუჭნაოს (კიბიჩი) ეკავა, სადაც მთელი წლის ჭირნახულის მარაგი: მარცვლეული, ფქვილი, ხილი და სხვ. ინახებოდა. მეორე სართული საცხოვრებელი იყო, მესამე სართული კი, „ხეძარ“ ასევე საცხოვრებელი იყო ოჯახის გამრავლების შემდეგ. იგი მათი ერთიანობისა და გაუყრელობის სიმბოლოდ ითვლებოდა. ხეძარი, სამზარეულო, სასადილო, მთელი ოჯახის თავყრილობის და ურთიერთობის, წინაპრის კულტის - კერიის (კონა) ადგილი იყო, რომელშიაც ჩაუქრობელი ცეცხლი ენთო და რომლის გარშემო ოჯახის ყველა წევრის ბედი, სამეურნეო საქმიანობის, შრომის განაწილების და ასევე საოჯახო სხვა საკითხები წყდებოდა. მესამე სართული, თავდაცვას ემსახურებოდა და ამავე დროს, სასტუმროდაც გამოიყენებოდა. საცხოვრებელი ნაგებობა გალავნის შიგნით იყო მოქცეული და მთლიანად ციხე-სიმაგრეს (გალუან) წარმოადგენდა. ამ ტიპის საცხოვრებელში ყველაფერი ოჯახის წევრებისა და მათი მთავარი სიმდიდრის, საქონლის დასაცავად იყო მომარჯვებული. არასეგმენტირებული ფართის ხაძარის არსებობა, მაგრამ ამასთან მთლიანი საცხოვრებლის სეგმენტაციის ამგვარი პრინციპი დიდი ოჯახის ფორმასა და საოჯახო საკუთრების ხასიათზე მეტყველებდა. იგი „ანაურსთ ბინონთას“ (გაუყრელი ოჯახი) ემსახურებოდა [Робакидзе, Гегечкори, 1975, 41-42].

ქონებრივი თვალსაზრისით ოსი მთიელებისათვის მთავარ სიმდიდრეს და საზომ ერთეულსაც საქონელი წარმოადგენდა. იგი მთის რეგიონისათვის მნიშვნელოვანი სამეურნეო დარგი იყო. ოსური დიდი ოჯახების ქონებრივი აღწერილობების მასალები, უმეტესად XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა. ამიტომ, აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ ოსეთში რუსეთის იმპერიის დამკვიდრებას და ჩაკეტილი ხეობების განთავისუფლებას XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დიდი ოჯახების მფლობელობაში მსხვილფეხა საქონლის შემცირება და მეცხვარეობის განვითარება მოჰყვა. რაც ჩრდილო კავკასიის, ოსური ხეობების გარეთ, საზამთრო და საზაფხულო საძოვრების გამოყენების გაფართოებასთან იყო დაკავშირებული. როგორც ცნობილი ხდება, ოსები საოჯახო

საკუთრებაში მსხვილფეხა და წვრილფეხა (ცხვარსა და თხას) პირუტყვს ფლობდნენ. გარდა ამისა, მათი ოჯახის მფლობელობაში საჯდომი და საპალნე ცხენები და ტვირთის გადასაზიდად ვირებიც ჰყავდათ. მართალია, ხეობები საძოვრებისა და სათიბების თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებ განსხვავებას იძლეოდნენ, მაგრამ ყველა ხეობაში მოსახლეობა ეკონომიკურად ერთგვარ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ასე მაგალითად, თუ დიგორიის ხეობაში საქონლის შესანახად საძოვრები უკეთეს პირობებს ქმნიდა, ამავე ხეობაში სათიბი ნაკვეთების სიმცირე იგრძნობოდა. ამრიგად, საშუალო შეძლების დიდ ოჯახებს დაახლოებით ხუთიდან ათი სული ძროხა, რამდენიმე ცხენი, ხარი და ვირი, ნამატი და მოზარდი პირუტყვი და ოცი-ოცდაათი სული ცხვარი ჰყავდათ. შედარებით უფრო ეკონომიკური შეძლების ოჯახები ათ ძროხაზე მეტს, ას-ასორმოცდაათ სულ ცხვარსა და თხას და ა.შ. ფლობდნენ. თხები მცირე რაოდენობით ჰყავდათ, რადგან ისინი მთის სიცივეს ვერ უძლებდნენ. ძლიერი გვარი ბევრ მსხვილფეხა პირუტყვთან, ცხენებთან და ვირებთან ერთად 1000 სულ ცხვარსაც ფლობდა, რაც ჩაკეტილი ხეობების განთავისუფლების შემდეგაც იშვიათი იყო. გარდა ამისა, ბევრ ოჯახს, საზაფხულო საძოვრებზე საოჯახო საკუთრებაში მთის სამეურნეო ბაზაც ჰქონდა, რომელსაც „დარან“ ეწოდებოდა [გამყრელიძე, 1982:173-202; ითონიშვილი, 1968:212-245].

სოფლის თემის კოლექტიური საკუთრების ფორმაში, როგორც საზამთრო, ისე საზაფხულო საძოვრები, გარკვეული რაოდენობის სათიბები, სოფლის უხმარი მიწები და ტყეები შედიოდა. ამ კოლექტიური საკუთრებით სარგებლობის წესებს „უხუცესთა საბჭო“ - ნიხასი - არეგულირებდა. საერთო სათემო სარგებლობის სათიბებს მოსახლეობა რიგის დაცვით გაჭირვებულ კომლებს ახმარდა, რომელთაც ზამთარში თივა არ ჰყოფნიდათ [Ковалевский, 1886 : 57-63; Чиковани, 1979:56-62].

მსხვილფეხა თუ წვრილფეხა პირუტყვს ყველას სხვადასხვა სახის საკუთრების ნიშანი (გაკკ) და ნაჭდევები უკეთდებოდა. ეს საკუთრების ნიშნები მთის იალალებზე საოჯახო მფლობელობის პირუტყვს ერთმანეთისაგან გამოარჩევდა. დიდი ოჯახი ცხენებს დაღავდა, ხოლო მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელს სერავდა (ე.ი. ჭრილებს უკეთებდა ყურზე) ერთ ან

ორივე ყურზე. ამ სერებს ყველას თავისი დასახელება ჰქონდა, რომელიც ოსურ ენაზე აღწერილობითი ხასიათის იყო. ამრიგად, პირუტყვის საკუთრების ნიშანს ცხადია, დიდი ოჯახი ერთობლივად ფლობდა [Лавров, 1978: 93-103].

ოსებში მინა მნიშვნელოვანი საკუთრება იყო. მთა ოსეთი მჭიდროდ იყო დასახლებული, ამიტომ მეურნეობისათვის საჭირო მიწები სოფელს გარს ერტყმოდა და მთის ალპურ საძოვრებამდე აღწევდა. სახნავი (ხუიმ) სოფლის გარშემო, დაბლობ ადგილებში და ფერდობებზე ხელოვნურ ტერასებად იყო შექმნილი. მას შემდეგ სათიბები - „უგარდან“ | „ხოსგარსთ“, ხოლო უფრო ზემოთ უკვე საძოვრები იყო. მთის საზაფხულო საძოვრებზე, სამეურნეო ბაზებთან სიახლოვეს, არც თუ იშვიათად ოჯახს სახნავი ან სათიბიც შეიძლება ჰქონოდა, რომელსაც ბაზასთან ერთად ოჯახი ერთობლივად ფლობდა. ამრიგად, სახნავი მაღალმთიან, მაგრამ შედარებით სწორ ადგილებშიც იმართებოდა. მოსახლეობა ხელიდან შესაძლებლობას არ უშვებდა, რომ თუ მინა ოდნავ მაინც მოსახმარი იყო სახნავად ექცია. სახნავ მინას ოსეთში „კუგომ“-საც უწოდებდნენ. მოსახლეობა ხელოვნური ტერასების გამრავლებით, ახოს გატეხვითა და დათავისებით, სახნავი და სათიბი მიწების გაფართოებას ცდილობდა. მამაკაცები დათავისებისათვის მინას ტყის პირებზე არჩევდნენ. იქ მდგარ ხეებს ოჯახის საკუთრების ნიშანს - ქდეს უკეთებდნენ. აუცილებელი იყო სასოფლო თემის უხუცესთა საბჭოს წევრების თანხმობის მოპოვებაც. ახოს გატეხვასა და ტერასირებას ოჯახის წევრების შრომა და დიდი ძალისხმევა სჭირდებოდა. მინას ჯერ ხეებისაგან, შემდეგ ქვებისაგან წმენდდნენ. საქონლის პატივითა და წივით ანოყიერებდნენ. შრომა, რომელსაც ოჯახი მინის გასუფთავებაზე ხარჯავდა, ამ მინის მითვისების უფლებას ანიჭებდა. მიუხედავად, მსგავსი წესით სახნავი ფართობების გაზრდისა, ოსეთისა და დიდი ოჯახების საკუთრებაში იშვიათი მოვლენა იყო ათ დღიურ მინაზე მეტის ფლობა. საშუალო შეძლების ოჯახები, უმეტესად ოთხ-ხუთ და ზოგჯერ შვიდ დღიურ მინაზე მეტს არ ფლობდნენ. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ოსების ნაწილი მთიდან ბარში სახლდებოდა (მოზდოკის მხარეში), ხოლო ნაწილი კი მინის ნაკვეთებს ბარშიც ქირაობდნენ [Кантария, 1980:92-173].

ამრიგად, ოსური დიდი ოჯახის საერთო საკუთრებაში (რომელზედაც ოჯახის ყველა მამაკაც წევრს თანაბარი უფლება გააჩნდა) შედიოდა - საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, საოჯახო მოძრავი ნივთები, სახნავი და სათიბი მიწა, საქონელი, ნისქვილი, კალო, შრომის იარაღები, ფუტკრის სკები, ინდივიდუალური შრომის ხარჯზე და თარეშით დაგროვილი დოვლათი, საოჯახო საკუთრების ნიშნები - დამლა და სერი.

როგორც ჩანს, განვითარების ყველა ეტაპზე საკუთრება ეკონომიკურ და სამართლებრივ ურთიერთობას ქმნიდა. თუმცა, ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ სივრცეში მისი ხასიათი განსხვავებული იყო.

ოსეთში XVIII საუკუნიდან XX საუკუნის პირველ ნახევარში საკუთრების სათემო, სასოფლო, პატრონიმიული, საკომლო და ბოლოს კერძო საკუთრებაც იქნა დადასტურებული. მკვლევართა უმეტესობა კერძო საკუთრების თავდაპირველ ჩანასახს, სწორედ დიდ ოჯახში ხედავდა. მათი აზრით, ეს იყო ტანსაცმელი, მამაკაცის იარაღი, ვერცხლის ქამრები და მოსართავები, ქალის სამკაულები (ქალის მოტანილი ლოგინი, სკივრი, ხელსაბანი სპილენძის ვარცლი და სხვა უმნიშვნელო ნივთები) და მსგავსი მოძრავი ინდივიდუალური ქონება. მოგვიანებით ამას, გარე სამუშაოზე შრომითა და თარეშით მოპოვებული ქონებაც დაემატა.

დიდი ოჯახების ინდივიდუალურ სოციალურ ერთეულებად დაშლის შემდეგ, ახლად გაჩენილ ოჯახებში ტრადიციული წესების შემონახულობა, თავისთავად, თანდათან მეორეული, გაფართოებული დიდი ოჯახების ჩამოყალიბებას აპირობებდა. ამ შემთხვევაში ინდივიდუალური ოჯახის საკუთრება კვლავ კოლექტიურ მფლობელობაში გადადიოდა, რასაც კოლექტიური შრომა და შრომის პროდუქტების თანაბარი მოხმარება მოჰყვებოდა.

ქალი, ინდივიდუალურ ოჯახში, რომელიც ყველაფრის მაკონტროლებელი იყო და მთავარი დიასახლისი, ახლა რძლების შემოსვლის შემდეგ ხელმძღვანელი და დამრიგებელი ხდებოდა. თუმცა, სეგმენტაციის თვალსაზრისით ასეთი მეორეული დიდი ოჯახები უფრო სწრაფად ირღვეოდა.

მკვლევართა საერთო აზრით, მხოლოდ დიდი ოჯახების

ინდივიდუალურ ერთეულებად დაშლის შემდეგ უნდა გავრცელებულიყო ოსების ყოფაში პოლიგამია. რადგან, მამაკაცს დიდ ოჯახში ერთზე მეტი ცოლის შერთვის შესაძლებლობა არ ჰქონდა, მისთვის კოლექტიური ქონებიდან ურვადის გადასახადი მხოლოდ ერთხელ თუ გამოიყოფოდა. ოჯახის ამ ფორმაში ურვადის რამდენიმეჯერ გამოყოფის შესაძლებლობა მათ საერთო ეკონომიკურ ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ოჯახის ნევრი მამაკაცი რომ რამდენიმეჯერ დაქორწინებულიყო, ცხადია, ამ ტიპის ოჯახის ერთიანობას ადრევე გამოუთხრიდა ძირს და დაარღვევდა [ითონიშვილი, 1969:290]. ჩვეულებრივ მამაკაცს მეორე ცოლი მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოჰყავდა, თუ პირველი ცოლი უშვილო იყო და იგი თანახმა იყო მეორე ცოლთან ერთად ეცხოვრა. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩანს, ოსებში მრავალცოლიანობა უმეტესად ძლიერი გვარის, შეძლებულ ინდივიდუალურ ოჯახებში დასტურდებოდა. XIX საუკუნეში ოსური ინდივიდუალური ქრისტიანული ოჯახის მეთაურსაც კი, პირველი და კანონიერი ცოლის გვერდით, ღარიბი და სუსტი გვარის ოჯახებიდან, რამდენიმე „მეორე ხარისხისოვანი“ (ანუ პირობითი ცოლი) ნომილუსი მოჰყავდა ცოლად. ადათობრივი სამართლის ნორმით, იგი ნომილუსებში მცირე, მაგრამ, გარკვეულ გადასახადს ურვადის სახით მაინც იხდიდა. ასეთ შემთხვევაში, მხოლოდ პირველი ცოლი ითვლებოდა კანონიერად. ნომილუსები კი, თავის შვილებთან - ქავდასართებთან (=ბოსელში დაბადებულები; ალაგირის, თავაურის, ქურთათის ხეობებში) და ყუმიანებთან (დიგორიის ხეობაში) ერთად, რომლებიც ასევე უკანონოდ შობილად ითვლებოდნენ, სრულიად უუფლებონი იყვნენ მამის სახლში. ქმარს შეეძლო ნომილუსი თავისი შვილებით (ვაჟი იქნებოდა ის თუ ქალი) გაესხვისებინა, მოლაპარაკების ნიადაგზე სხვა კაცზე გაეყიდა ან ახლობელი ნათესავისთვის ერუქებინა. თუმცა, ამ შემთხვევაში, შვილები ისევ მის სახელზე იზრდებოდნენ და მამის გვარს ატარებდნენ. ნომილუსი და მისი შვილები საკარმიდამოს ერთ კუთხეში ბოსლის მსგავს ნაგებობაში ცხოვრობდნენ და კანონიერ ცოლსა და შვილებს, მათ ოჯახს ემსახურებოდნენ. ქმარს შეეძლო ნომილუსი დაესაჯა ან მოეკლა კიდეც,

რისთვისაც მას პასუხს არავინ მოსთხოვდა. ნომილუსის მდგომარეობა მუსლიმურ ოჯახებში უფრო მონესრიგებული იყო. ქმარს ნომილუსის გაყიდვა, გასხვისება ან მოკვლა არ შეეძლო. შარიათი მას ამის უფლებას არ აძლევდა. ამავე დროს, ქმარს შეეძლო ნომილუსისთვის თავისუფლების მინიჭებაც [Кавказ. Адаты, 1886:211; Ковалевский 1886:35; Калоев, 1967:184-185; Магометов, 1968:339-346].

XIX საუკუნის ბოლოს მ. კოვალევსკი, საქართველოში, მამისონისა და ნარას ხეობებში ჩამოსახლებული ოსების შესახებ წერდა - მიუხედავად იმისა, რომ ოსები საქართველოს ტერიტორიაზე საბოლოოდ გაქრისტიანდნენ, მათ ნომილუსების ყოლის ჩვეულება მაინც არ დაუკარგავთ. ამავე დროს, ადასტურებდა ამ ქვეყანაში ნომილუსების განსხვავებულ და უკეთეს ყოფას. მისი აზრით, ნომილუსი ამ ხეობებში ზედმეტი მუშახელის შეძენის საშუალებას წარმოადგენდა, მაგრამ ნომილუსის შვილები მემკვიდრეობის უფლებით არც აქ სარგებლობდნენ [Ковалевский 1886,35]. მიუხედავად ამისა, ადაპტაციასთან ერთად, ქრისტიანი ოსები ნომილუსების ყოლის ჩვეულებას თანდათან კარგავდნენ.

საქართველოში ჩამოსახლებული ოსების სოციალური ერთეულის, ოჯახის შესწავლისას, აუცილებელია მიგრაციისა და ადაპტაციის პროცესის გათვალისწინება. ჩამოსახლების შემდეგ მათი სოციალური და კულტურული ინსტიტუტები, მართალია, არსებობას განაგრძობდნენ, მაგრამ, ქართველი ხალხისა და ქართული ტრადიციული კულტურის გავლენით მრავალი ელემენტი ცვლილებას განიცდიდა და ზოგიც თანდათან ქრებოდა. ასე მაგალითად, ურვადის ინსტიტუტისადმი დამოკიდებულება შეიცვალა და საბოლოოდ იგი მზითვისა და სათავნოს ინსტიტუტმა შეცვალა. ოჯახის საერთო საკუთრებაში ქალის საკუთრების გაჩენამ, კერძო საკუთრების დაარსების წინაპირობაც შექმნა.

უცხოეთნიკურ გარემო-პირობებში მოხვედრის მიუხედავად, საქართველოს ტერიტორიაზე ოსებმა საკუთარი თვითმყოფადობა მაინც შეინარჩუნეს, რაშიაც, ჩვენი ვარაუდით, მკვიდრმა ქართულმა მოსახლეობამაც თავისი დამოკიდებულებით ხელი შეუწყო.

2. მმართველობის სისტემა, სოციალური უფლება- მოვალეობები და ვალდებულებები

თავისთავად ცხადია, რომ დიდი ოჯახის ფორმის შიგნით, თავისებური სოციალური უფლება-მოვალეობათა და ვალდებულებათა განმსაზღვრელი, ეკონომიკური და მეურნეობრივი ურთიერთობები იყო. ოსური ოჯახი დიდი ხნის მანძილზე ნატურალურ მეურნეობას, შინამრეწველობას ეყრდნობოდა. აქედან გამომდინარე, ისინი საოჯახო პირობებში დოვლათის უმეტეს ნაწილს თვითვე ქმნიდნენ: საქონელს ამრავლებდნენ, მთურ მინათმოქმედებას ეწეოდნენ, ქსოვდნენ, კერავდნენ (ჩოხა-ახალუხს, ტანსაცმელს, ქუდებს, ფეხსაცმელს...), ნაბდებს თელავდნენ, თიხის ჭურჭელსა და შრომის იარაღებს აკეთებდნენ და ა.შ. მამაკაცები მონადირეობით, შემგროვებლობით, მეფუტკრეობით, ხელოსნობით იყვნენ დაკავებულნი; მთის საძოვრებზე საქონლის მოვლისას რძის პროდუქტებსაც აწარმოებდნენ; ოჯახის ზოგიერთი მამაკაცი დაბლობის მაცხოვრებლებთან გარე სამუშაოებზე წლის სამყოფი მარცვლეულის შესავსებადაც შრომობდა; ზაფხულის თვეებში, ოსები, კავკასიის სამხრეთი ფერდობების, კერძოდ ქართველებზე თარეშსაც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. თარეშის ინდუსტრიიდან მოპოვებული დოვლათი (საქონელი, ტყვეები, მარცვლეული და სხვა ალაფი) უმეტესად, საზოგადოებრივი წეს-ჩვეულებების გადასახადებს (სისხლის ფასის, ირადის, ურთიერთდახმარების ჩვეულებებს და სხვ.) ხმარდებოდა. თარეშის ინდუსტრიის წყალობით მოპოვებული ქონების გარეშე ზემოთ ჩამოთვლილი სხვადასხვა სახის ნებაყოფლობითი თუ აუცილებელი გადასახადების დაფარვა ოჯახის მატერიალურ შესაძლებლობებს აღემატებოდა.

დიდ ოჯახში მმართველი და ერთპიროვნული ხელმძღვანელი ხნით უხუცესი მამაკაცი (ხისთარ) იყო. იგი მთელი ოჯახის უძრავ-მოდრავი ქონების, დოვლათის, მათ შორის გარე სამუშაოზე მიღებული გასამრჯელოს განმკარგავი იყო. ოჯახის ახალგაზრდა წევრთა მომავალსაც თვით მართავდა, მისი ნებართვის გარეშე ოჯახის ვერც ერთი წევრის ქორწინება ვერ შედგებოდა. ხისთარი სამუშაოს გეგმავდა და შრომისუნარიან მამაკაცებში ანაწილებდა. თუმცა, თვითონაც მუხლჩაუხრელი შრომობდა ოჯახის სხვა წევრებთან ერთად, სანამ მოუძღურდებოდა.

უხუცესს უსიტყვოდ ემორჩილებოდნენ ასაკში შესული გაჭაღარავებული შვილებიც. საზოგადოებაში და სათემო საკრებულოს საბჭოში მას ერთ-ერთი ბჭეს ადგილი ჰქონდა დამკვიდრებული და ოჯახის წარმომადგენლის ფუნქცია ჰქონდა მინიჭებული. საკუთარი ოჯახის წევრების საქციელზე პასუხს აგებდა და სამეურნეო თუ სხვა საქმეების გადაწყვეტილების მიღებაში გადამჭრელი სიტყვა მას ეკუთვნოდა. მის დაუკითხავად, არც ერთი მნიშვნელოვანი, მათ შორის, ყიდვის, გაცვლა-გამოცვლის, გასხვისების, ოჯახის წევრთა წასვლა-წამოსვლის, სისხლ-მესისხლეობის და ა.შ. საკითხი არ წყდებოდა. მიუხედავად ამისა, ადათობრივი სამართლის თანახმად, გარდა მუსლიმური დესპოტური ოჯახებისა, უხუცესი განუსაზღვრელი ძალაუფლებით ვერ ისარგებლებდა. მის არასწორ ნაბიჯს, თუ უსამართლო გადაწყვეტილებას საზოგადოებრივი სათემო საკრებულო (ნიხასი) და უხუცესთა საბჭო არეგულირებდა. დიდი ოჯახის ხელმძღვანელის გარდაცვალების შემთხვევაში, მმართველი და პასუხისმგებელი ოჯახზე, კვლავ ხნით უხუცესი მამაკაცი, მისი მომდევნო ძმა, ან უფროსი ვაჟი ხდებოდა. ამრიგად, უფროსებისადმი პატივისცემა, მორიდება და რაც მთავარია, მორჩილება ოჯახის ყველა წევრისათვის სავალდებულო ნორმას წარმოადგენდა. სიბერითა და ავადმყოფობით დაუძლურების შემთხვევაში ოჯახის უფროსი ფიზიკურ შრომას წყვეტდა, თუმცა მის საქმეში მთავარი მაინც ორგანიზატორული ნიჭი და საღად აზროვნების უნარი რჩებოდა. მას თუ ეს უნარი შერჩენილი ჰქონდა, ხელმძღვანელობას სიკვდილამდე განაგრძობდა.

მმართველობის სისტემის კვლევის დროს ვ. პფაფი [Пфаф, 1870], ზ. ვანეევი [Ванеев, 1955], გ. ჩურსინი [Чурсин, 1925], მ. კოსვენი [Косвен, 1963], ა. მაგომეტოვი [Магомедов, 1963], ბ. კალოევი [Калоев, 1967] - ოსებში ორი სახის ოჯახის დემოკრატიულისა და დესპოტურის არსებობას ადასტურებდნენ. მათი თვალსაზრისით, პირველისათვის სოლიდარული მმართველობის სისტემა და ქონებაზე თანაბარი უფლება, ხოლო მეორისათვის ოჯახის უფროსის განუსაზღვრელი უფლებები და საოჯახო დოვლათზე მისი მონოპოლია იყო გათვალისწინებული. ოჯახის უხუცესი მმართველის „ძალაუფლება“ დესპოტურ ხა-

სიათს, მათი თვალსაზრისით, უმეტესად მუსლიმურ და გვიან წარმოქმნილ მრავალცოლიან ინდივიდუალურ ოჯახებში ღებულობდა. თუმცა, ასეთი ოჯახის ხელმძღვანელიც საზოგადოებაში ავტორიტეტის დაცემის შიშით, უმეტეს შემთხვევაში ცდილობდა ოჯახის წევრთა შორის ურთიერთპატივისცემის ჩვეულებას დამორჩილებოდა.

ჩრდილო ოსეთის ხეობებში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების ფონზე, ვ. ითონიშვილი მხოლოდ დემოკრატიული მმართველობის სისტემას ხედავდა. მისი თვალსაზრისით, საყოველთაო ჩვეულების თანახმად, ოჯახის მმართველობის სფეროში მემკვიდრეობის წესი არსებობდა, რომელიც უფროს-უმცროსობის პრინციპს ემყარებოდა. ხელმძღვანელობა მინდობილი ჰქონდა უხუცეს მამაკაცს, რომელსაც სხვადასხვა თაობის რამდენიმე ცოლშვილიანი მამაკაცი და ოჯახის სხვა დანარჩენი წევრები ემორჩილებოდა. მაგრამ არაიშვიათად ხდებოდა ისიც, რომ დაბერება-დაუძლურების გამო უხუცესი თავის ადგილს მომდევნო ძმას ან უფროს შვილს უთმობდა, თუმცა სიკვდილამდე ოჯახის საპატიო უფროსად ის ითვლებოდა [ითონიშვილი, 1968:254-256].

დიდი ოჯახის ეკონომიკურ და თავდაცვის სიძლიერეს მამაკაცთა რაოდენობა განსაზღვრავდა. რაც უფრო მეტი მამაკაცი იყო მეურნეობაში დასაქმებული, მით უფრო ეკონომიკურად წელგამართული იყო ოჯახი. ბუნებრივია, შრომის განაწილების დროს, სქესობრივ-ასაკობრივ პრინციპს ითვალისწინებდნენ. მამაკაცთა დასაქმებას, უხუცესი მამაკაცი, ხოლო ქალების საქმიანობას, უხუცესი დედა-ქალი (აფსინ) ხელმძღვანელობდა. სამამაკაცო საქმეს - მწყემსობა, მთის საქოვარზე პირუტყვის გადარეკვა და მისი მოვლა-პატრონობა, ადგილზე რძის ნაწარმის წარმოება, ხვნა-თესვა, თიბვა, ნადირობა, მეფუტკრეობა, გარე სამუშაოებზე სიარული, ხელოსნობა, ზამთრისთვის შეშის დამზადება და სხვა მსგავსი საქმე წარმოადგენდა. ხვნა-თესვა და მთური მიწათმოქმედება ოჯახში ორ მამაკაცს მაინც ევალებოდა, რომლებიც მთელი წლის მანძილზე სახლის მეურნეობას უვლიდნენ. ოჯახის უფროსი ცდილობდა ყველა მამაკაცისათვის ის შესაფერი სამუშაო მიეცა, რომელშიც განაფულნი იყვნენ და საქმის ცოდნასაც ამჟღავნებდნენ. ჩვეულებრივ,

მთურ მინათმოქმედებაში დახელოვნებული მამაკაცი მწყემსობაში უფრო გამოუსადეგარი იყო და პირიქით.

საქალებო საქმეს უფრო მსუბუქი სამუშაო შეადგენდა - სახლისა და ეზო-საკარმიდამოს დასუფთავება, საოჯახო საქმიანობა - სახლში დარჩენილი საქონლის მოწველა და რძის ნაწარმის დამზადება, ფრინველის მოვლა, წყლით მომარაგება, ოჯახის წევრების საკვებით უზრუნველყოფა, ლოგინისა და ტანსაცმლის კერვა, რეცხვა. ამავე დროს, მინდვრის სამუშაოებში ოჯახში დარჩენილი მამაკაცების დახმარება და სხვ. უხუცესი დედაქალის ძალაუფლება ოჯახის ყველა ქალზე ვრცელდებოდა, მაგრამ იგი ზღვარს არ უნდა გადასცდენოდა. საკუჭნაოს გასაღები მას ებარა, სადაც მთელი წლის ჭირნახული ინახებოდა. პურის ცხობა და საკვების მომზადებაც მასვე ევალებოდა. გარდა ამისა, იგი ყველა სერიოზულ საკითხზე ოჯახის მამაკაცებთან ერთად საოჯახო თათბირს ესწრებოდა და აზრის გამოთქმის უფლებაც ჰქონდა მინიჭებული. უფროსი რძლები საქონლის წველა-დღევებით, ტყავ-მატყლის დამზადებით, ოჯახის წევრებისათვის ლოგინისა და ტანსაცმლის მოვლა-პატრონობით იყვნენ დაკავებულნი. საშუალო ასაკის რძლები საქონელს მინდორში ერეკებოდნენ და უვლიდნენ, ამავე დროს, მუშაობაში მამაკაცებს (მკაში, ფოცხვაში, ნაკელის გადატანაში, თივის ზვინების დადგმაში, ლენვასა და ჭირნახულის დაბინავებაში) ეხმარებოდნენ. უმცროსი რძლების საქმეს სისუფთავის დაცვა, სახლის, ბოსლის, ეზოს მოვლა და დედამთილის დახმარება წარმოადგენდა. ყველაზე უმცროს რძალს, ვახშმობის დროს მამაკაცების მომსახურება, ხელების დაბანის დროს წყლის დასხმა, ხელში კვარით სუფრის გაშუქება, ძილის წინ მამამთილისათვის ფეხის დაბანა ევალებოდა. ოჯახის მოზარდი ბავშვების მოვლა-პატრონობა უმეტესად დედამთილისა და სახლის საქმეებით დაკავებული რძლების მოვალეობა იყო. ამრიგად, ოსურ ოჯახში, როგორც სამამაკაცო და საქალებო, ისე საუფროსო და საუმცროსო საქმიანობაც გამოიყოფოდა. აქედან გამომდინარე, თავისთავად ცხადია, საოჯახო შრომაში ოჯახის ყველა შრომისუნარიანი წევრი იყო ჩართული.

უხუცესი ქალის დაუძღურების ან ავადმყოფობის შემთხვევაში მისი უფლება-მოვალეობა ხნით მომდევნო რძლის ხელში

გადადიოდა და დიასახლისის ფუნქციებს ახლა იგი ითავსებდა. თუმცა, ვალდებული იყო დედამთილისათვის პატივი ეცა და მხოლოდ მასთან მოთათბირების შემდეგ გადაეწყვიტა გარკვეული საკითხები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, მშობიარობისა და შვილების, დედამთილ-მამამთილისა და რძლების ურთიერთობაში გარკვეული განრიდების წესების, საერთოდ ოჯახში ყველა წევრის ტრადიციული ქცევის ნორმების არსებობის შესახებ. რადგან ურთიერთობაში ქცევის ნორმათა დაცვა ოჯახში სიმშვიდისა და კეთილგანწყობის გარანტიაც იყო. ამრიგად, ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათს - მამაკაცებისადმი ქალების მოკრძალებას და პირიქით, უმძრახობის (უაისადინ) ინსტიტუტის დაცვას (რძალ-მამამთილისა და რძალ-მაზლებს შორის), უფროსებისადმი მორიდებას და პატივისცემას, მამართვის ფორმების თავისებურებას და სხვა მრავალ ნორმად ქცეულ წესებს განმსაზღვრელი როლი ეკისრებოდა დიდი ოჯახის ტრადიციული ერთიანობის შენარჩუნებაში.

3. გაყრისა და ქონების განაწილების პრინციპი

გაბატონებული სოლიდარობის, თანასწორუფლებიანობის და ინტერესთა დამთხვევის მიუხედავად, დროთა ვითარებაში, დიდი ოჯახი ნუკლეარულ ოჯახებად მაინც იშლებოდა. თუმცა, ოჯახის სეგმენტაცია მხოლოდ ოჯახის მეთაურის, უხუცესი მამაკაცის გარდაცვალების შემდეგ იყო მიზანშეწონილი. მ. კოვალევსკისა [Ковалевский, 1886:159] და ვ. ითონიშვილის [ითონაშვილი, 1968:272] დაკვირვებით უხუცესის გარდაცვალება ერთობის დაშლის მომასწავებელი ხდებოდა. თუმცა, XX საუკუნის დასაწყისში ინდივიდუალიზაციისაკენ მიდრეკილება იზრდებოდა, რასაც გ. ჩურსინის [Чурсин, 1925:38] მასალებიც ადასტურებდა.

გაყრა და ქონების განაწილების პროცესი ჩვეულებრივ, უკონფლიქტოდ და მშვიდად მიმდინარეობდა, იმდენად რომ, სოფელში ეს მოვლენა მხოლოდ საქმის დასრულების შემდეგ ხმაურდებოდა. ამიტომ, ოჯახის წევრებს გარედან სხვა ადამიანის ოჯახის საქმეში ჩარევა საჭიროდ არ მიაჩნდათ. მაგრამ, XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როდესაც ოსეთში კერძო სა-

კუთრების ჩამოყალიბებისთვის უკეთესი პირობები შეიქმნა, ინდივიდუალური შრომისადმი ინტერესი გაიზარდა, საშოვარზე გასვლით შრომითი ანაზღაურების მითვისების ფაქტები გაჩნდა და ინდივიდუალური პირების მიერ თარეშის ინდუსტრიით მოპოვებული საკუთრების მიტაცება შესაძლებელი გახდა, ბუნებრივია, ოჯახში კონფლიქტებმაც იჩინა თავი. ამიტომ, გაყრასა და ქონების განაწილებას თემის საპატიო წევრები ესწრებოდნენ და მათი ჩარევით ხდებოდა საქმის მოგვარება.

გარდაცვლილი ოჯახის უფროსის მემკვიდრეებად და მისი ქონების მოწილეებად (ხაიჯინ), ოჯახის უფროსი თაობის წარმომადგენლები, მისი ვაჟები ითვლებოდნენ. ოსური ხალხური საოჯახო სამართალი მათ თანაბარ წილს უდებდა. ე.ი. ქონების გაყოფის ეს პრინციპი ერთნაირად დაცული იყო, როგორც ცოცხალ, ისე უკვე გარდაცვლილი მოწილის მიმართაც. გარდაცვლილი მოწილის წილს მათი შვილები იღებდნენ. თითოეული ოჯახის წევრის მიერ ინდივიდუალური შრომით შექმნილი დოვლათიც გაყოფასა და თანაბარ განაწილებას ექვემდებარებოდა. მოწილეები ზედმეტს არაფერს იღებდნენ. საოჯახო ავეჯისა და სხვა ნივთებისათვის წვრილფეხა საქონელი იყო გამოყოფილი და თუ კენჭისყრით იგი ერთს ხვდებოდა, მეორე მოწილე სამაგიეროდ იმავე საფასურის წვრილფეხა საქონლით კმაყოფილდებოდა. მართალია, საერთო კერიდან გამოყოფა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო და იგი ცხადია, დამოუკიდებელი მეურნეობის შექმნასაც ითვალისწინებდა. მაგრამ, თავდაპირველად მათი გაყოფა ფორმალურ სახეს იღებდა. რაც განაყარი ოჯახების მიერ ქონების უმეტესი ნაწილის საერთო მოხმარებაში დატოვებას გულისხმობდა. განაყარი ოჯახები ციხე-სახლის შიგნით, მესამე სართულზე თავსდებოდა ცალკეულ ოთახებში ან მამისეული სახლის გარშემო, საერთო გალავნიან ეზოში დამოუკიდებელ ოთახებს იშენებდნენ. ასევე იქცეოდნენ, ზოგიერთი სხვა ხეობის ერთსართულიან ან ორსართულიან ხაძარში მცხოვრები საქორწინო წყვილებიც.

ამრიგად, საცხოვრებელ კომპლექსში შემავალი ხაძარი, თავდაცვითი კოშკი, პირველ სართულზე არსებული ან საცხოვრებელზე მიშენებული საქონლის სადგომი და საზაფხულო საძოვარზე გამართული სამეურნეო ბაზა, განაყარ ოჯახებს დიდხანს საერთო სარგებლობაში რჩებოდა.

მ. კოვალევსკის მონაცემებით ჩანს, რომ ნომილუსის შვილები, ქავდასარდები სხვა ქონებასთან ერთად განაყარ ოჯახებს შორის დროებით სარგებლობაში რჩებოდნენ [Ковалевский, 1886:35].

გაყრის მომენტში, მსხვილფეხა და წვრილფეხა პირუტყვი თანაბარი განაწილების პროცესს ექვემდებარებოდა, რომელთაც საკუთრების დამადასტურებელი ნიშნის საერთო საოჯახო დამლა და სერი ჰქონდა გაკეთებული. პირუტყვის განაწილების შემდეგ, თითოეული გამონაყოფი ოჯახის მეთაური თავის წილ საქონელს, გამოსარჩევად, რალაც ახალ ნიშანს უმატებდა, რადგან მათი საქონელი სადგომში კვლავ ერთად იყო და საძოვარზეც ერთად იდევნებოდა. ნამატ საქონელს, ბუნებრივია, უკვე ოჯახის ახალი საკუთრების დამადასტურებელი ნიშანი უკეთებოდა. მხოლოდ მამაკაცის აღმავალი, პირდაპირი ხაზით წასულ მემკვიდრეს ე.ი. უფროს ძმას მამა-პაპის საკუთრების ნიშანი უცვლელად რჩებოდა. საჯდომი და საპალნე ცხენები, ვირები და გამწევი მუშა საქონელი განაყოფ ოჯახებს საერთო სარგებლობაში რჩებოდათ.

რაც შეეხება, სახნავსა და სათიბ მიწებს, თავდაპირველად ოჯახებს ისიც საერთო სარგებლობაში რჩებოდათ. ცხადია, მათ ისინი ერთად ამუშავებდნენ და მოსავალს თანაბრად, ოჯახების რაოდენობაზე ყოფდნენ. საზაფხულო საძოვარზე არსებულ ბაზას და მის ახლო მდებარე სახნავსა თუ სათიბს ერთობლივად მოიხმარდნენ. მონეულ მოსავალს თანაბრად იყოფდნენ, ხოლო სათიბზე დამზადებულ ბზის ძნებს საქონლის საერთო სადგომისათვის იყენებდნენ.

ქონების განაწილების მომენტისათვის, დიდი ოჯახის წლის სარჩო კი, სულთა რაოდენობაზე იყოფოდა. ადათების კრებულების თანახმად, რაც ოჯახში გაყოფას არ ექვემდებარებოდა, იგი საზიარო რჩებოდა [Кавказ. Адагы, 2010:34-37].

დროთა ვითარებაში, როდესაც ჩაკეტილი ხეობებიდან მოსახლეობას ბარში ჩასახლების საშუალება მიეცა და მთის დასახლებაც საგრძნობლად განიტვირთა, თავდაცვის ფუნქციის სიმძიმე კი, ერთ დიდ ოჯახს უკვე აღარ აწვებოდა ტვირთად, ოჯახის სეგმენტაცია ფორმალურიდან რეალურში გადაიზარდა. მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში მასალებითაც, მშობლების სიცოცხლეში გაყრა მაინც სირცხვილად ითვლებოდა, თუმცა, ასეთი პრეც-

ედენტიც ბევრი იყო. როგორც უკვე აღინიშნა, პაპის და მამის გარდაცვალება, ამ დროისათვის, ოჯახის რღვევის მიზეზი ხდებოდა. ამ შემთხვევაშიც მონილეებს ქონებაზე მემკვიდრეობის ერთნაირი უფლებები ჰქონდათ და ქონების გაყოფის პრინციპი სრულიად დაცული იყო. ძმები თანაბრად იყოფდნენ არა მარტო საქონელს, არამედ სახნავ და სათეს მიწასაც (უმეტესად ტერასებით). გარდა ამისა, თანაბარ გაყოფას ექვემდებარებოდა საოჯახო ავეჯიცა და სხვა საოჯახო ნივთებიც, რომელთა შეფასების მიზნით მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი გამოიყენებოდა. ამავე დროს, ქონების გაყოფის თანასწორუფლებიანობის პრინციპთან ერთად, ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე ზოგიერთი ოჯახის მონილეთათვის გარკვეული ზედმეტი ქონების მიკუთვნების წესიც ჩამოყალიბდა.

ჩვეულებრივ, ეს უფროსი ძმის ანუ საუფროსო წილი (ხისთარ ხაი) იყო. ადათების კრებულთა თანახმად ეს წილი რამდენიმე ცხვარს, ერთ ძროხას ან სათიბის მცირე ნაწილს შეადგენდა. ამავე დროს, უფროსი მონილისათვის პრიორიტეტულად ითვლებოდა პაპისეულ საცხოვრებელში დარჩენა. ადათებიდან ჩანს, რომ უფროს ძმას კერიის ქვაბ-საკიდელი, კალო და ნეხვის საყრელიც რჩებოდა. ცხადია, ეს წილი სავალდებულო არ იყო, მაგრამ იგი მხოლოდ ძმების ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე გამოიყოფოდა. გაყრისა და ქონების განაწილების შემდეგ უფროსი ძმა კვლავ განაყარი ოჯახის ხელმძღვანელობას განაგრძობდა და პატრონიმიული კულტის მსახურიც ხდებოდა [Кавказ. Адагы, 2010:185-186].

ადათების კრებულებიდან გამომდინარე, რომელიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარს მოიცავს, დიდი ოჯახის გაყრის დროს, საუფროსო წილის გარდა, საუმცროსო წილის არსებობაც დასტურდება. ეს წილი იმ უმცროს ძმას ეძლეოდა, რომელიც გაყრის მომენტისათვის ჯერ კიდევ დაუქორწინებელი იყო. საუმცროსო წილში საერთო დოვლათიდან ურვადის გამოყოფა იგულისხმებოდა. ამ წილს „უსგური ხაი“ (საქორწინო წილი) ან „ქასთარი ხაი“ (საუმცროსო) ეწოდებოდა.

დემოკრატიული წესების, ტრადიციის, უფლება-მოვალეობების თანდათან შესუსტებამ, ცხადია, ოჯახის გაყრა და ქონების განაწილების პროცესი კიდევ უფრო დააჩქარა. ამ შემთხვევაში, ოჯახების სეგმენტაცია უკვე მშობლების სიცოცხლეშივე

დაიწყო. მიუხედავად ამისა, ოსები მშობლებისათვის სამარხო წილის გამოყოფით ოჯახში თანასწორუფლებიანობის პრინციპის შენარჩუნებას ცდილობდნენ. ადათთა კრებულების თანახმად, დიგორიის ხეობაში შვილები მამასთან, დედასთან, გასათხოვარ ქალებთან და უცოლო, უმცროს ვაჟთან ერთად ძირითად საცხოვრებელში რჩებოდნენ, რაც მათი ვარაუდით პრიორიტეტული იყო, ხოლო თვითონ ახალ საცხოვრებელს იშენებდნენ. ამავე დროს, უმცროსი ვაჟის მიღებულ თანაბარ წილთან ერთად, დედ-მამისათვის მცირე მიწის ნაკვეთს, ხარს, ძროხას, ხუთ-ექვს ცხვარს, თითო ტომარა ქერსა და ხორბალს გამოყოფდნენ, რაც სარჩენ და სამარხო წილს შეადგენდა [Кавказ. Адагы, 2010:213-214].

რაც შეეხება ოსურ მრავალცოლიან ოჯახებში, როგორც აღვნიშნეთ, ნომილუსის შვილები თითქოს თავისუფლები იყვნენ, მაგრამ მემკვიდრეებად არ ითვლებოდნენ. მამის ქონებიდან მათ არაფერი ეკუთვნოდათ. თვით ნომილუსი ქმრის კმაყოფაზე სიკვდილამდე რჩებოდა. მეორეხარისხოვანი ცოლის შვილების გაგდება სახლიდან მამას არ შეეძლო. ისინი თუ მამის სახლში დარჩებოდნენ ე.ი. თავისუფლებაზე ამით უარს ამბობდნენ, რადგან, მთელი სიცოცხლე პირველი ცოლისა და კანონიერი შვილების მსახურებად უნდა დარჩენილიყვნენ. მაგრამ, თუ თავისუფლებას აირჩევდნენ, მათ შეეძლოთ ოჯახიდან წასვლა, თუმცა, ქონების შექენის სხვა საშუალება უნდა ეძებნათ. ამ შემთხვევაში ხშირად ოჯახიდან გასული მამაკაცი „საშოვარზე გასვლით“ - თარეშით შოულობდა ქონებას და ცდილობდა თავისი თავი საზოგადოებაში ამ სახით დაემკვიდრებინა. ქავდასარდებსა და ყუმიანებს ცოლის მოყვანა და ქალებს გათხოვება, მხოლოდ თავისივე მსგავს მდგომარეობაში მყოფებზე შეეძლოთ. მართალია, სრულწლოვან ქავდასარდებსა და ყუმიანებს მამისეული სახლიდან შეეძლოთ წასვლა, მაგრამ, ზოგიერთ მათგანს, რომელთაც სხვა საშუალებით არ შეეძლო ქონების დაგროვება, მამის სახლში დარჩენა ერჩივნათ. მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც არჩევანის საშუალებით თვისუფლები იყვნენ და თუ შესძლებდნენ ცხოვრების ცალკე მოგვარებას, მათ ამაში ხელს ვერავინ შეუშლიდა [Кавказ. Адагы, 2010:211].

ვ. ითონიშვილი მრავალცოლიანობის ერთ-ერთ ხელისშემწყობ ფაქტორად მაჰმადიანობის გავრცელებასაც მიიჩნევს.

მისი ვარაუდით, ეს ჩვეულება, ძირითადად, შეძლებული ფენების საოჯახო ყოფას ახასიათებდა, ვინაიდან ურვადის რამდენჯერმე გადახდა მხოლოდ ეკონომიკურად ძლიერ ოჯახს შეეძლო. იგი ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას ამახვილებს ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობაზე, რომელიც წერდა - „შეერთავენ მდიდარნი ორსა და სამს ცოლსა და დაბალნი - ერთსა“ [ითონიშვილი, 1969:291].

მუსლიმ ოსებში, ნომილუსის კისერზე გადადიოდა მთელი ოჯახის ძირითადი შრომა, ქმარს შეეძლო გაელახა იგი, შეურაცხყოფა მიეყენებინა, მაგრამ მისი გაყიდვის და სხვაზე გადაცემის უფლება არ ჰქონდა. ქმარს ნომილუსთან არც გაყრა და არც განშორება შეეძლო. დაქვრივების შემთხვევაში, ნომილუსს ერთი წელი ქმრის სახლში უნდა ეცხოვრა. მიცვალებულის მოსაგონარის გადახდის შემდეგ კი წასვლის უფლება ჰქონდა, თუმცა, შვილებს ვერ წაიყვანდა. ოჯახის წევრების თანხმობით წასულ ნომილუსს ქმრის კანონიერი ოჯახი მცირედით (წვრილფეხა პირუტყვით) დაეხმარებოდა.

ქალის ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობა საკმაოდ მძიმე და ტრადიციით მტკიცედ იყო განსაზღვრული. ქალი ქმრის, დედამთილ-მამამთილის მორჩილი უნდა ყოფილიყო. მით უმეტეს უცხო, მაგრამ საერთოდ სხვა მამაკაცებს უნდა მორიდებოდა. დედამთილისათვის ყველა საქმეში დახმარება უნდა გაეწია. მამამთილისა და მამულებისადმი უაღრესი პატივისცემა უნდა გამოეხატა. მულებთანაც თავდაჭერილი უნდა ყოფილიყო. მასზე განპიროვნებული საქმე ზედმინევნით უნდა შეესრულებინა. ქალები შრომით საქმიანობაში მაქსიმალურად ჩართულნი იყვნენ, ამიტომ მათი როლი ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი იყო. მიუხედავად ამისა, ქალები, მამის ან ქმრის ოჯახში რაიმე სახის საკუთრებას არ ფლობდნენ და მემკვიდრეობის უფლებითაც ვერ სარგებლობდნენ. ქმარი თუ მას რაიმე სერიოზული ან სრულიად უმიზეზოდაც, სახლიდან გააგდებდა, რისი უფლებაც ადათით ჰქონდა მონიჭებული, იგი შვილებსაც კარგავდა. საოჯახო სამართლის კანონით შვილები მამას ეკუთვნოდა. ასეთი შემთხვევის დროს, კანონით, ქმარი გადახდილი ურვადის ნახევრის დაბრუნებასაც ახერხებდა. სახლიდან თავისი ნებით გაქცეული, მაგრამ უკან ქმართან მოტრიალებული

ქალის მამა იძულებული იყო საოჯახო სამართლის თანახმად სიძისათვის 45 ძროხა გადაეხადა [Кавказ. Адагы, 2010:187].

XIX საუკუნის დასაწყისიდან შეკრებილ რამდენიმე სამართლებრივ კანონთა კრებულის თანახმად არ ჩანს, რომ მამისეული ან გარდაცვლილი ქმრის ქონებიდან ქალს რაიმე მცირე ნაწილი მაინც ეძლეოდა. მამაკაცი თუ უძეოდ გარდაიცვლებოდა, ამ შემთხვევაში, გარდაცვლილი ძმის ქონებას ქმრის ძმები იყოფდნენ თანაბრად. ქვრივს თავიდან არჩევანის უფლებას აძლევდნენ, თუ მამისეულ სახლში მოინდომებდა დაბრუნებას, მის ქალიშვილზე პასუხისმგებლობას და მეურვეობას ერთ-ერთი ძმა, უმეტესად, უფროსი თავის თავზე იღებდა. მაგრამ, თუ ქალი, ახალგაზრდა კარგავდა ქმარს, თან ქმრის ოჯახში იგი კარგად იყო მიღებული, საქმიანი და თანაც ლამაზიც იყო, ადათის გათვალისწინებით და ოჯახური სათათბიროს გადანყვეტილებით, იგი უცოლო მაზლს უნდა გაჰყოლოდა ცოლად. ეს ჩვეულება სამეცნიერო ლიტერატურაში ლევირატის სახელით არის ცნობილი [Калоев, 1967:185; Магомедов, 1963:341]. XVIII საუკუნეში ლევირატის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა, რომ „...თუ მოკუდეს ძმა ერთი, შეირთავს მეორე ძმა თავისს ძმის ცოლსა“ ... რის მიზეზადაც იქვე ოჯახის ეკონომიკურ ინტერესებს ასახელებდა [ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973:639]. ლევირატის ჩვეულება XIX საუკუნეშიც იყო შემორჩენილი. ამიტომ, რუსეთის ხელისუფლებამ, ქვრივ ქალზე მაზლის იძულებით ქორწინების აკრძალვის მიზნით საგანგებო დადგენილება მიიღო, რომელიც ოსების მიერ არ იქნა გაზიარებული. ეს ჩვეულება XX საუკუნის დასაწყისშიც მოქმედებდა. ქვრივს ერთი შვილი ჰყავდა თუ მეტი, ვაჟი თუ ქალი ამას მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ოჯახი თუ შეთანხმდებოდა, იგი იძულებული იყო მაზლს გაჰყოლოდა ცოლად. ამით ოჯახი, ახალი ურვადის გადახდის აუცილებლობას აღწევდა თავს. ე.ი. ყველაფერი ოჯახის ეკონომიკურ მოთხოვნებსა და ინტერესებს ექვემდებარებოდა.

ოსური ადათის თანახმად ქვრივს სხვა კაცისაგანაც შეეძლო ვაჟის გაჩენა. მაგრამ, ვაჟი ქვრივის ქმრის გვარით გაიზრდებოდა და მამინ მემკვიდრეობასაც მიიღებდა. თუმცა, მ. კოვალევსკის მონაცემებით, ასეთი შემთხვევები ძალიან იშვიათი იყო, რადგან მას გარდაცვლილი ქმრის ნათესავების თანხმობა ესაჭიროებოდა.

ქართულ-ოსური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის შედეგად საკუთრების ფორმების მიმართ ოსების დამოკიდებულ-

ბა შეიცვალა. ასე მაგალითად, საქართველოს ოსების ურვადის-ადმი უარყოფითმა დამოკიდებულებამ იგი ჯერ შეამცირა და ფორმალური გახდა და შემდეგ კი სრულიად გადავარდა. თუმცა, მისი ადგილი ქორწინების მოლაპარაკებაში მზითვის ინსტიტუტ-მა დაიკავა. საქართველოში მცხოვრებმა ოსებმა ქმრის სახლში, მზითვთან ერთად პატარძლისათვის რამდენიმე თხის, ცხვრის ან მენველი ძროხის გატანება დაიწყეს. ამ ჩვეულებას ქართველების მსგავსად „სათავო“ [ითონიშვილი, 1969:285] უწოდეს (ქართული სათავნო). ქართლში დამკვიდრებული ოსები, სათავოს ნამატს დიდ ოჯახში საჭიროებისამებრ მოიხმარდნენ. გაყრისა და ქონების განაწილების მომენტშიც ნამატი ძმებს შორის თანაბრად ნაწილ-დებოდა, მაგრამ თავნი აუცილებლად ქალს უბრუნდებოდა, რად-გან იგი მის ინდივიდუალურ, ხელშეუხებელ ქონებად ითვლებოდა. საქართველოს ოსებში ცოლ-ქმრის გაყრის დროს, ქალს სათავნო და მზითვი იმ შემთხვევაშიც უბრუნდებოდა, თუ გაყრის მიზეზი ქალი იყო, გარდა ამისა, მას დამატებით მცირეოდენ სარჩოსაც გაატანდნენ. თუ ქალი გარდაიცვლებოდა ისე, რომ შვილი არ დარ-ჩებოდა, მისი ქმრის ოჯახი მამის ოჯახს მზითვსა და სათავნოსაც უბრუნებდა.

ამრიგად, დიდი ოჯახის სეგმენტაცია და ქონების განაწილება ოსური ინდივიდუალური ანუ ნუკლეარული ოჯახების დაფუძნე-ბასთან ერთად, ერთი წინაპრისაგან განაყარი ოჯახების უფრო ფართო ნათესაურ ჯგუფს აყალიბებდა, რომელიც მოგვიანებით სამეცნიერო ლიტერატურაში პატრონიმიული ორგანიზაციის სახელით გახდა ცნობილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა, ქც, IV, თბ., 1973.
2. იულიუს კლაპროთის „მოგზაურობა კავკასიასა და საქარ-ველოში“ გამოცემული ორ ტომად, შტუდგარდტში, I ტ., 1812 წ. „ოსეთს გამგზავრება“, 42-400; II ტ., 1814 წ. „ოსების შესახებ“, 577-626.
3. რ. თოფჩიშვილი. ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთ-

ნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997.

4. რ. თოფჩიშვილი. სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, თბ., 2010.
5. რ. თოფჩიშვილი. კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007.
6. ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალპური მესაქონლეობა, თბ., 1982.
7. თ. მაღალაშვილი-ყანჩაველი. მასალები საქართველოსი ცნობილი გერმანელი ბოტანიკოსის კარლ კობის მოგზაურობის შესახებ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXII-XXIII თბ., 1969.
8. Ванеев З. О некоторых процессах изменении в семье и семейном быту Юго-Осетинской колхозной деревни, ИЮОНИИ АН ГССР, 1955.
9. Гаглойти З.Д. Семейно-родственные коллективы у осетин, КЭС, т. V₂, Тბ., 1979.
10. Гаглойти З.Д. Очерки по этнографии осетин, Тბ., 1974.
11. Гакстгаузен А., Закавказский край. Заметки о семейной и общественной жизни, ч. II, СПб, 1857, 82.
12. Гамყრელიძე Б.В. Система скотоводства в горной Осетии, КЭС, V₃, Тბ., 1980.
13. Кавказ. Адагы гокских народов, Нальчик, 2010.
14. Кантария М.В. Некоторые вопросы земледельческого быта в горной Осетии. КЭС, V₃, Тბ., 1980.
15. Калоев Б.А. Осетины. М., 1967.
16. Калоев Б. Материальная культура и прикладное искусство осетин. Альбом. М., 1973, таблица 18.
17. Ковалевский. Современный обычай и древний закон, обычное право осетин в историко-сравнительном отношении в двух томах репринтное воспроизведение, Владикавказ, 1995.
18. Косвен М., Семейная община и патронимия, М., 1963.
19. Косвен М., Этнография и история Кавказа, М., 1961.
20. Лавров Л., Историко-этнографические очерки Кавказа, Л., 1978.
21. Магомедов А., Культура и быт осетинского народа, Орджоникидзе, 1968.
22. Миллер В., В горах Осетии. Русская мысль, 1881, №9.
23. Миллер В., Осетинские этюды. М., 1887.
24. Осетины в II половине XVIII в по наблюдениям путешественника Штедера, Орджоникидзе, 1940.
25. Пфаф В., Материалы для древней истории осетин, ССКГ, IV, Тифлис, 1870.
26. Пфаф В., Путешествие по ущельям Северной Осетии ССК, I, Тифлис, 1871.
27. Пфаф В., Народное право осетин ССК, I, Тифлис, 1872.
28. Робакидзе А., Гегечкори Г., Формы жилища и структура поселения горной Осетии, КЭС, VI, Тბ., 1975.

29. Смирнова Я.С. Новое и традиционное в быту осетинской сельской семьи. КЭС, т. VII, М., 1980.
30. Такоева Н.Ф. Из истории осетинского горного жилища, СЭ, №3, 1952.
31. Такоева Н., К вопросу о браке и свадебных обрядах у северных осетин в XIX в начале XX в. Краткие сообщения, ИЭ, 1959, вып. XXXII.
32. Тотров Б., Семья и семейный быт крестьян Юго-Осетии в конце XIX в начале XX вв. Тб., 1963 (მანქანაზე გადაბეჭდილი ინახება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ ისტორიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში).
33. Топчишвили Р., Осетины в Грузии: миф и реальность, Тб., 2009.
34. Чиковани Г.Д. Осетинский ныхас, КЭС, V₂, Тб., 1959.
35. Чурсин Г., Осетины. Этнографический очерк, Тб., 1925.

Salome Bakhia- Okruashvili

Ossetian Families and Their Life

Summary

At different stages of their development the Ossetians populated in the North Caucasus did not have homogeneous household and homogeneous family life. Modern Ossetians (Osi) have been formed since 12th century as a result of historical processes. As is known, mainly there were established two forms of Ossetian families: large families, created as a result of segmentation of a patriarchal family community, and small or individual families. At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th along with the individual families there were often observed large families too. Apart from the social order it was lack of land that conditioned the existence of such families. The Ossetian families earned their living by the symbiotic economy - agriculture and animal husbandry. A large family consisted of about from twenty-five to hundred genetic relatives of about four, five or more generations. From the point of view of Ossetians, large families were more influential and economically stronger with greater defense capacity. It relied on the agnatic principle.

There were established two forms of ownership in Ossetians - family

property and communal agricultural collective property. The property of a large family consisted of dwelling (either a two- or three-storey castle or a one-storey house built with stones or wood); household building; land; cattle and small animal farms; mill; beehives; food; one-year food supply and so on. Collective property of the village community consisted of winter and summer pastures; hayfields; virgin lands and forests. At every stage of family development the ownership provided certain economic and legal relations. However, in every social and economic space their character was quite different.

From the 18th century to the beginning of the 20th century there were established communal, patronymic, household ownership, and, finally, private ownership too.

Within the large families there were defined specific social rights, responsibilities and obligations. For a long period of time it relied on natural economy and domestic industry. The head of the family was the oldest male member of the family (in case of his death his eldest brother). He disposed all the movable and immovable property but he did not enjoy limitless rights as his behavior was controlled by the Council of Elders in the village. There were certain rules of taboo in relationship between the family members, which were defined by the existed social norms of traditional behavior.

Women's economic and social state was hard and was traditionally strictly defined.

Despite the equality and common interests of family members, the large families divided into individual families, though the family segmentation was reasonable after the death of the family head. Segmentation and division of property mainly occurred without any conflict. When there were established conditions for private property in Ossetia, the respective members of community attended the process of property division. The elder male members of the family were regarded to be the shareholders with equal rights on property. Whatever did not subject to division, remained as collective property.

Segmentation of a large Ossetian family and property division formed individual Ossetian families creating a Patronymie – a bigger group of relative families derived from one ancestor.

The status of /m/ in /m/ + C clusters in Georgian¹

Introduction

The sonorant *m* is the only consonant that can precede any consonant in Georgian. To restate this observation, there are no co-occurrence restrictions in the sequence /m/ + C. It is very odd not to have co-occurrence restrictions on clusters belonging to one morpheme while in case they belong to different morphemes such freedom of co-occurrence would be natural. Besides, /m/ + C sequences violate universal phonological principles such as the Sonority Sequencing Principle (SSP) and the Obligatory Contour Principle (OCP). The domain of the both principles is stem/root (Butskhrikidze 2002). Consider the following examples:

Word initial consonant clusters:

a. CC	<i>mparveli</i>	'patron'
b. CCC:	<i>mk'lavi</i>	'arm'
	<i>mtvare</i>	'moon'
c. CCCC:	<i>msxvili</i>	'thick'
d. CCCCC:	<i>msxvrevi</i>	'breaking'

The consonants sequence *mp* in *mparveli* violates the OCP as both *m* and *b* are bilabial consonants, while all the above listed sequences violate the SSP as in all cases the most sonorous consonant *m* precedes less sonorous: *p k' t* and *s*.

The paper argues that that /m/ in /m/ + C sequences is a prefix. Thus, *m* and *C* belong to different morphemes. Consequently /m/ + C sequences do not form true clusters. To substantiate this claim the Georgian

¹ ამ სტატიაზე ბოლო კომენტარები ქალბატონ ირინე მელიქიშვილისგან მივიღე. ჩემს ლინგვისტურ აზროვნებაზე დიდი გავლენა იქონია მისმა ფუნდამენტურმა კვლევებმა. მისი შენიშვნები და რეკომენდაციები ყოველთვის ღირებული და სასარგებლო იყო. ამ მცირე ნაშრომს მონივნებით ვუძღვნი მის ნათელ სსონას.

phonological inventory and the synchronic patterns of consonant clustering in general and specifically those of /m/ + C type are considered in section 1. Some typological observations and morpho-phonological patterns in Georgian are discussed in section 2. Comparative data on dialectal forms of Georgian and another Kartvelian language, Megrelian, is considered in section 3. The historical studies of forms with *m* + C clusters are considered in section 4. Reduplication data and aspects of child language development are considered as relevant pieces of evidence with respect to this issue in section 5. At the end some tentative conclusions are drawn.

1. The phonemic inventory and the synchronic patterns of consonant clustering

Georgian belongs to the Kartvelian (South Caucasian) language family. The name of the language group is related to the ethnonym *kartveli* ‘Georgian’. Georgian is the official state language of Georgia, with more than 4 million speakers. Outside Georgia, there are Georgian-speaking populations in Azerbaijan (Saingilo),¹ Turkey (Shavsheti, Imerkhevi), Iran (Fereidan) and the North Caucasus (Sochi, Kizlar-Mozdok, Orjonikidze). Besides Georgian, the Kartvelian language family consists of three other languages, Megrelian (Mingrelian), Laz (Chan) and Svan.

According to Shanidze’s (1973) classification, which is mainly based on geographical factors, there are six groups of Georgian dialects: 1. Pk-houri (Khevsuruli, Mokheuri, Tushuri); 2. Mtiulur-Pshauri (Mtiulur-Gudamakruli, Pshauri); 3. Kartlur-Kakhuri (Kartluri, Kakhuri, Javakhuri, Meskhuri, Kizikuri); 4. Dasavluri (Imeruli, Guruli, Rachuli, Lechkhumuri); 5. Samkhret-Dasavluri (Acharuli, Imerkheuli); and 6. Ingilouri.

There are 28 consonants in the phonemic inventory of Georgian. To account for the syntagmatic patterns of consonant combinations, it is convenient to classify them according to the place and manner of articulation. Thus, we arrive at the table in (1), in which primary focus is on place and manner of articulation.

¹ Names of the geographical areas are given in brackets.

(1) *Consonants grouped according to place of articulation and manner*

Manner	Stop			Nasal	Fricative				Liquid	
Place										
Bilabial	b	p	p'	m	v					
Alveolar	d	t	t'	n	ɖ	ɟ	ʂ	z	s	l r
Palato-alveolar					ʈ	ʧ	ʧ'	ʒ	ʃ	
Velar	g	k	k'					ɣ	x	
Uvular									χ	

There are many co-occurrence restrictions of the OCP type in Georgian, referring primarily to place of articulation.

Geminates are disallowed in monomorphemic contexts.¹ The classification discussed below is based on Uturgaidze (1976). It accounts for the majority of the Georgian data.

The first restriction concerns the labial sounds (including the labiodental sonorant /v/). This class is denoted as C1. It contains the sounds /b p p' m v/.

It is not permissible to have two adjacent labial consonants in a monomorphemic environment. Any combination between the members of this class is disallowed. Thus, *mb-, *mp-, *mp'-, *mv-, *bm-, *bp-, *bp'-, *bv-, *pm-, *pb-, *pv-, *vm-, etc. are not found. The combinations of rounded vowels, as well as rounded vowels and the sonorant /v/, are also disallowed (Butskhrikidze 2002).

The second class, C2, contains the coronals, /d t t' ɖ ʂ ʂ' z s ɟ ʧ ʧ' ʒ ʃ/, in which three places of articulation are distinguished:

- Dentals: /d t t'/
- Alveolars: /ɖ ʂ ʂ' z s/
- Palato-alveolars: /ɟ ʧ ʧ' ʒ ʃ/

C2 has two restrictions on the co-occurrence of its members:

¹ There are no geminates in Georgian. However, identical consonants do occur across morpheme boundaries, e.g. /xaz-ze/ 'on the line', /v-varɟʃɔb/ 'I am training', /mat-tan/ 'with them'. In order to avoid gemination, one of the consonants undergoes deletion, e.g. /t'ani-samosi/ /t'anis-samosi/ 'cloth', etc. Foreign words with geminates always enter the Georgian lexicon with only one consonant, e.g. /alegoria/ 'allegory', /k'lasi/ 'class', etc.

a) Combinations of homorganic phonemes are not accepted (i.e. the same restriction as for labials);

b) A posterior coronal may precede an anterior coronal, but never follow it. Thus, the combinations *ft*, *ɕd*, *tsd* are attested, while **tʃ*, **dɕ*, **dts* never occur.

The third class, C3, contains the sonorants, /r l n/. It has the following restriction: the members of the class never combine (i.e. the same restriction as for the first and the second classes).

The velar and uvular consonants are grouped together. This class is referred to as C4, and contains /g k k' ɣ x χ' h/. It has the following restriction: the members of the class never combine with each other (i.e. the same restriction as for the first, the second and the third classes).

To conclude, the generalisation is as follows:

(2) Obstruents with identical place of articulation never combine.¹

Two additional factors are of importance when consonant sequences are discussed.

(3) a) The places of articulation of the members of the consonant sequence.

b) The laryngeal specification.

With regard to the first factor, regressive and non-regressive consonant sequences can be distinguished. 'Regressive' refers to anterior + posterior consonant sequences (i.e. labial-coronal, coronal-dorsal, labial-dorsal). 'Non-regressive' refers to posterior + anterior consonant sequences (i.e. dorsal-coronal, coronal-labial, dorsal-labial). With regard to the second factor (i.e. (3b)), clusters are defined as 'homogeneous' or 'heterogeneous'. In 'homogeneous' clusters, members share the laryngeal feature. Thus, they are voiced, voiceless or glottalised. Most scholars (Akhvlediani 1949, Vogt 1961, Melikishvili 1997) consider regressivity and homogeneity to be the preferred patterns for Georgian consonant sequences.

The same transparency of long consonant sequences (e.g. attested in words such as *prckvna*, *brdɣvna*, etc.) is observed in the following generalisation, suggested by Gvinadze (1970).

¹ In other words, sequences of homorganic consonants are disallowed in Georgian. The claim does not concern the class of sonorants since combinations of e.g. coronal obstruents and coronal sonorants are well-formed. For instance, sequences such as *dn*, *dr*, *t'l*, etc. are attested.

- (4) I /b p p' m/
 II /r/
 III /d t t' ɖ ts ts' ɟ tʃ tʃ' z s ʒ ʃ/
 IV /g k k' ɣ x χ'/
 V /v/
 VI /r l m n/

One consonant from each set can combine in the strict order given and form maximally a six-member cluster, e.g. /brɖɣvna/ 'to fight', /prʃkvnɑ/ 'to peel'. Any set can be skipped, but the order between the sets should be respected. Consonants in the sequence must have the same laryngeal specification and must be regressive. For instance, the five-member sequences are: *bɖɣvr-*, *p'rtʃ'χ'v-*, etc.

As shown in (4), the sonorant /m/ is included in the first set. It seems that Gvinadze (1970) did not exclude word-initial /m/ + C combinations from her analysis. The double occurrence of /r/, in both the second and sixth sets, is explainable by the optionality of the first /r/ in long consonant sequences.

It can also be seen from (4) that the first set consists of bilabial stops. The appearance of bilabials in the initial position of long consonant sequences can be related to the phonotactic restrictions that hold in general for the bilabials (including rounded vowels) in Georgian phonotactics. This generalisation is in accordance with the cross-linguistic observation that bilabials commonly appear as the first member of long consonant sequences, e.g. in Polish. Cross-linguistically, as Zubkova (1990) and Chrétien (1965) report, there is a tendency for bilabials to occur word-initially. The asymmetric distributional characteristics of the nasals /m/ and /n/ could be attributed to this generalisation. The nasal /m/ is commonly found in word-initial position, while the nasal /n/ commonly occurs in word-final position (Zubkova 1990). The asymmetry is confirmed by the neutralisation of the opposition /m/ vs. /n/ in word-final position in a number of languages, where only the nasal /n/ is attested, e.g. in Old Greek, Italian, Finnish, Avar, Lak and Japanese (Zubkova 1990:108). Thus, the initial position in the sequence is taken by bilabials because they have less combinatory power than other segments, such as coronals. The behaviour of the Georgian bilabials shows their marked character, and it is in accordance with the cross-linguistic observation that bilabials are marked obstruents (Melikishvili 1976).

Based on the above-mentioned restrictions on consonant clustering,

we can conclude that there are certain principles governing consonant co-occurrence in Georgian. However this does not apply to /m/ + C clusters because the sonorant *m* can precede any consonant, without any restriction. The question that arises concerning this issue is whether these /m/ + C clusters are true clusters (just like other clusters, the sequence of consonants attested within a morpheme, i.e. stem/root, and complying certain phonological principles, e.g. the OCP, the SSP, etc.) or they are secondary, for instance, the result of morphological derivation, analogy. One could also consider possibility of analysing them as complex segments or study whether *m* is syllabic in these clusters. These are all possible options.

The proposal that we would like make is that *mC* clusters are the result of morphological derivation and analogy. Thus, they are secondary, and should not be treated as true clusters in Georgian. This has parallels within the Georgian morpho-phonology. In monomorphemic words, /v/ can never be the first member of a cluster. Only exceptions to this generalization are two words: *vrtseli* ‘vast’ and *vseba* ‘filling’. Thus, there are no /v/ + C clusters in Georgian. It appears in word-initial position in clusters, but always as a prefix, e.g. /v-rtʃeb-i/ ‘I am staying’, /v-muʃa-ob/ ‘I am working’, /v-varɔʃi-ob/ ‘I am exercising’, etc.

Two the most prominent examples where /m/ is a prefix, or a part of a confix, are ones not violating two phonotactic constraints of Georgian: 1. Geminates are disallowed in monomorphemic contexts and 2. It is not permissible to have two adjacent labial consonants in a monomorphemic environment. Illustrative examples are given in (5)

- (5) a. **m-martv-el-i** ‘ruler’
 b. **m-brɔzaneb-el-i** ‘sovereign’
 m-mal-av-i ‘hider’
 m-brun-av-i ‘adjustable’
 m-musr-av-i ‘smasher’
 m-brts’χ’in-av-i ‘shining’

Nobody disputes that *m* in these forms is a grammatical morpheme. The morphological origin of /m/ is obvious in forms such as /m-ts’eral-i/ ‘writer’, /m-k’vlel-i/ ‘killer’ and /m-ts’vrtnel-i/ ‘trainer’. However there are some words in which it is difficult to trace the morphological origin of /m-/, e.g. in forms such as /mze/ ‘sun’, /mgel-i/ ‘wolf’, /mta/ ‘mountain’, /msxal-i/ ‘pear’ and /mt’red-i/ ‘pigeon’. These are the words that are actually often cited when illustrating the complexity of consonant

clustering in Georgian. In the rest of the paper we will try to demonstrate that the initial /m/ in these words is secondary, has morphological origin. Next we consider morphological and morpho-phonological characteristics of Georgian.

2. Some typological observations and morpho-phonological patterns in Georgian

Georgian morphology is rich, with a very productive inflectional and derivational morphology. The technique of morpheme combination is both agglutinative and inflectional. Grammatical affixes attach before or after a root, and may sometimes even violate the integrity of the root if a metathesis process takes place. Both the noun and the verb are characterised by prefixing and suffixing morphology, but verbal morphology is much more complex. Consider the morphologically complex nominal (6) a) and verbal (6) b) forms in (6).

(6) a) kud-ian-eb-is-tvis ‘for people wearing hats’

kud-	N ROOT
-ian-	POSS
-eb-	PL
-is-	GEN
-tvis	POSS

b) ga-u-k’et-eb-in-eb-i-a ‘somebody made somebody else do something’

ga-	PREV
-u-	PRE-RADICAL VOWEL (OBJECTIVE VERSION MARKER)
-k’et-	V ROOT
-eb-	THEM SUFF
-in-	CAUS
-eb-	THEM SUFF
-i-	PERF
-a	3 rd SUBJECT MARKER

When affixes attach to a root, several phonological processes can take place, e.g. vowel deletion, metathesis and epenthesis. The deletion of the root vowel is the most widespread process in both nominal and verbal morphology. As a result of vowel deletion, consonant sequences emerge, as illustrated in (7).

(7) a)	NOM	GEN		
	xmal-i	xml-is		‘sword’
	tsxvar-i	tsxvr-is		‘sheep’
b)	da-tʃ'er-i	‘cut IMP’	da-tʃ'r-a	‘he had cut’
	PREV - V ROOT		PREV - V ROOT - 3 rd MARKER	

Surface consonant sequences also emerge as a result of simply adding consonantal prefixes or suffixes to a root, e. g.

(8) a)	gv-ts'er	‘you write us’
	2 nd PL MARKER - V ROOT	
b)	gv-xat'av	‘you paint us’
	2 nd PL MARKER - V ROOT - THEM SUFF	
c)	m-ts'er-al-i	‘writer’
	NOMINALISER - V STEM - PRT MARKER - NOM MARKER	

Thus, one of the ways to account for the surface consonant sequences of Georgian is to study the morphological structure of such words. Sequences may be the result either of the deletion of a root vowel, which generally happens when a vowel-initial affix is added to a root, as illustrated in (7), or of the addition of a consonantal affix to a root, as illustrated in (8).

Cross-linguistically lexical and grammatical morphemes differ in their use of the phonological inventory. The discrepancy between the two: grammatical morphemes use a subset of the phonological inventory of a language, whereas the full set is employed for lexical morphemes, is also attested in Georgian. We briefly summarise our findings concerning this issue.

Of the total of 28 consonants of Georgian, 13 can occur in both lexical and grammatical (derivational and inflectional) morphemes; while the other 15 occur exclusively in lexical morphemes.

(9) a) Consonants appearing only in lexical morphemes:

/p p' t' k tʃ dʒ ts' tʃ' dʒ' z ʃ ʒ x' x h/

b) Consonants appearing in lexical and grammatical morphemes:

/b t d g k' ts s x' v m l r n/

It is interesting to note that the set in (9a) includes almost all affricates (i.e. consonants with a complex stop + fricative constituency), e.g. /tʃ ts' tʃ' dʒ dʒ', and other marked consonants, e.g. /h/ and /ʒ/, the distribution of which is quite restricted, e.g. /h/ occurs only in word-initial position,

while the fricative /ʒ/ occurs only in a few words of Georgian origin.

Consonants in grammatical affixes given in the set in (10b) have different distribution patterns depending on their position in a derived word.

- (10) a) Word-initial consonants: /v m n s¹ d g/
 b) Word-medial consonants: /v m l r n t d g b k' ʒ/
 c) Word-final consonants: /v m n s t d t b² ts/

It is interesting to observe that the velars /k'/ and /y/ appear only in word-medial position, the affricate /ts/, which is the only affricate consonant that appears in grammatical morphemes, occurs only in word-final position and the liquids /r/ and /l/ occur only in word-medial position. Coronals, nasals and the sonorant /v/ appear to be quite free in their distribution. All of this has direct consequences for the surface complexity of consonant sequences in Georgian, and I return to this issue later. One more thing to notice is that of the 13 consonants given in (10b), only eight, /v m n s t d g b/, occur in inflectional affixes, e.g.

- (11) /v-/ 1st SUBJECT MARKER
 /m-/ 1st OBJECT MARKER
 /s-/ 3rd OBJECT MARKER
 /-t/ PL MARKER
 /-d-/ POSS MARKER
 /g-/ 2nd OBJECT MARKER
 /-b/ is attested in the thematic suffix /-eb/

The constituency of the set is reminiscent of the 'primary' (the distinction between the 'primary' and 'secondary' sounds was first proposed by Jakobson (1941) and later extended by Milewski (1967, 1969) and Skalička (1970)) consonants, which appear to be the most unmarked consonants not only in Georgian, but also cross-linguistically.

The rest of the section will focus on different prefixes and confixes in which the sonorant /m/ is manifested. Such grammatical morphemes

¹ It should be noted that depending on the root-initial sound, the person marker /s-/ has several allomorphs, for instance, /h-/ and /ʃ -/. In Old Georgian, the morpheme also had an allomorph /x-/.

² Word-final /d/ and /b/ devoiced and are pronounced as [t] and [p], respectively, e.g. /k'arg-ad/ 'well' is pronounced as [k'argat] and /v-a-k'eteb/ 'I do' is pronounced as [vak'etep]

are many and in the most cases they are polysemous. Consider some of illustrative examples.

/m/ as a first person object marker appears in verb forms, e.g. *m-mal-av-s* ‘somebody hides me’, *m-xat’-av* ‘you paint me’. The same marker expresses the first person subject in *verba sentiendi*, e.g. in forms such as *m-sur-s* ‘I want’, *m-ts’χ’uria* ‘I am thirsty’, *m-tsiv-a* ‘I feel cold’, *m-f i-a* ‘I am hungry’.

/m/ is also manifested in prefixes like /mi-/ and /mo-/ denoting direction. They attach to the verbal root, e.g. *mi-di-s* ‘somebody goes there’ and *mo-dis* ‘somebody comes here’; *mi-akv-s* ‘somebody is taking something away’ and *mo-akv-s* ‘somebody is bringing something’.

There are many more cases of appearance of the sonorant /m/ as a prefix in nominal forms rather than the verbal ones. Below are considered nominal forms.

/m/ is attested in as a part of the confix *m-e* in adjectival forms like: *m-laf-e* ‘salty’, *m-ts’utx-e* ‘salty’, *m-ts’ar-e* ‘hot’, *m-ts’vav-e* ‘acute’, *m-tf’l-e* ‘lean’, *m-k’vax-e* ‘unripe’, *m-ts’ip-e* ‘ripe’, *m-čim-e* ‘heavy’, *m-tsir-e* ‘small, little’, *m-tfat’-e* ‘light’, *m-čay-e* ‘rancid’, *m-rud-e* ‘curved’, *m-ts’k’lart’-e* ‘astringent’, *m-t’k’its-e* ‘solid’. In some cases the adjectival forms are more complex having -ar/-al-infix, e.g. in forms such as *m-tf’munv-ar-e* ‘mournful’, *m-tf’ux-ar-e* ‘sad’, *m-tsxunv-ar-e* ‘hot’, *m-xurv-al-e* ‘hot’, *m-ts’χ’urv-al-e/m-ts’χ’urv-al-i* ‘thirsty’, etc.

/m/ is attested in as a part of the confix *m-e* where this confix denotes an agent: *m-χ’ep-ar-e* ‘barking’, *m-fob-i-ar-e* ‘woman in childbirth’, *m-tsin-ar-e/m-tsin-ar-i* ‘a laughing person’, *m-glovi-ar-e* ‘a mourning person’, *m-tsođn-e* ‘expert’. The same meaning is expressed by *m-al/ar*, *m-el*, *m-ul/ur*, *m-av* confixes,

(12)	<i>m-al/ar</i>	<i>m-el</i>	<i>m-ul/ur</i>	<i>m-av</i>
	<i>m-ts’er-al-i</i>	<i>m-tsv-el-i</i>	<i>m-sax-ur-i</i>	<i>m-t’virt-av-i</i>
	<i>m-xatv-ar-i</i>	<i>m-k’vl-el-i</i>	<i>m-sačǵ-ul-i</i>	<i>m-k’er-av-i</i>
	<i>m-tarv-al-i</i>	<i>m-ts’vrtn-el-i</i>		<i>m-retsx-av-i</i>

The prefix /m/, denoting meaning of an agent, is attested in words like: *m-saxiob-i* ‘artist, actor’, *m-sačǵ-i* ‘referee’, *m-ts’χ’ems-i* ‘shepherd’, *m-gzavr-i* ‘passenger’.

/m/ is attested as a part of the confix *m-al/ar* in participial forms like: *m-fr-al-i* ‘dry’, *m-t’k’n-ar-i* ‘sweet, about water’, *m-tsdar-i* ‘false’,

m-χ'r-al-i 'stinking', etc.

We will not go into other participial forms with *ma-el*, *me-al*, *me-e*, *mo-e* confixes.

So far we have illustrated that this sort of derivation is very productive in Georgian. Besides, these examples illustrate that prefixes are more phonologically independent than suffixes. Such a discrepancy between prefixes and suffixes is cross-linguistically well attested. Consider the following illustration from Georgian.

Stems in Georgian can end either in a vowel or in a consonant, while underived words end only in a vowel¹. Nominal word formation is stem-dependent; more specifically, the affixes attached to the stem alternate depending on whether the stem ends in a vowel or in a consonant. For example, allomorphs for the ergative case are /-m/ and /-ma/, respectively.

(13)	a)	<i>Vowel-final stems</i>		
		<i>NOM</i>	<i>ERG</i>	
		xe	xe-m	'tree'
		sok'o	sok'o-m	'mushroom'
		deda	deda-m	'mother'
	b)	<i>Consonant-final stems</i>		
		<i>NOM</i>	<i>ERG</i>	
		k'ac-i	k'ac-ma	'man'
		saxl-i	saxl-ma	'house'
		ts'ign-i	ts'ign-ma	'book'

As shown in the examples in (13), the allomorph /-m/ is chosen when the stem ends in a vowel (see (13a)), while the allomorph /-ma/ is chosen when the stem ends in a consonant.

Similar asymmetric pattern between the prefix # stem and stem # suffix contexts is also attested in resolving hiatus in Georgian. Hiatus is tolerated at prefix # stem boundary, while at the stem # suffix boundary it is not. The most common way of resolving hiatus across stem # suffix boundary is epenthesis.

Thus, unsurprisingly, the prefix /m/ does not obey the general phonotactic restrictions of Georgian and can precede any stem-initial consonant forming sequences of consonants of unusual type.

¹ Note that there are number of adverbs ending in a consonant, e.g. *utseb* 'suddenly', *k'idev* 'again', *gufin* 'yesterday', *k'argad* 'well', etc.

3. Comparative data

Comparative data could shed some light on the constituency of the forms with /m/ + C clusters. Consider, for example, correspondences between forms of Modern Georgian and another Kartvelian language, Megrelian.

(14) <i>Modern Georgian</i>	<i>Megrelian</i>	
mxari	xuḥḥi	‘shoulder’
msxali	sxuli	‘pear’
mxali	xuli	‘name of a meal’
mtf’adi	tj’k’idi	‘maize-bread’

The Megrelian forms lack the word-initial /m-/. The absence of /m/ before consonants in word-initial position in Megrelian was first noticed by T. Gudava (Gudava (1979, 82-84)). This shows that either /m/ was later developed in Georgian or it was lost in Megrelian. In any case, this is a probable development in language change when the first consonant of a word is a prefix and not a part of a stem.

In addition, there are correspondences between Literary Georgian and other Georgian dialects (e.g. the West Georgian dialects Acharuli, Guruli and Imeruli) involving parallel forms with and without word-initial /m-/. Consider the correspondences in (15). The data come from Gudava (1979).

(15) a) <i>Literary Georgian</i>	<i>Acharuli</i>	
mze	ze	‘sun’
mts’are	ts’re	‘hot, bitter’
mk’lavi	k’lavi	‘arm’
mts’χ’emsi	ts’χ’esi	‘shepherd’
b) <i>Literary Georgian</i>	<i>Imeruli</i>	
mta	ta	‘mountain’
mgeli ¹	geli	‘wolf’
mdidari ²	didari	‘rich’
mfobeli ³	fobeli	‘parent’

¹ Compare to the Armenian word *gail* ‘wolf’.

² The word seems to be semantically related to the word *didi* ‘big’.

³ This word is derived from the verb *foba* ‘to give birth’

The dialectal forms systematically lack /m-/. These correspondences once again substantiate the claim that /m-/ should be a prefixal morpheme rather than a part of the lexical morpheme in Literary Georgian.

4. The historical studies of forms with *m* + C clusters

Melikishvili (1997) argues that all Proto-Kartvelian *mC(C)(V)* roots given in different etymological dictionaries should be reconstructed without *m*. The author considers 19 roots having /m/ root-initially and argues that in all of them /m/ is secondary: it is either a prefixal morpheme or the result of analogy. We consider only three roots to illustrate arguments given in Melikishvili (1997).

The root **mze* has correspondences in Georgian as *mze*, in Megrelian as *mʒa/bʒa*, and in Svan as *miʒ*. She compares the Georgian *mze* with the root *zu-* attested in the Georgian form *m-zu-ar-e* (in this form only *zu* is the root, the rest are grammatical morphemes *m-*, *-ar-* and *-e*). Melikishvili (1997) suggests that *mze* could be a participial form, derived by the circumfix *m-ar-e m-z-e*. Klimov (1964) also suggests that Georgian *mze* could be a participial form. Melikishvili notes that the Georgian *zu-* root has parallels with the Proto-Indo-European **sāu-* root, having the same meaning. We would like to make a parallel with semantically related form in Georgian, *mtvare* ‘moon’, and suggest that this form is also derived with *m-ar-e* circumfix, *m-tv/(u)-ar-e*. Thus, these semantically related forms are derived participial forms and *m* in both forms is secondary. Compare the both forms with *m-din-ar-e* having two meanings, ‘river’ and ‘something that is flowing’. It is obviously a participial form that most likely later has acquired another meaning: that of ‘river’. The same process can be anticipated for *mze* and *mtvare*.

The root **mkʹrd-* has correspondences in Georgian as *mkʹerd-i* ‘chest’, in Megrelian as *kʹirid*. This form is also related to the Proto-Indo-European root **kerd-* meaning ‘hart’. Melikishvili (1997) suggests that this root should also be reconstructed without /m/. We would like to consider the parallel derivations in other body parts in Georgian like *mx-ari* (compare to the verbal form *mo-xar-a* ‘twisted’) ‘shoulder’, *mkʹlavi* ‘arm’. ‘Chest’, ‘arm’ and ‘shoulder’ are semantically related body parts and respectively derivations of the Georgian forms *m-kʹerd-i*, *m-kʹlav-i* and *m-xar-i* could be the result of some sort of analogy.

The root **msxal-* has correspondences in Georgian as *msxal-* (in Old Georgian *sxal-* is attested), in Megrelian as *sxul-*, in Laz as *mtsxul-* and in Svan as *itsx-*. Melikishvili (1997) suggests reconstructing this root as **sxal-*. We suggest that that this root could be related to the verbal root *sx* attested in forms *mo-sx-m-a*, *da-sx-m-a* meaning ‘bearing fruits’, *m-sxmoiar-e* ‘a fruit-bearing tree’. Thus, *m* word initially is secondary. The ending *-i/al-i* in *msxali* could be the result of analogy. Consider other forms denoting fruits in Georgian, e.g. *vafli* ‘apple’, *ts’abli* ‘chestnut’, *txili* ‘nuts’, *k’ak’ali* ‘walnut’, *max’vali* ‘blackberry’, *martsvali* ‘grain, seed’.

Thus, Old Georgian data, and comparative data, the Megrelian and Svan forms, suggest that the word initial *m* before consonants is secondary, has a grammatical function. It is not part of a stem/root and as Melikishvili also suggests /*m*/ should not be reconstructed as a part of Proto-Kartvelian consonant initial roots.

5. Evidence from reduplication and child language acquisition

One interesting aspect of reduplication phenomenon, the process implying the repetition of all or part of the radical element (base), is that it can be regarded as iconic in nature, or alternatively, as characterized by ‘self-evident symbolism’ (Sapir 1921:79). According to Jakobson (1949), reduplication is an iconic relation between the linear morpheme order and the meaning which the word denotes (e.g. plurality, iteration, continuance, increase in size, repetition and duration).¹ The peculiar type of form-meaning mapping in reduplication requires a specific phonotactic organization of the reduplicated form. Iconicity yields predictability, which is manifested in transparent phonological structure. Transparency is related to the notion of simplicity, which is a characteristic feature of unmarked structures in a language.

Reduplication is a type of affixation process which takes into account the phonology of the base (the reduplicant). Cross-linguistic study of reduplication has shown that reduplicants are less marked in particular ways than the remainder of the outputs of a language, e.g. in Optimality Theory this is captured by the ‘emergence of the unmarked’ ranking

¹ Note that not all types of reduplication are strictly iconic, e.g. in Leti reduplication is used to form the agentive of nouns, e.g. *sopan* ‘message’, but *sopsopan* ‘messenger’

(McCarthy & Prince 1994, 1995, Carlson 1997, among others). Since reduplication generally yields an unmarked subset of what a language may allow in the way of prosodic and featural structures, reduplicative patterns of Georgian are discussed to substantiate the proposal that /m/ in m + C clusters is secondary.

There are numerous compounds in Georgian that are formed by reduplication. Reduplication occurs in verbal forms, e.g. to mark continuative aspect or intensity and in nominal forms, e.g. to form the collective plural. Reduplication is widely used in onomatopoeia, too. The reduplicant commonly attaches to a base as a suffix. Total reduplication, which involves copying of a complete base, is quite common. Partial reduplication is also found. It obeys the general co-occurrence restrictions of the language.

If /m/ + C are true, genuine clusters in Georgian, than we would find stems/roots with *mc* reduplicating just like other consonant clusters in Georgian. Consider e.g. reduplication forms in (16) and (17):

(16) *The reduplication of stem-initial harmonic clusters*

tkar-tkar-i	ts'k'av-ts'k'av-i
tkon-tkor-i	sk'up'-sk'up'-i
txap'-txap'-i	dgan-dgar-i

(17) *The reduplication of C + /v/ combinations*

k'vink'vil-i	gvangval-i
xvarxvar-i	xvanxval-i
tʃvartʃval-i	kvankval-i

The marginal examples of reduplicated forms with /m/ + C are: *mta-mta*, *mtel-mteli* and *mza-mzareuli* all of them expressing some sort of intensity. Taking into account the existence of vast majority of words with /m/ + C sequences in Georgian vocabulary, these three reduplicated forms present exceptions rather than the norm.

Evidence from child language acquisition could also shed some light on the treatment of /m/ + C sequences in Georgian. We do not have sufficient data to make any conclusive proposals at this point, but based on our personal experience, we can suggest that there is a delay in the acquisition of /m/ + C clusters compared to other clusters obeying the SSP and the OCP. What is more interesting is that kids till around the

age two often pronounce /m/ + C sequences without /m/, e.g. instead of *mgeli* ‘wolf’, we find *geli*, instead of *mtvare* ‘moon’, we find *tvare*, etc. We think that in this respect there should be done much more studies in order to see what regularities are, and how and when do kids start mastering the actual literary forms such as *mgeli* and *mtvare*.

6. Conclusions

It has been demonstrated that there are certain principles governing consonant co-occurrence in Georgian. However this does not apply to /m/ + C clusters because the sonorant *m* can precede any consonant, without any restriction. This raised the question concerning the status of /m/, whether these /m/ + C clusters are true clusters (just like other clusters complying the phonological principles, e.g. the OCP, the SSP, etc.) or they are secondary, for instance, the result of morphological derivation, analogy. We have considered different types of evidence: 1. synchronic patterns of consonant co-occurrence; 2 comparative data and diachronic patterns involving /m/ + C sequences; and 3. reduplication data. We have noted that a study on the child language acquisition could also shed some light on this issue. The considered material suggests that the word initial *m* before consonants is secondary, has a grammatical function. Thus, /m/ in /m/ + C sequences is a prefix, i.e. *m* and *C* belong to different morphemes. Therefore /m/ + C sequences do not form true clusters.

References

1. Akhvlediani, G. (1949). *Zogadi ponet'ik'is sapudzvlebi*. [Foundations of general phonetics]. Tbilisi: Tbilisis Sakhelmc'ipo Universit'et'is Gamomcemloba.
2. Butskhrikidze, M. & V.J. van Heuven (2001). Georgian harmonic clusters as complex segments. A perceptual experiment. *Linguistics in the Netherlands* 18, edited by T. van der Wouden & H. Broekhuis, 31–44. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
3. Butskhrikidze, M. (2002). *The consonant phonotactics of Georgian*. Doctoral Dissertation, Leiden University. LOT: Utrecht. LOT 63.
4. Carlson, K. (1997). Reduplication and sonority in Nakanai and Nuxalk. *Proceedings of the Fourteenth Eastern Student Conference on Linguistics '97*, edited by J. Austin & A. Lawson, 23–33. Ithaca: CLC Publications.

5. Chrétien, C.D. (1965). The statistical structure of the Proto-Austro-nesian morph. *Lingua* 14, 243–270.
6. Gudava, T. (1979). Bagismieri tankhmovnebi chkamierta c'in Megrulshi. [Bilabial consonants in front of obstruents in Megrelian]. *Saenamecniero K'rebuli*. Tbilisi.
7. Gvinadze, C. (1970). Tavk'idura tankhmovantk'omp'leksebi kartulshi. [Word-initial consonant sequences in Georgian]. *Student'ya Samecniero K'onperencia XXXII*, 21–24. Mokhsenebata tezisebi. Tbilisi: Tbilisis Sakhelmc'ipo Universit'et'is Gamomcemloba.
8. Jakobson, R. (1941). *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Uppsala: Uppsala Universitets Arsskrift.
9. Jakobson, R. (1949). The phonetic and grammatical aspects of language and their interrelation. *Proceedings of the Sixth International Congress of Linguistics*, 103–114. Paris: Klincksiek.
10. Klimov, G. (1964). Etymological dictionary of Kartvelian Languages (in Russian). Moscow.
11. McCarthy, J. & A. Prince (1994). The emergence of the unmarked: Optimality in Prosodic Morphology. *Proceedings of the North East Linguistic Society 24*, edited by M. Gonzalez. Graduate Linguistic Student Association, University of Massachusetts, Amherst.
12. McCarthy, J. & A. Prince (1995). Faithfulness and reduplicative identity. *University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics 18*, edited by J. Beckman et al., 249–384. University of Massachusetts, Amherst.
13. Melikishvili, I. (1976). Mark'irebis mimarteba ponologiashi. [Markedness relations in phonology]. Tbilisi: Mecniereba.
14. Melikishvili, I. (1997). Saerto-kartveluri dziri st'rukt'uruli da t'ip'ologiuri tvalsazrisit. [The Proto Kartvelian root in structural and typological aspects]. Doctoral dissertation, Tbilisi State University.
15. Milewski, T.Z. (1967). *Językoznawstwo*. [Linguistics]. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
16. Milewski, T.Z. (1969). *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego*. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
17. Sapir, E. (1921). *Language: Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
18. Shanidze, A. (1973). *Kartuli gramat'ik'is sapudzvebi*. Tbilisi: Tbilisis Sakhelmc'ipo Universit'et'is Gamomcemloba.

19. Skalička, V. (1970). Die Typologie der Lautsysteme. Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences 6. Prague.
20. Uturgaidze, T. (1976). Kartuli enis ponemat'uri st'rukt'ura. [The phonemic structure of the Georgian language]. Tbilisi: Mecniereba.
21. Vogt, H. (1961). Kartuli enis ponemat'uri st'rukt'ura. [The phonematic structure of the Georgian Language]. Tbilisi: Tbilisis Sakhelmc'ipo Universit'et'is Gamomcemloba.
22. Zubkova, L.G. (1990). Fonologičeskajja typologija slova. [The phonological typology of the word]. Moscow: Izdatel'stvo Universiteta Družby Narodov.

მარია ბუცხრიკიძე

თანხმოვანთკომპლექსებისეული /მ/ თანხმოვნის სტატუსი ქართულში

რეზიუმე

/მ/ თანხმოვანი არის ერთადერთი თანხმოვანი, რომელიც წინ უძღვის ნებისმიერ თანხმოვანს. ჩვეულებრივ, თანხმოვანთმიმდევრობები ფონოლოგიურ პრინციპებს (მაგ. სონორული თანმიმდევრობის, სავალდებულო კონტურის) ექვემდებარებიან, მაგრამ /მ/-თანხმოვნიანი მიმდევრობები ორივე პრინციპს არღვევს. სინქრონული და დიაქრონული მონაცემების, ასევე რედუქციაციისა და ბავშვის ენის მასალების საფუძველზე შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ /მ/ თანხმოვანი მეორეულია /მ/-თანხმოვნიან მიმდევრობებში. იგი მორფოლოგიური წარმოშობისაა და ამიტომ ასეთი თანხმოვანთმიმდევრობები ვერ ჩაითვლება თანხმოვანთკომპლექსებად.

ზოგიერთი სპარსული ნასესხობა „რუსუდანიაში“

საქართველოსა და ირანს შორის პოლიტიკურმა, კულტურულმა ურთიერთობებმა განაპირობა ენობრივი ურთიერთობები. სპარსული ლექსიკა ქართულ ენაში მკვიდრდებოდა როგორც ცოცხალი ენობრივი ურთიერთობების შედეგად, ასევე სამწერლობო გზითაც.

ჩვენი ნაშრომი XVII საუკუნის უცნობი ავტორის ქართული საგმირო-სათავგადასავლო ჟანრის ნაწარმოებში - „რუსუდანიაში“ დადასტურებულ ორ სპარსულ ნასესხობას ეძღვნება.

მინა

„რუსუდანიაში“ **მინა** სახელდება ცხრაჯერ:

„ერთი პანანა **მინა** ღვინო იდგა სტოსა და სტოს შუა“ (რუსუდანიანი 1957 : 170₂₉); „**ნინა მინით** ღვინო უთქს და ზურმუხტისა თასი“ (რუსუდანიანი 1957: 204₈); „საკვირველი ტურფა და პატიოსანი ბალი იყო, მრავალი უცხო ხილი და ყვავილი იდგა, ტურფა და პატიოსანი, და სურნელობა დიოდა, რომე კაცი მის უამეს ვერას ნახევდა ბალისა შუაგულობასა ერთი მურასა თალარი იყო, და გარე დიდი აუზი ევლო და მას თალარში სუფრა გაშლილი იყო და საჭმელი გარიგებული იყო, რაცა კაცს იამებოდა: ზოგი თბილი, ზოგი ცივი, ზოგი ნაჭამი, ზოგი უჭმელი. **მინებით** ღვინო იდგა: ზოგი ნახევართ იყო, ზოგი სავსე“ (რუსუდანიანი 1957: 339₃₅); „ავზი იყო მარმარილოსა და გარ **მინა** იყო შემორიგებული წითლითა ღვინითა, შუაში რვატოტად შადრევანი ამოდიოდა, ასრე, რომე იგი **მინები** მით ირეცხებოდა და ცივდებოდა“ (რუსუდანიანი 1957: 407₂₇₋₂₉); „აშიაზე სულ ფერად-ფერადი **მინები** იდგა ლამაზად შეხამებით კაის ღვინითა და, რაც რამ ფერი არაყი მოიგონება და ანუ იქნება სურნელის არაყებს გარეთ, ყველასაგან მრავალი იყო“ (რუსუდანიანი 1957: 452₁₅); „ასე სავსე იყო ის სახლი, რომ, **მინისა** და **მინის** ყელს შუა რომ ალაგი დარჩება, ისიც ასერიგად გამოყვანილი იყო, რომ იმ **მინისა** შესახამები ფინჯანი იდგა“

(რუსუდანიანი 1957: 452₂₀).

„ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალექსიკონო ფონდის მასალებში **მინა** გვხვდება როგორც მასალის, ასევე ჭურჭლის მნიშვნელობით.

მინა როგორც ჭურჭელი გვხვდება: „**მინა** გატეხე და, რაც შიგ ნახადი იყოს, ის გამოყარე...” (ზეთ., 100₁₀); „ან სავარდესა ნადიმი დავიდვათ, შევსუათ **მინანი**“ (შაჰნ., I, 241₂); „... ადგით და წამობრძანდით, დაუტეუეთ სუფრა, **მინა** ...“ (შაჰნ., I, 467₂); „... ვარდის წყალი ... **მინაშიგა** ჩაასხან და კარგად დაანჯღიონ ...“ (იად. დაუდ., 556₁₅); „... სავსე დგას ღვინით **მინები**“ (შაჰნავაზ., 348₄); „... ადგა აბრაამ ჩოქხედა, ორნი აავსო **მინები**...“ (თანიაშვ. ამირ.-დარეჯ., 1935₂); „მომიტანა ორის გარემონჯნულის დიდის **მინით** ღვინო“ (მგზავ., 183₇₋₈);

„გარ გამოვიდა დილაზე
ულვაშლებილი ინათა:
შევსძახე: „კარგა დაგვიხვდი
ღვინო დაგვისხი **მინათა!**“

(დიდმოურ., 262₄).

მინა, როგორც მასალა, გვხვდება მრავალ ძეგლში: „სამარტკლოსავე შიგან დაუსუენე ... ბარზიმ ბეშხუემი ოქროსად, თუალითა და მარგალიტითა და **მინისაჲ** ხატებითა შემეკობილი ...“ (მცხ. საბ., XI ს. 289₈); „... ერთს ქვის ქვაბი იყოს, თუ **მინისა** ბადია იყოს, ან ქაშანურისა ბადია იყოს, რა ერთიც გინდოდეს, ჩაყარე“ (ზეთ., 148₆₋₇).

ზოგჯერ **მინა** შედარებისა ან მეტაფორის საგანია და ძირითადად სილამაზის გამოხატვას ემსახურება:

„რასთვის შეგცვლია ზაფრანად პირი ბროლი და **მინანი**?“ (თანიაშვ. ამირ.-დარეჯ., 959₂₁);

„რა მოიზარდა ყმა იგი, ბროლ-ლალსა **მინა** რეოდა,
ევას მუცლითა ნაშობსა სიტურფით იგ მორეოდა, ...“ (თეიმ. I, ზილიხ., 33₁);

„მერმე მორთო სამკაულით
ბროლ-ვარდი და პირად **მინა**“ (არჩ., I., ვისრ., 389₄);

„**მინის** თვალიდამ ალისფერი ცრემლი ჩამოდოდა“ (ხოსრ., 48₈).

„ყარამანიანში“ **მინა** გვხვდება როგორც მასალის, ასევე ჭურჭლის მნიშვნელობით:

ა) მასალის მნიშვნელობით: „კუბოსი ოთხი მხარე **მინის** იყო“ (ყარამ., 345₃₀); „კიდევ ერთის კაცის სიმაღლეზე სხვა ქვაბი გამოჭრილიყო და სულ ტიფველა ბებრებით იყო სავსე, მაგრამ ასე დაბერებულიყვნენ, რომ თვალები მწვანე **მინის** დამგზავსებოდათ ...“ (ყარამ., 349_გ); აქვე აღვნიშნავთ, რომ მეორე შემთხვევაში მინა გამოიყენება შედარებისთვის.

ბ) მინა როგორც ჭურჭელი:

მელვინე მოვა შვენებით, **მინა** სავსე აქვს ღვინითა, ანათებს ფანოსივითა, ამა ნადიმსა ლხინითა.

მოდ, მელვინევ, ახალი წელიწადია,

სავსე ფიალა მომართვი, დღეს უცხო ლხინი მწადია.

(დავით ორბელიანი: ყარამანიანი: 35)

დედანში ვკითხულობთ:

დარ ომად სალი ბა **შიშაი** მეი

ჩი ფანუს ხიალი შამ დარ ვეი

ბია საყი ქე ნოვრუზ ას ნოვრუზ

ბედე ჯამი ქე ემრუზ ასთ ემრუზ.

(ყარამანიანი 1165: 17).

პნკარედი:

მელვინე მოვა ჭიქა ღვინით,

რა ფანოსია, რომ ანათებს?

მოდ, მელვინევ, ახალი წელია,

ჯამი მომართვი, რომ დღეს არის დღეს (ახალი წელი).

დავით ორბელიანს სპარსული **შიშა** (სასმისი ჭურჭელი) გადმოთარგმნილი აქვს როგორც **მინა**.

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება სიტყვა **მინა**, მაგრამ ის არსად „ჭიქის საღვინის“ (საბა) მნიშვნელობით არ იხმარება:

„იაგუნდი ეგრეცა სჯობს, ათასჯერმცა **მინა** მინდა“ (298_გ);

„ნარგისნი ქუხან, ცრემლსა წვიმს, ჩარცხის ბროლსა და **მინასა**“ (975_დ);

„ბროლ-ბადახმსა ამშვენებდა ზოგან **მინა**, ზოგან სათი“ (1011_დ).

ჩანს, სიტყვა **მინა** პოემაში შედარების ან მეტაფორის საგანია (კობიძე 1983: 350).

საბას განმარტებით, **მინა** არის ჭიქის საღვინე **ZAB** და აგრეთვე **მინა** „ჭიქა არს ფერადი, ელვად შემზადებული ილეკროთა ზედა

მხატვრულად ქმნად შემზადებული“ ZA (საბა 1991-1993: 484).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში **მინა** არის ჭიქა (ანუ, შუშა, მინა) და ჭიქის ჭურჭელიც. მითითებულია, რომ სპარსულია (ჩუბინაშვილი 1984: 742).

არნ. ჩიქობავას მიერ რედაქტირებულ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: „მინა — 1) გამჭვირვალე ნივთიერება, რომელიც მიიღება კვარცის ქვის გადნობის შედეგად. მინის ქარხანა; 2) ამგვარი ნივთიერებისაგან დამზადებული თხელი ფინი ან სხვა ფორმის საგანი; 3) ძვ. ამ ნივთიერებისაგან დამზადებული ჭურჭელი (ბოთლი, შუშა, ჭიქა ...). „ხელში ეჭირა ... თავმოტეხილი ნამლის მინა (ილია)“ (ქეგელი 1950-1964: V, 408).

ი. რუბინჩიკის მიერ რედაქტირებული სპარსულ-რუსული ლექსიკონის მიხედვით **مینا** [მინა] — 1) მინანქარი, ემალი; ჭიქური, სარკალა, მურვი; 2) ღია ლურჯი საღებავი, ლაჟვარდი; 3) ღია ლურჯი ფერი; 4) მოზაიკა, სახე, მოხატულობა; 5) სურა, გრაფინი (ღვინისათვის) (რუბინჩიკი 1985: 591).

მ. მოინის ლექსიკონში მოცემულია: **مینا** mīnā [ავესტური minav (minu), შდრ. არაბ. **مینا**] „ღვინის ჭურჭელი; ბოთლი, თასი, ფიალა; ფერადი შუშა, რომელსაც მომინანქრებაში იყენებენ; სარკე“ (მოინი 1998: 4510).

შუშთარის ლექსიკონში „სპარსული სიტყვები არაბულ ენაში“ შეტანილია ეს სიტყვა: **مینا** [მინა] : განსაკუთრებული ფერი, შუშა, მინანქარი, სარკე. ჯაჰეზი ამ სიტყვას შუშის, მინანქრის, ემალის მნიშვნელობითაც იყენებს. ბორჰანე ყათე'ს ყოველთვის ეს მნიშვნელობები მოჰყავს სქოლიოში **مینا** [მინა] სიტყვასთან დაკავშირებით (შუშთარი 1347: 655).

არაბულ ენაში სპარსულიდან შესული **مینا** [მინა] ნიშნავს „მინანქარს, ემალს“ (ბარანოვი 1994: 316).

ალი-აქბარ დეჰხოდას ლექსიკონში **مینا** [მინა] აღნიშნავს „სარკეს; შუშას, თეთრ შუშას, ფერად შუშას; ღვინის ბოთლს; ვარდის ნყლის და მისთ. ღვინის ჭურჭელს; მომინანქრებული ღვინის დოქის სახეობას; ყელსაბამს; ღვინოს“ (დეჰხოდა 1993-94: 19450).

ავესტის ენაში **مین** [მინა], **مینو** [მინუ] ნიშნავს „ყელსაბამს“ [ბაჰრამი, 1124], ხოლო საშუალო სპარსულშია **مین** [mīn] „მინა, ბროლი“ და **میناک** [mīnāk] „მინა, მბრწყინავი მინა, მინანქარი“

(ფარრევაში 1357: 380).

მინა, როგორც მასალა, ჩვეულებრივ სიტყვათხმარებაშია დღეს, მაგ., „ფანჯრის მინა“, მაგრამ **მინა**, როგორც ჭურჭელი დღევანდელ მეტყველებაში აღარ გვხვდება.

როგორც ვხედავთ, **მინა** შეიძლება იყოს სურა, გრაფინი ღვინისათვის ან სხვა სითხისთვის განკუთვნილი: „არაყ წაიღეს **მინითა**“ (ბაჩანა); „ვარდის წყალი ჩაასხით **მინაში** და მაგრა დაუცვთ პირს“ (ბ. ჯორჯაძე) (ფოჩხუა 1974: 297).

„რუსუდანიაში“ **მინა** ყველა შემთხვევაში გვხვდება როგორც ჭურჭელი, უმეტესად საღვინე.

შუშა

„რუსუდანიაში“ **შუშა** სახელდება ორჯერ:

„მხეველნი ზოგნი მას ადგეს თავსა, ზოგნი სურნელთა სასუნებლისათვის ჩქარობდეს, ზოგსა ზოგი მოჰქონდა, ზოგსა — ვარდის წყლის **შუშები**“ (რუსუდანიანი 1957: 301_გ); „ცალს მხარს არა იყო რა შაქრისა და, რაც შაქრის იარაღი ითქმის და ანუ იქნება, მის მეტი, მეორეს მხარსა — სულ ლამაზად დახატულის ნაბათით სავსე **შუშებითა** შაქრის ლერწმის და ხამის შაქრის მეტი, მესამეს მხარსა სულ ხილი იდვა, ყოვლი ფერი, ნედლი თუ ხმელი, რომ არა აკლდა რა“ (რუსუდანიანი 1957: 451_ვ).

გარდა „რუსუდანიანისა“, **შუშა**, როგორც ჭურჭელი გვხვდება:

„მის გოვარისა სასყიდლად მოჰქონდათ ოქრო **შუშებით** ...“ (თეიმ. I, ზილიხ., 80₁); „დამიდგა კარგი სადილი, ნინ ღვინით სავსე **შუშაო** ...“ (გურ., 111₁₂); „აიღევ ... თართარი ... ნმინდად დანაყე ... მას უკან გასცერ და ერთს **შუშაში** ჩაყარე“ (ზეთ., 154₁₆); „აიღე ნარგიზი და ბირკის ზეთი ერთმანერთისა ოდენი და ერთმანერთშიგან გაურთვე და **შუშაშიგან** ჩაყარე და მზეში-გა დადგი და ყოველთა დღეთა დაურევდი ...“ (კარაბ., 427₇).

შუშა, როგორც მასალა, ჩვეულებრივ სიტყვათხმარებაშია დღეს, მაგრამ, როგორც „რუსუდანიანიდან“ ჩანს, ძველად ის ჭურჭელი იყო. ნ. ჩუბინაშვილი **შუშას** განმარტავდა როგორც „ჭიქის ჭურჭელს“ (ფოჩხუა 1974: 296).

„ოქროს შუშა“ სვეტიცხოვლის ქონების 1546 წლის სიაში არის აღნიშნული. „ოქროს **შუშები**“ სპარსეთის ყაენსაც, ფემანგის სიტყვით, „მრავლად უყრია“ (ჯავახიშვილი 1965: 61). ჩვეუ-

ლებრივი შუშის გარდა, „ოქროს შუშაც“ არსებობდა. საბასთან შუშა არის დამანი, ილეკრო შოთად შექმნილი. ოქრო, ვეცხლი და მისთანა შოთად ჩამოსხმულნი (საბა 1991-1993: 311).

არნ. ჩიქობავას მიერ რედაქტირებულ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მითითებულია, რომ შუშა არის სპარს. შიშე, მნიშვნელობებით: 1) იგივეა, რაც მინა; 2) ამ ნივთიერებისაგან გაკეთებული მცირე ზომის ჭურჭელი ან სხვა რამე საგანი. მელნის შუშა. — ამ ფაფიდან მექარხნემ ბუმტივით დაბერა მომრგვალო შუშები (ი. გოგებ.); წამალიც მომცეს პატარა შუშაით (ნ. ლომ.); ლამპას ავუნეი და შუშა გასქდა (ნ. ლორთქ.); 3) გადატანით იტყვიან სწორ და კრიალა, ლამაზ რამეზე (ჩვეულებრივ ქალის თითებზე, კიტრზე ...) ქალს თითები აზრებოდა, ის შუშა თითები, რომლებიც აცხოვრებდნენ ოჯახს (ვ. ბარნ.); ბიძა-ჩემმა ... ერთი კალთა ქორფა, შუშაკიტრები მოიტანა (ნ. ლომ.) (ქეგელი 1950-1964: VII, 1470).

სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში شیشه [შიშე] არის: 1) შუშა, მინა; 2) ვიტრინა, ფანჯარა; 3) ბოთლი, ფლაკონი; 4) იშვ. ნუმერატივი ბოთლების და უბრალო სითხის ჭურჭლის დასათვლელად: پنج شیشه شراب [ფანჯ შიშე შარაბ] „ხუთი ბოთლი ღვინო“ (რუბინჩიკი 1985: 127).

მ. მოინის განმარტებით ლექსიკონში شیشه šiša (-e) [არაბიზებული شیشه, სამ. სპ. šišak მუსიკალური ინსტრუმენტი] სურა, დოქი, ღვინის ბოთლი, შუშის მათარა (მოინი 1998: 2112).

ალი-აქბარ დეჰხოდას ლექსიკონშიც ასევეა, გარდა შუშისა, მინისა, რომლისგანაც ბროლის ჭურჭელს, სათვალეს და სხვა ნივთებს ამზადებენ, შუშა წარმოადგენს ჭურჭელს, რომელშიც ღვინოს ან ვარდის წყალს ასხამენ, თავლია ან თავდახურული, აგრეთვე ჭურჭელი, რომელიც განსაკუთრებულად ღვინის არის, თასი, ფიალა (დეჰხოდა 1993-94: 12962).

„რუსუდანიანში“ დადასტურებული შუშა შესაძლებელია იყოს მინის ჭურჭელი, და აგრეთვე, საბასეული განმარტებით: შუშა ანუ დამანი, ილეკრო — ოქრო, ვეცხლი და მისთანა შოთად ჩამოსხმული.

დანიშნულების მიხედვით „რუსუდანიანში“ შუშა ვარდის წყლისა და, შაქარყინულის ჭურჭელია.

თანამედროვე სპარსულში შუშა მასალასაც აღნიშნავს და

ნუმერატივსაცსითხისჭურჭლისდასათვლელად,თანამედროვე ქართულში კი — მხოლოდ მასალას.

ფონეტიკური თვალსაზრისით **მინა** უცვლელად შემოვიდა ქართულ ენაში, ხოლო **შუშამ** განიცადა გარკვეული ცვლილება (შიშე → შუშა).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბარანოვი 1994 _ Баранов Х. К., Арабско-русский словарь, Т. I-II, Ташкент, 1994.
2. დეჰხოდა 1993-94 — Dehkhoda Aliakbar, Loghatname (Encyclopedic Dictionary), Tehran University Publications, Tehran, 1993-94.
3. კობიძე 1983 — კობიძე დ., ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, I, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი, 1983.
4. მოინი 1998 _ Mo'in Muhammad, Persian Dictionary, I-VI, Amir Kabir Publishing Corporation, Tehran, 1998.
5. რუბინჩიკი 1985 — Персидско-русский словарь, под редакцией Рубинчика Ю.А., I-II, «Русский язык», Москва, 1985.
6. რუსუდანიანი 1957 — „რუსუდანიანი“, ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო ივ. გიგინეიშვილმა, „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი, 1957.
7. საბა 1991-1993 — ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, I-II, „მერანი“, თბილისი, 1991-1993.
8. ფარრევაში 1357 — Farrevašī B., Farhang-e zabān-e Pahlavī, Tehran University Publications, Tehran, 1357=1979.
9. ფოჩხუა 1974 — ფოჩხუა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი, 1974.
10. ქეგლი 1950-1964 — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, I-VIII, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1950-1964.
11. ყარამანიანი 1165 — საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ყარამანიანი, H, 1165.

12. შუშთარი 1347

محمد علی امام شوشتری، فرهنگ واژه های فارسی در زبان عربی، تهران

13. ჩუბინაშვილი 1984 — ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო აკაკი შანიძემ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984.

Tamar Gasitashvili

Some Persian borrowings in Georgian heroic-adventure story “Rusudaniani”

Summary

In the heroic adventure genre novel „Rusudaniani“ by an unknown author of XVII century the following two Persian lexemes are attested: *mina* and *šuša*.

minā in Persian chronicles is: enamel; mirror; glass, white glass, colored glass; a bottle of wine; rose water, wine vessels; a variety of enameled wine jug; necklace; wine. Its etymology may be found in the Avestan language, where [mina] / [minu] means „necklace“, and in middle Persian مین [min] and میناق [mināq] it has the meaning „glass, crystal, enamel“. In the Rusudaniani glass is found as vessels, mostly for wine.

In Georgian *šuša* is 1. the same as glass; 2. a small vessel or other thing made of this substance. Persian شیشه [šiše]: 1. glass; 2. glass-case, window; 3. bottle, flacon; 4. Occasionally it is used for counting numeration of bottles and simple vessels of fluid. In modern Persian شیشه [šiše] means the material and it is used as well for counting numeration simple vessels of fluid. In Modern Georgian it denotes only the material.

In the “Rusudaniani” it is used for a vessel for fragrant substances. In addition, it’s used as a vessel for sugar candies.

Towards a Corpus Caucasicum Building a corpus from unstructured data

Abstract

The paper deals with the prospects of compiling a corpus of Caucasian languages from the random attestations of linguistic materials of these languages in pre-20th century publications that have been digitised within the Google Books project. It discusses three major problems that are met with in coping with this task, viz. data harvesting and compilation, character encoding, and unification of data. The main issues addressed are a) the accessibility of data on the background of copyright regulations, b) the unreliability of data provided via OCR, c) the lack of language assignment in mixed data, d) gaps in the encoding facilities provided by Unicode, and e) the requirement of a unique script-independent representation of data. The issues under concern are illustrated with examples taken from publications of the 17th to the end of the 19th century.

0. Introduction

The Caucasus has been renowned since Antiquity as an area with an extreme density of languages. Depending on the principles of distinction applied, investigators arrive at between 50 and 70 languages spoken in the area today, many of them with less than 5,000 speakers and many of them endangered of extinction.¹ For only three of the languages, viz. Armenian, Georgian, and Caucasian Albanian, a written standard was developed as early as the 5th c. C.E.,² while a few others were adapted

¹ The map provided in the Endangered Languages Project website (<http://www.endangeredlanguages.com>) gives a clear picture of the amount of endangered languages in the Caucasus area.

² In the case of Caucasian Albanian, the script was given up in the Middle Ages by consequence of the Arab conquest of the South-Eastern Caucasus; the only manuscript remains, concealed in a Georgian palimpsest in St. Catherine's monastery on Mt. Sinai, have recently been deciphered and published for the first time (see Jost Gippert, Wolf-

to using Arabic, Cyrillic, or Latin alphabets in more recent times. For all those languages that have not developed a written standard, linguistic material other than audiovisual recordings can only be found in secondary literature, i.e., grammars, dictionaries, text books, or stray notes provided by travellers, scholars, and other people interested. Collecting these materials with a view to compiling an exhaustive corpus of Caucasian languages is a challenging task indeed. In the present paper I intend to discuss three major problems met with in coping with this task, viz. data compilation, encoding, and unification of data.¹

1. Compilation of data

The attestation of materials from ‘minor’ Caucasian languages starts with the travel report by Evliya Çelebi, an Ottoman writer of the 17th c., who provided the first specimens of Abkhaz, Adyghe (Circassian), and Megrelian in Arabic script (cf. Fig. 1). In the late 18th c., European scholars such as Johann Anton Güldenstädt or Julius Heinrich von Klaproth began to establish the first more comprehensive word-lists, noting their materials down in Latin script (cf. Fig. 2). Since the second half of the 19th c., Russian developed to be the prevailing language of investigation, with authors such as Anton Schiefner, Peter von Uslar, or Adolf Dirr providing the first extensive grammars of languages such as Abkhaz, Chechen, or Udi (cf. Figs. 3–4). By the same time, the first scientific journals appeared that were devoted to the study of the Caucasus, including its peoples and languages (cf. Figs. 5–6).

gang Schulze, Zaza Aleksidze, Jean-Pierre Mahé, *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mount Sinai*. 2 vols. Turnhout: Brepols 2009; *Monumenta Palaeographica Medii Aevi / Series Ibero-Caucasica*, 2). The modern successor of Caucasian Albanian is the Udi language (see below).

¹ Some text materials of this type have been electronically prepared for online retrieval in the TITUS (Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien) and ARMAZI projects (Caucasian Languages and Cultures: Electronic Documentation); see <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/texte2.htm#lazica>. – Audiovisual materials of some of the unwritten languages have been collected and annotated in the ECLinG (Endangered Caucasian Languages in Georgia) and SSGG (The Sociolinguistic Situation of Present-day Georgia) projects funded by the Volkswagen Foundation between 2001 and 2010; they are available for online access at the Language Archive of the Max Planck Institute for Psycholinguistics, Nijmegen, see http://corpus1.mpi.nl/ds/imdi_browser/?openpath=MPI533677%23 and [/?openpath=MPI663243%23](http://corpus1.mpi.nl/ds/imdi_browser/?openpath=MPI663243%23).

آف و با اضنا بیشنا خونبا فسا بزنا عبا ژرنا زونا اقزونا و بانونا
 ۱۲ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴ ۳ ۲ ۱
 زانماه اوجین اوستویه اوتبل اوجین ازیش بسجاب اغوش
 کل رکیشت ارطوره قلق کچنه اوغلان کیده برر عورت
 بسکچام اوز مجورین ازیش بیسه اوز زویه اوزره یوزروا و خانغ فسیب
 کیم نیورد کمنر سگ اوغلان بن بلسوز سنه بلسک جانم کوزوم
 بیسه اوز زویه بیسه ازیش ارض اوز حوه زویه و اوز حوه ایشوه زویه
 بقم بلد بچم ناکه بتر بویله بچن سوزلر سگ عیانقر مین نه سوزلر بوزر
 حینه ایزر زیز اوزره یوز حوه اوزره یوز حوه آقه اوزره اوقه عویب آچکیر
 بن بلسر سنه سوزلر سگ سوزلر سگ امان کده تک بو در القوم
 او کچر ازیش س آکی بیزر ایزر ایزر ایش اوش قوچ بر شخت بیزه آقر اوشکون
 و خلق حقیقون بر شو بلسر و القوم الحقه بکه باز قدر یانیز شیوسو یولور
 آقر نیش آیش امانه سیشون بسجاب مضطه یوزر زیز حینه یوزر و اندیش قویست
 و الله و آزاره قریم بیدر کیده رر مضطه برر طناعم بیدر اکی سیکیم

Turkish	meaning	BLEICHSTEINER	today	phonologically	reading	
(bar)	۱	ak'a	акá	ak'a	aq̄	اق
(iki)	۲	'u-ba	ѳбá	'(a)ba	w(ü)ba	وبا
(üç)	۳	h-p'a, ha-p'a	хпá	(a)xp'a	(t)xp̄a ?	اچا
(dört)	۴	ɟ'ɟ'a-ba	ѳп̄п̄бá	ɟ'ɟ'(a)ba	b(ɟ)ɟba	بشا
(beş)	۵	hva-ba	хвбá	x'(a)ba	xvba	خوبا
(altı)	۶	f-ba	ѳбá	f(a)ba	f(ɟ)ba	فا
(yeddi)	۷	ɟ'ɟ'a-ba	ѳжлбá	b(ɟ)ɟ'ba	b(ɟ)ɟba	بشا
(sekiz)	۸	a-ba	абá	a:ba	'aba	خا
(doğuz)	۹	ɟ'ɟ'a-ba	жбá	ɟ'(a)ba	f(ɟ)ba	فا
(on)	۱۰	ɟvu-ba	жвбá	ɟ'vba	*ju(a)ba ?	وفا

Fig. 1: Specimen from Evliya Çelebi's travel account: original manuscript and transcript (extract)¹

		Indicativ.						
		Præsens.						
S.	1. besara	ezra	essa	larsa	uqesa	birasa	litesa	
	2. besaru	ezru	essu	larsu	uqesu	bireru	litesu	
	3. besane	ezne	essu	larsu	uqesu	bireru	litesu	
Pl.	1. besajan	ezjan	ejansa	lajansa	uqajesa	bijanasa	lijantasa	
	2. besajan	ezjan	ejansa	lajansa	uqajesa	bijanasa	lijantasa	
	3. besajan	ezjan	ejansa	lajansa	uqajesa	bijanasa	lijantasa	
		Imperfectum.						
S.	1. besarai	ezrai	ezsai	larsai	uqesai	birasai	litesai	
	2. besaru	ezru	essai	larsai	uqesai	birerai	litesai	
	3. besanei	eznei	essai	larsai	uqesai	birerai	litesai	
Pl.	1. besajani	ezjani	ejansai	lajansai	uqajesai	bijanasai	lijantsai	
	2. besajanai	ezjanai	ejansai	lajansai	uqajesai	bijanasai	lijantsai	
	3. besajanai	ezjanai	ejansai	lajansai	uqajesai	bijanasai	lijantsai	

Fig. 3: Specimen from Schiefner's Grammar of Udi¹

Неоконч. навл. личар.	Прощ. недавнее личич.
Повелит. 2-е лицо. лича.	Прощ. совершенное. личир.
Наст.-буд. условное личах.	Дьепр. прошедшее { личах или личи.
Наст.-буд. усл.-жевл. личахара.	
Наст. изъявит. личу.	Повествоват. . . личина.
Повелит. 3-е лицо. личул-а.	Давнопрошедшее. . . личинира.
Прич. настоящее. { личуц,	Прич. прошедшее. { личина,
Сослагательное. . . личула.	Прил.-гл. ф. пр. ер. { личиначух,
Буд. определенное. личур.	
Дьепр. прич. настояц. личуш.	личиначүри.

Fig. 4: Specimen from Usler's Grammar of Chechen²

¹ Transcript provided by Lana Ahlborn in the frame of the ARMAZI project (1999-2003), see <http://armazi.uni-frankfurt.de/armaziII/material/tabelle.htm>.

² Anton Schiefner, *Versuch über die Sprache der Uden*, St. Petersburg 1863 (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe sér., t. VI/8, p. 30 (<http://books.google.com/books?id=OpIFAAAACAAJ>)).

Most of the printed sources indicated above have meanwhile been digitised in the course of the ‘Google Books’ project (<https://books.google.com>). However, the compilation of linguistic materials of the Caucasian languages from Google’s digitised files is anything but straightforward. First of all, Google does not provide access to all the digital books it hosts because it tries to respect the copyright regulations that are valid for the country of a given user. This means, e.g., that for users from the USA, all books that were printed before 1923 are accessible while for a German user, access presupposes that the author of a book died at least 70 years ago. By consequence, American users will have access to Uslar’s grammars published in the 1880ies but not to the 6th volume (on Tabasaran) which appeared, as an *opus postumum*, as late as 1979.¹ For German users, Uslar’s 19th century grammars should also be accessible as the author died in 1875; however, Google still refuses to give access to them, claiming that they cannot keep track of all authors’ lives whose works they store. As a matter of fact, full access to books digitised by Google is restricted to pre-1871 books for the time being for German users – unless they have access to an American IP-address.²

Second, the digitization provided by Google (via OCR) is anything but reliable so that the linguistic materials under concern cannot be used off-hand for compiling a corpus. This can be illustrated using the example

[books?id=zNs6AQAIAAJ](https://books.google.com/books?id=zNs6AQAIAAJ)).

¹ Petr Karlovič Uslar, *Ėtnografija Kavkaza: Jazykoznanie. T. 7: Tabasarskij jazyk* (ed. Aleksandr Magometov). Tbilisi 1979 (see http://books.google.de/books?id=SS_QQ-gAACAAJ and [?id=qsgRAQAAMAAJ](http://books.google.de/books?id=qsgRAQAAMAAJ)).

² I quote from an e-mail by Mr Jon Orwant (Google Inc.) of May 2, 2011: ‘Each nation has their own copyright rules. Within the US, we are usually able to use 1923 as a cutoff date for determining whether books are in copyright, and so some of the seven books you identified are fully readable and downloadable inside the US. Outside the US we have to use the rules of the appropriate country. Books from former Soviet republics and from the pre-Soviet era have an unclear copyright status.

We are able to make the PDFs available within a country when the books are out of copyright in that country, and when we do they’re available directly from Google Book Search; if you had a US IP address you could just visit Google Book Search and download the PDF with no involvement from us.

But because copyright status is often hard to determine, we have settled on the following rule for countries that don’t have a cutoff like the US: either the book must have been published before 1871, or there must be clear and convincing evidence that all authors of the book died more than 70 years ago. Of the seven books you identified on April 19, I don’t have evidence that either condition applies to any of them. (While Peter von Uslar does appear to have died long ago, he does not appear to be the sole author of any of the seven books).

of the first word-list of Udi provided by Klaproth in his *Beschreibung der Russischen Provinzen zwischen dem Kaspischen und Schwarzen Meere* of 1814 (cf. Fig. 7). Here, the word for ‘God’, *Bacha*,¹ is compared to Avar *Betschaß*.² Undertaking a search for the latter word in Google yields four hits from Klaproth’s works, three of them from another book of his (*Reise in den Kaukasus und nach Georgien*, 1814), where it appears in a comparative Avar-Andi word-list (cf. Fig. 8–9).³ As a matter of fact, the three contexts are just the same – Google simply digitised three copies of the book.⁴ However, the digital texts are anything but identical, and it is by mere accident that the word searched for (*Betschaß*) is rendered correctly throughout in all three cases, if we compare the rendering of other words in the context (e.g., the word for ‘not’, *hetscheu*, appearing as *hetscheu*, *Helschen*, and *het scheu*, resp.). Klaproth, now, had printed the same list in a different form in yet another book of his a few years before (*Archiv für Asiatische Litteratur, Geschichte und Sprachenkunde*, of 1810; cf. Fig. 10). Here, the Avar word for ‘God’ is written *Betschass*, with double *s*. Searching for this word form yields two instances of the given work by Klaproth, one from Google itself⁵ and one from *archive.org* (cf. Fig. 11). The latter is not 100% identical, however, although it depends on the same Google digitization⁶ – probably it was stored on *archive.org* when the OCR of the scan (of 2007) was still being corrected. A third hit is found, astonishingly enough, in an ‘Instruction for the fabrication of cigars’ by one Heinrich Schütte; inspecting the context in question (cf. Fig. 12),⁷

¹ The actual form of the Udi word is *bixažug*, most probably a compound meaning the ‘Creating Lord’; see *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mount Sinai*, vol. 1, p. IV-10 (proposal by W. Schulze).

² The given form is the ergative case form, the (absolutive) lexicon form being *bečed* (cf. Klaproth’s „Khundzakh“ form *Bedshet*).

³ <http://www.google.de/search?q=%22Betscha%C3%9F%22>; all searches quoted here were undertaken on May 21, 2011, and a second time on June 30, 2012, with similar results.

⁴ Julius von Klaproth, *Kaukasische Sprachen. Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien*, Halle and Berlin 1814 (<http://books.google.de/books?id=cpkbTqZhjNkC?id=Obk4AQAIAAJ>; [?id=EU8PAAAAQAAJ](http://books.google.de/books?id=EU8PAAAAQAAJ)).

⁵ https://www.google.de/search?q=%22Betschass%22&gws_rd=ssl. Meanwhile (May 29, 2015), there are two more hits from Klaproth’s *Archiv*, which has obviously been digitised several times.

⁶ See <http://archive.org/details/archivfrasiatis00klapgoog>, linked to <http://books.google.de/books?id=8QMJAAAAQAAJ> just like the Google-internal link.

⁷ Heinrich Schütte, *Anleitung zur Fabrikation von Cigarren*, Bremen 2010 (Reprint of the edition Quedlinburg and Leipzig 1846), p. 34 (<http://books.google.de/books?id=o2kQjP08pJwC>). In the scan of the original print of 1846 (published under the title *Die Cigarrenfabrikation*;

we see that this is a mere OCR error, German *verschaffen* in Gothic print having been misread as *betschass*. Leaving this disturbing effect aside, we may summarise that a) the fact that Google digitises several copies of one and the same book does not necessarily improve the reliability of the data the company makes available, and b) Google provides no means to distinguish languages in a given search: Avar *Betschafß* is not at all determinable as being Avar – which would be important indeed in the given context as it is mentioned in an Udi word-list, in its turn embedded in a German context –, and is even mixed up with a quasi-German *betschass* in the results. This means that an automatical compilation via harvesting of the relevant data from Google Books is not yet possible.

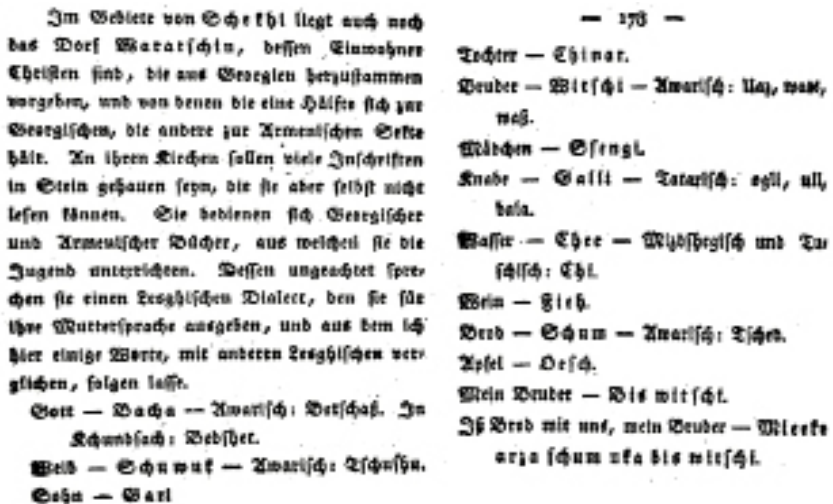

Fig. 7: Udi word-list in Klaproth 1814a¹

<http://books.google.de/books?id=v8g-AAAaAAJ>), *verschaffen* was OCRed correctly (see <http://books.google.de/books?id=v8g-AAAaAAJ&q=verschaffen>). – Meanwhile (May 29, 2015), a similar effect can be seen when searching for the spelling *betschafß*, for which there is one more hit now, from Diedrich Westermann’s *Wörterbuch der Ewe-Sprache* (vol. I, Berlin 1905, p. 313); here, the original print has the German word *botschaft* (under the lemma *künjà* ‘Todesnachricht’).

¹ Julius von Klaproth, *Beschreibung der Russischen Provinzen zwischen dem Kaspischen und schwarzen Meere*, Berlin 1814, pp. 177–8 (<http://books.google.de/books?id=Hq1KAAAaAAJ>).

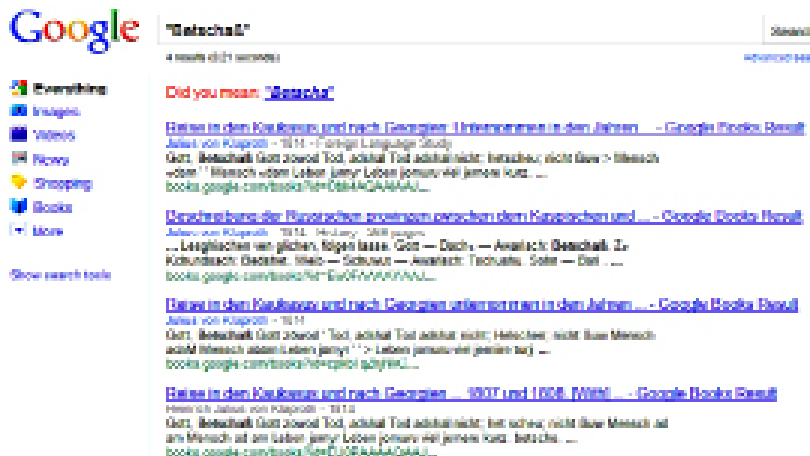

Fig. 8: Google search for 'Betschaß'

A u á r i ſ ſ ch.	A n d i ſ ſ ch.
Gott, Betschaß	Gott zowob
Tod, adschal	Tod adschal
nicht; betschau;	nicht fuw
Mensch adam	Mensch adam
Leben jomyr	Leben jomuru
viel jemere	kurz. botscho.

Fig. 9: Avar *Betschaß* in Klaproth 1814b¹

¹ Klaproth, *Kaukasische Sprachen*, p. 35.

Sprachproben in Auárischer und Andischer Sprache.

I. Gott stirbt nicht ; der Mensch lebt nicht lange.

Auárisch.

Andisch.

Gott *Betschass*

Gott *zowod*

Tod *adshal*

Tod *adshal*

nicht *hetscheu* ;

nicht *ssuw*

Mensch *adam*

Mensch *adam*

Leben *jomyr*

Leben *jomuru*

viel *jemere*

kurz. *botscho.*

nicht dauernd. *kwanaljari.*

Fig. 10: Avar *Betschass* in Klaproth 1810

"Betschass" Search

About 4 results (0.98 seconds) ADVANCED SEARCH

[Archiv für asiatische Literatur, Geschichte und Sprachkunde - Google Books Result](#)
Julius von Klaproth - Akademya nauk - 1810 - History - 224 pages
Gott *Betschass*-1- Gott' zowod Tod *adshal* Tod *adshal* nicht *hetscheu* ; nicht *ssuw* Mensch *adam* ; Mensch *adam* Leben *jomyr* Leben *jomuru* viel *jemere* kurz. ...
books.google.com/books?id=mEoAAAAAYAAJ...

[Anleitung zur Fabrikation von Cigarren - Google Books Result](#)
Heinrich Schütte - 2010 - History - 42 pages
... nicht geben können, die prätaische DelMstrahl, einen ausreichenden Ersatz zu *betschassin*, um d'aditich lirtiv Anweisung noch praktischer zu machen. ...
books.google.com/books?id=3957414823...

[Full text of "Archiv für asiatische Literatur, Geschichte und ... \[Translate this page \]](#)
Gott *Betschass* Gott *zowod* Tod *adshal* Tod *adshal* nicht *hetscheu* ; nicht *ssuw* Mensch *adam* Mensch *adam* Leben *jomyr* Leben *jomuru* viel *jemere* kurz. *botscho* ...
www.archive.org/stream/.../archiv/asiatis00klaprog_djvu.txt - Cached - Similar

In order to show you the most relevant results, we have omitted some entries very similar to the 3 already displayed.
If you like, you can [repeat the search with the omitted results included](#).

Fig. 11: Google search for 'Betschass'

then, daß sich solche weniger durch schriftliche Beschreibung, leicht aber durch eigene Anschauung erlernen läßt. Da die letztere manchem unserer Leser unzugänglich sein möchte, und gerade diese zuerst nach unserer Anweisung greifen dürften, so wollen wir versuchen, ihnen für das, was wir hier nicht geben können, die praktische Demonstration, einen ausreichenden Ersatz zu **verschaffen**, um dadurch unsere Anweisung noch praktischer zu machen. Wir empfehlen ihnen demzufolge, sich in eine gut renommierte Tabakshandlung zu begeben, sich mehrere Sorten zeigen zu lassen und von allen verschiedenen gestalteten Cigaretten etwa ein halbes Duzend

Fig. 12: German *verschaffen* misread as *betschass* in H. Schütte's Anleitung

2. Scripts and character encoding

We have seen in the previous example that the distinction of printing types may be connected with orthographical variation, which may be crucial for the retrieval. This is all the more true in the given context as the language material under concern was noted in different scripts in the printed sources (Arabic, Latin, Cyrillic, later also Georgian etc.). Digitizing these sources for a world-wide retrieval presupposes the existence of an encoding standard that covers the phonetic comprehensiveness of Caucasian languages throughout these scripts. As a matter of fact, Unicode, the encoding standard prevalent in the World-Wide Web today,¹ is not yet sufficiently elaborated to fulfil this task.

One problem that is obvious here is the usage of accents and other diacritical marks in the rendering of Caucasian languages. Since its invention in the early 1990ies, Unicode has provided code points for many combinations of base characters with diacritics such as, e.g., *ä*, *á*, *ğ*, or *ü*, mostly in connection with existing national orthographies. In addition to this, it contains a large set of diacritics for free combination with base characters, a sequence of *a* + acute accent (´) being equivalent to ‘precomposed’ *á*. In recent years, the Unicode Consortium has been reluctant to add ‘precomposed’ charac-

¹ See the official website of the Unicode consortium, <http://www.unicode.org>.

ters to the standard, users being forced to use free combinations instead;¹ and the software industry is still trying to cope with the correct rendering of such combinations on the screen and in printed form.

Be that as it may, neither the inventory of diacritics nor that of base characters in Unicode matches all the requirements of encoding older specimens of the Caucasian languages digitally. One example may suffice again to show the effects of this. In the 10th volume of the *Sbornik Materialov dlja Opisani-ja Městnostej i Plemen Kavkaza* (SMOMPK), a journal devoted to the exploration of the Caucasian ‘Tribes’ and languages, several authors provided specimens of the Svan language, a cognate of Georgian. Fig. 6 above shows a specimen of A.N. Gren’s collection of Svan texts, written in Cyrillic with quite a lot of diacritics and a few extra characters. In Fig. 13, the different degrees of encodability of these elements are indicated by colours. Black indicates (Cyrillic!) characters that are encodable as such, being part of the Unicode ‘Cyrillic’ block because they are also used in (modern or older) Russian, Serbian, Abkhaz, or other languages using the Cyrillic script (e.g., *a, b, c, m, u, v, z*). This also comprises some precomposed characters such as *ä*, which in a Cyrillic context would have the code point U+04D3, not U+00E4 as in a Latin context.² Green indicates combinations of base characters with diacritics that are not encodable as precomposed characters but can be encoded as free combinations (e.g., *q, m̃, l̃, ı̇, k̃*). As there is no extra-set of diacritics to be used in combination with Cyrillic characters, the rendering of such encodings depends on the facilities of the operating system and / or software used, and the results may still look odd (as in the example given here).³ The case is even worse with elements marked with blue colour as these imply a special treatment in the combination of a base character with a diacritic as in the case of *ĩ* where the dot should be suppressed when the breve is added. Using the Turkish dotless *ı* as the base character instead is no recommendable solution here as this is not part of the Cyrillic block of Unicode.⁴ In cases of items rendered

¹ As to ‘precomposed characters’ see the FAQ page, http://unicode.org/faq/char_combmark.html, and the mail exchange documented on <http://unicode.org/mail-arch/unicode/ml/Archives-Old/UML003/0481.html>.

² See <http://www.unicode.org/charts/PDF/U0400.pdf> as to the Cyrillic block.

³ It is true that Microsoft provides a special rendering engine for the positioning of diacritics in its Office suite for Windows since 2007; this, however, covers only Latin base characters, not Cyrillic ones.

⁴ Note that a Latin *i*-breve combination is encodable as a precomposed character (*ï*, U+012D); if encoded as a sequence of *i* + (diacritic) breve (U+0049 + U+0306), the result is as well rendered correctly (as *ï*) using Microsoft Office 2007.

in violet colour, it is unclear whether we have to deal with a diacritic at all or a mere flyspeck, as in the case of \tilde{o} in axcvda or \hat{r} in dashk'ari ; to decide this, a thorough investigation of the individual attestations is needed. Finally, items printed in red colour are characters that cannot be encoded as such in any way, as in the case of the fourth and sixth character in the sequence v'uxog oxvram ; replacing this character by ω (U+0277), an obsolete character denoting a semi-high back rounded vowel in the International Phonetic Alphabet, cannot be anything but a temporary makeshift. The compilation of necessary extensions of the Unicode standard thus remains an indispensable prerequisite before the data can be systematically integrated into a corpus.¹

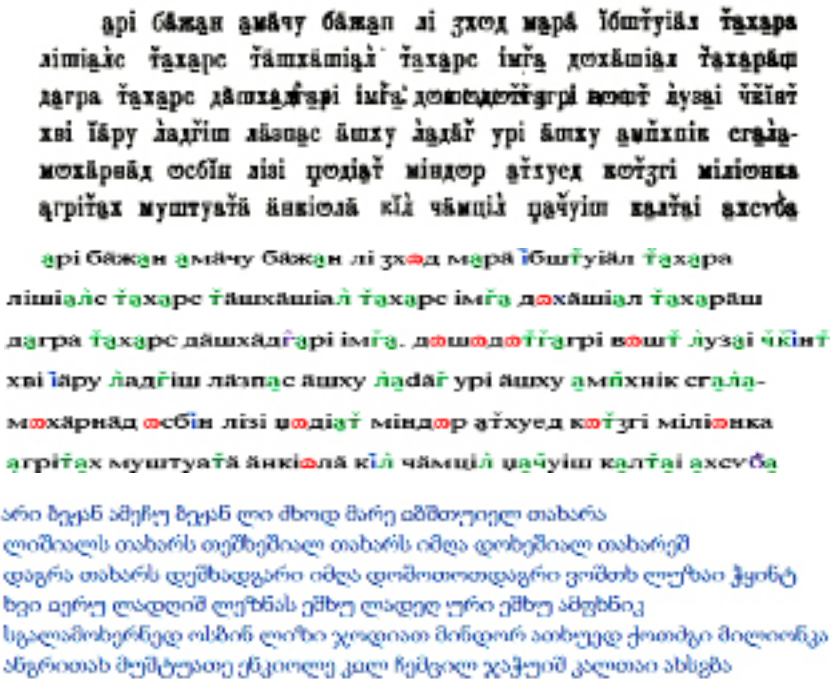

Fig. 13: Gren's Svan text⁹ with a Latin transcript, with degrees of encodability indicated by colours, and a Georgian transcript

¹ The preparation of a Unicode extension proposal for the rendering of Caucasian languages in older prints was the actual task of the project 'Towards a Corpus Caucasicum', which was financed by Google Inc. in 2011. In the one-year runtime of the project, the requirements for encoding the South Caucasian (Kartvelian) languages as printed in Tzarist publications were established; further continuation of the project is pending.

3. Unification of data

As we have seen above, the early specimens of Caucasian languages to be compiled into a Corpus Caucasicum were printed in several different scripts, among them Arabic, Latin, and Cyrillic. In addition to this, further scripts such as Georgian Mkhedruli have been adapted to write Caucasian languages in more recent times; cf., e.g., the Georgian rendering of the Svan sample text in Fig. 13. This now implies that the different sources must be encoded differently if the digital representation is meant to give a true picture of the original outline of the specimens. It further implies that special modes (e.g., a ‘Latin’ mode, an ‘Arabic’ mode etc.) depending on the original rendering must be designed for all kinds of queries concerning these materials. This, however, is in no way satisfactory for a ‘Corpus’ covering either one or several of the languages; instead, users should be provided with facilities that bridge between the different rendering systems. This presupposes, as we have seen, the compilation of inventories of encodable, composable and unencodable characters used in the printed materials, with a view to encode them ‘uniquely’ on the basis of an extension of the Unicode standard. Second, it presupposes the setting up of relationships between the different rendering systems used (Cyrillic, Latin, Georgian, Arabic etc.) as well as variants of these systems. This can, for the time being, best be achieved by adapting a multilevel annotation of the text specimens where all elements are tagged, in addition to their rendering in the original ‘spelling’, with a common, standardised representation accompanying it. This approach has been successfully tested with older specimens of Udi (cf. Fig. 14)¹ which can now be searched not only via the original script but also via a unified Latin transcription.² This,

¹ See <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/cauc/udi/cput/cput.htm> (‘Corpus of published Udi texts’, entered and slightly corrected by Wolfgang Schulze, Gräfensteinberg, 2003-2005).

² Curiously enough, a Google search for the word *Русмамахал* (dat.sg. of the proper name *Rusʕam*, with focus particle) yields only the TITUS edition of the text passage but not the

however, has to be developed manually for each ‘orthographic’ representation, taking into account the actual phonological systems of the languages. The ‘automatic’ compilation of a reliable and usable Corpus Caucasicum from the materials provided by Google Books remains illusionary indeed until the problems indicated above have been solved.

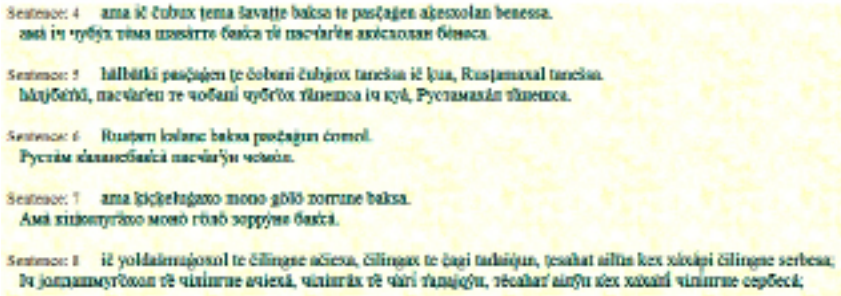

Fig. 14: Twofold rendering of Udi text specimens in the TITUS project

original print in SMOMPK 6/Pril., 1888, p. 7 (see <http://www.google.de/search?q=%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%85%D0%B0%CC%80%D0%BB>); it seems that the volume in question has not yet been OCRed (but digitised, see <http://books.google.de/books?id=OR7VAAAAMAAJ>). – It is also curious that the whole series of SMOMPK is only found in Google Books under a Russian transliteration of the French version of its title, *Recueil de matériaux pour la description des contrées et tribus du Caucase* (see <http://books.google.de/books?q=editions:LCCN55045301>); in 2012, this was still rendered in Cyrillic characters (*Ресуеил де матэриуагк пур ла дескрипцион дес контрэес эт трибус ду Саукасе*).

Corpus Caucasicum-ის შესახებ
კორპუსის აგება არასტრუქტურული მასალიდან
რეზიუმე

სტატიაში განხილულია კავკასიური ენების კორპუსის კომპილაციის პერსპექტივები, რაც გააერთიანებს ამ ენებში დადასტურებულ მოუწესრიგებელ ლინგვისტურ მასალას მე-20 საუკუნემდე გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში, რომლებიც დიგიტალიზირებულ იქნა Google Books პროექტის ფარგლებში. წარმოვადგენთ სამ ძირითად პრობლემას, რომელიც უკავშირდება აღნიშნულ საკითხს, კერძოდ, მასალის მოგროვება და კომპილაცია, ნიშნების კოდირება, და მასალის უნიფიცირება. უმთავრესად ვეხებით: ა) მასალის ხელმისაწვდომობას საავტორო უფლებების ფონზე, ბ) OCR-ის მიერ მომზადებული მასალის არასანდოობას, გ) ენის დადგენის ნაკლებობას შერეულ მასალაში, დ) ხარვეზებს Unicode-ით კოდირებულ ერთეულებში, და ე) მასალის ერთიანი დამწერლობისგან-დამოუკიდებელი წარმოდგენის საჭიროებას. განსახილველი მასალა ილუსტრირებულია პუბლიკაციებიდან (XVII საუკუნიდან მოყოლებული XIX საუკუნის ბოლომდე) აღებული მაგალითების მიხედვით.

პირველი იზაფეთის საკითხი თურქულ ენაში

ტერმინი იზაფეთი არაბული (аль-ида-ფათუ) წარმოშობისაა და დამატება/მიმატებას ნიშნავს. არაბული Идафа სახელის განსაზღვრის სინტაქსური საშუალებაა ნათესაობითი ბრუნვით, ხოლო ირანულ და თურქულ ენებში იგი გამოიყენება გარკვეული ტიპის ატრიბუტული კონსტრუქციების გამოსახატავად. ვფიქრობთ, განსაკუთრებულ ხაზგასმას ითხოვს ის საკითხი, რომ თურქულ ენაში იზაფეთი გამოხატავს **ორ არსებით სახელს** შორის ისეთ დამოკიდებულებას, სადაც პირველი წევრი მსაზღვრელია, მეორე კი – საზღვრული. არჩევნ იზაფეთის სამ სახეს:

I იზაფეთში მსაზღვრელი გამოხატავს: ა) ნივთიერებას, მასალას, საზღვრული კი მისგან დამზადებულ საგანს: mermer saray – მარმარილოს სასახლე, gümüş bilezik – ვერცხლის სამაჯური, taş köprü – ქვის ხიდი და სხვ. ბ) ტიტულს, წოდებას, პროფესიას: bayan Ayşe – ქალბატონი აიშე, profesör Nino – პროფესორი ნინო, Sultan Suleyman – სულთანი სულეიმანი და სხვ.

II იზაფეთი გამოხატავს: ა) მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის ზოგად კუთვნილებით-დანიშნულებით ურთიერთობას: Kadın şapkası – ქალის ქუდი, çocuk çorabı – ბავშვის წინდა, deniz suyu – ზღვის წყალი და სხვ. ბ) გეოგრაფიულ სახელებს, კვირის დღეებს, ჟურნალ-გაზეთების სახელებს, დაწესებულების, ორგანიზაციების სახელწოდებებს: Tbilisi Üniversitesi – თბილისის უნივერსიტეტი, "Rustaveli" teatrosu – რუსთაველის თეატრი, "Sarke" dergisi – ჟურნალი სარკე და სხვ.

III იზაფეთი კი გამოხატავს: ა) მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის კონკრეტულ კუთვნილებით-დანიშნულებით ურთიერთობას: Bu kadının şapkası – ამ ქალის ქუდი, çocukğumun oyuncacı – ჩემი ბავშვის სათამაშო, Gürcistan'ın başkenti – საქართველოს დედაქალაქი და სხვ. ბ) ნათესაურ კავშირებს: Hasan'ın amcası – ჰასანის ბიძა, Ayşe'nin babası – აიშეს მამა და სხვ.

პირველი იზაფეთი მეორე და მესამე იზაფეთებისაგან განსხვავებით მორფოლოგიურად არ ფორმდება. ორივე კომპონენტი

ნულოვანი ალომორფითაა წარმოდგენილი. მეორე, იგივე განუსაზღვრელ იზაფეთში მსაზღვრელი ფუძის სახით გვხვდება, საზღვრული კი ირთავს მესამე პირის კუთვნილებით სუფიქსს. მაგ.: okul defteri – სკოლის რეფერი, kadın çantası – ქალის ჩანთა და სხვ. მესამე, იგივე განსაზღვრულ იზაფეტში მსაზღვრელი ნათესაობით ბრუნვაშია, საზღვრულს კი დართული აქვს მესამე პირის კუთვნილებითი სუფიქსი: babamın parası – მამაჩემის ფული, bahçenin çiçekleri – ბაღის ყვავილები და სხვ.

თურქულ ენათმეცნიერულ საზოგადოებაში დღემდე საკამათო საგნად რჩება I იზაფეთის საკითხი. თუ გადავხედავთ თურქი გრამატიკოსების სახელმძღვანელოებს, როგორებიცაა თ. ბანგუოღლუ, ზ. კორკმაზი, მ. ერგინი, ჰ. ედისკუნი, მ. იარდიმჯი, შევამჩნევთ, რომ ჩამოთვლილთაგან არც ერთთან, იზაფეთური კონსტრუქციების კლასიფიკაციაში ადგილს არ იკავებს I იზაფეტი. საქმე ისაა, რომ თურქი ენათმეცნიერები იზაფეთს განმარტავენ, როგორც ორი არსებითი სახელის კუთვნილებით ურთიერთობას და ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ იზაფეთში კუთვნილებითი სუფიქსების მონაწილეობა აუცილებელია: “iki isim arasında iyelik ilgisi kurmak amacıyla oluşturulan takıma isim takımı denir” – ორი არსებითი სახელის შესიტყვებას, რომელიც კუთვნილებით ურთიერთობას ასახავს, იზაფეთი ეწოდება (ედისკუნი 2003:114).

განსხვავებული მოსაზრებები აქვთ თურქ გრამატიკოსებს: თ. ნ. გენჯანსა და მ. ჰენგირმენს, რომლებიც იზიარებენ რუსი თურქოლოგების აზრს და mermer saray – მარმარილოს სასახლე, ipek çorap – აბრეშუმის წინდა, taş köprü – ქვის ხიდი და მსგავს შესიტყვებებს იზაფეთურ კონსტრუქციებში განიხილავენ. ამდენად, თურქული ენის გრამატიკებში მხოლოდ გამონაკლისის სახით ვხედავთ იზაფეთის სამივე სახეს. გენჯანი იზაფეთის კონსტრუქციებს შორის I იზაფეთს ასახელებს, როგორც მესამე სახის იზაფეთს, ხოლო ჰენგირმენი I იზაფეთს უსუფიქსო ეწოდებს. (გენჯანი 1992:88; ჰენგირმენი 2005:118).

ალი თურქსევენი თავის სტატიაში “Takısız ad tamlaması olabilir mi?” აკრიტიკებს გენჯანს და ამტკიცებს, რომ უსუფიქსო იზაფეთი არ არსებობს. “güzel saray dersek sıfat takımı olacak, mermer saray dersek ad takımı olacak!” („ლამაზი სასახლე“ თურმე ატ-

რიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრული ყოფილა, „მარმარილოს სასახლე“ კი - იზაფეთი!) – წერს თურქსევენი და აღნიშნავს, რომ უსუფიქსო იზაფეთი სხვა არაფერია, თუ არა ზედსართავი სახელისა და არსებითი სახელის შესიტყვება (თურქსევენი 1995:78). თურქსევენის აზრს სხვა თურქი ენათმეცნიერებიც იზიარებენ. მათი აზრით, ვინაიდან I იზაფეთში მსაზღვრელი მასალა-ნივთიერებას აღნიშნავს, შესაბამისად, იგი ზედსართავი სახელის ფუნქციებს იძენს. აქედან გამომდინარე, I იზაფეთს განიხილავენ არა როგორც ორი არსებითი სახელის (Ad tamlaması), არამედ როგორც ზედსართავი სახელისა და არსებითი სახელის შესიტყვებას (Sıfat tamlaması). “Ad tamlamaları tamlananın mutlaka iyelik eki aldığı tamlamalardır. sıfat tamlamaları ise kesinlikle eksiz birleşmelerdir” – იზაფეთი ისეთი შესიტყვებაა, სადაც საზღვრული აუცილებლად დაირთავს კუთვნილებით სუფიქსს. ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრული კი ყველა შემთხვევაში უსუფიქსო შესიტყვებაა (ჰარუთი 1992:57). ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თურქულ ენათმეცნიერულ საზოგადოებაში უგულვებელყოფილია I იზაფეთის მეორე ფუნქციაც, რითიც გამოიხატება ესა თუ ის ტიტული, წოდება, პროფესია.

ისმის კითხვა: I იზაფეთში მსაზღვრელს აქვს თუ არა იგივე ფუნქციები, რაც ზედსართავ სახელს? რა განსხვავებაა ატრიბუტულ მსაზღვრელ-საზღვრულსა და I იზაფეთს შორის?

როგორც ცნობილია, ზედსართავი სახელი ახლავს არსებით სახელს და გამოხატავს საგნის ნიშან-თვისებას. მოგვიგებს კითხვაზე: როგორი, რანაირი, რომელი? იმავეს ვერ ვიტყვით I იზაფეთის მსაზღვრელზე. მაგალითისათვის შევადაროთ:

Güzel saray – ლამაზი სასახლე (როგორი?)

Sonsuz sevgi – უსაზღვრო სიყვარული (როგორი?)

Yüksek duvar – მაღალი კედელი (როგორი?)

საპირისპიროდ:

Mermer saray – მარმარილოს სასახლე (მარმარილოსგან აშენებული სასახლე)

Bakır sürahi – სპილენძის სურა (სპილენძისაგან დამზადებული სურა)

Taş duvar – ქვის კედელი (ქვისგან გაკეთებული კედელი)

ზემოთ მოყვანილ მაგალითში: Güzel saray – ლამაზი სასახ-

ლე, მსაზღვრელი güzel საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს და მოუგებს კითხავზე, როგორი? ამიტომ ის ბუნებრივია, ატრიბუტული მსაზღვრელია. მაგალითში: Mermer saray – მარმარილოს სასახლე, მსაზღვრელი mermer საგნის ნიშან-თვისებას კი არ გამოხატავს, ის საკუთრივ საგანია, მასალაა და არც ზედსართავი სახელის კითხვაზე მოგვიგებს.

ზედსართავი სახელი არსებით სახელთან ერთად ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულის შესიტყვებას. საზღვრულის ჩამოშორებისას მსაზღვრელი, ცალკე აღებული, საგნის ფორმას, თვისებას, ფერს, მდგომარეობას აღნიშნავს. კონკრეტულ არსებითობას ის არ გადმოსცემს. | იზაფეთში კი არსებითი სახელები, შესიტყვებაში თუ ცალკ-ცალკე აღებული, კონკრეტული საგნის გამომხატველია.

მთავარი განსხვავება ატრიბუტულ მსაზღვრელ-საზღვრულსა და | იზაფეთს შორის ისაა, რომ ატრიბუტული მსაზღვრელი ნებისმიერ არსებით სახელთან ქმნის თავისუფალ შესიტყვებას. ასე მაგალითად, ვიტყვით: güzel söz – ლამაზი სიტყვა, güzel duygu – ლამაზი გრძნობა, güzel davranış – ლამაზი საქციელი; მაგრამ ვერ ვიტყვით: mermer söz – მარმარილოს სიტყვა, mermer duygu – მარმარილოს გრძნობა, mermer davranış – მარმარილოს საქციელი... გამოვდივართ სწორედ იქიდან, რომ მსაზღვრელი mermer არც ამ შესიტყვებაში გამოხატავს საგნის ნიშან-თვისებას. | იზაფეთის მსაზღვრელი ნებისმიერ არსებით სახელთან ვერ შექმნის შესიტყვებას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრული თავისუფალი შესიტყვებაა და აქედან გამომდინარე, მსაზღვრელთა რაოდენობის გაზრდა თავისუფლად შეგვიძლია. შეიძლება ერთი ან მეტი ზედსართავი მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის ჩავსვათ, მაგრამ ანალოგიურს ვერ ვიტყვით | იზაფეთზე. | იზაფეთში დამატებითი მსაზღვრელი შესიტყვებას მხოლოდ წინ დაერთვის. მაგალითად თავისუფალი შესიტყვებაა და ვიტყვით: Güzel, kocaman, büyüleyici saray – ლამაზი, უზარმაზარი, მომაჯადოებელი სასახლე; Bencil, kaba, tembel bir adam – ძუნწი, უხეში, ზარმაცი კაცი. ვერ ვიტყვით: Mermer güzel saray – მარმარილოს ლამაზი სასახლე; Taş yıkık duvar – ქვის დანგრეული კედელი. | იზაფეთს დამატებითი მსაზღვრელი

მოუდის თავში და აუცილებელია დავიცვათ რიგითობა: *Güzel mermer saray* – ლამაზი მარმარილოს სასახლე, *Yükük taş duvar* – დანგრეული ქვის კედელი. გამოვდივართ ისევ იქიდან, რომ I იზაფეთი არსებით სახელთა მყარი შესიტყვებაა და მისი გახლენა დაუშვებელია.

ატრიბუტული მსაზღვრელი შეგვიძლია ხარისხებში ავიყვანოთ, ვანარმოოთ ზედსართავი სახელის ხარისხი. I იზაფეთის შემთხვევაში კი ეს გამორიცხულია. ასე მაგალითად, ვიტყვით: *Daha güzel saray* – უფრო ლამაზი სასახლე, *Çok güzel saray* – ძალიან ლამაზი სასახლე, *En güzel saray* – ყველაზე ლამაზი სასახლე. ვერ ვიტყვით: *Daha mermer saray* – უფრო მარმარილოს სასახლე, *Çok mermer saray* – ძალიან მარმარილოს სასახლე, *En mermer saray* – ყველაზე მარმარილოს სასახლე.

ატრიბუტული მსაზღვრელი ძირითადად ზედსართავი სახელითაა წარმოდგენილი, I იზაფეთის ორივე კომპონენტი კი, ცალკე-ცალკე აღებული, არსებითი სახელია.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ I იზაფეთი არ არის ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობა. რადგან, როგორც დავინახეთ, მსაზღვრელს ზედსართავი სახელის არც ერთი ფუნქცია არ გააჩნია. განსხვავებით მეორე და მესამე იზაფეთისა, პირველი იზაფეთი არ გვიჩვენებს კუთვნილებით-დანომნიშნულებით ურთიერთობას, მაგრამ მხოლოდ იმის გამო, რომ მსაზღვრელი მასალას აღნიშნავს, მას ვერ მივანეროთ ზედსართავი სახელის ფუნქციებს. გარდა აღნიშნულისა, I იზაფეთით გამოვხატავთ მიმართვის სახელებს, ტიტულს, ნოდებასა თუ პროფესიას, რასაც აგრეთვე ვერ განვიხილავთ, როგორც ატრიბუტულ მსაზღვრელ-საზღვრულს. *Bayan Ayşe* – ქალბატონი აიშე, *profesör Nino* – პროფესორი ნინო, *Sultan Suleyman* – სულთანი სულეიმანი და მსგავსი მაგალითები ხომ წმინდა წყლის ორი არსებითი სახელის შესიტყვებაა.

ამრიგად, არაერთ მაგალითზე დაყრდნობით დგინდება, რომ I იზაფეთი სამართლიანად უნდა იკავებდეს ადგილს იზაფეთურ კონსტრუქციებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანდრონიკაშვილი, ანთიძე-კახიანი, გარდავაძე 2010: მ. ანდრონიკაშვილი, ნ. ანთიძე-კახიანი, დ. გარდავაძე, თანამედროვე არაბული ენის სახელმძღვანელო, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
2. Лингвистический энциклопедический словарь“ научно-редакционный совет издательства «Советская энциклопедия», Институт языкознания АН СССР, Москва, «Советская энциклопедия» 1990.
3. ბანგუოღლუ 2007: T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
4. გენჯანი 1992: T.N. Gencan, Dilbilgisi, Lise I-II-III, İstanbul, Ka-naat Yayınları.
5. ედისკუნი 2003: H. Ediskun, Türk Dilbilgisi, İstanbul, Remzi Ki-tabevi.
6. ერგინი 1985: M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Boğaziçi Ya-yınları.
7. თურქსევენი 1995: A. Türkseven, Takısız Ad Tamlaması Olabilir mi? Çağdaş Türk Dili, sayı 77/78.
8. იარდიმჯი 2005: M. Yardımcı, Yazılı Anlatım İlkeleri, Ses ve Şekil Bilgisi, 3.Basım, Ürün Yayınları.
9. კონონოვი 1956: А.Н. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, Издательство академии наук СССР, Москва-Ленинград.
10. კორკმაზი 1992: Z. Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
11. ჰარუთი 1992: S. Harut, Türkçede Takısız Tamlama Yanılısı, Çağdaş Türk Dili, sayı 57.
12. ჰენგირმენი 2005: M. Hengirmen, Türkçe Dil Bilgisi, Ankara, Engin Yayın Evi.

First Izafet in Turkish Language

Summary

In Turkish, the so-called *izafet* denotes a specific dependance relation between two nouns where the first member of the construction is the determinans and the second member is the determinandum. There are three types of *izafet*: In the first, the attributive determinans can express a) matter, whereas the noun expresses the thing made of this matter (for example: *mermer saray* – ‘marble palace’, *gümüş bilezik* ‘silver bracelet’; or b) a title, rank, or profession: *bayan Ayşe* ‘lady Ayshe’, *profesör Nino* ‘Professor Nino’. The second type of *izafet* expresses a general possessive-destinational dependence relation between determinans and determinandum, for example: *kadın şapkası* ‘woman’s hat’, *çocuk çorabı* ‘child’s sock’. The third type of *izafet* expresses a concrete (specific) possessive-destinational dependence between determinant and determinandum: *bu kadının şapkası* ‘the hat of this woman’; *çocuğumun oyuncacı* ‘the toy of my child’.

The question of the first type of *izafet* is still debated in Turkish linguistic circles. If we look at Turkish grammar text-books we will notice that there is no place for the category of the first *izafet* in the classification of *izafet* constructions. This is to be explained by the fact that in this type of *izafet* construction the determinans designates material, substance and the like, and that it obtains the functions of an adjective. As appears from this, the first *izafet* is discussed not as a relation between two nouns (*ad tamlaması*), but as a relation between adjective and noun (*sifat tamlaması*).

But the first *izafet* construction actually expresses a relation between two nouns since in the determinant in this construction has not even one function of an adjective. Unlike the second and the third *izafet* constructions, the first *izafet* does not code possessive-destinational relations, but the fact that the determinans denotes a material is not a sufficient reason for attributing the functions of an adjective to this construction. We want to demonstrate the specific difference between the first *izafet* and the attributive determinans-determinandum construction as a difference between a permanent syntagm of nouns and a free syntagm of attributive possessive-destinationals. On the basis of many examples we can say that the first *izafet* has its fair place among *izafet* constructions.

სამარე სიტყვის წარმომავლობის შესახებ

სტატიის მიზანს წარმოადგენს ქართული ენის ერთ-ერთი უძველესი ლექსიკური ერთეულის აგებულების და მნიშვნელობის გარკვევა ისტორიულ პლანში, არ ვეხებით მის ეტიმოლოგიას.

ცნობილია, რომ დანიშნულების გამომხატველი არსებითი სახელები ქართულში იწარმოება **სა-** თავსართითა და **-ე** ბოლოსართით, როგორც, მაგალითად, სიტყვებში: საქუდე, სავაზნე, სათითე, სამელნე და ა.შ.

აღნიშნული მოდელის მიხედვით, ჩვენი საკვლევი სიტყვა **სამარე** – „ს.საფლავი, могила – гробница“¹ – იშლება შემდეგ შემადგენელ ნაწილებად: **სა-მარ-ე**, სადაც გამოიყოფა **-მარ-** ფუძე, რომელიც იმავდროულად დამოუკიდებელი სიტყვაა როგორც ქართულში (**მარ-**ი), ასევე სომხურშიც **մար** (**mar**). გვევლინება რა საერთო ლექსიკურ ერთეულად, ორივე ენაში გამოხატავს „საწყაო“ (ანუ „ჭურჭელს“). ასე, მაგალითად, ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში² ვკითხულობთ: „**მარი** არს **ხოსი**, რომელ იქმნების საწყაოდ ათი ქსესტი“; დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც შეტანილია ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა: „**მარი**, ს, **ხოსი**, ათი ქსესტი, ე.ი. თხუთმეტი ძველი ლიტრა, დაბეჭდილს დაბადებაში ჰსწერია საწონი“³; საინტერესოა, რომ სიტყვა **მარი** ფუძის სახით და იმავე („ჭურჭელი“) მნიშვნელობით ფიქსირდება მისგან წარმოებულ სიტყვაში **მარ-ან-**ი („სადვინე სახლი“), სადაც **-ან** ელემენტი მრავლობითობისა და სიტყვის მანარმოებელ სუფიქსად გვევლინება (ანალოგიურად **ჭაპი** და **ჭაპანი** სიტყვებისა.).

როგორც ითქვა, ლექსემა **მარ-**ი დამონმებულია ძვ. სომხურ ენაშიც იმავე **մար** (**mar**) ფორმითა და მნიშვნელობით⁴.

¹ დ.ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ. 1984, გვ.1086; აგრეთვე ფიქსირდება ილ.აბულაძის ლექსიკონში; ოთხთავის სიმფონია ლექსიკონში და ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში.

² ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, 1991, გვ.440-1.

³ დ.ჩუბინაშვილი, დასახელ. ნაშრ., გვ. 671.

⁴ ძვ.სომხური ენის ახალი ლექსიკონი, ერ. 1981, ტ. II, გვ. 216; სტ.მაღახასიანცი, სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერ., 1944, ტ. III, გვ. 270.

არაერთი მკვლევარი დაინტერესებულა მისი წარმომავლობის საკითხითაც¹.

სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმად აღიარებენ, რომ ეს სიტყვა „საწყაოს“ წარმოადგენს. კვლევებისას ძირითადი აქცენტი გადაჰქონდათ სიტყვის ეტიმოლოგიაზე და სესხების გზებზე. არმენისტიკაში მიიჩნევენ, რომ ეს ლექსიკური ერთეული (მარ-ი) სომხური ნასესხობაა ქართულში².

ქართული და სომხური ენის მონაცემებიდან ნათლად ჩანს, რომ ჩვენთვის საინტერესო სიტყვას (მარი) უნდა აღენიშნა სამეურნეო დანიშნულების სხვადასხვა ზომის და მოცულობის თიხის ჭურჭელი რაიმე თხევადი, ფხვიერი, მარცვლოვანი ნივთიერების შესანახად, ან მათი რაოდენობის გასარკვევად. ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართულ სინამდვილეში მისი სხვა, არასამეურნეო დანიშნულებით გამოყენებაც დაიწყო, კერძოდ, მიცვალებულის დასამარხავად, რაც აისახა სიტყვაში „სამარე“. ანუ „მარი – მიცვალებულის სათავსი“ – თიხის ჭურჭლისთვის განკუთვნილი ადგილია, სადაც მიცვალებული იყო ჩასვენებული. ამდენად ლექსიკური ერთეული „სამარე“ საქართველოში ქვევრსამარხების ეპოქისათვის დამახასიათებელ და იმ ხანის დაკრძალვის ტრადიციების ამსახველ სიტყვად უნდა მივიჩნიოთ. ის უთანაბრდება ქართ. „ქვევრის“ ერთ-ერთ ფუნქციას – მასში მიცვალებულის დასამარხად გამოყენებას, რაც აისახა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ტერმინშიც „ქვევრსამარხი“.

ცნობილია, რომ „საქართველოში ქვევრსამარხები³ გავრ-

¹ ამ საკითხში სხვადასხვა ვარაუდია გამოთქმული: ზოგი მკვლევარი მას აკავშირებს ფალაურ აღდგენილ **mār* ფორმასთან; ზოგი უშუალოდ ბერძნულ, ან ირანული ენობრივი სამყაროდან შუამავალი ბერძნული ენის გზით შესულ სიტყვასთან, რომელიც დაფიქსირებულია ბერძენ ავტორებთან *μάρι* ფორმით; ზოგი სანსკ. *mātra* („საწყაო“) სიტყვასთან. ჩვენთვის საინტერესო ლექსემა დაფიქსირებულია რუსულშიც *мера* „საწყავი“ ფორმით.

² ჰრ.აჭარიანი, სომხური ენის ძირთა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ერ.1977, ტ. III, გვ.273.

³ ქვევრსამარხი – ინჰუმაციური სამარხის ერთ-ერთი სახე, როდესაც მიცვალებულს ათავსებენ ქვევრში ან თიხის სხვა ჭურჭელში. ქვევრსამარხები ცნობილია დინასტიამდელ ეგვიპტეში, ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ანატოლიასა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებში, გვიანდელი ელამური ხანის სუსაში, ანატოლიაში, ყირიმში (ძვ.წ. I საუკუნე), სამხრეთ ამერიკაში, ანტიკური წყაროე-

ცელდა ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულს და კოლხეთში არსებობდა ძვ.წ. I საუკუნემდე. სამარხად იყენებდნენ სამეურნეო დანიშნულების ქვევრებს, ჩვილ ბავშვებს ზოგჯერ ორყურად დერგებით მარხავდნენ. კოლხეთში დადასტურებულია სამარხისათვის სპეციალურად დამზადებული ქვევრების გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა¹.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, (მოყვანილი ციტატიდან აგრეთვე ჩანს), რომ საქართველოში სამარხისათვის მზადდებოდა სპეციალური ქვევრები, ჩვენი ინტერპრეტაციით: **მარე-ბი**, რაც აისახა სიტყვაში „**სამარე**“.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ილ.აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973;
2. ედ.ალაიანი, თანამედროვე სომხურის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-II, ერ., 1979.
3. ი.გაგოშიძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბ. 1986, ტ.10.
4. რამაზ გორგაძე, „ქართულ-სომხური საერთო ლექსიკონის წარმომავლობის შესახებ (მამფალი, მარი, მარანი)“, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, VII, თბ., 2013;
5. თანამედროვე სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერ., 1980.
6. ჰრ. აჭარიანი, სომხური ენის ძირთა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ტ. III ერ. 1977, (სომხ. ენაზე).
7. თანამედროვე სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-II, ერ., 1972.
8. სტ.მალხასიანცი, სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III, ერ., 1944.
9. ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, 1991.
10. ს.ტერვიშიანი, ინდოევროპული წინარეენა, კ.პოლისი, 1887, (სომხ. ენაზე).

ბის მონაცემების მიხედვით, მიცვალებულებს თიხის ჭურჭელში მარხავდნენ იტალიაშიც (I საუკუნე).

¹ ი.გაგოშიძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბ. 1986 ტ.10, გვ. 511.

11. სომხურ-რუსული ლექსიკონი, ერ., 1984.
12. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, 1950-1964.
13. ძვ.სომხური ენის ახალი ლექსიკონი, ტ. II, ერ. 1981.
14. გ. ლაფანციანი, სომხური ენის ისტორია, ძველი პერიოდი, ერ. 1961 (სომხ. ენაზე).
15. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953.
16. ნ.ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, თბ., 1961.
17. დ.ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ. 1984.
18. გ.ჯაჭუკიანი, სომხური და ძველი ინდოევროპული ენები, ერ., 1970 (სომხ. ენაზე).
19. ჰ.ჰიუბშმანი, სომხურის გრამატიკა, ერ., 2003 (სომხ. ენაზე).
20. Джаукян Г. Б., Взаимоотношение индоевропейских, хуритско-урартских и кавказских языков, Ер., 1967;
21. Джаукян Г. Б., Сравнительная грамматика армянского языка, Ер., 1982.
22. ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, ქართველური ენების ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.

Ramaz Gorgadze

About the origin of the Georgian word სამარე (samare)

Summary

The aim of the article is determination of structure and meaning of one of the oldest Georgian lexical unit in historical aspect.

The researched word **samare** “Tomb”, is formed by the prefix **sa-** and suffix **-e (sa-mar-e)**, where the root is **მარ (mar)** which is also an independent word and a part of Georgian-Armenian common vocabulary. In both languages this word was expressing a “measure tank” for liquid, loose, granular substances.

In our opinion, in Georgian reality, later the word **mari** was used also in other meaning, in particular, to bury deceased, which was reflected in the word “Tomb” **samare** (“burial place for deceased”).

We can say that in Georgia were preparing special burial pitcher, in our interpretation: **მარ-ი (mar-i)**, which is reflected the subject of our research - word “samare”.

**აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები
საქართველოს მთის (მთიულური, გუდამაყრული,
თიანური) დიალექტებში**

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ერთ ნაწილს საერთო თემისა „თურქიზმები ქართული ენის დიალექტებში“. ამჯერად განვიხილავთ საქართველოს მთის სამ დიალექტს, რომლებიც მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან, მოსახლეობაც შერეულია. მიწების სიმცირის გამო აქ (თიანეთი, მთიულეთი, გუდამაყარი) ადრიდანვე ჩამოსახლებულან ფშაველები და ხევსურები, რომლებსაც მჭიდრო ურთიერთობა აქვთ ადგილობრივ, მკვიდრ მოსახლეობასთან-თიანელებთან. მოახალშენეთა მეტყველება და ადათ-წესები საკმაოდ კარგადაა შემონახული კომპაქტურად დასახლებულ ადგილებში. დიალექტოლოგიური ჩანაწერების მიხედვით აქ სამი მეტყველება ისმის: ივრისხეური ფშაური, ივრისხეური მოხეური და საკუთრივ თიანური. მოყვანილი ნიმუშებიდანაც ჩანს, რომ მოსახლეობის ხშირი მიმოსვლისა და საქმიანი კავშირების გამო სამივე მეტყველებას ერთმანეთის გავლენა განუცდია.

როგორც ცნობილია, საქართველოს მთის ტერიტორიაზე ქართველებთან ერთად კავკასიის მეზობელი თურქული ტომებიც ცხოვრობდნენ, რომლებმაც შემდგომში ჩრდილოეთისკენ გადაინაცვლეს (თოფჩიშვილი, 1987,7). ამ ტომებს საუკუნეების განმავლობაში მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ და აქვთ საქართველოს მთის მოსახლეობასთან, მათ შორის მთიელებთან, თიანელებთან და გუდამაყრელებთანაც. მოსახლეობის ადგილგადანაცვლება, რომელიც არსებით გავლენას ახდენს ცხოვრების მრავალ მხარეზე, სხვადასხვა საზოგადოებრივი მეცნიერების ყურადღების ცენტრში ექცევა. მოსახლეობის მიგრაციის ეთნოგრაფიული შესწავლა მთავარ ყურადღებას აქცევს იმას, თუ რა გავლენას ახდენს ახალი საცხოვრებელი გარემო გადასახლებულთა ყოფა-ცხოვ-

ოვრებაზე, წეს-ჩვეულებებზე, ტრადიციებზე. მთის მოსახლეობის მეზობლებთან შეხვედრის ძირითად ადგილს უმთავრესად კავკასიის საზამთრო საძოვრები წარმოადგენდა. როგორც ეთნოგრაფი როლანდ თოფჩიშვილი აღნიშნავს მათ განსაკუთრებით მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ მესაქონლეობის, კერძოდ მეცხვარეობის სფეროში. ამ კავშირების შედეგია მთიელთა ლექსიკაში აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ერთეულების არსებობა. აქ ძირითადად თურქული ლექსიკა სჭარბობს, თუმცა მრავლადაა არაბული და სპრსული წარმოშობის სიტყვებიც. ნასესხობების გამოყენების სფერო, გარდა მეცხვარეობისა საკმაოდ მრავალფეროვანია. იგი ეხება მთიელთა ცხოვრების მრავალ მხარეს. ეს არის ფლორა, ფაუნა, საყოფაცხოვრებო ნივთები, ნათესავ- მეგობრების, ხელობა-მოსაქმეობის, წოდებების ამსახველი ლექსიკა. გრამატიკული მახასიათებლების მიხედვით ნასესხები ლექსიკა შეიძლება წარმოადგენდეს ზმნებს, ზმნიზედებს, არსებით სახელებს, კავშირებს, თანდებულებს და სხვ.

ამ ნასესხობებში არსებული ცვლილებები საინტერესოა ფონეტიკური თვალსაზრისითაც. ეს ცვლილებები ხშირ შემთხვევაში საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ სესხების გზები, დრო, ადგილი, სემანტიკური გადახვევები მათ ძირითად მნიშვნელობებთან შედარებით.

ხელობა-მოსაქმეობის აღმნიშვნელ ტერმინთაგან საინტერესოა სიტყვა:

თოლმაჯ-ი// თალმაჯი // თვალმაჯი-თარჯიმანი;

აქედანვეა ქართული დერივატებით ნაწარმოები ზმნა **თოლმაჯობა** - თარჯიმნობა: „ქისტებმ იციან თალმაჯი“ (შანიძე, 1984, 331), აქვე დასტურდება ეგვევ სიტყვა შემდეგი სახეცვლილებებით: თვალმაჯა, **თოლმაჯი** (შანიძე, 1984, 328). ეს სიტყვა წარმოშობით თურქულია. იგი წვრილად აქვს განხილული ცნობილ თურქოლოგს მ. რესენენს. შდრ., რუსული толмач, ყარაჩაული tolmaç, ოსმ. dilmaç// dilmanç, უიღურული tilmaçi, ჩალათაური tilmanç (Räsänen, 1969), სალიტ. თურქ. dilmaç(-cı) = tercüman თარ-

ჯიშანი (TS). თურქული i, i, o, ö, u, ü ხმოვნების ქართულში -ვი/-ვა ბგერათკომპლექსში გადასვლა დადასტურებულია აკად ს. ჯიქიას მიერ სამცხე-საათაბაგოს ქართული მოსახლეობის თურქულ მეტყველებაში და მის მიერვე გამოკვლეულ XVIII საუკუნეში შედგენილ ქართულ-თურქულ სასწავლო წიგნში (>დვიზილ- დილერ< düzeldiler, გვეზ>göz, გვირჯისტანი > gürcistan და სხვ.), (ჯიქია, 1954, 201). ამავე რიგისაა ჩვენს საკვლევ მთის დიალექტებში დადასტურებული 'თვალმაჯიც'.

იხტილატი < არაბ. قورعان თურქ. ihtilât- მეგობრული ურთიერთობა, ახლო ნაცნობობა : "ჯერ სახლში დამპატიჟეს, **იხტილატი გამინიეს**, მერმე ვნახოთ ერთი ცხვირში მცემს, მეორე მეჯიდება" (შანიძე, 1984, 334). თანამედროვე თურქულში ეს სიტყვა სხვა მნიშვნელობებთან ერთად (ihtilat etmek, ihtilat yapmak - ერთი ავადმყოფობის სხვა ავადმყოფობაში გადასვლა, კომპლიკაცია TS) ნიშნავს ახლო ნაცნობობას, მეგობრულ ურთიერთობას (მუსტ.).

ქართული ნიადაგით შეიძლება აიხსნას თურქული t თანხმოვნის გამკვეთრება (t<ტ: იხტილატი).

ქემხუდი- / ქედხუდი- - ძუნწი, ხელმოჭერილი (ქავთარაძე, 1985, 341). ქედხუდი- ძვ. ვაჭარი: "ეგ რო ქალაქჩი გაიგეს ქემხუდებს გააქუ ხუნეშაო" (ქავთარაძე, 1985, 324); "ქემხუდის პური არ იჭმევაო" (ქავთარაძე, 1985, 324). სიტყვა დასტურდება ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში: **ქედხუდა (ქედხუდისა):** >სპარს. 'ქედხოდა' და ნიშნავს 'მამასახლისს'. (ქეგლ. VII, 263). სიტყვა თანამედროვე თურქულში არ გამოიყენება, მაგრამ აქტიურად იხმარებოდა საშუალო და ძველ თურქულშიც და სპარსულის მსგავსად 'მმართველს, მამასახლისს, ეკონომს' აღნიშნავდა (Must., Mag.). როგორც ვხედავთ, მთის მოსახლეობაში სიტყვის მნიშვნელობის განაწვლებასთან გვაქვს საქმე.

სემლისა: 'სემლისას ინგუშურად ეწოდება ნუტი, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს სალოცავზედას, ზედა სალოცავს, ანუ სალოცავი (ითონიშვილი, 1985). თუ ხევის რიგ სოფლებში (გარბანში, ყაზბეგში, გველეთში) 'სემლისა' ანუ 'ამლისაძ' სალოცავს წარმოადგენდა, სოფ. სნოში 'ამლისა' ეწოდება ამავე

სალოცავის სახელზე შეწირულ სახნავ ნაკვეთს- ე.წ. ხატის ყანას. დროთა განმავლობაში ეს სალოცავი და მასთან დაკავშირებული რიტუალი დავიწყებას მიეცა, ხოლო მიწის ნაკვეთის მისი სახელი დღემდე შემორჩა (ითონიშვილი, 1986, 138). ჩვენი ვარაუდით, სიტყვა 'სემლისა' არის არაბულ- სპარსულსა და თურქულშიც დამკვიდრებული სიტყვა sema (არ. سماء- სიტყვის მრავლობითი რიცხვი კი ასე იწერება سماء (ბუდ.) და ნიშნავს 1. ღვთისადმი მორჩილებას, 2. მუსლ. მევლევის დერვიშთა ლოცვას. Semahane – არის ადგილი, სადაც მევლევის დერვიშები ლოცულობენ (მუსტ., ბუდ., TS, 1727). მუსლიმურ სამყაროში sema-მევლევის ორდენის წევრთა მიერ მუსიკის თანხლებით ხელგაშლილად ტრიალით შესრულებული ლოცვის ამსახველი საზეიმო ცეკვაა (TS, 1727). არაბული ბგერა ڭ(აინი) ქართულში გადმოსვლისას ან საერთოდ იკარგება, ან გვაძლევს 'ყ' ან 'ღ'- ბგერას, რასაც ჩვენს შემთხვევაშიც აქვს ადგილი. (შდრ. arab. غريب – ქართულში გვაძლევს 'ღარიბსაც და ყარიბსაც, სალიტ. თურქულის ayıp>არაბ. عيب-ამ შემთხვევაში ქართულში წ სრულიად დაკარგულია; ქართულის აჭარულ დიალექტში თურქულის მეშვეობით შემოსული არაბული სიტყვა ყურღანი < kurgan < ar. يخرات და ა.შ.) (გურგენიძე, 1973, 137).

ტოპონიმად „სემლისას' დამკვიდრება ამ მიდამოებში ისლამის აღმსარებლობის ხალხის ცხოვრებას ადასტურებს. ამავე მიზეზითაა, რომ მთიელთა მეტყველებაში გოცების, დანანების, ან ალტაცების გამოსახატავად იხმარება გამოთქმა 'ალახ, ალახ': 'ალახ, ალახ, სიკუდილს გადარჩა , ალახ, ალახ, — ცუდუბრალოდ დასაჯა' (ქავთარაძე, 1985, 44). 'ალაჰს' უკავშირდება აგრეთვე: „რალაც შესაწირავისა და ღვთაების სახელი. მონადირეები ჯიხვს რომ გაატყავებენ, ფაშვ. ნაწლავებს და თავს გადაყრიან და თან დააყოლებენ: — ეს ალასაო' (ქავთარაძე, 1985, 50). რალა თქმა უნდა სიტყვა 'ალახ, ალა-მუსლიმანთა ღმერთს Allah-ს აღნიშნავს.

რელიგიასთან უნდა იყოს აგრეთვე დაკავშირებული თურქული წარმომავლობის სიტყვა 'კულუხი' (მთ., ფშ., მოხ.), რაც წარმოადგენს ღვინის ღალას ხატისთვის. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს 'ხატებს წინათ მამულები ჰქონდათ ბარში: 'კულუხი საზოგადოდ ღალა არის, უფრო კი სასმელებისას

ჰქვია' (ა. შანიძე, I, 346).

ყულუხ-ი < თ. kulluk- თაყვანისცემა, მონობა, მსახურება; საყარაულო ფიხური (mag., TS). ჩვენს განსახილველ მთის დი-ალექტებში ხშირია **გადასახადის, ბეგარისა** თუ **ფულის** აღმნიშ-ვნელი ტერმინებისთვის აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვებ-ის გამოყენება. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი:

არბით-ი - თუ ვინმემ ასე თუ ისე მონაწილეობა მიიღო კა-ცის მკვლელობაში , მასაც ახდევინებენ ფულის განსაზღვრულ რაოდენობას. ამ გადასახადს ეწოდება **არბითი** (შანიძე, I, 282). სიტყვა არაბული წარმოშობისაა და თურქულშიც არის დამ-კვიდრებული : არ. **arbede**-ჩხუბი, დავა, შეტაკება, ხმაური, ყვი-რილი, აურზაური (must., mag., TS). მაგრამ მას არა აქვს რაიმე გადასახადის მნიშვნელობა. (შდრ. საერთაშორისო სიტყვა 'არ-ბიტრი').

ბურყუყ-ი - მრგვალ რიცხვზე მეტი ერთეული, ზედმეტი ნაშთი, ოცის თავს რომ ასცდება, იტყვიან: 'ბურყუყი რამდენი დარჩაო. ასორმოცდაშუიდრი შუიდი ბურყუყია' (ქავთარაძე, 1985, 185). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში 'ბურყული (ბურყულისა)საუბ., ხურდა, წვრილი ფული. „სენი ცოტაოდენი ბურყული გამომყვა' (ქეგლ., I, 1196). იხმარება იმერულ დი-ალექტშიც: 'ხურდად დარჩენილი წვრილი ფული –იგივეა, რაც ბურყული' (ქეგლ., I, 1196). ბურყუყ-ი > თურქ. **Buçuk**- ნახევარი, bir buçuk-ერთნახევარი; შდრ. პატრონიმი 'ბურყუყური'; buçukçu- რი-ნოვნიკი, რომელიც ხალხში სულთნის მიერ ნაწყალობებ წვრილ ფულს ისროდა (must.).

დრამბა-ი - ლითონის ფული (20-25 კაპ., ვერცხლის ფული); იხმარება სპილენძის მნიშვნელობით. „ჰემსურებმა იმ კაცს სა-ფასურჩი დრამბაი მაითხოვეს. იმ დრამბაის სპილენძს ეძახიან." (ქავთარაძე, 1985., 231). დრამბაი > ბერძნ. Drahmi-ბერძნული მონეტა (must., TS); ფონეტიკური თვალსაზრისით ადგილი აქვს 'h' თანხმოვნის დაკარგვას და ბაგისმიერი 'm' თანხმოვნის გავ-ლენით მოხეურში 'ბ' თანხმოვნის გაჩენას. შედეგად მივიღეთ: დრამბა > drahmi<drami<drambi.

ყალან-ი - გადასახადი (გიგინეიშვილი, I, 1961, 564); ქართუ-ლი ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით 'ყალანი (ყალა-ნისა): ძვ. ბეგარა, გადასახადი (ქეგლ., VII, 502): „აიღეს თავისი

ყალანი სუყველგან, მისცეს მთიულებმა“ (შანიძე I., 1984, 171); ‘მააშორა ბიჭმა ხოყანას ყალანი (გიგინეიშვილი, I, 1961, 98); ყალანი-ბეგარა, გადასახადი, ხარჯი. ‘ყალან აშორე თავსაო, ყალანს ნუ დაზდებ თავსაო’ (შანიძე, I, 1984, 210, 9, 14); ‘ხვთის ყალანი მედო, ხვთის მოცემული იყო შვილი და ისევე ღმერთმა წამართოვო’ (შანიძე., I, 1984, 427). ეს სიტყვაც თურქულია და წარმოადგენს თურქული ზმნის kalmak-ის (=დარჩენა) მიმღეობის ფორმას:> kalan-დარჩენილი, ის, რაც დარჩა, ნაშთი, ნარჩენი (მუსტ., მაგ.).

ნასესხები ლექსიკა დასტურდება აგრეთვე მთის ფლორისა და ფაუნის ამსახველ ლრქსიკაში:

ჩალანდარ-ი – ბოტ. წყალმცენარეა, მარადმწვანე, მოთუთქულს ხმარობენ სიმსივნის დასაცხრომად(ივ. ქავთარაძე, 364); ჩალანდარი (კახ.) წყლის წინმატი, მცენარეა (მაყაშვილი, 1948; ღლონტი, 1971, 649). ჩალანდარი (ჩალანდრისა) -კუთხ. თუშ. –იგივეა, რაც წყალნაწყენი (ქეგლ., VIII, 420); ჩიხანდარი/ჯიხანდარი, მაყაშვილთან ჩალანდრი არის Veronica Annagellis; ა. ბოროვცოვის მიხედვით იგი თურქულია (**čuyundir**) – ‘ბოლოკის მსგავსი ცნობილი მცენარე;’ ‘ნითელი ჭარხალი’ (თუშმალიშვილი, 1982, 97).

თურქულში გვაქვს ამავე მცენარის იდენტური წყალმცენარე, რომელიც წყალში, ან მდინარის ნაპირას იზრდება, იგი მრავალწლიანია, ჭრელი ყვავილები აქვს. ორლებნიანთა ოჯახს (cuha çiçeğigiller) განეკუთვნება და cuha çiçeği (TS 454) ჰქვია. თურქულ დიალექტებში კი გვაქვს: çukurt – sonbaharda bataklıklar içinde çıkan bir çeşit saz (ედირნეს ილჩე-THASDD-შემოდგემაზე ჭაობებში აღმოცენებული ერთგვარი მცენარე.

ქუბი: ხევში ‘ქუბი’ ეწოდება ჟოლოს, ვინაიდან იგი დარიალის ხეობის ამ ადგილზე ის ბლომად მოდის, მას შეარქვეს ქუბა(ვალ. ითონ., ხევის ტოპ., 145). ქუბი (ქუბისა) კუთხ. მოხევ., იგივეა რაც ჟოლო (ქეგლ. VIII, 368). თურქულში გვაქვს იდენტური მცენარე ‘küpe çiçeği- პატარძლის ყვავილი.’must., TS). Küpe-თურქულად ‘საყურეს’ ნიშნავს; ანალოგიურად თურქულში არის სხვა მცენარეთა სახელებიც, რომელთა შემადგენელი ნაწილია küpe.: küpe ağacı(ბოტ. სამკურნალო ალთე-Althae officinalis), salkım küpe, hasekiküpesi (bot,წყალიკრეფია, TS, 1264) და ა.შ.

ყარტი – უმერქნო მცენარის ხმელი ღერო; გადატ. ბალახ-ბულახი; დაცინვით უწოდებენ მდარე ხარისხის თამბაქოსაც; ‘კარტოხაის ყარტები’; ‘მათიბე გიგიაჲ? რაი მავთიბე, ყარტი-ლაა, თივა კი არა!’ (ქავთარაძე, 1985, 349). ‘ყარტი’ გვაქვს მთის სხვა დიალექტებშიც(ფშ., ხევს., მოხ., თუშ., მთიულ., გუდამაყრ.,) და ნიშნავს ‘ყვავის ნამჯას’ (რაზიკაშვილი, ‘ივერია’ 150, 1900). შვილის (ჭვავის) ჩალის სახურავი, თამბაქოს ღერო(დიალექტ.), მარცვლისგან დაცლილი სვილის ძნა, ბალახ-ია ერთგვარი, ხმელი ბალახის ღერო (ლლონტი, I, 603). ‘ყარტი’ იდენტური უნდა იყოს თურქული წარმოშობის სიტყვისა kartalli otu- ბოტ.გვიმრა(სიტყვასიტყვითი თარგმანი –ყვავის ბალახი), ლათ. *Pteris aquilina*.

ყარღან-ი – ბალახია მომლაშო და მოყვითალო, ყიზლარში იზრდება კარტოფილის ბუჩქივით (ქავთარაძე, 1985, 349). ყარღანი (ყარღანისა) ბოტ. მრავალწლოვანი ბუჩქბალახა მცენარე ნაცარქათამასებრთა ოჯახისა; გავრცელებულია მლაშობებზე ითვლება ცხვრის კარგ საკვებად (ქეგლ., VII, 510, 511). ა. მაყაშვილის ბოტანიკურ ლექსიკონში ყარღანი – *salsola dendroides* Pall(=*Salsola Verrucosa*) — ყარღანი (მაყაშვილი, 1948,58). ა. შანიძესთან: — ‘ყარღანი’ გავრცელებულია ხევში, ფშავსა და თუშეთში: მომწარო, მლაშე ბალახია, იზრდება შირაქსა და ყიზლარში. ზამთარში საუკეთესო საკვებაა ცხვრისთვის, როგორც ავშანი. მლაშე ადგილას ამოდის და მლაშეა. საქონელს იქ მარილი არ უნდა (შანიძე, I, 428). სიტყვა თურქული წარმოშობისაა > *Kargı-* ბოტ. 5-6 მეტრის სიმაღლის მრავალწლიანი მცენარე, ღერწამი; *kargılık-* კი ადგილია, სადაც ღერწამი იზრდება, ‘ღერწამიანი.’ (TS, 1086), მ. რესენენტან დადტურდება თურქული წარმოშობის მცენარე *karlygan-* ‘ძახველი (Rasanen, 1969, 240). ჩვენს დიალექტებშიც გეოგრაფიული ადგილის მანარმოებელი **-იან** სუფიქსის მეშვეობით მივიღეთ ‘კარგიანი’>ყარღიანი>ყარღანი, ანუ ადგილი, სადაც ღერწამი, ან მსგავსი მცენარე ხარობს. (გ>ღ ბგერ-ათმონაცვლეობა ფონეტიკისთვის ჩვეული მოლენაა,მდრ. თურქ. *kurgan*< ქართული ‘ყორღანი’ და სხვ.

ჩარად-ი – ბოტ. ქერის ჯიშია, რომელსაც მარცვალი ოთხ პირად ასხია. ‘მოხევეებში იცის, ოთხ-კუთხია’(გუდამაყ.), ჩარა-

თი-მოხ, იგივე ჩარათანი(ქერი), მოფ. ქერშვილი (შანიძე, I, 438). სიტყვის ფუძეა 'ჩარ > სპ. çar-ოთხი, რაც მცენარის გარეგნულ აღწერასაც ემთხვევა: 'ჩარათ ე.ი. ოთხ პირად ასხია მარცვალი'.

ტარიგ-ი: სატარიგე ბატკანი (შანიძე, I, 1984, 406), სა-პირისპიროა სავერძე ბატკანი. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში გვაქვს სიტყვა 'ტარიგი', რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა 'ერთ წლამდე ბატკანი' და მეორე მნიშვნელობაა 'ის რაც მსხვერპლად უნდა შეწირონ, სამსხვერპლო' (ქეგელ, 418). თურქულში გვაქვს სიტყვა tarik, რომელსაც სხვა მნიშვნელობებთან ერთად აქვს 'გზის, სარწმუნოებისადმი თავშეწირული ადამიანის, განდევნილის' მნიშვნელობა. შესაძლოა სწორედ სიტყვის ამ მნიშვნელობას უკავშირდებოდეს სატარიგე, ანუ სამსხვერპლო ბატკანიც.

ქეჩი - თხა(ფშ., მთ., ხევი, მოფ., შანიძე I, 418). ქეჩი- ცხვრის ფარის წინამძღოლი ვაცი, რამდენიმე წლის თხა, რომელიც სიარულს დაჩვეულია და ცხვარს გზას უკვალავს; ქართული სიტყვათმანარმოებელი აფიქსების საშუალებით ამ სიტყვიდან ნანარმოებია ზმნა: 'გა-ქეჩ-ვ-ა'-ვაცის წინ გაგდება ცხვარში (გუდამაყ., შანიძე I, 1984, 416). სიტყვა თურქულია: keçi- თხა, დედალი თხა, გადატანითი მნიშვნელობით 'ჯიუტსაც' ნიშნავს და აქედან ზმნაც არის ნანარმოები: keçileşmek-გაჯიუტება(TS, 1125).

შიშაქი - (გუდ., მოხ., ფშ., მთ., თუშ.) - ასაკ მოსული, ჯერეთ უშობელი დედალი ცხვარი. ა. შანიძის ლექსიკონში 'შიშაქი' 'უმზველ ღორად' არის განმარტებული (ა.შან. I, 431). სიტყვა თურქულია: şişek(ği)= ორი წლის ცხვარი (მუსტ.) > şiş — 1.მახვილი წვერის მქონე ხის ან რკინის ჯოხი, რომელიც ზოგჯერ იარაღადაც გამოიყენება(TS., 1870), 2.შამფური (მუსტ.). თურქული სიტყვათმანარმოებელი - ak/-ek აფიქსის დართვით ნა-ნარმოებია სიტყვა şişek-რაც საშამფურე ცხვარს უნდა ნიშნავდეს.

შიშლიგი - (ფშ. უდ., მთ., თუშ.)- 1.მწყემსებს შორის მორიგეობით დაკლული ცხვარი, ან ღორი. 2. ცხვრის გაყიდვის დროს ყოველ ოცზე(ან 30-ზე, 50-ზე, 100-ზე) ზედმეტად მოცემული ცხვარი; 3. ოცი ცხვრის მატყლზე ერთი უფასოდ მისაცემი, როცა მატყლს ყიდულობენ თვლით (გასაპარსს და არა გაპარსულს (შანიძე I, 1984, 436). შიშლიკ-იც თურქული სიტყვაა: şişlik-

საშამფურე ხორცი. ეს სიტყვაც შედგება ორი კომპონენტისგან: ძვ.თურქული *şiş-* შამფური + სიტყვათმანარმოებელი აფიქსი *-lik*. შდრ. რუსული *шашлык* მწვადი. ჩვენს დიალექტებში დადასტურებული 'შიშლიგის' პირველი მნიშვნელობა, რა თქმა უნდა, საშამფურედ გამოყოფილ ცხვარს გულისხმობს.

ჩებიჩი-ი // -ჩეფიშ-ი, ჩეფიჩ-ი (ფშ., გუდ., მთ.,) წლის მამალი თიკანი. გუდამაყარში არ არის განსხვავებული თიკნის წლოვანება: თუნდ დედალიც იყოს. ორზედვე ითქმის, სანამდე წელი გაუხდება; ჩებიჩებს ვეძახით წლამდე დედალსაც და მამალსაც(გუდ.). ნ. ბოტი, წალი, თხა (შანიძე, I, 1984, 440). სიტყვა თურქულია: *çepiç-*ერთი წლის თიკანი(მუსტ.).

დაიძებნა ორიოდე მაგალითი მთაში გამოყენებული **მუსიკალური საკრავებისა**, რომელთა სახელწოდება თურქული წარმოშობისაა:

ყარაღაჯი-ი: 'საცემი მუსიკალური საკრავია, ორი თანაბარი ლითონის თეფში'; ყარაღაჯი საჩხარუნებელია, იმის ჰმას ავაცვალითყე ეჟონსაცა“, კარ-კუჩა (ქავთარაძე, 349). 'ყარაღაჯი' ქიზიყში ნალბანდის იარაღია (მენტეშაშვილი, ლლონტი, I, 1971, 603). სიტყვა თურქული წარმოშობისაა, წარმოადგენს კომპოზიციას, შედგება ორი ნაწილისაგან: *kara* - 'შავი'+*ağaç* - ხე, ანუ 'შავი ხე'. ეს არის ბოტ. თელა'. ე.ი. ლოგიკურად თუ გავიაზრებთ ეს მუსიკალური საკრავი ხისგან (თელისგან) უნდა იყოს დამზადებული. მთის ეს საკრავი კი ლითონის თეფშებისგან შედგება.

ჩალანა (ჩალანისა) - > სამსიმიანი, ხემიანი საკრავი, ჭიანური (ქეგლ., VIII, 420); სიტყვა თურქული წარმოშობისაა: *çağanak*, ძვ. თურქ. ოსმ. *Çağana, çanak*, ein dreiseitiges Musikinstrument in Levante, eine Art metallene Handschellen (Rässenen)- სამსიმიანი მუსიკალური ინსტრუმენტი მეტალისგან დამზადებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბულაძე, 1973 - ი.აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973
2. ანდრონიკაშვილი, 1966 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ- ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან,

- თბილისი, 1966.
3. გიგინეიშვილი, 1961 - ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961.
 4. გურგენიძე, 1973 - ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბილისი, 1973.
 5. თოფჩიშვილი, 1985 - რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთსაქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XXსს. თბილისი, 1985
 6. თუშმალიშვილი, 1982 - გ. თუშმალიშვილი, ზოგიერთი ბოტანიკური ტერმინი ზაზა ფანასკერტელის კარაბადინში, მაცნე, I, 1982.
 7. ითონიშვილი, 1986 - ვ. ითონიშვილი, არაგვის ხეობა, თბილისი, 1986
 8. ლეკიაშვილი, 1941 - ალ. ლეკიაშვილი, ივრისხეული ფშაური: უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, I, 1941, თბილისი
 9. მაკალათია, 1930 - ს. მაკალათია, მთიულეთი, თბილისი, 1930.
 10. მაცაშვილი, 1948 - ა. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი, 1948 შ.
 11. ნიჭარაძე, 1971 - შ. ნიჭარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, 1971
 12. ოჩიაური, 1970 - ალ. ოჩიაური, ფშავ-ხევსურული პოეზია შეკრებილი ალ. ოჩიაურის მიერ. თბილისი, 1970
 13. რაზიკაშვილი, 1900 - თ. რაზიკაშვილი, „ივერია“, 150, 1900.
 14. ფშაველა, 1956 - ვაჟა-ფშაველა, ტ. VII, ეთნოგრაფია, ფოლკლორი, კრიტიკა, კორესპონდენციები, თბილისი, 1956
 15. ქავთარაძე, 1985 - ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბილისი, 1985.
 16. ქეგლ., 1950 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, თბილისი, 1950-1964.
 17. ლლონტი I, 1971 - ალ. ლლონტი, ტოპონიმიკური ძიებანი, I, თბილისი, 1971
 18. შანიძე I, 1984 - ა. შანიძე, თხზულებანი, ტომი I, ქართული კილოები მთაში, თბილისი, 1984
 19. ძიძიგური, 1954 - შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბილისი, 1954.

20. ხუბუტია, 1969 - პ. ხუბუტია, თუშური კილო, თბილისი, 1969.
21. ჯიქია, 1954 - ს. ჯიქია, XVIII საუკუნეში შედგენილი ქართულ-თურქული სასწავლო წიგნი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები I, თბილისი, 1954
22. Э.В.Севортян,1980 - Э.В.Севортян, Этимологический словарь тюркских языков, III, სანკტ-პეტერბურგი, 1980
23. А. Шанидзе, 1913 - А. Шанидзе, О летней командировке 1913г. В Душетский и Тианетский уезды Тифлисской губернии для изучения грузинских говоров, Известия академии наук, 1913.
24. THASDD,1941 - Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, I, სტამბოლი, 1941
25. TS, 2005 - Türkçe Sözlük, ანკარა, 2005
26. Räs., 1969 - Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, ჰელსინკი, 1969
27. Must., 1977 - Турецко-русский словарь, Институт востоковедения Академии наук СССР, მოსკოვი, 1977
28. Mag., 1945 - Магазаник Д.А., Турецко-русский словарь. Москва, 1945

N. Gurgenidze

Orient origin lexical elements in the mountain dialects of Georgia (Tianeti, Gudamakari, Mtianeti)

Summary

This article is a part of scientific research about origin eastern borrowings in Georgian dialects. It is generally known on the mountain territory of Georgia (Gudamakari, Tianeti Mtiuleti) together with inhabitants lived peoples by birth Turkish nationality who afterwards migrated to the north regions of Caucasus, but this people within long time till to day's maintains close contact with Georgian mountaineers. In result that contacts derives Turkish borrowings in mountaineers conversation which has interest for science of language, for etymology of Turkish borrowings which has place in Georgian dialects (Gudamakari, Mtiuleti Tianeti).

ეროვნული იდენტობა და მედიაექსპორტი გლობალიზაციის პირობებში

გლობალიზაციის ეპოქა უშუალოდაა დაკავშირებული უახლესი საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების განვითარება-დანერგვასთან. ციფრულმა ტექნოლოგიებმა, სატელეფონო კავშირმა, ელექტრონულმა მასმედია და სხვა საშუალებებმა ხელი შეუწყო გლობალიზაციას კომუნიკაციის სფეროში. ინოვაციების, სრულიად ახალი ტექნოლოგიების გარეშე წარმოუდგენელია გლობალური სტრუქტურის შექმნა. ინტერნეტის შექმნამ, გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელი საერთაშორისო სისტემის, ინფორმაციული გავრცელების სიჩქარის მატებამ უდიდესი როლი შეასრულა არა მარტო მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხების კულტურის, ისტორიის, ყოფა-ცხოვრების გაცნობაში, არამედ სხვადასხვა დარგში მათი ურთიერთთანამშრომლობის, ურთიერთდაახლოების საქმეშიც.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ გლობალიზაციას დაექვემდებარა მასობრივი ინფორმაციების მიღების, დამუშავების და გავრცელების ტექნიკასთან ერთად, საინფორმაციო საშუალებათა შინაარსეული და მიზანდასახულობითი დატვირთვა, რაც ძალზე საყურადღებოა, ვინაიდან იგი მძლავრ ზემოქმედებას ახდენს ადამიანთა შეგნებაზე, განაპირობებს მათი მსოფლმხედველობის, პოლიტიკური მრწამსის, კულტურული იერსახის ფორმირებას.

ერთიანი საკაცობრიო განვითარების იდეას, რაც გლობალიზაციის მამოძრავებელი ძალა იყო, იმთავითვე თანაბარი შესაძლებლობები უნდა შეექმნა და ამ იდეის მიხედვით, განვითარებულ ქვეყნებს დახმარების ხელი უნდა გაეწოდებინა ჩამორჩენილი ქვეყნებისათვის, რათა წინ წამოეწია ისინი და საერთო ფერხულში ჩაება სამყაროს მთლიანობის უზრუნველსაყოფად. მაგრამ ვნახეთ, სადამდე მიგვიყვანა ამ „საერთო-საკაცობრიო იდეის პროპაგანდამ“. მხოლოდ პროპაგანდა თუ შეიძლება ვუნოდოთ ამ ვითარებას, რამაც არათუ შეარბილა სიტუაციები მსოფლიოში, არათუ მოაწესრიგა საერთაშორისო

მდგომარეობა ახალი საერთაშორისო პრინციპების შემუშავებითა და დანერგვით, არამედ კიდევ უფრო დაძაბა და გააღრმავა წინააღმდეგობები. ხოლო ცივი ომის შემდგომი პერიოდის საერთაშორისო ვითარების ძირეულად შეცვლის მთავარი ტენდენცია გამოიხატა დასავლური სამყაროს სრული უპირატესობის მიღწევაში. გლობალიზაციამ სახე უცვალა მსოფლიო პოლიტიკას და დღესაც განაგრძობს ამ ცვლილების განხორციელებას.

აქამდე დადებით მომენტად ითვლებოდა ევროპის გაერთიანების იდეა, ევროპის კავშირი, რომლისკენაც უდიდესი მონდომებით მიიღტვოდა მთელი რიგი ქვეყნები, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, მალე ისიც კრიზისმა მოიცვა.

საქართველოსთვის, ჩვენი ქვეყნისთვისაც ევროპისკენ მიმართული ეს გზა – ევროპის ჰუმანისტური კულტურა და ტრადიციები მუდამ მიმზიდველი და მნიშვნელოვანი იყო. მაგრამ დრომ დაგვანახვა მსოფლიო პოლიტიკის სიბეცეც, რისთვისაც საქართველო–უკრაინის მაგალითიც კმარა. დიდი გამჭრიახობა არ ჭირდებოდა იმის დანახვას, რომ რუსეთი ასე იოლად ვერ შეეგუებოდა საუკუნეების მანძილზე მოპოვებული „სიკეთების“ მოშლასა და დაკარგვას.

ზოგჯერ არსებული პროცესებიდან, ადამიანებმა შეიძლება საკუთარი დასკვნებიც კი გამოიტანონ, ვინაიდან ვერც გლობალიზაციამ და ვერც პოლიტიკურმა კავშირებმა ვერ შეძლეს მსოფლიოში არსებული კონფლიქტებისა და დაპირისპირების დარეგულირება. მით უმეტეს, რომ კატასტროფისაკენ მიმავალი სამყაროს ატმოსფერული ცვლილებების, გარემოს დაბინძურების შედეგად მიღებულ შედეგებს ისედაც უხვად ვიმკით. სამყარო თავზე გვენგრევა, ყოველგვარი ატომური და ნყალბადის იარაღის გარეშეც გვემუქრება საფრთხე: გლობალური დათბობა, ბუნებრივი კატასტროფების სიხშირე, რომლებიც ხან ქარბორბალას, ხან ცუნამის, ხან მიწისძვრის სახით გვატყდება თავს. და უნებურად ისმება კითხვა: სად არის მსოფლიო გონი, სად არის გონიერება, სიბრძნე ადამიანური ყოფისა?

მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე ეპოქა ადამიანის გონების ტრიუმფისა და მისი უსაზღვრო ფანტაზიის უნარის, შესაძლებლობების გამოვლენის ეპოქაა – ბოლო საუკუნეში

ადამიანის ხელით, მისი დაუშრეტელი ენერჯისა და გონების წყალობით შექმნილი სიკეთეებითა თუ არასიკეთეებით, – და მაინც, ცივილიზაცია, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარება, უახლესი ტექნოლოგიებისა და საინფორმაციო–საკომუნიკაციო ტექნიკური პროგრესი, ეკონომიკური წინსვლა, არ აღმოჩნდა ადამიანის სრულყოფილების ფორმულა.

რაც შეეხება მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს, მათ ინფორმაციულ საუკუნეში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. მსოფლიოს მრავალ განვითარებულ ქვეყანაში იმდენად დიდია მასმედიის გავლენა საზოგადოების ცხოვრებაზე, რომ სახელმწიფოს ხელისუფალნი სერიოზულ ანგარიშს უწევენ ჟურნალისტების მიერ მოწოდებულ ინფორმაციას. თუმცა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს შესწევთ ძალა, მოიცვან თანამედროვე კულტურის თითქმის ყველა სფერო და იქცნენ კულტურის, ხელოვნების და მეცნიერების არა მხოლოდ პროპაგანდისტებად, არამედ მემატრიანებადაც.

აღსანიშნავია, რომ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს შორის, რადიოს აქვს უდიდესი ძალა. ყველას კარგად ახსოვს ცივი ომის პერიოდში, რადიოს ეფექტიანობა, ძალა და როლი, რომელიც „რადიო–ომის“ სახელითაა ცნობილი. რადიოს იმთავითვე უდიდესი მისია დაეკისრა და მისი გავლენით არაერთი გადატრიალება მომხდარა მსმენელის ცნობიერებაში. რადიო, დღესაც ყველაზე გლობალიზებულად შეიძლება ჩაითვალოს. მასთან ერთად, ასევე გლობალიზაციის პროცესს მიჰყვება ტელევიზია. ის დღეს მასობრივი ინფორმაციის ყველაზე პოპულარული საშუალებაა. განუზომელია მისი ზემოქმედება და გავლენა საზოგადოების ფართო ფენებზე. სამწუხაროდ, თუ საბედნიეროდ, ხშირ შემთხვევაში, ადამიანები ისე აღიქვამენ სინამდვილეს, როგორც ის ტელევიზორიდან მოჩანს.

საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის ტელევიზორი ინფორმაციის მიღების ყველაზე გავრცელებული მედიასაშუალებაა საქართველოშიც. იმის გათვალისწინებით, რომ მასმედია უდიდეს გავლენას ახდენს მოქალაქეთა გემოვნების ჩამოყალიბებაზე, უნდა ვაღიაროთ, რომ ქართულ ტელემედიაში ბალანსი მთლიანად დარღვეულია. ეროვნული და ადგილობრივი პროდუქციის წარმოების ნაცვლად, სატელევიზიო პროგრამები

გადატვირთულია ამერიკული ფორმატის გადაცემებით, დასავლურის ანალოგიური ტოქშოუებით, ლათინოამერიკული თუ აშშ-ს სერიალებით და უფრო მეტიც, ქართულ სერიალებსა და ფილმებსაც მათი მიბაძვით, მათ მიხედვით იღებენ. ჰოლივუდური ფილმები ჭარბობს და ქართულ კინოინდუსტრიაშიც იგრძნობა ჰოლივუდური ფილმების დიდი გავლენა. სრულიად გაუგებარია ის, რომ საკუთარი, ეროვნული პროდუქციის შექმნაზე ზრუნვის ნაცვლად, ამერიკულის ან რომელიმე სხვა დომინანტი კულტურის პოპულარიზაციასა და მის გავრცელებას ვუნყოფთ ხელს. აღარაფერს ვამბობთ ბოლო დროს ტელეეკრანებზე მოჭარბებულ თურქულ სერიალებზე, რაც ერთი მხრივ, შეიძლება ჩვენი ქვეყნის გამოსაფხიზლებლადაც გამოდგეს.

იქიდან გამომდინარე, რომ მედიას უდიდესი ფუნქცია აკისრია საზოგადოების ფორმირებისათვის და უდიდეს როლს ასრულებს საზოგადოებრივი ცნობიერების ჩამოყალიბებაში, ამისათვის კი ჩვენთან თითქმის არაფერი კეთდება, მხოლოდ უცხოური პროდუქციით ვსაზრდოობთ და ასე იოლად გვინდა თავის გატანა, გადავწყვიტე ნიმუშად მომეყვანა და გამეანალიზებინა სხვა ქვეყნებში არსებული მასმედიის მდგომარეობა, რომელიც კარდინალურად განსხვავდება ჩვენი ქვეყნის მედიაპოლიტიკისაგან. როგორც ჩანს, ჩვენგან განსხვავებით არსებობენ ქვეყნები, რომლებიც იმთავითვე მხოლოდ იმაზე ზრუნავდნენ, თუ როგორ დაეღწიათ თავი მედიაიმპორტისაგან და თავიდან აეცდინათ, გარედან შემოსული ზემოქმედება. ისინი დღენიდაგ იღწვოდნენ და ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ გლობალიზებულ სამყაროსთან მიმართებით ახალი საინფორმაციო პოლიტიკისა და პრინციპების შესამუშავებლად, რათა თვითონ ენარმოებინათ მედიაექსპორტისათვის განკუთვნილი პროდუქცია. შედეგად, მათ მინიმუმამდე დაიყვანეს სხვა ქვეყნიდან მედიაშემოდინების პროცენტულობა და თავიანთი ეთერი ეროვნულ ნიადაგზე შექმნილი, ეროვნული ხასიათით და ეროვნული ცნობიერებით გაჯერებული პროგრამებითა და მასალებით გაამდიდრეს.

ამ კუთხით საკმარისია განვიხილოთ იაპონიის, შვედეთის, საფრანგეთისა და გერმანიის მაგალითი, ქვეყნებისა, რომლებიც

გამოირჩევინ ეროვნული სიმტკიცით, საკუთარი ქვეყნისა და ხალხის უზომო სიყვარულით, მათი კეთილდღეობისათვის ზრუნვით. ეს ის ქვეყნებია, სადაც განსაკუთრებული ყურადღებით და პასუხისმგებლობით ეკიდებიან მედიას და, სადაც, შესაბამისად, უაღრესად მაღალია მედიის ნდობის მანდატი.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს იაპონიის მედია და არა იმიტომ, რომ ეს ქვეყანა სიძლიერით მსოფლიოში მეორეა ეკონომიკური განვითარებით. ცხადია, მძლავრი ტექნოლოგია სანინდარია იმისა, რომ იაპონიამ თვითონ შექმნა საექსპორტო მედია-პროდუქტი. ამით მან თავი დაიზღვია იმპორტული შემოდინებებისაგან. და კიდევ, რაც მთავარია, გავრცელებულ ამერიკულ თუ ბრაზილიურ სერიალებში იაპონელებმა იმთავითვე თავიანთი ეროვნული სული, ხასიათი, განწყობა, თავიანთი თვითმყოფადობა ჩადეს და ასე მოარგეს ეს ჟანრი ქვეყნის თანამედროვეობას. ამით მათ სხვა სემანტიკური დატვირთვა მისცეს ამ მასალებს (4) და არა ის, რომ უშუალოდ დასავლეთის დიქტატს დაექვემდებარნენ.

იაპონიის სახელმწიფო ხელმძღვანელობს პლურალიზმის პრინციპით და „სიტყვის თავისუფლების“ კანონის შესაბამისად ანანილებს სამაუწყებლო სიხშირებს. ამ კანონის მიხედვით ხდება ლიცენზირება მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების, კერძოდ, რადიოსა და ტელევიზიის; კანონი არეგულირებს საზოგადოებრივი და კომერციული საეთერო ტელევიზიის სფეროებს, საკაბელო ტელევიზიას და ადგილობრივ რადიუმაუწყებლობას, კანონით განისაზღვრება მოცემულ მედიასაშუალებებში რეკლამის განთავსების საკითხი. სახელმწიფო მედიის მონოპოლიზაციის წინააღმდეგია, თუმცა საბაზრო კონკურენციას მხარს უჭერს. მისი საზრუნავია აზრთა თავისუფალი გაცვლა და მისთვის მთავარი და მნიშვნელოვანი ის არის, რომ არ დაზარალდეს მოქალაქეთა თავისუფალი და ყოველმხრივი ინფორმირება. ეს არის ქვეყანა, სადაც საზოგადოებრივი რადიო-ტელევიზია სერიოზულ მეტოქეობას უწევს კომერციულ მაუწყებლობას აუდიტორიის დასაპყრობად. იაპონელები ტელევიზიას ლამის აღმერთებენ და ეს გასაკვირი არცაა, ვინაიდან აქ, არა მარტო ტელევიზია, არამედ, რეკლამაც კი უდიდესი სანდოობის ნიშნით

გამოირჩევა. იაპონიის სარეკლამო წარმოების პრინციპი ასე უდერს – „მყიდველი – ღვთისაა“. ეს იმას ნიშნავს, რომ მომხმარებლისადმი ამალღებული მოკრძალება იქ მიმართვის, დამოკიდებულობის ტიპიური ფორმაა.

ყურადღებას იპყრობს ენ-ეიჩ-კეის სატელევიზიო არხებზე პროგრამების დანაწილების საკითხიც. ამ არხებზე საეთერო დროის უმეტესობა საინფორმაციო, ახალი ამბების გადაცემასა და კულტურულ-საგანმანათლებლო პროგრამებს ეთმობა, გასართობი პროგრამები კი ყოველდღიური ეთერის 20, 1%-ს შეადგენს. დიდი ხანია, რაც 19.00–22.00 საათამდე – „ოქროს დროს“ არა გასართობი, არამედ ახალი ამბების საინფორმაციო ბლოკები ავსებენ.

დაბოლოს, შვედეთთან შედარებით, რომელსაც 450 ათასი კვადრატული კმ უკავია, მაცხოვრებლების საერთო რაოდენობით – 10 მილიონი, იაპონიაში მოსახლეობის რიცხვი 127 მილიონს აღემატება, თუმცა მისი ტერიტორია მხოლოდ 378 ათას კვადრატულ კმ-ს შეადგენს. ამიტომაც კიდევ ერთხელ უნდა გაესვას ხაზი ამ ხალხის განსაკუთრებულობას, შრომისმოყვარეობას და იმ ფაქტს, რომ იაპონიაში უკვე ათეული წელია, რაც ხელოვნური კუნძულები იგება. ალბათ, იშვიათია ქვეყანა, სადაც ხელოვნურ კუნძულებზეა გაშენებული – სტადიონი, მუზეუმი, პარკი – ერთზე; მეორეზე – მეტალურგიული კომბინატი, ხოლო მესამეზე – საერთაშორისო აეროპორტი და ა.შ.

რაც შეეხება შვედეთს, ეს არის იშვიათი ქვეყანა, რომელიც გამოირჩევა ინდივიდის დაუოკებელი ბუნებით, ხასიათის სიმტკიცით, შრომისმოყვარეობით, ცნობიერების სიღრმით, გამჭრიახობით, ქვეყნისა და ერთმანეთისადმი უდიდესი პასუხისმგებლობის გრძნობით. ეს ის იშვიათობაა, რომლებმაც ღარიბი და ჩამორჩენილი ქვეყანა თანამედროვე ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ, უძლიერეს მაღალტექნოლოგიური განვითარების ქვეყნად აქცია. რომ არა ეს თვისებები, ვერც შვედეთის ჩრდილოეთ ნაწილში განთავსებული ტყის უდიდესი მარაგი, რკინა და ჰიდროენერგია იკმარებდა ქვეყნის წინსვლისათვის და, ვერც გამომგონებლობასა და მენარმეობაში არსებული უდიდესი ტრადიცია და პოტენციალი. შვედეთის ინდუსტრია, ისევე როგორც ათეული წლების წინ, მომავლის იდეებსა და

გეგმებს ახლაც უკავშირებს ახალ იდეებსა და მენარმეობას და უნარიანად განჭვრეტს ახალი რეალობის პირობებში ახალი გზების დასახვის ამოცანებს (2).

თანამედროვე ეპოქასთან, გლობალიზაციასთან მიმართებით ქვეყნის მომავლის ინდუსტრიის ყველაზე მნიშვნელოვანი სექტორი – ინფორმაციული ტექნოლოგიებია, კერძოდ კი, ტელეკომუნიკაციური წარმოება, ციფრული საკომუნიკაციო ტექნოლოგია, რომელთა ლიდერად ძველებურად ერიქსონი რჩება. პირველ რიგში, ეს ნიშნავს, რომ შვედეთს შეუძლია სხვა ქვეყნის საინფორმაციო პოლიტიკისაგან თავის დაღწევა, რომელთა ექსპორტი დაბალხარისხიანი პროდუქციითაა გაჯერებული, რაც უპირველესად აუდიტორიის კულტურული დონის დაცემას, მისი ინტერესებისა და მოთხოვნილებების დაქვეითებას ემსახურება. შვედეთმა, ისევე როგორც სხვა წარმატებულმა ქვეყანამ – იაპონიამ ამ პროცესებისაგან იხსნა თავისი ქვეყნის მედიასივრცე, თვითონ შექმნა მედიაექსპორტი და ამ პროცესებს დაუპირისპირდა თავისი მაღალგანვითარებული ეკონომიკითა და ინდუსტრიული ბაზით, საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების განვითარებით, რაც დღეს, ინფორმაციულ საუკუნეში თანამედროვე განვითარების ერთ-ერთი, მამოძრავებელი ძალაა.

ორივე ქვეყანაში უდიდესი პატივით სარგებლობს მედია. სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით, ამ ქვეყნებში ისევ მუშაობს ბიზნესის ანტიმონოპოლური კანონები, რომლებიც ეკონომიკურ ურთიერთობებს არეგულირებენ მედიაბაზარზე. ამ კანონების მიხედვით იკრძალება მედიაბაზრის მონოპოლიზაცია.

ევროპული მედიის პრინციპები და ტრადიციები წინა საუკუნეებში იღებენ სათავეს და ეს ტრადიციები ინტერნეტისა და ციფრული ტექნიკის ხანაშიც გამოირჩევიან მედიაინდივიდუალიზმით. სიტყვის თავისუფლება, ჟურნალისტური ეთიკის ნორმების სრული დაცვა და კადრების მაღალპროფესიულად გამოზრდა-დასაქმება შეადგენს წარმატების ძირითად ფორმულას.

ის ფაქტორი, სახელმწიფო აფინანსებს თუ არა რომელიმე მედიასაშუალებას, არანაირ დაბრკოლებას არ წარმოადგენს ფრანგული მედიისათვის, რადგან იქ ცენზურა არ არის.

ამიტომაც ისინი არასოდეს არ ერიდებიან სახელმწიფოს მხილებას ამა თუ იმ საკითხზე, თუ ამას საჭიროდ ჩათვლიან. აქ ინფორმაციულობას უთავსებენ შემეცნებით და სოციალურ თემებზე აგებულ გადაცემებს, რომლებსაც მოსახლეობისათვის სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ. ისევე, როგორც ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყნებში, საფრანგეთშიც მინიმუმამდეა დაყვანილი გასართობი და „გადმოკოპირებული“ ამერიკული გადაცემების რაოდენობა (6).

ზოგადად, დასავლეთის სამყაროს საზოგადოებრივი კომუნიკაციის ისტორია – ეს არის ინფორმაციის საშუალებათა განთავისუფლება სახელმწიფო კონტროლისაგან და მედიის გავლენის ზრდა, როგორც „მეოთხე ხელისუფლებისა“, რომელსაც დემოკრატიის ფარგლებში უნდა ჩამოეყალიბებინა კრიტიკული საზოგადოებრიობა. სამივე ქვეყანაში – როგორც იაპონიასა და შვედეთში, ასევე საფრანგეთში და გერმანიაში, როგორც წესი, კონსტიტუციურადაა გარანტირებული პრესის თავისუფლება. გარდა ამისა, ეს ის ქვეყნებია, სადაც მედია განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით გამოირჩევა.

თუმცა, იშვიათად, მაგრამ მაინც აღინუსხება ლაფსუსები, როცა ჟურნალისტური საქმიანობა პოლიტიკისა და პრესის მჭიდრო კავშირის, მათი ინტერესების გადახლართულობის გამო ფერხდება. პოლიტიკოსები ცდილობენ გავლენა მოახდინონ მედიის მასალებზე, საგაზეთო სტატიებსა და სატელევიზიო – თუ რადიოს გადაცემებზე. შეიძლება ისე მოხდეს, რომ ინტერვიუები მხოლოდ გადამონმებისა თუ გადამუშავების შემდეგ დიბეჭდოს ან სულაც თავიდან დაინეროს. რის შედეგადაც გაზეთის მკითხველს ორიგინალთან მიმართებით სრულიად შეუსაბამო ტექსტთან ექნება საქმე.

გერმანიის განხილვისას უნდა აღინიშნოს, რომ არაერთი სტატია, ნაშრომი თუ გამოკვლევა გამოქვეყნებულა ჩემ მიერ ზოგადად ამ ქვეყნის შესახებ და საკუთრივ მის მედიაზე. ამჯერად, კიდევ ერთხელ მინდა გაუუსვავთ ხაზი გერმანელი ერის გონიერებას, ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მის თავდადებას, დემოკრატიული პრინციპებისადმი მის ერთგულებას და

კანონის უზენაესობას ქვეყანაში. გერმანიის ერთ-ერთი გაზეთის ცთომილობაზე ყურადღების გამახვილებით, ბევრ რამეს მოეფინება ნათელი: თუნდაც იმას, რომ ამ ქვეყანაში არათუ დაუშვებელია მედიაზე ზეგავლენის მოხდენა, არამედ პრეცედენტის შემთხვევაში, სრულიად განსხვავებულად ხდება მისი აღკვეთაც. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია გერმანიის პრეზიდენტ ქრისტიან ვულფის პრესის საქმიანობაში უხეში ჩარევის მაგალითის მოყვანა.

2011 წლის დეკემბრის თვეში ქრისტიან ვულფი შეეცადა გავლენა მოეხდინა ბულვარულ გაზეთ „ბილდის“ მთავარ რედაქტორზე, კაი დიკმანზე და სასამართლოთიც დაემუქრა მას. ცხადია, პრეზიდენტს არ აწყობდა მასზე მაკომპრომეტირებელი მასალის გამოქვეყნება. საქმე ეხებოდა „ბილდის“ საგაზეთო მასალას, რომელიც პრეზიდენტის მიერ ჯერ კიდევ მისი „ნიედერსაქსენში“ (ჩრდილოეთ გერმანიის ერთ-ერთი მხარე) პრემიერ-მინისტრობის დროს ბანკიდან საექვო კრედიტის აღებას უკავშირდებოდა. საქმე ისაა, რომ ხელისუფლების მაღალი პირის პრესის საქმიანობაში ჩარევა შოკის მომგვრელი აღმოჩნდა როგორც ჟურნალისტები-სათვის, ასევე საზოგადოებისათვის. ჟურნალ „შტერნი“-ს რეპორტიორი ჯენს კიონიგი მსგავს ქმედებას სკანდალურს უწოდებს. მისთვის სრულიად გაუგებარია და მიუღებელი, როცა გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის პრეზიდენტს ჰგონია, რომ ტელეფონის ერთი ზარით შეუძლია ყველაფერი შეცვალოს (7).

ის, რომ მსგავსი ქმედება დასავლურ ანუ ევროპულ მედიაპრინციპებს მთლიანად ეწინააღმდეგება – ეს საქმის ერთი მხარეა. მეორე მხარე კი ის არის, რაც ძალზე მთავარია, როგორ აღიქმება ეს საზოგადოების თვალში და რა შედეგი მოჰყვება მას. ამის შემდეგ პრეზიდენტი, რა თქმა უნდა, თავის პოსტს ტოვებს. მაგრამ, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა, სხვა დანარჩენი გაზეთებისა და ჟურნალების, გერმანიის პრესის მთელი ნაწილის ამბოხება ამ შემთხვევის გამო. ისინი მხარს კი არ უბამენ „ბილდს“, როგორც ეს, ხშირ შემთხვევაში, ხდება ხოლმე მაგალითად ჩვენთან, არამედ ერთად, მონოლითურად შეკრული გამო-

დიან ამ დარღვევის წინააღმდეგ. ბარბარა ტომასი – მედიის ექსპერტი გერმანიაში, როდი შემოიფარგლება მხოლოდ ზოგადი განსჯით. მისთვის, ეს არის წმინდა „თავდასხმა მედიაზე“. ხოლო, ამასთან დაკავშირებით, საზოგადოების აღშფოთებას, ბუნებრივია, მხოლოდ დადებითად უდგება(7). განსაკუთრებული აქ ის არის, რომ საზოგადოება და ჟურნალისტები ერთად გმობენ პრესაზე ზეგავლენის მოხდენის ფაქტს, მსგავს მცდელობას და მკაცრად ილაშქრებენ ასეთი გამოვლინების წინააღმდეგ. შესაშურია ასეთი ერთსულოვნება, ასე ცივილურად და დემოკრატიულ პრინციპებზე დამყარებული ერთიანობით რომ გვარდება დაპირისპირებები ამ ქვეყანაში.

დაბოლოს, ვფიქრობ ბევრი რამ უნდა ვისწავლოთ ამ ქვეყნების მაგალითით, თუ მართლა გვალელებს ქვეყნის წინსვლა და კეთილდღეობა. ჩვენ თვითონ უნდა გარდავქმნათ ჩვენი თავი, ჩვენ თვითონ უნდა დავიცვათ ჩვენი თვითმყოფადობა, იდენტობა, ინდივიდუალიზმი, ჩვენი კულტურა და ტრადიციები და ვიზრუნოთ მომავალზე, ჩვენი კუთვნილი ადგილის დასამკვიდრებლად თანამედროვე სამყაროში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. რ. დანელია. ადამიანი და თანამედროვეობა. თსუ–ს სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თ.; 2010.
2. რ. დანელია. სინამდვილედ ქცეული უტოპია – „მესამე გზა“. გაზ. „მთელი კვირა“, 23 ნოემბერი, 2009.
3. რ. დანელია. გლობალიზაცია და მედია. გთუ–ს საერთაშორისო კონფერენციის შრომათა კრებული. თბ. 2014.
4. Энциклопедия мировой индустрии СМИ. М.2006, стр. 330, 356.
5. Blick in die Presse, in: Süddeutsche Zeitung. N.59, 8./9. Marz, 2014
6. Kulturchronik. Герффрид Монклер. Как функционируют империи. 2003-2.
7. www.dw.de. – Angriff auf die Pressefreiheit.2-12

Nationale Identität und Medienexport in der Epoche der Globalisierung

Resümee

Jedes Land trägt die Pflicht, für seine Identität, seinen Wohlstand und seinen Fortschritt zu sorgen. In dieser heiligen Sache spielen die Massenmedien eine entscheidende Rolle. Das populärste Medium ist das Fernsehen, und dabei ist seine Auswirkung auf die Gesellschaft so gross, weil die Menschen alles so wahrnehmen, wie es im Fernsehen übertragen wird. Aber die Balance ist in unserem Land überhaupt nicht gehalten. Der Bildschirm und der Äther werden statt einheimischer, nationalbewusster Teleproduktion ganz mit westlichen Talk-Shows und lateinamerikanischen und US-amerikanischen Fernsehserien überfrachtet, und wenn etwas Neues aufgebracht werden soll, wird dieses noch nach deren Analogie produziert und ihnen nachgeahmt.

Es ist nicht ganz verständlich, dass, anstatt nationale Teleprodukte zu schaffen, wieder die Verbreitung und Popularität der amerikanischen oder der anderen dominanten westlichen Kultur gefördert wird.

Bei einem Vergleich mit der Lage einiger anderer Länder ergab sich ganz Gegensätzliches. Es gibt quasi Länder, die den Medien besondere Aufmerksamkeit schenken und mit besonderer Verantwortung an sie herangehen. Sie haben die Medienflut aus fremder Produktion verringert und damit das Land und die Bevölkerung vor fremden Einflüssen geschützt, ihren Äther mit guten Programmen und Materialien bereichert, die auf nationalem Boden geschaffen und mit nationalen Eigenschaften und Erkenntnissen gefüllt sind.

In diesem Bericht werden die Einstellungen solcher vorbildlichen Länder angeführt, wie Japan, Schweden, Frankreich, Deutschland, deren Medienpolitik sich von unserer gründlich unterscheidet. Daraus können wir Erfahrungen sammeln und erkennen, wie Selbstständigkeit, Identität, Individualität, eigene Kultur und Tradition bewahrt werden können. Jedes Land soll sich doch selbst um seine Zukunft kümmern, damit es seine eigene Stelle in der gegenwärtigen globalen Welt besetzen zu können.

რეჰად ნური გიუნთექინის რომანი „ნარჩიტა“ —
თანამედროვეობის კონტექსტი

თურქეთი, ეს მისტიფიცირებული, უზარმაზარი მონსტრი, რომელიც ქრისტიანობის მტრად მოგვევლინა და საუკუნეების განმავლობაში მუსრს ავლებდა მას, დღეს თამამად შეიძლება ითქვას, წარმოადგენს აღმოსავლური მისტიციზმის, სიბრძნის, პოეტურობის, რელიგიისა და დასავლური რაციონალიზმის, რაფინირებულობისა და ლიბერალიზმის სინთეზს. ეს სინთეზი იქნებ არაორგანულია, ელემენტები საერთო მასაში არათანაბარი, მაგრამ თითოეულ დეტალში იგრძნობა სერიოზული, მიზანმიმართული სწრაფვა ევროპისკენ, რადგანაც პრაგმატული აღმოსავლური სახელმწიფო შესანიშნავად აცნობიერებს, რომ მისი მატერიალური კეთილდღეობა სწორედ ევროპასთან მჭიდრო ურთიერთობაზეა დამოკიდებული. თურქული ლიტერატურა, რომელიც ზოგადად თურქული ხელოვნების მსგავსად, ამ სინთეზის მხატვრული რეპრეზენტაციაა, რთული აღსაქმელი და გასააზრებელია რეჰად ნური გიუნთექინის გარეშე. იგი მე-20 საუკუნის საუკეთესო რომანისტად შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომელიც ყურადღებას იპყრობს თავისი პოეტური სულით, მისტიციზმით, თხრობის ემოციური მანერით, დახვეწილი სალიტერატურო ენით და ტროპის სახეებით, რომლებიც იმდენად მდიდრული, მრავალფეროვანი და უცნაურია, რომ დასავლურ რომანებზე გაზრდილი მკითხველის ერთგვარ აღფრთოვანებასა და ერთგვარ დაბნეულობას იწვევს.

განსხვავება ევროპულსა და აღმოსავლურ მეტაფორას შორის თვალშისაცემია. აღმოსავლურ პროზაში, ჩვენს შემთხვევაში კი რომან „ნარჩიტაში“, თავისი შინაარსით ისედაც არალოგიკური მეტაფორა აბსურდულობამდე არალოგიკური და საოცრად პოეტურია, მაშინ როდესაც დასავლური მეტაფორა რაციონალიზმისკენაა ორიენტირებული. დაკვირვებული, ლიტერატურისმოყვარული მკითხველი რომანის პირველივე გვერდებიდან აღმოაჩენს და მისთვის ნათელი ხდება, რატომ ვერ შეერწყა სრულყოფილად ორი ცივილიზაცია ერთმანეთს. ეს

საუკეთესო მაგალითია იმისა, თუ როგორი დიდი განსხვავებაა ორ კულტურის ღირებულებასა და, შესაბამისად, ცნობიერებას შორის. მართალია, თანამედროვე გლობალიზაციის ეპოქაში ყველაფერი ერთმანეთთანაა დაკავშირებული და გაიგივებული, ყველა ცდილობს, ერთურთისგან გამოცდილების მიღებას, მაგრამ სრულყოფილად მაინც ვერ ახერხებენ ურთიერთთან შეთავსებას, ორგანულად შერწყმას და ერთად, თანაბარ პირობებში თანაარსებობას, რომლის უმთავრეს მიზეზადაც ალბათ რელიგია უნდა დავასახელოთ.

წინამდებარე წერილში შევეცადეთ, გაგვეშიფრა ის კულტურული ტექსტები, რაც “აღმოსავლურს” „დასავლურთან“ აიგივებს და, პირიქით, განასხვავებს. მაგალითისთვის რეშად ნური გიუნთეჟინის „ნარჩიტა“ ამოვირჩიე, რომლის სტრუქტურული ანალიზი და თავად ტექსტი უზარმაზარ მასალას გვანვდის ამ საკითხთან დაკავშირებით.

ლიტერატურული ნაწარმოები რაც არ უნდა მოკლებული იყოს ავტობიოგრაფიულობას, მისი სრულყოფილი გააზრება წარმოუდგენელი იქნება მწერლის ბიოგრაფიისა და შემოქმედების გაანალიზების გარეშე. არც რეშად ნური გიუნთეჟინია გამონაკლისი. იგი 1892 წელს დაიბადა სტამბოლში, სამხედრო ექიმის ოჯახში. უმაღლესი ლიტერატურული განათლება სტამბოლის უნივერსიტეტში მიიღო. ერთხანს “ამერიკულ კოლეჯში” მუშაობდა ლიტერატურის მასწავლებლად. იყო განათლების განყოფილების თანამშრომელი ბურსასა და იზმირში, მოგვიანებით კი მეჯლისის დეპუტატადაც აირჩიეს.

ლიტერატურულ ასპარეზზე ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის წლებში გამოვიდა. წერდა პიესებს, კრიტიკულ ნერილებსა და რეცენზიებს თეატრსა და ლიტერატურაზე. დაკავებული იყო მთარგმნელობითი საქმიანობითაც — თარგმნიდა ევროპული ენებიდან.

პარადოქსია, მაგრამ ერთი საკმაოდ საინტერესო ტენდენციაა შეინიშნება: იმ ქვეყნებში, სადაც ცენზურა მკაცრად აკონტროლებდა მწერლის ლიტერატურულ საქმიანობას, ლიტერატურული თვალსაზრისით გაცილებით სრულყოფილი და ღირებულ ტექსტები იქმნებოდა, რადგან შემოქმედი იძულებული იყო თავისი ნაწარმოები უხვად დაეხუნძლა სიმბოლოებით, იგო-

ნებდა იგავურ ფორმას, რომლითაც სათქმელს ნიღბავდა, რაც ტექსტს მრავალმნიშვნელოვანსა და საინტერესოს ხდიდა. იქ კი, სადაც შემოქმედება შედარებით თავისუფალი იყო ცენზორთა მარწუხებიდან, თავისუფლება თავაშვებულობაში გადადიოდა და ტექსტებიც ფერადოვნებასა და პოეტურობას კარგავდნენ. ზედმეტი ნატურალიზმი ხომ დამღუპველია ხელოვნებისთვის. აღმოსავლური პოეზია და პროზა ამ საფრთხის წინაშე არასდროს დამდგარა.

„ნარჩიტა“ გამოქვეყნდა 1922 წელს. მოქმედების ცენტრში აქაც ბანალური სასიყვარულო ისტორიაა მოქცეული, ჩახლართული სიუჟეტური ხაზითა და ინტრიგებით გაჯერებული, მაგრამ ლიტერატურული ტექსტი თავისი პოეტურობით ჯადოსნურ სამყაროს აცოცხლებს მკითხველის თვალწინ, სადაც ერთგვარი ალუზიები იქმნება “ათას ერთ ღამესთან” და ანდერსენის ფერად ზღაპრებთან; ნაწარმოებს თამამად შეიძლება ვუწოდოთ პოეტური პროზის შედეგრი, აქ ხომ რეალობა და ფანტაზია, არქეტიპი და სიმბოლო, ემოციურობა და სიბრძნე ერთმანეთს ერწყმის.

ნაწარმოების მთავარი გმირი — ფერიდე ბედნიერი სწორედ მაშინაა, როცა იქ არის, სადაც წესით და რიგით უნდა იყოს. მეამბოხე ქალის წამებასაც ბოლო მხოლოდ მაშინ ედება, როცა მშობლიურ კერას უბრუნდება და ყველაფერს წესისა და რიგის მიხედვით აკეთებს. ამგვარად, ფემინიზმი აღმოსავლელი ქალისთვის შეიძლება საინტერესო და მიმზიდველიც იყოს, მაგრამ იგი თავს ორგანულად და ბოლომდე ბედნიერად ვერასდროს იგრძნობს, რადგან მისი ცხოვრება მამაკაცის მორჩილების გარეშე აბსურდს ემსგავსება. საპირისპირო სქესი ქალისთვის ერთგვარი გარანტია მშვიდი, უბრუნველი ცხოვრებისა, ამ ტრადიციას კი იმდენად ღრმად აქვს ფესვები გადგმული, რომ მისგან ბოლომდე განთავისუფლება თითქმის წარმოუდგენელია. ფემინიზმი სუფთა ევროპული მოვლენაა, რომლის პრინციპების დაცვა სრულყოფილად ალბათ მხოლოდ ევროპელისთვისაა შესაძლებელი.

თავად ავტორიც ირონიულადაა განწყობილი იმ პერსონაჟების მიმართ, რომლებიც ევროპული კულტურის დიდი თავყვანისმცემლები არიან და ყველაფერს აკეთებენ იმისთვის, რომ

„მათნაირები“ გახდნენ, გარკვეულწილად ალბათ ამითაც იყო განპირობებული ის ფაქტი, რომ რომანს უდიდესი წარმატება და სიყვარული ხვდა წილად თურქეთში.

ბევრი აღნიშნავს, რომ რეჰად ნური გიუნთექინის შემოქმედება განიცდის ევროპული ლიტერატურის გავლენას, ეს სრულიად ბუნებრივიცაა და ამაში მწერლისთვის შეურაცხმყოფელი არაფერია. უბრალოდ, უსამართლობა იქნება, არ აღინიშნოს, რომ ევროპული ლიტერატურის ტრადიციების გათვალისწინებასთან ერთად, იგი თავის ნაწარმოებში აცოცხლებს ფოლკლორს, რომელიც აღმოსავლური სიბრძნის განუყოფელი ნაწილია. ეს კი მის რომანებს, მოთხრობებს, ნოველებს, პიესებს თავისთავადსა და ორიგინალურს ხდის. სინთეზი ორგანული და გემოვნებიანია და თავისი ეკლექტიურობით გაღიზიანებას კი არ იწვევს, პირიქით, ნუსხავს, აჯადოებს მკითხველს და განსხვავებული ცნობიერების ნაწილობრივ შეცნობაში ეხმარება.

„ნარჩიტა“ რეჰად ნური გიუნთექინის ყველაზე პოპულარული რომანია. იგი ითარგმნა ინგლისურ, რუსულ, ბულგარულ, სერბულ და ქართულ ენებზე. ეს რომანი თურქული რომანებიდან ყველაზე კითხვადია.

ევროპული ლიტერატურის გავლენის თაობაზე ბუნებრივი იქნება, თუ ყურადღებას გავამახვილებთ იმპრესიონიზმზე. ამ ლიტერატურულ მიმდინარეობასთან ყველაზე ახლოს სწორედ რეჰად ნური გიუნთექინის შემოქმედება დგას. „ნარჩიტაში“ პირველი ეპიზოდები იმპრესიონისტულ მანერაშია გადანიშნული.

ამასთან კავშირში გვინდა იმპრესიონიზმის მთავარი მახასიათებლები ჩამოვაცალიბოთ: ფრაგმენტულობა, წამის მარადიულობის გამძაფრებული შეგრძნება, ემოციურობა, წარმოსახვითობა, ალუზიურობა, მისტიკურობა, სიზმრებისა და წარმოსახვების გაიდიალება, შთაბეჭდილების დომინანტურობა შინაარსზე (“ასე მგონია, ტბაში დავიბადე, როგორც თევზი. განა შეიძლება ვთქვა, რომ დედა არ მახსოვს? . . . როგორ არა, მახსოვს. მამაც, მამაჩემის მსახური ჰუსეინი, არაბი ძიძა ფატმა. მახსოვს, როგორ მოვიპარე ყურძენი და როგორ დამსაჯა მტევანზე მიმჯდარმა ფუტკარმა. მახსოვს, როგორ მტკიოდა თვალები და რაღაც წითელ წვეთებს მახსურებდენ, როგორ ჩავედით მე და ჰუსეინი სტამბოლში, მაგრამ ჩემი პირველი

შთაბეჭდილებანი უფრო ადრე, შორეულ წარსულში იშვნენ. ახლაც მეჩვენება, როგორ ვატლაშუნებდი ფეხებს ლამაზი ტბის სანაპიროზე, ფოთლებში, რომლითაც მოფენილი იყო მისი ზედაპირი, ტბის უსასრულო სივრცე ზღვას მოგაგონებდათ, გარშემორტყმულს ვეება ხეებით. თქვენ გაიკვირვებთ, ვის გაუგია ზღვისოდენა ტბა. . . ღმერთმანი, მართალს ვამბობ! . . მეც მაოცებს ეს სინამდვილე, მაგრამ მერწმუნეთ, ეს მართლაც ასე იყო“ . . — (გიუნთეჟინი, 1961, 23) წერს თორმეტი წლის ფერიდე პანსიონში, სადაც ავალებენ, დაწეროს დავალება თავისი ბავშვობის პირველი შთაბეჭდილების შესახებ. მკითხველის თვალწინ შთაბეჭდავი იმპრესიონისტული ტილო იშლება, სადაც მთავარი შეგრძნება და შთაბეჭდილებაა.

ტექსტის მხატვრული მხარე მთლიანად აღმოსავლურ სტილისტიკაშია გადაწყვეტილი, მაგრამ გვხვდება რამდენიმე ისეთი პლასტი, რომელიც მჭიდრო კავშირშია დასავლეთევროპულ ლიტერატურასა და ფსიქოლოგიურ-ფილოსოფიურ თეორიებთან, რაც სრულიადაც არ არის უჩვეულო, რადგან რეშად ნურის კლასიკური ფილოლოგიური განათლება თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ იგი ძალიან კარგად იცნობდა ზიგმუნდ ფროიდის ფსიქოანალიზს, ნეოფროიდისტებს, განსაკუთრებით კი კარლ გუსტავ იუნგის „არქეტიპების თეორიას“, რომლებმაც უდიდესი გავლენა მოახდინეს ევროპულ რომანებზე, დრამატურგიაზე, პოეზიაზე და, ზოგადად, ხელოვნებაზე..

კ. იუნგის თეორიის ერთ-ერთი ყველაზე რთული ცნებაა არქეტიპი. „არქეტიპი“ ბერძნულად „პირველად წარმოდგენას“ ნიშნავს, თუმცა კ. იუნგის არქეტიპი საკუთრივ წარმოდგენა კი არ არის, არამედ, „ფორმა შინაარსის გარეშე“. ეს ხომ რეშად ნურის პოეტურობის საუკეთესო ახსნაა, ერთგვარი გასაღები, რომ ნაწარმოების უფრო სიღრმისეული და სრულყოფილი გააზრება მოხდეს. უკვე აშკარაა, რატომ არის ტექსტში ესოდენ მდიდარი პალიტრა ფერების, საგნების, მოვლენების, რაც, თითქოს არანაირ ლოგიკას არ ექვემდებარება. არაცნობიერის გაცნობიერების მცდელობა და მისი გარაცინონალიზირება ევროპული ლიტერატურის მთავარი ამოცანა იყო. ევროპელი შემოქმედები არაცნობიერის ხორცშესხმის, ანუ მისთვის შესაბამისი ფორმის მოძებნის მიზნით დღემდე ატარებენ ექსპერი-

მენტებს ლიტერატურაში, კინემატოგრაფში, თეატრშიც კი, რომელიც თითქოს, გამომსახველობითი საშუალებების თვალსაზრისით შედარებით მწირ ხერხებს ფლობს. აღმოსავლური ლიტერატურა კი ამ საკითხს უფრო სწორად, სიღრმისეულად უდგება და ევროპისგან სრულიად განსხვავებულ მიმართულებას ირჩევს: რადგან საქმე გვაქვს არაცნობიერთან, შესაბამისად, მისი გაცნობიერება შეუძლებელია, ამიტომ უმჯობესია, ისეთივე ფორმით მოხდეს მისი რეპრეზენტირება, როგორც მას ყველაზე მეტად შეესაბამება, სწორედ ეს არის „ფორმა შინაარსის გარეშე“, რომლის ბოლომდე ახსნა, აზროვნების ლოგოცენტრულობიდან გამომდინარე, შეუძლებელია.

არქეტიპები ძალიან ბევრია, მათგან კ. იუნგი გამოჰყოფს რამდენიმეს, რომლებსაც, მისი აზრით, უმთავრესი მნიშვნელობა აქვს. ესენია: **პერსონა, ჩრდილი, ანიმა, ანიმუსი და თვითობა.** „ნარჩიტაში“ დომინანტური ორი არქეტიპია: ანიმა და ანიმუსი. „ანიმასა და ანიმუსის არქეტიპებში ვლინდება კ. იუნგის მიერ მითითებული გარემოება, რომ ყოველ ადამიანში მოცემულია სანინაალმდეგო სქესის გარკვეული თავისებურებები. ანიმა განასახიერებს ქალურ (ფემინურ) ნიშნებს მამაკაცის ფსიქიკაში, ხოლო ანიმუსი — მამაკაცურს (მასკულინურს) ქალში. ეს არქეტიპები ნაწილობრივ ემყარება ორგანიზმში ორივე სქესის ჰორმონების არსებობის ბიოლოგიურ ფაქტს: „მისი თხელი ტუჩები ნამგალა მთვარეს მოგაგონებდათ, ზემოთ, ოცი წლის ჭაბუკის ღანვებთან ქერა უღვაშები წამობიბინებულნიყო. იგი ქალიშვილის მსგავს პატარა ფეხებზე აბრეშუმის მოკლე წინდებსა და ზამშის ფეხსაცმელებს ატარებდა. სიარულის დროს მისი ფეხები ტოტების მსგავსად ირხეოდნენ, გულმოღეღილი პერანგის პირიდან კი გამოიყურებოდა მაღალი, თეთრი ყელი. არა! ის ნამდვილი ქალის გამოხატულება იყო და არა ვაჟკაცისა“ — ვკითხულობთ რომანში, რაც პირდაპირ კ. იუნგის ანიმის ტიპურ ლიტერატურულ ანალოგს ქმნის.

კ. იუნგის მოსაზრება ანიმასა და ანიმუსზე კიდევ უფრო თვალნათლივ ჩანს შემდეგ ეპიზოდში: „მას (ქიამრანს) ჰქონდა ქერა, ხუჭუჭა თმები და ისეთი ნაზი, ქათქათა პირისახე, რომ რატომღაც მეგონა: თუ ხელს ჩავავლებდი ყურებში და ახლო, სულ ახლო ჩავხედავდი მის ბროლის ლოყებს, ისინი აუცილ-

ბლად აირეკლავდნენ ჩემს გამოსახულებას“ — აქ პირდაპირ არის მინიშნებული მამაკაცში ქალური სანწყისის არსებობა.

განვიხილოთ კ. იუნგის სხვა არქეტიპიცი: **პერსონა** ნილაბია, რომელსაც ყველა ადამიანი ატარებს სხვა ადამიანებთან ურთიერთობისას. მისი საშუალებით ადამიანი თავს ისეთად წარმოიდგენს, როგორც სახითაც სურს, საზოგადოებამ შეაფასოს იგი. ეს ნილაბი, როგორც წესი, ადამიანის რეალურ ბუნებას მალავს. პერსონა იძენება სოციალური მოთხოვნების, დადგენილი წესებისა და მისაღები პიროვნული თვისებების მიხედვით. იგი მოიცავს პიროვნების ტიპურ როლებს, ქცევის სტილს, ურთიერთობის მანერას და ა.შ. მისი არსებობა აუცილებელია სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის დასამყარებლად, რადგან წარმოადგენს ერთგვარ მედიუმს ადამიანებს შორის, მაგრამ თუ სუბიექტი მთლიანად იდენტიფიცირებულია ნილაბთან, ამან შეიძლება მის ინდივიდუალიზმს სერიოზული ზიანი მიაყენოს, რის შედეგადაც ხდება ადამიანის თავისი რეალური ბუნებიდან გაუცხოება და მისი მხოლოდ როლის შემსრულებელ არსებად გადაქცევა. პერსონას კ. იუნგმა სხვაგვარად „კონფორმულობის არქეტიპი“ უწოდა.

დავაკვირდეთ „ნარჩიტაში“ სოციალურ გარემოსა და პერსონაჟებს, რომლებიც მალალ საზოგადოებას მიეკუთვნებიან. თავად ფერიდე ერთ-ერთ არისტოკრატიულ ოჯახში სტუმრობის დროს ირონიულად აღნიშნავს, რომ აქ თითოეული ნივთი იმისთვის შეუძენიათ, სხვები დაარწმუნონ, მდიდარი და განათლებული ხალხი ვართო, რეალურად კი ოდნავი წარმოდგენაც არ აქვთ იმ სურათების კოლექციაზე, რომლებსაც აგროვებენ, უმნიშვნელო და ნაკლებად ღირებული გამოსაჩენ ადგილას უდევთ, რადგან ის ზომით შედარებით დიდია, ჭეშმარიტი ხელოვნების ნიმუში კი სადღაც კუნჭულშია მიჩქმალული, ის მფლობელის კეთილგანწყობას მხოლოდ იმიტომ ვერ ინარჩუნებს, რომ ზომით პატარაა.

აქ ყველაფერი ყალბია და ამიტომ ამორალური, საოცრად ვულგარულია. ყალბია ადამიანებს შორის ურთიერთობაც, ყალბია ის ქცევის წესები, რომელსაც ფერიდეს პანსიონში ასწავლიან. მანერულობას, მიმბაძველობას, სიყალბეს კიდევ უფრო აძლიერებს ის კანონები, ნორმები, რომელთა შესრულებ-

ბასაც ადამიანებს რელიგია ავალდებულებს,

თურქი მოხელეები ერთმანეთს გატეხილი, შეკონინებული ფრანგულით ესაუბრებიან სოფლის მასწავლებლის თანდასწრებით, მისი იქ ყოფნა უკვე ქმნის თამაშის საბაზს და მოხელეებიც დროებით განათლებული, წარჩინებული ადამიანების ნიღბის მორგებას ცდილობენ, მაგრამ იმდენად სასაცილოდ გამოიყურებიან, სიბრალულს უფრო იწვევენ, ვიდრე სიმპათიას.

ფერიდეს არ შეუძლია ლალატის ატანა, იგი ამ საზოგადოებაში, სადაც მთელი ცხოვრება გაატარა, საკუთარ ადგილს ვერ ხედავს და მიდის უცხო მხარეში, რომ ისწავლოს დამოუკიდებლად ცხოვრება, საკუთარი შრომით ირჩინოს თავი. იგი, ევროპელი ქალისგან განსხვავებით, ორმაგად რთული არჩევნის წინაშე დგას, მას პიროვნული თავისუფლების მოპოვების უფლებას რელიგია არ აძლევს, მიუხედავად ამისა, გოგონა, რომლისთვისაც ერთ დროს ამერიკელი ქალიშვილივით გემით შორეულ მოგზაურობაში წასვლა შორეული ოცნება იყო, მზად არის, ყველაფერი გააკეთოს იმისთვის, რომ თვითონ იყოს თავისი ბედის ბატონ-პატრონი.

ე. ფრომი მიიჩნევს, რომ არსებობენ ადამიანები, რომლებსაც აღარ სურთ თავისუფლება, რადგან მისი ეშინიათ, თავისუფლების მთავარ ნეგატიურ თვისებად კი მარტოობას ასახელებს. მისი აზრით, უმწეობის, მარტოობის დაძლევა ორი გზით შეიძლება: სამყაროსთან კავშირის დამყარება შრომისა და სიყვარულის საშუალებით, თავისი უნარებისა და შესაძლებლობების სრული გამოვლინებით; მეორე გზა არის უკან დაბრუნება, თავისუფლებაზე უარის თქმა იმისთვის, რომ დაძლეულ იქნას მარტოობა.

დასაწყისში ფერიდე პირველ გზას ირჩევს: თავდაუზოგავად შრომობს, სკოლიდან სკოლაში გადადის, მთელ დროს მოსწავლეების აღზრდას ანდომებს, მათზე მშობელივით ზრუნავს; არც ეს აკმაყოფილებს და სამყაროსთან სიყვარულის დამყარებას დედობის ინსტინქტის მოძალებული მოთხოვნის დაკმაყოფილებით ცდილობს: იშვილებს ობოლ გოგონას, რომელსაც მთელ თავის სითბოსა და სიყვარულს უძღვნის, მზად არის, მის გამო ყველაფერი დათმოს, პირად ბედნიერებაზე თქვას უარი. ეს უზარმაზარი სიყვარული აძლებინებს მძიმე წლების განმ-

ვლობაში და მისი დახმარებით ებრძვის მარტოობას. თუმცა, ორივე — საქმიანობაც და ქალიშვილიც — ხელიდან ეცლება და იძულებული ხდება მეორე, უკან დახევის გზა აირჩიოს, კარგავს პიროვნულ თავისუფლებას და ისეთი ხდება, როგორც ყველა, თუმცა, იბრუნებს წლების წინ დაკარგულ ბედნიერებას.

ორი ეპიზოდი იდეურად ზემოთ ხსენებულ თემას ეხმიანება. პერიფრაზირებული ტექსტი შემდეგნაირად ჟღერს: ერთგან ფერიდე ამბობს, რომ არ შეიძლება ჩიტის გალიაში გამოკეტვა, მას სრული თავისუფლება უნდა მიაწიოს, რომ ჰპერი შეისუნთქოს, ფრთები გაშალოს და შორს გაფრინდეს. ეს მანამ იყო, სანამ სახლიდან წავიდოდა. უამრავი თავგადასავლისა და იმედგაცრუების შემდეგ კი ამბობს: არასდროს არ უნდა გაუშვათ პატარა ჩიტი გალიიდან, სულ მუდამ იქ უნდა იყოს გამოკეტილი, იქნებ მოიწყინოს, მაგრამ ასე საფრთხე არასოდეს დაემუქრება.

კვლავ კ. იუნგს, კერძოდ კი და მის შემდგომ — **ჩრდილის** — არქეტიპს ვუბრუნდებით. თუ პერსონა ასე თუ ისე სოციალურ ადაპტაციასთანაა დაკავშირებული, ჩრდილის არქეტიპი, პირიქით, სოციალურად მიუღებელ აზრებს, გრძნობებს, მოქმედებებს წარმოაჩენს. ჩრდილი შეიცავს ადამიანში მოცემულ ცხოველურ, ინსტინქტურ წარსულს. ჩრდილის არქეტიპში მოქცეული პრიმიტიული და უარყოფითი ტენდენციები შეიძლება იმალეობდეს პერსონის ნიღბის უკან, ან იდევნებოდეს პირად არაცნობიერში. ამავე დროს, ჩრდილს დადებითი ასპექტიც გააჩნია — იგი ინსტინქტური სასიცოცხლო ძალის შემცველია. გარკვეულ ჩარჩოებში მოქცევისა და სათანადო არხში მიმართვის შემთხვევაში ის შეიძლება სპონტანურობის, შემოქმედებითი ალტკინების, ემოციური და გონებრივი გასხივოსნების წყარო გახდეს, რის გარეშეც პიროვნების სრულფასოვანი ცხოვრება წარმოუდგენელია.

ტექსტში „ჩრდილის არქეტიპის“ გამოყენების საუკეთესო ნიმუშია ფერიდეს შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მისი სიყვარულის პირველ გამოვლინებადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს: „გულში ვნატრობდი: — ერთხელ გაბედე, ღვთისნიერო გოგონავ, ისეთი რამ, რომ მე, როგორც კატა, მხრებზე მოგახტე, მტვერსა და ნაგავში ამოგაგანგლო, თმებში გწვდე და ბრჭყალებით

ამოგოკორტნო ეგ გველის მსგავსი მწვანე თვალები!”

ფროიდის თეორიამ ვერ პოვა „ნარჩიტას“ ტექსტში ისეთი აქტიური გამოვლინება, როგორც კ. იუნგის “არქეტიპების თეორიამ“ (ფროიდი, 2005,???) ეს, ერთი მხრივ, ისლამური რელიგიის კარჩაკეტილობითა და ყოველგვარ ამორალურობისადმი სიძულვილით, მეორე მხრივ კი რეჰად ნურის დიდი ჰუმანიზმით აიხსნება, რომელიც, ალბათ, იმ მეცნიერების მხარეს იხრება, რომლებიც მიიჩნევენ, რომ ზ. ფროიდის ყველაზე დიდი შეცდომა ისაა, რომ მან არაცნობიერი ფსიქიკა ერთ დიდ სანაგვე ყუთად წარმოგვიდგინა, სადაც არაფერია პოზიტიური.

ზ. ფროიდის თეორიაში მნიშვნელოვანი პლასტია ნარცი-სიზმი. აღმოსავლურ კულტურაში სილამაზის ხაზგასმა, მისით ტკბობა, სილამაზის ფლობის დაუოკებელი სურვილი ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორია. რეჰად ნურიც არაერთხელ უსვამს ხაზს ფერიდეს მომხიბლავ გარეგნობას, ფერიდეც აღფრთოვანებულია საკუთარი სილამაზით. თუ ნარცისისთვის საკუთარი სილამაზე ტრაგედიად გადაიქცა, ფერიდესთვის ეს მძიმე ჟამს ერთადერთი ნუგეში და თავშესაქცევია.

დასავლური ფსიქოლოგიის გავლენა შეინიშნება ეპიზოდში, სადაც ფერიდე თავის მეგობრებს არწმუნებს, რომ რომანი აქვს საკუთარ დეიდაშვილთან. ამ დროს იგი მოზარდობის ასაკში იმყოფება. ფსიქოლოგები ადამიანის ცხოვრების ამ პერიოდს „ნეგატიურს“ უწოდებენ. ეს არის გარდამავალი ხანა ბავშვობიდან მოზარდობამდე, რომელიც მტკივნეულ პროცესებთან ასოცირდება, ცვლილებები მიმდინარეობს როგორც გარეგნულად (იცვლება ადამიანის სხეულის ფორმები, კანი, სახის ნაკვთები), ისე — შინაგანად. ასეთ დროს ადამიანი ჯერ კიდევ ვერ ჩაითვლება სრულყოფილ პიროვნებად. მუსლიმანურ სამყაროში კი გოგონებს ძალიან ადრე ათხოვებენ. მათთვის ყმანვილქალობის პერიოდი თითქოს გამოტოვებულია. ამ დროს გოგონებს ახასიათებთ სასიყვარულო ისტორიების შეთხზვა, თავგადასავლების გამოგონება, რადგან სურთ, საკუთარი ცხოვრება სხვების თვალში უფრო საინტერესო და მიმზიდველი გამოჩნდეს. ეს არის სურვილი დიდობისა, დიდის როლის მორგებისა, მისი ოსტატურად შესრულების მცდელობა.

რეჰად ნური გიუნთეჟინის სამყარო საოცრად პოეტური და

მრავალფეროვანია. რომანში მთელი სიღრმით აირეკლა აღმოსავლური სიბრძნე და დასავლური თეორიები. რომანი პოეტური პროზის შედეგია იგი მდიდარია გამომსახველობითი საშუალებებით და ლიტერატურული ხერხებით, ტროპის სახეობებით, რომლებიც მიგნებებად შეიძლება ჩაითვალოს. ყოველივე ეს განუმეორებელს ხდის მწერლის ენას, მკითხველს კი აცნობს თურქული ლიტერატურის საუკეთესო ტრადიციებსა და დასავლურ-აღმოსავლური ცივილიზაციების ორგანულ სინთეზს.

რომანი სამგზის იქნა ეკრანიზებული. პირველი ეკრანიზაცია რუსული ტელევიზიით იყო მისაწვდომი. მესამე ეკრანიზაცია უკვე რომანის მოტივებზეა შექმნილი (ის დღეს ქართველი ტელემაყურებლისთვისაც ხელმისაწვდომია). ერთგან რეჟად ნური ასე წერდა: „მე არ მაკმაყოფილებს დედამინა, სადაც ადამიანებს ერთმანეთი მხოლოდ იმიტომ უყვართ, რომ ერთმანეთისადმი მოვალეობა მოიხადონ“.

„ნარჩიტა“ ჭეშმარიტ სიყვარულზეა მოგვითხრობს და ისეთი სამყაროს მოდელს ქმნის, სადაც ადამიანებს ერთმანეთი მხოლოდ მოვალეობის მოხდის მიზნით არ უყვართ. ეს ის სამყაროა, რომელზეც ჰუმანისტი მწერალი ოცნებობდა, ფარულად ეს ალბათ ყველა ადამიანის ოცნებას წარმოადგენს. ამიტომაც გახდა ეს რომანი ასეთი სახალხო და პოპულარული. რეჟად ნურიმ მოახერხა ის, რაც ალბათ ბევრ შემოქმედს შეშურდებოდა: საკმაოდ რთული და მრავალპლასტიანი მხატვრული ტექსტი ყველასთვის გასაგები და საყვარელი ყოფილიყო. ამას, პირველ რიგში, იმით მიაღწია, რომ შეეცადა, არ დასცილებოდა საკუთარ ფესვებს. მწერალმა დასავლური თეორიები და ფოლკლორი, ყოფითობა და ზოგადსაკაცობრიო პრობლემები ერთმანეთს ორგანულად შეუთავსა და შექმნა ღირებული ნაწარმოები არა მხოლოდ თურქი მკითხველისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გიუნთექინი, 1961 — რეშად ნური გიუნთექინი, „ნარჩიტა“, თურქულიდან თარგმნა ნანი გვარიშვილმა. „სახელმწიფო გამოცემლობა“, ბათუმი.
2. იმედაძე, 2004 — ი. იმედაძე, XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ძირითადი მიმდინარეობები. „ენა და კულტურა“, თბილისი.
3. კოტეტიშვილი, 2004 — ვახუშტი კოტეტიშვილი, აღმოსავლურ-დასავლური დივანი. დიოგენე, თბილისი.
4. ფროიდი, 2005 — ზიგმუნდ ფროიდი, ფსიქონალიზი. „სიახლე“, თბილისი.
5. კაბაკლი, 1966 — Ahmet Kabaklı, Türk edebiyatı, çift 3. İstanbul.
6. გერგელი, 2003 — Hulusi Geçge I, Reşad Nuri Güntekin Hayatı — Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Ankara.
7. Алькаева, 1959 — А. О. Алькаева, Очерки по истории турецкой литературы (1908-1939). Москва.
8. Güntekin, 1992 — Resat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, İnkilap kitabevi, İstanbul.

Nino Tediashvili

The context of contemporaneity in the novel “The Wren” by Resat Nuri Güntekin

Summary

The subject of this paper is the context of contemporaneity of the novel „The Wren~ of the famous Turkish writer Resat Nuri Güntekin. Its aim is to call into question an idea discussed in Soviet literary criticism that R.N. Güntekin’s novels represent only the illustration of the heavy social-political condition of Turkey, and to prove that his poetic world is amazingly diverse and multi-faceted and that the author manages to synthesize the eastern and western motives with striking taste, fascinates the reader with a variety of tropes, which may be considered as brilliant literary findings. In spite of the many layers, the analysis of which is within the competence of only intellectual readers and specialists, „The Wren~ still maintains the status of the most favorite novel of Turkish readers, and it equally attracts representatives of all social strata and groups. This proves that the novel is a masterpiece of poetic prose.

მცენარეთა სახელების უძველესი ქართველური და ინდოევროპული ფუძეები

აკ. შანიძე 1920 წელს წერდა: „ქართულ ენაში მოიძებნება არა ერთი და ორი სიტყვა, რომელთაც უხსოვარი დროიდან შემოაღწიეს ინდოევროპულ ენათა საგანძურიდან, მაგრამ დროთა ვითარებაში ისე იცვალეს სახე, რომ მხოლოდ დეტალური შესწავლის საფუძველზე შეიძლება შეგვექმნას წარმოდგენა მათ ისტორიაზე“ (შანიძე აკ., 1968: 5). შემდგომში ამ პრობლემატიკას მიეძღვნა ქართველოლოგთა მრავალი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა, რომელშიც უმეტესწილად ანალიზის ობიექტი იყო ისტორიულად დადასტურებულ ინდოევროპულ - ძველი და საშუალო სპარსულის, ბერძნულის, სომხურის, ოსურისა - და ზოგიერთ სხვა ენათა ლექსიკური პლასტი ქართველურ ენებში. შედარებით ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა უძველესი ინდოევროპეიზმების შესწავლას, რაც მნიშვნელოვანია როგორც ქართველური მასალის ეტიმოლოგიების ძიების, ასევე საკუთრივ ინდოევროპული პრობლემატიკის კვლევის თვალსაზრისითაც.

კულტურის ისტორიკოსები და არქეოლოგები უეჭველ ფაქტად მიიჩნევენ კავკასიასა და წინა აზიას შორის მჭიდრო კავშირს უკვე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI-V ათასწლეულის პერიოდიდან, განსაკუთრებით, ამიერკავკასიის სამხრეთ რეგიონებსა და წინა აზიის ქვეყნებს შორის. როგორც ცნობილია, სწორედ სამხრეთ კავკასია წარმოადგენდა ძველი აღმოსავლეთის ცივილიზაციის მიღწევების შემომტანსა და გამავრცელებელს მთელ კავკასიაში. ამ ფონზე, ბუნებრივია, მოველოდეთ „აზიურ“, ინდოევროპულ და სემიტურ ენებთან უძველესი არეალური კონტაქტების კვალს ქართველურ ენებში. მართალია, ამ მიმართებით კვლევის ცალკეული ცდები ადრეც იყო, მაგრამ მათ ბოლო დრომდე არ ახასიათებდათ სისტემურობა და ქრონოლოგიური პერსპექტივა, არ იყო ერთმანეთისაგან მკაფიოდ გამიჯნული არეალური კონტაქტებით განპირობებული პარალელიზმები, ენებში დესკრიფციული ხასიათის ფაქტების

(ბგერწერა და ბგერათსიმბოლიზმი) მსგავსება იმ სახის მსგავსებისაგან, რომელიც შემდგომში შეიძლება საინტერესო გახდეს ენათა ნათესაობის შესწავლის თვალსაზრისით და ა. შ.

თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის კვლევის შედეგებმა, მოგვიანებით გამყრელიძე-ივანოვის ჰიპოთეზამ ინდოევროპული მეტყველების წინა აზიის იმ ტერიტორიულ სარტყელში არსებობის შესახებ, რომელიც უშუალოდ ემიჯნება ქართველურ ენათა გავრცელების არეალს, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიის რეგიონს, მატერიალური დადასტურება პოვა კ. რენფრიუს მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ გამოკვლევებში და ამ მიმართულებით კვლევის სტიმული მისცა არაერთ გამორჩენილ ლინგვისტს.

ამ თვალსაზრისით ღირებულ ნაშრომს წარმოადგენს გ. კლიმოვის ერთ-ერთი ბოლო გამოკვლევა - “Древнейшие индоевропеизмы картвельских языков” (Климов Г.А., 1994), რომელიც მოცემულია ქართველური ენების უძველესი ინდოევროპეიზმების სისტემატიზაციისა და განზოგადების ცდა.

სამეცნიერო კვლევის შედეგად დღემდე გამოვლენილი არცთუ მცირერიცხოვანი მასალა მონიშნავს ქართველურ და ინდოევროპულ ენებზე მეტყველთა არეალურ კონტაქტებზე, თუმცა ამჟამად ძნელია, მკაცრად გავმიჯნოთ ერთმანეთისაგან ნასესხობები და შესაძლო სუბსტრატული ზეგავლენები. ამ პრობლემის გადაჭრაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ზუსტ ქრონოლოგიურ სტრატოფიკაციას, რაც, თავის მხრივ, უნდა ეფუძნებოდეს ფონეტიკურ პროცესთა რელატიური ქრონოლოგიის საკითხების შემდგომ დამუშავებას. თუ ისტორიულად დოკუმენტირებული ეპოქისთვის შესაძლებელია ნასესხობების არა მარტო განსაზღვრულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცევა, არამედ მეტ-ნაკლებად კონკრეტული ენობრივი წყაროს მითითებაც, ე.წ. ისტორიამდელი პერიოდისთვის მას შეიძლება მიეცეს უმთავრესად მხოლოდ რელატიური ქრონოლოგიური ინეტრპრეტაცია.

ზოგადი კრიტერიუმი ქართველური ინდოევროპეიზმების ამა თუ იმ ქრონოლოგიური დონის განსაზღვრისთვის არის გამოხატულების პლანის შესაბამისობა იმ ფონეტიკურ პროცესებთან, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ქართველურ ენათა ისტორიაში და ასევე მათი შინაარსის პლანის შესაბამისობა ეპოქის

ცნებებთან და რეალიებთან.

როგორც ცნობილია, გამოხატულების პლანში ეს კრიტიკრი-უმები შეინიშნება, უპირველეს ყოვლისა, ზანურსა და სვანურ მასალაში, რაც ასახულია მთელ რიგ კანონზომიერ გარდაქმ-ნებში. პირველი - ფონეტიკური კანონზომიერება, როგორც არის არტიკულაციის უფრო უკან გადაწევა (კომბინატორულად შეპირობებული ე და ა ხმოვნებისთვის და წინა ერთი სერიის ხმოული თანხმოვნებისა და აფრიკატებისთვის), და ასევე ზოგი უფრო კერძო ხასიათის მოვლენა. მეორე - ანალოგიური გადა-წევა იმავე რიგის ხმოული თანხმოვნებისა და აფრიკატებისა, რა-საც თან სდევდა აფრიკატების სპირანტიზაცია, უძველესი და ცალკეული ნაკლებ მნიშვნელოვანი კანონზომიერებანი (შდრ. გამყრელიძე თ., 1950; Климов Г., 1964; მაჭავარიანი გ., 1965).

განსახილველი თითოეული ელემენტის შინაარსობრივი პლანი თანხმობაში უნდა იყოს ორივე ენობრივი ოჯახის კულ-ტურულ-ისტორიული კონტაქტების დინამიკასთან.

გ. კლიმოვის მიერ ქართველურ ენებში უძველესი ინდოევრო-პეიზმების ლექსიკონის (15 ერთეული - საერთო-ქართველურ-რი, 40 - ქართულ-ზანური ეპოქისა და დაახლოებით ამდენივე უფრო მოგვიანო ხანისა) მასალის ანალიზით მიღებული დასკვ-ნები სრულ თანხმობაშია გამყრელიძე-ივანოვის ჰიპოთეზა-სთან და ამყარებს თ. გამყრელიძის მოსაზრებას ქართველური ტომების თავდაპირველად ამიერკავკასიის მთიან რეგიონებში სახლობისა და შემდეგში წყალუხვ მდინარეთა დაბლობებში განსახლების შესახებ (Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., 1984: 881, 859-957; Климов Г., 1994: 208-213).

საერთო-ქართველურ და საერთო-ინდოევროპულ მცენარე-თა სამყაროს მოდელების შედარება შესაძლებლობას გვაძლევს გამოვავლინოთ ამ სისტემათა შორის არსებული მსგავსება-განსხვავებები, დავაზუსტოთ ეტიმოლოგიები, სესხების შესაძ-ლო გზები, უძველესი საკულტო-რიტუალური წარმოდგენები, რაც, თავის მხრივ, გვიხატავს შესაძლო რეალურ სურათს წინა-რე ქართველებისა და წინარე ინდოევროპელების პირველსაც-ხოვრისის, მათი კულტურის შესახებ.

საერთო-ქართველური მცენარეთა სამყარო რეკონ-სტრუირებული ფუძეების მიხედვით გაცილებით მრავალფერო-

ვანია, ვიდრე საერთო-ინდოევროპული. ეს ბუნებრივიცაა, თუ გავითვალისწინებთ მიგრაციის იმ მასშტაბებს და მასთან დაკავშირებულ ეკოლოგიურ ცვლილებებს, რაც განაპირობებდა ლინგვისტურ ფორმათა მოდიფიკაციას, სემანტიკურ გადანევებს და სხვა ინოვაციებს ინდოევროპულ ენათა ოჯახის წევრებს შორის.

ქვემოთ წარმოვადგენთ ქართველურ და ინდოევროპულ მცენარეთა სახელური ფუძეების შეპირისპირებით ცხრილს:

**მცენარეთა სახელების ქართველურ და
ინდოევროპულ ფუძეთა შეპირისპირებითი ცხრილი**

ბოტანიკური სახეობა	ქართველური ფუძე	ინდოევროპული ფუძე
ხეები		
„ხე“, „მუხა“ (Quercus L.)	*ჟ ₁ el-, „ხე“, „მუხა“; *c'iq'an-, „მუხა“; muxa-, ძვ. და ახ. ქართ. „მუხა“ (შე- საძლოა, ტაბუირე- ბით ჩანაცვლებული ფუძე); *k'rk'o- „რკო“ (ნაყოფი)	*t'e/orŭ-, *t're/orŭ- „ხე“, „მუ- ხა“ (ინაქტ. კლ.); *p ^[h] erk ^[h] ũ-/ *p ^[h] eru- „მუხა“, „ტყე“ (აქტ. კლ.); *aāk - „მუხა“ (შესაძ- ლოა, ტაბუირებით ჩანაცვლებული ფუძე); *ÖēIH- „რკო“ (ნაყო- ფი); შდრ. იტალ. Kerkus: ლათ. quercus; ვენ. Qarquēni

„არყის ხე“ (Betula L.)	*ჰაჰმ -, „დახველი“, „არყის ხე“ (მნიშვნელობის გადატანის მაგალითი)	*ხ ^[h] erHÖ-, „არყის ხე“, „არყის ხის ქერქი“, „თელა“ (მნიშვნელობის გადატანის მაგალითი); აგრეთვე, „ანათებს“, „კაშკაშებს“, „ბრწყინავს“
„ნიფელი“ (Fagus silvatica L.)	*c'ip-, „ნიფელი“/ა	* ხ ^[h] aHk'o-, „ნიფელი“
„ცხემლა“ (Carpinus betulus auct. canc.) „რცხილა“ (Carpinus caucasica Grossh.)	*cxeml- „ცხემლა“; *გჯcxeml- „რცხილა“	*(s)k' rɔ̃n ^[h] - „რცხილა“
„იფანი“ (Fraxinus L.)	*ipan-, „იფანი“	*Hos-, „იფანი“ (ბერძნულსა და შესაძლოა ალბანურშიც მოხდა მნიშვნელობის გადატანა: „იფანი“ → „ნიფელი“, რამაც გამოიწვია მთელი რიგი სემანტიკური გადანეგებისა
„ვერხვი“ (Populus tremula L.) „ალვა“ (Populus nigra L.)	*üerxü-, „ვერხვი“, „ალვა“	*(H)osp ^[h] -, „ვერხვი“, „ალვა“
„ძენა“, „ტირიფი“, „ნნორი“ (Salix L.)	*ჰეც'ი- , „ძენა“, „ტირიფი“, „ნნორი“	* 's(e)lik-, „ძენა“, „ტირიფი“, „ნნორი“
„ურთხელი“ (Taxus)	*urtxel-, „ურთხელი“	*eã-/*iã (*-Úo-, *-k ^[h] o-, *-o-სუფიქსებით) „ურთხელი“

„ნაძვი“ (Picea L.), „სოჭი“ (Abies Mill), „ფიჭვი“ (Pinus L.)	*naʒv-, „ნაძვი“, „სოჭი“, „ფიჭვი“	*p ^[h] eŮ ^[h] -/*p ^[h] uŮ ^[h] -, *p ^[h] it ^[h] -, „სოჭი“, „ფი- ჭვი“; *ed ^[h] io-, „წინვოვანი ხე“, „ნაძვი“
„თხმელა“, „მურყ- ანი“, (Alnus Gaertn)	*txam-/ *txmel-, „თხ- მელა“, „მურყანი“	*eliso-/*aliso-, *Ůer-n-, „თხმელა“, „მურყანი“
„თხილი“, „კაკლის ხე“ (Corylus avellana L.), „კაკალი“ (Juglans regia L.)	*txil-, „თხილი“; *gakʷ-, „კაკალი“	*k ^[h] ios(e)lo-, „თხილი“, „კაკალი“ (მცენარე), *q ^[h] ar-, *k ^[h] neŮ- (ნაყო- ფი)
„ვაშლის ხე“, „ვაშ- ლი“ (Malus pumila Mill)	*ʷaʃl- „ვაშლი“	*ɛbɫu-, *ɛb(a)lo-/*aplɫu- *ap(a)ɫa-, *ʃam(a)ɫu- „ვაშლი“
„შვინდი“ (Cornus mascu- la L.) „ბალი“ (Cerasus avium L.) „ალუბალი“ (Prunus cerasus; Cerasus vul- garis Mill.)	*ʃʷind-/ *ʃind- „შვინდი“, *bal-, „ბალი“	*k ^[h] Ůno-, „შვინდი“, „ალუბალი“; „ბალი“
„ცაცხვი“ (Tilia)	*zacxv-, „ცაცხვი“	*lentā-, *lɛipā- „ცაცხ- ვი“ (საეჭვო ფუძეებია)

„თელა“ (Ulmus foliacea Gilib.)	*ca-, „თელა“	*wŷg-, *Vlmo-, „თელა“
„ნეკერჩხალი“ (Acer L.)	*n-k' erčx-, „ნეკერჩხალი“	*KL-n-, *klen-, *akvrno-, „ნეკერჩხალი“
კულტივირებული მცენარეები და მარცვლეული		
„ვაზი“, „ვენახი“ (Vitis)	*ūnaq-, („ვაზი“), „ვენახი“	*uēn-ak' - (სლავ. vin-jaga- „ვაზის ლერწამი“)
„მარცვალი“, „ქერი“ (Hordeum L.)	*qndur-, *qadur-, „მაცვალი“ (<„ბარდა“); *-; (ძვ. ქართ. krtil-, ახ. ქართ. ker-; მეგრ. ker-; სვან. ÐØmin-/k'er-) „ქერი“	*Hat`-, „მარცვალი“ *čeuo-; *č ^[h] (e)rd ^[h] -/č ^[h] rd ^[h] - „ქერი“
„ხორბალი“ (Triticum L.)	*ipkl-, „ხორბალი“	*p ^[h] ur- „ხორბალი“ (მიგრაციული ტერმინი)
„ფეტვი“ (Panicum miliuceum L.); „ჭვავი“ - (Secale ce- reale L.); „შვრია“ (Avena L.)	*pet'ū -, „ფეტვი“; *-; (ქართ. čūav-; მეგრ. čūe-; სვან. manāš-) „ჭვავი“; *-; (ძვ. ქართ. šūriua-/šuriva-; ახ. ქართ. šūria-; სვან. māčičxu-, zəntx-) „შვრია“	*mel-, „ფეტვი“; *u ^[h] g ^[h] io- „ჭვავი“; (ლათ. auēna, ლიტ. aviža, ლატ. āuza, პრუს. wyse, ძვ. რუს. ОВЬСЪ, რუს. ОВЕС „შვრია“)
„სელი“ (Linium usitatissimi-mum L.), „კანაფი“ (Cannabis sativa L.)	*sel-, „სელი“; (*kan-, „კანაფი“ - მიგრაციული ტერმინი)	*lino- „სელი“; *san-, *gan-/*kan-, „კანაფი“

„გოგრა“, „კვახი“ (Cucurbita)	*aq'ar- „აყირო, ყელიანი გოგრა“; *k'ûax- „გოგრა, კვახი“ (დიალ.); (ქართ. gogra-, „გოგ- რა“)	*ga(r)gra-, „წყლის ჭურჭელი“, „კარაქის სადღვებელი“, „ზეთის სახდელი“
ხავსი		
„ხავსი“, „ფუთქი“ (დიალ.) (mûscus)	*putk-, *putk-II, „ხავსი“, „ბუშტუკი“, „წვრილი გამონაყარი“, „წვრილი წვიმით დანამული“, შდრ. *pu-, „დუღება“, „ფუება“; ქართ. putur(o)- „დამპალი“, „დამყაყებულის“, „ნესტიანი“; (ახ. ქართ. xavs-, „ხავსი“)	*m(e)us-, „ხავსი“, „ჭაობის მცენარე“, „ობი“; შდრ. *pû-tro- < *pû „ლპობა“ (Климов Г. 1994: 145)

ამრიგად, საერთო-ინდოევროპულისტისთვის აღდგენილი *ხეთა* სახელების *სემანტიკურად* შესაბამისი საერთო-ქართველური ფუძეებია: *z₁el- „ხე“, „მუხა“; *z₁aqû- „არყის ხე“; *c'ip- „ნიფელი“; *gr̥xeml- „კრცხმელი“, „რცხილა“; *ipan- „იფანი“; *txil- „თხილი“; *gak'- „კაკალი“; *ûaš!- „ვაშლი“; *šûind- / šind- „შვინდი“; *zacxû- „ცაცხვი“; *ca- „თელა“; *nek'erçx- „ნეკერჩხალი“.

ქართულ-ზანურიერთიანობისპერიოდის: *c'iq'an- „მუხა“, *zec' p- „ძენა“, „ტირიფი“, „წნორი“; *txam-/ *tx̥mel- „თხმელა“, „მურყანი“; *bal- „ბალი“; *b̥zal- „თუთა“, „ბჟოლა“ (დიალ.) - ფუძეები.

კულტივირებული მცენარეებისა და მარცვლეულის სახელებისთვის: საერთო-ქართველურ დონეზე აღდგება სამი ფუძე: *qndur-/ *qadur- „მარცვალი“ (< „ბარდა“); *pet'û- „ფეტვი“; *aq'ar- „გოგრა“, ხოლო ქართულ-ზანური ერთიანობის პერიოდისთვის: *ûenaq- „ვაზი“, „ვენახი“; *ipkl- „ხორბალი“; *sel- „სელი“; *k'ûax- „გოგრა“, „კვახი“ (დიალ.) ფუძეები.

ასევე, საერთო-ქართველურ დონეზე აღდგენილი ფუძეებია:

*pu- „დულილი“, *patk- || *putk- „ხავსი“, „ბუმტუკი“, „ლპობა“, „ფუება“ მნიშვნელობებით.

ზემოთ აღნიშნულ ფუძეთაგან არა მხოლოდ სემანტიკურად, ფონეტიკურადაც მსგავსი ფუძეებია:

საერთო-ქართველური : საერთო-ინდოევროპული
*pu- „დულილი“, *patk- || *putk- *pũ-tro- < *pũ „ლპობა“;
„ხავსი“, „ბუმტუკი“, „ლპობა“, „ფუება“;

ქართულ-ზანური ერთიანობის პერიოდის:

*ûenaq- „ვაზი“, „ვენახი“ *pũċn-ăk’-

(სლავ. vinjaga- „ვაზის ლერწამი“)

*k’rk’o- „რკო“, „მუხა“ (დიალ.) ლათ. quercus- „მუხა“

სემანტიკურ ცვლილებათა მსგავსი პროცესებია განვითარებული „მუხა“ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით: ფუძეთა მრავალფეროვნება, ტაბუირებული ხეთა სახელების სხვა ფუძეებით ჩანაცვლება, ხისა და ნაყოფისათვის სხვადასხვა სახელების არსებობა; „არყის ხე“, „ძახველის“ შემთხვევაში - მნიშვნელობის გადატანა, „ნიწოვანების“ სახელდებისას - ფუძეთა დისტრიბუციის ერთგვაროვანი სურათი.

ჩატარებული კვლევის შედეგები ამყარებს გამყრელიძე-ივანოვის ჰიპოთეზას ინდოევროპული და ქართველური მეტყველების წინა აზიის, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიის რეგიონში გავრცელების შესახებ (შდრ. გ. კლიმოვის კვლევის შედეგები).

საერთო-ქართველურ და ინდოევროპულ მცენარეთა სამყაროს შორის გამოვლენილი პალეობოტანიკური და, ხშირ შემთხვევაში, პალეოლინგვისტური, განსაკუთრებით, სემანტიკურ პლანში იზომორფიზმი მთელ რიგ ახალ საკითხებს აყენებს ქართველურ ენათა მიმართების შესახებ ინდოევროპულ ენებთან, ავსებს ინფორმაციას ქართველთა და ინდოევროპელთა პირველსაცხოვრისის ლანდშაფტის შესახებ, საზოგადოების სამეურნეო ყოფის ხასიათსა და დონეზე, მათ საკულტორიტუალურ წარმოდგენებზე.

მსგავსება ქართველურ და ინდოევროპულ ენათა შორის, დიდი ხანია, რაც შენიშნულია. ამ ფაქტის ახსნის სამ შესაძლებლობაზე წერს გ. წერეთელი: 1. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ გვაქვს ინდოევროპულის უძველესი, შორეული ნათესაობა (Urv verwandtschaft) საერთო-ქართველურთან. 2. მსგავსება შეიძლე-

ბა აიხსნას დანათესავებით არეალური ერთიანობის ფარგლებში ინდოევროპული და ქართველური ენების მრავალსაუკუნოვანი კონტაქტების შედეგად. 3. მსგავსება შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც უბრალო ტიპოლოგიური იზომორფიზმი (ნერეთელი გ., 1965: 023-029).

ჩვენი აზრით, ქართველურ და ინდოევროპულ ფუძეთა მსგავსება პროტო-დონეზე *არეალური ერთიანობითა* და *ენათა კონტაქტებით* არის განპირობებული, ხოლო რაც შეეხება ქართველური ენების მთის კავკასიურ და სხვა ენებთან მიმართების საკითხს, ამაზე საბოლოო პასუხის გასაცემად კვლავ გ. ნერეთელს დავესესხებით, რომელმაც თითქმის ნახევარი საუკუნის წინ ზუსტად განსაზღვრა პრობლემათა წრეც და ამ პრობლემათა გადაჭრის გზებიც: „პირველ ყოვლისა, საჭიროა კავკასიის ენათათვის დამახასიათებელი სტრუქტურული კანონზომიერებების დადგენა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის საფუძველზე და ამის შემდეგ შედარებით-ტიპოლოგიური შესწავლა - ანუ სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური მსგავსება-განსხვავებების გამოვლენა არა მარტო მთის ე.წ. „იბერიულ-კავკასიურ“ ენებთან, არამედ კავკასიის ინდოევროპულ ენებთანაც, სომხურთან და ოსურთან, აგრეთვე წინა აზიის ძველ ინდოევროპულ და არაინდოევროპულ ენებთან... და ამ ენათა შორის *კანონზომიერ* მიმართებათა დადგენა ენობრივი იერარქიის ყველა დონეზე: ფონოლოგიის, მორფოლოგიის, ლექსიკის და სხვ. სფეროში“. ამ მიმართულებით ლინგვისტებს, ფილოლოგებს, ისტორიკოსებს, არქეოლოგებს... კვლავაც ბევრი რამ გვაქვს გასაკეთებელი.

დამონმებული ლიტერატურა:

1. ანდრონიკაშვილი მ., ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თსუ, თბილისი 1966.
2. გამყრელიძე თ., სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი 1959.
3. გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, „მეცნიერება“, თბილისი 1965.

4. გორდეზიანი რ., წინაბერძნული და ქართველური, თსუ, თბილისი 1985.
5. გუდავა ტ., გამყრელიძე თ., თანხმოვანთა კომპლექსები მეგრულში, თსუ კრებული „აკაკი შანიძეს“, თბილისი 1981.
6. თოფურია ვ., ქალდანი მ., სვანური ლექსიკონი, „ქართული ენა“, თბილისი 2000.
7. მელიქიშვილი ი., ქართველურ-ინდოევროპული გენეტიური ურთიერთმიმართების საკითხისათვის, ენათმეცნიერების საკითხები, I, თბილისი 2002.
8. ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, სპუ, თბილისი 1990, 2000.
9. შანიძე ა., ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა აკ. შანიძემ, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი 1945.
10. ეტიმოლოგიური შენიშვნები „რკო და მუხა“, თსუ სამეცნიერო სესია, 29-X-3-XI, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 3-4, თბილისი 1947.
11. ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი 1942.
12. წერეთელი გ., წინასიტყვაობა (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში), „მეცნიერება“, თბილისი 1965.
13. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В., Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция историко-типологического анализа праязыка и пракультуры, тт. I-II, ТГУ, Тбилиси 1984.
14. Климов Г.А., Этимологический словарь картвельских языков, изд-во АН СССР, Москва 1964.
15. Древнейшие индоевропейизмы Картвельских языков, „Наследие“, Москва 1994.
16. Климов Г.А., Халилов М.Ш., Словарь кавказских языков. Восточная литература, Москва 2003.
17. Fähnrich H. und Sardschweladse S., Etymologisches Wörterbuch der Kartwel-Sprachen, „E.J. Brill“, Leiden-New Jork-Köln 1995.
18. Friedrich P., Proto-Indo-European Trees, The University of Chicago Press. Chicago and London 1970.
19. Gamkrelidze T. V., On linguistic paleontology of culture, Time Depth in Historical Linguistics, edited by Colin Renfrew, April Me

Mahon and Larry Trask; Mc Donald Institute for Archeological Research, Papers in the prehistory of Language 1999.

20. Klimov G., Etymological Dictionary of Kartvelian Languages, `mouton~, Berlin/New York 1998.
21. Renfrew C., Archeology and Language. The puzzle of Indo-European origins. London 1987.
22. Tschumburidze S., Die Namen der Eiche in Georgischen Toponymen, Georgica. Jena- Tbilissi, Heft 8, 1985.

Marine Ivanishvili

The Kartvelian and Indo-European Ancient Plant Name Stems

Summary

Proto-Kartvelian stems corresponding to *semantically* reconstructed Proto-Indo-European *tree names* are the following: * ζ_1 el- “Tree”, “oak”; * ζ_1 aqû- “birch”; *c’ip- “beech”; *gṛcxeml- “hornbeam”; *ipan- “ash-tree”; *txil- “nut-tree”; *gak’- “walnut-tree”; *ûaşl- “apple-tree”; *šûind- / šind- “Cornel”; *zacxû- “lime-tree”; *ca- “elm”; *nek’erçx- “maple”.

On the Kartvelian-Zan level we have the following stems: *c’ $_1$ q’an- “oak”; * ζ ec’ $_1$ P- “weeping willow”, “willow”; *txam-/ *tx’ \acute{Y} el- “alder-tree”; *bal- “Cherry-tree”; *bžal- “mulberry-tree”.

Three stems denoting cultivated plant and cereal names are reconstructed on the Proto-Kartvelian level: *qndur-/ *qadur- “grain”; *pet’û- “millet”; *aq’ar- “pumpkin”, and for the Kartvelian-Zan period: *ûenaq- “vine”, “vineyard”; *ipkl- “wheat”; *sel- “flax”; *k’ûax- “pumpkin”.

For the Proto-Kartvelian there are reconstructed stems are as well: *pu- “boiling”, *patk- || *putk- which denote “moss”, “rot”.

The following stems are not only semantically but also phonetically similar:

Proto-Kartvelian	:	Proto-Indo-European
*pu- “boiling”, *patk- *putk- “moss”, “rot”		*pŭ-tro- < *pŭ “rot”

For the Kartvelian-Zan period the following stems are reconstructed:

*ûenaq- “vine”, “vineyard”	* uejn-ăk’- (Slav. vinjaga “vine-reed”)
*k’rk’o- “acom”, “oak” (dial.)	Lat. quercus- “oak”

აფხაზ სეპარატისტთა გამოსვლა 1957 წელს

1957 წელს აფხაზ სეპარატისტთა უკმაყოფილება კვლავ გაძლიერდა, რასაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ახალმა პოლიტიკურმა და ისტორიულმა ვითარებამ. 1953 წელს იოსებ სტალინის გარდაცვალებისა და ლავრენტი ბერიას პოლიტიკური არენიდან გაქრობის შემდეგ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლების სათავეში ნიკიტა ხრუშჩოვი მოვიდა. ამ უკანასკნელმა, ერთი შეხედვით, თითქოს დაიწყო სტალინური სისტემის დემონტაჟი. გაჩაღდა ფართო კამპანია სტალინის კულტისა და ე.წ. „ბერიევშინის“ პერიოდში დაშვებული შეცდომების გამოსასწორებლად. ერთ-ერთ ასეთ შეცდომად იქნა მიჩნეული სასკოლო რეფორმა აფხაზეთში და აფხაზური დამწერლობის ქართულ ანბანზე გადაყვანა. 1954 წელს სასწრაფოდ შეიცვალა აფხაზური ანბანი და იგი გადაყვანილ იქნა კირილიცაზე. „აღადგინეს“ ე.წ. „აფხაზური სკოლები“, რაც გამოიხატა იმაში, რომ კვლავინდებურად, ისევე როგორც 1945 წლამდე, დაწყებით კლასებში სწავლა მიმდინარეობდა აფხაზურად, ხოლო V-X კლასებში – რუსულ ენაზე. ყოველივე აღნიშნული სხვას არაფერს წარმოადგენდა, თუ არა კრემლის პოზიციასა და სურვილს, წაექეზებინა აფხაზური სეპარატისტული მოძრაობა და ამ გზით მოეხდინა რუსულენოვანი აფხაზეთის შექმნა.

ნიკიტა ხრუშჩოვის, მიერ გამოცხადებული სტალინური რეჟიმის დემონტაჟი და სტალინის კულტის კრიტიკა მალე გადაიზარდა ანტიქართულ მოძრაობაში. მომრავლდა სტატიები სადაც სტალინის სისასტიკესა და დაუნდობლობას მისი ეთნიკური წარმომავლობით ანუ ქართველობით ხსნიდნენ. ხსენებულმა სიტუაციამ კი თავის მხრივ 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია გამოიწვია. შედეგად კრემლში კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა ანტიქართული განწყობა. „1956 წლის 9 მარტის სისხლიანმა ტრაგედიამ ახალი სული შთაბერა ანტიქართულ განწყობილებას აფხაზეთში. სეპარატისტული ძალები გამუდმებულად აგზავნიდნენ საჩივრის წერილებს მოსკოვში. მათ მიერ გაგზავნილ წერილებში მკაცრად იყო გაკრიტიკებული

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკა ეროვნულ საკითხში. უფრო მეტიც, სეპარატისტები კატეგორიული ტონით მოითხოვდნენ აფხაზეთის მკვიდრი ყველა იმ პიროვნების პოლიტიკურ და პარტიულ პასუხისმგებლობაში მიცემას, რომელთაც ღიად გამოხატეს პროტესტი 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედიასთან დაკავშირებით.“ (ლეჟავა 1997: 171.)

XX საუკუნის 50-იან წლებში აფხაზურ სეპარატისტულ მოძრაობას გამოუჩნდნენ ახალი ლიდერები. ერთ-ერთ ასეთ ლიდერს ნარმოადგენდა აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პროპაგანდისა და აგიტაციის განყოფილების გამგე ასლან ოტირბა. სწორედ იგი ჩაუდგა სათავეში მაშინ ე.წ. „აფხაზურ ფრონტს“ პარტიულ-იდეოლოგიურ უბანზე. „ასლან ოტირბა ყოველნაირად ცდილობდა პარტიულ-იერარქიულ კიბეზე წინსვლას და უფრო მაღალი პარტიული თანამდებობის დაკავებას. ცნობილია, რომ 1953 წელს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროზე განიხილებოდა საკითხი ასლან ოტირბას საქართველოს კპ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის თანამდებობაზე შესაძლო არჩევის შესახებ, მაგრამ ამ საკითხის დადებითად გადაჭრას ხელი შეუშალა თვით ასლან ოტირბამ, რომელმაც იქვე ბიუროზე ღიად გააკეთა ანტიქართული განცხადება და მოითხოვა 1937-1953 წლებში აფხაზეთში ჩასახლებული ქართველების გამოსახლება“ (ლეჟავა 1997: 183).

სსრ კავშირის უმაღლეს ხელისუფლებაში ნიკიტა ხრუშჩოვის პოზიციების განმტკიცების პარალელურად აფხაზეთში სეპარატისტული მოძრაობა კიდევ უფრო ორგანიზებული და აგრესიული ხდებოდა. მოცემულ სიტუაციაში სათანადო პრინციპულობა ვერ გამოიჩინა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და აფხაზეთის საოლქო კომიტეტმა. ორივე ამ ორგანომ ვერ გაუძლო, ერთი მხრივ, აფხაზი სეპარატისტების შემოტევას, ხოლო მეორე მხრივ, კრემლის ახალი და ანტიქართულად განწყობილი ხელმძღვანელობის ზეწოლას და ფაქტობრივად სამშობლოს ღალატის გზას დაადგენ???. „აღნიშნულის ცალსახა დადასტურებაა თუნდაც საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის ოთარ გოცირიძის გამოსვლა აფხაზეთის პარტიული აქტივის

კრებაზე. 1956 წლის 16 აგვისტოს აფხაზეთის კომუნისტების ამ თავყრილობაზე ოთარ გოცირიძემ უყოყმანოდ ბრალი დასდო ქართულ მხარეს „სამხრეთ ოსეთის“ ოსური მოსახლეობის და აფხაზეთის აფხაზური მოსახლეობის კულტურის განადგურების მცდელობაში და მათ მიმართ მიზანმიმართული ასიმილაციორული კურსის გატარებაში“ (ლეჟავა 1997: 163).

აფხაზური სეპარატისტული მოძრაობა დანებებას არ აპირებდა. აფხაზური სეპარატისტიზმის ლიდერები გადამწყვეტ შეტევაზე გადავიდნენ. ამჯერად სეპარატისტული გამოსვლისათვის მიზეზად გამოიყენეს დიდი ქართველი მეცნიერის პავლე ინგოროყვას ფუნდამენტალური ნაშრომი „გიორგი მერჩულე - X საუკუნის მწერალი“. პავლე ინგოროყვას დასახელებული ნაშრომი 1954 წელს გამოქვეყნდა და ყურადღების ცენტრში მოექცა მას შემდეგ, რაც 1955 წლის ივლისში გაზეთ „ზარია ვოსტოკაში“ გამოქვეყნდა აკადემიკოს გიორგი ახვლედიანის რეცენზია ამ ნაშრომის შესახებ. რეცენზიაში გიორგი ახვლედიანმა მხარი დაუჭირა პავლე ინგოროყვას თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ თანამედროვე აფხაზები არ არიან გვიან ანტიკური ხანისა და ადრეული შუა საუკუნეების „აბაზგ“-„აფსილთა“ და „აფხაზების“ შთამომავალნი და რომ ადრინდელი „აფხაზები“ ეთნიკურად ქართველურ სამყაროს განეკუთვნებოდნენ და აფხაზთა სამეფოს დაარსებაც სწორედ ქართველი აფხაზების მიერ მოხდა.

პავლე ინგოროყვას ნაშრომი მძიმე დარტყმას წარმოადგენდა აფხაზური სეპარატისტული მოძრაობისათვის. **აფხაზი სეპარატისტები ცდილობდნენ გამოეცხადებინათ აფხაზები ერთადერთ აბორიგენებად აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ამის საფუძველზე მოეთხოვათ აფხაზეთის გამოყოფა საქართველოს შემადგენლობიდან.** პავლე ინგოროყვას ნაშრომი კი ცხადად ამხელდა სეპარატისტთა აღნიშნული „მოსაზრების“ აბსურდულობას და ყველაფერს თავის ადგილს უჩინდა.

აკადემიკოს გიორგი ახვლედიანის რეცენზიის გამოქვეყნებამ სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზური ინტელიგენციის წარმომადგენლების აღშფოთება გამოიწვია. მცირერიცხოვანი აფხაზური ინტელიგენციის წარმომადგენლები არანაირ ანგარიშს არ უწევდნენ პავლე ინგოროყვას ნაშრომში თავმოყრილ

ისტორიულ წყაროებს და ცარიელი ფრაზებით მოითხოვდნენ საქართველოს ხელისუფლებისაგან პავლე ინგოროყვას წიგნის აკრძალვას.

ვინაიდან სეპარატისტები არა და არ ცხრებოდნენ, საქართველოს კპ ცეკას მეცნიერებისა და განათლების განყოფილებამ მოითხოვა, ხსენებული წიგნი განეხილა მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტს, რომელმაც თავის მხრივ თანხმობა განაცხადა წიგნთან დაკავშირებით დისკუსია გამართულიყო მწერალთა კავშირის ორგანო ჟურნალ „მნათობში.“ სიტუაცია ვერ განმუხტა ქართული ისტორიოგრაფიული სკოლის კორიფეს აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილისა (ბერძენიშვილი 1956: 125-131) და ცნობილი აფხაზმცოდნე-ფილოლოგის ქეთევან ლომთათიძის (ლომთათიძე 1956: 132-139) სტატიებმა. ამ სტატიებში მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული პავლე ინგოროყვას შეხედულებანი აფხაზთა ეთნიკური ვინაობის საკითხზე. პასუხად ჟურნალ „მნათობის“ 1957 წლის 2 ნომერში გამოქვეყნდა აკადემიკოს გიორგი ახვლედიანისა (ახვლედიანი 1957: 107-114) და პროფესორების, სიმონ ყაუხჩიშვილისა (ყაუხჩიშვილი 1957: 115-125.) და დავით კობიძის (კობიძე 1957: 126-128) სტატიები, რომლებშიც ავტორები იცავდნენ პავლე ინგოროყვას შეხედულებათა სისწორეს.

ამ ფაქტმა აფხაზ სეპარატისტთა კიდევ უფრო დიდი გაღიზიანება გამოიწვია. 1957 წ. 11 აპრილს სკკპ (ბ) ცეკას პირველი მდივნის ნ. ხრუშჩოვის სახელზე გაიგზავნა გუდაუთის სამუალო სკოლის დირექტორის აიბას და 8 პედაგოგის, ადლერის სკოლის 6 პედაგოგის, აჭანდარის სკოლის დირექტორის ცარგუშის და 5 პედაგოგის, აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატის შ. არჯენიას, აგრეთვე ბ. სალარიას, ისტ. მეცნიერებათა დოქტორის რ. ბუტბას, გუდაუთის აღმასკომის მუშაკების მ. ავიძბას, ა. ლეიბას, კომუნისტი გ. ზუხბას, გუდაუთის სამუალო სკოლის დირექტორის კ. კამელიას და სხვათა ხელმოწერილი დეპეშები, რომლებშიც ლაპარაკია იმაზე, თითქოს ქართველმა ინტელიგენციამ გააძლიერა პ. ინგოროყვას წიგნში წამოწეული ნაციონალიზმის პროპაგანდა-აგიტაცია. ვითომ ს. ყაუხჩიშვილი, გ. ახვლედიანი, დ. კობიძე ადასტურებენ პ. ინგოროყვას

აზრებს და ამტკიცებენ აფხაზი ხალხის და აფხაზური ენის და კულტურის არარსებობას. თითქოს ამ მეცნიერებმა თავისი ნაციონალისტური აზრები განგებ გაავრცელეს და დაამთხვიეს აფხაზთა ლიტერატურისა და ხელოვნების დეკადის მონყობას თბილისში.

მთავარი მაინც ის იყო, რომ აფსუათა ცალკეულ დეპეშებსა და საჩივრებში საქართველოს რესპუბლიკიდან აფხაზეთის ავტონომიის გამოსვლისა და აფხაზეთში საქართველოს სხვა კუთხეებიდან მოსახლეობის ჩასახლების აკრძალვის საკითხის მებოდა იმ საბაბით, რომ თითქოს აფხაზებს ქართველთა მხრივ საშიშროების საფრთხე ემუქრებოდა“ (გასვიანი 2004: 476-477).

ნიშანდობლივია, რომ ყველა ჩამოთვლილი საჩივარი მთავრდებოდა თხოვნით: კრემლს ეხსნა აფხაზი ხალხი ქართველებისაგან.

პარალელურად, 1957 წ. 11-13 აპრილს სოხუმში დაიწყო მღელვარება. აფხაზური მოსახლეობის ცალკეულმა ჯგუფებმა ალყა შემოარტყეს პარტიის საოლქო კომიტეტის შენობას. შეწყვიტეს მეცადინეობები აფხაზი ეროვნების სტუდენტებმა სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და პედაგოგიურ სასწავლებელში. მოწვეულ იქნა პედაგოგიური ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს საგანგებო სხდომა, რომელმაც დაგმო ჟურნალ „მნათობის“ 1957 წლის მე-2 ნომრის ზემოხსენებული პუბლიკაციები. ამავე დროს აფხაზური ინტელიგენციის ცალკეული წარმომადგენლები გავიდნენ ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლებში და მოუწოდეს ხალხს საპროტესტო გამოსვლებისაკენ. რეპეტიციებზე დემონსტრაციულად უარი განაცხადა სოხუმის ს. ჭანბას სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის აფხაზურმა დასმა. პროტესტის ნიშნად ასევე უარი თქვა თბილისში კონცერტში მონაწილეობაზე აფხაზური სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლის ხელმძღვანელმა ალექსი ჩიჩბამ (პაპასქირი 2007: 157-158).

ამგვარად შეიქმნა აფხაზი ერის „საყოველთაო დაუმორჩილებლობის“ ფონი. საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ დაუყოვნებლივ მოახდინა რეაგირება აფხაზეთში განვითარებულ მოვლენებზე. „1957 წ. 12 აპრილს საქართველოს ცეკას ბიურომ განიხილა აფხაზეთში პ. ინგოროყვას

ნაშრომთან და ჟურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნებულ სტატიებთან დაკავშირებული საკითხები. მსჯელობაში ცეკას პირველ მდივან ვ. მჭავანაძესთან ერთად მონაწილეობდნენ: ი. თარბა, ა. ლაბაზუა, ხ. ბლაჟბა, მ. კვესელავა, ა. ოტირბა, დ. მჭედლიშვილი, მ. ჩუბინიძე და სხვ. (შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღნ. 47, ს. 55, ფურც. 1).

ცეკას ბიუროზე ითქვა, რომ ჟურნალ „მნათობის“ რედაქციამ (რედაქტორი სიმონ ჩიქოვანი) არასწორად წარმართა დისკუსია, მკაცრად არ განსაჯა პ. ინგოროყვას შეცდომები. ამავედროულად დანუნებულ იქნა ნიკო ბერძენიშვილის ხსენებული სტატია პავლე ინგოროყვას ნაშრომზე „გიორგი მერჩულე“, რომელიც გამოქვეყნდა ჟურნალ „მნათობის“ 1956 წლის 12 ნომერში. ასევე ითქვა, რომ ჟურნალმა „მნათობმა“ ნაცვლად იმისა, რომ გამოესწორებინა პავლე ინგოროყვას შეცდომები ჟურნალში გამოაქვეყნა გიორგი ახვლედიანის, სიმონ ყაუხჩიშვილისა და დავით კობიძის სტატიები, რომელშიც გამართლებული იყო პავლე ინგოროყვას შეხედულებანი. „აფხაზეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ ა. ლაბაზუამ საყვედური გამოთქვა ქართველ მწერლებზე: დემნა შენგელაიაზე, გიორგი ლეონიძეზე, კონსტანტინე გამსახურდიაზე, ბესო ჟღენტზე და სხვებზე, რომლებმაც არ დაგმეს პავლე ინგოროყვას წიგნი და ავითარებდნენ ავტორის მოსაზრებებს. აქვე ითქვა, რომ ამგვარი არასწორი მოსაზრებების გამოქვეყნება უარყოფითად მოქმედებს ახალგაზრდობის აღზრდასა და ხალხთა მეგობრობის განმტკიცებაზე და ხელს უწყობს ნაციონალისტური იდეების დანერგვას“ (შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღნ. 47, ს. 55, ფურც. 12).

სხდომაზე აღინიშნა, რომ ყველაფერი ეს არ მოხდებოდა, ყოველდღიური მკაცრი კონტროლი რომ ყოფილიყო ბექდვით ორგანოებზე. (ე.ი. პრესაში მხოლოდ აფხაზური მხარისთვის მისაღები სტატიები რომ დაბეჭდილიყო). ამიტომ ბიურომ ხელმძღვანელობას დაავალა გაზეთებისა და ჟურნალების მუშაობაზე მკაცრი კონტროლის დაწესება. ჟურნალ „მნათობის“ რედაქტორს სიმონ ჩიქოვანსა და ცეკას მეცნიერების, სკოლებისა და კულტურის განყოფილების გამგეს მიხეილ კვესელავას საყვედური გამოუცხადეს, ხოლო ცეკას მდივანს დავით მჭედლიშვილს მიეთითა.

ცეკას ამავე ბიუროზე სიტყვით გამოვიდნენ: კპ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პროპაგანდა აგიტაციის განყოფილების გამგე ასლან ოტირბა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე არქიფო ლაბაზუა და საოლქო კომიტეტის მდივანი ცნობილი პოეტი ივანე თარბა, რომელთაც მიზანშეუწონლად მიიჩნიეს (ვითომ აფხაზთა ასიმილაციის შიშით) ქლუხორიდან ქართველების მუდმივ საცხოვრებლად აფხაზეთში ჩასახლება.

ბიუროს სხდომის საფუძველზე საქართველოს კპ ჩეკამ აფხაზ-ქართველთა ურთიერთობის დარეგულირების მიზნით აფხაზეთში მიავლინა საქართველოს კპ. ჩეკას მეორე მდივანი კოვანოვი. 1957 წლის 15-16 აპრილს სოხუმში მოწვეულ იქნა საოლქო კომიტეტის ბიურო, რომელმაც განიხილა საქართველოს კპ. ცეკას ბიუროს 12 აპრილის დადგენილება ჟურნალ „მნათობის“ მიერ ორგანიზებული დისკუსიის მცდარი კურსის შესახებ პ. ინგოროყვას წიგნზე „გიორგი მერჩულე“. აღინიშნა, რომ აფხაზთა უკმაყოფილებით ისარგებლა ზოგიერთმა პირმა და შეეცადა, დაეძაბა ურთიერთობა ქართველებსა და აფხაზებს შორის, აეგორებინა აფხაზი ინტელიგენციისა და გლეხობის უკმაყოფილება, ჩაეშალა ქლუხორიდან ქართველი გლეხების აფხაზეთში ჩასახლება, ჩაეშალა ასევე აფხაზური დეკადის ჩატარება თბილისში, სწავლება ჩაეშალა აფხაზეთის სკოლებსა და ინსტიტუტებში და სხვ. ამ მიზნით კი მოეწყო გლეხთა და მასწავლებელთა თავყრილობები ლიხნში, მოქვეში და სხვაგან.

ვითარების გამოსწორების მიზნით, ბიურომ დაგეგმა ღონისძიებანი, რომლებიც ითვალისწინებდა სოხუმში პედაგოგთა დახელოვნების ინსტიტუტის გახსნას, რადიო-სატრანსლაციო სადგურის აშენებას, დასახლებული პუნქტების ადრინდელი სახელწოდებების აღდგენას და სხვ. ბიურომ მცდარად მიიჩნია თბილისში აფხაზური ლიტერატურისა და კულტურის დეკადის ჩაშლა და ამ საქმეში ცალკეული პიროვნებების ნეგეტიური როლი. ამავდროულად საყვედური დაიმსახურა საქართველოს ცეკამ, თითქოს მისი ზოგიერთი მუშაკის უმოქმედობამ დროულად ვერ აღკვეთა აფხაზთა და ქართველთა შორის დაძაბული სიტუაცია. საყვედური და გაფრთხილება გამოუცხადეს საქართველოს კპ ცეკას იდეოლოგიის დარგში მდივანს დავით მჭედლიშვილს და სხვ.

ასე დასრულდა პირველი „საყოველთაო-აფხაზური ამბოხი“ 1957 წელს. როგორც დავინახეთ, სეპარატისტულად განწყობილმა ძალებმა ზუსტად შეარჩიეს დრო სეპარატისტული გამოსვლისათვის. კერძოდ, მათ კარგად გამოიყენეს საბჭოთა კავშირის ხელისუფლების სათავეში ქართველთმოდულე ნიკიტა ხრუშჩოვის მოსვლა და 1956 წლის 5-9 მარტის „ანტისაბჭოური გამოსვლების“ შედეგად კრემლში შექმნილი ანტიქართული განწყობა. ისარგებლეს რა მოცემული ანტიქართული განწყობილებით, მათ თავიანთი დამაბეზლებელი დეპეშა-წერილებითა და მიმართვებით დამატებითი იმპულსი შესძინეს ანტიქართულ ისტერიას საბჭოთა იმპერიის ცენტრში.

რაც შეეხება მიზეზს, რომელიც გამოყენებულ იქნა აფხაზი სეპარატისტების მიერ ხალხის ასამხედრებლად, ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ის ხელოვნურად იქნა გაზვიადებული და არანაირი სამეცნიერო საფუძველი პავლე ინგოროყვას შეხედულებების უარსაყოფად არ არსებობს. ჩვენი აზრი მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი გახლავთ: ჩვენ ერთმანეთისაგან უნდა გავარჩიოთ აფხაზეთის ძველი და ახალი მოსახლეობა. თუ ჩვენ ისტორიულ (ნამდვილ) აფხაზეთზე ვიმსჯელებთ, მაშინ პ. ინგოროყვას მსჯელობა, რომ ძველი აფხაზები ქართველური ტომი ანუ გაქართველებული ხალხი იყვნენ, სწორია, რადგან მათ შესახებ სხვა საისტორიო მონაცემი არ გავაჩნია. როცა ამას ვამტკიცებთ, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ტოპონიმთა, ქრისტიანული სარწმუნოება (ეკლესია-მონასტრები, ქრისტიანული ტერმინოლოგია და სხვ.), კულტურა, მეურნეობის წესი, ყოფა-ცხოვრება და სხვ. ხოლო, რაც შეეხება გვიანდელი აფხაზების ეთნიკურ შემადგენლობას, მაშინ, ფაქტია, ვერ ვიტყვით, რომ თანამედროვე აფხაზები (ანუ აფსუები) იგივე ქართველები არიან, ვინაიდან ვიცით, რომ ძველ ანუ გაქართველებულ აფხაზებს XVI საუკუნიდან აბსოლუტურად განსხვავებული ენის, ზნის, ჩვევის, ყოფის, სარწმუნოების ეთნიკური ხალხი შეერია, ესენი იყვნენ აბაზების (ჩრდ. კავკასიაში-ყუბანისპირეთში მოსახლე) განაყოფი – აშხარელები, ანუ აფსუები (რომლებიც შკარაუელებადაც იწოდებიან). ამ აფსუათა ძირითადი მასა XVI საუკუნეში ჯერ კიდევ ყუბანისპირეთში და მის სათავეებში ცხოვრობდა

– ადიღე-ჩერქეზების მეზობლად. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს ცნობილი იტალიელი კარტოგრაფის ჯაკოპო გასტალდის 1561 წლის რუკა, სადაც აღნიშნულია, რომ აფსუები მდინარე ყუბანის შუა წელში ცხოვრობდნენ 1561 წელს. ხსენებულმა აფსუებმა აფხაზეთში სრულიად უცხო ცხოვრების წეს-ჩვეულებები წამოიღეს (ტყეებში გვარებად დასახლდნენ, მინათმოქმედება მესაქონლეობით შეცვალეს და ქალაქებს არ გაეკარნენ, წარმართობა-მაჰმადიანობას მისდევდნენ, თავიანთი ენა ჰქონდათ და სხვ. ბუნებრივია, რომ აფხაზეთში ჩამოსახლების შემდეგ, მიუხედავად აფხაზად წოდებისა, მათ (აფსუებმა) სრულიად განსხვავებული (თავისებური) ჯგუფი შექმნეს, თანდათან გამრავლდნენ და მეტ ტერიტორიას მოედვნენ. თუმცა მათ ეთნიკურ უმრავლესობას ვერ მიაღწიეს, მაგრამ აფსუური ენა, ზნე-ჩვეულება, რწმენა და ცხოვრების წესი მეტ-ნაკლებად მაინც შეინარჩუნეს. აი რა უნდა იქნეს მხედველობაში მიღებული, როდესაც საქმე თანამედროვე აფხაზეთის მოსახლეობის ეთნიკური რაობის განსაზღვრას ეხება.

ცხადია, ყველაფერი ეს ადრე არ იყო დადგენილი, ვინ იცოდა თუნდაც ჩვენ მიერ ნახსენები ცნობილი იტალიელი კარტოგრაფის ჯაკოპო გასტალდის რუკა, რომ აფსუები მდ. ყუბანის შუა წელში ცხოვრობდნენ 1561 წელს, რომ იქ არსებობდა აყვა, ანუ აკვა, რომელიც XVIII საუკუნეში ცხუმს უწოდეს და ა.შ. ამიტომ პავლე ინგოროყვას ზოგირთმა დებულებამ ადრე გარკვეული გაუგებრობაც დაბადა. მაგრამ შემდეგ, საკითხის დეტალური შესწავლის შედეგად, ყველაფერი თავის ადგილზე დადგა და დღეს (განსაკუთრებით აკად. ნიკო ბერძენიშვილის სპეციალური კვლევა-ძიების შემდეგ) მხოლოდ ცოტა ვინმეს თუ ეეჭვება აფხაზეთის მოსახლეობის აფსუებად და ქართველებად დაყოფის სამართლიანობა.

ყოველივე ეს იმაზე მეტყველებს, რომ პავლე ინგოროყვას მტკიცება თანამედროვე „აფსუების აფხაზეთის არააბორიგენობაზე“ ჭეშმარიტებას წარმოადგენს.

ვინაიდან საქმე აბორიგენობას ეხება, საკითხი უნდა განისაზღვროს არა ცარიელი ფრაზებით, არამედ ფაქტობრივი მონაცემებით. აფსუები რომ აფხაზეთის უძველესი მკვიდრი მოსახლეობა ყოფილიყო, მაშინ ამ ქრისტიანული ქვეყნის

არაერთი ეკლესია-მონასტრის ნაწილი მაინც იქნებოდა მათი სახელობის??? გამონაკლისი ბერძნულის გარდა, რომ ისინი ყველა ქართულია – ქართული ეპიგრაფიკული წარწერებით, ფრესკებით და ა.შ. ეჭვს არ იწვევს. ფაქტია, რომ აფსუა არ არის არცერთი ეკლესიის მშენებელი, ან განმაახლებელი, არ არის გამოსახული ჯვარ-ხატებზე, ან რომელიმე საეკლესიო ნივთზე, ან ეპიგრაფიკულ წარწერაზე. არცერთი აფსუა არ არის ასახული ბიჭვინთის მრავალ საეკლესიო საბუთში, რომელთა ნაწილი გამოცემულია. აფსუები, რომ ქრისტიანული ქვეყნის უძველესი მკვიდრნი ყოფილიყვნენ, როგორ, რანაირად და სად გაექცეოდნენ ყოველივე ქრისტიანულს?

შემთხვევითი მოვლენა არ იყო ისიც, რომ XIX საუკუნეში აფხაზთა მუჰაჯირობის დროს აფსუები თურქეთში ნებაყოფლობით დედაბუდიანად გადასახლდნენ, ხოლო სამურზაყანოს მკვიდრი ქრისტიანი აფხაზებიდან არცერთი არ გაიხიზნა. შემთხვევითი არ იყო აფსუების ჩრდილო კავკასიის მთიელებთან შეერთების ლტოლვა და კავშირი, სადაც თვისტომელი აბაზები და სხვებიც ელოდებოდნენ.

აფსუები რომ აფხაზეთის უძველესი მოსახლენი ყოფილიყვნენ, როგორ არ ექნებოდათ „კალმახის“ გარდა (რომელიც მთის მდინარეებშია, მათ შორის ყუბანისა და მისი შენაკადების) თევზეულის სხვადასხვა სახეობის სახელწოდებები?

აფსუები რომ აფხაზეთის მკვიდრნი ყოფილიყვნენ, მათ აუცილებლად ექნებოდათ წყლიან-ჭაობიანი მცენარეულის, აგრეთვე ვაზის საკუთარი სახელწოდებები.

აფსუა ისტორიკოსების განსაკუთრებულ დავას (აფხაზთა ქართველურ წარმომავლობასთან ერთად) იწვევს აფხაზთა სამეფოს რაობა. პავლე ინგოროყვას და დღეს უკვე ქართველ ისტორიკოსთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ აფხაზთა სამეფო (VIII-X ს.ს.) თავისი ენით, მართვა-გამგეობით, განათლებით პოლიტიკით და კულტურით ქართული იყო (ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში საერთოდ არ ჩანს, სხვა ეთნიკური ხალხი). ამ ქვეყნის უსაფუძვლოდ და ზეპირად უარყოფენ აფხაზი (აფსუა) მეცნიერები. მაგრამ როდესაც საქმე დასაბუთებაზე მიდგება, მათ ამისი არგუმენტები არ გააჩნიათ გარდა ზოგადი ტრაფარეტული ფრაზებისა.

აფსუა მეცნიერები განგებ ხუჭავენ თვალებს აფხაზთა არაერთგვარობის შესახებ, ე.ი. იმაზე, რომ მართლაც სხვადასხვა ეთნიკური მასისაგან შედგებიან თანამედროვე აფხაზები: ძველი აფხაზების ანუ ქართველების და ახალი აფხაზების ანუ აფსუებისაგან. რომლებიც XVI საუკუნიდან არიან ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებული. ამ თვალსაზრისით, რომლის გამოც უსამართლოდ აკრიტიკებენ პავლე ინგოროყვას, მართლაც განწყვეტილია კავშირი ძველ აფხაზებსა და აფსუა ე.წ. აფხაზებს შორის, ფაქტია, რომ ახალმა ე.წ. აფხაზებმა (აფსუებმა) სრულიად ახალი ცხოვრების წესები წამოიღეს თან როგორც მეურნეობის, ასევე ზნე-ჩვეულების, ენის, რწმენისა და კულტურის მხრივ. ცხადია აფხაზეთის რეალობაში ამის უარყოფა ყოვლად შეუძლებელია და ამიტომ ამაზე პასუხს ყველანაირად უვლიდნენ გვერდს აფსუა მკვლევრები, მათ შორის კონსტანტინე შაკრილი, შალვა ინალ-იფა, გიორგი ძიძარია და სხვები.

ყველაფერ ამას და კიდევ უამრავ საკითხს დაფიქრება, გააზრება და ახსნა-პასუხი სჭირდება და არა უშინაარსო არაფრის მთქმელი საუბარი.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ პავლე ინგოროყვას კონცეფცია არ იშვა შემთხვევით. იგი წარმოადგენდა საპასუხო რეაქციას ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიული წარსულის იმ უხეში გაყალბებების წინააღმდეგ, რომელიც ჯერ კიდევ 1907 წელს წამოიწყო ვინმე ნ. ვორონოვმა და XX საუკუნის 20-იან წლებში ნესტორ ლაკობას რეჟიმის პირობებში კიდევ უფრო დიდი წარმატებით განაგრძეს: სემიონ ბასარიამ, სემიონ აშხვაცავამ, კონსტანტინე კუდრიავცევმა და სხვ. მართებულად აღნიშნავს პროფესორი გრიგოლ ლეჟავა, რომ „პავლე ინგოროყვას ხსენებული ნოვაციებისაკენ უბიძგა სეპარატისტთა გამოხდომებმა, კერძოდ კი მათმა მცდელობამ, გამოეცხადებინათ აფხაზები ერთადერთ აბორიგენებად აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ამის საფუძველზე მოეთხოვათ აფხაზეთის საქართველოდან გამოყოფა“ (ლეჟავა 1997: 178.)

დასასრულს არ შეიძლება, რომ ყურადღება არ გავამახვილოთ საქართველოს იმდროინდელი კომუნისტური ხელმძღვანელობის (ვასილ მუჟავანაძის მეთაურობით) კაპიტულანტურ

და ფაქტობრივად დანაშაულებრივ პოზიციას მათი წყალობით სამაგალითოდ დაისაჯნენ ამ „სპექტაკლის“ მხოლოდ ქართველი მონაწილენი: ჟურნალ „მნათობის“ რედაქტორი, სიმონ ჩიქოვანი, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანი დავით მჭედლიშვილი, ცენტრალური მეცნიერების, სკოლებისა და კულტურის განყოფილების გამგე მიხეილ კვესელავა. საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების, მიერ გამოვლენილმა სისუსტემ, რაც გამოიხატებოდა კაპიტულანტურ და ფაქტობრივად დანაშაულებრივ პოზიციაში შეიძლება ითქვას, რომ წაახალისა სეპარატისტულად განწყობილი ძალები და ჩაუნერგა დაუსჯელობის სინდრომი, რითიც ფაქტობრივად სეპარატისტულ ძალებს ასპარეზი გაუხსნეს ახალი „საგმირო საქმეებისაკენ“ თავიანთ სეპარატისტულ „მოღვაწეობაში.“ ამგვარი პოზიციის ნაყოფი საქართველოს კომუნისტურმა ხელისუფლებამ მოიმკო ზუსტად 10 წლის შემდეგ – 1967 წელს, როდესაც აფხაზეთში იფეთქა ახალმა ანტიქართულმა ისტერიამ და ამბოხმა.

დამონმებული წყარო და ლიტერატურა:
საარქივო მასალები:

1. შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღწ. 47, ს. 55. ფურც, 1.
2. შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღწ. 47, ს. 55. ფურც, 12.

ლიტერატურა:

1. 1.გასვიანი: 2004: გასვიანი გ., აფხაზეთი XIX ბოლოსა და XX საუკუნეში. თბილისი, 2004.
2. 2.ლეჟავა: 1997: ლეჟავა გ., საქართველოსა და რუსეთს შორის. მოსკოვი, 1997.
3. 3.პაპასქირი: 2007: პაპასქირი ზ., ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან ნაკვეთი II 1917-1993. თბილისი, 2007.

წყარო:

ჟურნალები:

1. ახვლედიანი: 1957: ახვლედიანი გ., აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის. - ჟურნალი „მნათობი“, 1957, 2.
2. ბერძენიშვილი: 1956: ბერძენიშვილი ნ., პავლე ინგოროყვას წიგნის - „გიორგი მერჩულეს“ გამო. ჟურნალი „მნათობი“, 1956, 12.
3. კობიძე: 1957: კობიძე დ., ტერმინი „აბხაზის“ მნიშვნელობა სპარსული წყაროების მიხედვით. - ჟურნალი „მნათობი“, 1957, 2.
4. ლომთათიძე: 1956: ლომთათიძე ქ., აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ. (პავლე ინგოროყვას ნაშრომის „გიორგი მერჩულეს“ გამო). - ჟურნალი „მნათობი“, 1956, 12.
5. ყაუხჩიშვილი: 1957: ყაუხჩიშვილი ს., „გიორგი მერჩულის“ გარშემო. - ჟურნალი „მნათობი“, 1957, 2.

Levan Izoria

Movement of Abkazian Separatists in 1957

Summary

In 1957 next anti-Georgian hysteria burst in Abkhazia. Abkazian separatist movement perfectly took advantage by anti-Georgian disposition dominated in Kremlin caused by well Known historical and political events and new more powerful attack was launched against Georgian state. Now, leaders of Abkhazian separatist movement applied as a reason the work of famous Georgian scientist pavle Ingorokva: „Giorgi Merchule X century writer.” Abkhazian separatists managed and their movement against Georgia was quite scaled. Lots of references were sent to Kremlin, where the leaders of separatist movement categorically required separation of Abkhazia from Georgia. Authority of that time Georgia retreated and surrendered instead of duly punishing Abkhazian separatists that was indeed treason for the purpose of maintaining positions. Exactly to this and many other interesting issues relates the following article.

**აფხაზ სეპარატისტთა ანტიქართული
„ამბოხი“ 1967 წელს**

1967 წელს აფხაზეთში ანტიქართული ისტერია ახალი ძალით აგორდა. ამჯერად სეპარატისტული მოძრაობა ორი მიმართულებით წარიმართა. სეპარატისტთა გაღიზიანებას ამ შემთხვევაში კვლავ იწვევდა ცალკეული სამეცნიერო პუბლიკაციები და ამავე დროს მოითხოვდნენ აფხაზეთის ქართული ტოპონიმების აფხაზურით შეცვლას. (გადარქმევას). მომავალი სეპარატისტული მოძრაობის სიმპტომები გაჩნდა ჯერ კიდევ 1965 წელს, როდესაც სეპარატისტთა რისხვა და სიძულვილი თავს დაატყდა გამოჩენილ აფხაზ ფილოლოგს, ლინგვისტსა და ლიტერატურათმცოდნე პროფესორ ხუხუტი ბლაჟბას მონოგრაფიისათვის „აფხაზური ენის ბზიფის დიალექტი“ ჩადენილი „ცოდებისათვის“ (სეპარატისტთა აზრით წიგნში არასწორად იყო ახსნილი ცალკეული აფხაზური გვარები) ხუხუტი ბლაჟბა გადაყენებულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დიმიტრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის თანამდებობიდან. აფხაზ სეპარატისტთა მწვავე კრიტიკა თავს დაატყდათ აგრეთვე გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს, აკადემიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილს, „გეორგიკის“ (ბიზანტიელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ) IV ტომისათვის (თბილისი, 1966.) დართული კომენტარების გამო და ნათელა კეჭყაყაძეს, „ფლავიუს არიანეს „პერიპლუსის“ ქართული თარგმანისათვის (თბილისი, 1961.) დართული კომენტარების გამო. ასევე კრიტიკულად მიიღეს მათ ზურაბ ჭუმბურიძის წიგნი: „რა გქვია შენ?“ (თბილისი, 1966.), რომელშიც აფხაზეთის ქართული ცალკეული ტოპონიმები იხსნებოდა ქართულად. ყველაზე უფრო დიდი რისხვა კი სეპარატისტთა, მხრიდან დაიმსახურა აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის პუბლიკაციამ.

1966 წელს თბილისში გამოქვეყნდა დიდი ქართველი ისტორიკოსის აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის თხზულებათა კრებულის: „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ III ტომი,

რომელშიც მოთავსებული იყო მეცნიერის წერილი: „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“ ხსენებულ წერილში განვითარებული ცალკეული დებულებები მიუღებელი აღმოჩნდა აფხაზური სეპარატისტული მოძრაობის ლიდერთათვის. მათ წერილში „დაინახეს“ აფხაზი ხალხის ეთნიკური ინდივიდუალობის უარყოფის მცდელობა. რეალურად კი დასახელებულ სტატიაში მსჯელობა იყო აფხაზთა „ისტორიულ-კულტურულ“ ქართველობაზე. ხოლო, რაც შეეხება აფხაზთა ეთნო-ტომობრივ წარმომავლობას, ამ საკითხზე ცალსახა პასუხი მეცნიერს არ დაუფიქსირებია თუმცა ამ წერილში ნიკო ბერძენიშვილი თითქოს არ გამოორიცხავდა იმას, რომ „ძველი აფხაზები“ შეიძლება ტომობრივად ეკუთვნოდნენ ქართველურ ეთნიკურ სამყაროს.

ამაზე ჩვენ ნათლად მიგვანიშნებს მკვლევარის მსჯელობა ამჟამინდელ აზერბაიჯანელთა ეთნიკურ იერ-სახეზე. ნიკო ბერძენიშვილს არ მიაჩნდა ენის მომენტი ერთადერთ მომენტად ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური წარმომავლობის დადგენისას. იგი წერდა: „დღეს აზერბაიჯანელები, ენით თავანკარი თურქები არიან, მაგრამ ასეთივე თურქები არიან განა ისინი წარმოშობით? ვის შეუძლია უარყოს, რომ ისინი წარმოშობით სანახევროდ მაინც, თუ უფრო მეტად არა, კავკასიური მოდგმის „ალბანელები“ არიან?“ (ბერძენიშვილი, 1966. 278). კონკრეტულად აფხაზებთან დაკავშირებით კი ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, რომ ანტიკურ პერიოდში დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებულ ტომთა სიმრავლე „საქართველოს ისტორიის ფეოდალურ ხანაში... დიდად შემცირებული ჩანს და აწინდელი აფხაზეთის ტერიტორია წარმოადგენდა რიგს ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელ საერისთავოს... და მხოლოდ ერთ მათგანს ეწოდებოდა „აფხაზთა საერისთავო“ (ხაზგასმა ნ. ბერძენიშვილისეულია), რომელიც მოიცავდა ქვეყნის აწინდელი ახალი ათონის (ანაკოფიის) დასავლეთით ვიდრე კაპოეტის მდინარემდე (ბზიფამდე) ან, შეიძლება გაგრის ვინროეზამდე.“ აქვე მეცნიერი საგანგებოდ ხაზს უსვამს იმას, რომ „ფეოდალური ხანის ადმინისტრაციული ერთეულის – საერისთავოს – შექმნისათვის ამოსავალი პრინციპი ტომობრივი მომენტი იყო.“ (ბერძენიშვილი, 1966, 278).

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნიკო ბერძენიშვილი „აფხაზთა – საერისთავოში“ მცხოვრები „აფხაზური ტომების“ ეთნო-ტომობრივ ინდივიდუალობას ნამდვილად აღიარებდა. თუმცა იგი იქვე აღნიშნავს, რომ „მაინცდამაინც მეცნიერებას არ მოეპოვება იმის საბუთი, რომ აფხაზეთში მოზინადრე ტომები (სავარაუდოდ მეცნიერს მხედველობაში ჰქონდა სწორედ აფხაზები) უფრო შორს იდგნენ იბერ-ლაზებისაგან, ვიდრე, ვთქვათ, სვანები, მესხები, ჰერები. საკითხთან დაკავშირებით მეცნიერი ყურადღებას ამახვილებს ქართული საისტორიო ტრადიციის („ქართლის ცხოვრება“) მიერ დაფიქსირებულ ფაქტზე იმის შესახებ, რომ „აფხაზთა საერისთავო“ უძველესი დროიდან ეგროსის წილხვედრი ქვეყნის ნაწილი იყო. „ეს გადმოცემა წერს აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი, - ანგარიშგასანევი მონუმობა დასავლეთ საქართველოს ტომთა როგორც ეთნიკური მონათესავეობისა, ისე მათი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიულ-კულტურული თანამშრომლობისა.“ (ბერძენიშვილი, 1966, 278-279). ნიკო ბერძენიშვილი ამ სტატიაში, მართალია არა კატეგორიულად, მაგრამ რამდენადმე მაინც უშვებდა „ძველი აფხაზეთის“ დასავლეთ საქართველოს სხვა ტომებთან „ეთნიკური მონათესავეობის“ აღბათობას. რაც, ერთი შეხედვით, პავლე ინგოროყვას თვალსაზრისის ფონზე შესაძლოა, მართლაც გამაღიზიანებელი ყოფილიყო სეპარატისტული მოძრაობისათვის.

მიუხედავად ამ ფაქტორისა, სეპარატისტების მიერ ნიკო ბერძენიშვილის ამ პუბლიკაციის გამოყენება პოლიტიკური მიზნებისათვის სრულიად გაუმართლებელი იყო, ვინაიდან ნიკო ბერძენიშვილის მთავარი მიზანი იყო არა აფხაზთა ეთნოგენეზისის კვლევა არამედ იმ ჭეშმარიტების წარმოჩენა, „რომ აფხაზეთი კულტურულ-ისტორიულად საქართველოს ორგანული ნაწილია. ვიმეორებთ კულტურულ-ისტორიულად და არა ეთნიკურად. საქართველოში „აფხაზი“ იმდენადვე არსებობდა, რამდენადაც ქართი, ჰერი, კახი, მესხი, ჯავახი, კლარჯი, შავში, ეგრი, სვანი, ზანი და სხვ. ან კიდევ „კახელი“, „ქართლელი“, „გურული“, „მეგრელი“, „იმერელი“, „აჭარელი“ და ა.შ. რომ ფეოდალური აფხაზეთი მხოლოდ „ქართული“ შეიძლებოდა ყოფილიყო, რომ აფხაზი კულტურულ-ისტორიულად „ქართ-

ველი“ იყო.“(ბერძენიშვილი, 1966, 279-280).

აქედან გამომდინარე ნათელი ხდება, რომ აქ, ამ შემთხვევაში, ეთნო-გომობრივი მომენტი სულაც არ არის ნაგულისხმევი. სტატიის მეორე ნაწილში აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი იძლევა აფხაზეთის მთავრის ქელაიშ აჰმედ ბეგ შარვაშიძის პიროვნების შეფასებას (სეპარატისტები არანაკლებ გააღიზიანა ამ შეფასებამ), მეცნიერი ამჟამინდელ აფხაზებს ერთნიშნად მოიაზრებს ქართველთა მოძმე ხალხად. ავტორი საყვედურობს იმათ, ვინც მოინდომა ქელემ ბეი შარვაშიძის აფხაზი ხალხის გმირად გამოცხადება. ნიკო ბერძენიშვილი წერს: „ქელაიშ ბეგები ეს აფხაზეთის ათასწლიანი ისტორიის უარყოფაა, ქართველობისაგან გამოთიშვაა, საქართველოს (და თვით აფხაზეთის) ღალატია. და როგორ შეუძლია დღეს აფხაზ საბჭოთა მოქალაქეს (ე.ი. ახლანდელ აფსუა-აფხაზს – ლ.ი.) უარყოს საკუთარი წარსული, საკუთარი სახელოვანი ისტორია და გმირი სწორედ ამ ისტორიის შემგინებელ-უარისმყოფელში დაიგულოს? გმირი იყო ლეონ I, ლიხთიქითის გამაერთიანებელი, გმირები იყვნენ ის გიორგი-კონსტანტინეები, საქართველო-კავკასიის გაერთიანებას რომ ალევდნენ ძალებს, გმირები იყვნენ მოქვის, ბედიისა და ლიხნის თუ ანაკოფიის მაშენებელნი, გაერთიანებული საქართველოს მაშენებელნი და არა ქელაიშ-აჰმად-ბეგები-სულტნის ყურმოჭრილი მონები. გმირი იყო ის ახალგაზრდა აფხაზი (მთავრის შვილი), ხრესილის ომში სოლომონ მეფესთან ერთად რომ ოსმალთა წინააღმდეგ იბრძოდა და არა ქელაიშ აჰმედ ბეგი, რუხის ომში რომ ოსმალეთის გადამწყვეტ შეტევას ხელმძღვანელობდა... მოქვი, ანაკოფია, ბედია, ლიხნი, ბიჭვინთა თუ სხვა ხომ ყველა ქართველ მოძმეებთან უმჭიდროეს თანამშრომლობაში შექმნილი ძეგლებია და ამ ისტორიული თანამშრომლობის მონმობანია.“(ბერძენიშვილი, 1966, 285-286).

მკითხველი იოლად მიხვდება, რომ აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის ამ ციტატაში ნათლად არის წარმოჩენილი და აღიარებული აფხაზთა უპირობო უფლება იამაყონ საკუთარი ისტორიული წარსულით, საქართველო-აფხაზეთის იმ დიდი ისტორიული მოღვაწეებით, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს ერთიან და ძლიერ საქართველოს. იამაყონ იმ დიდი

კულტურული მემკვიდრეობით, რომელიც მათმა წინაპრებმა ქართველებთან ერთად შექმნეს. ყოველივე ამის შემდეგ შეუძლებელია გონიერი ადამიანი დაეჭვდეს იმაში, რომ აღნიშნულ სტატიაში აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი ფაქტობრივად ადასტურებდა ე.წ. „ძველ“ და „ახალ“ აფხაზთა იდენტურობას, მაგრამ ბუნებრივია, ეს გარემოება ოდნავადაც არ აბრკოლებდა სეპარატისტულ მოძრაობას და მათ იდეოლოგიებს, რომლებმაც ნიკო ბერძენიშვილის შრომების III ტომის გამოსვლა გამოიყენეს ახალი ანტიქართული კამპანიის წამოსაწყებად.

ვნებათაღელვა აფხაზეთში დაიწყო მას შემდეგ, რაც თბილისიდან სოხუმში გაიგზავნა თბილისის უმაღლესი სასწავლებლების აფხაზ სტუდენტთა არაერთი წერილი-საჩივარი. გაგზავნილი წერილების ადრესატები იყვნენ როგორც სტუდენტთა ახლობლები, ისე ავტონომიური რესპუბლიკის ოფიციალური სტრუქტურები. წერილ-საჩივრებს, პირველ რიგში, მ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის აფხაზი სტუდენტები და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დიმიტრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები გამოეხმაურნენ. დაიწყო მღელვარება, რომელმაც თავის მწვერვალს 1967 წლის 7-9 აპრილს მიაღწია.

ის ფაქტი, რომ აფხაზთა მორიგი „ამბოხის“ თარიღი საგულდაგულოდ იყო შერჩეული არანაირ ეჭვს არ იწვევს. „ამბოხის“ თარიღი მათემატიკური სიზუსტით იყო გამოანგარიშებული და ემთხვეოდა აფხაზთა პირველი ამბოხის 10 წლისთავს. ახალი „ამბოხის“ წამოწყება მიანდეს აფხაზ ახალგაზრდობას. „ჯერ კიდევ 1967 წლის მარტის შუა რიცხვებში სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა ჯგუფმა (სულ 45 ხელმოწერა) მიმართვა გაუგზავნა აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელისუფლებო ორგანოებს. ამ მიმართვაში ისინი ულტიმატუმის ფორმით და კატეგორიული ტონით მოითხოვდნენ აფხაზეთის ცალკეული ქართული ტოპონიმების აფხაზურით შეცვლას.“ (Лежава, 1997, 186). „1967 წლის 28 მარტს სეპარატისტებმა უკვე თვითნებურად დაიწყეს აღნიშნული მოთხოვნის სისრულეში მოყვანა. ასე, ქალაქ სოხუმის ავტომატური სატელეფონო სადგურის ტექნიკოსმა ვინმე

აბგაჯავამ და მძლოლმა ცკუამ საღებავებით გადაშალეს ყველა ქართული წარწერა საგზაო ნიშნებზე დაწყებული საქართველო-რუსეთის საზღვრიდან ბიჭვინთამდე. ამ ქმედებისათვის ორივე ეს პიროვნება დააპატიმრეს. პასუხად, 1967 წლის 31 მარტს გაგრის მცხოვრებთა ერთი ჯგუფი ჩამოვიდა სოხუმში, სადაც მათ შეუერთდა რამდენიმე ათეული ადგილობრივი მცხოვრები და ისინი (სულ 150 კაცამდე) ერთდროულად – ორ ნაწილად გაყოფილნი გაემართნენ საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტისა და ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს შენობებისაკენ. აფხაზეთის ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენლები შეაშინა პროტესტის ასე ღიად გამოხატვამ და მათ მოსალოდნელი კრიზისის შემდგომი ესკალაციის თავიდან აცილების მიზნით დაუყოვნებლივ გაათავისუფლეს დაკავებულნი.“ (პაპასქირი, 2007, 165-166). სამწუხაროა, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ განვითარებული მოვლენების მიმართ გულგრილი დამოკიდებულება გამოამჟღავნა აფხაზეთის ქართულმა მოსახლეობამ (და არა მარტო აფხაზეთის ქართულმა მოსახლეობამ, არამედ დანარჩენმა ქართველობამაც.) ლოგიკური იქნება თუ აქ დავსვამთ შემდეგ შეკითხვას: თუ 150-მდე აფხაზმა თავისი პროტესტით მიაღწია იმას, რომ ორი დამნაშავე განათავისუფლებინა ხელისუფლებას პატიმრობიდან განა აფხაზეთის ქართული მოსახლეობა, რომელიც რიცხობრივად აფხაზებზე ორჯერ მეტი იყო თავისი პროტესტით თუ პროტესტს ადგილი ექნებოდა და მოითხოვდნენ ორი დამნაშავის კანონის შესაბამისად დასჯას ნუთუ ვერ მიაღწევდნენ თავიანთი მოთხოვნის დაკმაყოფილებას? **სწორედ პროტესტის არ გამოხატვამ ქართული მოსახლეობის, მხრიდან განაპირობა სეპარატისტული მოძრაობის კიდევ უფრო გააქტიურება.** შედეგად სეპარატისტები არ დააკმაყოფილა მიღწეულმა შედეგმა და ისინი გენერალურ შეტევაზე გადავიდნენ.

1967 წლის 7 აპრილს აფხაზური მოსახლეობის წარმომადგენლებმა (400 კაცამდე) ალყა შემოარტყეს საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის შენობას და დაჟინებით მოითხოვეს ქართული სახელწოდებების აფხაზურით შეცვლა. რაკი ეს მოთხოვნა არ დაკმაყოფილდა მომიტინგეებს ახლა სხვა ჯგუფებიც შეუერთდნენ და გაემართნენ „საზაფ-

ხულო თეატრისაკენ და თვითნებურად დაიკავეს ის.“ (Лежава, 1997, 187). თეატრის შენობაში შუალამისას, 12 საათზე მოეწყო შეხვედრა აფხაზეთის ხელმძღვანელობასთან. „ამბოხებულები“ ვერ დააკმაყოფილა ხელმძღვანელობის განმარტებებმა და მათ უშუალოდ მოსკოვის ჩარევა მოითხოვეს. დაისვა საკითხი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთ-ერთი მდივნის ჩამოსვლის შესახებ. მომიტინგეებმა აირჩიეს თავისი პრეზიდენტი სამი კაცის შემადგენლობით და წაიკითხეს წინასწარმომზადებული წერილი საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ცეკას სახელზე, რომელშიც კვლავ იქნა დაყენებული საკითხი აფხაზეთის საქართველოსაგან გამოყოფის და მისი ცალკე მოკავშირე რესპუბლიკად გადაქცევის შესახებ.

დასახელებულ-ეგზალტირებულ მასას თავისი გაუნათლებლობის გამო, წარმოდგენა არ ჰქონდა იმაზე, რომ ძველად მთელი აფხაზეთი ქართული სახელწოდებებისაგან შედგებოდა. (თვითონ აფხაზეთის სახელწოდებაც ქართულია.) მომიტინგეები სულ არ დაგიდევდნენ იმას თუ რა იყო წარსულში და კატეგორიულად მოითხოვდნენ ყველაფრის თავის სურვილისამებრ შეცვლას.

„1967 წლის 9 აპრილს შედგა კიდევ ერთი შეხვედრა „ამბოხებულებსა“ და ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელებს შორის, რომლის შემდეგაც მომიტინგეთა დიდმა ნაწილმა დატოვა საზაფხულო თეატრის შენობა. დარჩნენ მხოლოდ აქტივისტები (100-მდე კაცი), რომლებმაც აირჩიეს სარედაქციო კომისია (20 კაცის შემადგენლობით) საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში გასაგზავნი მიმართვის მოსამზადებლად. ამ კომისიაში შევიდნენ სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის დოცენტი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი თამარ შაყრილი, ახალგაზრდა მწერალი ჯუმა ახუბა, იურისტი ნიკოლოზ ყოლბაია – ქ. სოხუმის პროკურორის თანაშემწე, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა და აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო არტისტი აზიზ აგრბა, ბიოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი კ. ვარდანი და სხვა. 10 აპრილს დოკუმენტი უკვე მომზადებული იყო. იმავდროულად შეირჩა დელეგაცია, რომელიც უნდა ჩასულიყო მოსკოვში.

ამ დელეგაციაში შევიდნენ თამარ შაყრილი, ჯუმა ახუბა, აზიზ აგრბა, ხ. ჭამალუა, ო. შამბა, აგრეთვე ანატოლი ზუხბა და ოლეგ დომენია, რომლებიც „დელეგაციას“ მოსკოვში უნდა შეერთებოდნენ.“ (პაპასქირი, 2007, 166-167).

სხვა დასახელებულ პირთაგან იმის გამო, რომ წერილის ტექსტთან დაკავშირებით (წერილი რადიკალური და უკიდურესად კუთხურ ნაციონალისტური იყო.) აზრთა სხვადასხვაობა იყო უკანასკნელ მომენტში მოსკოვში წასვლისაგან თავი შეიკავეს ცნობილმა ტყვარჩელელმა მეშახტემ ნ. შამბამ, კოლმეურნე კ. შლარბამ, ასევე სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის დეკანის მოადგილემ ვალერი ყურასქუამ. მათ ნაცვლად „დელეგაციის“ ხელმძღვანელმა თამარ შაყრილმა, თავისი ინიციატივით, „დელეგაციაში“ შეიყვანა შ. ხაჯიმბა, იგორ მარხოლია, ა. შლარბა. „დელეგაციას“ თან ახლდა 10 ახალგაზრდისაგან შედგენილი ერთგვარი „დაცვა.“ სეპარატისტთა „დელეგაცია“ მოსკოვში მატარებლით აღლერიდან გაემგზავრა.

„მოსკოვში კრემლის სახელზე მომიტინგეების სახელით წაღებულ წერილ-საჩივარში საუბარი იყო არა მხოლოდ აფხაზეთის დამოუკიდებელ მოკავშირე რესპუბლიკად გადაქცევაზე, არამედ იმაზეც, რომ ვითომ ქართველები მათ გასაქანს არ აძლევდნენ – არ აწინაურებდნენ თანამდებობებზე, ყოველნაირად ავიწროებდნენ, ხელს უშლიდნენ აფხაზეთის ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებას, თითქოს ქართველი ისტორიკოსები მეცნიერულად ასაბუთებდნენ აფხაზთა ქართულ კულტურაში ასიმილაციის კანონზომიერებას. და ა.შ. აქვე ლაპარაკია აფხაზეთის ქართული ტოპონიმიკის აფხაზურით შეცვლის მოთხოვნაზე, აფხაზური სწავლების სავალდებულო შემოღებაზე, აფხაზი ეროვნების ადამიანებისათვის ქალაქებში ჩაწერისას უპირატესობის მინიჭების და მათი შრომითი მონაწილეთვის მაქსიმალურად ხელის შეწყობის აუცილებლობაზე, ხელმძღვანელ თანამდებობებზე მხოლოდ აფხაზი ეროვნების წარმომადგენელთა დანიშვნაზე, აგრეთვე თურქეთიდან 200 ათასი მუჰაჯირ-აფხაზთა შთამომავლის აფხაზეთში გადმოსახლებაზე (ცნობისათვის, XIX საუკუნეში თურქეთში დაახლოებით 20-21 ათასი აფხაზი თუ გადასახლდა – თავისი მაჰმადიანური მრწამსის დასაცავად რუსეთის იმპერიასთან ბრძოლის

დროს გადასახლებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გზაში ან მოკლე ხანში დაიღუპა სხვადასხვა ეპიდემიით და სხვა მიზეზებით. ამიტომ ფანტაზიის ნაყოფს წარმოადგენს ზოგიერთი აფხაზი ისტორიკოსის მიერ თურქეთში გადასახლებული აფხაზების დიდი რაოდენობის დასახლება ვითომ „100-400 ათასი სულის გადასახლება თურქეთში,“ ან საერთოდ ვინ იცის 1967 წელს რამდენი სული აფხაზი ცხოვრობდა თურქეთში?! ამდენად აფხაზმა მომიტინგეებმა, ანუ ქართველთა მოძულე აფხაზებმა ჭორებისა და ზღაპრების სახით თუ იცოდნენ რუსების მიერ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში თურქეთში გაძევებული თავისი თანამოძმეების ცხოვრების შესახებ.) ამავე წერილსაჩივარში ლაპარაკია ასევე „ქართულ შოვინიზმზე,“ რომლის ძალითაც ვითომ საქართველოში აფხაზების გარდა იჩაგრებოდნენ: სომხები, ოსები, აჭარლები, და სხვ. აქვე ნათქვამია, რომ ვითომ ქართველი ისტორიკოსები განზრახ ამახინჯებენ აფხაზების ისტორიას, ვითომ საქართველოს მთავრობა აფხაზეთში მხოლოდ და მხოლოდ ქართველებს აწინაურებდა ხელმძღვანელ თანამდებობებზე. რათა არ დაემვა ადგილობრივი ნაციონალური კადრების მომზადება. თითქოს სამრეწველო საწარმოების სფეროში 83% და სოფლისმეურნეობის 90% ქართულ კადრებს ეკავა. ვითომ აფხაზეთის კურორტებიდან და ტურიზმიდან შემოსავლის 50% საქართველოს ბიუჯეტს მიჰქონდა, ვითომ საქართველოს მთავრობის მიერ მტაცებლურად ისპობოდა აფხაზეთის სატყეო სიმდიდრე და სხვ. ყოველივე დასახლებულიდან გამომდინარე აფხაზი სეპარატისტები მოითხოვდნენ აფხაზეთის გამოსვლას საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობიდან და მისთვის მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსის მინიჭებას.“ (Левава, 1997, 188-189).

„1967 წლის 18 აპრილს სეპარატისტთა „დელეგაცია“ მიიღო საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელმა მუშაკმა ვიქტორ ვასილევმა (ის კურირებდა საქართველოს), თუმცა „ოფიციალური დოკუმენტები“ მისთვის არ გადაუციათ. თ. შაყრილი და მისი ჯგუფი ითხოვდა შეხვედრას უშუალოდ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთ-ერთ მდივანთან (თუ ვისთან კონკრეტულად არ სახელდება), ან საბჭოთა

კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარესთან ალექსეი კოსიგინთან, მაგრამ სეპარატისტების ეს მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა. აუდიენცია ასეთ მაღალ დონეზე არ შედგა, რის გამოც „დელეგაცია“ იძულებული შეიქნა, „დოკუმენტები“ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მისაღებში ჩაებარებინა და სოხუმში დაბრუნებულიყო.“ (პაპასქირი, 2007, 168). როგორც ჩანს, ამის შემდეგ სეპარატისტთა „დელეგაციამ“ მიიჩნია, რომ აუცილებელი იყო შეენწყვიტა მასობრივი აქციები, რადგან ეს მათ ახლა სასურველ შედეგს ვერ მოუტანდა.

როდესაც ვსაუბრობთ აფხაზეთის კონფლიქტურ სიტუაციაზე ჩვენს ყურადღებას იპყრობს აფხაზეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მიხეილ ჩიქოვანის, აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის ვალერიან კობახიას და უმაღლესი საბჭოს პრეზიდენტის თავმჯდომარის ბაგრატ შინკუბას მიერ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის სახელზე დაწერილი მოხსენებითი ბარათი, რომელიც თარიღდება 1967 წლის 31 მარტით. იმავე დღეს შედგა ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, რომელზეც განიხილეს მოხსენებითი ბარათი ბიუროს სხდომაზე ასევე იმსჯელეს და შეცდომად იქნა მიჩნეული ნ. ბერძენიშვილის წიგნის და ზოგიერთი სხვა ნაშრომის გამოქვეყნება. ბიუროზე ასევე მართებულად მიიჩნიეს მოთხოვნა ცალკეული დასახლებული პუნქტებისათვის აფხაზური სახელწოდებების დაბრუნების შესახებ. მართალია ბიუროს რაიმე კონკრეტული გადაწყვეტილება არ მიუღია, მაგრამ მისი განხილვა მიგვაჩნია, რომ გარკვეული სახით საინტერესოა.

ზემოაღნიშნულ მოხსენებით ბარათში ვკითხულობთ: „ქართველი და აფხაზი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი და უწყვეტი ძმური კავშირი შორს-საუკუნეების სიღრმეში მიდის ორი მოძმე ხალხის ეს ისტორიული მეგობრობა განმტკიცებულია ათასწლეულების მანძილზე აფხაზი და ქართველი ხალხის მხარდამხარ დგომით, რომლის დარღვევას ცდილობდნენ ცარიზმი და ქართველი მენშევიკები.

ამ ბოლო დროს გამოჩნდნენ ადამიანები, რომელთაც მოინადინეს ამ საუკუნეებით განმტკიცებული ტრადიციების ხელყ-

ოფა და ერთმანეთს დაუპირისპირეს ეს მოძმე ხალხები. მაგრამ 1953 წ. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცეკას და საქართველოს ცეკას პლენუმების შუქზე აფხაზეთში ტარდება დიდი მუშაობა კომუნისტური პარტიის ნაციონალური პოლიტიკის გატარებისათვის. რაც ემსახურება აფხაზთა და ქართველთა მეგობრობის განმტკიცებას და მუშაობის ნორმალური ატმოსფეროს შექმნას.“

ამავე წერილში ნათქვამია: „ამ ბოლო ხანებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოჩნდა სხვადასხვა ნაწარმოებები, რომელშიც არასწორადაა ასახული აფხაზი ხალხის ისტორიული წარსული.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული აღშფოთებაა გამოთქმული პ. ინგოროყვას ნაშრომზე „გიორგი მერჩულე“, რომელიც მკაცრად განუსჯიათ სპეციალისტებს, აგრეთვე საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცეკას და მის ორგანოს გაზეთ „კომუნისტს“ და დაუნუნებიათ იგი ისტორიის არა მარქსისტულ-ლენინური გაშუქებისათვის. ასევე გაკრიტიკებულია ზოგიერთი ფილოლოგის ნაშრომი, რომელშიც ვითომ უარყოფილია აფხაზეთის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია და აფხაზთა ეთნიკური თვითმყოფადობა. ამასთან საუბარია ნიკო ბერძენიშვილის ნარკვევზე „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“, რომელშიც ნათქვამია, რომ აფხაზები, მესხები, ლაზები, აჭარლები, ქობულეთელები და ინგილოები – ყველა ქართველებია. აქვე მიუღებლად (საბჭოთა მკვლევარისთვის) და უცხოდაა მიჩნეული ნიკო ბერძენიშვილის მიერ ქელემ-ბეის უარყოფითად (რეაქციონერად) შეფასება საქართველოს მიმართ.

წერილში მიუღებლადაა ჩათვლილი ს. ყაუხჩიშვილის აზრი, ერთ-ერთი აფხაზური ტომის აბაზგების ქართულ ტომად მიჩნევა. (არ იციან, რომ აბაზგები იგივე აფხაზის სახელწოდებაა ბერძნული ფორმით). მიუღებლადაა ჩათვლილი ნ. კეჭაყმაძის აზრიც იმის შესახებ, რომ დასავლეთ საქართველოს ნაწილში (შავი ზღვის სანაპიროზე) სახლობდნენ ქართველი ტომები. აგრეთვე არასწორად მიიჩნევენ ფილოლოგ ზ. ჭუმბურიძის მიერ თავის ბროშურაში „რა გქვია შენ?“ მოხმობილ აფხაზეთის ტოპონიმიკის ქართულ წარმომავლობად მიჩნევას და სხვ.

წერილში აგრეთვე მიუღებლადაა მიჩნეული საქართველოს

საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოებში გეოგრაფების მიერ აფხაზეთისადმი სათანადო ყურადღების გაუმახვილებლობა, ან მისი არასწორად გაშუქება.

მოხსენებით ბარათში ნათქვამია, რომ აფხაზეთის ხელმძღვანელობამ არაერთხელ გააფრთხილა საქართველოს კპ ცეკა, რომ პ. ინგოროყვას თხზულებათა მრავალტომიან გამოცემაში არ გათვალისწინებულიყო აფხაზთა წარმოშობის „მცდარზე მცდარი ვერსია,“ რაც გიორგი მერჩულეში იქნა წამოყენებული. ყოველივე ეს, ნათქვამია წერილის დასკვნით ნაწილში ინვეეს აფხაზ ხალხში უკმაყოფილებას, რომელთანაც მიმდინარეობს ახსნა-განმარტებითი მუშაობა.“ (შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღწ. 42, ს. 65. ფ. 12-16.)

მონვეულ ბიუროზე სიტყვით გამოვიდა საქართველოს ცეკას პირველი მდივანი ვ. მჟავანაძე მან აღნიშნა, რომ „აფხაზეთში უკმაყოფილების მიზეზი გახდა ნიკო ბერძენიშვილის ხსენებული სტატია, ამიტომ საჭიროა მისი განხილვა, რათა გამოირიცხოს მსგავსი ფაქტები, მისივე აზრით, არ იყო საჭირო ნ. ბერძენიშვილის სტატიის დაბეჭდვა და უნდა გაირკვეს თუ რა მიზნით გაკეთდა ეს. მანვე აღნიშნა, რომ გამართლებულია თუ არა აფხაზი ინტელიგენციის ნაწილის რეაქცია ამ სტატიაზე? მისივე თქმით – არა მგონიაო.

ვ. კობახიას გამოსვლით, აფხაზური ინტელიგენციისა და სტუდენტების უკმაყოფილება გამოიწვია იმ ფაქტმა, რომ ნიკო ბერძენიშვილი მის სტატიაში საუბრობს აფხაზთა და ქართველთა ისტორიულ და კულტურულ ერთობაზე. მისივე თქმით აღნიშნული სტატია არაერთ უზუსტობას და სადავო დებულებას შეიცავს, რამაც აფხაზური მოსახლეობის უკმაყოფილება გამოიწვია. აგრეთვე მისივე თქმით უკმაყოფილება გამოიწვია ასევე სხვადასხვა სტატიებმა, რომლებშიც ლახავენ აფხაზი ხალხის უფლებებს.

ბიუროზე ბ. შინკუბას სიტყვით ბევრი აფხაზი იმიტომ იყო უკმაყოფილო, რომ დროდადრო ქართულ მეცნიერებაში ქვეყნდება ნაშრომები, რომლებშიც ეჭვია გამოთქმული აფხაზთა ეთნოგენეზზე, მათ თავისთავადობაზე და დამოუკიდებლობაზე, როგორც ხალხზე თავიანთი ენით და კულტურით. ამის მაგალითად დაასახელა პ. ინგოროყვა და ნ. ბერძენიშვილი.

ბ. შინკუბამ თქვა, - სამეცნიერო დავა არ წყდება მიტინგებით, ყრილობებით და ა.შ. ამიტომ მსგავს მეთოდებს არ ვინონებ, მაგრამ მიმაჩნია, რომ უნდა შეწყდეს მსგავსი ნაშრომების გამოქვეყნება და ეს იქნება ყველა უსიამოვნების აღმოფხვრის საშუალება.

კაპიტულანტური იყო საქართველოს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის გივი ჯავახიშვილის პოზიცია, მან აღნიშნა, რომ მართალია ხსენებული სტატიები არ უნდა გამოქვეყნებულიყო, მაგრამ ინტელიგენციის წრიდან არიან ადამიანები, რომლებიც ინვევენ უკმაყოფილებას აფხაზებში, რომელთაც თავისი სკამი და ადგილი უნდა მიეუჩინოთ.

უაღრესად სამართლიანი იყო ცეკას მდივნის დევი სტურუას გამოსვლა ბიუროს სხდომაზე. მისი მტკიცებით, ნიკო ბერძენიშვილის სტატია არ შეიცავდა არაფერ შეურანმყოფელს აფხაზებისადმი. ამიტომ ის არაფრით გამოდგება იმისათვის, რომ ზოგიერთ აფხაზს გაეღვივებინა შუღლი. მისივე აზრით მომხდარი მოვლენები გამონვეული იყო ზოგიერთი აფხაზის მიერ გაღვივებული მტრული მოქმედებით და მღელვარებით, ზოგიერთი აფხაზი ფაქტობრივად მღელვარების ორგანიზატორად გვევლინება ნაცვლად იმისა, რომ დაგმოს მღელვარება, ასეთთა შორის არის საოლქო კომიტეტის ბიუროს ზოგიერთი წევრი, მათ შორის დაასახელა ბ. შინკუბაც. აქვე დევი სტურუამ მომხდარის გამო დაადასაშაულა: თ. შაკრილი, ა. ოტირბა, კვარჭალია (კულტურის მინისტრი), კ. ხონელია (აფხაზეთის კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე და სხვ.), რომლებიც მომხდარი გამოსვლების ფაქტობრივი ხელმძღვანელებიაო.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცეკას მეორე მდივანმა პ. როდიონოვმა მის გამოსვლაში გაკვირვება გამოთქვა ნ. ბერძენიშვილის თხზულებაში აფხაზეთთან დაკავშირებული სტატიის „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“ შეტანის გამო. მან აღნიშნა, რომ ეს სტატია ნ. ბერძენიშვილმა დაწერა აფხაზეთის კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის პროკოფი რატიანის თხოვნით, რათა განემარტა აფხაზთა ისტორიის ძირეული საკითხი, ნ. ბერძენიშვილის თქმით, აფხაზთა წარმოშობის ისტორია შესაბამის ლიტერატურაში ბოლომდე არაა შესწავლილი და გადაჭრილი... როდიონოვმა დასვა შეკითხვა:

თუ ეს ასეა, მაშინ რატომ შევიდა ნ. ბერძენიშვილის ხსენებული სტატია სერიოზულ სამეცნიერო გამოცემაში. მისივე თქმით, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში, რალაც უცნაური წესრიგია, მან არასწორად მიიჩნია პასუხისმგებლობის დაკისრება ნ. ბერძენიშვილის III ტომის რედაქტორის ბ. ლომინაძისადმი. მან ეჭვი გამოთქვა, რომ ვილაცამ სპეციალურად ჩართო ნ. ბერძენიშვილის ეს სტატია – მის თხზულებათა III ტომში ამავედროულად პ. როდიონოვმა სამართლიანად აღნიშნა, რომ ნ. ბერძენიშვილის სტატიაში არაფერი შეურანმყოფელი არ არის აფხაზებისათვის, პირიქით მათი როლი ფეოდალური საქართველოს გაერთიანებაში უფრო დიდად არის შეფასებული, ვიდრე მთელი ტომების და თვით საქართველოს ბარისაც კი. მან აქვე ნ. ბერძენიშვილზე თქვა, რომ მას სტატიაში პრეტენზია არ აქვს საბოლოო სიტყვა თქვას აფხაზთა ეთნიკურ წარმოშობაზე. პ. როდიონოვი დასძენდა იმასაც, რომ ხსენებული სტატია არ შეიძლება იყოს მღელვარების მიზეზი. მაგრამ ის, ვინც განგებ დაბავს სიტუაციას და ეძებს საბაბს – იყვიროს: გეჩაგრავენო – განგებ ამღვრევს წყალს და შეცდომაში შეჰყავს აფხაზური მოსახლეობა. ასეთთა შორის პ. როდიონოვმა დაასახელა ვილაც მძღოლი, რომელმაც სპეციალურად გადაღება რკინიგზის ნიშნები. ასეთები დროულად უნდა იყვნენ გონს მოყვანილი სანამ გვიანი არ არისო. პ. როდიონოვმა ბ. შინკუბას მიმართა, თქვენ არავინ გაბრალებთ ყოველივეს, მაგრამ არ უნდა გვიხდებოდეს იმაზე ლაპარაკი, რაზეც დღეს გვიხდება აქ საუბარი.

პ. როდიონოვი გამოსასვლელი სიტყვის ბოლოს დასძენს, რომ ბიუროს სხდომა და საკითხის განხილვა ატარებს პროფილაქტიკურ ხასიათს, რათა აღმოიფხვრას და არ დაუშვათ უკვე მომხდარი ფაქტების განმეორება რათა თავიდან ავიცილოთ უსიამოვნო შედეგები პ. როდიონოვმა აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მისამართით დასძინა, რომ საჭიროა შესაბამისი დასკვნების გამოტანა, რათა მომავალში არ შეიქმნას მსგავსი პრობლემები.

ბიუროს სხდომის დასკვნით ეტაპზე სიტყვით გამოვიდა ვ. მჭავანაძე და განაცხადა, რომ აფხაზი ინტელიგენციის ნაწილი უკმაყოფილებას გამოთქვამს ობკომის მდივანზე მ. ბლაჟბა-

ზე, ხოლო ვ. კობახიაზე ამბობენ რომ ის ქართველებს მიეყიდა – საკითხავია ვინ შეიძლება დავსვათ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის თავში? შეიძლება იქ უცხო დაინიშნოს – ასე ვთქვათ ნეიტრალური, ეს ეხება ბ. შინკუბასაც. როგორც ბევრი ამბობს, აქ კობახია მართალ გზაზე დგასო, თუე ს ასეა, ბრძანებს მყავანაძე, მას მხარი დაუჭიროთ. აქციის ზოგიერთი მხარდამჭერი ნაციონალისტურ გზაზე დგას, ეძებს მხარდაჭერას. თქვენი ვალია მას თავისი მიუზღოთ. არ შეიძლება ისეთები, როგორიც ოტირბა და კვარჩალიაა, გამოდიოდნენ ინსპირატორებად და მხარდამჭერებად. ვეთანხმებით ალანას და ამიჩბას მოსაზრებას, რომ აფხაზთა ძირითადი მასა დაკავებულია სასარგებლო საქმიანობით და არავითარი კავშირი არ აქვს იმ არამყარი ინტელიგენციის ელემენტებთან, რომლებიც მიტინგებს მართავენ და დაძაბულ ატმოსფეროს ქმნიან. რაც შეეხება დასახელებული პუნქტების სახელწოდებათა შეცვლას, ეს შეიძლება გაკეთდეს, მაგრამ ზომიერების ფარგლებში, რათა უკიდურესობაში არ ჩავვარდეთ.“(შ.ს.ს. არქივი, ფ. 14, აღნ. 42, ს. 58. ფ. 2-9.)

ბიუროს ამ საკითხზე სპეციალური დადგენილება არ მიუღია, მხოლოდ ზოგადი განსჯით დაკმაყოფილდა.

ბიუროს არ შეეძლო ზოგიერთი სადაო საკითხის გადაჭრა, მაგალითად: აფხაზთა წარმოშობის, უძველესი სახელწოდებების და სხვ. აღინიშნა, რომ სათანადო ინსტიტუტებმა და სპეციალისტებმა სწორი დასკვნები არ გამოიტანეს 1957 წ. 13 აპრილის დადგენილების შესასრულებლად, მაგალითად პ. ინგოროყვას წიგნზე „გიორგი მერჩულეს“ დისკუსიის მონყობაზე, აგრეთვე ხ. ბლაჟბას წიგნზე, „აფხაზური ენის ბზიფური დიალექტის“ - შესახებ. ბიუროზე ითქვა, რომ ასეთი წიგნების პუბლიკაცია უარყოფით როლს ასრულებს.

1967 წლის მარტ-აპრილში აფხაზეთში განვითარებულ მოვლენებთან დაკავშირებით, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ განახორციელა სხვადასხვა ღონისძიებები:

1967 წლის 12 აპრილს (უმაღლესი საბჭოს სხდომის დამთავრების შემდეგ) თბილისში ცეკას მიერ ჩატარდა აფხაზეთის დეპუტატების თათბირი, რომელმაც ერთსულოვნად დაგმო აფხაზეთის ინტელიგენციის ზოგიერთი პირის ნაციონა-

ლისტური საქციელი მიტინგებსა და თავყრილობებზე.

1967 წლის 14 აპრილს შედგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, რომელზედაც მოიწვიეს წამყვანი მეცნიერები: აკად. გიორგი წერეთელი, აკად. გიორგი მელიქიშვილი; პროფესორები: შოთა მესხია, მამია დუმბაძე, ირაკლი ანთელავა, ნიკოლოზ სტურუა, მარიამ ლორთქიფანიძე და სხვ. ბიუროს სხდომის მსვლელობისას ქართველმა მეცნიერებმა მოახერხეს აკად. ნ. ბერძენიშვილის წიგნის დაცვა და, მიუხედავად სეპარატისტების დიდი სურვილისა, ის გადაურჩა აკრძალვას.

ბიუროზე ითქვა, რომ ნ. ბერძენიშვილის III ტომში სტატიის „რედაქციის გარეშე“ შეტანით ინსტიტუტმა დაუშვა ე.წ. წინდაუხედავობა „აფხაზთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ“, რომელმაც აფხაზეთის ინტელიგენციის ნაწილში უკმაყოფილება და ნაციონალისტური სულისკვეთების აღძვრა გამოიწვია, რადგან მათ კიდევ ახსოვდათ ძველი წყენა.

ბიუროს სხდომამ მოუწოდა მეცნიერებისა და სასწავლო დაწესებულებების განყოფილებებს გაეძლიერებინათ კონტროლი გამომცემლობებისადმი. მათვე დაევაღათ სამეცნიერო ნაშრომებში ინტერნაციონალისტური სულისკვეთების დანერგვა და ძმური, მეგობრული დამოკიდებულების შექმნა. მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმს დაევაღა, რომ ცეკას დადგენილება განეხილა თავის დანესებულებებში.

ამ გადანყვეტილების შედეგად ფაქტობრივად ცალმხრივი ცენზურა დაწესდა. შედეგად, ქართველ მეცნიერებს დიდი ხნის მანძილზე არ ეძლეოდათ საშუალება, საკადრისი პასუხი გაეცათ სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზი ისტორიკოსებისა და სხვა მოღვაწეთა ფალსიფიკატორული პროპაგანდისათვის. XX საუკუნის 70-იან წლებში ქართველ მკვლევართა ნებისმიერი მცდელობა, რომ როგორმე წინ აღდგომოდნენ აფხაზი კოლეგების ფალსიფიცირებულ ნაშრომებს ხელისუფლების მხრიდან ძირშივე იკვეთებოდა, ხოლო სეპარატისტული პროპაგანდა მაშინვე ნათლავდა ამ მეცნიერებს აფხაზი ხალხის „მტრის“ სახელით.

ბიუროს სხდომაზე ერთ-ერთი საკითხი იყო - „აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ზო-

გიერთი სოფლის სახელის გადარქმევის შესახებ.“ საკითხთან დაკავშირებით, დამტკიცდა უმაღლესი საბჭოს ბრძანებულება „ზოგიერთი სოფლის სახელწოდების გადარქმევის შესახებ.“ ამ ბრძანებულების მიხედვით, სახელი გადაერქვა: გაგრის რაიონში: სოფელ ნაკადულს – ნაკადულის სასოფლო საბჭოდ, სოფ. მესხადირს – მესხადირის სასოფლო საბჭოდ.

გულრიფშის რაიონში: სოფ. ნეძონას (ლათის სასოფლო საბჭოში) – სოფ. არასარად; გუდაუთის რაიონში: სოფ. ბამბუკოვანს (ანუხვის სასოფლო საბჭოში) – სოფ. აკალმარად; სოფ. ყირწყალს (პრიმორიის სასოფლო საბჭოში) – სოფ. არსაულად, სოფ. შუამთას (მწარეს სასოფლო საბჭოში) – სოფ. ჩორიუპად.

1967 წლის 18 აპრილს, სოხუმში გაიმართა საბჭოთა პარტიული აქტივის კრება. ესწრებოდნენ: ვ. მყავანაძე, დ. სტურუა, ა. ინაური, პროკურორი პ. ბერძენიშვილი, რ. კონცელიძე და სხვ. კრებას ესწრებოდა დაახლოებით 400 კაცი. მოხსენებით გამოვიდა პირველი მდივანი ვასილ მყავანაძე. კრებაზე ითქვა, რომ 1967 წლის 7-9 აპრილის გამოსვლებში აფხაზეთის თავყრილობაზე ადგილი ჰქონდა პროვოკაციულ გამოსვლომებს, რომელიც ეჭვქვეშ აყენებდა აფხაზი, ქართველი და სხვა ხალხების მეგობრულ დამოკიდებულებას. კრებამ დაგმოხსენებული საქციელი და დასახა ვითარების გამოსასწორებელი ღონისძიებები.

1967 წლის 24 აგვისტოს გაიმართა კომუნისტური პარტიის საოლქო კომიტეტის VII პლენუმი. პლენუმზე ვ. კობახიას გამოსვლიდან ჩანს, რომ აფხაზეთში ვითარება კვლავ დაძაბული იყო. ზოგიერთი პირი კვლავ ენეოდა ანტიქართულ პროპაგანდას და აგიტაციას. ასეთთა შორის ვ. კობახიამ დაასახელა: პედინსტიტუტის უფროსი მასწავლებელი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი თ. შაკრილი, ეკონომისტი შ. ხაჭიბა, ფილოლოგი დ. ახუბა, მასწავლებლები ბ. ბერაია და ხ. ჩამაგუა.

„ამავე პლენუმზე – აფხაზი ინტელიგენციის პრეტენზიებზე სიტყვით გამოვიდა უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ბაგრატი შინკუბა, რომელმაც აღნიშნა, რომ 1953-1954 წლებიდან აფხაზეთში ბევრი რამ გაკეთდა – წარმატებები უდაოა, მაგრამ გამოსასწორებელი კიდევ ბევრიაო.

ბ. შინკუბამ ილაპარაკა ცარიზმზე, რომლის დროსაც აფხ-

აზი ხალხი მოკლებული იყო სახელმწიფოებრიობას, ის განუვითარებელი და უნიგნური იყო და განწირული იყო კვდომისათვის. მან გაიხსენა 1917 წლის 15 ნოემბერს გამოქვეყნებული „რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაცია,“ რომელმაც მისი თქმით გზა გაუხსნა ხალხთა თავისუფლებას, განვითარებასა და დემოკრატიას.

ბ. შინკუბას თქმით, აფხაზებმა საბჭოთა ხელისუფლების პირველივე დღეებიდან დაიწყეს მძლავრი მუშაობა მხარის სოციალისტური გარდაქმნისათვის. ეს გარდაქმნა კი იმდენად დიდი იყო, რომ 15 წელიწადში აფხაზეთის ავტონომიას საბჭოთა მთავრობამ ლენინის ორდენი უბოძა. ცნობილი მოვლენების (1937-1938 წ.წ.) შემდეგ აფხაზი ხალხის დამოკიდებულება საქართველოსადმი თანდათან გაუარესდა ზოგიერთ სფეროში.

მისივე თქმით, სამწუხაროდ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ზოგიერთი ადამიანი აფხაზეთში ატარებდა ნაციონალისტურ პოლიტიკას, რაც დიდ ზიანს აყენებდა აფხაზი და ქართველი ხალხის ძმურ მეგობრობას. მაგალითად, სასკოლო საქმეში კადრების აღზრდაში და განკარგვაში, რაშიც უხეში დარღვევები ძვირად დაუჯდა აფხაზ ხალხს. ეს ქრილობები კი ახლაც გვახსენებს თავს.

სამაგიეროდ, აღნიშნავს ბ. შინკუბა, საბჭოთა კავშირის კპ ცეკას და კპ საქართველოს ცეკას, 1953 წლის ივლისის პლენუმის წყალობით, აფხაზეთის ავტონომიაში ფართო მუშაობა გაიშალა ეროვნულ დარგში უხეში დარღვევების აღმოსაფხვრელად. რაც ხელს უწყობს აფხაზ და ქართველ ხალხთა ძმური მეგობრობის განმტკიცებას.

ბ. შინკუბას აზრით, სამწუხაროდ კეთილშობილურ ატმოსფეროს ხელს უშლის ზოგიერთი ანტიმეცნიერული ნაშრომი, რომლებშიც არასწორად შუქდება აფხაზთა ისტორიული წარსულის ძირეული საკითხები. მისი აზრით, ამ თვალსაზრისით დიდი აღშფოთება გამოიწვია პ. ინგოროყვას ანტიმეცნიერულმა ნაშრომმა „გიორგი მერჩულემ,“ რომელმაც მწვავე კრიტიკა დაიმსახურა, როგორც სპეციალისტების, აგრეთვე საქართველოს ცეკას და მისი ორგანოების მხრივ, გაზ. „კომუნისტი“ წერდა, რომ მსგავსი მასალების პუბლიკაცია და პროპაგანდა-აგიტაცია დიდ ზიანს აყენებს მშრომელთა კომუნისტურ აღზრ-

დას და ხალხთა ძმურ მეგობრობას.

ბ. შინკუბა აკრიტიკებს ნ. ბერძენიშვილის სტატიას - „მცირე შინიშვნა დიდი საკითხის გამო“ რომელიც ვითომ არსებითად უარყოფს აფხაზთა ეთნიკურ, კულტურულ და ისტორიულ თავისთავადობას. ბ. შინკუბა აღნიშნავს, რომ ნ. ბერძენიშვილის ამ სტატიაში გაურკვეველია აფხაზთა მიერ დიდი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების ისტორია. შემდეგ აღნიშნავს: იყო თუ არა ეს სახელმწიფო თავისთავადი, რომელ ენაზე ლაპარაკობდა, ვთქვათ, რას ნარმოადგენდა მისი ხალხი სულიერად და კულტურულად? აქ ვერ ვხვდებით ვერანაირ პასუხს! ამიტომ, ამბობს ბ. შინკუბა, უნდოდა თუ არ უნდოდა ნ. ბერძენიშვილს (როგორც პ. ინგოროყვას), ის ობიექტურად უარყოფს აფხაზთა დამოუკიდებლობას და თავისთავადობას. (ბ. შინკუბას ჰგონია, რომ აფხაზთა სამეფო საკუთრივ (ინდივიდუალურად) აფხაზთა, ანუ უფრო სწორად, აფსუათა იყო ამ სახელმწიფოს კულტურაც და საერთოდ, ყველაფერი, რაც გააჩნდა, თუმცა ამის თქმას პირდაპირ ვერ ბედავს).

შემდეგ ბ. შინკუბა განაგრძობს: მე ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ საქართველოს კპ ცეკას დადგენილება ბოლოს დაუდებს ყველა მსგავს აზრს აფხაზებსა და მათ სახელმწიფოზე... ზემოაღნიშნულმა ფაქტებმა, აფხაზების ისტორიის ძირითადი საკითხების დამახინჯებამ, უეჭველია თავისი როლი შეასრულა იმ მოვლენების გამონვევაში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სოხუმში 7-9 აპრილს (1967 წ.), მაგრამ ეს არ იყო ერთადერთი. მომხდარი მოვლენის ანალიზი იმასაც გვიჩვენებს, რომ აქ მოქმედებდნენ ადამიანები, რომელთაც უნდოდათ ნაციონალური გრძნობებით ესარგებლათ ჩვენს შორის შუღლის ჩამოსაგდებად. თუ ამას დავუმატებთ თავყრილობებში მონაწილე უკმაყოფილო და დამნაშავე ელემენტებს – წარმოდგინეთ რა საშიშროების წინაშე ვიდექით, რაში შეიძლება გადაზრდილიყვნენ ეს თავყრილობები.

ბ. შინკუბა იხსენებს 1957 წლის ამბებს და ამბობს, რომ ისინი არ შეედრებოდა წლევიანდელ (ე.ი. 1967 წ. მარტ-აპრილის) ამბებს. ეს გარემოება კი მიაჩნია ხელმძღვანელ ორგანოთა ცუდ, უნიათო პროპაგანდა-აგიტაციად, კადრებთან მუშაობის ხარვეზად. იმის მიზეზად, რომ სათანადო რეაგირების გარეშე

(ანალიზის გარეშე) დარჩა დრამატულ თეატრში და პედაგოგებში, მწერლებში, ინტელიგენციაში განვითარებული მოვლენები და სხვ.“(გასვიანი, 2004, 492-495).

როგორც დავინახეთ, ბ. შინკუბას მთელი გამოსვლა აგებულია სეპარატისტ მომიტინგეთა დაცვაზე. ის ფაქტიურად იმეორებს იმ მოსაზრებებს, რასაც ქადაგებდნენ ქართველთმოდულე სეპარატისტ-მომიტინგეები პ. ინგოროყვას, ნ. ბერძენიშვილის, გ. ახვლედიანის, ს. ყაუხჩიშვილის, დ. კობიძისა და სხვა ქართველთა წინააღმდეგ. ბ. შინკუბა თავის გამოსვლაში ავითარებს და იცავს იმ ცრუ აზრებს, რომლის მიხედვით „აფხაზთა სახელმწიფო“ თავისი არსით იყო არა ქართული, არამედ აფხაზური (ე.ი. აფსურური) თავისი მმართველობით, ენით, კულტურით და სხვ. ბ. შინკუბა ასევე იცავს და ანვითარებს აზრს, თითქოს აფხაზები ე.ი. აფსუები იყვნენ აფხაზეთის უძველესი მკვიდრი – თავისთავადი, დამოუკიდებელი და აფხაზეთის კულტურის შემქმნელი ხალხი. მისი აზრით აფხაზეთში განვითარებული მოვლენების მიზეზი მდგომარეობდა იმ ცალკეულ ხელმძღვანელებში, რომლებიც ვერ ერკვეოდნენ ეროვნულ (ნაციონალურ) საკითხში და „შესაბამისად ვერ აფასებდნენ აფხაზთა ისტორიასა და კულტურას, თავისთავადობას და თვითმყოფადობას“ ბ. შინკუბა ერთი სიტყვითაც არ ეხება ქართველთა უძველეს და თანამედროვე ისტორიას აფხაზეთში, არ საუბრობს აფხაზეთში ქართველთა შემოქმედებასა და კულტურაზე. ბ. შინკუბა ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ აფხაზეთში ქართველობა არ ცხოვრობდა და არც ცხოვრობს, ვითომ ქართველს საერთოდ არაფერი ეკითხებოდა და ესაქმებოდა აფხაზეთში, ვითომ ქართველს არც აფხაზეთის მიწა-წყალი ეკუთვნოდა, არც მისი მატერიალური კულტურის ძეგლები და არც ტოპონიმები და ა.შ. ის, როგორც სეპარატისტთა იდეოლოგი სიტყვას არ ძრავს მათი ჩრდილოეთიდან მოსულობაზე, მათ წარმართობაზე, მაჰმადიანობაზე, თავისებურ – ვიწრო მნიშვნელობის კულტურაზე და ა.შ.

ბ. შინკუბას გამოსვლაში თვალნათლივ იკვეთება, რომ იგი არის სეპარატისტთა ერთ-ერთი თავკაცი და იდეოლოგი (რა თქმა უნდა შენიღბულად). საერთოდ მისი მოხსენება და გამოსვლა არის საქართველოს წინააღმდეგ მტრული. ის ერთი სი-

ტყვითაც არ ადანაშაულებს მომიტინგე სეპარატისტებს პირიქით იცავს და ამართლებს.

აფხაზეთის საოლქო პლენუმზე საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცეკას მდივანმა დ. სტურუამ თქვა: „აფხაზეთში შეიქმნა ნიადაგი, რომ ცრუ აგიტატორებს მასა წაეყვანათ არასწორი გზით, რათა გაეფუჭებინათ აფხაზ-ქართველთა ურთიერთობა. მაგრამ ამაზე ქართველი ხალხი ვერ აიღებს პასუხისმგებლობას. ქართველები ვერ აგებენ პასუხს ბერიას მოქმედებაზე ისე, როგორც რუსები – ეჭოვის. ისინი შეძვრნენ ხელისუფლებაში და შეძლეს თავისი დალი დაესვათ ქვეყნისათვის. მათი გამართლება არ შეიძლება და ამას არავინ აპირებს. ამასთან, მას შემდეგ, რაც საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის და საქართველოს ცეკამ ბოლო დროს იმოქმედეს, ასეთი თავყრილობებისათვის საფუძველი არ არსებობდა. თუმცა დარჩა ზოგიერთი ხარვეზი, რომელითაც ვიღაცეებმა ისარგებლეს და კარგადაც იმუშავეს.

ამ უკანასკნელი ორი კვირის მანძილზე ჩვენ ვიმუშავეთ და ვისაუბრეთ მწერლებთან, თეატრალეებთან, მხატვრებთან, მეცნიერებთან, პედაგოგებთან, სტუდენტებთან და აღმოჩნდა, რომ ჩვენ მუშაობაში ჯერ კიდევ ბევრი ნაკლი გვაქვს. სტუდენტებთან საუბარში გამოჩნდა, რომ ისინი დეზინფორმირებულიები არიან. მაგალითად, სტუდენტი კასლანძია ამბობს, რომ იზმირში გამოიცა საქართველოს რუკა, რომელშიც აფხაზეთი ნაშლილია, რაც სიცრუე აღმოჩნდა, მაგრამ ეს ვიღაცამ თქვა, მოიგონა. მეორე სტუდენტმა თქვა, რომ თბილისიდან სოხუმში ტროლეიბუსის ხაზი იქნება გაყვანილი და აფხაზეთში 900 ქართველი ოჯახი იქნება ჩასახლებული.

ბოლოს დევი სტურუას გამოსვლაში საუბარია კადრებში (პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და საოლქო კომიტეტში, აგრეთვე სხვაგან) მომხდარ ცვლილებებზე და სხვ.

შემდეგ დევი სტურუა ლაპარაკობს ილია ადამიას წიგნზე „ქართული სახალხო ოქრომჭედლობა“ რომელშიც განმეორებულია აფხაზთა წარმოშობაზე პ. ინგოროყვას კონცეფცია, რომელმაც უკმაყოფილება გამოიწვია, მაგრამ ჩაცხრა.“ (გასვიანი, 2004, 496-497).

საყურადღებოა, რომ პროფესორი გრიგოლ ლეჟავა აფხაზ-

ქართველთა ურთიერთობას 1957-1968 წლებში ახასიათებს, როგორც „ისტორიოგრაფიულ კონფლიქტს“ ერთის მხრივ, თბილისს (მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტს, ხოლო მეორე მხრივ სოხუმის – დიმიტრი გულიას სახელობის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტს შორის), რომლის მთავარი თემა იყო პ. ინგოროყვას ნაშრომი „გიორგი მერჩულე“, ასევე ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“ და სხვ.“ (Лажва, 1997, 209).

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ აფხაზთა ანუ აფსუათა ძირგამომთხრელი, ანტიქართული ისტერიისა და ვაკხანაღიის მომწყობი მეთაურებიდან არავინ დასჯილა. არავინ გაიკითხა აფსუათა ნამდვილი ისტორია: ვინ არიან ისინი, რა ძირი და კვალი აქვთ აფხაზეთში, როდიდან ცხოვრობენ აფხაზეთში, ან რა მატერიალური და სულიერი კულტურა შექმნეს მათ? მათი ისტორია სერიოზულად არავინ მოიკითხა და განიხილა. არავინ არ მოიკითხა ცხოვრობდნენ თუ არა აფსუები აფხაზეთის დაბა-ქალაქებში, ციხე-სიმაგრეებში, შექმნეს თუ არა ციხეები, ეკლესია-მონასტრები და სხვა ხელოვნებისა თუ კულტურის ნიმუშები (რომ არაფერი ვთქვათ პროზასა და პოეზიაზე!) ამიტომ იყო, რომ როცა მათ ისტორიაზე დგებოდა საკითხი განხილვა მხოლოდ ცარიელი ფრაზებით და დემაგოგიით მიმდინარეობდა. ბოლოს და ბოლოს აფხაზეთის უსანქციო მიტინგების, დემონსტრაციების, თავყრილობების და სხვა აგრესიული მოქმედების მომწყობი მეთაური ადამიანების საქმის განსჯა მხოლოდ და მხოლოდ გაფრთხილებით და დარიგებით სრულდებოდა. ხოლო სასჯელი მხოლოდ დაკავებული თანამდებობიდან ორიოდ ადამიანის (ისიც ქართველის) განთავისუფლებით იფარგლებოდა, მაგალითად, აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მდივნის დ. გოგობიას, რომელიც ქართველი იყო, აგრეთვე მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მ. ჩიქოვანის, რომლებიც ფაქტობრივად არაფერში ტყუოდნენ არც ორგანიზაციულად და არც იდეოლოგიურად. ფაქტი ის არის, რომ ყველაფრის მომწყობი და ინსპირატორი რუსეთი და მისი კრემლი იყო, რომელსაც მიაჩნდა, რომ აფხაზეთი (ისევე, როგორც დანარჩენი საქართველო) მისი კუთვნილება იყო და

როგორ თუ იქ ვინმე გაბედავდა ხმის ამოღებას, მით უფრო ქართველი, რომელსაც ი. სტალინისა და ლ. ბერიას გამო ყველანაირი ცოდვა თუ დანაშაული ბრალდებოდა.

ჩვენი აზრით, მართალია აფხაზეთში თავყრილობები, დემონსტრაციები და არეულობები XX საუკუნის 50-60-იან წლებში ისტორიულ და ფილოლოგიურ გამოკვლევებს მოჰყვება, მაგრამ ეს მხოლოდ საბაბი და საქმის ოფიციალური მხარე იყო. (თუ სამეცნიერო ნაშრომები არ იქნებოდა აფხაზეთის სეპარატისტული მოძრაობა შფოთისა და უკმაყოფილებისათვის რაიმე სხვა მიზეზს აუცილებლად გამოიძებნიდა, როგორც ეს მოგვიანებით მოხდა). ნამდვილი მიზეზი კი ის იყო, რომ აფსუებს არ სურდათ რეალური ისტორიის გამჟღავნება, არ სურდათ იმის გარკვევა, რომ თვითონ ნამდვილი აფხაზები არ იყვნენ და გვიან საშუალო საუკუნეებში იყვნენ აფხაზეთში ჩამოსახლებული ჩრდილო კავკასიიდან, ანუ ყუბანისპირეთიდან (აბაზთა განაყოფის –აშხარელების სახით), სადაც მათ ნათესავები და წარმართული სალოცავები დარჩათ და დღემდე ცხოვრობენ, რომელთაც აფხაზეთში ჩრდილო-დასავლეთიდან ჩერქეზული ჯგუფებიც შეერიათ. ამიტომ გაურბოდნენ აფსუები თავისი ისტორიის გამომჟღავნებას, თორემ სხვა შემთხვევაში ასე მოძულებულ პ. ინგოროყვას და ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომებს მეცნიერულად უპასუხებდნენ და არა მიტინგების, თავყრილობების და შეთქმულების – (აჯანყების) სახით, რომელსაც რუსეთი თავისი იმპერიული მიზან-განზრახვისათვის იყენებდა საქართველოს წინააღმდეგ. ასეთი იყო საქმის რეალური არსი.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

წყარო:

შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 14, აღწერა 42, საქმე 65. ფურცელი, 12-16.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 14, აღწერა 42, საქმე 58. ფურცელი 2-9.

ლიტერატურა:

1. ბერძენიშვილი 1966: ბერძენიშვილი ნიკო. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბილისი, გამომცემლობა „განათლება“
2. გასვიანი 2004: გასვიანი გერონტი. აფხაზეთი XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნეში. თბილისი.
3. Лежава 1997 – Г.П. Лежава, Между Грузией и Россией исторические корни и современные факторы Абхазо-Грузинского конфликта (XIX-XX в.в.)ю Российская академия Наукб центр изучения межнациональных отношений института этнологии и антропологии. Москва.
4. პაპასქერი 2007: ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვეთი II 1917-1993. თბილისი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თსუ სოხუმის ფილიალის გამომცემლობა.

Levan Izoria

Anti-Georgian ,”Revolt” of Abkhazian Separatists (1967)

Summary

In spring 1967 Abkhazian separatists launched next anti-Georgian campaign against Georgian state system. This time the cause of their protest was an article of famous Georgian historian Niko Berdzenishvili. Separatist movement was launched in Abkhazia in March 1967 and reached its peak in April 7-9, 1967. Famous Abkhazian scientist, candidate of philological sciences Tamar Shakrili was leading separatist movement. Under her direct participation was written letter-complaint for the delivery in Moscow that included three major requirements: 1. Getting out of Abkhazia from the membership of Georgia and its transformation in independent allied republic; 2. Changing Georgian toponyms of Abkhazia with Abkhazian; 3. Immigration of 200 thousand generation of Abkhazian muhajirs from Turkey.

For the purpose of correction of situation the communist government of Georgia held some special conferences that satisfied only one requirement of separatists, names of some Georgian villages of Abkhazia were changed by Abkhazian. Movements of Abkhazian separatists were held in secret from Moscow resulting impunity of Abkhazian separatists for their fulfilled activities. Our work relates exactly to this and many other interesting issues.

Особенности функционирования неопределенно-личных конструкций во французском и испанском языках

Одним из направлений современных типологических исследований является изучение закономерностей соответствий близкородственных языков. В определенной степени это обусловлено ограниченными возможностями сравнительно-исторического метода для установления сходства и различий структур сравниваемых языков¹. Сопоставление неопределенно-личных структур во французском и испанском языках позволяет выявить не только особенности их функционально-семантического объема, но и основные факторы, определяющие наблюдаемые изменения в их семантике и самое направление семантических изменений².

Традиционно неопределенно-личные предложения определяются как такие предложения, которые «обозначают действие неопределенно мыслимого лица», или как такие, при которых субъект не назван, либо потому, что он не известен говорящему, либо потому, что говорящий по каким-то причинам субъективного характера не может или не хочет его назвать³. Иногда такие определения сопровождаются добавлениями о том, что посредством неопределенно-личных предложений может быть выражена идея обобщенного и определенного лица⁴. Иными словами, дефиниции неопределенно-

¹ Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. М., 1971, с. 67 и сл.; Якобсон Р. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание. - В сб.: "Новое в лингвистике". III. М., 1963, с. 95-104; Бенвенист Э. Классификация языков. - Там же, с. 49; Кодухов В.И. Методы лингвистического анализа. Л., 1963..

² Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. М., 1971, с. 10-11

³ Бенвенист Э. Классификация языков. - Там же, с. 49; [4] Ср. у акад. В.В. Виноградова: под неопределенно-личным употреблением понимается такое, которое вызывается "необходимостью умолчания о субъекте действия". Виноградов В.В. Русский язык. М., 1947, с. 460.

⁴ Grevisse M. Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue

личных предложений учитывают главным образом семантический аспект предложения и прежде всего субъект действия.

Способ представления субъекта в предложении относится к области субъектно-предикативных отношений. Если считать, что субъектно-предикативные отношения лежат в основе представления средствами языка существующей или мыслимой субстанции, то необходимо признать, что они связаны с понятием лица, а также с грамматической категорией лица. Статус грамматической категории лица сохраняется для неопределенно-личных конструкций равно как и для других субъектно-предикативных структур. Действие локализует субстанцию во времени и пространстве и тем самым является первичным признаком субстанции. Грамматическое лицо, выражая отношение содержания высказывания к говорящему и моменту речи, локализует субстанцию в речи через действие и является признаком действия и, соответственно, «признаком признака» или вторичным признаком субстанции. Т.е. первичный признак относится к экстралингвистической действительности, а вторичный - к лингвистической. Следовательно, лицо как признак действия следует отличать от субъекта действия. Субъект действия есть внеязыковое явление. Грамматическое лицо как признак действия есть понятие, принадлежащее сфере языка. Поскольку речь есть индивидуальная актуализация языка¹, поскольку она представляет многочисленные варианты лексических, морфологических, синтаксических реализаций категории лица, категория неопределенно-личности, как и всякая грамматическая категория, не является «заданной» в языке, но утверждается в процессе его развития.

Появление той или иной языковой категории обусловлено объективными факторами; одним из них служит непрерывное развитие способа мышления, развитие «способности к абстракции»². Результатом такого развития в каждом частном случае является ситуация, при которой «потребность выразить новое содержание сталкивается с отсутствием специальной формы для выражения этого

d'aujourd'hui. P., 1955, p. 445.

¹ Benveniste E. L'appareil formel de l'énonciation. «Langages», num.17, mars, 1970, p. 12.

² См.: Панфилов В.З. Указ. соч., с. 107.

содержания», что и составляет источник постоянного движения в языке¹. Разрешением противоречия между потребностью выразить лицо как пир знак действия, не указывая на конкретного субъекта действия, с одной стороны, и отсутствием специальной формы - с другой, явилось функционально новое употребление личных (персональных) форм. В старофранцузском языке в качестве таковой послужило **on** (**um, om, hum**), восходящее к латинскому homo и указывающее прежде всего на одушевленность субъекта действия и принадлежность самого слова **on** к антропонимам. Так, в примерах ...si salvarei eo cist meon fradre Karloet in ajudha et in cadhuna cosa, si cum om par dreit son fradra salvar **dift**... (Serm.).

...De plusurs **le veit hum** sovent (M.de France)

et dit...qu'a venimeus et a falon

Ne doit l'on feire se mal non (Ch.de Toyes).

формы **om, hum** и **on** выступают в указанной функции. В испанском языке, наряду с глагольной формой 3 л. мн. ч., с XIV в. в аналогичной функции начинает употребляться конструкции с местоимением *se*, выполняющим роль, эквивалентную кастильскому *ome*²: *Hombre hubo que una ley de los renglones escribió un tomo en folio. Pero hoy se piensa de otre modo. Todo se reduce a libritos en octavo, y no contentos con hacer nos comer y vestir como la gente de extranja, quieren también que estudie,os y sepamos a la francesa* (G.M. de Jovell.). ... **han entendi-** miento para comenwar la cosa, mas non saben la manera como **se puede** acabar ... (J.Manuel).

Семантическое наполнение таких конструкций в том и другом языках (обобщенное лицо как признак действия) определяется двумя факторами: грамматическим и лексическим. Грамматический фактор выражается в преимущественном употреблении настоящего времени, а лексической в преимущественном использовании неопределенных глаголов³. Обобщено-личное значение образований

¹ Скредина Л.М. некоторые вопросы развития языка. Минск, 1973, с. 104.

² Gili y Gaya S. Curse superior de sintaxis espanola. Barselona, 1961, p. 69.

³ О роли лексического фактора см., например: Люблинская Л. Б. Соотношение активных и пассивных конструкций в современном французском языке. - XXXIII Герц. чт. Л., 1975, с. 14-18.

типа *on peut*, *on doit*, *on pense* во французском и, соответственно, *se puede*, *se debe*, *se sabe*, *se piensa* - в испанском заключается в том, что, обозначая действие, они не определяют пространственно-временного отношения субъекта действия к моменту речи.

Впоследствии грамматическое время и семантика глагола продолжают оставаться определяющими в функциональном содержании неопределенно-личных конструкций. Так, употребление прошедшего времени, которое, в отличие от презенса, не может системно обозначать «время вообще», но всегда ограничивает протяженность действия, обуславливает следующее значение рассматриваемых конструкций: потенциальным субъектом действия оказывается количественно ограниченное множество лиц. Кто конкретно представляет это множество, можно определить, обратившись к контексту. Так, в примере «... pour che que il dissoient que **on les tenoit** en trop grande servitude, ... et **on les tenoit** comme bestes» (Froissard).

Значение формы *on* позволяют конкретизировать предшествующие ей в тексте существительные *il noble*, *gentils hommes*, *signers*, *li prelat* и т.д. Как показывают наблюдения, такие употребления неопределенно-личных конструкций особенно характерны для художественных текстов с сюжетным развитием, монологической речи.

Использование *on* для различных способов выражения отношения лица к субъекту способствует развитию семантического содержания этого местоимения. Сосуществование двух функционально разнородных употреблений *on* (мы называем их номинативной и анафорической функциями) определяет роль третьего фактора - контекста. Реализация общего значения *on* - существительного происходит независимо от контекста: **L'on craint** la vieillesse, que **l'on n'est pas sûr de pouvoir atteindre**. (La Bruyère). Употребление *on* - местоимения возможно лишь при наличии контекста, когда определить объем его семантического содержания помогают существительные, местоимения, имена собственные, отсылающие к субъекту действия. **C'est une petite ville ...où les familles sont unies, ... d'où l'on a banni** le mensonge et la médisance (La Bruyère). **Alors, dit Pierrot à Ivonne, on ne pourrait pas se voir ... un de ces jours !** (Queneau).

В испанском языке аналогичная тенденция наблюдается в развитии семантики обеих форм. Ср.: *En muchos países de América Latina hablan el español. Anoche se hablo de ti en casa de Fúcar* . (Гр. исп. яз.).

Употребление *on* в дейктической функции (имеется в виду указание на конкретного субъекта действия, определенного для участников коммуникативного акта) отмечается как стилистический вариант, используемый уже в XI в.¹ . Особенно показательны наличие дейксиса в семантике *on* для современного французского языка². В предложениях типа: *On fait de son mieux - On a fait sa leçon ? - On rentre ensemble ?* и т.п.

ср. в испанском: *Que haces ? - Se el rato* в качестве необходимого условия реализации дейктической функции выступает наличие речевой ситуации, при которой посредством конструкции *on + v* передаются разнообразные варианты соотношений субъекта речи, субъекта действия, объекта речи и адресата. Иными словами, сочетание *on + гл. 3 л. ед. ч.* при определяющей роли речевой ситуации может рассматриваться как инвариант для выражения категории лица. Дело в том, что функциональная способность *on* к замене любого личного местоимения позволяет отнести образуемые этой формой конструкции к разряду личных.

Личные (определенно-личные) конструкции характеризуются тем, что в силу семантических особенностей личных местоимений они определяют позицию говорящего и субъекта действия (агенса) в речевой ситуации, отношение говорящего к агенсу и собственному положению к коммуникативном процессе. В языке этому служат глагольные и местоименные формы грамматического лица. В зависимости от места, занимаемого реальным субъектом действия в процессе коммуникации, для его обозначения используется определенная грамматическая форма - условно принятый знак. Так, за каждым членом парадигмы спряжения глагола условно закреплено значение 1, 2 или 3-го лица. Соответственно, для обозначения говорящего принято употреблять грамматическую форму I л. ед. ч.,

¹ Moignet G. Grammaire de l'ancien français. P., 1973, p. 147.

² Вольф Е.М. Грамматика и семантика местоимений. М., 1974.

для обозначения адресата - формы 2 л. ед. и мн. ч. и т.д. Когда нарушается внутризнаковое соответствие между принятым значением употребляемой грамматической формы и реальным положением субъекта действия в данном коммуникативном акте, то говорят о необычном употреблении какой-либо формы.

Здесь мы переходим в область стилистики, когда данные средства используются для достижения различного рода стилистических эффектов. Так, отмечается употребление неопределенно-личных конструкций для выражения иронии, сочувствия, подчеркнутой скромности, оттенка презрения и т.д., когда субъектом действия является говорящий: *Allez, vous êtes fou, dans vos transports jaloux, et ne méritez pas l'amour qu'on a pour vous* (Molière).

Pourquoi qu'on vous voit plus souvent ? On aimerait vous voir plus souvent ... Moi, j'aimerais vous voir plus souvent. (Queneau).
Ср. в испанском *No se te ve en ninguna parte.*

адресат: *Vous, Narcisse, approchez, et vous, qu'on se retire* (Racine)

Eh bien, petite, est-on toujours fâchée ? (Maupassant).

Alors, petite, ...on va se coucher ? (Queneau).

Лицо, не участвующее в акте коммуникации: *Tu l'as laissé seul !*
–*Ne vous inquiétez pas : on s'occupe de lui* (Cesbron).

Можно считать, что возможность такого функционирования рассматриваемых конструкций в современном узусе предопределена всем предшествующим ходом развития их семантики на основе сложного взаимодействия грамматического, лексического, коммуникативного факторов. Разнообразие функционально-семантических значений таких образований свидетельствует о том, что традиционное объединение их в классе неопределенно-личных на основе формального критерия не вполне соответствует современному уровню развития понятийно-языковых категорий.

მედეა კინწურაშვილი

**განუსაზღვრელი პირის კონსტრუქციების სემანტიკა
ფრანგულ და ესპანურ ენებში
რეზიუმე**

წინამდებარესტატიაში განხილულია განუსაზღვრელი პირის კონსტრუქციების სემანტიკა ფრანგულ და ესპანურ ენებში. გატარებულია აზრი იმის შესახებ, რომ განუსაზღვრელი პირის კატეგორია, როგორც ნებისმიერი გრამატიკული კატეგორია, ენაში არ არის წინასწარ მოცემული, არამედ მკვიდრდება ენის განვითარების პროცესში. ამგვარი კონსტრუქციების ფუნქციონირებას განაპირობებს გრამატიკული, ლექსიკური და კომუნიკაციური ფაქტორების ურთიერთქმედება. კვლევამ გვიჩვენა, რომ ამგვარი კონსტრუქციების გაერთიანება ფორმალური კრიტერიუმის საფუძველზე სრულად არ შეესაბამება ენობრივი კატეგორიების განვითარების თანამედროვე დონეს.

Medea Kintsurashvili

**Semantic of the indefinite-personal constructions
in French and Spanish languages**

Summary

The paper deals with the issue of semantic of the indefinite-personal constructions in French and Spanish languages. It is discussed that the category of the indefinite-personal as any grammatical category, is not given in the language in advance, but is inculcated in the process of language development. The functioning of such categories is conditioned by the interaction of grammatical, lexical, communicative factors. The research shows that the traditional unification of such constructions on the basis of formal criterion slightly corresponds to a modern level of conceptual-language categories development.

**სივრცული ლოკაციის აღმნიშვნელი ძირითადი და
აღტერნატიული პრედიკატები ქართველურ ენებში¹**

საგნის (ობიექტის) სივრცული ლოკაციის აღსანიშნავად ენები სხვადასხვა საშუალებას იყენებენ; მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნებს, რომელთაც პოზიციურს ანუ stance verbs უწოდებენ (Па-хилина 1998).

სივრცეში მდებარეობა შეიძლება იყოს ორი სახის: ჰორიზონტალური და ვერტიკალური. ვერტიკალური ფაზებად არ იყოფა, ჰორიზონტალურს კი აქვს დასაწყისი და დასასრული: შედის – გამოდის. ცნობილია, რომ დინამიკა აღნიშნავს პროცესს და ასახავს ასეთ სივრცეში შესვლას, ხოლო სტატიკა — შედეგს და ასეთ სივრცეში არსებობას. **სტატიკური მდგომარეობის არსებობის შესაძლებლობა ჩნდება სწორედ ჰორიზონტალურ ფაზაში.** დინამიკა-სტატიკის მონაცვლეობა მეგრულსა და ქართულში შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი:

• **შედის — გამოდის, მაგრამ — — — ზის,** ანუ სივრცეში საგნის „მყოფობას“ სხვა ზმნა გადმოსცემს.

იმავე მნიშვნელობის ზმნური „სამეული“ მეგრულში ასე გადმოიცემა:

• **მითილუ — გითილუ — მითოხე**

ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, მეგრული ყველაზე აგლუტინაციური ენაა ქართველურ ენებს შორის.

სივრცეში საგნის ლოკალიზაციისთვის რამდენიმე ძირითადი ზმნა გამოიყენება ქართველურ ენებში:

¹ ნაშრომი შესრულებულია „უცხოეთში მოღვაწე თანამემამულის“ კონკურს-ში გამარჯვებული, რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში — „სივრცე და დრო ქართველურ ენებში“ (31/20); ავტორთა მიერ წაკითხულია ი. ვ. გოეთეს უნივერსიტეტში ემპირიული და შედარებითი ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ყოველწლიურ საერთაშორისო სემინარზე: Lomia, M., Gersamia, R., Die primären und sekundären Prädikate zur räumlichen Verortung im Kartvelschprachen, მაინის ფრანკფურტი, გერმანია, 12. 12. 2013 წელი.

- ქართულში: *დგას, წევს, ძევს/დევს, ზის*
- მეგრულში: *დგუ(ნ), ჯანუ(ნ), ძუ(ნ)/-დვ-, ხე(ნ)*¹
- ლაზურში: *დგინ, ჯანს, ძუნ/დვ-, ხენ*
- სვანურში: *ლგვ, აყურე, ზი/ზგ, სვურ*

ქართველური ენების მასალის გასაანალიზებლად წარმოვადგენთ მოდელებს, რომლებიც აერთიანებენ ორწევრა და სამწევრა ზმნურ ოპოზიციურ ერთეულებს. მათი საშუალებით გამოხატულია მიმართება სულიერსა და უსულოს შორის, რომელიც თავის მხრივ შეიძლება უფრო დაკონკრეტდეს; კერძოდ, **ადამიანი – არაადამიანი, ცოცხალი (სულიერი/მცენარე) – არაცოცხალი.**

I სივრცეში ობიექტის მდებარეობა

1.1. სულიერი _____ უსულო

(ბინარული ოპოზიცია)

წევს _____ ძევს/დევს

ზის _____ 0

დგას _____ დგას

1.2. (სამწევრა სისტემა)

(ჰორიზონტალური – ე.წ. „შუალედური“ / მოკეცილი - ვერტიკალური)

წევს _____ ზის _____ დგას

ძევს/დევს _____ 0 _____ დგას

§1. ამ პარაგრაფში განვიხილავთ პირველ (ორწევრა) ოპოზიციურ წყვილში შემავალ ზმნებს:

წევს – ძევს/დევს.

წევს სულიერთაგან მიემართება ადამიანებსა და ცხოველებს, მაგრამ ზმნურ ორწევრა ოპოზიციას (წევს-ძევს/დევს) ზმნების მაგალითზე წარმოვადგენთ მხოლოდ **ადამიანის** მიხედვით, რადგან ოპოზიცია *ადამიანი – ყველა სხვა დანარჩენი* (უსულო საგანი ან უსულოდ ქცეული ადამიანი) კარგად გამოხატავს ამ ზმნების სემანტიკურ დაპირისპირებას, ხოლო ცხოველებთან მიმართებით ყველაზე რელევანტურია *წევს* ზმნის განხილვა სამწევროვან

¹ მეგრულში დასახელებულ ზმნურ ფორმათა რაოდენობრივად გაზრდა შესაძლებელია ზმნისწინების დართვის ხარჯზე; მაგ., ხე-ზის, მე-ხე „ზის მწკრივად, დინო-ხე-მიგნით ზის (რალაცაში) და მისთ. ამგვარი ზმნური ფორმები სპეციფიკური სემანტიკის მატარებლები არიან.

სისტემაში შემავალ ზმნებთან ერთად: ნევს – ზის - დგას.

ქართული

- (1) ავადმყოფი *ნევს*;
- (2) ბავშვი *ნევს*.

მეგრული

(3) ლეხი *ჯანუ* გვალო მერთომებული „ავადმყოფი *ნევს* მთლად მოთენთილი“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr. Dict., m, 12319;

(4) ბალანობათ ინათ, ართ ნანერ დო ჟირ თუთერი რდგ ლია, იშენ არკვანს *ჯანუდ* „ბავშვობით იმით, ერთი წლის და ორი თვის იყო ლია, მაინც აკვანში *ინვა*“ SSGG Megrelian Records: SSGG-Megrelian, Child5, 0012.

ლაზური¹

(5) კოჩი *ჯანს*, მარა ღურელი *გეძინ* „კაცი *ნევს*, მაგრამ მიცვალებული *ძევს* (აძევს რაღაცას)“ (ინფ. ო. მემიშიში, 2013);

(6) ფადიშაი *ჯანს* (ჟღ. 77, 22) „ფადიშაი *ნევს*“;

(7) ჰემსერის ფადიშაჰ დიზაბუნუ, ლურაშ ონჯირეს *გეჯანტუ*, ბერე-მუშის დუჯოხუ (ჟ. დიუმეზილი) „იმ ლამეს ფადიშაი ცუდად გახდა, სიკვდილის პირას *იყო/ინვა*“, თავის ბავშვს დაუძახა“.

სვანური

(8) ტოტა ჭახან მახად აშვედ, მახად აშვედ ლათხუარხან, რუ ლალ *აყურე* იშუშინე (სვან. პოეზ., 1939, 52:31) „ტოტა ჭახანი ახლახან მოსულა, ახლახან მოსულა ნადირობიდან, *ნევს* და ისვენებს“;

(9) სოსლან აშხუ ლადელ მინდვრისგ *აყურე* რუ (ბქ., სვან. პროზ. ტექსტ., II, 171:1) „სოსლანი ერთ დღეს მინდორში *ნევს*“;

საინტერესო სურათს გვიჩვენებს საერთოქართველური *ძეტუ- ძირის მონაცემები ყველა ქართველური ენის მიხედვით:

ქართ. ძე-/ძ- ს-ძე, „სძევხარ“, ძე-ს „ძევს“

მეგრ. ძუ-/ძ-, ძუ-ნ „ძევს“, გეძუნ, ძუდუ = იდვა

¹ ლაზური -*ჯან*- ფუძე აღნიშნავს. როგორც მდებარეობას (წოლა), ასევე მდგომარეობას (ძილი).

ლაზ. ძუ-/ზუ-, ძუნ „ძევს“
სვან. ზი- „არის“, სოზ „უძევს“, ხაზ „აძევს“ (ფენრიხი,
სარჯველაძე 1990 : 422)

შენიშვნა 1: *ძვს* ძველი ქართულის კუთვნილებაა. თანამედროვე ქართულში *ძევს* თითქმის ჩაანაცვლა *დევს* ფორმამ¹, რომელიც ასევე ძველი ქართულიდან მომდინარეობს *სდევით*, *იდეა* და მისთ. ფუძეთა სახით.

მეგრული

(10) გიმართვ დაქო, ქოძირვ მუში ჯიმა ობედიშორო ნენილი *ძენი* (Megrelian Texts ed. Qipshidze: IQ, ZZ, XXII, 41 (61, 5) „და (რომ) ჩამოვიდა, ნახა, თავისი ძმა აბედივით განენილი რომ *ძევს*“.

(11) უგურყელი რე არდგილეფი, სოდეთ მითაჟამერიში თერი ძე მუნტურამი „უგურყელი“ არის ადგილები, სადაც ძველისძველი (უხსოვარი დროის) თოვლი *დევს[ძევს]*² მატლიანი (Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., m, 12609);

(12) მესოფელე ჯოლორიზმა პატი *გეძუნია* „მესოფელიე ძაღლის ოდენა პატივი აძევსო//ადევსო“;

(13) ვითოჟირი ჯიმალენს ართი ორთუმელი *მეუძენა* „თორმეტ ძმას ერთი სასთუმალი *უდევეთ[უძევთ]* (გამოცანა: ნელინადი და თორმეტი თვე); კ. სამუშ., ქსპმ, გვ. 114;

(14) ასე თი შქვიდელი ზღვაში ქვინს *ქოძუ*: ი. ყიფშ., გვ. 6 „ახლა ის დამხრჩვალა ზღვის ფსკერზე (კი) *დევს[ძევს]* [Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., 26062].

ლაზური

(15) დიშქა ექ *ძინ* (ასათ. სარფ. მას.) „შეშა იქ *ძევს*“.

(16) ჩხომი ტალანერი სუფრას *ძინ* (ჩიქ. II, 6, 33) „თევზი

¹ სამომავლო კვლევის საკითხია *დევს* ზმნური ფორმის თანამედროვე ქართულში დამკვიდრების ტენდენციისა და *ძევს*—*დევს* ზმნათა მონაცვლეობის ქრონოლოგიის ჩვენება მონაცემთა ბაზების მიხედვით.

² რამდენადაც თანამედროვე ქართულში *დევს* ფორმაა გაბატონებული, გამოცემული მეგრული ტექსტების ქართულ თარგმანში ზოგჯერ არ არის დიფერენცირებული და მეგრული -*ძუ*- ფუძის მიხედვით ქართულში მოსალოდნელი *ძევს* ფორმის ნაცვლად *დევს* ფორმაა მოცემული; ჩვენ კვადრატულ ფრჩხილებში ვათავსებთ მეგრული ფუძის ზუსტ ქართულ შესატყვისს.

შემწვარი სუფრაზე *ძევს*“;

(17) გზაშ ორთას არ დიდი ქუა *ძიტუ* ((ჩიქ. I, 91, 30) „გზის ასახვევში ერთი დიდი ქვა *იღო*“¹.

სვანური²

(18) ამეჩუ ლდგვრ ზე (ბქ.) „აქ მიცვალებული *ძევს*“.

(19) აბა, ნაბ ჯიზმა? (სვან. პროზ. ტექსტ. II, 101:10) „ბაბუა, სამართებელი გაქვს/„გიძევს?“

(20) კვლვრ ჯიბისგა ხრზ ქაჯს (ბზ. სვან. პროზ. ტექსტ., I, 276) „გასალები ჯიბეში უძევს ქაჯს“.

პარალელურ ფორმათა მონაცვლეობა: [stance verbs > verba habend]: ზი/ზე „ძევს“ || არი/არი „არის“ || მულტა „მაქვს“:

(21) ბალსქვემოური: ნიბგემმეყ ხოჩა გიმვრ ზეხ „ჩვენთან კარგი მინებია“ (= მინები *ძევს*)“, შდრ: ჩოლურული: გიმარ არი „მინებია“, ლენტეხური: გუშგუემმოყ გიმვრ ხტუა ვრი „ჩვენთან ბევრი მინებია“,

ასევე:

(22) გიმ მასვრდ მულტა (ბქ.), ხტუა გიმვრ მულტა (ლენტ.) „ბევრი მინა მაქვს“ [თუ მინა პირადად მფლობელს ეკუთვნის].

-დვ- ძირი სხვადასხვა მწკრივის ფორმით დასტურდება ოთხივე ქართველურ ენაში:

*დუტ-/დუ

ქართ. დევ-/დვ-/დ- და-ვ-დევ; ი-დვ-ა; და-დ-ებ-ა

მეგრ. დვ-/დ- დვ-ალა „დადება“, ბ-დვ-ან-ქ „ვდებ“, გე-დვ-ალ-ირ-ი „დადებული“

ლაზ. დვ-/დ- გე-დვ-ალუ || დო-დვ-აფ-უ „დადება“, ქო-დო-დვ-ი „დადე“

სვან. დ- ლი-დ-ი „დადება“, ლი-დ-ესგ-ი „დადება“, ხუ-დ-ი „ვდებ“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990 : 422)

მეგრული

(23) სახელს მუშა გივოდვანჯ: ქსს, 1, 214 „სახელს რისთვის

¹ უფრო ზუსტად, **ძევდა* – სწორედ ეს ფორმა არ განუვითარებია ქართულს, რაზეც ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

² სვანურში ზი „ძევს“ ზმნა დრონაკლია, დანაკლის ფორმებს ივსებს იმავე ძირისაგან ნაწარმოები ვნებითით.

დავარქმევ¹ ?

(24) ლევანქ მუჭო დუდი *ქიგედუ* თე ბალიშის დო ხათე შური გოფარსალუ [Megrelian Texts ed. Xubua: MX, 2, 13, 28 an Megrelian Texts ed. Danelia-Canava: DC, 7, 60 (104, 17)]; „ლევანმა როგორც კი თავი დადო ამ ბალიშზე და, მაშინვე სული განუტევა“.

(25) ბოშიქე დოჰვილგ დო თექი *ქიდოდუ*: ა. ცაგ., გვ. 12 „ბიჭმა... მოკლა და იქ დადო“.

ლაზური

(26) ოხორჯაქ სუფრა ქოდოდგუ დო გვერდი ქოთუმე *ქოგონუდგუ* (ჯ. დიუმეზილი) „ცოლმა სუფრა დადგა და ნახევარი ქათამი დაუდო ნინ“/„ნინ დაუდო“;

(27) ჯუმალეფექ თოკი *გოდვეზ* (ჯ. დიუმეზელი) „ძმებმა თოკი გადეს“.

სვანური

(28) ბეშუდ *ლაშდრალ* სკანჟი *ესდე* (ბქ) „ბავშვმა სათამაშო სკამზე დადო“;

(29) ქ'ოთოლა *ჩოხა-ახალუხ* ეძს ი *ჩ'ოსდა* (ბზ) (ეკლინგის მასალები) „გაუხდია იმას ჩოხა-ახალუხი და დაუდია“.

(30) *ჭაყუ* ერჩინ *იდი* (ბქ., ლენტ. ლაშხ.) „ჯაყვა იქ იდება“.

შენიშვნა 2: ლენტეხური *ლეზ*, *ლეღ*, როგორც ჩანს, ქართულის გავლენით არის შექმნილი, არ დასტურდება გამოცემულ ტექსტებში და, რამდენადმე, ხელოვნურობის ელფერი დაჰკრავს. ამ ფორმათა არსებობა-სისწორეში ეჭვი ეპარებოდა ვარლამ თოფურიასაც (მ. სალლიანი 2013).

ცნობილია, რომ ენაში სტატიკა-დინამიკის გამიჯვნა ძალზე მნიშვნელოვანი პროცესია, რომელსაც თავად ენა არეგულირებს. ჩვენ შეიძლება ქართველურ ენებში თვალყური მივადევნოთ ამ მოვლენას სწორედ *ძეს/ძევს-დევს* ზმნების მაგალითზე. *ძეს/ძევს* და *დევს* ზმნური ფორმები დიფერენცირდებოდა ძველ ქართულში არა მნიშვნელობის, არამედ ფუძეთა აგებულების მიხედვით. ორი სხვადასხვა ფუძე ერთი ფუნქციით გამოიყენებოდა, ორივე აღნიშნავდა სტატიკურობას. როგორც ცნობილია, ენა ჭარბ ფორმებს

¹ სიტყვასიტყვით იქნება: **დავადეზ*, შდრ.: მეგრულში მსგავს კონტექსტში ამავე მნიშვნელობით გამოიყენებული -ძუ- ძირი: გლახა სახელი *გე-ძუ* „ცუდი სახელი **აძევს*“.

ვერ გუობს, რადგან ომონიმია ენას აღარიბებს; ასეთ დროს ერთ–ერთი ან უნდა დაიკარგოს, ან ფუნქცია შეიცვალოს. ამ შემთხვევაში ქართულმა ძვეს ზმნა ჩაანაცვლა დევ-ფუძიანი ზმნით, ხოლო *დინამიკურობა-სტატიკურობის* ნიშნით განასხვავა -დვ- ძირიანი ზმნური ფორმები: ძველი ქართულიდან მომდინარე –ევ თემისნიშნისა და *დ-ევ*- ფუძემ შეინარჩუნა სტატიკურობის გაგება, ხოლო -დ- ძირზე –ებ თემის ნიშანდართულმა ფორმამ (*დ-ებ-*) შეიძინა დინამიკურობის გაგება.

მეგრულსა და ლაზურსაც სწორედ დინამიკურობა-სტატიკურობის საშუალებითა აქვს „გაყოფილი“ ერთი და იმავე მნიშვნელობის ზმნური ფუძეები: *ძვენა* — *დვალა*; აქაც სტატიკურობის გაგება შეინარჩუნა *ძვენა* ზმნამ – ძუ, ძუდუ, ძუდას...; ძუნ>ძინ/ზუნ>ზინ, ხოლო დინამიკურობის გაგება შეიძინა *დვალა* ზმნამ (შდრ: სანყისი *დვალა* მეგრულსა და ლაზურში და არა **ძვენა*). შდრ: დვანს (ანმყო), დვანდუ (უნყვეტ.) ქოდოდუ (წყვეტ.) და ა. შ. ; დუდუ „დაუდვა“, გედვალუ „(ზედ) დადება“ და სხვ.

რაც შეეხება სვანურს, *ზემოსვანურ* დიალექტებში ვითარება მეგრულისებურია: ძ-ს შესატყვისი ზ-ძირიანი ფორმა სტატიკას გამოხატავს, ხოლო დ-ს შესატყვისი ფორმა — დინამიკას, თუმცა ძ- ძირიანი ფორმების დაკარგვის ტენდენცია, რომელიც ქართულში აშკარაა, ქვემოსვანურის დიალექტებში – ლენტეხურსა და ლაშხურში ბოლომდეა მიყვანილი *ყოფნა* ზმნის პირიანი *არის* ფორმის ჩანაცვლებით.

მეგრულმა, ლაზურმა და სვანურმა ერთნაირი სისტემა შექმნეს, ქართული სხვა მიმართულებით წავიდა.

ქართველურ ენათა მონაცემები სქემატურად შეიძლება ასე განაწილდეს:

ქართული		
სტატიკა		დინამიკა
ძევს (ძვ. ქ.)		∅
დევს		დებს
მეგრული/ლაზური		
ძუ(ნ)/ძინ „ძევს“		∅
∅		დვანს „დებს“

სვანური

ბქ/ბზ ზი/ზგ „ძევს“
ø

ø
აღისგ (ბქ)/ ადი (ბზ) „დებს“

ლენტ. ლაშხ. პრი „არის“ ზმნით ანაცვლებს

დებს
დვანს
აღისგ

➤ დინამიკისთვის

დევს
ძუ
ზი

➤ სტატიკისთვის

§2. ამ პარაგრაფში განვიხილავთ სივრცეში ობიექტის მდებარეობის სამწევრა სისტემას: **ჰორიზონტალური – ნევს, ვერტიკალური – დგას და შუალედური** (ე. წ. „მოკეცილი“) – ზის.

1-ლ პარაგრაფში ჰორიზონტალური მდებარეობის ფარგლებში წარმოვადგინეთ სულიერობა–უსულობის მიხედვით განსხვავებული ოპოზიციური ზმნური ფორმები: ნევს – ძევს/დევს. როგორც ცნობილია, **სულიერთა ჯგუფში ადამიანთან ერთად განიხილება ცხოველები, ფრინველები, მწერები და ქვეწარმავლები** (იხ. სულიერი-უსულოს აკ. შანიძისეული დაყოფა).

ბუნებრივია, ზემოჩამოთვლილ სულიერთა ჯგუფში შემავალი სახეობების მდგომარეობას სივრცული მიმართებების ცვლის თვალსაზრისით, ადამიანთან შედარებით, შეზღუდულია; ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, ადამიანთან ყველაზე ახლოს ცხოველი დგას, თუმცა ბოლომდე მაინც ვერ უთანაბრდება. აქედან გამომდინარე, ზოგიერთ ცხოველს სივრცეში მდებარეობის აღმნიშვნელი სამივე პრედიკატი მიემართება (ძალლი დგას/ზის/ნევს), ზოგიერთს ორი (ძროხა დგას/ნევს), ზოგს კი ერთი (ბაყაყი ზის). მდებარეობის გამომხატველი ზმნებით გარკვეულწილად ხდება ცხოველთა სამყაროს ერთგვარი კლასიფიკაცია მათი ფორმისა და მათთვის დამახასიათებელი სივრცული მდგომარეობის – მათი ტოპოლოგიის მიხედვით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ

პრედიკატის შერჩევის პრინციპი ყოველთვის ნათელი არ არის და ტოპოლოგიური კომპონენტები ერთგვარად დაჩრდილულია, განსაკუთრებით *ზის* პრედიკატის შემთხვევაში; მაგ., კუ *ზის*, თავგი *ზის* და ა.შ.

ქართველური ენები, მეგრულის გარდა, *-დეგ/დგ-* ძირის შემცველ პრედიკატულ ერთეულს იყენებს როგორც სულიერი, ასევე უსულო საგნებისთვის; მეგრული განარჩევს სულიერსა და უსულოს: სულიერებთან გამოყენებული აქვს *გე-რე*, ხოლო უსულოებთან *-დეგ-* ფუძე.

- (1) ქართ. კაცი *დგას*. მაგიდა *დგას*.
- (2) მეგრ. კოჩი *გერე*¹. სტოლი *დგუ*.
- (3) ლაზ. კოჩი *დგინ*. მაგიდა *დგინ*.
- (4) სვან. მწრე *ლგგ*. სტოლ *ლგგ*.

ცხოველები: დგომა

- (5) ქართ. ძალი *დგას*.
- (6) მეგრ. ჯოლორი *გერე*
- (7) ლაზ. ჯოლო *დგინ*
- (8) სვან. უელ *ლგგ*.
- (9) ქართ. დათვი *დგას*.
- (10) მეგრ. თუნთი — —²
- (11) ლაზ. მთუთი — —
- (12) სვან. დამტუ *ლგგ*.
- (13) ქართ. ძროხა *დგას*.
- (14) მეგრ. ჩხოუ *გერე*.³
- (15) ლაზ. ფუჯი *დგინ*.⁴
- (16) სვან. ფირჟ *ლგგ*.

¹ სულიერებთან გამოყენებული *გე-რე* ორ ნაწილად დაიშლება, სიტყვასიტყვით: (ზედ) ა-დგას, ეტიმოლოგიურად: „ზედ მყოფობს“. ამ მნიშვნელობას მას ზმნისნინი ანიჭებს; უზმნისნინოდ *რე* აღნიშნავს არსებობას – *არის*.

² მეგრულსა და ლაზურში დათვის მდებარეობა სივრცეში აღნიშნება *წოლა* ზმნით: თუნთი ჯანუ, მთუთი ჯანს.

³ ბუნებრივი კონტექსტისთვის აუცილებელია ახლდეს ლოკაციის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული; მაგ., ...გერე კარინკუმა „დგას კართან“ ან: ... მიკორე კარს „ადგას კარს“ = დგას კართან.

⁴ ნაკლებად იტყვიან, მაგრამ შეუძლებელი არ არის (ო. მემიშიძე).

ქვენარმავალი – ნოლა

(17) გველი *წევს*.

(18) გვერი ჯანუ/გეჯანუ; გვერი *მითობე* = შიგნით ზის.

(19) ლაზ. _____¹

(20) ჰერნემ/ტიჯ აყვრე = წევს (ბქ. ბზ.)

სვანურში სივრცული ლოკაციის აღმნიშვნელი ძირითადი პრედიკატების გვერდით უფრო ხშირი და ბუნებრივია მეტაფორული გადააზრიანების სემანტიკის შემცველი ზმნეზის გამოყენება არა მარტო დგომის, არამედ სხვა ტიპის მდებარეობის აღსანიშნავადაც:

- *ჟედ კაჩ* „დალი აღმართულია“; *ჟედ ხაგრანგა* „დალი აგორია“, *ჟედ ხაპრანჭყა* „დალი აპარჭყია“;
- *დაშტუ ხაგრანგა // ხაპრანჭყა* „დათვი აგორია || აბრეხვია“;
- *ფურ ხაგრანგა* „ძროხა აგორია“.
- *ჰერნემ/ტიჯ ხადუნა* „გველი *ანელია*“ (ლაშხ. / ჩოლოურ.)

ერთი რამ ცხადად იკვეთება: მეგრული კონკრეტიკას მიმართავს, ანუ მეტ ყურადღებას აქცევს სივრცული ლოკაციის გამოხატვას ზმნისნიშების საშუალებით; სვანური კონკრეტული ობიექტისთვის არჩევს შესაფერისი მანერის (პოზის) გამომხატველ ზმნებს, ამიტომ ქართულად იტყვიან: დალი ზის, გველი წევს, მეგრულად: ჯოლორი გეხე, გვერი ჯანუ/გეჯანუ, სვანურად: დალი აცუცქია, გველი ანელია და ა. შ.

ქართველური ენები, სვანურის გარდა, მიმართავენ გრამატიკალიზაციას, ხოლო სვანური – ლექსიკალიზაციას.

§3. **ზოგადისა და კონკრეტულის მიმართება.** სამწევრა ოპოზიციურ სისტემაში შემავალი ზმნები – *დგას-ზის* გვიჩვენებს **ზოგადისა და კონკრეტულის მიმართებას**. როგორც აღნიშნავენ, ენის მისწრაფება ზოგადიდან კონკრეტულისკენ უფრო ძველი მოვლენაა, თუმცა დროთა განმავლობაში ენა იცვლის მისწრაფების მიმართულებას და შეიძლება პირუკუ პროცესი განვითარდეს, ანუ ენა წავიდეს განზოგადებისკენ.

ქართულმა განაზოგადა ზის ზმნა და მოგვცა დაპირისპირება **სულიერი – უსულო**. ქართულში რაც ზის, სულიერია, ხოლო

¹ აღნიშნული შესიტყვება ლაზურში არ დასტურდება ტაბუს გამო.

რაც ძვეს/დევს – უსულო. **მეგრულმა** აიღო დაპირისპირება **ვინ? – რა? (აღამიანი–არააღამიანი: ცხოველი, ფრინველი...)**. მეგრულში *ბე* აღნიშნავს ჯდომას – „ზის“, როცა აღამიანს მიემართება (კოჩი ხე = კაცი ზის). ამ კონტექსტში *კოჩი* ზოგადი მნიშვნელობისაა და აღამიანს აღნიშნავს. რაც შეეხება რა ჯგუფის სახელებს, მათთან *ბე* აღნიშნავს არა კონკრეტულ მდგომარეობას, არამედ ზოგადად არსებობას, ბუდობას. უნდა აღინიშნოს, რომ სივრცული ლოკაცია ძლიერია მეგრულში.

- თე ტყას ტურა *ბე* „ამ ტყეში ტურა „*ზის*“ = არსებობს, ბუდობს, მომრავლებულია.

- ათაქ ბრელი გვერეფი ხე „აქ ბევრი გველები „*ზის*“ = არსებობს, ბუდობს.

მეგრული მნიშვნელობის კონკრეტიზაციისთვის მიმართავს ზმნისწინიან ფორმებს და გამოხატავს ლოკაციას: გე–ხე „აზის, ზედ ზის“, ანო–ხე „წინ ზის“, მითო–ხე „რალაცაში ზის“, დინო–ხე „შიგნით ზის“, მიკო–ხე „რალაცას აზის!, გიმა–ხე „რალაცაზე ზის“, მე–ხე¹ და ა.შ. სადაც ზოგადი მნიშვნელობაა, იქ ზმნისწინს არ ირთავს.

შენიშვნა 3: მეგრულში შინაურ ფრინველებთან, რაც აღამიანმა უნდა მოამრავლოს, ლოკაციას აღნიშნავს ზმნისწინი, ხოლო კუთვნილებას – ქცევა:

(21) ქოთომი *გე-ბე* კვერცხის „ქათამი ზედ ზის კვერცხზე“, შდრ: ბების ქოთომი *უბე* „ბების ქათამი უზის (=მოშენებული, მომრავლებული ჰყავს)“.

შენიშვნა 4: შინაურ ცხოველებთან ლოკაციას აღნიშნავს ასევე ზმნისწინი, ხოლო კუთვნილების აღსანიშნავად შემოდის *ყოლა* ზმნის პირიანი ფორმა:

(22) ლეჯი *მითო-ბე* ოსქუს „ლორი შიგ ზის სალორეში“, შდრ: მეზობელს ბრელი ლეჯი *ქუნს* „მეზობელს ბევრი ლორი ჰყავს“.

ზოგადისა და კონკრეტულის მიმართებას კარგად ნარმოაჩენს *დადგმის* მნიშვნელობის ზმნაც, რომლის საერთოქართველური ფუძე სამ ქართველურ ენაში დასტურდება და ზოგადი მნიშვნელობისაა:

¹ ამ ჩამონათვალში გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს მე–ხე „მწკრივად აზის“, რადგან ლოკაციაზე მეტად სტატიკას გამოხატავს. აქ არ უნდა გაეჩინა წესით ზმნისწინი, მაგრამ ამგვარი გამონაკლისი შეიძლება დაუშვას ენამ, ამ შემთხვევაში კი მეგრულმა (იხ. ქობალავა).

*დებ-/დგ-

ქართ. დებ-/დგ-, აღდებ, დადგა;

მეგრ. დგ-, დოდგუ, დგუმა;

ლაზ. დგ-, ქოდოდგუ „დადგა“, იდგიმუ „დადგმა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990, 98-99).

(23) ქართ. ოჯახში ავეჯი დგას.

(24) მეგრ. ოჯახის ავეჯი დგუ.

ასევე ზოგადი მნიშვნელობისაა დგუ = დგას: ოჯახის ავეჯი დგუ „ოჯახში ავეჯი დგას“, ხოლო თუ კუთვნილების გამოხატვაა საჭირო, ამისთვის მეგრული საობიექტო ქცევას იყენებს და არა ზმნისწინს: *მიდგუ = მიდგას*: ოჯახის ავეჯი მიდგუ – ოჯახში ავეჯი მიდგას, ანუ მაქვს. სვანურში ავეჯის მდებარეობის აღსანიშნავად გამოიყენება *ლგგ*, ხოლო კუთვნილებას განსაზღვრავს *არი* „არის“, *მულუა* „მაქვს“ ზმნური ერთეულები. სვანურში *არის*, *მაქვს* ზმნების გაჩენა მსგავს კონტექსტში კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ენა მიდის განზოგადებისკენ:

ამრიგად, კუთვნილება ქართულში, მეგრულსა და ლაზურში მარკირებულია ქცევით, ხოლო სვანურში – ლექსიკური საშუალებით.

§4. სივრცეში მდებარეობის თვალსაზრისით საინტერესო და სხვა საგანთაგან განსხვავებულ ენობრივ სურათს გვიჩვენებს **მცენარე**. ოპოზიციური მიმართება **ცოცხალი – არაცოცხალი** სპეციალურადაა შემოტანილი და მასში მხოლოდ ის შესიტყვებები განიხილება, რომელშიც მცენარე მონაწილეობს შესაბამის ზმნასთან ერთად. *ცოცხალი–არაცოცხალი* ოპოზიციის დამატებით შემოტანა მიანიშნებს იმაზე, რომ ამგვარი დიფერენცირება არ ფარავს ვინ და რა ჯგუფებად დაყოფას. უნდა აღინიშნოს, რომ *ცოცხალი–არაცოცხალი* ჯგუფების გამოყოფის საფუძველი პირველ რიგში არის მეგრულისა და ლაზურის მონაცემები. რაგინდ პარადოქსულად ჟღერდეს, ამ ენებში მცენარე მიეკუთვნება ცოცხალთა ჯგუფს (მცენარე უსულოა, თუმცა ცოცხალია, იქცევა ისე, როგორც ცოცხალი არსება), ამიტომაც, მდებარეობის გამოსახატავად თავისი ლექსიკა აქვს; მართალია, სტატიკური, მაგრამ სხვა, ზემოხსენებული, ჯგუფებისაგან განსხვავებული და დამოუკიდებელი; კერძოდ, მეგრული და ლაზური სივრცეში მცენარის მდებარეობის გამოსახატად იყენებს *-ჩან-* ფუძეს,

რომელიც ფუძეენიდან მომდინარეობს და დასტურდება ქართულსა და სვანურში -*ცენ-* და *შენ-* ზმნურ ფორმათა სახით. აღნიშნული ზმნური ფუძე ძალზე პროდუქტიულია მეგრულსა და ლაზურში:

***ცენ-**

ქართ. ცენ-, ცენდებიან, მცენარე;

მეგრ. ჩან-, ჩანს „ხარობს“, „იზრდება“...

ლაზ. ჩან-/–ნჩან, ო–ჩან–უ „ცენება“, ჩანს „ხარობს, იზრდება“, იჩანენ „იზრდება“;

სვან. შენ-/შან/შნ, ხეშან „ასხია“, მაშან (ბზ), მაშენ (ლაშხ.), ლი–შნ–უ „მოსხმა“...

სვან. შენ < *ჩენ –დებაფრიკატიზაციით (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990 : 409)

(25) ქართ. ხე დგას.

(26) მეგრ. ჯა ჩანს/გეჩანს = „ცენობს“/ხარობს.

(27) ლაზ. (ნ)ჯა ჩანს.

(28) სვან. მეგემ ხავ (=ადგას)

ქართული ხის, ხეხილის მდებარეობის აღსანიშნავად ძირითადად იყენებს

-*დევ-* ფუძეს (ხეხილი *მიდვას*, შესაძლებელია, *ხარობს*, *დარგულია*; ბოსტნეულზე ითქმის: *დარგულია*, *დათესილია*), ფრაგმენტულად გამოიყენება -*ცენ-* და ტოვებს შთაბეჭდილებას, რომ ეს ზმნა ხაზს უსვამს მცენარის თავისით ამოსვლას, მაგალითად, *აღმოცენდა*, შდრ: მისგან ნაწარმოები მიმღეობა: *მ-ცენ-არე*.

სვანური იყენებს ქართული -დეგ-, თეს-, რგ- სემანტიკის ფუძეებს იმ განსხვავებით, რომ ამატებს საზედაო სიტუაციის გამომხატველ ა- პრეფიქსს¹:

• ხილ ხავ (ბქ.) = ხილი ა-დგას. ყუაჟილ ხავ (ბზ.), ყუაჟილ ხავ (ბქ.) (=ყვავილი ა-დგას).

შესაძლოა მეტაფორული გადააზრიანებითაც: ხილ კაჩ (ჩოლ.) ხილი დგას (=აღმართულია).

მეგრული და ლაზური ხის/ხეხილის სივრცეში მდებარეობის აღსანიშნავად უგამონაკლისოდ იყენებს ჩან- ფუძეს. როგორც

1 შდრ: მეგრული გე- ზმნისნიშის სემანტიკა. ქოთომს ბურდლა გე-ჩანს – ქათამს ბურტყელი „ზედ ცენობს“.

ჩანს, ეს იყო თავდაპირველი და ერთადერთი მაკლასიფიცი-
რებელი ნიშანი მცენარეებში მხოლოდ ხისთვის. მოგვიანებით
ჩან-ფუძის მნიშვნელობა რამდენადმე განზოგადდა და თანდა-
თან გაჩნდა აგრეთვე ქართული თესვისა და რგვის სემანტიკის
პარალელური ფორმები: თასუა, რგუაფა¹.

დასკვნა: სივრცული ლოკალიზაციის აღმნიშვნელი ძირითადი
და ალტერნატიული პრედიკატების სემანტიკური ანალიზი
ქართველურ ენებში წარმოგვიდგენენ ქართველურ ენათა
განვითარების საერთო კანონზომიერებებსა და განსხვავებულ
ტენდენციებს. შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე
შეჯერებული მასალა ამზადებს ახალ ეტაპს შემდგომი
ტიპოლოგიური კვლევისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ნ. ლოლაძე, სივრცული ლოკალიზაციის აღმნიშვნელი ზმნები,
საენათმეცნიერო ძიებანი, 2012, ტ. XXVIII;
2. ნ. ლოლაძე, მდებარეობის აღმნიშვნელი ზმნები ქართულ-ში
(სემანტიკური ანალიზი), 2013 წელი, ხელნაწერი;
3. Е. В. Рахилина, Семантика русских позиционных предикатов:
стоять, лежать, сидеть, висеть, Вопросы Языкознания, 1998, №6;
4. მ. სალიანი, მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნათა სემანტიკური
შესაძლებლობანი სვანურში, 2013 წელი, ხელნაწერი;
5. ფენრიხი, სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური
ლექსიკონი, თბილისი, 1990;
6. ი. ქობალავა, დინამიკა და სტატიკა სივრცის ენობრივ ასახვაში
(მეგრულის მონაცემების მიხედვით), 2013 წელი, ხელნაწერი.

¹ მცენარე, რომელიც ამოდის ზედაპირზე, იყენებს *-ჩან-* ფუძეს.
ბოსტნეული, რაც ითესება, ქართულის მსგავსად, აღინიშნება *-თას-*
ფუძით; თუმცა, რაც ამოიწვერება, ის შეიძლება აღინიშნებოდეს *-ჩან-*
ფუძით. საერთოდ ბოსტნეულის ქონა მეგრულში ასევე *-ჩან-* ფუძით
აღინიშნება: *ორტვინობა გი-ჩან-სო?* = ბოსტეულობა *გი-ცენ-ობს?*

დამონმებული ნყაროების განმარტებანი

1. Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr. Dict. – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I-II-III, თბილისი, 2001-2002, დიგიტალიზებული ვერსია, განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: [http://www. Uni-frankfurt.de/armazi](http://www.Uni-frankfurt.de/armazi);
2. Megrelian Texts ed. Xubua: MX – მაკარ ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი, 1937, დიგიტალიზებული ვერსია, განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: <http://www. Uni-frankfurt.de/armazi>;
3. Megrelian Texts ed. Danelia-Canava: DC – ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანით), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს კ. დანელიამ და ა. ცანავამ, თბილისი, 1991; დიგიტალიზებული ვერსია განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: <http://www. Uni-frankfurt.de/armazi>;
4. Megrelian Texts ed. Qipshidze: I. – И Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и споворем, СПб, 1914; დიგიტალიზებული ვერსია განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: <http://www. Uni-frankfurt.de/armazi>;
5. კ. სამუშ., ქსპმ – კ. სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის მასალები (მეგრული ნიმუშები), თბილისი, 1971;
6. ქხს, 1 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. I, მეგრული პოეზია, გამოსაცემად მოამზადა და ქართული თარგმანი დაურთო ტოგო გუდავამ, თბილისი, 1975;
7. ა. ცაგ – А Цагарели, Мингрельские этюды, I, СПб, 1880;
8. ასათ. სარგ. მას. – ი. ასათიანი, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი, 2012;
5. 7. ჟ. დიუმეზილი – ჟ. დიუმეზილი, ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები (მ. ბუკია, ლექსიკონი), თბილისი, 2009, ელვერსია;
9. ჟღ. – ს. ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, ტფილისი, 1938;
10. ჩიქ. I – არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, ტფილისი, 1929;
11. .ჩიქ. II - არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, დართული აქვს ს. ჯიქიას მიერ ჩანერილი ლაზური ტექსტები, ტფილისი, 1936;
12. ეკლინგის მასალები - <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/ecling/ecling02.htm>
13. The ECLING Project: Svan The ECLING Project: Svan titus.fkidg1.uni-fra

14. სვან. პოეზ., 1939 - სვანური პოეზია, I, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულადთარგმნესა. შანიძემ, ვ. თოფურია მდამ. გუჯეჯიანიმა, მასალები ქართველურ ენათა შესწავლისათვის, I;
15. სვან. პროზ. ტექსტ., I – სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალხემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს აკ. შანიძემ და ვ. თოფურია, თბილისი, 1939;
16. სვან. პროზ. ტექსტ., II – სვანური პროზაული ტექსტები, II. ბალხემოური კილო. ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანი, ვ. თოფურია და მ. ქალდანმა, 1957.
17. დაუმონმებელი მაგალითები ჩვენ მიერ არის აღებული ზეპირმეტყველებიდან ან ინფორმატორისგან არის მოსმენილი ლინგვისტური ექსპედიციების დროს; ფრჩხილებში ვუთითებთ ინფორმატორის გვარსა და ექსპედიციის წელს.

Maia Lomia, Rusudan Gersamia

Main and alternative predicates referring to spatial location in the Kartvelian languages

Summary

Various languages use various means to refer to spatial location of a thing (object); the most significant place among them is occupied by locative verbs. Based on the Kartvelian languages, the paper provides a detailed discussion of the verbal forms *dgas* ‘stands’, *c’evs* ‘lies’, *jevs/devs* ‘is placed’, *zis* ‘sits’, whose roots originate from the Common Kartvelian parent language.

In the present paper, the data are analyzed in detail in accordance with the patterns containing bi-partite and tri-partite verbal opposition items. The binary animacy opposition involves two antonymic pairs: human – non-human, living – non-living. The latter one was deliberately introduced to refer to a location of a plant within space. A basis for the identification of this group is provided by Megrelian data, using the common Kartvelian stem *-cen* (cf. Georgian *aymo-cen-ebuli* ‘arising’) in Megrelian *-čan*.

The semantic analysis of the main predicates, referring to spatial location, presents both common regularities and different tendencies, thus preparing a new stage for a further typological study of the issue in case.

ვნებითი გვარის ფორმები ოფიციალურ დოკუმენტთა ენაში

ოფიციალურ-საქმიან დოკუმენტებში დასტურდება ვნებითი გვარის ზმნის გამოყენების მკაფიოდ გამოხატული ტენდენცია. ამ დოკუმენტთა სტილისათვის შესაფერისი განზოგადებულობა, სიზუსტე, ლაკონიურობა, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პროცესების ურთიერთკავშირის ასახვის დროს ამ ფაქტორთა გარდაუვალი, ობიექტური, დამოუკიდებელი ხასიათის ხაზგასმა, ნორმათა უნივერსალური ბუნება ყველაზე უკეთ სწორედ ნეიტრალური პოზიციის გამომხატველი ძირითადი მორფოლოგიური საშუალებით – ზმნის ვნებითი გვარის III პირის ფორმით მიიღწევა. მაგალითად:

„საქართველოს მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა **დაეფუძნა** თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებსა და ღირებულებებს. **გადაიდგა** მნიშვნელოვანი ნაბიჯები უმუშევრობისა და სიღარიბის დაძლევის პოლიტიკის შემუშავების მიმართულებით. **განხორციელდა** მნიშვნელოვანი ღონისძიებები (მთავრობის ანგარიში, 11.09.15.).

„**წარიმართა** მუშაობა ქვეყნის უსაფრთხოებისა და რეგიონალური პოზიციების გამყარების მიმართულებით, **გაღრმავდა** ინტეგრაციის პროცესი ევროკავშირისა და ნატოსთან“ (მთავრობის ანგარიში, 04.10.13.).,

განზოგადებისა და აბსტრაქციის ფაქტორი იწვევს პასიური კონსტრუქციების მაღალ სიხშირეს, რაც ხორციელდება პერიფრასტული (აღწერიითი) ვნებითისა და იმ შედგენილი შემასმენლების ფორმათა გამოყენებით, რომლებშიც ვნებითის მიმლეობა შედის. ამგვარ ფორმებში ზმნებზე მხოლოდ გრამატიკული დატვირთვა მოდის, სემანტიკა კი ნაწილდება პირველ კომპონენტზე (არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალ-სახელი, ზმნიზედა, საწყისი, მიმლეობა).

მაგალითად:

„საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორია **განსაზღვრუ-ლია** 1991 წლის 21 დეკემბრის მდგომარეობით. საქართველოს ტერ-

იტორიული მთლიანობა და სახელმწიფოს საზღვრის ხელშეუხებლობა **დადასტურებულია** საქართველოს კონსტიტუციითა და კანონებით, **აღიარებულია** სახელმწიფოთა მსოფლიო თანამეგობრობისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ“ (კონსტიტუცია, მუხლი 2.1.).

„ინტელექტუალური შემოქმედების თავისუფლება **უზრუნველყოფილია**. ინტელექტუალური საკუთრების უფლება **ხელშეუვალია**.“

შემოქმედებით პროცესში ჩარევა, შემოქმედებითი საქმიანობის სფეროში ცენზურა **დაუშვებელია**“ (კონსტიტუცია, მუხლი 23.1.).

„**დადგენილ იქნა** გამოსაცდელ პერიოდში მოსამართლის შეფასების გამჭვირვალე და ობიექტური კრიტერიუმები და პროცედურები“ (პრეზიდენტის სიტყვა, 14.11.14.).

ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკურ-სტილისტიკური ფუნქციები განსხვავებულია მხატვრულ და არამხატვრულ მეტყველებაში. სემანტიკური დახასიათებისათვის უნდა ითქვას, რომ ვნებითის ფორმები იმავე ობიექტურ სინამდვილეს ასახავენ, რასაც მოქმედებითი გვარის ზმნები, ოღონდ — სხვა პოზიციიდან. ვნებითის გვარის ფორმით გამოხატვისას, მოქმედების ფაქტი კი არ იცვლება, არამედ — ფაქტის გადმოცემის პოზიცია, დამოკიდებულება ამ ფაქტთან, შესაბამისად, დამოკიდებულება მოქმედებაში მონაწილე გრამატიკულ პირებს შორის. ვნებითის ფორმებში, ჩვეულებრივ, წინ წამოწეულია მოქმედების ფაქტი და მოქმედების ობიექტი და არა სუბიექტი, რაც ოფიციალურ-საქმიანი სტილისთვის ნიშანდობლივია:

„**მომზადდა** კანონპროექტები მიგრაციასა და დიასპორასთან დაკავშირებულ საკანონმდებლო აქტებში ცვლილებების შესატანად, **შემუშავდა** აგრეთვე „შრომითი მიგრაციის შესახებ“ კანონის პროექტი. მომზადდა საქართველოს მიგრაციის კოდექსის პროექტი, რომელიც **გადაეგზავნა** მიგრაციის სამთავრობო კომისიას“ (მთავრობის ანგარიში, 04.10.13.).

„**შემუშავდა** და **დამტკიცდა** სამხედრო დაზვერვის კონცეფცია, რომლის საფუძველზეც შეიქმნა სამხედრო დაზვერვის განვითარებისთვის გასატარებელი ღონისძიებების გეგმა“ (მთავრობის ანგარიში, 12.09.14.).

ოფიციალურ-საქმიან საბუთებში ძირითადად დასტურდება ანმყო დროის ვნებითის ფორმები (ანმყოს მწკრივი) და მეორე სერიის II კავშირებითი, რომელიც ბრძანებით კილო-საც ითავსებს. ანმყოს დროის ფორმები დროის გაგებისაგან უმეტესად დაცლილია, მათ განყენებული, არადროული გაგების შემცველი მნიშვნელობა აქვთ, რაც კანონზომიერია ურთიერთობის იმ სფეროში, რომელშიც საუბარია მუდმივ პროცესებზე, საყოველთაო ნორმებსა და კანონზომიერებებზე: ტარდება, მონაწილეობს, ვრცელდება, გრძელდება, ხორციელდება, გვხვდება, ითვლება, ეწოდება და სხვ. ამიტომ ამ ზმნებთან ადვილად იხმარება სიტყვები: ტრადიციულად, ყოველთვის, მუდამ, ხშირად, ხოლმე, უცვლელად და სხვ. აღნიშნულ ფორმებს აკაკი შანიძე უდროო ფორმებს უწოდებს (შანიძე, 1973, 119). ქვემოთ წარმოდგენილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ზმნათა ანმყო დროის ფორმები უშუალო მეტყველების მომენტს კი არ გულისხმობს, არამედ დროის იმ დიდ მონაკვეთს, რომლის ფარგლებში ანმყო უკვე აღარ მოქმედებს, ე.ი აღნიშნული ფორმები თვითონ განიცდიან აბსტრაქტიზაციას განყენებულ კონტექსტში.

მაგალითად:

„საქართველო **ტრადიციულად მონაწილეობს** ISAF-ის მისიაში და ამ პროცესში უდიდესი კონტრიბუტორია ნატოს არანევრ სახელმწიფოებს შორის“ (პრეზიდენტის სიტყვა, 21.02.14.).

„ნატოსთან ჩვენი თანამშრომლობა **გრძელდება** იმ თვალსაზრისითაც, რომ საქართველომ შესთავაზა ალიანსს ISAF-ის ძალების ავღანეთიდან გამოყვანის ოპერაციაში ერთ-ერთი ყველაზე ოპტიმალური სატრანზიტო გზა – საკუთარი ინფრასტრუქტურა“ (პრეზიდენტის სიტყვა, 21.02.14.).

„გამართულად **მოქმედებს** საქართველოსა და ალიანსს შორის თანამშრომლობის ისეთი მექანიზმებიც, როგორცაა წლიური სამოქმედო პროგრამა“ (პრეზიდენტის სიტყვა, 21.02.14.).

მეორე კავშირებითი თითქმის შეუცვლელ ფორმად არის მიჩნეული ოფიციალურ მასალაში, კერძოდ, სამართლებრივ აქტებში: დადგენილებებში, ბრძანებულებებში, განკარგულებებში, გადაწყვეტილებებში, ბრძანებებსა და სხვა მსგავს დოკუმენტებში, რადგან ასეთი საბუთების სემანტიკა მომავალში

აუცილებლად შესასრულებელი მოქმედების გადმოსაცემადაა გამოყენებული და, შეიძლება ითქვას, ზუსტად გამოხატავს სამართლებრივი დოკუმენტების დანიშნულებასა და ფუნქციას. კავშირებითის ეს ფორმა აღწერით ვნებითს აძლევს კატეგორიულობის, შესაძლებლობის, სასურველობის, აუცილებლობის მოდალურ სემანტიკას. მოდალობის გასაძლიერებლად მას ხშირად დაერთვის სიტყვები ან ნაწილაკები: მიზანშეწონილია, შესაძლებელია, საჭიროა, უნდა და სხვ. (ღვინაძე, 1989, 129.).

„1. **დამტკიცდეს** საქართველოს პარლამენტის 2016 წლის ბიუჯეტის პროექტი (თან ერთვის) და **ნარედგინოს** საქართველოს მთავრობას „საქართველოს 2016 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ“ საქართველოს კანონის პროექტში გასათვალისწინებლად;

2. ეს დადგენილება **ამოქმედდეს** მიღებისთანავე“ (ბიუჯეტის პროექტი).

საქმიანი დოკუმენტების ენაში ნიშნისანი ვნებითის ფორმათაგან ჭარბობს დონიანი ვნებითი, გამოყენების თვალსაზრისით, ის ერთნაირად აქტიური ფორმაა როგორც სამართლებრივ აქტებში, ისე საქმიან საბუთებში. მაგალითად:

„აღდგენილი იქნა ბირთვული და რადიაციული საქმიანობის ინსპექტირება, **განახლდა** სამედიცინო და პროფესიული დასხივებისას მიღებული დოზების კონტროლი, **გაძლიერდა** სახელმწიფო კონტროლის მექანიზმი ადამიანისა და გარემოს მაიონებელი გამოსხივების მავნე ზემოქმედებისაგან დაცვის მიზნით“ (მთავრობის ანგარიში, 12.09.14.).

„**დასრულდა** მუშაობა გარემოს დაცვითი კომპეტენციის მქონე ორგანიზაციების ბაზასა და გარემოზე ზემოქმედების ნებართვების ელექტრონულ ბაზაზე, რომელიც **განთავსდება** გარემოზე ზემოქმედების ნებართვების ინტერაქტიულ რუკაზე“ (მთავრობის ანგარიში, 12.09.14.).

ასევე ნიშანდობლივია ვნებითის ინიანი და ენიანი ფორმების გამოყენება:

„დღეისათვის სახელმწიფო სქემებით **იფარება** მოსახლეობის 92%, ხოლო 400,000-მდე მოქალაქეს რჩება კერძო ინდივიდუალური ან კორპორაციული დაზღვევის პაკეტი“ (მთავრო-

ბის ანგარიში, 12.09.14.).

„აზიის ინფრასტრუქტურის საინვესტიციო ბანკის“ პირველ შეხვედრაზე, რომელთაც საქართველომ უმასპინძლა, ხაზი **გაესვა** საქართველოს, როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებლის, სტრატეგიულ მდებარეობას“ (პრემიერ-მინისტრის წერილი, 10.09.15.).

„პირს, რომელმაც სახელმწიფო ენა არ იცის, **მიეჩინება** თარჯიმანი...“ (კონსტიტუცია, მუხლი 85.2.).

ფაქტზე ყურადღების გამახვილებისა და მისი გადმოცემის სიზუსტისათვის ოფიციალური დოკუმენტები ირჩევს ვნებიტის ფორმებს: მიეჩინა (და არა მიუჩინა), გამოითქვა (და არა გამოთქვა), განისაზღვრება (და არა განსაზღვრავს), გაიზარდა (და არა გაზარდა), მიეთითოს (და არა მიუთითოს), გაესვა (და არა გაუსვა) და ა.შ. ამგვარი ფორმები ოფიციალურ-საქმიანი დოკუმენტების სტილს მიესადაგება, მისთვის არის დამახასიათებელი და, შესაბამისად, მისაღებიც. თუმცა მხატვრული ენისათვის ის ძირითადად მიუღებელ ფორმებადაა აღიარებული.

ნიშნიანი ვნებიტის ფორმათა გვერდით ოფიციალურ-საქმიან დოკუმენტებში ნიშანდობლივია აღწერითი, პერიფრასტული ვნებიტის ფორმები. ასეთი ფორმები ოფიციალური და საკანცელარიო საქმეების წარმოებაში აშკარა უპირატესობით სარგებლობს. მისი ლექსიკური მნიშვნელობა ძირითადად დაკავშირებულია მიმღეობის ფუძესთან, გრამატიკული მნიშვნელობა კი – იქნა/იქნეს ფორმასთან.

მაგალითად:

„ქ. თბილისის საკრებულოს 2006 წლის 20 ნოემბრის № 2-16 გადაწყვეტილებაში („საქართველოს რესპუბლიკა“ 07.12.2006, №240, გვ. 10, სარეგისტრაციო კოდი: 010.250.000.36.101.009.603) **შეტანილ იქნეს** ცვლილება და პირველი პუნქტის „ბ“ ქვეპუნქტით დამტკიცებული დანართი №2 ჩამოყალიბდეს შემდეგი რედაქციით“ (საკრებულოს გადაწყვეტილება №11-14, 05.06.14.).

მიუხედავად იმისა, რომ ოფიციალური დოკუმენტები – მოხსენება, ანგარიში, ინფორმაცია, უფრო მეტად ცოცხალი, სასაუბრო მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ელემენტებსა და ენობრივ საშუალებებს შეიცავს, უპირატესობას მაინც

ვნებით გვარის ფორმებს, მათ შორის, აღწერილობით ანუ პერიფრასტულ ვნებითს ანიჭებს. სამართლებრივ აქტებში კი ზმნის აღნიშნული ფორმის დამკვიდრება ერთმნიშვნელოვნად გარკვეულ პირობებს საჭიროებს.

„რათიფიცირებულ იქნეს ანკარის 2014 წლის 15 დეკემბრის სამხედრო ფინანსური თანამშრომლობის შეთანხმება საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის“ (პარლამენტის დადგენილება №3565-III, 01.05.15.).

„რეორგანიზებულ იქნეს საჯარო სამართლის იურიდიული პირი — აფხაზეთის სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლი და მის ბაზაზე ჩამოყალიბდეს საჯარო სამართლის იურიდიული პირი – აფხაზეთის სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლი „აფხაზეთი“ (შემდგომში — ანსამბლი)...“ (მთავრობის დადგენილება №11, 11.03.15.).

„აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის დევნილთა საქმეების დეპარტამენტის დებულებაში **შეტანილ იქნეს** შემდეგი ცვლილებები“ (მთავრობის დადგენილება №37, 26.08.15.).

აღწერილობითი ანუ პერიფრასტული ვნებითს, როგორც ოფიციალურ-საქმიანი სტილის დამახასიათებელი ერთ-ერთი აქტიური სტრუქტურულ-გრამატიკული საშუალების, უპირატესობა და საქმიანი დოკუმენტების ლექსიკურ-სემანტიკური და ფორმოზრივ-სტრუქტურული შინაარსით განპირობებულობა ასეთია:

1. როცა ზმნას აკლია ორგანული ვნებითის ფორმები: მიიღწევა – მიღწეულ იქნა, მიივლინება – მივლინებულ იქნა, მოისმინება – მოსმენილ იქნა, შეისწავლება – შესწავლილ იქნა, წარმოიდგინება – წარმოდგენილ იქნა, იწარმოება – წარმოებულ იქნა, გამოიყენება გამოყენებულ იქნა, განიხილება – განხილულ იქნა და სხვ.

2. უცხოური -იზ და -ირ სუფიქსებიან სიტყვებს არ გააჩნია ვნებითის ორგანული ფორმები და მხოლოდ აღწერილობითი ვნებითის ფორმების წარმოებაა შესაძლებელი: მობილიზებულ იქნა, ორგანიზებულ იქნა, ლიკვიდირებულ იქნა, რათიფიცირებულ იქნა, რეგისტრირებულ იქნა, ფიქსირებულ იქნა, ფალსიფიცირებულ იქნა, დემონსტრირებულ იქნა და სხვ.

ოფიციალურ დოკუმენტებში პერიფრასტული ფორმებით

ისეთი ზმნებიც გვხვდება, რომლებიც ადვილად აწარმოებენ ვნებითს: დამტკიცებულ იქნა (დამტკიცდა), აღნიშნულ იქნა (აღნიშნა), დადგენილ იქნა (დადგინდა) და სხვ. აღნიშნულ ვითარებას განაპირობებს ინფორმაციის გადმოცემისას სუბიექტის უქონლობა და განზოგადებულ-განყენებულობა. მაგალითად:

„მეორე ეტაპის ფარგლებში ამოქმედებული კონსტიტუციური ცვლილების თანახმად, ორგანული კანონით **დადგენილ იქნა** თანამდებობაზე მოსამართლის უვადო განწესების პრინციპი...“ (მთავრობის ანგარიში, 11.09.15.).

როგორც აღნიშნული მაგალითებიდან ჩანს, აღწერილობითი ვნებითი ყოველთვის მარკირებულია მიერ თანდებულთ, რომელიც კონსტრუქციაში არ არის წარმოდგენილი. ოფიციალურ-საქმიან დოკუმენტებში, დანიშნულებიდან გამომდინარე, სწორედ ისეთ ფორმებს ენიჭება უპირატესობა, რომელშიც მოქმედება ჩანს, აქცენტი მასზე კეთდება, მაგრამ მოქმედი პირიც ივარაუდება (თუმცა პასიურად). შინაარსობრივად აღწერითი ვნებითი, ნამდვილი პასივის მსგავსად, შეიცავს მხოლოდ აბსოლუტურ გაგებას და ყოველთვის ვარაუდობს რეალური სუბიექტის მონაწილეობას. ესეც ოფიციალური სტილის დამახასიათებელი თვისებაა, აიგოს წინადადება ნეიტრალური ზოგადი სემანტიკის გამომხატველი ზმნის ფორმით, რომელიც, ხშირ შემთხვევაში, საერთო იქნება რამდენიმე ან სხვადასხვა უწყებისათვის და ამასთან თითოეული მათგანისათვის იქნება განკუთვნილი.

აღწერილობით ვნებითს აწარმოებს -ევ სუფიქსიანი ზოგი ისეთი ზმნა, რომელსაც საკუთარი ორგანული ფორმები არ ეწარმოება თანამედროვე ქართულში და მხოლოდ აღწერითი ფორმებით ივსებენ პარადიგმას. საქმიანი საბუთებისათვის დამახასიათებელი ლექსიკიდან შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი წარმოების ზმნები:

მიიღწევა – მიღწეულ იქნა; გამოიწვევა – გამოწვეულ იქნა; მიიწვევა – მიწვეულ იქნა; შეიმჩნევა – შემჩნეულ იქნა; აირჩევა – არჩეულ იქნა, შეირჩევა – შერჩეულ იქნა და მისთ.

აღსანიშნავია ისეთი პარალელური ფორმების არსებობაც, რომელთაც ვნებითი გვარის ზმნის შესაბამისი ორგანული -ინი-

ანი და -დონიანი ფორმებიც თავისუფლად ეწარმოება, საქმიანი დოკუმენტები კი, ხშირ შემთხვევაში, უპირატესობას მაინც აღწერით ვნებითს ანიჭებს, მაგალითად: ისახება – დასახულ იქნა, მოიხსნება – მოხსნილ იქნა, გამოიყოფა – გამოყოფილ იქნა, შესრულდა – შესრულებულ იქნა, ჩატარდა – ჩატარებულ იქნა, გატარდა – გატარებულ იქნა, აღმოჩნდა – აღმოჩენილ იქნა, გაანალიზდა – გაანალიზებულ იქნა, გამოსწორდა – გამოსწორებულ იქნა, დამუშავდა – დამუშავებულ იქნა, განზოგადდა – განზოგადებულ იქნა, განხორციელდა – განხორციელებულ იქნა, შემოწმდა – შემოწმებულ იქნა, გაკეთდა – გაკეთებულ იქნა, დადგინდა – დადგენილ იქნა და სხვ.

ოფიციალური დოკუმენტებს აქვს შესაძლებლობა ამ ფორმათაგან გამოიყენოს ორივე, თუმცა ორგანული წარმოების ფორმებთან შედარებით უფრო სასურველად მიიჩნევენ და დაუბრკოლებლად და შეუზღუდავად იყენებს ამ ზმნათა აღწერით ფორმებს. შეიძლება ეს იმითაც იყოს განპირობებული, რომ აღწერითი ვნებითს ფორმაში სუბიექტის მონაწილეობა უფრო აშკარაა. ამასთან ერთად, აღწერითი ვნებითი თავისუფალია ისეთი სემანტიკური ნიუანსებისაგან, როგორცაა: ჩვეულებითობა, გარდაქცევითობა, დანყებითობა. შესაძლებელია საქმიანი საბუთების ენა ფაქტის გადმოსაცემად, ინფორმაციის მისაწოდებლად ამიტომაც ირჩევენ „ნამდვილ პასივს“, რომელიც უფრო მეტად შეესაბამება აქტიურ ფორმას თუნდაც იმით, რომ მისი კონვერსიულია. მაგალითად: დაჯილდოებულ იქნა, განთავისუფლებულ იქნა, გამომჟღავნებულ იქნა, დახასიათებულ იქნა და სხვ. აღნიშნულ ფორმებში ხაზგასმულია უფრო მეტად ის, რომ დააჯილდოვეს, გაათავისუფლეს, გამოამჟღავნეს, დაახასიათეს და არა ის, რომ დაჯილდოვდა, გაათავისუფლდა, გამოამჟღავნდა, დახასიათდა. ოფიციალურ-საქმიანი დოკუმენტების ძირითადი შემოქმედი არის გარკვეული უწყება ან თანამდებობის პირი, რომელიც იღებს შესაბამის გადაწყვეტილებას ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით, ამიტომ საქმიანი სტილისათვის უფრო მისაღებია, ჩანდეს ეს ფაქტორი, ეს სუბიექტი, რომელიც მთავარი განმსაზღვრელი და გადაწყვეტილების მიმღებია, მაგრამ ჩანდეს პასიურად, არა აქტიური ფორმით, იგულისხმებოდეს. ამიტომაც ოფიციალური დოკუმენტების ენა

მისი სპეციფიკური ხასიათის გამო ირჩევს ვნებითის აღნიშნულ ფორმას.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ორგანული ვნებითის ფორმებთან შედარებით აღწერითი ვნებითის სემანტიკური შესაძლებლობები გაცილებით ღარიბია, მაგრამ სწორედ ამ მიზეზით საქმიან საბუთებში აქტიური ზმნების ნაცვლად უფრო ხშირად გამოიყენება და მკვიდრდება, რადგან სწორედ ასეთი ზმნების სემანტიკა განაპირობებს ოფიციალურ-საქმიან დოკუმენტებში მისი გამოყენების აუცილებლობას. მაგალითად: გაილო და გაღებულ იქნა ფორმები რომ შევადართო, გაილო ფორმა ვნებითად გაგებისას იღება (გაიღება) ფორმას უდგას გვერდით, გაღებულ იქნა კი - გააღეს (გაიღება) ფორმას უფრო შეესაბამება შინაარსობრივად. ნეიტრალური პოზიციის მისაღწევად კი ოფიციალური დოკუმენტი სწორედ ვნებითის ფორმებს აძლევს უპირატესობას, საქმიანი ქალაქდებისათვის აქტიური ზმნების ნაცვლად უფრო მოხერხებული აღწერითი ვნებითი აღმოჩნდა (ლვინაძე, 1989, 109).

რაც შეეხება იქნა/იქნეს ფორმათა მრავლობითი რიცხვის იქნენ ფორმას, ოფიციალურ დოკუმენტებში ის არ დასტურდება. ჩვეულებრივ, აღწერით ვნებითს მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნა არ შეუძლია, ასეთი ფორმა პასიური სემანტიკის მქონე აღწერითი ფორმაა, რომელსაც მიმღეობა სახელობით ბრუნვაში ესაჭიროება. ოფიციალურ-საქმიანი დოკუმენტებისათვის მისაღებია წარმოდგენილი კონსტრუქციის შებრუნებული რიგიც – ზმნა + მიმღეობა. რა შემთხვევებში დასტურდება ასეთი ფორმები: იქნა გაანალიზებული, იქნა გამოვლენილი, იქნა გამოცხადებული, იქნა შემჩნეული, იქნა რეალიზებული და სხვ. ზმნისა და მიმღეობის თანმიმდევრობა ძირითადად დამოკიდებულია ზმნურ ნაწილთან უშუალოდ დაკავშირებულ მეორეხარისხოვან ნევრებსა და დამხმარე სიტყვებზე, კერძოდ, ზმნისართების – ზმნური ან უარყოფითი ნაწილაკების – მონაწილეობასა და მათ ადგილზე. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ლოგიკურად გამოყოფილ სიტყვებსაც და მათ მორფოლოგიურ ფუნქციასაც. მაგალითად: იქნა შესრულებული და შესრულებულ იქნა ფუნქციურად სხვადასხვა დატვირთვის მატარებელია. როდესაც ზმნა წინ უსწრებს მიმღეობას, აქ მთელი

დატვირთვა მასზე მოდის და მიმღეობას მხოლოდ პასიურობის გამოხატვის ფუნქცია აქვს შერჩენილი, ვნებითის პარადიგმის შემდგომის ფუნქცია კი – დაკარგული.

ამდენად, ოფიციალურ-საქმიანი სტილისათვის დამახასიათებელი განზოგადებულობა, სიზუსტე, ლაკონიურობა, ნეიტრალური პოზიციის გამომხატველი ძირითადი მორფოლოგიური საშუალებით – ზმნის ვნებითი გვარის ფორმით მიიღწევა, კერძოდ, ნიშნიანი, უნიშნო, პერიფრასტული ვნებითისა და შედგენილი შემასმენლის ფორმათა გამოყენებით. ოფიციალურ-საქმიან საბუთებში ძირითადად დასტურდება ვნებითის გვარის ანმეო დროის ფორმები (ანმეოს მწკრივი) და მეორე სერიის II კავშირებითი, რომელიც შეუცვლელ ფორმად არის მიჩნეული სამართლებრივ აქტებში: დადგენილებებში, ბრძანებულებებში, განკარგულებებში, გადაწყვეტილებებში, ბრძანებებსა და სხვა მსგავს დოკუმენტებში, და რომელიც აღწერით ვნებითს აძლევს კატეგორიულობის, შესაძლებლობის, სასურველობის, აუცილებლობის მოდალურობასა და სემანტიკას. აქვე დავსძენთ, რომ თუ სპეციალურ ლიტერატურაში ორგანული ფორმების ნაცვლად აღწერითი ვნებითის ფორმათა დამკვიდრება ენის გამომსახველობითი უნარის შესუსტებად არის მიჩნეული, ოფიციალურ-საქმიან დოკუმენტებში ეს ფორმები სწორედაც რომ ამ ფუნქციური სტილისთვის შესაფერისი და ზუსტი გამომსახველობითი უნარის მქონეა.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. ღვინაძე — თინა ღვინაძე, ქართული ზმნის ვნებითი გვარის ფორმათა სტილისტიკა, თბილისი, 1989;
2. შანიძე — აკაკი შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973;
3. ბიუჯეტის პროექტი — საქართველოს პარლამენტის დადგენილება „საქართველოს პარლამენტის 2016 წლის ბიუჯეტის პროექტის დამტკიცების შესახებ“, საქართ-

- ველოს პარლამენტის ვებგვერდი, parliament.ge.
4. კონსტიტუცია — საქართველოს კონსტიტუცია, საქართველოს პარლამენტის ვებგვერდი, parliament.ge).
 5. მთავრობის ანგარიში — სამთავრობო პროგრამის შესრულების ანგარიში, „ძლიერი, დემოკრატიული, ერთიანი საქართველოსთვის“, საქართველოს მთავრობის ვებგვერდი, gov.ge;
 6. მთავრობის დადგენილება – აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის დადგენილება, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნეს ვებგვერდი, matsne.gov.ge;
 7. პარლამენტის დადგენილება – საქართველოს პარლამენტის დადგენილება, საქართველოს პარლამენტის ვებგვერდი, parliament.ge;
 8. პრეზიდენტის სიტყვა – საქართველოს პრეზიდენტის სიტყვა უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში, საქართველოს პრეზიდენტის ვებგვერდი, president.gov.ge;
 9. პრემიერ-მინისტრის წერილი — საქართველოს პრემიერ-მინისტრის წერილი “China Daily”-ში, საქართველოს მთავრობის ვებგვერდი, gov.ge).
 10. საკრებულოს გადაწყვეტილება — ქალაქ თბილისის საკრებულოს გადაწყვეტილება, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნეს ვებგვერდი, matsne.gov.ge;

Mary Lomia

Passive Voice Forms in the Language of Official Documents

Summary

In official-business documents is evidenced a clearly expressed tendency of use of a verb. Generality, precision, laconicity, appropriate to the official-business style, while reflecting interconnection of socio-political processes, highlighting of inevitable, objective, independent character of these factors, universal nature of norms best of all

is reached by the main morphological means, expressing the so called neutral position – a form of a Passive Voice of a verb.

In official-business documents mainly are evidenced the forms of the Passive Voice of Present Tense (Present Tense Row) and II Conjunctive of the Second Series, containing also the Imperative mood.

Together with the forms of Passive Voice with marker and without marker in official documents are characteristic the forms of descriptive, periphrastic Passive forms. Such forms in official and office paper work take distinct advantage.

The mentioned circumstance is conditioned by absence of the Subject during communication of information and generality and abstractness.

It should be noted that there are also such parallel forms, from which can be produced the forms with -i and -d.

In the special literature consolidation of descriptive Passive forms instead of organic ones is considered as weakening of the expressive capacity of the language, in the official-business documents these forms have exactly appropriate and precise expressive capacity for this functional style.

მადინამიკურებელი (გარდაქცევითობის) -ხა სუფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში

● ზმნები აფხაზურში ორ რიგად იყოფა: სტატიკურად და დინამიკურად.

სტატიკურობა-დინამიკურობას აფხაზური ზმნის ულღებისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

● სტატიკურ ზმნებს თავისებური ფუძე აქვთ და ისინი დროთა წარმოების მიხედვით ძალზე შეზღუდულია, აქვთ ანმყოფი დრო -ჴბ სუფიქსით ნაწარმოები და ნამყოფი განუსაზღვრელი დრო -ნ სუფიქსით ნაწარმოები.

სტატიკური ზმნის ფუძედ შეიძლება გამოყენებული იყოს არსებითი და ზედსართავი სახელის ფუძე (ა-პრეფიქსამოშორებული და დრო-კილოთა, პირ-კლასისა და სხვა კატეგორიათა ნიშნებდართული: სარა სგზზოჴბ > სგზზოჴბ „მე კარგი ვარ“, სარა სგდგჴბ „მე დიდი ვარ“.

-ზაა სუფიქსიანი მასდარისაგან სტატიკური ზმნის წარმოებისას ეს სუფიქსი ძირს ჩამოსცილდება: ა-ყა-ზაა-რა „ყოფნა, არსებობა“, სგ-ყო-ჴბ „მე ვარ“, ა-მა-ზაა-რა „ქონა, ყოლა“, მსგ-მო-ჴბ „ის მე მაქვს, მყავს“.

ზოგჯერ სტატიკური ზმნა დინამიკური ზმნის ფუძისაგანაც ინარმოება, მას შედეგობითი შინაარსი ექნება:

ი-ყა-ს-წო-მტ „მე რაღაცას ვაკეთებ“

ი-ყა-წო-ჴბ „იგი ვაკეთებულისა“

ამგვარი წარმოებისას დინამიკური გარდამავალი ზმნა სტატიკურ გარდაუვლად იქცევა. სტატიკური ზმნა ყოველთვის გარდაუვალია.

ზოგი ზმნური ფუძე დინამიკურ და სტატიკურ ზმნას ერთდროულად აწარმოებს. მაგ.: ა-ტა-რა „ჯდომა“, ა-გგლა-რა „დგომა“, ა-ცა-რა „დაძინება“, სგტოჴბ „ვზივარ“, სგტომტ „ვჯდები“, დცოჴბ „სძინავს მას“, დცომტ „იძინებს იგი“...

● დინამიკური ზმნები ინარმოება საკუთრივ დინამიკურ ზმნათა ფუძეებიდან: ა-ბა-რა „ხედვა“, ა-თა-რა „წასვლა“, ა-ბგლ-რა „წვა“...

გარდა ამისა, ნასახელარი სტატიკური ზმნური ფუძეებისაგანაც:

ა) ნასახელარ სტატიკურ ზმნას ერთვის გარდაქცევითობის

მადინამიკურებელი -ხა სუფიქსი:

ა-ყოში „ჭკვიანი“, სტატიკური: დ-გ-ყოშიჟ „იგი ჭკვიანია“ დინამიკ. დ-გ-ყოშ-ხე-მტ „იგი დაჭკვიანდა“.

ბ) გარდამავალი ნასახელარი დინამიკური ზმნის მისაღებად გამოიყენება ა-ტო „მონა, საკუთრება“ სიტყვისაგან მომდინარე -ტო აფიქსი, რომლის წინ ფუძეში ჩნდება სუბიექტის კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები: აბზა „ცოცხალი“ - სტატ. ე-ბზიუ-ჟბ „იგი (არაგ.) ცოცხალია“, დინამიკ. ე-ბზა-ს-ტო-მტ „მე იგი (არაგ.) გავაცოცხლე“.

გ) დინამიკური ზმნის საწარმოებლად გამოიყენება რ-კაუზატივის პრეფიქსი: ა-დაშა „მართალი“, - სტატ. ე-აშო-ჟბ „იგი (არაგ.) მართალია“, - დინამიკ. ისგ-რ-იაშე-მტ „მე იგი (არაგ.) გავამართლე“.

დ) გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების ერთი ჯგუფი იყენებს გასადინამიკურებლად დამოუკიდებელ სახელთა ფუძეებისაგან მომდინარე ფუძე-წინდებულებზე დართულ ძირსუფიქსებს: -წა, -ხ, -ლა, -წ... ა-ქო-წა-რა „რამეზე დადება“, აქო-ხ-რა „ზედაპირიდან აღება“, ა-ქო-ლა-რა „რამეზე ასვლა“, ა-ქო-წ-რა „რაიმედან გამოსვლა“.

ამჯერად ჩვენ გვიანტერესებს -ხა მადინამიკურებელი სუფიქსი, რომელიც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამავე დროს გარდაქცევათობის სუფიქსადაც გვევლინება.

აფხაზურსა და აბაზურში სახელის ფუძიდან ნაწარმოებ ზმნათათვის დინამიკურობის მინიჭების ერთ-ერთი საშუალებაა -ხა სუფიქსის გამოყენება.

აჟჯ „ადამიანი“, დგ-ჟაჯ-ხ-ომტ < დგ-ჟაჯ-ხა-ჟემტ „ადამიანდება“, ახანა „კაცი“, დგ-ხანა-ხე-მტ „დაკაცდა“... ეს სუფიქსი სახელების გარდა, თავიანთი ბუნებით სტატიკურ ფუძეებსაც ერთვის: ილგხომტ < ი-ლგ-გ-ხა-ჟემტ „აკლდება“, ი-ლ-თახ-ხომტ < ი-ლ-თახ-ხა-ჟემტ „უნდება“, ე-ა-კო-ხომტ < ე-ა-კო-ხა-ემტ „იქნება“...

სწორედ მისი აღნიშნული ფუნქციიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ეს სუფიქსი სომატური ლექსემა „თავის“ განზოგადებულ მნიშვნელობას უნდა მოიცავდეს. მისი ეს მნიშვნელობა უკვე არის პერსონის და არა კონკრეტული სხეულის ნაწილის აღნიშვნა. ბუნებრივია, თუ პერსონის აღმნიშვნელი სიტყვისაგან მომდინარე მორფემის საშუალებით სტატიკურ

ზმნას დინამიკურობა მიენიჭება. („თავი“ ამოსავალი მნიშვნელობით, შემდგომში კი პერსონად განზოგადებული, წარმოადგენს აღნიშნული სიტუაციის მარკერს, შესაბამისად სტატიკური ზმნა იქცევა დინამიკურად).

თუ კარგად დავუკვირდებით, სხვა მადინამიკურებელი საშუალებანიც, კერძოდ, ნასახელარი დინამიკური ზმნის მისაღებად ა-ტო „მონა, საკუთრება“ სიტყვისაგან მომდინარე -ტო აფიქსის გამოიყენებაც და დინამიკური ზმნის სანარმოებლად რ-კაუზატივის პრეფიქსის გამოიყენებაც აქტიური შინაარსის შემომტანია ზმნურ ფორმაში, რის შედეგადაც სტატიკური ზმნა ხდება დინამიკური. აქტიური შინაარსის მატარებელი აფიქსები კი: ერთი მხრივ აფხაზური -ტო, აბაზური -ჭო და მეორე მხრივ კაუზატივის აფიქსი -რ, დაკავშირებულია ზმნაში აქტიურ სუბიექტთან.

სტატიკურ ზმნათა ერთი ჯგუფი გასადინამიკურებლად იყენებს დამოუკიდებელ სახელთა ფუძეებისაგან მომდინარე ფუძე-ნინდებულებზე დართულ ძირ-სუფიქსებს: -ნა, -ხ, (გარდამავალი) -ლა, -ნ... (გარდაუვალი) ა-ქო-ნა-რა „რამეზე დადება“, ა-ქო-ხ-რა „ზედაპირიდან აღება“, ა-ქო-ლა-რა „რამეზე ასვლა“, ა-ქო-ნ-რა „რაიმედან გამოსვლა“, რომელთა ამოსავალი საერთო მნიშვნელობაც სივრცეში მიმართულების ჩვენება, ანუ ზმნისათვის მოძრაობის შინაარსის, დინამიკის მინიჭებაა, მიუხედავად იმისა, მათი დართვით გარდამავალი ზმნა მიიღება თუ გარდაუვალი.

ამრიგად, მოულოდნელი არაფერია იმაში, რომ აღნიშნული სუფიქსის (-ხა) ამოსავალი მნიშვნელობა შესაძლოა იყოს ახ „თავი“ არსებითისახელიმისიგანზოგადებულიმნიშვნელობით. შდრ.: ახაჭი „თავისი პირადი“. აგრეთვე, განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი ა-ხათა „თვით, თვითონ“, რომელიც იცვლება კლასებისა და პირის მიხედვით (ს-ხათა „მე თვითონ“, ჟ-ხათა „შენ (მკ.) თვითონ“, ბ-ხათა „შენ (ქ.) თვითონ“, დ-ხათა „ის (მკ.) თვითონ“, ლ-ხათა „ის (ქ.) თვითონ“, (ა-)ხათა „ის (არაგ.) თვითონ“, კ-ხათა „ჩვენ თვითონ“, შ-ხათა „თქვენ თვითონ“, რ-ხათა „ისინი თვითონ“)...

ერთისა და იმავე აფიქსის ზმნასა და სახელში გამოყენება აფხაზურისათვის უცხო არ არის: მაგალითად, გავიხსენოთ ინსტრუმენტალისის ლა- ელემენტი, რომლის მნიშვნელობა ქართულის მოქმედებითი ბრუნვის -ით ელემენტს უტოლდება,

იგი ერნაირად გამოიყენება ზმნასა და სახელში; მაგ.: ჩუ-ლა დცედტ „იგი (ადამ.) ცხენით წავიდა“, ა-ჩუ და-ლა-ცედტ „იგი (ადამ.) ცხენით წავიდა.“

ლიტერატურა

1. თეიმურაზ გვანცელაძე, აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის, თბილისი, 2003.
2. ქეთევან ლომთათიძე, სტატიკური და დინამიკური ზმნები-აფხაზურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. 6, თბილისი, 1954. (257-271)
3. ქეთევან ლომთათიძე, აბაზური ენა, თბილისი, 2006.

Nana Machavariani

Towards the origin of dynamizing (transforming) –*xa* suffix in Abkhaz

Summary

Abkhaz and Abaza use the suffix *-xa* suffix to give a dynamic character to denominal verbs: *awwiā* ‘human-being’ - *dā-wawi-x-oijt* < *dā-wawi-xa-wiejt* ‘becomes human / behaves in a human way’; *axaça* ‘man’ – ‘became man’... This suffix is also added to the stems which have a static character : *iləgxojt* < *i-lə-g-xa-wiejt* ‘has less of smth / lacks smth / is absent’, *i-l-tax-xojt* < *i-l-tax-xa-wiejt* ‘feels a desire for smth.’, *j-a-ḥ-xojt* < *j-a-ḥ-xa-wiejt* ‘will be’...

In view of this function, the paper argues that the meaning of this suffix derives from a generalized meaning of a somatic lexeme ‘**head**’. It denotes a ‘person / persona’ and not a concrete body part if a static verb gains a dynamic character by using a morpheme which originated from a word denoting a person. The morpheme with the initial meaning ‘**head**’ got the generalized meaning ‘person~’ and afterwards became a marker of the dynamic meaning mentioned above. Accordingly, static verbs become dynamic.

გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმათა შესახებ

მესამე სერიის ფორმათა სემანტიკური ანალიზისათვის მნიშვნელოვანია ამ ფორმათა სრული პაკეტის მორფო-სემანტიკური დახასიათება, ამ სერიის მწკრივებში წარმოდგენილ ფორმათა ფორმოზრივი და ფუნქციური ანალიზი, ასევე ზმნათა ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთმიმართების განხილვა.

წარმოდგენილ წერილში ჩვენ განვიხილავთ გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებს. ეს ფორმები არ გახლავთ მარტივი ფორმები მორფო-სემანტიკური ანალიზის თვალსაზრისით, რადგანაც აქ ხდება რამდენიმე კატეგორიის გადაკვეთა. გარდა მწკრივის ელემენტებისა ანუ იმ ფლექსიური შინაარსისა, რაც ამ მწკრივებს აქვთ გადმოსაცემი (ისევე როგორც ყველა სხვა მწკრივის ფორმას), აქ თავს იყრის ვერსიის, ნაწილობრივი ერგატიულობის, ინვერსიის, თემის ნიშნების, ასპექტის, პერფექტის, სახეცვლილი სუბიექტის (თურმეობითის შინაარსით), ზმნიდან გასული ირიბი ობიექტის (“-თვის” თანდებულებით გაფორმებული უბრალო დამატების სახით), დიაქრონიულად კონვერსიული პირდაპირი ობიექტისა და კაუზაციის თემები.

გარკვეული თვალსაზრისით, მესამე სერიის ფორმებში დაჩრდილულია მოაზროვნე სუბიექტის როლი, რამდენადაც თურმეობითის ფორმები გულისხმობს გაუცნობიერებელ მოქმედებას. ეს არ არის სამოქმედო ობიექტის მქონე მოაზროვნე სუბიექტის მიერ შესრულებული პირდაპირი აქტი, როგორც ეს მეორე სერიაში გვაქვს. ეს „თურმე“ ჩადენილი ზმნური აქტი კარგავს აორისტიკულ ერგატიულ კატეგორიულობას და ამიტომაც ერგატიული დატივით ფორმდება. ამასთან ასეთი „თურმემიდგომა“ ქმნის გარკვეულ სემანტიკურ საფუძველს, რომ სუბიექტი ცხადი, თვალხილული მონაწილე არ იყოს ზმნური აქტისა და ეს კი, თავის მხრივ, ხდება დამატებითი, მეორადი საფუძველი ინვერსიის მოვლენისათვის.

ქართული ზმნის მორფოლოგიაში ხმოვანი პრეფიქსების

შესწავლას უამრავი ნაშრომი მიეძღვნა¹. ქართველი ენათმეცნიერების მიერ ზედმინევენით კარგად არის გამოკვლეული ამ პრეფიქსთა განსხვავებული ფუნქციური დატვირთვა განსხვავებულ ფორმებში. წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენ გააზრებულად თავი ავარიდეთ საკითხის შესწავლის ისტორიის მიმოხილვას იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ასეთი მიმოხილვა საკმაოდ ვრცელი იქნებოდა და ამ კონკრეტულ შემთხვევაში არ მივიჩნიეთ აუცილებლად, რადგანაც ეს თემატიკა, დიდი ალბათობით, ისედაც საკმაოდ კარგადაა ნაცნობი ფართო საენათმეცნიერო აუდიტორიისათვის.

განსაკუთრებით ხაზი გვინდა გავუსვავთ ზმნური ხმოვანი პრეფიქსების პოლიფუნქციურობას. ე. წ. უფუნქციო ქცევის ნიშნების შესახებ ჩვენს წერილში (მახარობლიძე, 2009) განიხილულია მესამე სერიის ფორმებში გაჩენილი ე. წ. უფუნქციო ქცევის ნიშნები. ქცევა ძირითადად არის ირიბი ობიექტის კატეგორია და მესამე სერიაში, როდესაც ეს ირიბი ობიექტი გადის ზმნიდან, ეს უკანასკნელი ცდილობს დესტინაციური შინაარსის შენარჩუნებას და ირჩევს „თვის“-თანდებულიან ფორმებს, რომელთაც აქვთ დანიშნულებითობის შინაარსი. მაინც რჩება გარკვეული უკმარისობის შეგრძნება დესტინაციის გამოხატვის თვალსაზრისით, და ამის შესავსებად პარალელურად ჩნდება ქცევის ნიშნები. ფაქტობრივად, შენარჩუნებულია სემანტიკა და შეცვლილია მორფოლოგია. მესამე სერიაში დესტინაციის სემანტიკა სხვა მორფოლოგიურ ფორმებს მიმართავს, მაგრამ იგი მთლიანად არ გადის ზმნიდან და იქ ტოვებს თავის რეფერენტებს, რომლებიც შესაბამისი ირიბი ობიექტის გარეშე უკვე უფუნქციოდ მოიაზრება. გთავაზობთ დიაქრონიული სურათის ჩვენეულ ხედვას. ეს სურათი ასეთია: სტატიკური ფორმისგან „უნერია“ – მას (კაცს – O ind.) ის (სიტყვა – S) ნიგნზე. მივიღეთ III სერიის ფორმა “(მი)უნერია“ მას (კაცს – S) სიტყვა (Od.) [დედისთვის] - Oind. ე. ი. აქ ისტორიული ირიბი ობიექტი გახდა სუბიექტი და სუბიექტი კი ობიექტად მოგვევლინა – ამიტომ გასაგებია, რატომაც გვაქვს ინვერსია.

¹ ასათიანი 1987, ბოედერი 1968, დამენია 1982, მაჭავარიანი 1987, მელიქიშვილი 2002, როგავა 1942, უთურგაიძე 2002, შანიძე 1980, ჯორბენაძე, 1983.

ამ ფორმათა ახლებური გააზრებისას შემოდის ახალი ირიბი ობიექტი, სულ სხვა, ახალი აქტანტი (დედისთვის), რომელიც კანონიერი და ერთადერთი ირიბი ობიექტია პირველ-მეორე სერიაში. მესამე სერიაში კი ზმნაში არის მხოლოდ ისტორიული ირიბი ობიექტი (კაცს), რომელიც ბრუნვასაც კი ინარჩუნებს, ობიექტის ნიშნებითაა ასახული ზმნასა და სახელში (თუმცა სუბიექტადაა ქცეული). მეორე ირიბი ობიექტი (პირველისა და მეორე სერიათა კუთვნილება) ამ მესამე სერიაში ზმნამ უკვე აღარ მიიღო და გარეთ გაიტანა. მივიღეთ ე. წ. უბრალო დამატება, რომელიც ბევრ ენაში პრედიკატის არგუმენტია. საერთოდ, ქართულ ზმნას იშვიათ შემთხვევებში შეუძლია ორი ირიბი ობიექტის ქონა (მიჭმიე, მისმიე ფორმებში მე და მას ორი ირიბი ობიექტია); მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ აქ სხვა – კაუზატიური ტიპის ურთიერთობაა ასახული.

თავის მხრივ, სტატიკური ზმნები განასხვავებენ ქცევას – გვაქვს: წერია – უწერია – აწერია.¹ რადგანაც ყოფილი ირიბი ობიექტის სემანტიკა იყო ხაზგასასმელი, ამიტომაც მესამე სერიის ფორმათა წარმოებამ შესაბამისი რეფერენციურული, დადებითი ანუ სასხვისო ქცევის ნიშნიანი ფორმები ამოირჩია სტატიკურ ზმნათა არსებული ვარიანტებიდან. სინქრონიულ დონეზე კი ეს ნიშნები უფუნქციო რეფერენტებად გაიაზრება, რადგანაც, როგორც აღვნიშნეთ, ირიბი ობიექტი ზმნაში აღარ არის და სასხვისო ქცევა კი ირიბი ობიექტის გარეშე ვერ იქნება.

ზოგადად უნდა ითქვას, რომ ენაში არც შემთხვევით ხდება რამე და არც უფუნქციოდ წარმოიშობა რამე გრამატიკული ნიშანი. ფორმები იცვლიან გარეგნულ და შინაგან მხარეებს და ეს ხდება საფუძველი ფორმისა და შინაარსის შეუსაბამობისთვის. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ნებისმიერ ფორმათათვის ფუნქცია არის პირველადი ამოსავალი. მაგრამ როცა იკარგება ფუნქციის ძირითადი სემანტიკა, გვრჩება უფუნქციო ნიშნები. უკვე შექმნილი ენობრივი სისტემა დამოუკიდებლად (ენობრივი ინერციით) სისტემის კანონების შესაბამისად მუშაობს, ასეთ დროს ყალიბდება ფორმალური ერთეულები, რომლებიც საკმაოდ დაცილებულია ფუნქციურ სანყისს.

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I, მორფოლოგია. თბზუ-ლებანი თორმეტ ტომად. ტ. III, თბილისი, 1980, გვ. 342

თუმცა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში (მესამე სერიის ფორმებთან), ხმოვანი პრეფიქსების პოლიფუნქციური შესაძლებლობებიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ამავე ფორმებში სხვა დასაშვები ფუნქციის არსებობა ან სხვადასხვა კატეგორიების სემანტიკათა გადაკვეთაც განვიხილოთ.

ჩვენ აღვნიშნეთ ქცევის ნიშანთა ფუნქციურ-სემანტიკური საფუძველი გარდამავალი ზმნის მესამე სერიაში, კერძოდ, კი პირველ თურმეობითში. ეს არის დესტინაციის (დანიშნულებითობის) კატეგორიის გამოხატვა ისტორიული ირიბი ობიექტის ბაზაზე. ახლა წარმოგიდგინთ კიდევ ერთ, ჩვენი შეხედულებით, საკმაოდ მყარ არგუმენტს გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის ფორმებში გაჩენილი ქცევის ნიშნების სემანტიკური საფუძვლის ასახსნელად – ეს არის პერფექტის პოსესიური სემანტიკა.

საერთოდ, პერფექტს აქვს პოსესიური სემანტიკა. „ბევრ ენაში პერფექტულ დროთა გამოხატვა კუთვნილების გამოხატველი საშუალებებით ხდება“. ¹ ეს ძალზე ხელშესახებია ინდოევროპულ ენებში, სადაც სრული დროის ფორმები „ქონა“ დამხმარე ზმნით იწარმოება, მაგ. ინგლისურში, ესპანურში და სხვ. ინგლისურ ენაში გვაქვს ასეთი ფორმები – I have painted . ეს ნიშნავს – „მე დახატე“, „მე დამიხატავს“; ზედმიწევნით – „მე მაქვს დახატული“. სრული დრო (პერფექტი) გულისხმობს, რომ სუბიექტს უკვე შესრულებული აქვს მოქმედება. აქ საკმაოდ ნათელია პოსესიურობის სემანტიკა.

ქონა-ყოლა (დამხმარე) ზმნით შედგენილი აღწერითი ფორმები ქართულში, შესაძლოა, პერფექტის პარალელურ ფორმებადაც მივიჩნიოთ, მაგალითად: გამიკეთებია – გაკეთებული მაქვს, დაუნერია – დანერილი აქვს; , აგიშენებია – აშენებული მაქვს და ა. შ.

თავისთავად, კუთვნილებით-დანიშნულებითი ზმნური სემანტიკის გამოხატვა ქართული ენის მორფოლოგიისათვის უცხო არაა. ნებისმიერ შემთხვევაში, ასეთი პოსესიურობის მორფოლოგიურად პერფექტით გადმოცემის შემთხვევაში

¹ ი. მელიქიშვილი, ქცევა როგორც ასპექტურ დაპირისპირებათა გამოხატვა ქართულში. ენათმეცნიერების საკითხები. (გ. მაჭავარიანის 70-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული), თბილისი, 2002, გვ.121

უპრიანი იქნებოდა ქცევის ნიშნების გამოყენება, რამდენადაც ქართული ენის მორფოლოგიაში ასეთი ზმნური პოსესიური სემანტიკის გამოხატვის პრეროგატივა ვერსიის კატეგორიას შესაბამისი რეფერენტებით აქვს თავის კარგად ჩამოყალიბებულ სამგანზომილებიან მორფო-სინტაქსურ სისტემაში. ამიტომაც, პერფექტულ-პოსესიური სემანტიკის მქონე სინთეზური ფორმებისათვის ახალი მარკირების ერთეულთა შექმნა აღარ გახდა საჭირო და ეს დაეფუძნა ენაში უკვე არსებულ ზმნური პოსესიურობის მოქმედ მოდელს.

უნდა აღინიშნოს, რომ პოსესიურობა, თავის მხრივ, არ არის ცალსახა. ეს გახლავთ ერთ-ერთი უძველესი ენობრივი უნივერსალური კატეგორია, რომელიც სხვადასხვა ენაში განსხვავებულ მოდელებს ქმნის. ქართულში ეს სემანტიკური კატეგორია განფენილია ზმნებსა და არსებით სახელებში, ასევე თანდებულებსა და ნაცვალსახელებში. იგი წარმოდგენილია ენის იერარქიის ყველა დონეზე ერთპლანიანი ფონოლოგიური დონის გამოკლებით. საინტერესოა ამ სემანტიკის მქონე ფორმათა დისტრიბუცია და ურთიერთმიმართებები. თუმცა ამჟერად კვლევის ეს მიმართულება არ გახლავთ ჩვენი ამოცანა.

გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის ფორმებში სასხვისო ქცევის ნიშნების გაჩენას ორი მნიშვნელოვანი საფუძველი აქვს. პირველი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არის ზმნიდან გასული ირიბი ობიექტის ფაქტორი თავისი დესტინაციური შინაარსით; მეორეა პერფექტის პოსესიური სემანტიკა, რომლის წიაღშიც რეფერენციალურ დონეზე იკვეთება ზმნის კატეგორიები. ამდენად, ასეთი კომბინაციური ბაზა სავსებით საკმარისი საფუძველია საიმისოდ, რომ ამ ფორმებში სასხვისო ქცევის ნიშნები უფუნქციოდ არ მივიჩნიოთ.

მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში გაჩენილი ხმოვანი პრეფიქსი „ე-“ ასევე არ გახლავთ შემთხვევითი. ეს არის რელაციური „ე-“, რომელიც ზოგ გარდაუვალ ზმნაში „ი-“ პრეფიქსიან აბსოლუტურ ფორმებთან მიმართებაში საოპოზიციო რელაციურ ფორმებს ქმნის და სამართლიანად ითვლება სასხვისო ქცევის გაგების გამომხატველად პრეფიქსული ვნებითი გვარის ფორმებისათვის. აქედან გამომდინარე, მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში პერფექტის პოსესიუ-

რობის სემანტიკისათვის და ზმნიდან გასული ირიბი ობიექტის გამოსახატავად და, საერთოდ, ამგვარი კომბინირებული სემანტიკის მარკირებისთვის სავსებით მისაღები რეფერენტია „ე“-პრეფიქსი.

მესამე სერიაში პრეფიქსულ ხმოვანთა გამოჩენას სამი მიზეზი აქვს:

1. ზმნიდან გასული ირიბი ობიექტის პოსესიურ-დესტინაციური სემანტიკის ასახვა;

2. პერფექტის პოსესიური სემანტიკის ასახვა;

3. სტატიკური ფორმებიდან მესამე სერიის წარმოებისას ისტორიული კონვერსიული აქტანტის პოსესიურ-დესტინაციური სემანტიკის ასახვა.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვლენაა ის, რომ გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებში ადგილი აქვს ინვერსიას, რომლის საფუძვლადაც ჩვენ მივიჩნით ერგატიული კონსტრუქციის მოთხოვნა ობიექტის აქტუალიზაციისა. „მესამე სერია პირველი და მეორე სერიის შუალედური ვარიანტია, ერგატიულობის თვალსაზრისით. ერთი მხრივ, გვაქვს თემის ნიშნები, თუმცა არაობლივაცოროული. მეორე მხრივ, გვაქვს ერგატიული დატივი და პერფექტი. ეს ჯერ კიდევ არ არის სრულყოფილი ერგატიული კონსტრუქცია. ენა ცდილობს, წინ წამოწიოს ობიექტის როლი და მნიშვნელობა, და ამიტომ ჩნდება ინვერსიის მოვლენა. ჩვენი აზრით, ინვერსია აიხსნება მიმდინარე ერგატივიზაციის პროცესით. სწორედ ეს პროცესი არის ინვერსიის გამომწვევი გარემოება.“¹ ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, მესამე სერიის ფორმებში სახეზეა ინვერსიული პოსესიური ერგატიულობა.

რაც შეეხება ქართული ზმნის პრეფიქსულ ხმოვანთა პოლისემიურობას: ზემოთ მოყვანილი მსჯელობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს ამ მოსაზრებას. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იგივე ფაქტი (სხვა რამდენიმე ენობრივ მოვლენასთან ერთად), შესაძლოა, ქართული ენის აგლუტინაციური ენის ჩარჩოებიდან გასვლის ერთ-ერთ მაგალითად მივიჩნიოთ. უნდა ითქვას,

¹ თ. მახარობლიძე, ლინგვისტური წერილები II, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი. თბილისი, 2010, გვ. 142

რომ სამეცნიერო ქართულს, საერთოდ, ახასიათებს ზმნურ მორფემათა პოლიფუნქციურობა. ზმნური მორფემები ერთმანეთთან კავშირში ქმნიან კონკრეტული ფორმის სემანტიკას. მორფოლოგიური ანალიზის დროს აუცილებელია ერთი კატეგორიის დონეზე მორფემათა სეგმენტირება ფუნქციური და ფორმალური პარამეტრებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი, 1987. ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში. მაცნე 3. თბილისი გვ. 198-204.
2. ბოდერი, 1978 — Boeder, Winfried. 1968. Über die Versionen des Georgischen Verbs. *Folia Linguistica*. №2.
3. მერი დამენია, 1982 ქართული ზმნის სტრუქტურული მოდელები. თბილისი.
4. მაჭავარიანი, 1987 ქცევის კატეგორიის სემანტიკა. მეცნიერება, თბილისი.
5. მახარობლიძე. 2009 ლინგვისტური წერილები I, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი. თბილისი.
6. მელიქიშვილი, 2002 ქცევა როგორც ასპექტურ დაპირისპირებათა გამოხატვა ქართულში. ენათმეცნიერების საკითხები. (გ. მაჭავარიანის 70-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული), თბილისი.
7. როგავა, 1942. კუთვნილებითი აფიქსი ი ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევა-სა და ბრუნვებში). საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, III, №2 თბილისი.
8. უთურგაიძე, 2002. გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისთვის ქართულ ზმნაში. ა. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.
9. შანიძე, 1980 ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I, მორფოლოგია. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. III. თბილისი.
10. ჯორბენაძე, 1983. ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში. თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

Concerning the forms of the III series of transitive verbs Summary

In the forms of the III series a few grammar categories are meeting, and thus it's even expected for the poly-semantic vowel prefixes to display the cross-categorical functions.

In the III series, when the real indirect object goes out of the verb, it tries to keep the content of possessive-destination using the forms with the postposition *-tvis* "for". But still there is some lack in exposing the semantics of possession and the markers of version appear.

The content of the former indirect object, which stays out of verbal morphology in the III series and its possessive-destination semantics, and also the possessive semantics of the perfect tenses create the functional and semantic basis for the forms of version in transitive verbs in the III series, in the I turmeobiti row. In the forms of the II turmeobiti and the III kavshirebiti the prefix "e-" appears keeping its main function of a relational vowel and of a marker of the objective version in intransitive forms (in opposite with the "i-" prefix in the one-personal verbs).

Besides the fact of arguments' conversional role-changing while producing the forms of the III series form static verbs, inversion could be also considered as a result of actualization of the direct object as a demand from the ergative construction. In the III series the role of the thinking subject is not as clear and as categorical as it is in aorist and it exposed by the dative case. The forms of the III series in transitive verbs are displaying the semantic content of inversional possessivity.

Finally, the appearance of the markers of version in the III series has the three important reasons:

1. The semantic content of the indirect object that left the verb in this series and its destination-possessive character;
2. The possessive semantics of the perfect tenses, and finally in this series we have the cross categorical references;
3. Historical reason of conversional role-changing and the demand to display the possessive semantics of the conversed argument.

Such a combination base is absolutely enough for not to consider the vowel markers non-functional in these forms.

The poly-semantics of the vowel prefixes in Georgian together with some other facts can be considered as the samples for braking the frames of agglutination.

References:

1. Asatiani, Rusudan. 1987. *zmnur prepiksul xmovanta punkcionaluri k'valipik'acia kartvelur enebši* [The functional qualification for the prefix vowels in Kartvelian languages].. Georgian Academy of Science. Macne No. 3. Tbilisi.
2. Boeder, Winfried. 1968. *Über die Versionen des georgischen Verbs*. Folia Linguistica. №2.
3. Damenia, Meri. 1982. *kartuli zmnis st'rukt'uruli modelebi* [The structural models of Georgian verbs], Tbilisi.
4. Jorbenadze, Besarion. 1983. *zmnis xmovanp'repiksuli c'armoeba kartulši* [Prefixed vowel derivation of the verbs in Georgian], TSU press.
5. Machavariani, Maia. 1987. *kcevis k'at'egoriis semantik'a* [The semantics of the category of version]. Mecsniereba. Tbilisi.
6. Makharoblidze, Tamar. 2009. *lingvist'uri c'erilebi -I* [Linguistic Papers I]. Tbilisi. Sr. Andrew the first called University press. Tbilisi.
7. Makharoblidze, Tamar. 2010. *lingvist'uri c'erilebi -II* [Linguistic Papers II]. Tbilisi. Sr. Andrew the first called University press. Tbilisi.
8. Melikishvili, Irine. 2002. *kceva rogorc asp'ekt'ur dap'irisp'irebata gamoxat'va kartulši* [Version as an exposition of aspectual opposition in Georgian]. enatmecnierebis sak'itxebi. No. 4 TSU. Tbilisi. ,
9. Rogava, George. 1942. *k'utvnilibiti apiksi i kartvelur enata zmnisa da saxelis morfologiur k'at'egoriebši (kcevasa da brunvebši)*. [The possessive affix i- in morphological categories of verbs and nouns in Kartvelian languages (In version and cases)]. Georgian Academy of Sciences. Moambe vol.III No.2 Tbilisi. 207-212
10. Shanidze Akaki. 1980 [1953] *txzulebani tormet' t'omad. t'omi III. kartuli enis gramatik'is sapuzlebi. morfologia* [Works is 12 volumes. Vol.III. Basics of Georgian Grammar. Morphology]. TSU press. Tbilisi.
11. Uturgaidze, Tedo. 2002. *gramat'ik'uli k'at'egoriebisa da mati urtiertmimartebistvis kartul zmnaši* [For the grammatical categories and their relations in Georgian verbs]. A. Chikobava Institute of Linguistics. Tbilisi.

Law and Morality in Traditional Society

The formation of state law occurred simultaneously with the formation of the state. Besides law, however, there had always existed morality, which stands in deep relation with tradition. The norms of the society therefore are based on law and morality. Both, law and morality arrange and regulate public life and affect interpersonal relations.

Law is a system of norms, which are obligatory for every citizen. Morality consists in complex historically evolved principles and beliefs, which also have the character of norms. Legal norms are formed by the state and they do not necessarily express the people's will even if they appear to be built on local traditions. There are public institutions that control the execution the law and punish its infringement.

Morality as a consequence of human activity emerges without interference by any official authority. Contrary to law, which is regulated by the state, moral norms are established by the society and are *lex non scripta*. Some of these moral norms, however, may affect the legal system and can be found in the single acts. An individual decides himself if it is worth to follow the proposed standards of morality. Their nonobservance can only be censured by the actor's peer group, which in some cases is the most effective punishment. Transgression of moral norms is a misdeed against society, one's peers and family. Moral claims to a man are much stricter and peremptory than legal requirements. Law considers only the extreme manifestation of immoral acts, whereas morality denounces any expression of falsehood, slander, and deception. Accordingly, the scope of morality is much broader. Actually all kinds of human behavior is evaluated in terms of morality. Moral norms are formed throughout centuries and are indisputable and unwritten rules of conduct.

Morality is based on several aspects, but primarily on traditions and customs. Sometimes behavior that is considered moral in the tradition of one people might be interpreted as immoral or as a cruel violation of rights in the tradition of another people. The content of morality may change over time. It reflects the aspirations of different social groups,

classes and oppositions of mutually exclusive views. What was considered as morally acceptable in the Middle Ages can appear immoral today. This demonstrates the flexibility of morality.

Morality has defense mechanisms, such as the strength of public opinion, the social and psychological stereotypes, traditions, and the spiritual life of people. The function of social control, which is in law exercised by specialized institutions, is performed in the moral sphere through interpersonal and mass relations. There is no ground to assert, however, that morality is less protected than law. Historical experience shows that the self-sustaining mechanisms of morality are very effective.

The problem of interrelation between the state and traditional law had always been rather important. Since ancient times law was formed together with the state and developing from one political formation to another. As noted above, in each society, besides law, there had always been morality, which was strengthened and regulated by traditional law. Hence, morality is a set of non-institutional norms (rules of conduct) that are produced and sanctioned by the society itself and are ensured by the power of public opinion (Kurilov 1997). Law is a set of rules established by the state. Throughout centuries these two concepts have caused contradictions in different countries and societies. In some cases, the state norms win, while in the other both norms operate. The contradiction between these two concepts is especially notable when radical changes occur. A new state law cannot exist smoothly with a conservative-traditional morality. In a transitional phase traditional law will persist some time because it part of the culture that regulates the society.

As is well known, there are two types of culture: open and closed: 'The principle of the existence of open systems is the development via mastering of new and different, through internal complexity and variety (progressive type of development). Closed systems preserve the existing situation and impede interactions, which can change the system (regressive type of development)' (Shalaev 1995: 198). As it is accepted just open systems promote the progressive motion of human development. A democratic society is characterized by an 'open culture' and a traditional society, which is based on ethnic culture, can be described as a 'closed culture system.

It is worth to mention how ethnic culture, which was formed throughout the process of social and historical development, is capable

to adapt to modern industrial civilization. This process of adaptation is quite painful on the background of changing state formations or other political transformations. Adaptation is the process of accommodation to a new environment, which entails the restructuring of value systems and orientations. But this is possible only up to a certain degree. The core or essence of the value system is only difficultly changeable. The backbone of a culture is in its ethnicity and the self-awareness of an individual of being part of a concrete ethnic group.

In a culture dominated by a hierarchical type of social organization, i.e. with vertical solidarity of persons holding different status and a horizontal solidarity of persons occupying the same position, a member of a social group considers himself responsible for the success of the entire group. In turn, the group is responsible for the behavior of the individual, which also entails the social control by a group or a community over the behavior of its members. In case of failure to meet these obligations can lead to feelings of shame in front of the community. A member of a social group makes the assessment of his actions from the point of view of the group. This may lead to a situation in which social action outside of the community that do not affect negatively or even endanger the community may not be regarded as condemnable. This may create a double behavioral standard, i.e. in relation to their own and in relation to the outsiders. In such a culture to be 'something' means 'to be like everyone else' (Kuznetsov 1988: 15-27).

Open and closed systems and hierarchical and active types of cultures have similar structures. In some societies, they can co-exist as binary systems or can be described as one being in the core and the other in the periphery. Georgian culture to some extent contains all of these systems and types, although in general the closed system and the hierarchical type is predominant. But at the same time in our culture the core (closed society) is so strong that the periphery (active type) is not able to repress the core's activity. This is also promoted by Georgia's regional, with a preservation of closed systems especially in the highlands. The migration of population in the Soviet time and before, however, e.g. the migration from the highlands to the plains, had a continuous degrading impact on the development of open systems. During the social and political changes which followed the disintegration of the Soviet Union, new waves of migrations which were often due to ethnic conflicts obstructed

the road to open systems even further. Peripheral culture prevailed over the core. As I did write already, for the emergence of a new democratic state an open system of culture would be more favorable, but the closed systems are resisting. For this reasons the implementation of progressive reforms are hampered.

The preservation of a closed system is observed mostly in religious, legal, public rule, family and other traditions. A closed society controls social life and reflects the isolation and insularity of some societies. In this context one can give the example of blood feuds in Georgia in the 1990s in which after committing murders criminals resolved the problem according to the custom of blood feud. These rules have been met not only in the mountain communities, but in the capital of Georgia as well. Many of young guys have been killed because of blood feuds. In the recent period, however, such incidents became rare. After a more consequent application of state law especially since 2004 the tradition of blood feud strongly weakened. One can say that the Georgian authorities did achieve its goal to stop blood feuds. But even if officially these rules of behavior were prohibited they continue to exist in the secretly.

As one example of a confrontation between a traditional closed cultural core and emergent external influences can be referred to the Kists in the Pankisi Gorge, a valley in the North-East of Georgia bordering Chechnya. The main ethnic group here — the Kists, who are related to Chechen and Ingush cultures in the North Caucasus.

In the 1990s the Pankisi Kist community experienced social change after the emergence and dissemination of one of Wahhabism that caused the transformation of traditional rules of behavior. Part of the young people who accepted Wahhabism did not obey traditional rules of the older generation anymore. For this reasons traditional norms and rules of social control were to some extent disrupted. Earlier all aspects of social life were regulated by assemblies on village or community level, composed by adult male villagers. The assemblies were headed by the most senior representatives. At these assemblies discussed creation of military units, protection of borders, agricultural issues, observance of moral norms, punishment or remission of criminals. The issues were resolved by a majority of votes. Personal legal issues (marriage, blood revenge, etc.) were discussed by mediators specially selected for the particular case. Their final decision was executed implicitly.

Thus, traditional forms of government among the Kists of Pankisi were fairly strong factors, as well as the traditions of hospitality and the respect for the older generation. Recently these traditions, however, degrade for some part of the youth that became followers of Wahhabism. Gradually the lay court is losing its power. Today, in the Pankisi Gorge, the old traditions are noticeably shaken.

The rules of traditional law are preserved - in modified form of course - to our days in many areas of Georgia, especially in the highlands. Many issues, such as conflicts between neighbours, murder, theft, kidnapping of women marrying people from other ethnic or religious groups, etc. were settled on the bases of these traditional norms. For these were the problems the population did not appeal to the formal state order and preferred to solve them on its own.

In state law the rules of inheritance, including the housing rights, have been changed. According to state law the owner can leave a spouse, children and grandchildren without leaving a share of the landed property. Traditional law allowed leaving the family but was against any splitting of the property in response to this. Traditional law also allowed kidnapping of young girls for the purpose of marriage, which was popular in Georgia (especially in the mountainous regions) and was something different than kidnapping for ransom. From a humanitarian point of view both forms of kidnapping are condemned today. There are numerous examples of such issues, cases between traditional and state law, which are described in the works of the researchers who specially study these kinds of topics.

I believe that the reason for such situations is to be found in our own Georgian culture. The prevailing closed morality in today's transitional society is uncomfortable for a man, because it is contradictory. How to reconcile the irreconcilable, i.e. the liberal human rights and traditional roots, which denied such rights? Traditional morality gave a man strict rules of life, but did not require from him anything more. Human life in traditional society was fully regulated, it was 'enough' just to live according to the traditional routine. This did not require any mental effort, it was easy. Traditional life took place in a society where the identity is associated with ethnicity. The identity of the state, however, should be associated with citizenship. Ethnic culture with its features and rules is difficult to adapt to the modern industrial and globalized world. These

issues can be resolved in an ‘open society’. The state should assist in this process because there are great possibilities to establish such a society in Georgia. Especially if one considers the rich history of Georgian state law.

The adoption of Christianity led to adoption of many norms of church law, especially the Byzantine law. Starting from the IX century attempts were made to systematize the legislation. The first secular legal document of this period, which only reached us in fragments, is a code of law known as the *Laws of Bagrat Kuropalat* (IX century). Prominent were also the *Law Code of King George* (XIV century), *Law Code of Becka and Aghbuga* (XIV-XV century), *Law Code of the Catholicoses* (XVI century), *Law Code of Vakhtang VI* (XVIII century) etc. The *Law Code of George V* (XIV century) disseminated Georgian feudal law in the mountain areas of East Georgia, where the population resisted to the establishment of feudal relations. But the *Law Code of George V* also included such outdated customs as blood feud (e.g. in case of kidnapping someone’s wife, killing of a thief while persecution), but at the same time it introduced new forms of responsibilities for crimes, usually in the form of monetary penalties.

The main part of the *Law Code of Becka and Aghbuga* and the *Law Code of George V* was the acts of penal law, which allowed blood feud for some crimes, but basically established monetary compensation. Law regulated also some aspects of property relations (trade, loan, inheritance).

Particularly interesting is the *Law Code of King Vakhtang VI*, i.e. the code of feudal law of Georgia, compiled in 1705-1708 with participation of representatives of religious and secular elite. This codified acts include excerpts from the Bible (*Law of Moses*), Greco-Roman law (collections of Byzantine jurists), *Law Code of Mkhtitar Gosh* (XII century), decisions of the Georgian Church Council (XVI century), the law codes of George V, Becka and Aghbuga and of Vakhtang VI himself. The *Law Code of Vakhtang VI* actually operated throughout Georgia, and some of its acts remained in power even after Georgia was annexed by Russia in 1801. Along with the secular state law also church law was functioning; and on a regional level traditional law continued to be widely practiced in Georgia.

One can say that the Georgian law, and with it the Georgian state, and its long history of existence was much more liberal than penal law

in Europe and Russia in the same period. Scary methods of punishment (e.g. Spanish shoe, Chair of the Jews, Cat paw, etc.) or the death penalty (death by fire, death by hanging, etc.) were alien to Georgian penal law.

The nature of the essential elements of human culture, law and morality, always acting in close interrelation are determined by the specific historical conditions and class structure of the society. Both are the most important social regulators included in the system of social relations and are deliberately affecting the transformation of consciousness of an individual. The task of law is to untie the knots of social contradictions. This is the guarantee of efficiency and social significance of law, its value as an element of human culture. Law has to be objective, fair and a powerful regulator of social relations and of the actors with their appropriate interests and needs. Moral values, which shape the social setting and the imperatives expressed in the form of normative representations of good and evil, justice and injustice, the meaning of life and destiny of man in terms of their morality, serve as the norms of moral orientation of a man in the world, offering him concrete regulators of behavior.

Literature:

1. Kuznetsov, Igor 1988. adaptivnost' etnicheskix kul'tur i etnokulturnye tipy samoopredelenija
2. lichnosti [Adaptability of ethnic cultures and ethno-cultural types of identity]. In: Sovetskaia
3. Etnographia 1: 15-27.
4. Kurilov, Vladimir 1997. Moral i pravo kak sredstvo socialnogo regulirovania povedenia ludei
5. [Morality and law as a means of social control of human behavior]. Vladivostok.
6. Shalaev, Vladimir 1995. etnosi kak otkrytie I zakritie sistemi [Ethnicities as open and closed
7. systems]. In: Etnologicheski Vestnik 2 (8): 198.

სამართალი და მორალი ტრადიციულ საზოგადოებაში

რეზიუმე

კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე სახელმწიფოსთან ერთად ყალიბდებოდა სახელმწიფო სამართალი. მაგრამ სამართალთან ერთად ყოველთვის არსებობდა მორალი, რომელიც იმართებოდა ტრადიციით და ეფუძნებოდა იმ სანქცირებულ ნორმებს, რომელსაც აყალიბებდა საზოგადოება. ხშირად სახელმწიფო სამართალი და ტრადიციული მორალი ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში მოდის. განსაკუთრებით ეს შეიმჩნევა ქვეყნის კარდინალური ცვლილებების დროს. ახალი სახელმწიფო სამართალი ვერ თავსდება კონსერვატიულ – ტრადიციულ მორალთან ერთად. გარდამავალ ეტაპზე საზოგადოებაში დიდხანს რჩება ტრადიციული სამართალი, როგორც კულტურის ელემენტი, რომლითაც იმართება საზოგადოება. კულტურის კი ორი ტიპი - ღია და დახურული - არსებობს. ღია ტიპი დამახასიათებელია დემოკრატიული საზოგადოებისთვის, დახურული კი - ტრადიციულისათვის, რაც ეფუძნება ეთნიკურობას. სახელმწიფოს იდენტიურობა უნდა უკავშირდებოდეს მოქალაქეობას. ეთნიკურ კულტურას უჭირს ადაპტირება თანამედროვე ინდუსტრიულ ცივილიზაციასთან. მისი ფორმირება ძნელად მიმდინარეობს ფორმაციის ცვლილებების ფონზე. ამიტომ საქართველოში ოფიციალური სამართლის ფონზე კვლავ ცოცხალია ტრადიციული ქცევის (მესისხლეობის, მემკვიდრეობის, სოფლის თემში კონფლიქტების) ნორმები.

იოსებ ფლავიოსის თხზულების - „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი“ – ძველი ქართული თარგმანის რედაქტირება XIX საუკუნეში

იოსებ ფლავიოსის თხზულება „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი“¹, რომელიც მეტად მნიშვნელოვან საისტორიო წყაროს წარმოადგენს, XII ს-ში ითარგმნა ბერძნულიდან ქართულად, მაგრამ არა სრულად, 20 წიგნის მოცულობით, არამედ მხოლოდ თხუთმეტი (I-XV) წიგნი. ეს თარგმანი ორი ხელნაწერით არის მოღწეული: XIII ს-ის A 675-ით² და XVI ს-ის ქუთაისი 10-ით³. მთარგმნელად, გარკვეული წყაროების არასწორად გაგების შედეგად, მიჩნეული იყო იოანე პეტრინი⁴. შევისწავლეთ რა ენობრივი თვალსაზრისით ფლავიოსის თხზულების ძველი ქართული თარგმანი, იმ დასკვნამდე მივდით, რომ ძალზედ გაჭირდება მისი მიკუთვნება პეტრინისათვის: ამ კალკირებული და მეტად ძნელად გასაგები, ბუნდოვანი ტექსტის მთარგმნელი თავისი კვალიფიკაციით შორს დგას პეტრინისაგან; გარდა ამისა, თარგმანი ბევრი ენობრივი მახასიათებლით სხვაობს პეტრინისეული ენისაგან⁵. უფრო სავარაუდოა, რომ მთარგმნელი გელათური სკოლის რიგითი წარმომადგე-

¹ ეს თხზულება XIII ს-ის ხელნაწერ A 675-ში ყოველი წიგნის წინ სხვადასხვანაირად არის დასათაურებული: „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი“, „მოთხრობანი იუდაებრივისა დასაბამსიტყუაობისანი“, „მოთხრობანი იუდაებრივისა სიტყუადასაბამობისანი“, „მოთხრობანი იუდაებრივისა სიტყუა მთავრობისანი“; XVI ს-ის ხელნაწერ ქუთაის 10-ში „წიგნი ჰურისაჲ“ ეწოდება. ჩვენ ქვემოთ მას სიმარტივისათვის წარმოვადგენთ სახელწოდებთ: „იუდეველთა სიძველენი“.

² Описание рукописей Тифлиского церковного музея Карплино-Кахетинского духовенства, составленное Ф.Д. Жордания, книга, 2, №9, Тифлис, 1902, №675.

³ ქუთაისი 1953:63-64.

⁴ ამის შესახებ იხილეთ: კეკელიძე 1957:84; კეკელიძე 1980:286-287. ფლავიოსი 2014:17-18.

⁵ ვრცლად ამის შესახებ იხ.: ფლავიოსი 1987:70-82.

ნელია და იზიარებს ულტრალინოფილური მიმდინარეობის მთარგმნელობით პრინციპებს.

XVI ს-ის ნუსხა ქუთ. 10 გადანერილია XIII ს-ის A 675-დან. ქუთ. 10-ს წინ უძღვის ამ ნუსხის დამკვეთის, აფხაზეთის კათალიკოს ეფთვიმეს მიერ ფლავიოსის თხზულების მაღალი შეფასება. აი, ისიც: „*განძი, თუალი, ბრწყინვალეაჲ, შუენიერებაჲ საყდრისა, მსმენელთათჳს დიდად მარგი, სიქადული და მეცნიერებაჲ მონესეთა და ადამოსითგან დედაჲ ყოვლისაჲ წიგნისა, წმიდაჲ წიგნი ესე, სახელით იოსიპოასი*“ (ქუთ. 10, 1r). სავარაუდოა, რომ ფლავიოსის ნაშრომის ასეთმა მაღალმა შეფასებამ არცთუ მცირე როლი ითამაშა XVI ს-ში ამ დიდი მოცულობის თხზულების ძველი ქართული თარგმანიდან პირის გაკეთების საქმეში.

XVII ს-ში ქართლის მთავარეპისკოპოს იოანეს ინიციატივითა და მონაწილეობით XIII ს-ის A 675 ხელახლა აიკინძა¹. ამ დროს ის უკვე ბოლონაკლული იყო. ეს ნაკლული გვერდები (წ. 15, თ. 7,4-11,3) აღდგენილ იქნა A 675-იდანვე გადანერილი ქუთ. 10-ის მეშვეობით.

ამგვარად, XVI და XVII სს-ში ორი მაღალი რანგის სასულიერო პირი, აფხაზეთის კათალიკოსი ეფთვიმე და ქართლის მთავარეპისკოპოსი იოანე ავლენენ დაინტერესებას იოსებ ფლავიოსის თხზულების ძველი ქართული თარგმანით. ეს ინტერესი კვლავ იჩენს თავს XIX ს-ის 30-40-იან წლებში. ამჯერად სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი, დავით დადიანი იღებს გადაწყვეტილებას XII ს-ის ქართული თარგმანის გადმოწერისა და უთარგმნელად დარჩენილი უკანასკნელი ხუთი წიგნის (XVI-XX) თარგმნის შესახებ. დავით დადიანს განათლება სანკტ-პეტერბურგში ჰქონდა მიღებული, გარკვეული დროის მანძილზე უცხოეთშიც უცხოვრია. მიუხედავად იმ მეტად მძიმე ტვირთისა, რომელიც მას აწვა მხრებზე ჯერ როგორც სამეგრელოს მმართველს (1840-1846 წწ.), შემდეგ - როგორც სამეგრელოს

¹ “*ჩემდა, რამეთუ ესრეთ მრავალსა ადგილსა განერყვნა წიგნი ესე იოსიპოსა უგუნურებით რეცა, ვითარცა მცოდნესა, მკაზმავსა წიგნისა ამისასა. და მე, ქართლისა მთავარეპისკოპოსმან იოანე, სადაცა ვპოე, ახლად გავაკეთი, ვითარცა შეგუანდა*“ (ეს მინაწერი გაკეთებულია A 675 ნუსხაზე). XVII ს-დან ცნობილია ქართლის მთავარეპისკოპოსი იოანე ავალიშვილი (იხ.: ჯანდიერი 1971:337).

მთავარს (1846-1853 წწ.)¹, მან, თავისი ფართო ინტერესების გამოისობით, კვალი დაამჩნია ქართულ ნათარგმნ მწერლობას. ჩვენი წერილის მიზანი სწორედ მისი ღვაწლის წარმოჩენაა ამ მიმართულებით.

XII ს-ში თარგმნილი ამ დიდი მოცულობის ტექსტის როგორც გადმონერა, ასევე ბოლო, უთარგმნელად დარჩენილი ხუთი წიგნის თარგმნა დაევალა დავით დადიანის კარის მღვდელს, დავით ინანიშვილს.

თავის მიერ გადმონერულ, 1836 წ-ით დათარიღებულ ერთ-ერთ ნუსხაზე გაკეთებულ მინაწერში დავით ინანიშვილი გვატყობინებს, რომ მან ტექსტი (იგულისხმება I-XV წიგნი), მართალია, მხოლოდ გადმონერა², მაგრამ მაინც აქვს შიში, რომ გაიკიცხება ვინმეს მიერ, მით უმეტეს, რომ გადმონერისას შესადარებლად გამოიყენა ლათინურიდან თარგმნილი რუსული ტექსტი: „*ნაშრომი ჩემი, თუცაღა გარდმონერითა ითქმების ოდენ, და მისთკსცა ვარ მოშიშ, სრულ იყოს რომელ და არვის-გან საკიცხარ, უმეტეს მისთკს, ვიდრელა ვჰქმენ სამონშო ნათარგმნი რუსულ-ლათინურის ენიდამ³”.*

დავით ინანიშვილის მიერ გადმონერული ტექსტის შესწავლამ ცხადყო, რომ ტექსტი, რომელიც დაცულია XIX ს-ის ხუთ მცირე ფორმატის ხელნაწერში⁴, არ არის უბრალო გადმონაწერი XVI ს-ის ნუსხიდან: ძველი ქართული თარგმანი ქუთ. 10-დან გადმონერის პროცესშივე, როგორც ამას ადასტურებს თვით დავით ინანიშვილი, ნასწორებია ლათინურიდან მომდინარე რუსული თარგმანის მიხედვით⁵. ლათინური თარგმანი, თავის

¹ ამის შესახებ იხ.: მეუნარგია 1939.

² “1834 წელსა, მაისის 1, ვინყე გარდმონერად ქალაქსა შინა ტფილისისასა, მისის განათლებულების მფლობელის, მთავრის მემკვიდრის, დავით ლეონის ძის დადიანისათკს. მზეგრძელმცა არს იგი უკუნისამდე, ამინ და კირიელეისონ“ (S 315, 2rv).

³ S 332, 166rv.

⁴ S 315/319. ეს ტექსტი მალევე გადაიწერა სრული სახით S 372-375-ში. გარდა ამისა, არასრული სახით, რამდენიმე წიგნის მოცულობით, არის XIX ს-ის სხვა ნუსხებშიც.

⁵ S 320, 1r-ზე არსებული მინაწერი ცნობას გვაწვდის ამ რუსული თარგმანის შესახებ: „*იოსიფოს ფლავიოსი, ძუწლსიჭყუაობაი იუდელთა, ლათინურით როსსიულსა ენასა ზედა გარდმოღებული კარის მღვდლის, მიხაილ სამოი-*

მხრივ, ბერძნულიდან არის შესრულებული და ამიტომ გადამწერილისეული ბევრი სწორება აახლოებს XII ს-ის ძველ ქართულ თარგმანს მის ბერძნულ წყაროსთან: სწორდება მცდარი ფორმები, ამა თუ იმ ადგილის აზრი უფრო ნათლად გადმოიცემა, ივსება ნაკლები ადგილები... გადამწერი ასწორებს ძველი თარგმანის მხოლოდ ისეთ შეცდომებს, რომლებიც ზედაპირზე დევს, თვალში საცემია. ამიტომ არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ გადანერის პროცესში იგი სიტყვასიტყვით უდარებდა ძველ ქართულ თარგმანს რუსულ ტექსტს.

დავით ინანიშვილის ასეთი აქტიური ჩარევა ტექსტში მისი გადანერისას არ არის გასაკვირი. ის იყო არა მხოლოდ გადამწერი, არამედ, პირველ რიგში, კვალიფიციური მთარგმნელი. მან რუსულიდან თარგმნა „იუდეველთა სიძველეთა“ უთარგმნელად დარჩენილი ხუთი წიგნი (XVI-XX), ასევე - „იუდეველთა ომი“, „პირისპირ აპკიონისა“ და რიგი ბიზანტიელი მამების მიერ იოსებ ფლავიოსისათვის შეცდომით მიწერილი „მაკაბელთათვის, ანუ მეუფებისათვის გულისხმისყოფათასა“.

სანამ ჩვენი წერილის ძირითად საკითხზე გადავიდოდეთ, კერძოდ, დავით დადიანის მიერ ჩატარებულ ტექსტოლოგიურ სამუშაოზე, მოკლედ შევხებით დავით ინანიშვილის სწორებებს, რომლებიც, პირველ რიგში და უმეტესწილად, საკუთარ სახელებს შეეხო. გადანერის პროცესში მან შენიშნა ძველ ქართულ თარგმანში დაშვებული ზოგი აშკარა შეცდომა, ზოგიც – უზუსტობა და თავს ნება მისცა გაესწორებინა ისინი. სწორედ ამის გამო გამოთქვამს ის ზემოთ წარმოდგენილ მინაწერში შიშს, რომ, შესაძლოა, ვინმეს მიერ გასაკიცხი შეიქნება და ამით ეხმიანება ძველ წმიდა მამებს, რომლებიც თავიანთ წინამორბედთა მიერ შესრულებული თარგმანების სწორებისას თუ ახლიდან თარგმნისას ათას ბოდის იხდიდნენ, რათა არ დაეკნინებინათ დიდი წინაპრების ღვანლი.

წარმოვადგენთ ინანიშვილისეული სწორების რამდენიმე შემთხვევას: ძველ ქართულ თარგმანში მთელი რიგი საკუთარი

ლოვისა. ნაწილი მეექვსე. მეოთხითა დაბეჭუდითა სანკტ-პეტერბურღს, საიმპერატოროსა აკადემიასა შინა ჰსწავლათასა 1818 წელსა, ხოლო ქართულსა ზედა მღუდლის, დავით ინანიშვილისაგან, სამფლობელოსა ჰერეთისასა, ახლოს ხორნაბუჯისა, 1835 წელსა“.

სახელების არაზუსტად გადმოღების მიზეზი იყო მთარგმნელის მიერ ტექსტის არასწორი გაგება – რამდენიმე შემთხვევაში წინა სიტყვის ბოლო თანხმოვანი მიერთებული იყო მომდევნო სახელზე. მაგ.: ნაცვლად „აკკარონისა“ ეწერა „პაკკარონი“ (ნ. 5, თ. 1,22)¹ (ηαη η ηΑκκαρα'νο—V, 87)², ნაცვლად „ოფირას“-ი - „სოფირას“ (ნ. 1, თ. 6,4) (Σαφθα— ηΟφιρσε— I, 147). ეს ფორმები გასწორდა დავით ინანიშვილის მიერ. ასევე გასწორდა დამახინჯებული ფორმა „ფრატი“ (ნ. 1, თ. 15,1) სახელისა, რომელშიც ბერძნულ „ηΙαφρα“ -ს ჩამოცილებული აქვს პირველი ორი ასო - Ια და მიერთებული აქვს მომდევნო τε ნაწილაკი (I, 241). ბერძნული საკუთარი სახელი „კათიარიმიტა“ („Καθιαριμιστα—“ V,50) შუაზე იყო გახლეჩილი და წარმოდგენილი ორი სახელის სახით: „ვირთიგთა და იარიმიგთა“ (ნ. 5, თ. 1,16). დავით ინანიშვილმა აღადგინა ძველ ქართულ თარგმანში ჩავარდნილი საკუთარი სახელი „კამონე“ (ნ. 5, 7,6): „Καμων“ (V, 254).

დავით ინანიშვილი ძველ ქართულ თარგმანში მხოლოდ საკუთარ სახელთა სწორების თვალსაზრისით არ ჩარეულა. ყველგან, სადაც მან რაიმე გაუმართაობა შეაფყო ტექსტს, სცადა მისი გასწორება.

განსაკუთრებით დასაფასებელია დავით ინანიშვილის იმ რიგის სწორებანი, რომლებიც ტექსტის შინაარსობრივ მხარეს ეხება. ასე მაგალითად, ძველი ქართული თარგმანის „ქალნული“ (ნ. 5, თ. 8,6) მან „ქალით“ შეცვალა, რადგან ბერძნულ დედანში საუბარია „ცოლზე“ (τ'σ κιοζρ'σ V, 291). ასევე სცადა დავით ინანიშვილმა ძველი ქართული თარგმანის ზოგი ბუნდოვანი ადგილის გამართვა. მოვიტანთ ერთ მაგალითს: „ყოვლად საჭმელმან შვა საჭმელი ტკბილი მისგან და ყოვლად უტკბოდ მყოფმან“ (ნ. 5, თ. 8,6). აზრი ამ ფრაზისა საკმაოდ გაუგებარია. დავით ინანიშვილმა ასე შეცვალა ის: „ყოვლად მჭამელისაგან გამოვიდა საჭმელი და ყოვლად უტკბოდ მყოფისაგან იშუა ტკბილი“. ეს არის ის გამოცანა, რომელიც სამსონმა

¹ ქართულ მაგალითებს ვიმონუმებთ შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ფლავიოსი 1987 და ფლავიოსი 1988.

² ბერძნული მაგალითები მოგვაქვს შემდეგი გამოცემიდან: Josephus MCMLXI-MCMLXVI. რომაული ციფრით მითითებულია თხზულების წიგნი, არაბულით – პარაგრაფი.

თამნიტელებს უთხრა და რაც გულისხმობს იმას, რომ მკვდარი ლომის მძორზე დაბუდებულმა ფუტკრებმა გააკეთეს ტკბილი თაფლი.

დავით ინანიშვილის მიერ გადმონერილი და რამდენადმე გასწორებული ტექსტი ხელნაწერშივე (S 315/319) საფუძვლიანად არის რედაქტირებული დავით დადიანის მიერ. ჩატარებული სამუშაოს შესახებ დავით დადიანი თვითონ საუბრობს S 315-ის 1v-ზე მიწერილ ანდერძში. მან ასეთი თანმიმდევრობით წარმოადგინა განეული შრომა: *“არა უშურომელად მომიპოვიეს წიგნი ესე: პირველად დედნისა მოძიებით, მეორედ – გარდაწერიითა, მესამედ – დედანზედ შესწორებით, მეოთხედ – რუსულზედ გასწორებით”*. უნდა აღვნიშნოთ, რომ როდესაც იგი ორჯერ ახსენებს „დედანს“, ორი სხვადასხვა ნუსხა აქვს მხედველობაში: XVI ს-ის ქუთ. 10, საიდანაც დავით ინანიშვილმა გადაიწერა ტექსტი, და XIII ს-ის A 675, რომლის მიხედვითაც შემდეგ დავით დადიანმა თვითონ ასწორა ეს გადმონაწერი¹. ეს კარგად მეტყველებს მის პასუხისმგებლობაზე ტექსტისადმი: დავით დადიანმა ინანიშვილისეულ გადმონაწერს ძირითადი წყაროს - A 675-ის - მიხედვით ჩაუტარა რევიზია: ქუთ. 10-ის ზოგიერთი შეცდომა მან A 675-ის მეშვეობით გაასწორა XIX ს-ის გადმონაწერში; გაასწორა, აგრეთვე, ტექსტის გადმონერისას უკვე დავით ინანიშვილის მიერ დაშვებული შეცდომები, შეავსო დაკლებული ადგილები... თითქოს მოსალოდნელი იყო, რომ დავით დადიანი ამ პროცესში XIII ს-ის ხელნაწერში, A 675-ში, დაცულ ძველ ქართულ თარგმანში დაშვებულ შეცდომებს მაქსიმალურად დააფიქსირებდა და გაასწორებდა, მაგრამ ძველი ქართული თარგმანის მთლიანი სწორება ვერ მოხდა იმის გამო, რომ დავით დადიანს წინ არ ედო ბერძნული დედანი და რომც ჰქონოდა ის, ბერძნულის არცოდნის გამო (იგი თვითონ საუბრობს ერთ-ერთ მინაწერში ამის შესახებ) ვერ შეუდარებდა ძველ ქართულ თარგმანს. რაც შეეხება ლათინურიდან

¹ ორი სხვადასხვა ქართული დედნის შესახებ ვასკვნით იმ მინაწერის საფუძველზე, რომელიც დავით დადიანმა გააკეთა S 318, 35r-სა და S 373, 147r-ზე. ერთი ამ დედანთაგანია ქუთ. 10, რომელიც მისი ბიძის, გრიგოლ წერეთლის, ბიბლიოთეკაში ინახებოდა. თუ სად მოიძია დავით დადიანმა A 675, ეს მინაწერებიდან არ ჩანს. არ არის გამორიცხული, რომ ისიც იმავე ბიბლიოთეკაში იყო დაცული.

მომდინარე რუსულ თარგმანს, მართალია, დავით ინანიშვილმაც და დავით დადიანმაც ძველი ქართული თარგმანის გარკვეული შეცდომები გაასწორეს მის მიხედვით, მაგრამ დავით დადიანის დამოკიდებულება რუსული თარგმანისადმი, როგორც ჩანს, არ აძლევდა მას უფლებას ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში სანდო წყაროდ მიეჩნია ის. ეს კიდევ ერთხელ მეტყველებს მის სიფრთხილეზე და სათუთ დამოკიდებულებაზე ძველი ქართული თარგმანის მიმართ. ამის შესახებ დავით დადიანი თვითონვე საუბრობს S 315-ის ზემოთ ნახსენებ ანდერძში და გვაძლევს ამ ორი თარგმანის (ძველი ქართულისა და რუსულის) შემდგენაირ შეფასებას: *“...რაოდენ ძალ-მაქუნდა, ძულს ნათარგმანევს მივაჩემე, ბერძულის მცოდნეთ გამოკითხვით ვსცან, რომ მათ ენაზე ძალიან ახლოს ჩუწნური, ხოლო რუსული ფრიად განსხუავდება ხშირის ნაცუალსახელისა და კულაჲ-მოღებითისა უძალითად მდებარის ლექსების მიერ. იქმნების ვინმე ახალი მეცნიერთაგანი დაინუნო ეს ენაშისებრისა მიერ აღნაქუსი, უხშირესად-რე ძალითად მდებარენი ლექსნი, მაგრა ესე არა ენის უვიცობისა ძლით; დანაკუწთებელსა უცხადეს უქმნია სოფლისათჳს სიაღრე ქართულთა ენათა, რომელ უმერყეოდ და შეურევენელად საბუნებოსა ენასა ზედა გარდამოუთარგმნიეს ელინიებრი დათხზულება და სიტყჳითი-სიტყჳად ატტიკოსს ამას შეუნყვიეს ელინურით ქართულებრ. დ. დადიანი“ (S 315, 1v).*

ამ ანდერძიდან ირკვევა, რომ დავით დადიანს კარგად ჰქონდა დანახული ამ ტექსტის ძველი ქართული თარგმანის სპეციფიკა, ის, რომ მასში იყო ბევრი „ძალითად“ მდებარენი ლექსნი“; ანუ აზრობრივად ამოვარდნილი, კონტექსტისათვის შეუფერებელი სიტყვა, განსხვავებით რუსული თარგმანისაგან, რომელშიც ყველაფერი ცხადია და თავის ადგილზეა („უძალითად მდებარე“). მიუხედავად ამისა, დავით დადიანის აზრით, ძველი ქართული თარგმანი გაცილებით ზუსტად გადმოსცემს ბერძნული ტექსტის ყველა ნიუანსს, უნარჩუნებს მას მის „დათხზულებას“², ანუ მის სტრუქტურას, აღნაგობას, ააშ-

¹ „ძალითი“=ძალად, ძალაუნებურად (დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984, სვეტი 1612).

² „აღნათხზი“=შედგენილი (იქვე, სვ. 70).

კარავებს ქართული ენის სიღრმეს, რის გამოც მოხერხდა დედნის სიტყვასიტყვით გადმოღება. როგორც ვხედავთ, იმას, რაც დღევანდელი ჩვენი შეფასებით კალკირებული და ბუნდოვანი თარგმანია, რომელშიც ძალიან ხშირად პოლისემიური ბერძნული სიტყვის კონტექსტისათვის შეუფერებელი მნიშვნელობა არის გადმოღებული, დავით დადიანი აფასებს როგორც ქართულ ენაზე ბერძნული დედნის უცვლელად და სიღრმისეულად გადმოღების წარმატებულ მცდელობას. გამოჩნდა თვით დავით დადიანის დამოკიდებულება თარგმნის ტექნიკისადმი: უალრესად დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა მან დედნის ზუსტ, უცვლელად გადმოღებას, მისი სინტაქსის შენარჩუნებას და მისატყვებელ ნაკლად ჩაუთვალა თარგმანს მთელი რიგი უზუსტობანი. აქ შეიძლება გავიხსენოთ ეფრემ მცირის ანდერძი, რომელიც მან დაურთო წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველის ლიტურგიკული სიტყვების მის მიერ ხელმეორედ გაკეთებულ თარგმანს: ეფრემი იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა გრიგოლის ნააზრვის ზუსტ, უცვლელად გადმოღებას და ამ გზით დედნისეული სიღრმის შენარჩუნებას, რომ მან მისთვის უდიდესი ავტორიტეტის მქონე ეფთვიმე ათონელის შემდეგაც კი გაბედა ამ სამუშაოს თავიდან შესრულება.

ძველი ქართული თარგმანის ფრიად მაღალი შეფასების მიუხედავად, დავით დადიანი რამდენიმეჯერ იძულებული გამხდარა აქტიურად ჩარეულიყო ტექსტის ამა თუ იმ ნაკითხვაში და მისი ბუნდოვანების გამო შემოეთავაზებინა საკუთარი თარგმანი. მან, რა თქმა უნდა, იცოდა, რომ ამ მოცულობის ტექსტის თარგმნისას მთარგმნელი და გადამწერი უშეცდომონი ვერ იქნებოდნენ. სწორედ ამიტომ კითხულობდა იგი, როგორც ჩანს, ტექსტს ძალიან გულდასმით, საეჭვო ადგილებს რუსულ ტექსტში ამოწმებდა. ამ გზით მოახერხა კიდევ ბევრი შეცდომის გასწორება. მაგ.: ძველი ქართული თარგმანის „არა უცხო-სასა“ (ნ. 1, 9,1) დავით დადიანმა სწორად ჩაანაცვლა საკუთარი სახელით „არიოხოსსა“ (Ἀριόχου I, 173). ნ. 13, თ. 5,4-ში კონტექსტისათვის შეუფერებელი „სამსჭუალი“ (=ლურსმანი) მან „ჯაჭვით“ შეცვალა. ნ. 5, თ. 7,11-ში ძველი თარგმანის გაუგებარი „კვლად მისლვა“, რაც ბერძნული ფიგურალური გამოთქმის „... εἶς χεῖρας ἑλθεῖς“ (V, 268) კალკირებული თარგმანია

და „შებრძოლებას“ ნიშნავს, S 316-ში დავით დადიანის მიერ გადახაზულია და ზემოდან აქვს გადაწერილი: „ბრძოლად მის-
 ლვა“. ასევე გაასწორა დავით დადიანმა ნ. 2, თ. 3,1-ში გაუგებარ-
 ი ფრაზა: „ფერჯთა შინა ჟამსა მიიმართეს“. აქაც ბერძნული
 ფიგურალური გამოთქმის „...Τὸν ἔν ποστὺν ἰπαρβαλέσθαι“ (II, 20)
 კალკირებული თარგმანი გვაქვს. დავით დადიანმა ეს ადგი-
 ლიც გაასწორა შემდეგნაირად: „...და არა განტევებად ჰელთა
 შინასა ჟამსა“, ანუ, არ სურდა ხელიდან გაეშვა ხელსაყრელი
 მომენტიო. მართალია, ასეთ ადგილებს დავით დადიანი რუსულ
 თარგმანზე დაყრდნობით ასწორებდა, მაგრამ ასწორებდა იმის
 გამო, რომ ძველი ქართული თარგმანის გაუგებარ ადგილებს
 გადააწყდებოდა ხოლმე და არა იმიტომ, რომ ქართულ ტექსტს
 რუსულ თარგმანს სიტყვასიტყვით უდარებდა. მსგავსი ბერძ-
 ნული ფიგურალური გამოთქმები კალკირებულად და გაუ-
 გებრად კიდევ არაერთხელ არის გადმოღებული ძველ ქართულ
 თარგმანში¹, მაგრამ მათ არ ეხება არც დავით ინანიშვილი და
 არც დავით დადიანი. ძველი ქართული თარგმანის თანმიმდე-
 ვრული სწორება ამ თვალსაზრისით ძალიან ძნელი იქნებოდა,
 რადგან ეს თარგმანი თავიდან ბოლომდე კალკირების მეთო-
 დით არის შესრულებული: მასში არის არა მხოლოდ ფრაზეო-
 ლოგიური და ლექსიკური კალკები, არამედ მორფოლოგიური
 და სინტაქსურიც. ასეთი სწორება, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ,
 არც იყო დავით დადიანის მიზანი: მან S 315-ზე დართულ თავის
 ანდერძში გარკვევით თქვა, რომ, შესაძლოა, ვინმე მომდევნო
 ხანის მეცნიერმა დაინუნოს ეს თარგმანი სწორედ მისი სიტყ-
 ვასიტყვით გადმოღების გამოო, მაგრამ თვითონ ამ თარგმანს
 ამავე მიზეზით გადაჭარბებულადაც კი აქებდა.

არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც დავით დადიანი ხელნა-
 წერში არ შლის გაუგებარ წაკითხვებს, თუმცა აფიქსირებს მათ
 და უკეთებს კომენტარს. მაგ.: ნ. 14, თ. 12,3-ში არის წინადადე-
 ბა, რომელიც მკითხველს აფიქრებინებს, რომ მზეც კი მჭმუნ-
 ვარედ შესცქეროდა კეისრის მიერ ჩადენილ სისაძაგლეებს: „...
 რომლისათჳს და მზისაცა უკუნქცევასა ვჰგონებთ, რომელმან
 და თჳთცა მჭმუნვარებით დახედნა კესარისა საძაგელებასა

¹ იხ.: ფლავიოსი 1987:65-69.

ზედა“. დავით დადიანი ასეთ კომენტარს უკეთებს ამ ადგილს: „კესარ რომ ღალატით მოკლეს, ის იყო ღმერთათაგან საძაგელიო“, ანუ განმარტავს, რომ სისაძაგლე იყო კეისრის ღალატით მკვლელობა. ასევე, სწორად განმარტა დავით დადიანმა, რომ წ. 12, თ. 10,6-ში ბერძნული τῆς Ἰβηρίας-ის (XII, 414) ქვეშ იგულისხმებოდა არა ძველ ქართულ თარგმანში წარმოდგენილი „ქართლი“, არამედ ესპანეთი¹: ფლავიოსის თხზულების ამ ადგილის შესატყვის ბიბლიურ მონაკვეთში (I მაკაბ. 8,3) საუბარია რომაელების მიერ ესპანეთის დამორჩილებაზე.

ტექსტის უფრო სიღრმისეულ გაგებას ისახავს მიზნად დავით დადიანის მინაწერი წ. 14, თ. 3,2-თან: მან დააზუსტა ძველი ქართული თარგმანის „უვაქილებდეს“ სიტყვა, სინონიმი მოუძებნა მას: „ესე იგი უხუაიშნებდეს“. დავით დადიანს სურდა მკითხველისათვის განემარტა, რომ ამ ადგილას საუბარია მხარის დაჭერაზე, პოზიციის გაზიარებაზე (συσήγοισι XIV, 43; συσίγρα=თანამოაზრეობა, თანამონაწილეობა) და არა სასამართლოში ვინმესთვის ვეჭილობის განწევაზე.

ბერძნული დედნის „Ἐβραϊσῖ“ (X, 194) ფორმას დ. დადიანი ასეთ კომენტარს უკეთებს: „ქართულს დედანში „ვარვაროზთა“ ეწერა, მაგრამ მე „ევრაელთა“ დავსწერე, როგორც რუსულში ეწერა (S 318, 45v). ამ საკითხზე დავით დადიანზე ადრე დავით ინანიშვილიც დაფიქრებულა: მან გადმოწერისას „ვარვაროზთა“ „ევრაელთა“-თი შეცვალა; როგორც ჩანს, „ვარვაროზთა“ ტექსტის გადამწერმა და მისმა რედაქტორმა არა მხოლოდ იმიტომ შეცვალეს, რომ რუსულ თარგმანში „ევრაელთა“ იყო, არამედ იმიტომ, რომ მათთვის „ევრაელთა“ ნაკითხვა უფრო მისაღები აღმოჩნდა.

ბერძნული დედნის Μάρκου Τυλλίου Κικέρων (XIV, 66) ძველ ქართულ თარგმანში გადმოსულია როგორც „მარკოის ტულიო

¹ „ლიშპანიად ვკონებ, რომელ ივერია, ხოლო მთარგმნელსა ვსწამობ ორთა ამათ ივერიის განურკუჭლობასა: ქართლისასა - ლიშპანიათაგან; არამედ ნამდვლ ივერია, აქა თარგმნილი ქართლად, ყოვლად ტყუილი არს, ლიშპანიად იგულხმე. დავით დადიანი“ (S 318, 210r). ეს მინაწერი ოდნავ შეცვლილი, მაგრამ იგივე შინაარსის, გადავიდა ამ ტექსტის სხვა ნუსხაშიც, S 373-ის 240 r-ზე: „ლიშპანიად ვკონებ, ხოლო მთარგმნელს ვერ განურკუჭვია ქართლი და ლიშპანია, რალამც ძუწლნი ორსავეს ივერიად უწოდდენ, ხოლო აქ ლიშპანიად იგულხმე. დავით“.

კიკერონისასა“ (წ. 14, თ. 4,3). დ. დადიანმა ჩათვალა, რომ „კიკერონ“ ფორმას განმარტება სჭირდებოდა ქართველი მკითხველისათვის და მინაწერი გაუკეთა: „ციცერონს იტყჳს, დავით“.

იქ, სადაც დავით დადიანს არ შეეძლო ვრცელი კომენტარის გაკეთება და ამა თუ იმ ადგილის ბოლომდე განმარტება, ის რუსული ტექსტის უფრო გარკვეულ ჩვენებაზე მიუთითებს მკითხველს. მაგ.: დავით დადიანისათვის, როგორც ჩანს, გაურკვეველი იყო, თუ რა პერიოდს გულისხმობდა „ოქტომბრის კალანდა“ (=თვის პირველი რიცხვი)¹ და ძვ. ქართული თარგმანის მისთვის გაუგებარ ორ მონაკვეთს: უწინარეს ათორმეტთა ოკტომვრიოისა კალანდათასა“ (წ. 14, თ. 10,13) და „უწინარეს ათსამმეტთა ოკტომვრიოის კალანდათასა“ (წ. 14, თ. 10,16), გაუკეთა ასეთი მინაწერები: „რუსულში ათურამეტი სეკნემბერი სწერია“ და „რუსულში ათცხრამეტი სეკნემბერი სწერია“. ბერძნული დედნის ἑκατὸν καὶ εἰκοσιεπτά (XI, 186) (=127) მცდარად არის წარმოდგენილი ძველ ქართულ თარგმანში: „ათთა ასთა და ოცდაშუკდთა“ (წ. 11, თ., 6,1). ამ ადგილას საუბარია სასატრაპოთა რაოდენობაზე და ამ არარეალურმა ციფრმა (1027), რა თქმა უნდა, მიიპყრო ჯერ კიდევ დავით ინანიშვილის ყურადღება. მან რუსული თარგმანის მიხედვით გაასწორა ეს ადგილი „ათთა ორთა და ასთა“. დავით დადიანმა კი ასეთი მინაწერი გაუკეთა ამ ადგილს: „რუსულში ას ოცი სწერია“ (S 318, 98v), მაგრამ უპირატესობა მაინც ძველ ქართულ თარგმანს მიანიჭა: იგი სწორად მიხვდა, რომ იქ პირველი „ათთა“ იყო ზედმეტი, ამოიღო ის და ინანიშვილის გასწორებულ ვარიანტს ზემოდან გადაანწერა: „ასთა და ოცდაშუკდთა“.

დავით დადიანი კიდევ არაერთხელ ჩაერია ძველ ქართულ თარგმანში. ყველა ასეთი ადგილის განხილვა აქ შეუძლებელია: S 315/319-ის ტექსტი ძალიან ბევრ ადგილას არის გადახაზული და ნასწორები მის მიერ. როგორც ვხედავთ, ის სწორებები, რომლებიც საკმაოდ დასჭირდა ძველ ქართულ თარგმანს და რომლებიც შეიტანეს მასში დავით ინანიშვილმა და დავით დადიანმა, ბოლომდე ვერ ესადაგება იმ მაღალ შეფასებას, რომელსაც აძლევს დავით დადიანი ენობრივი თვალსაზრისით ძველ ქართულ

¹ ამ საკითხზე ვრცელი განმარტება იხ.: Josephus MCMLXVI:228,234.

თარგმანს S 315-ის ზემოთ მოტანილ მინაწერში. ამ შეფასების განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ფაქტორი, ვფიქრობთ, იყო ის, რომ მთარგმნელად იოანე პეტრინი ივარაუდებოდა, რომლის ავტორიტეტიც დავით დადიანისათვის ძალიან მაღალი და შეუვალა იქნებოდა. გარდა ამისა, დავით დადიანის მიერ ძველი თარგმანის შეფასებაში ჩანს დიდი მონივნება წინაპართა ნაამაგარის მიმართ და ამ დამოკიდებულების გამოხატვის სურვილი, რაც ასე ორგანული იყო მთელი ძველი ქართული მწერლობისათვის.

იმ სამუშაოს, რომელიც შესრულდა ძველი ქართული თარგმანის XIX ს-ში გადმოწერისა და სწორებისას, ასე აფასებს XIII ს-ის ხელნაწერ A 675-ის ბოლოს, აღდგენილ ნაწილში (300v), დავით დადიანი: *„ქრისტე ღმერთო, დიდება ღმერთსა, სრულმყოფელსა ყოველთასა. უზარმაზარი ნიგნი ესე ძლივ და ჭირში შევასწორეთ გადაწერილზე და სრულ-ვყავით 1840-ს, თებერვარის 22-ს, ზუგდიდს. ამინ და კირილეისონ...“*. არის კიდევ ორი მინაწერი, რომლებიც უფრო ზუსტად გადმოგვცემენ ამ სამუშაოს შემსრულებელთა აზრს თავიანთი ნამუშავევის შესახებ: *„გასწორებულია და გამართული ბრწყინვალედ და მუშნიერად და ნუვინ მწერალი იკადრებთ შეცულასა ლექსთა, გინა ასოთასა“ (S 372, 210r); „გამართულია დედანზედ ელუარედ“ (S 372, 243r).*

ვფიქრობთ, ჩვენც გვაქვს საფუძველი საკმაოდ მაღალი შეფასება მივცეთ დავით დადიანისა და დავით ინანიშვილის მიერ შესრულებულ სამუშაოს: XIX ს-ის ნუსხებში დაცული იოსებ ფლავიოსის თხზულების, „იუდეველთა სიძველეთა“ ძველი ქართული თარგმანი (I-XV წიგნები) ამ ორი ადამიანის მიერ დიდი გულისყურით ჩატარებული შრომის შედეგად კიდევ უფრო დაუახლოვდა ბერძნულ დედანს; შეცდომების დაფიქსირება ძველ ქართულ თარგმანში, მათი გასწორება, ამ სწორებების დასაბუთებისათვის გაკეთებული შენიშვნები, - დღევანდელი გამოცემული ტექსტებისათვის დართული კრიტიკული აპარატის წინა საფეხურია.

დავით დადიანმა XIX ს-ში ღირსეულად გააგრძელა ტექსტზე მუშაობის ის ტრადიცია, რომელსაც XI-XII საუკუნეებში ჩაუყარეს საფუძველი დიდმა ათონელმა მამებმა.

გამოყენებული სამეცნიერო ლიტერატურა

1. კეკელიძე 1957 - კეკელიძე კ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, საქ. მეცნ. აკად. გამომც., თბილისი, 1957.
2. კეკელიძე 1980 - კეკელიძე კ., ძვ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1980.
3. მეუნარგია 1939 - მეუნარგია ი., სამეგრელო დავით დადიანის დროს, თბილისი, 1939.
4. ფლავიოსი 1987 - იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი, ტ. I, ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა დაურთო ნინო მელიქიშვილმა. თბილისი, „მეცნიერება“, 1987.
5. ფლავიოსი 1988 - იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი, ტ. II, ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საკუთარ სახელთა საძიებელი დაურთო ნინო მელიქიშვილმა. თბილისი, „მეცნიერება“, 1988.
6. ფლავიოსი 2014 - იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი, ტ. III, ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა ლექსიკონი და საკუთარ სახელთა საძიებელი დაურთო ნინო მელიქიშვილმა. თბილისი, 2014.
7. ქუთაისი 1953 - ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. 1, თბილისი, 1953, გვ. 63-64.
8. ჯანდიერი 1971 - ჯანდიერი გ., XVII ს-ის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის - ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი - მრავალთავი, ფილოლ.-ისტ. ძიებანი, I, თბილისი, 1971.
9. S 315/319 - ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების S კოლექციისა, ტ. I, თბილისი, 1959, გვ. 376-381.
10. S 332 - ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების S კოლექციისა, ტ. I, თბილისი, 1959, გვ. 387.
11. **Josephus MCMLXI- MCMLXVI** - Josephus, with an English translation by **H. ST. J. Thackeray, M. A. Ralph Marcus, PHD., Louis**

- Feldman**, in nine volumes, *Jewish Antiquities*, vol. IV-IX, London, Harvard University Press, MCMLXVI; vol. VI.
12. *Жордания 1902 - Описание рукописей Тбилисского церковного музея Карглино-Кахетинского духовенства, составленное Ф, Д. Жордания книга 2, №9, Тифлис, 1902, № 675.*

Nino Melikishvili

The editing of the Old Georgian translation of Flavius Josephus’ “Jewish Antiquities” in the 19th century

Summary

The present article discusses the issue of the old translation of the “Jewish Antiquities”. In the 1st c. AD, the Jewish historian Josephus composed 20 books in Greek, but only the books I-XV were translated into Georgian in the 12th century (This part together with an apparatus criticus was published in 1987-1988 in two volumes). As for the books XVI-XX, they were translated on the initiative of the last prince of Samegrelo David Dadiani in the 19th century by David Inanishvili, the priest of Prince Dadiani’s court (This part together with an apparatus criticus was published in 2014). David Inanishvili also copied the Old Georgian translation from a manuscript of the 16th century and edited it on the basis of its Russian translation, based in turn on a Latin which follows the Greek original with great precision. Later on, David Dadiani, relying on the Russian translation, also joined in this work and edited and corrected the Old Georgian translation. The necessity of a correction was resulted from the fact that the translation had been executed by a certain unknown, ordinary translator of the Petritsoni (Gelati) school who was a follower of the ultrahellenophile principles of translation, due to which there were often cases of imprecision and passages that were hard to comprehend. Thanks to David Dadiani and David Inanishvili’s qualified involvement, many of such cases were corrected and got closer to the Greek original. So, this is a new leaf in the biography of David Dadiani, a highly-educated public man. His work shows him as a qualified expert in textual studies who continues a tradition which was founded by the great Athonite Fathers in the 11th-12th centuries.

უგარიტული ენის ზოგიერთი მახასიათებლის შესახებ

წინამდებარე სტატია ეხება სემიტურ ენათა ოჯახის ჩრდილო-დასავლური შტოს II ათასწლეულის ენათა ჯგუფის ერთ-ერთი მკვდარი ენის, კერძოდ, უგარიტულის ზოგიერთი საინტერესო მახასიათებლის აღნიშვნას, რის გამოც იგი იმსახურებს სემიტოლოგ-ენათმეცნიერთა საგანგებო ყურადღებას. უგარიტული ამორეულსა და ებლაურთან ერთად ლინგვისტურ მსგავსებას ამჟღავნებს ებრაულ, არამეულ და ფინიკიურ ენებთან, რომლებთანაც იგი ერთიანდება სემიტურ ენათა ოჯახის ჩრდილო-დასავლურ შტოში (მეფარიშვილი, 2008, 9). ამასთანავე, უგარიტული ჩამოთვლილ მონათესავე ენათაგან განსხვავებულ ნიშნებსაც ატარებს. სწორედ ამ თვალსაზრისითაა იგი ჩვენთვის საინტერესო.

უგარიტულის ენობრივი მასალა სამეცნიერო სემიტოლოგიურ მიმოქცევაში სხვა კლასიკური სემიტური ენებისაგან (ებრაული, არამეული, აქადური, არაბული, ეთიოპური, საბეური და სხვ.) განსხვავებით, გაცილებით გვიან შემოდის. 1929 წ. დამასკოს მახლობლად, რას-შამრაში, ხმელთაშუა ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, სადაც ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულში ქალაქი-სახელმწიფო უგარიტი მდებარეობდა, არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა დიდი რაოდენობის თიხის ფირფიტები ტექსტებით, რომლებიც მანამდე უცნობი სოლისებრი ნიშნებით იყო შესრულებული. მასალა გაიშიფრა მე-20 ს.-ის 30-იან წლებში ჰანს ბაუერის, პოლ დორმისა და შარლ ვიროლოს მიერ. დადგინდა, რომ ტექსტების უმრავლესობა მითოლოგიური შინაარსისა იყო და განეკუთვნებოდა ძვ. წელთაღრიცხვის XV-XIII საუკუნეებს (Гранде, 1972, 22). აღმოჩენილი უგარიტული ტექსტების უმრავლესობა მე-14 საუკუნით თარიღდება.

წინამდებარე სტატიის მთავარი პათოსი მდგომარეობს იმაში, რომ უგარიტული ენის შესწავლა სხვადასხვა ენობრივ დონეზე მეტად საინტერესო და საყურადღებოა როგორც შედარებით-ისტორიული სემიტოლოგიური ხასიათის კვ-

ლევებში, ასევე ზოგადტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც, განსაკუთრებით, სხვადასხვა ლინგვისტური პრობლემატიკის დიაქრონიულ ქრილში დამუშავებისას. სტატიამი ყურადღებას გავამახვილებთ ორ ასპექტზე, კერძოდ, უგარიტულში გამოყენებულ დამწერლობის ტიპსა და უგარიტული ფონოლოგიური სისტემის ცალკეულ მახასიათებლებზე, რომლებიც საინტერესო დასკვნების საფუძველს იძლევა.

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია წერიტი სისტემა, რომლითაც ჩანერილია უგარიტული ტექსტები, ისინი განეკუთვნება ძვ. ნელთალრიცხვის მე-15-13 საუკუნეებს. უგარიტული დამწერლობა ფორმით სოლისებრი, ხოლო შინაარსით დასავლურსემიტური კონსონანტური ტიპისაა. იგი შეიცავს 29 ლურსმულ ნიშან-სიმბოლოს 27 თანხმოვანი ფონემისათვის, ამასთან, სამი ნიშანი მარცვლოვანია და წარმოადგენს მაგარი შემართვისა და ა, ი, უ ხმოვნების კომბინაციას. ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ უგარიტული კონსონანტური დამწერლობა 4-5 საუკუნით უსწრებს ფინიკიურ, ქანაანურ და არამეულ კონსონანტურ წერიტ სისტემებს, რომლებიც სამართლიანად მიიჩნევა სრულყოფილი ანბანური ბერძნული დამწერლობის პროტოტიპად ანუ წყარო-სისტემად.

ზოგადად უნდა აღინიშნოს, რომ შინაარსის პლანის გათვალისწინებით დამწერლობები ორ ჯგუფს ქმნიან: იდეოგრაფიულსა და ფონოგრაფიულს. ამ უკანასკნელში აღმნიშვნელი უკავშირდება ბგერითი შემადგენლობის მქონე ენობრივ ერთეულს: სიტყვას, მარცვალს ან ბგერას (გამყრელიძე და სხვ., 2003, 494). რაც უფრო მცირე ენობრივ ერთეულს შეადგენს აღსანიშნი, მით უფრო მარტივი, ზუსტი და ეფექტურია წერიტი სისტემა. ამიტომაც დამწერლობათა ტიპოლოგიაში სწორედ ანბანური სისტემები წარმოადგენს წერის უმაღლეს საფეხურს. ამ თვალსაზრისით სემიტური მოდემის ხალხებს კაცობრიობის კულტურული განვითარების ისტორიაში უდიდესი წვლილი მიუძღვით, ვინაიდან მათ დაუდეს დასაბამი ანბანური დამწერლობის ქვესახეობას ე.წ. კონსონანტურ დამწერლობას, სადაც გრაფემები აღნიშნავს თანხმოვან ფონემებს. სრულყოფილი, თანმიმდევრული ანბანური დამწერლობის ჩამოყალიბება, სადაც გრაფემები შეესაბამება ფონემებს, როგორც თანხმოვნებს, ასევე ხმოვნებს, ბერძნულის დამსახურებაა. ამ უკანასკნელმა

გამოიყენა რა სემიტური შერეული კონსონანტურ-სილაბური (პარადიგმატურად კონსონანტური, ხოლო სინტაგმატურად სილაბური) ტიპის დამწერლობა პროტოტიპულ წყარო-სისტემად, გარდაქმნა იგი საკუთრივ ანბანურ დამწერლობად როგორც სინტაგმატურად, ასევე პარადიგმატულად, რითაც საფუძველი ჩაუყარა დღემდე გავრცელებულ სრულყოფილ ეროვნულ ანბანურ წერით სისტემებს. ცნობილია ჩრდილო-დასავლურსემიტური დამწერლობის სამი ქვეტიპი: ფინიკიური, ქანაანური და არამეული, რომლებიც შეიცავეს 22 გრაფიკულ ნიშან-სიმბოლოს (გამყრელიძე, 1989, 28-36). ფინიკიური დამწერლობის უძველესი ნიმუშები თარიღდება II და I ათასწლეულების მიჯნით, კერძოდ, მე-11 ს.-ის ბოლო წლებით და წარმოადგენს ბიბლოსის მეფე ახირამის საფლავის ქვაზე წარწერას. ძველებრაული ენის უძველესი ნიმუში – გეზერის კალენდარი – შესრულებულია ქანაანური ქვეტიპით და თარიღდება მე-10 ს.-ით, ხოლო არამეული სახეობით შესრულებული უძველესი ნიმუშები მე-9-8 საუკუნეებს განეკუთვნება. სემიტური კონსონანტური დამწერლობის მეოთხე სახეობა, რომელიც 29 გრაფემას შეიცავეს და ცნობილია სამხრეთსემიტური ქვეტიპის სახელით, ასევე I ათასწლეულის I ნახევარს განეკუთვნება. თუ ზემოთქმულს შევაჯამებთ, შეიძლება აღინიშნოს, რომ ფორმით სოლისებრი, მაგრამ შინაარსით კონსონანტური ტიპის უგარიტული დამწერლობა სწორედაც რომ პირველი ნიმუშია კვაზიანბანურ წერით სისტემათა ტიპოლოგიაში, რადგან იგი გამოიყენებოდა II ათასწლეულის შუა ხანებში და რამდენიმე საუკუნით უსწრებდა წინ დასავლურსემიტური კონსონანტური დამწერლობების სხვა ქვეტიპებს (მეფარიშვილი, 2008, 20-21).

მეორე ასპექტი, რომელზეც ყურადღებას გავამახვილებთ, არის უგარიტული ენის ფონოლოგიური სისტემა. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს უგარიტული ფონოლოგიური სისტემის კონსერვატიული ხასიათი. იგი საგრძნობლად უფრო ახლოსაა ფუძენასთან, ვიდრე ახლომონათესავე ებრაული ან არამეული. ამ უკანასკნელთაგან განსხვავებით, უგარიტულში შენარჩუნებულია ველარულ ნაპრალოვანთა წყვილეული მარკირებული მჟღერი ღ-ს ჩათვლით ფონემის სტატუსით, აგრეთვე ინტერდენტალურ სიბილანტთა ტრიადა. ებრაულისა და არამეულისგან განსხვავებით, უგარიტულში ცვლილება არ განუცდია

'ანის ყრუ კორელატ **h**-ს და სხვ. უგარიტულის ვოკალიზმი პროტო-სემიტურის მსგავსად მწირია, ხოლო კონსონანტიზმი კი – მდიდარი. ამ მხრივ უგარიტული საგრძნობლად განსხვავდება დანარჩენი ჩრდილო-დასავლურსემიტური ენებისგან, პირველ რიგში – ებრაულისა და არამეულისაგან. აღნიშნული დასკვნის მართებულობაში დასარწმუნებლად საჭიროა, მოკლედ დავახასიათოთ სემიტური ფონოლოგიური სისტემა. მას ახასიათებს უაღრესად მდიდარი კონსონანტიზმი მრავალრიცხოვანი საარტიკულაციო რიგებით, განსხვავებით ვოკალთა სისტემისაგან, რომელიც მეტად მწირია. სემიტური კონსონანტიზმი ხასიათდება წინა, შუა და უკანაენისმიერთა სოლიდური რაოდენობით. აქ წარმოდგენილია შემდეგი საარტიკულაციო რიგები: ბილაბიალური **bp**, დენტალური **dt**, ინტერდენტალური **dt**, ალვეოლარული **zs**, პრეპალატალური **ʃ**, ველარული **gk**, უვულარული **q**, ფარინგალური **ʕ** და ლარინგალური **ʔ**. ამას ემატება ორი აპროქსიმანტი: ბილაბიალური **w** და პალატალური **y**, აგრეთვე ოთხი სონორი ფონემა: **rlmn**, ასევე უნდა ვახსენოთ დამატებითი ლატერალური კოარტიკულაციის მქონე ორი სპეციფიკური სისინა ყრუ სიბილანტი **ʃ** და **ʒ**. ფონოლოგიურ სისტემაში ოპოზიცია იქმნება მჟღერობა : სიყრუე : გლოტალიზებულობის ნიშნით. ამასთანავე, აღნიშნული ოპოზიციები იქმნება როგორც ხშულთა სამეულეებში (მაგ., **d : t : ʔ**, **g : k : q**), ასევე ნაპრალოვნებში (მაგ., **z : s : ʃ**, **ʔ : ʔ : ʔ**). განსაკუთრებით თვალშისაცემია როგორც უკანაენისმიერ (გუტურალურ) [**g k q ʒ ʔ ʕ ʔ**], ისე სიბილანტურ [**dt ʔ z s ʃ ʒ ʔ**] ფონემათა სიმრავლე და ფონეტიკური მრავალფეროვნება. კერძოდ, ცხრა ფონემისაგან შემდგარი სიბილანტთა რთული ქვესისტემა მოიცავს ინტერდენტალურ (**dt**), ალვეოლარულ (**zs**), პრეპალატალურ (**ʃ**) და ლატერალურ (**ʒ**) სიბილანტურ რიგებს; ხოლო ექვსი ფონემისგან შედგენილი უკანაენისმიერ წყვილელთა ქვესისტემა კი წარმოდგენილია ველარული (**g**), ფარინგალური (**ʕ**) და ლარინგალური (**ʔ**) რიგებით. სემიტური ენებისათვის დამახასიათებელია ე.წ. „ემფატიკური“ თანხმოვნები, რომლებიც პროტოსემიტურ დონეზე უნდა აღდგეს როგორც გლოტალიზებულები. რაც შეეხება ვოკალთა ქვესისტემას, იგი სემიტურ კონსონანტიზმთან შედარებით ბევრად ღარიბია, რადგან ფუნქციონალური თვალსაზრისით ერთგვარად შეზ-

ლუდულია, ვინაიდან ძირის სემანტიკას არ განსაზღვრავს.

მოკლედ შევეხოთ უკანაენისმიერ წყვილულთა ქვესისტემასა და ინტერდენტალურ სიბილანტთა ტრიადას, რომელთაც ახლომონათესავე ებრაულსა და არამეულში, აგრეთვე აქადურში საგრძნობი ცვლილებები განიცადეს, ხოლო უგარიტულში კი მსგავს მოვლენას ადგილი არ ჰქონია. ამის გამო უგარიტულის ფონოლოგიური სისტემა უფრო მეტად ემსგავსება არაბულსა და სამხრეთარაბულს, ისევე როგორც პროტო-სისტემას და მას ერთგვარად შუალედური პოზიცია უკავია სამხრეთსემიტურსა და ჩრდილო-დასავლურ, აგრეთვე აღმოსავლეთსემიტურ შტოებს შორის, რადგან თითოეული მათგანის ნიშან-თვისებებს ატარებს. ასე მაგალითად, ებრაულისა და არამეულის, აგრეთვე აქადურის მსგავსად, უგარიტულში უცვლელი სახითაა წარმოდგენილი პროტოსემიტურ ხშულ სამეულთა კლასი, რომელიც სამხრეთსემიტურ შტოში ტრანსფორმირებულია, უგარიტული ებრაულს, არამეულსა და აქადურს ემსგავსება აპროქსიმანტების, აგრეთვე პრეპალატალური და ლატერალური სიბილანტების შესატყვისების გადმოცემის თვალსაზრისითაც და სხვ.

პროტოსემიტურში აღდგება უკანაენისმიერთა წყვილულების ქვესისტემა, სადაც დაპირისპირება იქმნება მჟღერობა: სიყრუის საფუძველზე. აქ წარმოდგენილია სამი სართიკულაციო რიგი: ველარული ($\text{ḡ } \text{ḥ}$), ფარინგალური ($\text{ } \text{ḥ}$) და ლარინგალური ($\text{' } \text{h}$). მათგან ფუნქციონალურად ყველაზე მდგრადია არამარკირებული ლარინგალური რიგი, ქვესისტემაში უკიდურესად მარკირებულ ფონემად კი მჟღერი ველარული ḡ გვევლინება. პროტოსემიტურთან სხვადასხვა ტრანსფორმირებული სისტემების შედარებისას იკვეთება შემდეგი ზოგადი ხასიათის დასკვნა: ყველაზე დიდ მსგავსებას (ანუ იდენტურობას) პროტოსისტემასთან ამჟღავნებენ ჩრდილოარაბული და სამხრეთარაბური შტოები, აგრეთვე ჩრდილო-დასავლურსემიტურიდან უგარიტული ენა, ხოლო ყველაზე მეტად ტრანსფორმირებულია აქადური, სადაც ექვსი უკანაენისმიერიდან შემორჩენილია წყვილულთა ქვესისტემის ორი წარმომადგენელი, კერძოდ, მჟღერი ლარინგალი ' და ყრუ ველარული ḡ . ჩრდილო-დასავლურსემიტურში უკანაენისმიერ წყვილულთა სისტემამ ცვლილებები განიცადა, ებრაულსა და

არამეულში ერთმანეთს შეერწყა ორი სემიტური ყრუ ფონემა, ფარინგალური **ħ** და ველარული **ħ**. გარდა ამისა, მჟღერი ველარული **ğ** გადავიდა მჟღერ ფარინგალურ აინში (**ğ > ʕ**), შედეგად, ებრაულსა და არამეულ ტრანსფორმირებულ სისტემებში ორ-ორი ცარიელი უჯრედია. ამ ენათაგან განსხვავებულ სურათს ამჟღავნებს უგარიტული, სადაც სემიტური სისტემისათვის უკიდურესად მარკირებული მჟღერი ველარული **ğ-ც** კი დასტურდება თავდაპირველი ფონეტიკური მნიშვნელობით. აქვე დავძენთ, რომ ებრაულსა და არამეულში **ğ** ბგერა მოიპოვება, თუმცა არა ფონემის, არამედ ალოფონის სახით, როგორც ხშული **g-ს** პოზიციური ვარიანტი, ამ ენებში მოქმედი წესის თანახმად, ინტერვოკალურ პოზიციაში ხშული **g** განიცდის სპირანტიზაციას (ნერეთელი, 2001, 138).

მოკლედ შევხვით კიდევ ერთ რიგს, კერძოდ, ინტერდენტალურ სიბილანტთა ტრიადას, რომელსაც უგარიტულში ებრაულისა და არამეულისაგან განსხვავებით, არსებითი ხასიათის ცვლილებები არ განუცდია. როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, სემიტურ ფონოლოგიურ სისტემაში თვალშისაცემია სიბილანტურ [**d t ʔ z s ʃ š ʒ**] ფონემათა სიმრავლე და ფონეტიკური მრავალფეროვნება. კერძოდ, ცხრა ფონემისაგან შემდგარი სიბილანტთა რთული ქვესისტემა მოიცავს ინტერდენტალურ, ალვეოლარულ, პრეპალატალურ და ლატერალურ სიბილანტურ რიგებს. სისტემაში ფუნქციონალურად ყველაზე სტაბილური და შესაბამისად არამარკირებულია მარტივ ალვეოლარულ სიბილანტთა სამეული და პრეპალატალური შიშინა **ʔ**, რომლებშიც ტრანსფორმირდებოდა სხვა გამარტივებული სიბილანტური რიგები, კერძოდ, მარკირებული ინტერდენტალური და უკიდურესად მარკირებული ლატერალურ სიბილანტთა რიგები. ამიტომაც, ტრანსფორმირებულ სისტემებში 9 ფონემის ნაცვლად წარმოდგენილია სიბილანტურ ფონემათა შედარებით მცირე რაოდენობა. პროტოსისტემისა და ცალკეული რეალიზებული სისტემების შედარებისას ირკვევა, რომ ყველაზე დიდ მსგავსებას წყარო-სისტემასთან ამჟღავნებს სამხრეთარაბული (შენარჩუნებულია ცხრავე ფონემა მცირეოდენი მოდიფიკაციით) და ჩრდილოარაბული (აქ გარკვეული მოდიფიცირებით შენარჩუნებულია 8 ფონემა, ძირითადი ცვლილებები შეეხო ლატერალურ სიბილანტებს). სამხრეთარაბულისა

და ჩრდილოარაბულის შემდეგ ყველაზე დიდ მსგავსებას პროტოსემიტურთან სწორედ უგარიტული ამჟღავნებს, აქ წარმოდგენილია 7 ფონემა, არსებითი ხასიათის ცვლილებები, როგორც სემიტური ენების აბსოლუტურ უმრავლესობაში, უგარიტულში მხოლოდ ორმა ლატერალურმა სიბილანტმა განიცადა, რაც შეეხება მარკირებულ ინტერდენტალურ სიბილანტთა რიგს, იგი სამხრეთარაბულის, ჩრდილოარაბულისა და უგარიტულის გარდა არსად შენარჩუნებულია; ტრიადა ტრანსფორმირებულია და ჩანაცვლებული ფონეტიკურად მსგავსი ფონემებით. კერძოდ, ჩრდილო-დასავლურსემიტურ არამეულში ეს რიგი გადასულია შესაბამის დენტალებში ($d > d$, $t > t$, $\text{ṭ} > \text{ṭ}$), ებრაულსა და აქადურში ინტერდენტალური რიგი ჩანაცვლებულია შესაბამისი მარტივი სიბილანტებით ($d > z$, $t > \text{ṣ}$, $\text{ṭ} > \text{ṣ}$), თითქმის ანალოგიური ვითარებაა ეთიოპურშიც იმ განსხვავებით, რომ ყრუ ინტერდენტალური სიბილანტის სუბსტიტუტად აქ სისინა s გვევლინება (მეფარიშვილი, 2008, 121).

წყარო-სისტემისა და სხვადასხვა ენებში რეალიზებული ტრანსფორმირებული სისტემების შედარებისას ირკვევა, რომ პროტოსისტემასთან ყველაზე დიდ მსგავსებას ავლენენ ებრაფიკული და ახალი სამხრეთარაბული ენები, აგრეთვე ჩრდილოარაბული, კონსერვატიულობის თვალსაზრისით მათ მოსდევს დასავლურსემიტურიდან უგარიტული. ამის საპირისპიროდ, უკიდურესად მოდიფიცირებულია აქადური, შემდეგ - სამხრეთეთიოპური ენები, ებრაული და არამეული კი ამ თვალსაზრისით შუალედურ პოზიციას გვიჩვენებენ. როგორც ზემოთ აღინიშნა, უგარიტული ფონოლოგიური სისტემა მსგავსებას ავლენს როგორც ჩრდილო-დასავლურ სემიტურ ენებთან (ხშულთა კლასი, აპროქსიმანტები, ლატერალური და პრეპალატალური სიბილანტები), ასევე ჩრდილო და სამხრეთარაბულთან (უკანაენისმიერ წყვილულთა ქვესისტემა, ინტერდენტალურ სიბილანტთა სამეული), ამის გამო უგარიტულს ერთგვარად შუალედური პოზიცია უკავია სამხრეთსემიტურსა და აღმისავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთსემიტურ შტოებს შორის.

ვფიქრობთ, უგარიტული ენის შესწავლა სხვადასხვა ენობრივ დონეზე მეტად საინტერესო და საშური საქმეა. მისი მონაცემების გათვალისწინება საყურადღებო და მნიშვნელოვანი უნდა იყოს როგორც შედარებით-ისტორიული სემიტოლოგი-

ური ხასიათის კვლევებში, ასევე ზოგადტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც, განსაკუთრებით, სხვადასხვა ლინგვისტური პრობლემატიკის დიაქრონიულ ძრილში დამუშავებისას. საინტერესო შედეგებია მოსალოდნელი ასევე ლექსიკურ-სემანტიკური ხასიათის გამოკვლევებში უგარიტული მასალის შემოტანის შემთხვევაშიც.

ლიტერატურა

1. გამყრელიძე, 1989 - თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბილისი.
2. გამყრელიძე და სხვ., 2003 - თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი.
3. მეფარიშვილი, 2008 - მ. მეფარიშვილი, სემიტურ ენათა ისტორიული გრამატიკა, ნაწ. I, ფონეტიკა, ფონოლოგია, თბილისი.
4. მელიქიშვილი, 1976 - ი. მელიქიშვილი, მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში, თბილისი.
5. Гранде, 1972 - Гранде Б.М., Введение в сравнительное изучение семитских языков, Москва.
6. Дьяконов, 1965 - Дьяконов И.М., Семито-хамитские языки, Москва.
7. Церетели, 1979 - Церетели К.Г., Сирийский язык. Москва.
8. Moskati S. ... 1964 - Moskati S. Spitaler A. Ullendorf E. von Soden W., An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages, Phonology and Morphology, Wiesbaden.
9. Tsereteli, 2001 - Tsereteli K., The Velar Spirant \dot{g} in Modern East Aramaic Dialects. Tbilisi.

Marina Meparishvili

Some characteristics of the Ugaritic language

Summary

In this article, some peculiarities of the Ugaritic language are considered, which distinguish it from other Semitic languages. Ugaritic is grouped together with Hebrew, Aramaic, Phoenician etc. in the North-Western branch of the Semitic language family. The existence of the

Ugaritic language is first attested in texts from the 14th BC. They are written in the original Ugaritic cuneiform (wedge-shaped) abjad used from around the 15th century BC onwards. According to the plane of content of writing systems, the Ugaritic script (30 letters, corresponding to sounds) should be considered as a type of Old Semitic “consonant-syllabic” script also known from Phoenician, Canaanite and Aramaic, but the Ugaritic script was used earlier.

In the article, transformations of different Proto-Semitic phonemes, series and subsystems in various languages and branches are considered, where some phonemes and series are stable and remain unchanged, while other ones are strongly modified. The paper mostly focuses on the transformations found in Ugaritic. Attention is also paid to the relationship between Ugaritic and other Semitic languages. Different Semitic languages reveal low, medium or high degree of similarity to Proto-Semitic. Similar to Arabic and the South Arabian languages, Ugaritic exhibits a strong similarity to Proto-Semitic, while Hebrew and Aramaic reveal a medium degree of similarity. The most modified series, classes and subsystems have been found to occur in Akkadian and also in South- Ethiopian languages.

Within the North-West Semitic branch the position of Ugaritic is an object of controversy; Ugaritic could be defined as a conservative Semitic language, since it retains most of the Proto-Semitic phonemes, while in other North-West Semitic languages they are simplified or strongly modified, e.g. the voiced velar fricative /ǧ/ and voiceless pharyngeal /ħ/ in the subsystem of guttural fricatives, as well as series of interdental in subsystem of Proto-Semitic sibilants. In this case Ugaritic shows some specific features and differs from Hebrew and Aramaic, and it reveals more similarity to Arabic, South-Arabian, as well as to Proto-Semitic. In other cases, Ugaritic exhibits similar evidence which could be found in Hebrew, Aramaic, Phoenician and other North-West Semitic languages, such as the realization of the class of Proto-Semitic plosives and prepalatal sibilant /š/ without any changes. The same phonemic equivalents of the Semitic approximants are preserved in the North-West Semitic branch, while they are changed in the South Semitic languages. These observations are specifically based on a comparative consideration of the class of plosives and the subsystems of guttural fricatives and sibilants.

**ევროპელთა თვალით დანახული ფათჰ-ალი შაჰის
ჰარამხანის ბრწყინვალეობა და უბედურება (XIX საუკუნის
პირველი მესამედი)**

ჰარამხანა – Terra incognita. XIX საუკუნეში ევროპასა და რუსეთში გამოქვეყნებულ თხზულებებში მრავალმხრივ საინტერესო ცნობებია დაცული სპარსეთის შესახებ, მათ შორის, ინფორმაცია ფათჰ-ალი შაჰის (1797-1834) ჰარამხანის შესახებ. მის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება რთული იყო, რადგან ამ თემაზე საუბარი, მითუმეტეს ევროპელთან, მიღებული არ იყო. სპარსეთში 1807-1809 წლებში საფრანგეთის სრულუფლებიანი მინისტრის, გენერალ გარდანის მისიის მეორე თარჯიმანი, ჟოზეფ-მიშელ ტანკუანი წერდა, რომ ჰარამხანას მხოლოდ ნახატებით ვიცნობთო (Tancoigne, 1819: II, 20), 1812 წელს გენერალ რტიშჩევის მიერ აბას მირზასთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნილი დიპლომატის, ვილჰელმ ფონ ფრეიგანგის, ცნობით სპარსეთში ქალის სახელის წარმოთქმასაც კი ერიდებოდნენ (Freygang, 1816: 305), ხოლო 1838 წელს სპარსეთში მოგზაური რუსი თავადის, ალექსი სალტიკოვის, თანახმად, სპარსეთში ქალების ნახვა კვლავ შეუძლებელი იყო და მათი მომხიბვლელობის უკეთ წარმოსადგენად „ათას ერთი ღამე“ უნდა წაეკითხათ (Saltykoff, 1851: 82).

ფათჰ-ალი შაჰის (**Fig. 1**) ჰარამხანის შესახებ ინფორმაციის მიღების სირთულის მიუხედავად, XIX საუკუნეში სპარსეთში წარგზავნილი ევროპული თუ რუსეთის მისიების წევრებმა მაინც შეძლეს მის შესახებ გარკვეული ცნობების მოპოვება. ევროპელთა ცნობების შესავსებად და დასაზუსტებლად მოვიხმეთ ფათჰ-ალი შაჰის ორმოცდამეცხრე ვაჟის, სოლთან აჰმად მირზა აზოდ ად-დავლასა (1819-1904) და მოჰამად-ალი შაჰის (1907-1909) შვილიშვილის, ყაჯართა ოჯახის ან გარდაცვლილი მეთაურის, პრინც სოლთან ალი მირზა ყაჯარის (1929-2011), თხზულებებში დაცული ცნობები.

ფათჰ-ალი შაჰის სასახლეს თეირანში, ციხე-სიმაგრის მსგავსად, გარშემო დაკბილული კედელი ერტყა და განიერი თხრილი იცავდა, რომელზეც ასანევი ხიდი მოქმედებდა. სასახლის პირ-

ველ ეზოში ზარბაზნები იდგა და ჯარისკაცებით იყო სავსე. მის ჭიმკარს აღმოსავლური მაღალფარდოვანი მეტაფორულობით „დარი-სა-ადეთ“ ანუ „ნეტარების კარი“ ეწოდებოდა (AMFAE, MD/Perse, vol. 3, doc. 9, fol. 159r; Gardane, 1809: 52; Jaubert, 1821: 228, 233-237). სასახლის აუდიენციის დარბაზს ოქროს ლარნაკები, აღმასებით მოჭედული წყლის თუნგები და რელიეფურ ნაქარგიანი უმშვენიერესი ოქროქსოვილი ხალიჩები ამშვენებდნენ, მარმარილოს აუზებში კი შადრევნები მოჩქეფდა. სარკით მოპირკეთებულ ჭერსა და დარბაზების კოლონებში წყარო და ბაღები ირეკლებოდა, ხოლო კარებები აბანოსითა და სადაფით იყო ინკრუსტირებული. სასახლის კედლებს შაჰის მიერ მონუნებული ყველა ქალის საკმაოდ კარგად შესრულებული მინიატურა ამშვენებდა. ჰარამხანის ნივთების უდიდესი ნაწილიც მასიური ოქროსი იყო, მარგალიტითა და ინდოეთიდან შემოტანილი უიშვიათესი მასალით შემკული. მსახურებიც უძვირფასესი ქსოვილების ტანისამოსში იყვნენ გამოწყობილები (Gardane, 1809: 50-54; Jaubert, 1821: 228, 233-237; Malcolm, 1828: II, 147). სპარსეთის მონარქს ფუფუნებისა და სიმდიდრის საჯაროდ გამოფენა უყვარდა, რაშიც მას, აღმოსავლეთში აღზრდილი ჟოზეფ რუსოს შეფასებით, ვერც ერთი აზიელი მონარქი ვერ შეედრებოდა (AMFAE, MD/Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 144).

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანას, ანუ ქალების სამყოფელს, სასახლის ერთ-ერთ ყველაზე მშვენიერ და მნიშვნელოვან ნაწილს, სპარსეთში ანდერუნს (andarūn) უწოდებდნენ. მასდაცვის სამი სარტყელი ჰქონდა: ჰარამხანის შიდა მხარეს დღედაღამ შავი საჭურისები იცავდნენ, მათ დიდი ძალაუფლება ჰქონდათ და თავიანთი ბატონის სრული ნდობით სარგებლობდნენ. თეთრი საჭურისები ჰარამხანას გარედან იცავდნენ და სასახლისაგან მოშორებით, ქალაქში, ცხოვრობდნენ. ამის მიზეზი ეჭვიანობა იყო: ქალებს ისინი არ უნდა დაენახათ, რათა არ ჰქონოდათ შედარების საშუალება და არ ეფიქრათ, რომ ისინი მათ მბრძანებელს გარეგნობით სჯობდნენ. თავიანთი საქციელის გასამართლებლად მუსლიმები ამბობდნენ: „დაიცავით თქვენი რელიგია და თქვენი ქალები“ (Freygang, 1816: 154) ფათჰ-ალი შაჰი ეჭვიანი იყო და ყოველ დღე გასცემდა ბრძანებას ჰარამხანის დაცვის შესახებ (Drouville, 1825: I, 218).

ჰარამხანის მესამე, ძირითად შესასვლელს, ქალები იცავდნენ. ჰარამხანა მკაცრად სტრუქტურირებული ინსტიტუტი იყო.

საქმეები იქ ისეთივე თანამიმდევრობითა და ეტიკეტის დაცვით მიმდინარეობდა, როგორც შაჰის კარზე, მაგრამ ყველა საქმეს ქალები ასრულებდნენ და მთავარ მმართველ ქალს ემორჩილებოდნენ: დიასახლისს სუვერენისათვის ახალგაზრდა ქალების წარდგენა, ცერემონმაისტერს – ქალების ყოველდღიური ცხოვრების წარმართვა, დაცვის უფროსს კი მათი დაცვა ევალებოდა. ჰარამხანაში იყვნენ მკერავები, მზარეულები, მცხობელები, აფთიაქარები – ნარკოტიკული და სამკურნალო ნივთიერებების დასამზადებლად, სარემონტო სამუშაოების ხელოსნები და სხვ. ჰარამხანას ჰქონდა თავისი მეჩეთი და სასაფლაო და ის ნამდვილ პატარა ქალაქს ჰგავდა (Freygang, 1816: 154-155; Kotzebuë, 1819: 181-185; Malcolm, 1828: II, 147-148; Shoberl, 1828: 36-38).

გენერალ გარდანის უფროსი ძმა, საფრანგეთის მისიის პირველი მდივანი, ანჟ დე გარდანი თვითმხილველის შთაბეჭდილებას გადმოგვცემს: „ჰარამხანა ყველა უცხოელისათვის დახურულია. ყველაზე დიდი შეურაცხყოფა ამ თავშესაფრზე ძალადობაა. გაუფრთხილებლობით მისიის ერთ-ერთი წევრი ჰარამხანას მიუახლოვდა. ქალები აყვირდნენ, მშველელს უხმობდნენ, ზოგმა ქალმა იარაღს სტაცა ხელი. შეიქმნა საერთო არეულობა, რომელიც ელჩმა ძლივს დააშოშმინა და დამნაშავეც კი დაასჯევინა“ (Gardane, 1809: 74). ამიტომ იყო, რომ უცხოელები ჰარამხანას „ამოუცნობ მიწას“ (*Terra Incognita*), „ამორძლების კოლონიას“ (*Colony of Amazons*) და „სამუდამო ციხეს“ (*Prison perpétuelle*) უწოდებდნენ. ჰარამხანის ამგვარი კვალიფიკაცია ნათლად გამოხატავს განათლებული ევროპელის თვალსაზრისს მუსლიმური სამყაროს ამ სრულიად დახურული და იდუმალებით მოცული ინსტიტუტის შესახებ (Morier, 1812: 225; Perrin, 1823: III, 117; Malcolm, 1828: II, 147).

ამგვარად, XIX საუკუნის პირველ ათწლეულში ფათჰ-ალი შაჰის კარზე საფრანგეთის, ინგლისისა და რუსეთის მისიების წევრების ნაწერების მეშვეობით მეორე ყაჯარმა მბრძანებლმა სახელი გაითქვა არა მხოლოდ აზიაში, არამედ ევროპაშიც და ამგვარად შეიქმნა საერთაშორისო იმიჯი სპარსეთის კარის ბრწყინვალეების შესახებ. ეს ცნობები იმდენად იზიდავდა უცხოელთა ყურადღებას, რომ მის შესახებ თავიანთ კომპილაციურ ნაშრომებში წერდნენ ფრანგი ორიენტალისტები ჟურდენი, დე ბომონი, პერენი, შამპოლეონ-ფიჟაკი და რუსი გენერალი დუბროვინი, რომლებიც არასოდეს არ ყოფილან სპარსეთში.

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანის შემადგენლობა. სპარსული მასალების მიხედვით, ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში დაახლოებით 1 000 ქალი იყო (Khosrov Mo'tazad, Nilufar Kasri, 1378/1978: 51). ნაპოლეონის ნარგზავნილთა ცნობებით, შაჰის ჰარამხანა იმჟამად აზიაში ყველაზე დიდი იყო და ის 2 000 მხევალს ითვლიდა (AMFAE, MD/Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 143v; Tancoigne, 1819: II, 20). სავარაუდოა, რომ „2 000 მხევალში“ ფრანგი დიპლომატები ჰარამხანის მომსახურე პერსონალ ქალებსაც გულისხმობდნენ.

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანის ერთი ნაწილი პოლიტიკური მოსაზრებით იყო შერჩეული. მისი უმნიშვნელოვანესი წევრები ყაჯარი პრინციპები იყვნენ (**Fig. 2**). ეს ტრადიცია დანესებული იყო ყაჯართა დინასტიის დამაარსებლის, ალა-მაჰმად-ხანის მიერ: 1777 წელს თავისი ძმის, ჰოსეინ-ყოლი ხან *ჯაჰანსუზის* მკვლელობის შემდეგ, 1779 წელს მან ცოლად შეირთო მისი ქვრივი, ფატიმა, რომელიც აგრეთვე ყაჯართა ტომიდან იყო. ეს იყო დინასტიის დაფუძნების მიზნით შემდგარი პოლიტიკური ქორწინება, რათა შემდგომში ტახტზე კანონიერი მემკვიდრე ასულიყო. ამ კავშირის საფუძველზე ბაბა-ხანი¹ ალა-მაჰმად ხანის არა მხოლოდ ძმისშვილი, არამედ მისი ოჯახის წევრი, გერი, იყო. ალა-მაჰმად-ხანი დიდ პატივს მიაგებდა ფატიმას და მას დედა-დედოფლის – მეჰდ-ოლიას – ტიტული უბოძა (Ebrahimnejad, 1999: 171). ირანელი ისტორიკოსების ცნობით, ალა-მაჰმად-ხანის მკვლელები სწორედ მეჰდ-ოლიას ხელმძღვანელობით დასაჯეს სიკვდილით (Khosrov Mo'tazad, Nilufar Kasri, 1378/1978: 49-50). ეს ქალბატონი აქტიურად მონაწილეობდა სახელმწიფო საქმეებსა და ქვეყნის მართვაში (Акты, 1866: I, 113-114; Дунровин, 1897: 115). მეჰდ-ოლიას სპარსეთში საზოგადოების ყველა ფენა თაყვანს სცემდა (Scott-Waring, 1807: 98). თავის დედას ფათჰ-ალი შაჰიც დიდ ანგარიშს უწევდა და მხოლოდ მისი თხოვნის გამო არ დასაჯა სიკვდილით თავის წინააღმდეგ ორგზის აჯანყებული უმცროსი ძმა, ჰოსეინ-ყოლი ხანი (Morier, 1818: II, 141; Kadjar, 1992: 99).

¹ ფათჰ-ალი ხანი 1798 წლის 21 მარტს, 27 წლის ასაკში ავიდა ტახტზე ფათჰ-ალი შაჰის სახელით. მაგრამ რუსები მას კვლავ ბაბა-ხანად ანუ იმ სახელით მოიხსენიებდნენ, როგორც მას ბავშვობაში ეძახდა თავისი ბიძა – ალა-მაჰმად-ხანი (Акты, 1866: I, 114; Дунровин, 1897: 112).

ყაჯარი პრინციპების გარდა, ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში სპარსეთის ადრინდელი დინასტიების – სეფიანთა, აფშართა, ზენდთა და ძლიერი ტომების – შაყაყების, ბახტიარების, თურქმანების, ქურთებისა და სხვათა – ქალებიც იყვნენ. მაგალითად, ხათუნ-ჯან ხანუმი და ქუჩაქ ხანუმი ქერიმ ხან ზენდის შვილიშვილები იყვნენ, ბიგომ ხანუმი – ფათჰ-ალი შაჰის მიერ მოკლული შაყაყთა ძლიერი ტომის ბელადის, სადეყ-ხან შაყაყელის, ქალიშვილი იყო, ხეირ-ოლ-ნესა ხანუმი – შაჰროხ-შაჰის ქალიშვილი და ნადირ-შაჰ აფშარის შვილთაშვილი – ალა-მაჰმად ხანმა ხორასნის დაპყრობის შემდეგ საგანგებოდ ბაბა-ხანისათვის წამოიყვანა (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 341, 338-340). პოლიტიკური მიზეზით შერჩეული ქალები ჰარამხანის უმაღლეს იერარქიას მიეკუთვნებოდნენ: მათ ჰქონდათ საკუთარი საცხოვრებელი სივრცე და ისინი მუდმივი ყურადღებისა და პატივისცემის სუბიექტები იყვნენ (Malcolm, 1828: II, 147)¹.

ჰარამხანის იერარქიაში ექვსი საფეხური იყო. შეუცვლელი იყო პირველი, მეჰდ-ოლიას, სტატუსი. მეორე საფეხური ფათჰ-ალი შაჰის ყაჯარ ცოლს ეკუთვნოდა. ეს ქალბატონი, ასევე ხანუ-

¹ ფათჰ-ალი შაჰის მხევლებს საცხოვრებელი პირობები არც თუ ისე კომფორტული იყო ქალაქგარეთ მდებარე შაჰის დასასვენებელ სასახლეებში. თეირანის ჩრდილოეთით მდებარე ყასრი-ყაჯარის სასახლეში მხევლები ხუთ-ხუთნი ცხოვრობდნენ მეტად სადა, პატარა, ოთხკუთხედ საკნებში, რომელშიც მხოლოდ ლეიბგადაფარებული ხის უბრალო ფიცარნაგები ედგათ. ჭეშმარიტი აზიური ფუფუნებით მხოლოდ ფათჰ-ალი შაჰის საწოლი ოთახი იყო დეკორირებული: ოთახის თაღები და პანელები მორთული იყო მარგალიტებითა და ალმასებით, მინით ინკრუსტირებულ კედლებზე სპარსულ სტილში შესრულებული ქალის ოთხი პორტრეტი ეკიდა (Tancoigne, 1819: I, 282-284). სულთანიეს საზაფხულო ბანაკში ფათჰ-ალი შაჰის ბრძანებით აშენებული სასახლე, რომელიც მთელ დაბლობს გადაჰყურებდა, ძლიერ ჰგავდა ციხეს. ჰარამხანის ფანჯრებს ბადე და რკინის სქელი გისოსები ჰქონდა და „შაჰის მშვენიერი მხევლების დასაცავად“, რადგან „ეს ჰურიები სარგებლობდნენ ყველა მინიერი სიამოვნებით, გარდა თავისუფლებისა“ (Johnson, 1819: I, 279-281). 1817 წელს სპარსეთში წარგზავნილი გენერალ ალექსეი ერმოლოვის ელჩობის წევრები, შტაბს-კაპიტნები მორის კოცებუ და ნიკოლაი მურავიოვი, სულთანიეს საზაფხულო სასახლეში ჰარამხანისათვის განკუთვნილ, ერთმანეთთან დერეფნებით დაკავშირებულ პატარა ოთახებს „ნახევრად ბნელ, პატარა, ჭუჭყიან საკუჭნაოებს“ და „უბადრუკ ხვრელებს“ უწოდებენ (Johnson, 1819: I, 279-281; Kotzebuš, 1919: 220; Задонский, 1989: 123-124).

მი, ფათჰ-ალი ხან დავალუ ყაჯარის ქალიშვილი, შაჰის მეოთხე ვაჟის, ტახტის მემკვიდრის, მეფისწულ აბას მირზა ნაიბ-ოს სალ-თანეს, დედა იყო (AMFAE, MD/Perse, vol. 7, doc. 41, fol. 102r).

მესამე საფეხური შაჰის კეთილშობილ ცოლებს ეჭირათ: ამ ქალებსაც პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდათ, რადგან შაჰი მათი მეშვეობით ამყარებდა კავშირს სპარსეთის ძლიერ ოჯახებთან. მეოთხე საფეხურს შეადგენდნენ მემკვიდრის დედისა და კეთილშობილ ქალთაგან შობილი ქალიშვილები, აგრეთვე შაჰის გაუთხოვარი ან ქვრივი დები და დეიდები, რომლებიც მის სასახლეში ცხოვრობდნენ. მეხუთე საფეხურზე მხეველები იდგნენ, მათი დანიშნაურების ერთადერთი საშუალება ვაჟის გაჩენა იყო. ქალები, რომლებიც შაჰს ემსახურებოდნენ ტრაპეზის დროს, მეექვსე საფეხურს ქმნიდნენ (Kadjar, 1992: 121-123). (Fig. 3).

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანა პოლიეთნიკური იყო და სპარსელი ქალების გვერდით ფენჯაფელი, ქაშმირელი, ბაჰ-რეინელი, ბაღდადელი, თურქესტანელი, ებრაელი, ქართველი და სომეხი ქალებიც იყვნენ (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 334-351). მათ შორის იყო ზიბაჩეჰრ ხანუმი, ფათჰ-ალი შაჰის პირველშობილი ვაჟის, მოჰამედ-ალი მირზა დოვლათშაჰის (1789-1821), დედა¹.

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში თავმოყრილნი იყვნენ ულამაზესი ქალები, რომელთაც წარჩინებულები მას იმპერიის ყოველი მხრიდან უგზავნიდნენ. მეტად საპატიო იყო წარჩინებული ოჯახიდან ქალიშვილის ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში გაგზავნა. მშობლების კეთილდღეობა და წარმატება მის მიმართ შაჰის დამოკიდებულებით განისაზღვრებოდა, ხოლო როდესაც მას ბავშვი შეეძინებოდა, ქალის მამას დიდ პატივს მიაგებდნენ (Drouville, 1825: II, 24; Ker Porter, 1821: II, 340). ხოლო თუკი შაჰის კარამდე მიაღწევდა ცნობა ლამაზი ქალის შესახებ, ის თავისი ოჯახიდან მიჰყავდათ.

¹ მარი ბროსეს აზრით, რომელსაც სპარსელი ისტორიკოსი საიდ ნაფისიც იზიარებს, ზიბაჩეჰრ-ხანუმი ქართველი ტყვე, გვარად წიქარიშვილი უნდა ყოფილიყო (შარაშენიძე, 1984: 36). სწორედ ეს იყო მოჰამედ-ალი მირზას ტახტის მემკვიდრეობიდან ჩამოცილების მიზეზი, რადგან ალა-მაჰმად ხანის სიტყვიერი ანდერძის თანახმად, სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე მხოლოდ ყაჯართა ტომის დავალუს გვარის ქალისაგან უნდა ყოფილიყო შობილი (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997; Kadjar, 1992: 51).

საკუთარი კაპრიზის ასასრულებლად სპარსეთის მონარქი კრიმინალურ დანაშაულსაც კი არ მოერიდა: საქინე ხანუმ ისფაჰანელის ცოლად შესართველად ფათჰ-ალი შაჰმა მისი ქმარი მოაკვლევინა (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 343)¹.

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში მხეველების ცხოვრების ზოგიერთი დეტალი. შაჰის მხეველები დილიდანვე დიდ დროს უთმობდნენ კოჰნიაობას – სახეს თეთრი და ნითელი ფერ-უმარილით², წარბებს, წამწამებსა და ქუთუთოებს – სურმით, ხელებს კი ხნით იფერავდნენ (**Fig. 4**). პატიოსანი თვლებით მოოჭვილი სამაჯურებით, ბეჭდებით, თავსამკაულებით და მანიაკებით დახუნძლულები და მდიდრული ქსოვილების – ქიშმირის, ფარჩის, აბრეშუმისა და ხავერდის – ტანისამოსში გამონყობილნი, ისინი იატაკზე დაგებულ უძვირფასეს ხალიჩებზე ნებვირობდნენ, ხავერდის მოქარგულ ბალიშებს ეყრდნობოდნენ და დროს ყავის სმასა და ყალიონის წევაში ატარებდნენ. მათი შუაში ჩაჭრილი თხელი მუსლინის მოქარგული პერანგი ყელთან ოქროს ღილით იყო შეკრული. პერანგის ზევიდან ოქრომკედით ნაქარგი ფარჩის ქურთუკი ეცვათ, რომელიც ლამაზი ნაქარგით, მარგალიტებით ან ძვირფასი ქვებით იყო დამშვენებული. პერანგი გადადიოდა შარვალზე, რომელიც კოჭამდე სწვდებოდათ. ის ფარჩის ან ოქრომკედით ნაქარგი აბრეშუმისა იყო, შიგნიდან კი ბამბის ქსოვილი ჰქონდა გამოკრული. შარვალი უხვად იყო მორთული მარგალიტებითა და ოქრომკედით, რაც მას სიმტკიცეს აძლევდა. მათი ხავერდის

¹ ინფორმაცია აბას II-ის მიერ სხვისი ცოლის თავის ჰარამხანაში წაყვანის შესახებ ჟან შარდენის თხზულებაშიც გვხვდება. შაჰის ყურამდე მიაღწია ჯულფაში მცხოვრები ერთ-ერთი წარჩინებული ოჯახის სომეხი ქალის სილამაზის ამბავმა. ამ ქალის ქმარი იმჟამად ადგილზე არ იმყოფებოდა. მიუხედავად ამისა, შაჰი მხეველებთან ერთად მივიდა მათი სახლის სანახავად. სომეხი ქალი გაფრთხილებული იყო და შაჰი ისეთი თავაზიანობითა და ლაზათით მიიღო, რომ შაჰს ის შეუყვარდა და სასახლეში წაიყვანა. შარდენის თქმით, ეს იყო აბას II-ის მიერ გათხოვილი ქალის ოჯახიდან წაყვანის ერთადერთი შემთხვევა (Chardin, 1811: VI, 38).

² სახის გასათეთრებელი თეთრი ფხვნილი სეფიდაბ-ი (safidāb), მზადდებოდა ძვლის ნაცრის, ცხოველური ცხიმის, კოლოცინტისა (გოგრისებურთა ოჯახი) და ჟსამინის ზეთისაგან (ტყვიისთეთრა, კოსმეტიკური უმარილი). ლოყების გასაწმენდლად ქალები სარგებლობდნენ სორხაბ-ით (sorkāb), ნითელი მარმარილოს ფხვნილით (Mottahedīn, Yagmāhī, 1993: VI, Fasc. 3, 302).

ქოშები აგრეთვე ოქრომკედითა და მარგალიტებით იყო მოქარგული (Morier, 1818: 60-62, 174; Ouseley 1821: II, 51, 1823: III, 148-150 Kotzebue, 1819: 152-162; Drouville, 1825: I, 74). (Fig. 5)

ფათჰ-ალი შაჰის მხეველებისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და სასიამოვნო მომენტი დილის საზეიმო შეხვედრა – *სალამი* – იყო. ამ ცერემონიას სხვადასხვა რანგის სამასზე მეტი მხევალი ესწრებოდა. ზაფხულში, დილის ლოცვის შემდეგ, მხეველები შაჰის მისასალმებლად სასახლის ვრცელ ბაღში იკრიბებოდნენ და შაჰის ტახტისაგან თავიანთი სტატუსის თუ მონარქის კეთილგანწყობის მიხედვით, ფეხზე მდგომნი, სრული დუმილით ელოდნენ მისი ნების გამოხატვას. შემდეგ მას ყველა დღეგრძელობასა და ბედნიერ მმართველობას უსურვებდა. მხევალთა შორის ყველაზე კეთილშობილთ და გამორჩეულთ – მემკვიდრის დედასა და ალა-ბიგომ ალა-ბაჯის – ყარაბაღის გუბერნატორის, იბრაჰიმ ხანის ქალიშვილს, რომელსაც თავისი წარმომავლობის გამო შაჰი დიდ პატივს სცემდა – შაჰი დაჯდომის ნებას აძლევდა (Jaubert 1821: 236; Malcolm, 1828: II, 147).

ფათჰ-ალი შაჰის ყოველ დღე რამდენიმე საათს ატარებდა ჰარამხანაში, ყოველთვის იქ მიირთმეოდა ქალების მიერ მომზადებულ კერძებს და იქვე იღებდა აბაზანას, სადაც მას ახალგაზრდა მონა ქალები ემსახურებოდნენ (Drouville, 1825: I, 206). ფათჰ-ალი შაჰის პარფიუმერიაზე პასუხისმგებელი ჰაჯი-ბაჯი ხანუმი, მექისეთა უფროსი კი რანა-ბაჯი იყო (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 341-344, 348). შაჰსა და მის მხეველებს მრავალრიცხოვანი მოცეკვავეები, მომღერლები, ჯამბაზები და მიმები და მეზლაპრეები ართობდნენ (Fig. 6). ზოროასტრელი შაჰფერი ხანუმი და შირაზელი ორი მხევალი – შაჰფასანდ ხანუმი და მოშთარი-ბაჯი ხანუმი – მეტად განაფული მუსიკოსები იყვნენ. ჯეიმს მორიერის ცნობით, 1810 წელს ქამანჩაზე დაკვრით განთქმული ერთი შირაზელი სომეხი თავის ოჯახს და სავაჭრო საქმიანობას მონყვიტეს და საგანგებოდ ჩაიყვანეს თეირანში, რათა შაჰის მხეველებსათვის ამ ინსტრუმენტზე დაკვრა ესწავლებინა (AMFAE, CP/Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 57r; Morier, 1812: 225; Malcolm, 1828: II, 148; Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 341-344, 348). სხვადასხვა ეროვნების მხეველები მკითხაობით, მელოდიური სიმღერებით, გამჭვირვალე ინდური ქსოვილების ოქრომკედით

შემკობითა და შაჰისთვის საუკეთესო შარბათებისა და უნაზესი სუნამოების დამზადებით იქცევდნენ თავს (Jaubert, 1821, 342-343). თეირანის ჩრდილოეთით, ყასრი ყაჯარის სასახლეში ყოფნის დროს მხეველები მთელ დღეს ეზოში ატარებდნენ და აუზში ბანაობით ტკბებოდნენ. ზოგჯერ ფათჰ-ალი შაჰი თავის რჩეულ ქალებთან ერთად ნავით სეირნობდა ტბაზე. შაჰს, „მოხუცი დავითის მსგავსად“¹, ძლიერ ართობდა თავისი ოთახის ფანჯრიდან ჰარამხანის დიდ აუზში მობანავე მხეველების ყურება (Tancoigne, 1819: I, 282-284). ეს ამბავი იმდენად ცნობილი იყო, რომ ჟანა დეულაფოი მას თავის თხზულებაში შაჰის გარდაცვალებიდან 53 წლის შემდეგაც კი აღნიშნავდა (Dieulafoy, 1887: 126-130).

მხეველების ერთადერთი სურვილი ფათჰ-ალი შაჰის ყურადღების მოპოვება იყო და მთელი მათი მცდელობაც ამ მიზნისაკენ იყო მიმართული. ამ პატივისათვის ქალების ბრძოლას ამედე ჟობერი ასე აღწერს: „შაჰს ცვალებადი ხასიათის კაცია და მონონებული მხევალი ყოველ ღამე ახალ პავილიონში მიჰყავს. ამგვარი პატივისადმი ისწრაფვის მისი ჰარამხანის ყველა ქალი. ისინი ყოველ ღონეს ხმარობენ სხვებზე უპირატესობის მოსაპოვებლად. ყველაზე მიუკარებელი საჭურისების მოსყიდვაში განაფული მხეველები მეტად ყურადღებიანები არიან და მათი გულის მოსაგებად არც დაპირებებს იშურებენ და არც საჩუქრებს. ქალები ბევრ ფულს ხარჯავენ შირაზულ ყვავილებსა და ხილზე, იეზდურ ფარჩაზე, ხორასნულ იარაღსა თუ ბაჰრეინულ მარგალიტებზე. საჭურისებს შაჰისათვის ამ სხვადასხვა საჩუქრების მირთმევა ევალებათ და ბედნიერი ლამაზმანი, რომლის ძღვენიც მოიწონეს, საღამოს თავისი მომხიბვლელობით მბრძანებლის დატკობის უფლებით სარგებლობს. (...) მხეველები შაჰის მიმართ თაყვანისცემის მსგავს სიყვარულს გრძნობენ, რაც მათ იმ თავისუფლების არქონას უნაზღაურებს, რომლის სიტკობაც მათთვის უცნობი და უჩვეულოა (Jaubert, 1821: 235, 236)². ფათჰ-

¹ ბარშეაყი (ვირსავია) – ბიბლიური დავითის მეომრის, ხეთელი ურიას ცოლი, რომელიც დავითმა მობანავე დაინახა, ძლიერ შეუყვარდა და თავისთან წაიყვანა.

² ჟობერის ცნობები შაჰის ჰარამხანის შესახებ „ერთი წარჩინებული და ნდობის ღირსი სპარსელის“, მირზა რეზა ყული ხანის ნაამბობს ეფუძნება. თავის წერილში გენერალი რომიეც აღნიშნავდა, რომ ის შაჰის დიდი ნდობით სარგე-

ალი შაჰის მიერ მხევლებისადმი გამოჩენილი პატივისცემა და ყურადღება იმდენად დიდი ყოფილა, რომ ქალების თავმოყვარეობა ევროპაშიც კი დაკმაყოფილებული იქნებოდა (Jaubert, 1821: 235, 236, 345). ირანელი ისტორიკოსების ცნობით „ფათჰ-ალი შაჰის გარეგნობის გამო ქალებს გულის ფრიალი ემართებოდათ“-ო (Khosrov Mo'tazad, Nilufar Kasri, 1378/1978: 82).

შაჰი მფარველობდა პოეტებს და თვითონაც წერდა ლექსებს საადისა და ჰაფეზის მიბაძვით. იგი ტრადიციულ, შაბლონურ ეპითეტებს, მეტაფორებსა და პოეტურ სახეებს მიმართავდა და თავის ოდებში ჰარამხანის ლამაზ ქალებს განადიდებდა (Bon-temps-Lefort, S. d.: 130; Gardane, 1809: 76; Tancoigne, 1819: I, 168-169). ამას მონიშნავს შაჰის შემდეგი სტრიქონები: „შენი მომხიბვლელი სახე ნაზი და მცინარე ტიტებისას აბნელებს: შენი შეუდარებელი ტანი თრგუნავს კვიპაროსებისა და ბზის სიამაყეს. ყველა ქალაქის *შირინები* მოდიან შენი სილამაზისათვის პატივის მისაგებად: მთიელი *ფარჰადები*¹ კი გონებას კარგავენ შენს დანახვაზე“ (Rousseau, 1809: 215). მონონებულ მხევალს შაჰი თავისი წარმოდგენით არქმევდა შესაფერის სახელს. ამის მაგალითია შემდეგი სტრიქონები: „დასანანია, რომ ამგვარ ლამაზმანს ჯამილა ერქვას, დღეიდან მისი სახელია გოლბადან, დიახ, გოლბადან კარგი სახელია ამ პირმთვარისათვის... დიახ... გოლბადან“ (Khosrov Mo'tazad, Nilufar Kasri, 1378/1978: 141)².

ზოგიერთი მხევალი მეტად ჭირვეული იყო და სასტიკად აწამებდა თავის მსახურებს: ასმევდა თავის მიერ მოწეული ყალიონის წყალს, აკანვრინებდა კატას, სცემდა თავისი ქოშის ქუსლით, ხოტრავდა თავს და სხვ. (Alexander, 1827: 210). სოლთან

ბლობდა და მას „მხოლოდ ჰარამხანის კარებთან სცილდებოდა“ (AMFAE, CP/Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 58v). მირზა რეზა ყულის რუსული წყაროებიც ასახელებენ შაჰის დაახლოებულ პირებს შორის (Акты, 1866: I, 113-114).

¹ იგულისხმებიან *ფერჰადი* და *შირინი* – სპარსული ლიტერატურის კლასიკოსის, XII-XIII სს-ში მოღვაწე პოეტის, ნიზამი განჯელის პოემის, „ხოსროვ და შირინი“-ს, პერსონაჟები.

² ფრანგ დიპლომატსა და ორიენტალისტს ჟოზეფ რუსოს, ინგლისელ მოგზაურს ედუარდ სკოტ-უორინგს და ფრანგ ორიენტალისტს ნარსის პერენს და რუს დიპლომატს, ბარონ კორფს, ფათჰ-ალი შაჰის ლექსების თარგმანები თავიანთ თხზულებებში აქვთ შეტანილი (Rousseau, 1809: 213-232; Scotte-Waring, 1813: 141-143; Perrin, 1823: III, 175-176; Picault, 1830: 144; Koppf, 1838: 153).

აჰმად მირზას თხზულებაში არის ცნობა მსახური ქალის დანაშაულის შესახებაც: ფათჰ-ალი შაჰის ერთ-ერთი ცოლი, ხადიჯე ხანუმი – მოჰამად ხანაზადდინლუყაჯარის ქალიშვილი, თავისმა მოსამსახურემ მოწამლა, რადგან ქალბატონმა მას გათხოვების ნება არ მისცა (Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 341). მხევლებს შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ჰარამხანაში ცხოვრებას ვერ ეგუებოდნენ, მაგრამ ამის გაზიარებას მეგობრისთვისაც კი ვერ ბედავდნენ, რათა გვერდით მყოფს არ გაეგო და ბატონთან არ დაებეზლებინა (Kotzebuë, 1819: 181-185). ბრიტანეთის მისიის ექიმის მეულემ, ლედი ელისაბედ მაკნილმა, ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში სტუმრად ყოფნისას ყურადღება მიაქცია ათიოდე წლის მეფისწულს, რომელსაც თვალეზე ცხვირსახოცი ჰქონდა აფარებული და ხელის ცეცებით დადიოდა. კითხვაზე, თუ რატომ იქცეოდა ასე, ბავშვმა უპასუხა, რომ როდესაც მისი მამა, შაჰი, გარდაიცვლებოდა, მას თვალეებს დასთხრიდნენ და აინტერესებდა, თუ როგორ იმოძრავებდა დაბრმავების შემდეგ (Alexander, 1827: 210)¹.

ქალი, რომელსაც შვილი ჰყავდა, სამუდამოდ რჩებოდა შაჰის ჰარამხანაში, მაგრამ უშვილო მხევლებს ათხოვებდნენ კიდევ. წარჩინებულები მუდამ სთხოვდნენ მეჰდ-ოლიას, რომელიც გარდაცვალებამდე განაგებდა ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანას, თავისთვის ან თავიანთი ვაჟებისათვის მხევალს შაჰის ჰარამხანიდან. ისინი ამ გზით ცდილობდნენ შაჰისა და დედადედოფლის კეთილგანწყობის მოპოვებას. ისეც ხდებოდა, რომ შაჰი მხოლოდ ერთ ღამეს გაატარებდა მხევალთან, შემდეგ კი მას საჩუქრად აძლევდა თავისი კარის რომელიმე მოხელეს, რაც მეტად ბრწყინვალე ზეიმის მოწყობის საფუძველი ხდებოდა და მას შაჰიც სდებდა პატივს თავისი დასწრებით. ეს იყო ამ ქალების მდგომარეობის გაუმჯობესების ერთადერთი საშუალება, რადგან შაჰის ჰარამხანიდან წარჩინებულის

¹ სპარსეთის შაჰები ყოველთვის მიმართავდნენ თავისი საეჭვო ამბიციების მქონე ძმებისა ან ნათესავებისათვის თვალეების ამოთხრის ბარბაროსულ წესს. ფათჰ-ალი შაჰმა თავისი დედის სიკვდილის შემდეგ თავისი უმცროსი ძმისათვის თვალეები დაათხრევინა (Tancoigne 1819: I, 250-251; Dupré: 1819, II, 346-348). ამ ტრადიციას არც მისმა შვილიშვილმა, მოჰამად შაჰმა (1834-1848), უღალატა და თვალეების დათხრა ბრძანა ტახტის მოცილე ბიძის, ფათჰ-ალი შაჰის მეექვსე ვაჟის, ჰასან ალი მირზა შოჯა ოს-სალთანესათვის (Kopff, 1838: 260).

სახლში გადასვლის შემდეგ ის ოფიციალური ცოლი ხდებოდა, მას შაჰის ქალიშვილის დარ პატივს მიაგებდნენ და ის პრინცესას შესაფერისად ცხოვრობდა (Drouville, 1825: II, 24). მხევალს, რომლითაც უკმაყოფილო იყვნენ შაჰი ან მეჰდ-ოლია, სასახლის მსახურზე ათხოვებდნენ, რაც ქალისათვის ყველაზე დიდი სასჯელი იყო (Shoberl, 1828: 36-38; Jourdain, 1814: III, 101). ფათჰ-ალი შაჰის მხევლების ამგვარ „გაცემას“ ჰარამხანის განტვირთვის მიზნითაც მიმართავდნენ. ამგვარად, ჰარამხანა არა მხოლოდ სიამოვნების, არამედ ინტრიგების, ამბიციების, სიძულვილის, გამცემლობისა და დანაშაულის ასპარეზი იყო.

ცნობილი სამხედრო ისტორიკოსი, გენერალი ნ. დუბროვინი, რუსულ წყაროებზე დაყრდნობით ასე ახასიათებდა მას: „ავხორცი ბაბა-ხანი მეტად მდიდრულ ცხოვრებას ეწეოდა. მშვიდობიანი ხასიათისა, იგი სულით პოეტი იყო, კარგად წერდა ლექსებს სპარსულ და არაბულ ენებზე, უყვარდა მუსიკა, სიმღერა და ცეკვა. უსაქმურობისადმი მიდრეკილების მქონე, მაგრამ ამასთან პატივმოყვარე და ამაყი მბრძანებელი დილას აუდიენციებში ატარებდა და თავის ქვეშევრდომებს იღებდა სასახლის მდიდრულად მოწყობილ აზიურ ოთახებში; შაჰი თავადაც ირთვებოდა და თავის სამეფო ნიშნებსაც მარგალიტითა და ძვირფასი ქვებით რთავდა. დღის დანარჩენ დროს მბრძანებელი ჰარამხანაში ატარებდა მშვენიერ და რჩეულ ცოლებს შორის. იქ მეფობდა თავაშვებულობა და განცხრომა; სწორედ იქ ატარებდა ბაბა-ხანი ჭეშმარიტი მუსლიმისთვის აკრძალული მხიარულებითა და ტკობით დროის უმეტეს ნაწილს, ეძალეობდა რა ხშირად უზომოდ სპირტიან სასმელებს“ (Дубровин, 1897: 114).

ფათჰ-ალი შაჰის მხევლები სასახლიდან იმავე ეტიკეტის დაცვით გადიოდნენ, როგორც ეს სეფიანი შაჰების მმართველობის დროს იყო მიღებული. მაღალი წრის ქალბატონი მეტად იშვიათად ტოვებდა სასახლეს, მაგრამ თუ გარეთ გადიოდა, მას თან მსახური ქალების, საჭურისებისა და სათვალთვალოდ მიჩენილი მოხუცი ქალების მთელი ამალა მიჰყვებოდა. მალემსრბოლები გზადაგზა ყვიროდნენ *Couroue* – თურქული სიტყვის, *kurtulma*-ს დამახინჯებულ ფორმას, რაც გათავისუფლებას ან თავის შველას ნიშნავს. გარშემო მყოფთ ისე ეშინოდათ ამ სიტყვის, როგორც შავი ჭირის. ცხენებზე

ამხედრებული საჭურისები დაუმორჩილებლებს გრძელ ჯოხებს ურტყამდნენ, ზოგჯერ კი ცემითაც კლავდნენ (Freygang, 1816: 156-157; Alexander, 1827: 209-208).

თვითმხილველი ჟოზეფ-მიშელ ტანკუანი ამ საკითხზე შემდეგს წერს: „როდესაც შაჰის მხევლები ქალაქგარეთ გადიან, საჭურისები თოფის სროლით მიანიშნებენ მათ გასავლელ ადგილებს. უბედურია ის მამაკაცი, რომელიც გაცლას ვერ მოასწრებს, რადგან მოკვდება. სოფლებები კი იძულებულნი არიან თავიანთი სოფლებიდან გაიქცნენ. როდესაც ეს მოულოდნელად ხდება, კორტეჟის მთელი მსვლელობის მანძილზე ერთადერთი გამოსავალი კედელზე ზურგმექცევით აკვრა ან მიწაზე პირქვე დამხობაა და მავანს მეტად გაუმართლებს, თუ საჭურისები დაკმაყოფილდებიან ამგვარი მორჩილებით. ცოტა ხნის წინ მსგავს მდგომარეობაში მე და ჩემი ერთი მეგობარი აღმოვჩნდით. ცხენებიდან ჩამოქვეითებულნი თეირანის მიდამოებს ვათვალიერებდით, როდესაც ჩვენი ცნობისმოყვარეობა თოფის სროლამ მიიპყრო და ამ ხმის მიმართულებით წავედით. საბედნიეროდ, ჩვენს მსახურებს, რომლებიც ადგილობრივები იყვნენ, ჩვენი გაფრთხილების დრო ჰქონდათ, მითუმეტეს, რომ სპარსული ტანისამოსი გვეცვა და, შესაბამისად, მოქცევის წესიც უნდა გვცოდნოდა“ (Tancoigne, 1819: II, 86).

ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანა მხოლოდ ღამლამობით მგზავრობდა თეირანიდან დასასვენებელ ადგილამდე მისასვლელად, მაგრამ თუ შემთხვევით დაათენდებოდათ, ქალები საჭურისების რკალში ექცეოდნენ. წინასწარ გამოქვეყნებული ბრძანების (couïrouc) თანახმად, ყველა მუსლიმი თუ ურნმუნო მათ სავალ გზას ნახევარი ფარსახის¹ მანძილზე უნდა გასცლოდა². თუ გაფრთხილების მიუხედავად გამვლელი ვერ მოასწრებს გაცლას ან შებრუნებას, საჭურისები მას მაშინვე კლავდნენ,

¹ 1 ფარსახი დაახლოებით 6 კმ-ს უდრის.

² ჟან ტავერნიეს ცნობით, შაჰ აბას II-ის მხევლებისათვის ქალაქგარეთ გაშლილ ერთ-ერთ კარავთან დადლილ მსახურს ჩასძინებოდა. ადგილზე მისულ მხევლებს მის დანახვაზე ყვირილი დაუწყიათ. საჭურისებს მძინარე კაცი იმავე ხალიჩაში გაუხვევიათ, რომელზეც ჩასძინებოდა და ცოცხლად დაუმარხავთ (Tavernier, II, 1718: II, 369-371).

თუმცა შეუძლებელი იყო დიდ და გრძელ თეთრ მოსასხამში გახვეული მხეველების სხეულის რომელიმე ნაწილის დანახვა. მათ მოსასხამს ჭრილი მხოლოდ თვალებთან ჰქონდა და ქალები ცხენის თავის გარდა, ვერაფერს ვერ ხედავდნენ. ცხენებზე ამხედრებულები, ისინი პროცესიის შუაში იყვნენ მოქცეულები მრავალი საჭურისისა და მსახური ქალის თანხლებით, ყოველი მათგანის ცხენის ლაგამი საჭურისს ეჭირა. ქალები ზოგჯერ ქეჯავეთი(cajiava) – სახედრის ან აქლემის ზურგზე მოთავსებული, გასანთლული მაუდით დაფარული სკივრით მგზავრობდნენ (Jaubert, 1821: 334-335; Johnson, 1819: I, 279-281; AMFAE, MD/Perse, vol. 6, doc. 19, 109v). (Fig. 7)

ფათჰ-ალი შაჰს ისე ძლიერ უყვარდა ქალები, რომ ჰარამხანის ნაწილი არა მხოლოდ ნადირობისა და დედაქალაქიდან დასასვენებლად გასვლის დროს, არამედ ძველი სპარსელი მონარქების მსგავსად, ბრძოლის დროსაც კი თან მიჰყავდა (AMFAE, CP/Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 57r; Dupré, 1819: II, 447; Malcolm, 1828: II, 146-147; Tancoigne, 1819: I, 284-286; Gardane, 1868: 127; Jaubert, 1821: 277).

ფათჰ-ალი შაჰი – მამა. მიუხედავად იმისა, რომ ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანაში მიმდინარე ამბები დიდი საიდუმლოებით იყო მოცული, ცნობილი იყო, რომ მას ბევრი შვილი ჰყავდა. გენერალ გარდანის მისიის ატაშე, ადრიენ დიუპრე აღნიშნავდა, რომ ეს სულაც არ იყო გასაოცარი, რადგან უკიდურესად ავხორცი შაჰი ჭეშმარიტი ეპიკურიელივით¹ თავის დღეებს შავი თუ თეთრი საჭურისების მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფ მეთად მრავალრიცხოვან ჰარამხანაში ატარებდა. 1808 წლის 12 ივლისს კი შაჰის ექვსი მხევალი ერთდროულად ყოფილა ფეხმძიმედ (Dupré, 1819: II, 446-447). ზოგჯერ მას ერთდროულად რამდენიმე შვილი შეეძინებოდა ხოლმე (Morier, 1818: I, 317). შაჰის შვილების ზუსტი რაოდენობა მხოლოდ საჭურისებმა და შაჰის ფინანსთა მინისტრმა, ამინ ალ-დავლა ჰაჯი მოჰამად ჰოსაინ ხანმა, იცოდნენ. ხანს სანავრუზო ხალათების ნაწილის, შაჰის შვილების უზრუნველსაყოფი, ახალდაბადებული ბავშვების, მშობიარე ქალებისა და მსახურების ტანისამოსისათვის

¹ ეპიკურიელი – გადატანითი მნიშვნელობით, პირი, რომელიც ყველაფერზე მაღლა ხორციელ ტკობას, პირად სიამოვნებასა და კომფორტს აყენებს.

საჭირო თანხების გადახდა ევალებოდა. სპარსეთში მიღებული წესის თანახმად, შაჰის მხევლები ხუთი თვის ფეხმძიმობიდან იწყებდნენ მომავალი ბავშვის მზითვზე ზრუნვას. ისინი ამინ ალ-დავლას უგზავნიდნენ საჭირო, მაგრამ ხშირად საკმაოდ ძვირადღირებული ნივთების სიას, რომელიც ვეზირს უნდა დაეკმაყოფილებინა. მის დავთარში აღწერილი იყო ყველა ასაკისა და სქესის ბავშვისათვის საჭირო ტანისამოსის ნუსხა. ამას გარდა, იგი ვალდებული იყო, აემენებინა ახალი ოთახები შაჰის ჰარამხანაში შემატებული მხევლებისათვის და ყოველი მათგანი ვერცხლის სასაკმევლით, ლამპრით, ორი შანდლით, ფიალებით, დოქებით, ტაშტებით, სინებით და თეფშებით უზრუნველყო. ამ მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად უზომოდ დიდი თანხები იხარჯებოდა (Morier, 1812, 239)¹.

ვაჟის დაბადების ამბავს „ზეცის კურთხევად“ იღებდნენ, ქალიშვილის დაბადება არავითარ სიხარულს არ იწვევდა და არავინ არ ჩქარობდა მამისათვის ამ ამბის შეტყობინებას (Gardane, 1809: 68; Morier, 1812: 226 Malcolm, 1828: II, 426).

თავისი მრავალრიცხოვანი შვილების მომავლის უზრუნველყოფას ფათჰ-ალი შაჰი ევროპელთათვის გასაოცარი გზით აგვარებდა. გენერალ გარდანის მისიის წევრი, კაპიტანი დე ბონტამ-ლეფორი, წერდა: „მირზა-შაფიმ შაჰის ნდობა და თავისი ქონება გულმოდგინების, ცოდნისა და მოხერხებულობის წყალობით შეინარჩუნა, მიუხედავად უმაღლეს თანამდებობაზე ყოფნის სირთულისა, საიდანაც ჩამოვარდნას მუდამ თან სდევს ქონების კონფისკაცია. ხერხი, რომელსაც მან მიმართა, იმპერატორის 32 ვაჟთაგან ორის მიშვილება და თავისი ხარჯით მათი აღზრდაა. არა ჰყავს რა საკუთარი შვილები?, მან მოახერხა მათი თავის მემკვიდრეებად დანიშვნა. მხოლოდ ამ ერთი

¹ ჟან შარდენის ცნობით, სეფიანთა მმართველობის დროს, მხევლებისათვის თავისუფლების აღკვეთაზე უფრო საშინელი ფერმძიმობის შეწყვეტა, ახალშობილების მკვლელობა, მათთვის რძის არ მიცემა და სხვ. იყო. ვინაიდან ფეხმძიმე ქალებს შორის მხოლოდ პირველი ვაჟის გამჩენი ქალი გახდებოდა მემკვიდრის დედა, ყველა ფავორიტ ქალს ეშინოდა ვაჟის გაჩენა იმის შიშით, რომ მას მამა ან ძმა მოკლავდა, რაც ხდებოდა კიდევ (Chardin, 1811: VI, 19).

² მირზა მოჰამად შაფი ჯერ ალა-მაჰმად-ხანის, 1801-1819 წლებში კი ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირი იყო. მირზა შაფის ყველა ვაჟი ახალგაზრდა ასაკში გარდაეცვალა.

შტრიხით შეიძლება შეიცნო ხალხის გენიალურობა, კერძოდ კი ასე ვრცელი და მდიდარი იმპერიის სუვერენისა, რომელიც თავისი ვაჟების შვილად აყვანის ნებას აძლევს თავის ერთ-ერთ ქვეშევრდომს“ (Bontemps-Lefort, S.d.: 125-126).

შაჰის ვაჟები 8-10 წლამდე რჩებოდნენ ჰარამხანაში, 12-13 წლის ასაკში კი მათ მიუჩენდნენ მხევლებს, აღმზრდელი პირი კი იძულებული იყო მეფისნულისათვის 50 000-100 000 თუმანი მიეცა¹. გაქნილი კარისკაცები სარგებლობდნენ ამგვარი პატივით, რაც მათ ავტორიტეტს ამაღლებდა თეირანის კარზე. საფრანგეთის მისიის პირველმა მდივანმა, ანჟ დე გარდანმა მირზა-შაფის მიერ ფათჰ-ალი შაჰის მეთოთხმეტე ვაჟის, მაჰმუდ მირზასათვის აშენებულ აგარაკზე ისაუბმა (Gardane, 1809: 47). ამავე მისიის თარჯიმნის, ტანკუანის ცნობით, ორი მეფისნული მირზა-შაფისთან, ერთი აფშარების ტომის მეთაურთან – ნასაყჩი-ბაში ფარაჯულლაჰ ხანთან, ერთი – შაჰის კამერდინერთან – ისმაილ ბეგთან, სხვები კი დედაქალაქის მნიშვნელოვან პირებთან იზრდებოდნენ (Tancoigne, 1819: I, 261-262). პოლკოვნიკ დრიუვილის ცნობით, ფათჰ-ალი შაჰს მირზა შაფის 5 მილიონ თუმნად შეფასებული სიმდიდრის ხელში ჩაგდება სურდა და ამიტომ დაუშვა ამგვარი გაშვილება იმპერიის კანონის წინააღმდეგ (Drouville, 1825: I, 215). თავისი შვილების მომავლის უზრუნველყოფის ამგვარ მეთოდს შაჰი მუდამ მიმართავდა: 1819-1821 წლებში აბას მირზას სამხედრო სამსახურში მყოფი ნაპოლეონის ყოფილი ოფიცერი, თეოდორ ეტიეც აღნიშნავდა, რომ ვაჟების აღზრდას შაჰი დიდებულებს ანდობდა, რომელნიც იძულებულნი იყვნენ ისინი საკუთარი ხარჯით დაესახლებინათ (AMFAE, MD/Perse, vol. 2, doc. 29, fol. 248r).

ფათჰ-ალი შაჰის ქალიშვილები გარკვეულ ასაკამდე ჰარამხანაში იზრდებოდნენ, შემდეგ კი გადაჰყავდათ წარჩინებულების ჰარამხანებში, რომელთაც ამ ქალიშვილების შესაბამისად უზრუნველყოფა და გამზივება ევალებოდათ (Dupré, 1829: II, 446-447). ფათჰ-ალი შაჰის სიძეები თუ მოკეთეები სპარსეთის უმაღლესი სამოხელეო და სამხედრო იერარქიის წარმომად-

¹ ოსმალეთის იმპერიაში ტახტის სავარაუდო მემკვიდრე სერალის ერთ-ერთ ნაწილში იყო გამოკეტილი. მას იმ ასაკის ქალები ჰყავდა მიჩენილი, რომლებსაც არ შეეძლოთ შვილის გაჩენა (Ferrières Sauvebeuf, 1790: I, 21-32).

გენლები იყვნენ. მირზა შაფის ერთადერთი ქალიშვილი, გალინ ხანუმი, ფათჰ-ალი შაჰის მეთექვსმეტე ვაჟის, ჰომაიუნ მირზა *ჰეშმათის* ცოლი იყო. აბას მირზას ვეზირის, მირზა ბოზორგის უმცროს ვაჟს, მუსა ხანს, ცოლად ჰყავდა შაჰის ქალიშვილი – შამს ბაზ ხანუმი; ჰაჯი მოჰამად ჰოსეინ ხან ისფაჰანელის მეორე ვაჟს, იბრაჰიმ ხანს – შაჰის ერთ-ერთი უფროსი ქალიშვილი, ხადიჯე სალთან *ესმეთ-ად დავლა*; შაჰის ადიუტანტს, ყაჯართა ტომის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ხანის ვაჟს, ალლაჰ-იარ ხანს – შაჰის ქალიშვილი – მარიამ ხანუმი და სხვ. (Берже, 1877: 15-18; Погдинъ, 1864: 661; Дубровин, 1888: VI, 249-253; Soltan Ahmad Mirza, 1376/1997: 341, 353, 355). ფათჰ-ალი შაჰის სიძეები იძულებულნი იყვნენ მონური პატივისცემა გამოეხატათ თავიანთი ცოლების მიმართ და მათი ნებართვის გარეშე ვერც დაჯდომას ბედავდნენ და ვერც სხვა ცოლების თუ ახალგაზრდა მხევლების მოყვანას. ხოლო თუკი ეს ქმრები სამეფო სისხლის ცოლების ბრძანებებს არ შეასრულებდნენ, შაჰის ქალიშვილებს მათი სხვა ნებისმიერი პირის მსგავსად დასჯის უფლება ჰქონდათ (Drouville, 1825: I, 216), რაც დესპოტური სახელმწიფოს ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი იყო. ამგვარად, შაჰის ქალიშვილებს არ ეხებოდა ამედე ყობერის ფრაზა „ქალები აღმოსავლეთში თავიანთი ქმრის პირველი მონები არიან“-ო (Jaubert, 1821: 298). აქ მთავარი ის არის, რომ პატივის და თავყვანისცემის საგანი იყო არა ქალი თავისთავად, არამედ ქალი, რომელიც დესპოტის უფლებას განასახიერებდა.

ჰარამხანა ფათჰ-ალი შაჰის გარდაცვალების შემდეგ. ფათჰ-ალი შაჰის დამოკიდებულება ქალების მიმართ საყოველთაოდ იყო ცნობილი. 1809 წლის თებერვალში თეირანში ჩასული ინგლისის მისიის მდივნის, ჯეიმს მორიერის თქმით, ფათჰ-ალი შაჰის ხმა ამჟღავნებდა ადამიანს, რომელიც ჭარბად ეძლეოდა სიამოვნებას (Morier, 182: 191). პოლკოვნიკი დრიუვილი 40 წლის შაჰის მდგომარეობას ასე აღწერდა: „შაჰის ჯანმრთელობა შერყეულია, რაც კარგად მიუთითებს მისთვის დამახასიათებელი ცხოვრების სტილზე: იგი მხრებში მოხრილი და შემადრწუნებლად გამხდარია, ძნელად მოძრაობს; მისი ხმა, ადრე ძლიერი და მჟღერი, დღეს ჩახლეჩილია... მეტად ჰგავს მუცელმოგვს“ (Drouville, 1825: I, 205). შაჰის ასაკის მატებასთან ერთად, მისი ჰარამხანა მცირდებოდა, თუმცა

მაინც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. ლეიტენანტ თეოდორ ეტიეს ცნობით, 1820 წელს იქ ხუთასამდე ქალი იყო, თვითონ შაჰი კი მეტად მოტყეხილი იყო ქალებისადმი უზომო თავშეუკავებლობის გამო (AMFAE, MD/Perse, vol. 2, doc. 29, fol. 248r). კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საელჩოს პირველი დრაგომანი, ჟოზეფ ჟუანენი, 1824 წლის ოქტომბერს თავის ერთ-ერთ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ ექიმებისა და მოღვლების რჩევით, შაჰს ქალებისათვის ნაკლები, თავისი სულისათვის კი მეტი ყურადღება უნდა დაეთმო (AMFAE, MD/Perse, vol. 6. doc. 34, fol. 203v). მიუხედავად ამისა, ქალები მას კვლავ იზიდავდნენ: 1826 წელს სპარსელებმა განჯა (ელიზავეტოპოლი) დაარბიეს და მის მახლობლად დაარსებულ კოლონიაში მცხოვრები გერმანელები ქურთებს მიჰყიდეს. ამ ამბის გაგებისას ფათჰ-ალი შაჰს საიდუმლოდ უკითხავს, იყვნენ თუ არა გერმანელი ქალები ლამაზები; უარყოფითი პასუხის მიღებაზე შაჰს უთქვამს: „ქურთებს ჰყავდეთ!“ (Champollion-Figeac, 1860: 440-441). მის შესახებ ადოლფ ბერჟე წერდა: „პოლიგამია აღმოსავლეთში არსად არ იყო ისე განვითარებული, როგორც სპარსეთში. თურქეთში ის საგრძნობლად სუსტი იყო. ისლამის მიღების დროიდან არც ერთ მონარქი არ ინახავდა ისეთ დიდ ჰარამხანას, როგორც ფათჰ-ალი შაჰი და სრული უფლება გვაქვს, მას თანამედროვეობის სოლომონი ვუნოდოთ“ (Берже, 1877: 12).

ფათჰ-ალი შაჰის ჯანმრთელობის მდგომარეობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა მისი მხეველებისათვის, რადგან მისი გარდაცვალების შემდეგ მათი ცხოვრებაც იცვლებოდა. ისინი კარგავდნენ თავისუფლების იმ ილუზორულ აჩრდილსაც კი, რომელიც ხიზლს ჰმატებდა მათ ტყვეობას. შაჰის სიცოცხლეში მისი შემოსავლის ძირითადი ნაწილი ჰარამხანის შენახვას ხმარდებოდა, რაც ძალიან ძვირი ჯდებოდა და აგრეთვე მისი იმ ვაჟების პენსიას, რომლებიც არ მართავდნენ პროვინციებს. გარდაცვალების შემდეგ ფათჰ-ალი შაჰს ცხრაას ოცდათხუთმეტი შთამომავალი დარჩა – შვილები, შვილიშვილები და შვილთაშვილები (Корф, 1838: 139, 144-145).

სპარსეთში 1832-1835 წლებში რუსეთის ელჩის, ივან სიმონიჩის ცნობით, ტახტზე ახლად ასულ ფათჰ-ალი შაჰის შვილიშვილს, მოჰამად შაჰს (1834-1848), დიდ მოთხოვნებს

უყენებდნენ როგორც გარდაცვლილი შაჰის მრავალრიცხოვანი ვაჟები და შვილიშვილები, რომელთაც კვლავ სურდათ სახელმწიფოს ხარჯზე ადრინდელი პრივილეგიებით სარგებლობა, ისე თავიანთი ნათესაური კავშირების გამო ანგარიშგასანევი მრავალრიცხოვანი ცოლები, დაბოლოს საჭურისები, რომლებსაც შაჰის კარზე დიდი გავლენა ჰქონდათ (Симонич, 1967: 69). ამერიკის ეპისტოლარული ეკლესიის მღვდელი, ჰორაციო საუთგეითი, დადებითად აფასებდა იმ ფაქტს, რომ 1836-1837 წლებში სპარსეთში მისი ყოფნის დროს მოჰამად-შაჰს ორი ცოლი ჰყავდა და მხოლოდ ერთი მათგანი ცხოვრობდა თეირანში (Southgate, 1840: I, 79). 1839-1840 წლებში სპარსეთში საფრანგეთის ელჩობის ატაშე ფლანდინი მართებულად აღნიშნავდა, რომ ფათჰ-ალი შაჰის გარდაცვალების შემდეგ მის მემკვიდრეებს აღარ შეეძლოთ დიდი ჰარამხანის შენახვა (Flandin, 1851: I, 426).

1842-1843 წლებში თეირანში მყოფი ცნობილი რუსი ორიენტალისტის, ილია ბერეზინის ცნობით, ფათჰ-ალი შაჰს თავისი მმართველობის განმავლობაში ჰარამხანა ფუფუნებით შენახვის საშუალება ჰქონდა, მაგრამ მისი გარდაცვალების შემდეგ მრავალრიცხოვანი მხევლები მწარე ხვედრს უნდა შეჰკუთვნებოდნენ. ფათჰ-ალი შაჰის ქალიშვილებიც კი სამელნეების (*qalamdans*) მოხატვით ირჩენდნენ თავს, რომელთა გასაღებაში სეიდები¹ ეხმარებოდნენ. შაჰის მხევლები კი გადარჩენილ ძვირფასეულობას ებრაელი ვაჭრებისა და თეირანის ქართულ ქარვასლაში პატიოსანი თვლებით მოვაჭრეთა მეშვეობით ყიდდნენ. სწორედ მაშინ გასულა სპარსეთიდან მოსკოვში (Царьград) შაჰის მიერ გაჩუქებული ძვირფასეულობის დიდი ნაწილი. ხოლო როდესაც მხევლებს გასაყიდიც აღარაფერი ჰქონდათ, არავითარ სამუშაოს არ თაკილობდნენ (Березин, 1852: 221-222). სეფიანი შაჰების გარდაცვალების შემდეგ მხევლებს მამაკაცის დანახვაც კი ეკრძალებოდათ და საჭურისების მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ თავიანთ ცხოვრებას ჰარამხანის მიყრუებულ ოთახებში ატარებდნენ (Chardin, 1811: VI, 14). ფათჰ-ალი შაჰის გარდაცვალების შემდეგ მისი ზოგიერთი ცოლი მოჰამად

¹ სეიდი – წინასწარმეტყველი მოჰამადის შთამომავლების საპატიო წოდება. ისინი საგანგებო პრივილეგიებითა და პატივისცემით სარგებლობდნენ.

შაჰის მეუღლის, მალექ ჯაჰან ხანუმ მეჰდ-ოლიას (1805-1873)¹ ამაღაში დატოვეს (Sheil, 1856: 132), სხვა მხეველები და საჭურისები კი სასახლიდან დაითხოვეს, რათა ახალგაზრდა შაჰის ჰარამხანისათვის მოემზადებინათ ოთახები. შაჰის ყოფილი მხეველები თეირანის სამხრეთ ნაწილში დასახლებულან და თავის გასატანად იძულებულნი ყოფილან დედაქალაქში სოფლიდან ჩამოსული გლეხები, ხელოსნები და ჯორების გამრეკები გაერთოთ. ამ უბანს ახალი ქალაქი (Shahr-e Now) დაერქვა და თეირანის წითელი ფარნების უბნად იქცა (Yelda, <https://books.google.ge/books?id=>). ფათჰ-ალი შაჰის მხეველების ამგვარი მდგომარეობა აღარ იყო „ამოუცნობი მიწა“ ან „სამუდამო ციხე“, ეს იყო „ამორძლების კოლონიის“ რეალური და მძიმე ხვედრი.

დასკვნა. თავის თხზულებაში ანჟ დე გარდანი წერს: „ხშირად უსარგებლო რაღაცეებს ვინწერ, მაგრამ როდესაც ხალხის ხასიათს ეცნობი, სულ პატარა წვრილმანიც შეიძლება გამოგადგეს“ (Gardane, 1809: 72). უცხოელ წარგზავნილთა სწორედ ამგვარმა ინტერესმა და მათ მიერ გულდასმით მოპოვებულმა ინფორმაციამ გახადა შესაძლებელი, რომ დასავლეთშიც ჰქონოდათ ცნობები ქალების მეზობზე ფათჰ-ალი შაჰისა და მისი მრავალრიცხოვანი ჰარამხანის შესახებ. თეირანის კარის ბრწყინვალეების შესახებ წერდა იქ ნამყოფი ყველა ევროპელი დიპლომატი თუ სამხედრო, ფათჰ-ალი შაჰმა სახელი გაითქვა არა მხოლოდ აზიაში, არამედ ევროპაში, რუსეთსა და ამერიკაშიც კი და ასე შეიქმნა მისი საერთაშორისო „იმიჯიც“. მეორე ყაჯარი მონარქის მმართველობის განმავლობაში ეს ცნობები იმდენად იზიდავდა ევროპელთა ყურადღებას, რომ მის შესახებ თავიანთ კომპილაციურ თხზულებებში ისეთი ისტორიკოსები, აღმოსავლეთმცოდნეები თუ ჟურნალისტები წერდნენ, რომელნიც არასოდეს არ ყოფილან სპარსეთში. აღსანიშნავია, რომ ფათჰ-ალი შაჰის გარდაცვალების შემდეგაც, მთელი XIX საუკუნის

¹ მალექ ჯაჰან ხანუმი (1805-1873), რომელსაც ნასრ-ედ-დინ შაჰის მმართველობის დროს (1848-1896) მეჰდ-ოლიას ტიტული ჰქონდა. იგი ფათჰ-ალი შაჰისა და ბადრჯაჰან ხანუმის ქალიშვილის, ბეგომ ჯან ხანუმისა და ამირ მოჰამად ყასემ ხან ყუევანლუ ყაჯარის ქალიშვილი და მოჰამად შაჰის მამიდაშვილი იყო.

განმავლობაში, სპარსეთში სხვადასხვა მიზნით მოგზაური ევროპელები თავიანთ ნაწერებში აუცილებლად ეხებოდნენ ფათჰ-ალი შაჰისა და მისი ჰარამხანის ცხოვრების სხვადასხვა დეტალებსა თუ ეპიზოდებს.

Irène Natchkebia

Iliia State University's G. Tsereteli Institute of Oriental Studies

Brilliance and Poverty of Women in Persia Seen by Europeans (The First third of 19th Century)

In the first third of the 19th century in the process of redistribution of the world, the interests of the biggest powers – Great Britain, France and Russia – were crossed in Persia. The missions of this powers changed each other, and thereafter many accounts, fictions and memoirs about Persia were published in Europe. This works as some unpublished archives manuscripts contain various important and interesting information about the geography and history of the country, as well as the economic and social situation in the Qajar period. In this wide range of issues the special attention of Europeans attracts the harem of the second ruler of Qajar dynasty, of Fath-Ali Shah (1797-1834) and his harem life.

Although the harem of Fath-Ali Shah was guarded by the eunuchs and the life of its habitants was strictly regulated, some information about this closed and mysterious institution was available for Europeans. The particular attention in their works was drawn to the descriptions of harem's security, structure, the lifestyle of Fath-Ali Shah's numerous women and his comportment to them, the marriages of the Shah's daughters, promotion of concubines from his harem as the gifts, the poverty situation his concubines and daughters after his death, the living condition of Fath-Ali Shah and his nobles wives and concubines, exterior and interior decorations of the palaces or summer houses

The works of foreigner authors very often were richly illustrated (Moirer – 1812, 1818, Kotzebuë – 1819, Johnson – 1819, Sir Robert Ker Porter – 1821), and some of these accounts were illustrated following the Persian miniature style or were painted by mind after the stories described there. (Jourdain – 1814, Drouville – 1819, 1825, Perrin – 1823, Sir Wil-

iam Ouseley, Tancoigne – 1819, Jaubert – 1821, Gamba – 1826).

In the first decade of the 19th century under the reign of Fath-Ali Shah, as well as after his death, owing to the writings of the European envoys to Persia, Fath-Ali became a famous Shah in the West, and brilliance of his court was widely discussed. The news about his person and his harem attracted so much attention amongst the Europeans, that even the well-educated Europeans (Amable Jourdain, François Marie-Marchant de Beaumont, Narcisse Perrin, Louis Dubeau, Jacques-Joseph Champollion-Figeac, and an English journalist editor, translator and writer Frederick Shoberl), who had never been in Persia, wrote about this country in their researches.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა

1. შარაშენიძე ზ. ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX საუკუნის დასაწყისში, თბილისი, 1984.
2. times new
3. Drouville, G. Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813. T. I-II, Paris, 1825.
4. Dupré, Adrien. Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extremté du Golf Persique, et de la à Iréwan. T. I- II, Paris, 1819.
5. Ebrahimnejad, H. Pouvoir et succession en Iran. Les premiers Qâjâr, 1726-1834. Paris, 1999.
6. Ferrières Sauvebeuf, Louis-François de. Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages du comte de Ferrières Sauvebeuf, faits en Turquie, en Perse et en Arabie, depuis 1782, jusqu'en 1789. T. I-II, Paris, 1790.
7. Flandin, Eu. Voyage de M. Eugène Flandin, peintre et M. Pascal Coste, architecte attachés à l'ambassade de France en Perse. T. I-II, Paris, 1851.
8. Freygang, Wilhelm von. Lettres sur le Caucase et la Géorgie, suivies, d'une relation d'un voyage en Perse, en 1812. Hambourg, 1816.
9. Gamba, J.-F. Atlas, Voyage dans la Russie Méridionale; par le chevalier Gamba, consul du roi à Tiflis, Paris, 1826.

10. Gardane, Alfred de. *Mission du Général Gardane en Perse sous le Premier Empire*. Paris, 1868.
11. Gardane, Ange de. *Journal d'un voyage dans la Turquie-d'Asie et la Perse, fait en 1807-1808*. Paris-Marseille, 1809.
12. Jaubert, P. Am. *Voyage en Arménie et en Perse, fait dans les années 1805-1806*. Paris, 1821.
13. Johnson, John, Lieutenant Colonel. *Voyage de l'Inde en Angleterre, par la Perse, la Géorgie, la Russie, la Pologne et la Prusse, fait en 1817*. T. I-II, Paris, 1819.
14. Jourdain, Am. *La Perse ou tableau de l'histoire, du gouvernement, de la religion, de la littérature, etc., de cet empire, des mœurs et coutumes de ses habitans*. T. I-V, Paris, 1814.
15. Khosrov Mo'tazad, Nīlūfar Kasrī. *Siyāsat va haramsarā. Zanān dar 'asr-e Qājār*. Tehran, 1378/1978.
16. [Kadjar] Prince Ali Kadjar. *Les Rois oubliés. L'épopée de la dynastie Kadjare*. Paris, 1992.
17. Kotzebuë, M. *Narrative of a Journey into Peria, in the Suite of the Imperial Russian Embassy, in the year 1817*. London, 1819.
18. Malcolm, Sir John. *Sketches of Persia: from the journals of a traveller in the East*. Vol. I-II, London, 1828.
19. Morier, James. *A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*. London, 1812.
20. Morier, James. *A Second Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816*. London, 1818.
21. Mottahedīn, Ž, Yagmāhī E. *Cosmetics (preparations for personal beautification, in Persian tradition used mainly by women on special occasions)*. In: *Encyclopædia Iranica* Vol. VI, Fasc. 3, 1993, pp. 301-303.
22. Ouseley, Sir William. *Travels in Various Countries of the East; More Particularly Persia (1810, 1811 and 1812)*. Vol. I-III, London, 1819-1823.
23. Perrin, N. *La Perse, ou Histoire, mœurs et coutumes des habitans de ce royaume, ouvrage traduit ou extrait des relations les plus récentes*. T. I-VI, Paris, 1823.
24. Rousseau, J. B. Louis Jacques. *Description du pachalik de Bagdad, suivi d'une notice historique sur Wahabis, et de quelques autres pièces relatives à l'histoire et à la littérature de l'Orient*. Paris, 1809.

25. Picault, Ch. Histoire des révolutions de Perse pendant la durée du dix huitième siècle de l'ère chrétienne. Paris, 1830.
26. Porter, Sir Robert Ker. Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820. Vol. I-II, London, 1821.
27. Scott-Waring, Eduard. A tour to Sheeraz, by the route of Kazroon and Feerozabad: with various remarks on the manners, customs, laws, language, and literature of the Persians. London, 1807.
28. Sheil, Lady Mary Leonora. Glimpses of Life and Manners in Persia. – With Notes on Russia, Koords, Toorkomans, Nestorians, Khiva, and Persia. With Illustrations. London, 1856.
29. Shoberl, Frederick. Persia; Containing a Description of the Country, with an Account of Its Government, Laws, and Religion, and of the Character, Manners and Customs, Arts, Amusements, &c. of Its Inhabitants. Illustrated with twelve coloured engravings. Philadelphia, 1828.
30. [Soltān Ahmad Mīrzā] Tārīkh-e Āzādī, ta'līf-e Shāh-zādeh Āzād-oddouleh Soltān Ahmad Mīrzā, bā touzīhāt va ezāfāti az doktor 'Abdolhoseyn Navā'ī. Tehran, 1376/1997.
31. Soltykof, le prince Alexis. Voyage en Perse. Paris, 1851.
32. Southgate, Horatio. Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia. Vol. I, New-York, 1840.
33. Tancoigne, J. M. Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie, t. I-II, Paris, 1819.
34. Tavernier, Jean Baptiste. Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier. Paris, 1678.
35. Yelda, Rami. A Persian Odyssey: Iran Revisited. A. Pankovich Publishers, 2005, <http://books.google.ge/books?id=-Kbj21wrgwEC&pg=>
36. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Под ред. Ад. Берже. Тифлис, 1866-1904, Т. I- XII.
37. Березин, И. Путешествие по Северной Персии. Казань, 1852.
38. Берже, Ад. Текст воспроизведен по изданию: Посольство А. П. Ермолова в Персию. Исторический очерк // Русская старина, № 6. СПб, 1877, сс. 1-17.
39. Дубровин, Н. История войны и владычества Русских на Кавказе. В 6 томах (8 книгах), СПб, 1871-1888.

40. Дубровин, Н. Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ея к России, СПб, 1897.
41. Задонский, Н. А. За стеной Кавказа. Жизнь Муравьева. Документы и воспоминания. Москва, 1989.
42. Корф, Ф. Воспоминание о Персии 1834-1835 Барона Феодора Корфа. СПб, 1838.
43. Погодинъ, М. Алексей Петрович Ермолов. Материалы для его биографии. Оттиск из журнала «Русский вестник», № 6, Москва, 1864.
44. Симонич, И. О. Воспоминания полномочного министра. 1832-1838 гг. Москва, 1967.

ილუსტრაციები

1. ფათჰ-ალი შაჰის პორტრეტი. – შესრულებულია სპარსელი მხატვრის, მიჰრ ალის (Mihr All) მიერ. ლუვრი, პარიზი.
2. სპარსელი პრინცესა. – J.-F. Gamba, Paris, 1826.
3. სპარსელი ქალბატონი. – J.-F. Gamba, Paris, 1826.
4. სპარსელი ქალი აბაზანის მიღების შემდეგ. – J. M. Tancoigne, II, Paris, 1819.
5. სპარსელი ქალბატონი დასვენებისას. – J.-F. Gamba, Paris, 1826.
6. სპარსელი ბაიადერა/მოცეკვავე. – J.-F. Gamba, Paris, 1826.
7. ქეჯავე – G. Drouville, II, Paris, 1825.

Fig 1.

Fig 2.

Fig 3.

Fig 4.

Fig 5

Fig 6

Fig 7.

რიცხვში შეთანხმების ერთი საკითხი თურქულსა და ქართველურ ენებში

პრობლემათა შორის, რომელიც დგას ენათმეცნიერების წინაშე, მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სინტაქსის საკითხთა კვლევას. ერთ-ერთია კომპონენტთა ურთიერთმიმართება, რაც გულისხმობს შემადგენელი ნაწილების შეთანხმებას ბრუნვასა და რიცხვში.

წინამდებარე ნაშრომი არის მცდელობა, გაარკვიოს რიცხვში ურთიერთობა ორი არამონათესავე ენის — ქართულისა და თურქულის — მაგალითზე. რაოდენობითი რიცხვითი სახელით გადმოცემულ მსაზღვრელს ორივე ენაში საზღვრული მხოლოობით რიცხვში შეეწყობა. როგორც ერთში, ისე მეორეში ვხვდებით გამონაკლისების სახით კვალიფიცირებულ მაგალითებს, რომელთაგანაც არღვევენ სალიტერატურო ენის ნორმებს. დარღვევები გვხვდება სასაუბრო ენაშიც. მაგ: სამი ძმები გურულები, ოცი წიგნები, Beşevler 'ხუთი სახლები', Yedi göller 'შვიდი ტბები'. ეს შემთხვევები განსხვავებული მიზეზებითაა ახსნილი სხვადასხვა მეცნიერის მიერ. მსაზღვრელ-საზღვრულის კონსტრუქციაში შეთანხმებისათვის საჭიროა, რომ სინტაქსურად დასაკავშირებელ სიტყვებს — წამყვანსა და დაქვემდებარებულს — ზიარი კატეგორია ჰქონდეს. ასეთ კატეგორიად ქართულში მიჩნეულია ბრუნვა და რიცხვი. განსაზღვრება და მისგან საზღვრული წევრი სახელებით გადმოიცემა. ამდენად ზედაპირზე ბრუნვასა და რიცხვში შეთანხმების საკითხი წამოიწევა. ქართულისაგან განსხვავებით თურქულ ენაში მხოლოდ რიცხვში შეთანხმება განიხილება.

რიცხვში შეთანხმებასთან დაკავშირებით აუცილებლად უნდა განვიხილოთ სინეზისის ანუ ატრაქციის საკითხი. ჩვეულებრივ, სინეზისად ჩათვლილია შინაარსის გავლენა ფორმაზე, როდესაც გაბატონებული წევრის ლექსიკური თავისებურებანი აისახება დაქვემდებარებულის ფორმით. უფრო მისაღებია სინეზისის იმგვარი განმარტება, რომლის მიხედვითაც უგულებელყოფილია გრამატიკული ფორმა, უპირატესობა შინაარსს ეძლევა, ე.ი. შეთანხმება ხდება ფორმოზღვრივი დამოკიდე-

ბულების საზიანოდ. სინეზისად უნდა მივიჩნიოთ რაოდენობის გამომხატველ მსაზღვრელთან საზღვრულის მრავლობითის ფორმით შეხამება, როგორცაა: ოცი ნიგნები, ბევრი საკითხები, რამდენიმე ფანჯრები (დავითიანი, 1973, 257).

ატრიბუტულ მსაზღვრელად გამოიყენება ყოველგვარი სახელი: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი, მიმღეობა, სანყისი. მაგ. სამი ძმები გურულები (ხალხ.), ათასი გმირები (შოთა რუსთაველი, 1966, 241). მართალია ებიანმა მრავლობითმა თითქმის განდევნა ნარ-თანიანიმეტყველებიდან (უპირატესად პოეზიაში შემოგვრჩა), მაგრამ, იქ, სადაც დარჩა, ნარ-თანიანმა მრავლობითმა შეინარჩუნა თავისი მორფოლოგიური და სინტაქსური თვისება: შვიდნი ძმანი გურჯანელნი (ხალხ.), შვიდთ ძმათა (კიკნაძე, მახაური, 2010, 83). არაერთი მაგალითის დაქებნა არის შესაძლებელი „ვეფხისტყაოსანში“:

მათ სამთა გმირთა მნათობთა სჭირს ერთმანერთის მონება
(შოთა რუსთაველი, 1966, 10).

მათ სამთა შვიდნი მნათობნი ჰფარვენ ნათლისა სვეტითა
(შოთა რუსთაველი, 1966, 267).

მათ სამთავე გოლიათთა მზისა ფერად ღანვნი ღებნეს
(შოთა რუსთაველი, 1966, 289).

მათ სამთავე ხელმწიფეთა ერთმანერთი არა სძულდეს
(შოთა რუსთაველი, 1966, 299).

ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების თანახმად, როგორც აღინიშნა, რაოდენობითი რიცხვითი სახელით განსაზღვრული საზღვრული დგას მხოლოდით რიცხვში და ასეთი საზღვრულით გადმოცემული ქვემდებარე შემასმენელსაც მხოლოდით რიცხვში ითანხმებს. ამ საკითხში მეგრულსა და ლაზურში ვითარება ერთნაირი არ არის. რაოდენობის აღმნიშვნელი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე ხან მხოლოდით რიცხვშია, ხან — მრავლობითში, თუმცა ლაზურში ტენდენცია იქითკენაა, რომ მხოლოდობითში შეენყოს საზღვრული მსაზღვრელს. შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულში მსაზღვრელ-საზღვრულის კავშირი ნებისმიერია: თანაბრად არის როგორც შეთანხმების, ასევე შეუთანხმებლობის შემთხვევები. ლაზურში

რაოდენობის მაჩვენებელი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე (მიუხედავად იმისა, მხოლოდობითა თუ მრავლობითში) ზმნა-შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში.

ა) რიცხვითი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე დგას მხოლოდობით რიცხვში და ზმნა-შემასმენელს შეინწყობს მრავლობითში.

ჟურ კორი ოკოხენან 'ორი კაცი სხედან' (ეზუგბაია, 2010, 114).

ბ) რაოდენობითი რიცხვითი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე დგას მრავლობით რიცხვში და შემასმენელს ითანხმებს მრავლობითში.

ჟუ კორეფე მულუნან 'ორი კაცები მოდიან' (ეზუგბაია, 2010, 114).

ლაზურში ყველა შემთხვევაში შინაარსი უსწრებს ფორმას, ანუ რაოდენობის გამომხატველი სახელით ქვემდებარის განსაზღვრა საკმარისი პირობაა იმისთვის, რომ შემასმენელი ქვემდებარემ მრავლობით რიცხვში შეინწყოს.

ლაზურისაგან განსხვავებით, მეგრულში ორი ნორმა იჩენს თავს (ეზუგბაია, 2010, 115).

ა) რიცხვითი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე მხოლოდობით რიცხვში დგას, შემასმენელიც მხოლოდობით რიცხვში შეინწყობა.

ჟირი ჯიმა მახინჯი კორი ქო(ყ)ოფე 'ორი ძმა ქურდი ყოფილა' (ეზუგბაია, 2010, 114).

თუმცა შეიძლება გამონაკლისიც გვექონდეს — შემასმენელი მრავლობითში იდგეს:

ართ(უ)მაჟიამ ხასიას ცხოვრენდეს ჟირი მეზობეფი 'გვერდ-გვერდ ცხოვრობდნენ ორი მეზობლები' (ეზუგბაია, 2010, 115).

ბ) რაოდენობის აღმნიშვნელი სახელით განსაზღვრული ქვემდებარე დგას მრავლობით რიცხვში, მას შემასმენელი მრავლობით რიცხვში ეთანხმება.

ჩქი ვორდით სუმენიჩი ჯიმალეფი 'ჩვენ ვიყავით სამოცი ძმები' (ეზუგბაია, 2010, 116).

გამონაკლისები აქაც გვექნება:

სუმ ძლაბეფი ქიმთოხე გალიას 'სამი გოგოები ზის გალიაში' (ეზუგბაია, 2010, 115).

როგორც ვხედავთ, მეგრულში მრავლობითობის სემანტიკის მქონე სახელით განსაზღვრული ქვემდებარის ფორმა განაპირობებს შემასმენლის რიცხვსაც — მხოლოობითში დასმულ ქვემდებარეს შემასმენელიც მხოლოობითში ეწყობა, ხოლო მრავლობითში დასმულ ქვემდებარეს შემასმენელი მრავლობით რიცხვში ეთანხმება. მაშასადამე, ძირითადად ხდება ფორმისა და შინაარსის თანხვედრა (ეზუგბაია, 2010, 114).

რაც შეეხება სვანურ ენას: რაოდენობით რიცხვითსახელიან მსაზღვრელის შემდეგ საზღვრული მრავლობითში დგას და შემასმენელიც მრავლობითის ფორმით შეენწყობა

იორი/ხვაი ზურალარ ანგჰრის 'ორი/ბევრი ქალები მიდიან' (აფრიდონიძე, 2010, 12).

იორი მარალ 'ორი კაცები', სემი ლაუდილა 'სამი დები' (აფრიდონიძე, 2010, 12).

თანამედროვე ქართული ენა მდიდარია ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტებით. დღესდღეობით ძირითადად საუბრობენ ქართული ენის თვრამეტ დიალექტზე, რომელთაგან სამი დიალექტი (ინგილოური, ფერეიდნული და იმერხეული) საზღვარგარეთ განაგრძობს არსებობას. სწორედ იმერხეულს განეკუთვნება ნიგალის ქართული. ნიგალის ხეობის უდიდესი ნაწილი თურქეთშია, საქართველოს შემადგენლობაში რჩება ხეობის ბოლო ნაწილი რამდენიმე სოფლით. ამ რეგიონში მცხოვრებ ქართველებს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვთ მშობლიური ენა, რომელსაც აჩნია ასიმილაციორული ხანგრძლივი მოქმედების კვალი. ნიგალის ქართულში რიცხვის აღმნიშვნელ მსაზღვრელთან საზღვრული გვხვდება მრავლობითში:

შევხედეთ ქი, ეს ექსი კაცები ხეზე ესულან.

იმ კაცსა ხუთი სახლები უულია ალთუნი ფასითა.

შვიდი ძმიები მყავან.

ორი ძლიები ერთად...

სამი დები ვიყავით და ოთხ ძმებსა ვუხდებდეთ... (ბერიძე, 2009, 149).

თურქულ ენაში ყველა სიტყვის საწყისი მხოლოობითია, მრავლობითის საწარმოებლად მას აქვს -lEr სუფიქსი, რომელიც დაერთვის როგორც სახელს, ასევე ზმნას (მრავლობითი რიცხვის III პირის ფორმაში). მრავლობითობის აფიქსი გამოიყენება საგნის, პირის, მოქმედების მრავლობითობის აღსანიშნავად

(Кузнецов, 1999, 27).

თურქულ ენაში რიცხვის კატეგორია გამოიხატება სამი საშუალებით:

1. მორფოლოგიური (-Ier სუფიქსით ფორმდება: ev ‘სახლი’, evler ‘სახლები’)

2. ლექსიკური (biz ‘ჩვენ’, siz ‘თქვენ’, ordu ‘ჯარი’, sürü ‘ფარა’).

3. სინტაქსური (მსაზღვრელ-საზღვრულის კონსტრუქცია, სადაც მონაწილეობს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი: on çocuk ‘ათი ბავშვი’).

თ. ნ. გენჯანის „თურქული ენის გრამატიკაში“ ვკითხულობთ, რომ არსებითი სახელი, თუ მას წინ უძღვის რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, მხოლოდობით რიცხვში დაისმის (Gencan, 1992, 45). ჰ. ედისკუნის თანახმად, რაოდენობითი რიცხვითი სახელები ერთის გარდა მრავლობითობას გამოხატავს. ასეთი რიცხვითი სახელებით განსაზღვრული არსებითი სახელები მრავლობითობის სუფიქსს, როგორც წესი, არ დაირთავენ (Ediskun, 2003, 147).

ზ. კორკმაზის თურქული ენის გრამატიკაში ვკითხულობთ, რომ რაოდენობით რიცხვითსახელიან მსაზღვრელ-საზღვრულის ისეთ კონსტრუქციაში, სადაც საზღვრული დგას მრავლობით რიცხვში, ეს იმის მანიშნებელია, რომ იგი აღარ ემორჩილება წესს და განსაზღვრულ პირობებზე ან საგანზე მიუთითებს, რომელსაც დამახასიათებელი თვისება აქვს შექცენილი (Korkmaz, 2003, 2213).

აზერბაიჯანულ ენაში დადგენილი ნორმების თანახმად, ქვემდებარე, რომელსაც წინ უძღვის რაოდენობის აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელი, მხოლოდობით რიცხვში დაისმის. მხოლოდობით რიცხვში დგას შემასმენელიც.

Hazırda Bakı’da iyirmi iki min adam çalışır ‘ამჟამად ბაქოში ოცდაორი ათასი ადამიანი მუშაობს’.

Arpa təpəsinin altından bu kəndə tərəf üz atlı gəlirdi ‘არფას ქედის ქვემოთ სოფლის მიმართულებით სამი ცხენოსანი მოაჭენებდა’ (Ширалиев, Севортян, 1971, 215).

მრავლობითში მდგარი საზღვრული განსაზღვრულ პირობ-

ნებაზე, საგანზე ან მოვლენაზე რომ მიუთითებს, ალბათ დღე-სდღეობით ყველაზე მეტად მიესადაგება ასეთი დარღვევების მიზეზთა ახსნას. *Şç aylar* 'სამი თვეები' სწორედ ამაზე მეტყველებს. როდესაც ვამბობთ *üç ay* 'სამი თვე', ეს გულისხმობს ნებისმიერ სამ თვეს, ხოლო როცა ვამბობთ *Şç aylar* 'სამი თვეები', ეს არის სამი თვე, რომელიც ეწოდება მუსლიმური (მთვარის) კალენდრის მიხედვით რეჯების, შაყბანისა და რამაზანის თვეებს. სამივე თვე არის წმინდა თვე, რადგან მუსლიმთათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი *Regaip, Berat, Miraç* და *Kadir*-ის კანდილი (წმინდა ღამე) აღნიშნული სამი თვის პერიოდს ემთხვევა. სწორედ -*İEr* სუფიქსის დართვით გახდა ზემოხსნებული თვეები განსაზღვრული და გამორჩეული სხვა ჩვეულებრივი სამი თვისაგან.

რაოდენობით რიცხვითსახელიანი მსაზღვრელი მონაწილეობს გვარის ფორმირებაში, მაგ. *Altıoklar* 'ექვსი ისრები'. დღევანდელ თურქეთში ამ გვარის მატარებელი საკმაოდაა. მისი წარმოშობა კი XX საუკუნის პირველ ნახევარში ექვსი მიმართულებით (რესპუბლიკანიზმი, ნაციონალიზმი, სეკულარიზმი, სახალხოობა, ეტატიზმი და რევოლუცია) გაშლილ რესპუბლიკურ სახალხო პარტიის პოლიტიკურ კურსს უკავშირდება. თვით პარტიის ემბლემაში ექვსი ისარი ათათურქის ექვს პრინციპს გულისხმობს. ტოპონიმებში რაოდენობით რიცხვითსახელიან მსაზღვრელთან საზღვრულის მრავლობითში შეწყობის (*Beşevler* 'ხუთი სახლები' უბნის სახელწოდება ანკარაში, *Doksanevler* 'ოთხმოცდაათი სახლები' (სტამბოლში ერთ-ერთი უბნის სახელწოდება) მიზეზები ალბათ ამ დასახლებული პუნქტების სახელდების საწყის ეტაპს უნდა დავუკავშიროთ. სავარაუდოდ, თურქეთის რესპუბლიკის დედაქალაქ ანკარაში *Beşevler* 'ხუთი სახლები' უბნის შენება სწორედ ხუთი სახლით დაიწყო.

მიზეზების ცალსახად ახსნა, ჩვენის აზრით, არაა მართებული. რაოდენობით რიცხვითსახელიან მსაზღვრელთან საზღვრულის მრავლობითში შეწყობას ორი ფაქტორი განაპირობებს. ეს არის განსაკუთრებული, გამორჩეული მნიშვნელობის მინიჭება და უცხო ენიდან თარგმნის გავლენა. მკვლევრები მხოლოდ ამ უკანასკნელს აღიარებენ. სწორად შენიშნავს ზ.კორკმაზი, რომ ასეთი საზღვრული აღარ ემორჩილება წესს (გამოდის ჩვეულებრივი საზღვრულის ფორმიდან) და გან-

საზღვრულ პიროვნებაზე ან საგანზე მიუთითებს, რომელსაც ახალი მახასიათებელი თვისება აქვს შეძენილი. ეს მოსაზრება საყოველთაოდაა მიღებული და გაზიარებული. მსგავს შესიტყვებებში ერთ-ერთ მიზეზად უნდა დასახელდეს იმ ენის გავლენა, რომელზეც ნაწარმოები დაიწერა.

Seven dwarfs — Yedi cüceler ‘შვიდი ჯუჯები’ (უოლტ დისნეის ფილმი ‘ფიფქია და შვიდი ჯუჯა’, რომელსაც საფუძვლად დაედო ძმები გრიმების მიერ ჩანერილი ზღაპარი „schneewittchen und die sieben Zwerge~ ‘თეთრთოვლა და შვიდი ჯუჯა’); Les Trois Mousquetaires — Üç silahşörler ‘სამი მუშკეტერები’ (ალ. დიუმას ცნობილი ნაწარმოების სახელწოდება). ინგლისური, გერმანული და ფრანგული ისეთ ენებს განეკუთვნება, სადაც რაოდენობით რიცხვითსახელიან მსაზღვრელთან საზღვრული მრავლობით რიცხვში დაისმის. ვფიქრობთ, უცხო ენის გავლენის ვარიანტი არათუ ხელს შეუშლის ასეთი დარღვევების მიზეზების ახსნას, არამედ დაგვეხმარება საერთო წესის ჩამოყალიბებაში და ხელს შეუწყობს რიცხვითსახელიანი მსაზღვრელის საზღვრულთან რიცხვში ურთიერთობის გარკვევას.

საყურადღებო შემთხვევაა თურქული ენაში დაფიქსირებული სინტაგმა — Kirk Haramiler ‘ორმოცი ყაჩაღები’ (ზღაპრების კრებულის — “ათას ერთი ღამის“ — ერთ-ერთი ზღაპრის — “ალიბაბა და ორმოცი ყაჩაღის“ სათაურის ფრაგმენტი). ნყარო ენაში, არაბულში, რომელზეც დაიწერა ეს ნაწარმოები, თურქულისაგან განსხვავებით اربعون وارباً أو ارباً عدي ‘Alī Bābā wa arba‘ūna liṣṣan. რიცხვითი სახელით გადმოცემულ მსაზღვრელს საზღვრული მხოლოდობით რიცხვში შეეწყო. სავარაუდოა, რომ აქაც სწორედ სინეზისთან გვაქვს საქმე, როდესაც შინაარსი ახდენს გავლენას ფორმაზე.

ქართული ენის სინამდვილეში არსებულ მსგავს მაგალითებზე ქართველი ენათმეცნიერები აღნიშნავენ, რომ ასეთი შეწყობა ფორმალურია და არა შინაარსისეული. ნათელია, რომ მსგავსი შესიტყვებები არ იძლევა გრამატიკული რიცხვის გაგებას, თუმცა დარღვეული და მართებული ფორმების ერთ სიბრტყეზე დადება, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს მისაღები. საფიქრებელია, რომ ასეთი შესიტყვებები დაუშვა ენამ, გაქვავდა და ამ ფორმით შემოგვრჩა როგორც ქართულში, ისე თურქულში.

სწორედ გამორჩეულ, სხვა სამი ძმისგან განსხვავებულ სამ გურულ ძმაზე მიუთითებს შესიტყვება „სამი ძმები/ძმანი გურულები“. ეს ფორმა ყველა ქართველს ცნობილი სიმღერის სამ გმირს შეახსენებს. ასეთი ფორმები, თუ გრამატიკული რიცხვის გაგებას არა, ნიუანსურ განსხვავებას ნამდვილად გვაძლევს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აფრიდონიძე, 2010 — Shukia Apridonidze, *The Syntagmatics and Syntactic Status of Modifiers Denoting Plurality in Kartvelian and Indo-European Languages, Languages and Cultures in the Caucasus. Papers from the International Conference 'Current Advances in Caucasian Studies'* (Macerata, January 21-23, 2010). Berlin/München: Sagner.
2. ბერიძე, 2009 — ეთერ ბერიძე, ნიგალი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტურ-ტოპონიმიკური ასპექტები. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემლობა, თბილისი.
3. დავითიანი, 1973 — აკაკი დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, I ტომი, სინტაქსის ზოგადი საკითხები, მარტივი წინადადება, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.
4. ეზუგბაია, 2010 — ლალი ეზუგბაია, მეგრულ-ლაზურის გრამატიკის საკითხები, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი 2010
5. კვაჭაძე, 1996 — ლეო კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გამომცემლობა „რუბიკონი“, თბილისი.
6. კიკნაძე, მახაური, 2010 — ზურაბ კიკნაძე და ტრისტან მახაური, ხალხური პოეზიის ანთოლოგია, „მემკვიდრეობა“, თბილისი.
7. შოთა რუსთაველი, 1966 — შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“. სარედაქციო კოლეგია: ირაკლი აბაშიძე; ალექსანდრე ბარამიძე; აკაკი შანიძე; გიორგი წერეთელი, პავლე ინგოროყვა. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
8. შანიძე, 1980 — აკაკი შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის

საფუძვლები. თხზულებანი III ტომი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

9. Banguoğlu, 2007 — Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,
10. Ediskun, 2003 — Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
11. Gencan, 1992 Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, Kanaat Yayınları, İstanbul.
12. Hengirmen, 2005 — Mehmet Hengirmen, Türkçe Dil Bilgisi, Engin Yayın evi, Ankara.
13. Korkmaz, 2003 — Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları /827, Ankara.
14. Lewis, 1967 — Geoffrey Lewis, Turkish Grammar, Oxford University Press.
15. Şimşek, 2007 — Umaç Zeynep Şimşek, Tarihi Türk şivelerinde sayı sıfatlarıyla kurulan sıfat tamlamalarında tamlananı “+lar~ eki almış yapılar, Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Bildiriler, Cilt V, Ankara.
16. Гордлевский, 1961 — Владимир Александрович Гордлевский, Язык и литература, II том, издательство Восточной литературы, Москва.
17. Кононов, 1956 — Андрей Николаевич Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, Академия наук СССР, Институт востоковедения, Издательство академии наук СССР. Москва-Ленинград.
18. Кузнецов, 1999 — Петр Иванович Кузнецов, Учебник турецкого языка, Изд. Муравей-Гайд, Москва.
19. Ширалиев, Севортян, 1971 — М. Ш. Ширалиев и Э. В. Севортян, Грамматика азербайджанского языка, издательство “Элм”, Баку.

One Issue of Agreement in Number in Turkish and Kartvelian Languages

Abstract

Both, in literary and in colloquial Georgian, agreement in number is often neglected. This time we limit ourselves by the construction of determinant-determined, in which determinant is a quantitative number. The example of this is: three brothers Gurians; twenty books; sevens Gurjanians brothers etc. In the reality of Georgian language, the cases, where are neglected the literary language norms of agreement of determined with determinant in singular are not limited to the cited examples. For better clarifying of the issue, in the work are given examples from the Kartvelian languages, showing relationship of a determinant in quantitative number with determined.

It should be said that neither Turkish language stayed beyond this process, even more, in the Turkish language manuals, writers' creations and everyday speech it became possible to find more examples of agreement in plural of a determinant in quantitative number with determined. E.g.: Doksanevler 'ninety houses', etc. During opposition of revealed violations with Georgian language examples, were outlined similarity, as well as difference.

We have tried to find the reasons of these violations, as the attitude of a borrower language towards a fact, observed in a source language. For example, Les Trois Mousquetaires 'Üç silahşörler' 'Three Musketeers'. Also toponyms, existing in Turkish language reality, the origin of which we have to connect with their creation, e. g.: Beşevler 'five houses' (a district in Ankara) and attributing special, outstanding importance Üç aylar 'three months', containing Rejeb, Sha'ban and Ramazan months, called holy months.

According to the example of Georgian language we can name synesis (influence of contents on the form – 'twenty books'), difference in nuances, necessity of rhyming, and in case of n/t plural – its morphological and syntactic feature, to make the subordinate agree with it in number, e. g.: 'sevens Gurjanians brothers'.

გვარსახელებიდან ნაწარმოები ტოპონიმები ზემო ქართლში და მათი კლასიფიკაცია

ქართულ გვარსახელებს საუკუნეების ისტორია აქვს, რომელთა შესწავლა საშუალებას გვაძლევს ასევე გავარკვიოთ მთელი რიგი ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ენათმეცნიერული საკითხები, ასევე ისტორიულად მიმდინარე მთელი რიგი პროცესები. გვარსახელების შესწავლას კომპლექსური ცოდნა სჭირდება, მათ შორის უპირველესად ზემოხსენებული დისციპლინებისა. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ვალია ასეთი მემკვიდრეობა უპირველესად ენათმეცნიერული თვალსაზრისით განვიხილოთ და სათანადო დასკვნა გამოვიტანოთ.

მთელი რიგი ისტორიულ-ფილოლოგიური დოკუმენტები გვეხმარება გავარკვიოთ გვარების წარმოშობა, მათი ისტორია, რომელთა მონაცემები მიუთითებს, რომ ქართველ ხალხს ძველი დროიდან ჰქონდა გვარსახელები. ერთ-ერთი პირველი წერილობითი ძეგლია „დანერილი ფავნელისა მღვიმისადმი“ (ქისკ, I, გვ. 17-19). აქ აღნიშნულია: „მას ჟამსა ოდეს ბარადავს შვეიბენით ერთი ლომისა მსგავსი ფავნელი მკვდარი დარჩა და ერთი ცოცხალი. ესე უარესი წამეკიდა, ერთი უხუცესი შვილი ქავთარ შინა მომიკუდა, ვთხოვენ ჩემნი მკუდრნი მამული მეფესა და მიბოძა რომე ტყუენი „დავიხსნე და მკუდრისა სული ვაურვო, ვთხოვენ“...

ორი გლეხი შულლიას ძე და ტარიკას ძე (ქისკ, I, 17-18).

აქ ნათლად ჩანს, რომ იმ დროს გვარსახელები უკვე ფაქტია, რომელთა შესახებ უფრო ადრე წარსულში უნდა ვიმსჯელოთ.

ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „უძველეს ხანაში თავისთავად იბადება აზრი, რომ მოსახლეობაც საქართველოში გვაროვნებათა მიხედვით უნდა ყოფილიყო დაშენებული (ივ. ჯავახიშვილი, 1982).

ზემო ქართლში ჩანერილი მასალებით ირკვევა, რომ მრავალი გეოგრაფიული სახელი მიღებულია იქ მცხოვრები ხალხის გვარებიდან. ასეთი მასალების აღნუსხვა, დალაგება, კვლევა საშუალებას გვაძლევს გავარკვიოთ მთელი რიგი საკითხები,

მათ შორის პოლიტიკური, ისტორიული, ეთნიკური, რომელთა შესახებ არამარტო ჩანერილი, არამედ ისტორიული დოკუმენტაცია და მათი შედარებაა აუცილებელი.

მართალია ზემო ქართლის მხარეში – ქსნის, ლეხურის, მეჯუდის, ორივე ლიახვის, ფრონეს ხეობებში უფრო ზემო წელზე მოსახლეობა შეთხელდა, თითქმის აღარ არის, მაგრამ ტოპონიმიკა გამძლე აღმოჩნდა და დღემდე შემოგვინახა ჩვენი წარსულის მრავალი ფაქტი.

ივანე ჯავახიშვილის სამართლიანი დაკვირვებით ზემო ქართლის ხეობებიც ძირითადად გვარების მიხედვით იყო დასახლებული და ოიკონიმებიც ამის მიხედვით იყო სახელდებული. გვართი სახელდებული არაერთი სოფელი და დღეს ნასოფლარი შეიძლება დავასახელოთ ზემოხსენებულ მხარეში; მართალია მთელი რიგი სოფლები მიგრაციის შედეგად დაიცალა, მაგრამ სახელი დღესაც არის მოქმედებაში.

ანთროპონიმებიდან წარმოქმნილი სახელები შეიძლება დაიყოს რამდენიმე ჯგუფად. პირველში შეიძლება გამოვყოთ ოიკონიმები, სადაც გვარები უცვლელად არის წარმოდგენილი, მეორეში ბოლოსართებით წარმოქმნილი სახელები, ხოლო მესამეში სხვადასხვა თავსართ-ბოლოსართების შემცველი სახელწოდებები.

ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში შრომას დართული სოფლების სიაში მდინარე პატარა ლიახვის ზემო წელზე, მდინარის მარჯვენა მხარეს აღნიშნულია სოფელი ინაური, სადაც მხოლოდ ინაურები ცხოვრობდნენ (ვახუშტი, ქართლი, 1895). ამავე გვართი იყო დასახლებული სოფელი ინაური პატარა ლიახვის მარჯვენა შენაკად ღვრიას წყლის ზემო წელზე, იყო მესამე დასახლებაც მდინარე ლიახვის დაბალ ზონაშიც. დღეს ეს სოფლები აღარ არის, მაგრამ ტოპონიმები ისევ ცოცხლობენ.

პატარა ლიახვის ხეობაში ასევე იყო სოფელი ხოშური გვარის მიხედვით, მართალია ასეთი გვარი აღარ არსებობს, მაგრამ სახელწოდება შემონახულია. მდინარის სათავეში იყო გვაროვნული დასახლება ლაჭაური, რომელიც დიდი ხანია უკვე ნასოფლარია.

მნიშვნელოვანი არის გვარი, რომელიც დასახლებულ პუნქტსაც აღნიშნავდა ლეხურის ხეობაში. ასეთივე დასახლებები იყო

ვემაპური, კორნეილაური, ხუნდაური, ფიდიური, რომლებიც ტოპონიმებად შემორჩნენ.

სოფელი ლაფაჩი (დღეს ნასოფლარია) მდებარეობს პატარა ლიახვის მარცხენა შენაკად მდინარე ჭარებულას სათავეში. სოფელი ამ სახელწოდებით არის დატანილი ვახუშტი ბაგრატიონის რუკაზე (ვახუშტი, რუკები, 1745). სოფლის სახელი დარქმეულია იქ მცხოვრები გვარ ლაფაჩის მიხედვით.

მდინარე ქსნის ზემო ნელზე, მდინარის მარცხენა შენაკად ცხრაძმის ხევის მარჯვენა მხარეს არის სოფელი ჩიტინი, სადაც ჩიტისვილები ცხოვრობენ. ამ გვარის ხალხი ძველად ნარიმანიძეები ყოფილან და საკუთარი სახელიდან ჩიტა ნანარმოებია გვარი ჩიტისვილი. ამავე ხეობაზეა სოფელი ბაშართი, სადაც ბაშარულეები ცხოვრობენ, სოფლის სახელი გვარიდან არის ნანარმოები.

ქსნის ხეობის 1774-81 წლების სტატისტიკური აღწერილობა მდიდარია ასეთი ონომასტიკონით. გვარებიდან ნანარმოები სოფლების სახელები სხვადასხვანაირად არის ნანარმოები, მაგრამ დიდი ოდენობითაა -იან, -კარ დაბოლოებები, თანაც ერთად. აკაკი შანიძის გამოკვლევით -იან დაბოლოებას ზოგიერთ შემთხვევაში შემონახული აქვს წარმომავლობისა და კუთვნილების ფუნქცია, თუ ფორმა მრავლობითია (შანიძე, 1973, 123).

ზურაბ ჭუმბურიძის დაკვირვებით -იან სუფიქსი თავდაპირველად იხმარებოდა წარმოშობის, შთამომავლობის, მიმდევრობის აღსანიშნავად, რაც დღემდე დაცულია გვარებში. შემდგომში -იან ფუნქცია გაფართოვდა და ამჟამად იხმარება ყოლა-ქონების აღსანიშნავად (ჭუმბურიძე, 1987).

თ. უთურგაიძე თვლის, რომ კარი და ხევი ინდიკატორებით ნანარმოები ტოპონიმებში აღწერითი კვალი შეიძლება წაიშალოს და ინდიკატორი ტოპოფორმანტის როლში მოგვევლინოს (უთურგაიძე, 1966, 97).

საზღვრულ შემორჩენილი კომპოზიტები, გვაროვნული დასახლებები ქსნის ხეობაში, ამჟამად ნასოფლარებია: ილურთკარი, ბუჯიანთ კარი, დორეულთ კარი, თინიკაანთ კარი, პოვლეთ კარი, შატაკთკარი, ჩიტიაანი – ჩიტიაანთ კარი, აბუთკარი, შიუკაანთ კარი, ახლოურთკარი, კარელთკარი, ბალხაანთ კარი და სხვა.

კარის პარალელურად სოფლის სახელწოდებებს აწარმოებს ხევი, წყარო, უბანი, მაგალითად ცხრანყარო გვხვდება, როგორც ქსნის, ლეხურის, ისე მეჯუდისა და ლიახვის ხეობებში. ასევე მეჯვრისხევი, დვლიანთ ხევი, ნადირაანთ ხევი, გენგიურთ უბანი, ელაურთ უბანი (ელიაური), ნინიკაანთ უბანი (ნინიკაშვილი) და სხვა.

-ეთ ბოლოსართიანი სახელების შესახებ ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, რომ მისი თავდაპირველი ფუნქცია უნდა იყოს მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა (ჭუმბურიძე, 1987).

-ეთ თავისი ვარიანტებით -ათ, -ოთ, -უთ პროდუქტული აფიქსებია, რომლებიც გვარებსა და შტოგვარებს აწარმოებს. ასეთი წარმოება გვხვდება დიდი ლიახვის ხეობებში: ელბაქეთი – ელბაქიძე, ჯავის ხეობაში და სოფლებში ქურთაში და თამარაშენში, ფილიენთი – ფილიშვილი, პაპელეთი – პაპელიშვილი, ჯირკვალეთი – ჯირკვალიშვილი, მარიამეთი – მარიამიძე, ბეოთი – ბაივაშვილიდან, მაისურეთი – მაისურაძე, ჭოველეთი – ჭოველიძე, კობალეთ – კობალაძე და მრავალი სხვა.

მზარეში დასახლებული პუნქტების სახელებად გვხვდება ან დაბოლოებიანი სოფლის სახელები, რომლებიც მართალია მცირე დასახლებებია, მაგრამ ტოპონიმის ფუნქცია გააჩნიათ.

-ან – სოფელი თოხთაში, ქსნის ხეობა: ხუციანანი – ხუციშვილები, თანდილაანი – ხუციშვილების უბანი, ყველაანი – ყველაშვილი, მზარეულიანი – ნასოფლარი სოფელ ჭორჭოხში, ქანაანი – ნასოფლარი – ქანაშვილების სოფელი, გურჭიანი – გურჭიშვილი, ამჟამად ნასოფლარი, გარაყაანი – გარაყანიძე – ნასოფლარია მაყიანი – მაყიშვილი, ნასოფლარი, სუხაანი – სუხაშვილი.

გოგიჩაანი უბანი, გოგიაანი – უბანი სამივე სოფელ ცხავატში.

პატარა ლიახვის ხეობაში ასეთი გაფორმებით სამ ათეულამდე ტოპონიმია: თარაანი – თარაშვილი ნასოფლარი, სიდამონაანი – სიდამონიძე, ჯირკვალაანი სოფელი ელტერაში, დღევანდელ ელტურა.

ლაზარეანი – ლაზარეშვილი, ტერაანი, არჩვანი სოფელ ბელოთში და სხვა.

გვარსახელებიდან ოიკონმთა წარმოებაში საკმაოდ დიდი როლდენობა გვხვდება ორივე ლიახვის ხეობის დაბალ ზონაში,

ასევე ქალაქ ცხინვალში.

ჯოჯიანთ უბანი, გოჩიანთ უბანი, ციცილოანთ უბანი, ხადურიანთ უბანი, მახნიანთ უბანი (სოფ. ვანათი).

ტერაანთ უბანი, ასკილაანთ უბანი, ფაციაანთ უბანი, ბერუაანთ უბანი სოფელ ერედვში და მდინარე მეჯუდის სათავეში. ფელიაანთ უბანი – ფელიშვილი, საღირაანთ უბანი – საღირაშვილი, კეპაანთ უბანი – კეპაშვილი, კობალაძიანთ უბანი – კობალაძე, ჭიოტაანთ უბანი – ჭიოტაშვილი, ბიძიონაანთ უბანი – ბიძიონაშვილი და სხვა.

ცხინვალში: სალამაანთ უბანი – სალამაძე, ელიოზიანთ უბანი – ელიოზაშვილი, ცერაანთ უბანი – ცერაძე, ყაზახაანთ უბანი – ყაზახაშვილი, მახარაანთ უბანი – მახარაშვილი, კასრაანთ უბანი – კასრაძე, მიქელაანთ უბანი – მიქელაძე და სხვები.

დიდი ლიახვის ხეობის ქართული სოფლების, უბნებიც ამ სუფიქსითაა გაფორმებული.

ასევე პროდუქტიული აფიქსებია -ებ, -ეულ, -თა სუფიქსები, რომლებიც ძველი დროიდან არიან დადასტურებული, როგორც აუცილებელი ელემენტები.

გეოგრაფიული სახელწოდებანი ზემო ქართლში მრავალფეროვანია, რომლებიც ქართული კულტურის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენენ, რომელთა გამოვლენა და კვლევა დღეისათვის საშური საქმეა.

ლიტერატურა

1. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი (ქისკ, I, გვ. 17-19).
2. ჯავახიშვილი ივ. თხზ. ტ. VI, 1982, გვ. 138.
3. ბაგრატიონი ვ. საქართველოს გეოგრაფია, II წიგნი, ქართული გამოცემა მოსე ჯანაშვილისა, ტფ., 1895, გვ. 022.
4. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973.
5. ჭუმბურიძე ზ., დედაენა ქართული, თბ., 1987.
6. უთურგაიძე თ., ქართული ენის მთის კილოთა ზოგი თავისებურება, 1986.

გვარსახელებიდან ნაწარმოები ტოპონიმები ზემო
ქართლში და მათი კლასიფიკაცია

რეზიუმე

ქართულ გვარსახელებს საუკუნეების ისტორია აქვს, რომელთა შესწავლა საშუალებას გვაძლევს ასევე გავარკვიოთ ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ენათმეცნიერული საკითხები.

დოკუმენტები მოგვითხრობენ, რომ ქართველ ხალხს ძველი დროიდან ჰქონდა გვარსახელები. ზემო ქართლში ჩანერილი მასალებიდან ირკვევა, რომ მრავალი გეოგრაფიული სახელი მიღებულია იქ მცხოვრები ხალხის გვარებიდან. მართალია, მხარეში მოსახლეობა შეთხელებულია ან საერთოდ აღარ არის, მაგრამ ტოპონიმის გაძღვევა აღმოჩნდა და დღევანდლამდე შემოგვინახა ჩვენი წარსულის მრავალი ფაქტი.

ანთროპონიმებიდან წარმოქმნილი სახელები შეიძლება დაიყოს რამდენიმე ჯგუფად, ოიკონიმები, რომლებშიც გვარები უცვლელად არის წარმოდგენილი და ბოლოსართებით წარმოქმნილი, მესამეში კი თავსართებით ან ბოლოსართებით წარმოქმნილი.

ასევე მანარმოებლებია: -ურ-ი, -ან, -ანთ, -ხევი, -უბანი და სხვები. გეოგრაფიული სახელწოდებანი მრავალფეროვანია, ასევეა მანარმოებლები, რომელთა შეგროვება და სამეცნიერო სფეროში ჩართვა საშური საქმეა.

**Summary Toponyms composed from the names in Upper
(Zemo) Kartli and their classification**

The Georgian names have histories of ages and their research gives us opportunity to find out historic, ethnographic and scientific problems. The documents tell us that the Georgians had names since old times. According to the materials written in Zemo Kartli, we can learn that a lot of Geographical names are taken from the names of the people who lived there. In spite of the fact the population in that region was reduced or disappeared, but toponymic was strong enough to save many past facts.

The names derived from anthroponomy can be divided into some groups: ykonyms where the names are represented without any changes, and the names ending in ur, an, ant, kheni, ubani. The geographical names are full of diversity and so are their suffixes and their collection is a very important thing for scientific research.

საკუთარ სახელთა სტრუქტურა და სემანტიკა ეთიო-სემიტურ ენებში (ძველი ეთიოპური, ამჰარული)

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ყველა არსებულ ენაში წარმოდგენილია ანთროპონიმები ან პატრონიმები მათთვის დამახასიათებელი სტრუქტურით და სემანტიკით.

გამონაკლისს არც ეთიო-სემიტური ენები წარმოადგენენ, მაგრამ სხვა სემიტური ენებისაგან განსხვავებით (მაგალითად არაბულში ჭარბობს პატრონიმები), ეთიო-სემიტურში უფრო მეტად წარმოდგენილია ანთროპონიმები განსხვავებული, საინტერესო სტრუქტურით და სემანტიკით.

მასალის შესწავლის საფუძველზე გამოვყავით სამი ჯგუფი:

პირველ ჯგუფში შევიდა ის საკუთარი სახელები, რომელნიც თავისი სტრუქტურით და სემანტიკით წარმოადგენენ *St. constructus*-ს. ამგვარი საკუთარი სახელები ბევრია (ძირითადად ძვ. ეთიოპურში).

მეორე ჯგუფში გაერთიანდა საკუთარი სახელები გაფორმებული *ma*- პრეფიქსით. *ma*- პრეფიქსი წარმომავლობის და ადგილის აღმნიშვნელი მორფემაა.

მესამე ჯგუფში წარმოდგენილია სხვადასხვა გრამატიკული ფორმით ნაწარმოები საკუთარი სახელები.

St. constructus-ით გაფორმებული საკუთარი სახელების მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ცნობილი ეთიოპი მხატვრის სახელი: 'afa : wark : takle „ოქროს ხანჯალი ჩააგო“. 'afa „მოკლე ხმალი (ხანჯალი)“; wark „ოქრო“. 'afa : wark „წარმოადგენს *St. constructus* -ის ფორმას. takle „ჩააგო“, იგივე სტრუქტურის სახელია takle : häimānot „რწმენის საყრდენი“; takla „საყრდენი, საფუძველი“; häimānot „რწმენა რელიგია, კრედი“.

იგივე სტრუქტურას ექვემდებარება შემდეგი საკუთარი სახელი ləbna : dāngel „ახალგაზრდა კედარი“. ეს საკუთარი სახელი ეკუთვნის ცნობილ ეთიოპელ ქრისტიან მეფეს განთქმულს ხასიათის სიმტკიცით.

ləbn „კედარი“; dāngel „ახალგაზრდა კაცი“; კედარი ხის ძალი-

ან მაგარი ჯიშია და ულპოლველობის გამო მას იყენებენ გემების ასაგებად. ეს არის მარადმწვანე ხე. მისგან გამოხდილი ზეთი ჭრილობების წამლობისათვის იხმარება. მას ხმარობენ აგრეთვე სახლებში საამო სურნელის დასაყენებლად. ეს კეთილსურნელოვანი ხე დღესაც ხარობს ლიბანის მთის აღმოსავლეთით. იგი მოიხსენიება აგრეთვე ფსალმუნებში, მაგ. (119, 5). სულიერი გაგებით კედარი „ცხოვრების ხის სიმბოლოა“ გადმოცემის თანახმად სწორედ კედარი იზრდებოდა უფალ იესო ქრისტეს კვართის დაფლვის ადგილზე მცხეთაში.

ეს კედარი მოსჭრეს, გამოთალეს ბოძად და განიზრახეს მისი აღმართვა, მაგრამ ძვრა ვერ უყვეს. მხოლოდ წმიდა ნინოს ლოცვის შედეგად იგი აღიმართა და იქ აშენდა პირველი ტაძარი საქართველოში (სვეტიცხოვლის პირველი სახე).

მსგავსი სტრუქტურის საკუთარი სახელებია: kidana : wäld „შვილის დაპირება“; kidana „დაპირება“; wäluda : häimānot „რმენის მქონე შვილი“; wäluda მრავლობითის ფორმას წარმოადგენს. ძვ. ეთიოპურში ხანდახან მრავლობითის ფორმა იხმარება მხოლობითის სინონიმად.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეორე ჯგუფში გაერთიანდა მაპრეფიქსით გაფორმებული საკუთარი სახელები. ამგვარი სახელები ძირითადად ამჰარულშია. მაგ. makkonnen argaw „მოხუცი პრინცი“. konnānā ზმნა „მართვა, ძალაუფლების ქონა“, ხოლო მისგან ნაწარმოებია სახელი „მმართველი, პრინცი“ (წარმომავლობას აღნიშნავს). argaw „მოხუცი ადამიანი“ (შეად. ძვ. ეთ. aragawi); mängeštu : lämma „მისი აყვავებული სამეფო“; mängeštu „სამეფო“ (მიუთითებს ადგილზე) lämma „აყვავებული.

სხვადასხვა გრამატიკული ფორმით ნაწარმოებ საკუთარ სახელებს მიეკუთვნება: მაგ. assäffa: gəbrä : mariam : təsämmä „მარიამის საქმე გავრცელდა და შესმენილ იქნა“.

assäffa კაუზატივის ფორმაა ← säffa ზმნისა „გაავრცელა“. gəbrä „საქმე“, təsämma „შესმენილ იქნა“ ვნებითი გვარის ზმნაა რეფლექსივია sämma ზმნის (შეად. ძვ. ეთ. sam'a);

იგივე სტრუქტურის საკუთარი სახელია მაგ. täsämmä : häbta : wäld შესმენილ იქნა [და] „საჩუქრად მიიღო შვილი“; təsämma „შესმენილ იქნა“ häbt „საჩუქარი“, ← wahaba ზმნიდან „მისცა“; wäld „შვილი“.

təsfaiə : gessasə „შეიკერა, შეიკერა ხელით“; təsfaiə რეფლექსი-
ვის თემაა; ვნებითი გვარია ზმნისა safaya „შეიკერა“.

gessasə „რაიმეს ხელით შესრულებას“ ნიშნავს, ამ შემთხვევა-
ში - ხელით შეიკერვას.

s'əggəe : gebre : mədxən „გადამრჩენის ნაყოფიერი საქმე“.

s'əggəe : gebre ნაყოფიერი საქმე (შეთანხმებაა არსებით სა-
ხელსა და ზედსართავს შორის).

mədxən „გადამრჩენი, მხსნელი“

yəkuno : 'amlāk „ჯერ არს ღმერთი“

yəkuno - ზმნა „ყოფნა“ იმპერფექტივში ობიექტის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელოვანი სუფიქსით - მნიშვნელობით „საჭი-
როა, ჯერ არს, უნდა“.

'amlāk „ღმერთი“.

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძვ. ეთიოპურში საკუ-
თარი სახელების სტრუქტურა ძირითადად წარმოდგენილია St.
constructus-ის ფორმით, ხოლო ამჰარულში სხვადასხვა გრამა-
ტიკული ფორმების საშუალებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Dillmann A., Ethiopic Grammar, London, 1907
2. Leslau W., Comparative Dictionary of Ge'ez (Classical Ethiopic), Wiesbaden, 1991
3. Титов Е., Современный Амхарский язык, Москва, 1971
4. ახალშენოვი იოსებ, ფსალმუნის ძველ ქართულ სიტყვათა გეოგრაფიულ ადგილთა და ისტორიულ მოვლენათა განმარტებანი, 1875, თბილისი, 2004

Structure and Semantic of Proper Names in Ethio-Semitic Language (Old Ethiopic, Amharic)

Summary

A study of the structure and semantics of proper names in Old Ethiopic and Amharic can be summed as follows:

1. Proper names in Old Ethiopic are mainly formed on the basis of the Status constructus, e. g. *lebna* : *dəngəl* `young cedar~. This name belongs to a Christian Ethiopian king who was famous for his strong character and compared with a `Cedar~ - *lebna*, the tree which is so strong that it is used for building ships.

2. Proper names in Amharic are formed by different grammatical models. For example *makonnen*: *argaw* `old Prince~; the prefix *ma-* in this case is the morpheme referring to origin; *konnen* `powerful ruler~; *makonnen* `prince, noble~; *argaw* `old~; *makonnen* : *argaw* with agreement of adjective and noun.

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობების შესახებ

სტატიის მიზანს წარმოადგენს ქართული ენის ლექსიკონებში ფიქსირებული რამდენიმე საერთო ლექსიკური ერთეულის დადგენა ქართულსა და თურქულში.

ა-ჩოყ-ებ-ა — სახელზმნაა პირიანი ზმნის ფორმისა **აჩოყდება** — ბოტან. „განვითარების პირველსავე წელს ღეროსა და ყვავილებს გამოიღებს ორწლოვანი ბოსტნეული (ჭარხალი, სტაფილო, კომბოსტო, ხახვი, და სხვ.) // უსარგებლოდ, ძალზე აიზრდება (ბალახეული, მცენარე)“ (ქეგლი, 1986) — სიტყვაში გამოიყოფა თურქული წარმომავლობის ძირი **-ჩოქ-** შემდეგი მნიშვნელობებით: 1.ბევრი. 2.ძალიან, ძლიერ, ძალზე. 3.დიდხანს და ა.შ. აღნიშნული ძირიდან იწარმოება ზმნის ფორმა: **çöğalmak** — 1.გამრავლება; გადიდება; გაზრდა; მომატება.

არტიო — „ნამეტნავი, ნ. პერიტო“ (ორბელიანი, 1991). ისტორიული ლექსიკის ეს კუთვნილი სიტყვა არ გვხვდება სხვა ლექსიკონებში. მომდინარეობს თურქ. **art-** „მატება, გამრავლება, გაძლიერება დაგროვება, სიუხვე“ (3, 66) ძირიდან. ჩამოთვლილ მნიშვნელობათა შორის უძველესს წარმოადგენს **artuq** „ნამეტნავი“ (ძველი თურქული ლექსიკონი, 1969), რომელმაც გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებების შემდეგ მოგვცა ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა ქართულში.

ანზაროთ-ი, ანზარუთ-ი — (სპარს.) სამკურნალო მცენარე საკმელქარვა, мясной клей (камедь) ... (ჩუბინაშვილი, 1984). ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა არაა დაფიქსირებული ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში. თურქულ-რუსულ ლექსიკონში დამონმებულია **anzarot** „ნებო“ სიტყვა. **ანზაროთი, ანზარუთი** თათრულია — იოანე ბაგრატიონი, სულხან-საბა ორბელიანის მსგავსად, ხშირად თათრულს უწოდებს არაბულ-სპარსული წარმომავლობის, ამასთანავე თურქულისთვისაც საერთო ხმარების სიტყვებს (ბაგრატიონი, 1875).

ამბარ-ი — (სპარ. **anbar**) 1.იგივეა, რაც ბელელი; 2. ყუთის

მსგავსი დიდი (რამდენიმე ათეული ფუტის) ტევადობის სათავსი — ხორბლის, ან ფეკილის შესანახად (ქართლ-კახეთში) – (ქეგლ). ეს სიტყვა დაფიქსირებულია იოანე ბაგრატიონის ლექსიკონში (ბაგრატიონი, 1975). აღსანიშნავია, რომ ავტორი თავის განმარტებებში ხშირად მიუთითებს იმერულ ჩვეულებებზე ამა თუ იმ მოვლენასთან დაკავშირებით, ან რომელიმე სიტყვის განმარტებისას იძლევა იმერეთში ხმარებულ მის შესატყვისს. „ამბარი“-ს იოანისეული განმარტება, როგორც პურის „შესანახავისა“, ნ.ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ასეა ასახული: „ანბარი — საფეკილე ზანდუკი, ანუ სახლი, ბეღელი პურის შესანახავი, хлебный амбар, магазин, Амбар (სევართიანი, 1978).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ განსახილველი სიტყვა ირანული წარმომავლობისაა < ფალ. **anbār** „შეკრება, შეგროვება, მარაგი“, ამ სიტყვის უძველეს ჰამბარ ფორმასთან აიგივებენ შემდეგ სიტყვებს: ფალ. **hanbār** „პროდუქტების მარაგი“, სპარს. **anbār** „ბეღელი“. სპარსულიდან ნასესხები ეს სიტყვა გვაქვს: **ambar** თურქულშიც., ქურთ. **anbār**, ახ.ბერძ. **αμπαρι**, ბულგ. **ambar**, სერბ. **hambar**, რუს. **амбар**, პოლონ. **ambar, umbar**, უნგრ. **hambar**, უდური **hambar**, არაბ. **anbar**. ჰრაჩია აჭარაიანს მიაჩნია, რომ ჩამოთვლილი ლექსიკური ერთეულები მომდინარეობს სანსკრიტისა და ზენდურის **par** „ავსება“ და **sam-** ელემენტებისგან, რამაც სანსკრიტში მოგვცა **samourag-**, ზენდურში **hambar-** „ავსება“, ფალ. **anbārit** „ავსება“, სპარს. **anbāram** „გავსებ“ და ა.შ. (აჭარაიანი, 1970).

ბოლად — „ბლომად, მრავლობით, სავსებით, оптом, гуртом“ — ლექსიკური ერთეული გვხვდება ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში. საკვლევ სიტყვა ქართული ენის ვითარებით ბრუნვაში დასმული (**ბოლ**-ად) თურქული **bol** სიტყვაა, რომლის მნიშვნელობა არის „სიუხვე“ (სევორთიანი, 1978).

იმავე წარმომავლობისა უნდა იყოს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებული **ბლომა** „დიდი რაოდენობისა, ბევრი“ (ქეგლ, 1951) სიტყვა, რომელიც მიღებულია ზემოთ მოხსენიებული თურქული **bol** სიტყვის რედუბლიკაციითა და ქართულის ნიადაგზე მომხდარი გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად (< ***ბოლ**+**ბოლ**+ად).

ნიუკა, ნიუკ-ი — (run orientale) — ბოტან. ტყის მცენარე ერთლებნიანთა კლასის; აქვს ტაროდ შეკრებილი პატარა ზომის ყვავილები და ფრთისებრ დაძარღვული გრძელყუნწიანი ფოთოლი (სინონ. ფშ.ხევს. **დათვისტერფა**, რაჭ. ლეჩხ. იმერ. **ქალაკოდა**, გურ. **ღვინა-ღვინა**), სომხ. **ნიუკ** // **ნვიკ** // **ნუიჭ**, ლათ. dracunculus. პროფ. ჰრ.აჭარიალის აზრით, სომხური ნასესხობაა ქართულში, ქურთულში, თურქულ დიალექტებში **ნივიგ** ფორმით (აჭარიანი, III).

ორთუქ-ი — „ცხენის გავის საფარი“ – (ორბელიანი, 1991) < თურქ. **örtü** „1. გადასაფარებელი, გადასაფენი; 2. შენობის სახურავი“. მეტნაკლებად გავრცელებული უძველესი ნახმნარი სახელი **ört** -ძირიდან -**k**აფიქსის მეშვეობით ინარმოება **örtük**. ეს სიტყვა დასტურდება ქართულში, მეგრულსა და ლაზურში. მაგალითად, ქართ. **რთუ-//რთ**: სა-**რთ**-ულ-ი „სახურავი“; ძვ. ქართ. გარდა-**რთუ**-მ-ა „დახურვა; გადაფარება“; მო-მ-**რთ**-მ-ელ-ი „სახურავის ოსტატი (ქიზიყ.) (სარჯველაძე, ფენრიხი, 1990).

ორტალ-ი < **ortak**: ტერმინი გვხვდება აკად. ივ. ჯავახიშვილის ერთ-ერთ შრომაში (ჯავახიშვილი, 1957, 33), სადაც ვკითხულობთ: „საქართველოში XIII საუკუნეში რთული საალებ-მიმცემო და საფინანსო დაწესებულებები იყო. სავაჭრო ამხანაგობების მონაწილეებს „ორტალ“-ს ეძახდნენ. ო რ ტ ა ლ ი თათრული სიტყვაა დანიშნავს სავაჭრო ამხანაგობის მონაწილეს. პირველად XIII საუკუნის შესანიშნავ „რკონის“ სიგელში გვხვდება და იქაც ვაჭართა ამხანაგობას ნიშნავს. იგი სამი მონაწილისგან შედგებოდა: პირველი — ხოჯას სალმის მემკვიდრენი — ცოლი და შვილები მაჰმადიანები; მეორე სომეხი ჰასან სუმბატის ძე, ხოლო მესამე ურია იოსებ ბუღბაფაის ძე. სამივე მონაწილე, ანუ ორთალი უცხო ჩამომავლობის ყოფილან. პატივცემული მკვლევარი იქვე აღნიშნავს, რომ სამწუხაროდ მეტი ცნობები არ მოიპოვება, რათა გარკვეულიყო ყველა სავაჭრო ამხანაგობებში ასე იყო, თუ ქართველი ორტალებიც იყვნენ“.

თურქული ლექსიკონების მიხედვით, ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი „**ორტალ**“-ი აღნიშნავს „ამხანაგს, თანამონაწილეს“, რაც სავსებით ემთხვევა მეცნიერის განმარტებას. თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჩვენთვის საინტერესო

სიტყვას უკავშირებენ **orta** „შუა“ სიტყვას, რომელიც **-k** სუფიქსის დართვით იძლევა ნაწარმოებ თურქულ სიტყვას **ortak**, პარტნიორი/

ქეშიკი -ი „(ძვ.) 1. წარჩინებული პირის (მეფის...) მცველი; 2. ეთნ. (სამეგრელოში) საქონლით ხარკის ამკრეფი და ფარეში“ (ქეგლ, 1960). ეს სიტყვა არ გვხვდება სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში, მაგრამ დაფიქსირებულია დავით ჩუბინაშვილთან, რომელსაც სპარსული წარმომავლობის ლექსიკურ ერთეულად მიაჩნია (დ. ჩუბინაშვილი, 1984). ჩვენი აზრით, მომდინარეობს თურქ. keşik სიტყვიდან “1.რიგი, ჯერი; 2.მცველი, დაცვა“ (8,537).

დამონმებული ლიტერატურა

1. ქეგლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბ., 1986.
2. ს.ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991; 1966.
3. Турецко-русский словарь, М., 1977.
4. Древнетюркский словарь, Л., 1969.
5. დ.ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
6. ბაგრატიონი, 1975 - იოანე ბაგრატიონის „ქართული ლექსიკონი“, გამომც. „მეცნიერება“, თბ., 1975.
7. ჩუბინაშვილი, 1961 - ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.
8. სეგორტიანი, 1978 - Севортян Э. В., Этимологический словарь тюркских языков, М., 1978.
9. ქეგლ, 1951-1962 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., ტ. I-VIII, 1951-1962.
10. ჰრ. აჭარიანი, სომხური ენის ძირთა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ერ., 1971-79 (სომხ.ენაზე).
11. ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
12. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია,

თბ. 1907.

Louisa Rukhadze

About Georgian-Turkish Linguistic Relations

Summary

The aim of the article is the determination of several lexical items that are common to Georgian and Turkish, and which are recorded in Georgian dictionaries.

ambar-i < *ambar* „barn, granary“;

anzarot- < *anzarot* `meet gum (gum mastic)`;

artiyo < *artik* „bigger, more“;

açoğeba < *çoğalma* „to multiply“;

bola || *blomad bol* „wide, ample“;

keşik-i < *keşik* „guard“;

ortağ-i < *ortak* „companion“;

ortuk-i < *ortük* „coverlet“.

სომხური ენის *յ* ბგერის ფონოლოგიური
სტატუსის განსაზღვრა

მაშტოცის ანბანის ოცდამეერთე ასოა *յ*, რომლის სახელი გრაბარში იყო *յի* *yi*, დღეს არის *ჰი* *hi*. თავდაპირველად წარმოითქმოდა *յ* *y*-დ. ამისი დასტურია ის, რომ *y*-თი დაწყებული უცხო სიტყვები სესხებისას გადმოდიოდა *y*-თი: ფალაური *yāvet* > სომხ. *յաւէտ*, *yōz* > *յոյզ*, *yašt* > *յաշտ* და სხვ. აგათანგელოზის „ისტორიის“ ბერძნულ თარგმანში სომხური სახელი *Otay* ბერძნულში *Αδταιαζ* ფორმით არის, რაც ნიშნავს, რომ *Ouyay* სიტყვის ბოლოკიდური *յ* *y* წარმოითქმოდა და ბერძნულში გადმოცემულია *i* ასოთი. აქ *ay*-ით დაბოლოებულ სიტყვებს ნათესაობითში ჰქონდათ *այი* *ayi* დაბოლოება, ხოლო *ა* *a*-ზე დაბოლოებულ სახელებს *აყ* *ay*, სადაც *յ* *y* ბრუნვის ნიშანია და *Յուդայ*, *Էսաქայ* სიტყვებში *յ* *y* წარმოითქმის, როგორც ბრუნვის ნიშანი.

სიტყვის ბოლოს *ა* *a*-სა და *ი* *i*-ს შემდეგ იწერებოდა და წარმოითქმოდა *յ*.

თრაკიელი კომენტატორი შენიშნავს, რომ „სომხურში სიტყვები *ა* *a*, *ი* *i*, *ე* *e*, *ը* *ə* ხმოვნებით არ მთავრდებოდა, *ა* *a*-სა და *ი* *i*-ს ემატებოდა *յ* *y*, *ე* *e*-ს ემატებოდა *յ* *y*, რომელიც *ე* *e*-სთან იძლეოდა *է* *ē*-ს, ხოლო *ը* *ə*-ზე დამთავრებული სიტყვა გრაბარში არა გვაქვს. ეს არის მიზეზი, რომ უცხო წარმომავლობის *ა* *a* ხმოვანზე დამთავრებული სიტყვები სომხურში გადმოდის *აყ* *ay* ასოთშეთანხმებით. მაგალითად, სირიული *kāhānā* > *քահանայ* *k'ahanay* „მღვდელი“, *abilā* > *աբելայ* *abefay* „ბერი, ბერ-მონაზონი“, *sātānā* > *սատանայ* *satanay* „ეშმაკი, სატანა“, *lūmā* > *լումայ* *lumay* „წელილი“, *gadsā* > *կաթսայ* *kat'say* „ქვაბი“, *šmğā* > *շուկայ* *šukay* „ბაზარი“, *amirā* > *ամիրայ* *amiray* „ამირა“ (1, 29).

აჭარიანი თვლის, ამ სიტყვებში *յ* *y* რომ არ წარმოითქმულიყო, არ დაინერგებოდა. ადონცი სხვა აზრისაა, ის თვლის, რომ *յ* *y* არ წარმოითქმოდა და იწერებოდა *აყ* *ay* -ზე დამთავრებული სომხური სიტყვების გავლენით.

ამის შესახებ გ. ჯაჭუკიანი წერს: „უნდა ვიფიქროთ, რომ

გრამატიკის თრაკიელი მთარგმნელის მიერ ფორმულირებულ წესს, რომლის თანახმად სომხურში სიტყვები მთავრდებოდა ყველა ასოზე, გარდა *ა* *ა*-სი, *ი* *ი*-სი, *ე* *ე*-სი და *ქ* *ჟ*-სი, მე-5 საუკუნეში ჰქონდა არა მხოლოდ ორთოგრაფიული, არამედ ორთოეპიული წესის ღირებულება, *ა* *ა*-სა და *ი* *ი*-ს შემდეგ იწერებოდა და წარმოითქმოდა ნახევარხმოვანი *յ* *ყ*“ (2, 238).

ჩვენი აზრით, აუსლაუტში *յ* *ყ* იკითხებოდა. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს *Կայ* და *Կոյ* ტიპის სიტყვები, რომლებმაც ძირის სტრუქტურის გამო არ დაკარგა ბოლოკიდური *յ* *ყ*, რადგან *CV* სტრუქტურა სომხურისათვის დამახასიათებელი არ არის (სხვა სტრუქტურის *ay* და *oy*-ზე დაბოლოებულმა სიტყვებმა დაკარგა ბოლოკიდური *յ* *ყ*) და რომლებშიც *յ* *ყ* იკითხება: *բայ* *bay* „ზმნა“, *հայ* *hay* „სომეხი“, *վայ* *p'ay* „ნანილი“, *բոյ* *boy* „სიმაღლე“, *խոյ* *xoy* „1.ვერძი, ყოჩი, ერკემალი, მწერბავი (ცხვარი 2.(ძვ.) გალავანთა სანგრევი (რკინაშემოვლებული ძელი) 3.ვერძი (ზოდიაქოს ნიშანი), *կոյ* *koy* „ნაკელი, პატივი“, *գոյ* *goy* „1.არსი, არსება 2.ყოფნა, არსებობა 3.ყოფიერება“, *հոյ* *hoy* „(სამხ.) ურნალი“, *ճայ* *čay* „ჩხიკვი, ჯაფარა“, *նայ* *nay* „სველი“.

„დღეს */y/* ბგერის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. გ. ლაფანციანი, გ. სევაკი, ე. ალაიანი, ვ. არაქელიანი და ა. ლარიბიანი თვლიან, რომ თანამედროვე სომხურ ენაში */y/* არის შუაენისმიერი ნაპრალოვანი სონანტი.

მ. აბელიანი სონორ */y/*-ს საკითხს სხვაგვარად განიხილავს. ის თვლის, რომ სომხურში არის ორი */y/* - ნახევარხმოვანი */%oo/* და თანხმოვანი */y/*. მათ შორის განსხვავებას ის ხედავს არტიკულატორულ-აკუსტიკურ პლანში. თუმცა, ამასთანავე, ითვალისწინებს არა მხოლოდ ბგერათა არტიკულაციურ თავისებურებებს, არამედ მათ ფუნქციას მარცვალში. მისი აზრით, */y/* თანამედროვე სომხურში შეიძლება შეუერთდეს წინამავალ მარცვლისშემქმნელ ხმოვანს და შექმნას დამავალი დიფთონგები *այ* *ay* *ოყ* *oy*, *იყ* *iy*, *ეყ* *ey* ან შეუერთდეს მომდევნო მარცვლისშემქმნელ ხმოვანს და შექმნას აღმავალი *յა* *%oa*, *იყ* *%oi*, *იუ* *%ou* და *იე* *%oe* დიფთონგები.

დასახელებულ ავტორთა უმრავლესობის აზრით, ეს მიმდევრობები არ არის არც ნამდვილი და არც ცრუ დიფთონგები და სონორი */y/* მთლიანად თანხმოვანთა კლასს ეკუთვნის.

აბელიანი თვლის, რომ სომხურში სონორი */y/* არსებითად

ნახევარხმოვანია, რომელიც /i/ ხმოვნისაგან მხოლოდ სუსტი არტიკულაციით გამოირჩევა. შემდეგ ს გვაფრთხილებს, რომ საჭიროა განვასხვავოთ სომხური ნახევარხმოვანი /%ool ინდოევროპულ ენებში ფართოდ გავრცელებული სონანტი /j/ (იოტა)-საგან, რომელიც გვხვდება მაგალითად გერმანულში (ja, jener), რუსულში (სიტყვებში «своя», «свой») და მისი აზრით, არის შუაენისმიერი ან წინაენისმიერი მჟღერი ნაპრალოვანი თანხმოვანი“, - აღნიშნავენ ა. ხაჩატრიანი და ვ. აირაპეტიანი (3, 257). მათი თქმით, აბელიანი აკეთებს ერთობ საეჭვო მინიშნებას /y/-ის შესახლო წინაენისმიერობაზე და ამბობს, რომ განსხვავება მათ (წინაენისმიერ და შუაენისმიერებს) შორის არის არა წარმოების ადგილის მიხედვით, არამედ ხშვის ღიაობის ხარისხში, თუმცა ზემოთ მოყვანილი გამონათქვამების მიხედვით განსხვავებაა ადგილის მიხედვითაც, - დასძენენ ხაჩატრიანი და აირაპეტიანი. თუ გასასვლელი საკმაოდ ვიწროა, ჰაერნაკადის გავლის დროს ხახუნი საკმაოდ ძლიერია და ის მოქმედებს ხმაზე“ (3, 257). ამრიგად, ა. ხაჩატრიანისა და ვ. აირაპეტიანის თქმით, - მ. აბელიანი მიდის დასკვნამდე, რომ სომხური /y/ არის დახურული /i/.

მ. აბელიანი ამასთანავე შენიშნავს, რომ ზოგიერთ დიალექტში და სალიტერატურო ენაშიც /y/ მაინც გარდაიქმნება შუაენისმიერ /j/-დ, რაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია დასავლური დიალექტებისა და სალიტერატურო ენისათვის.

„თავი რომ დავანებოთ თანამედროვე სალიტერატურო სომხურში დიფთონგების არსებობას (ის მოითხოვს სპეციალურ ფონოლოგიურ და ექსპერიმენტულ კვლევას), შეგვიძლია გამოვთქვათ ვარაუდი, მართალია, ზოგიერთ შემთხვევაში ai, oi, ui დიფთონგებს გვაგონებენ, მაგრამ პირველსავე ცდაზე, ენაში მათ ერთიანობასა და შერწყმაზე ეს „დიფთონგები“ იყოფა სხვადასხვა მარცვლად. მაგალითად:

հայ – հա–յե–րեն	hay, ha–ye–ren
բայ – բա–յա–կան	bay, ba–ya–kan
փայս – փա–յս	p‘ay, p‘a–yas

შესადარებლად შეიძლება მოვიყვანოთ, როგორ იქცევიან ინგლისური დიფთონგები, რომლებიც ერთ მთლიანობას წარმოადგენენ და რომელთა ნაწილებს შორის არ შეიძლება მარცვალთგამყოფის გავლება:

hai – hai – ə

bai – bai – ə

pai – pai – ə – niə და სხვ.“ (3, 258)

შესადარებლად ა. ხაჩატრიანსა და ვ. აირაპეტიანს მოაქვთ სომხური ენის სონორ /y/-ს და ხმოვან /i/-ს ექსპერიმენტული მონაცემები. /y/-სი და /i/-ს პალატოგრამების და, მითუმეტეს, რენდგენოგრამების შედარებით, ავტორების თქმით, კარგად ჩანს განსხვავება შეხების (ენის გვერდების) ფართობსა და ამ ბგერების წარმოების ადგილებს შორის, რაც გამოიხატება ასევე ენის დაჭიმულობასა და მის ანეულობაში ზედა ნუნის ამა თუ იმ ნაწილის მიმართ.

ავტორები აკეთებენ დასკვნებს:

1. პალატალური სონანტი /y/ სომხურში ხშირად უერთდება წინამავალ ან მომდევნო ხმოვანს, ქმნის რა ზოგ შემთხვევაში ცრუ დიფთონგს, მაგრამ ამ „დიფთონგის“ მდგრადობის შემოწმებისას ის მაშინვე ნაწილდება სხვადასხვა მარცვალში და სონანტი /y/ ავლენს თანხმოვნის ბუნებას.

2. წარმოების ადგილის მიხედვით /y/ პალატალურია, ანუ არტიკულაციის ფოკუსი არის მაგარი სასის წინა-საშუალო ნაწილში.

3. ენის აქტიური ნაწილია ზურგის მთელი შუა ნაწილი, რომელიც მაგარი სასისაკენ აწევისას ქმნის სიმეტრიულ ბორცვს. შესაბამისად, /y/ წარმოადგენს შუაენისმიერ ბგერას.

4. წარმოების მიხედვით /y/ უნდა ჩაითვალოს ნაპრალოვან შუა სონანტად, რომლის წარმოქმნისას ენის გვერდები სასასთან ქმნის მჭიდრო ხშვას, ენის შუაში კი წარმოიქმნება საკმაოდ სწორი და ვიწრო გასასვლელი ჰაერისათვის.

5. სონორი /y/ გამოირჩევა სიმოკლით (შედარებით მოკლეა). თუმცა მის აკუსტიკურ დახასიათებაში დიდ როლს თამაშობს გადასვლები, რაც განსაკუთრებით კარგად ჩანს დინამიკურ სპექტროგრამებზე.

6. სტაციონარულ ნაწილში /y/ დიდ მსგავსებას ავლენს ხმოვან /i/-თან, მასში ასევე გამოიყოფა ორი დაშორებული ფორმატი, ერთი 300-500 ჰერც ფარგლებში, მეორე - 2550-3000 ჰერც მიდამოებში. თუმცა ინტენსიურობის ხარისხი /y/-სთან გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე /i/-სთან და უდრის საშუალოდ 25-15 მმ-ს და, გარდა ამისა, აქ გაცილებით მუდმივად გამოიყოფა მა-

ღალი სიხშირის ხმაური.

ძირის სტრუქტურის, y y -სა და \underline{a} ხმოვნის რეალიზაციის შესწავლით მიღებული შედეგების გამო ჩვენ განსხვავებული აზრი გავგაჩნია.

1. მიუხედავად იმისა, რომ y გვხვდება უშუალოდ ხმოვნის მეზობლობაში - მოსდევს ან წინ უსწრებს ხმოვანს. არ გვხვდება თანხმოვნის წინ სიტყვის თავკიდურ პოზიციაში, რომელიც წარმოთქმაში გვაძლევს #CVC-ს და ამ შემთხვევაში y იქნებოდა \underline{a} -ს წინ.

ყველა თანხმოვანი გვხვდება ამ პოზიციაში (გამონაკლისია სონორი r , რომელიც სიტყვის თავში არ გვხვდება): $\text{p}\chi\text{h}$ $\text{b}\chi\text{h}$ [bɣi] „უჯრედი“, $\text{g}\text{d}\text{a}\text{k}$ [gɔdak] „ქუდი“, $\text{d}\text{z}\text{v}\text{a}\text{r}$ [dʒvar] „ძნელი“, $\text{z}\text{a}\text{k}\text{e}\text{r}$ [zəkɛr] „ზღმარტილი“, $\text{t}\text{'}\text{a}\text{m}\text{b}\text{u}\text{k}$ [tʰambuk] „დოლი, დაფდაფი“, $\text{x}\text{m}\text{or}$ [xɔmor] „1.ცომი, 2.საფუარი, ხაში“, $\text{c}\text{u}\text{n}\text{d}$ [cɔnund] „შობა, დაბადება“, $\text{k}\text{z}\text{a}\text{k}$ [kɔzak] „ნიკაპი“, $\text{h}\text{r}\text{a}\text{c}\text{'}\text{a}\text{n}$ [hɔrɔcʼan] „1.თოფი, შაშხანა 2.ცეცხლსასროლი“, $\text{j}\text{m}\text{e}\text{r}\text{u}\text{k}$ [jɔmeruk] „საზამთრო“, $\text{c}\text{'}\text{n}\text{c}\text{h}\text{u}\text{k}$ [cʼɔncʰuk] „ბელურა“, $\text{s}\text{h}\text{or}$ [ʃɔlor] „ქლიავი“, $\text{c}\text{'}\text{m}\text{u}\text{s}\text{h}$ [cʼɔmuʃk] „ციგურა“, $\text{p}\text{t}\text{u}\text{t}$ [pɔtut] „ნაყოფი“, $\text{j}\text{v}\text{a}\text{l}$ [jɔval] „ტომარა, ჯვალო“, $\text{s}\text{x}\text{a}\text{l}$ [sɔxal] „შეცდომა“, $\text{v}\text{c}\text{i}\text{t}$ [vɔcɪt] „წმინდა, სუფთა, ანკარა“, $\text{t}\text{k}\text{lor}$ [tɔklor] „ტიტველი“, $\text{p}\text{'}\text{s}\text{or}$ [pʼɔsɔr] „ნავავი, ჭუჭყი“, $\text{k}\text{'}\text{c}\text{nel}$ [kʼɔcnɛl] „ლაქუცი, პირმოთენობა, პირფერობა, მლიქვნელობა“, $\text{h}\text{j}\text{r}\text{t}\text{a}\text{l}$ [hɔjɔrtal] „კრეჭა, დაკრეჭა (კბილების)“, $\text{m}\text{z}\text{k}\text{i}\text{t}$ [mɔzkitʼ] „მისგითი, მეჩეთი“, $\text{l}\text{c}\text{a}\text{k}$ [lɔcɔk] „1.ბერკეტი, ონინარი, ხარი-ხა 2.მხრეული, სასწორის უღელი“, $\text{n}\text{ʃ}\text{a}\text{n}$ [nɔʃan] „ნიშანი“.

თავკიდურ პოზიციაში ორ თანხმოვანს შორის \underline{a} მაშინაც წარმოითქმის, როდესაც ერთ-ერთი ან ორივე თანხმოვანი სონორია: $\text{l}\text{m}\text{e}\text{l}$ [lɔmɛl] „1.ზეღვა, თელვა, სრესა, ჭმუჭნა 2.ღეჭვა, დაღობა (ღრძილებით)“, $\text{n}\text{m}\text{a}\text{n}$ [nɔman] „1.მსგავსი 2.-ვით, მსგავსად“, $\text{m}\text{n}\text{a}\text{l}$ [mɔnal] „დარჩენა“, $\text{l}\text{i}\text{r}\text{e}$ [lɔrɛl] „ჩემად ყოფნა“, luk [lɔluk] „ტანჯვა, ნვალება“, har [hɔar] „გამხდარი, მჭლე“, hal [hɔal] „ჩხავილი, ყიჟინი, ბლავილი“.

2. y y სიტყვის თავში გვხვდება მეორე თანხმოვნად #Cy პოზიციაში, მაგრამ მის წინ არ წარმოითქმის \underline{a} არც საკუთრივ სომხურ და არც ნასესხებ სიტყვებში მიუხედავად წინამავალი თანხმოვნის ბუნებისა.

y y ხშულების მომდევნო პოზიციაში:

by – բլազ byaz „ბიაზი“, բլուր byur „1.ბევრი, უამრავი, ური-
ცხვი, უთვალავი 2.(ძვ.) ათი ათასი, ბევრი“, բլուզანդასկან byu-
zandakan „ბიზანტიური“, բլურასկն byurakn „1.მრავალნყაროიანი
2.მრავალი ძვირფასი თვალის შემცველი“, բლურელ byurel
„1.ბივირი 2.ბროლი, 3.კრისტალი“.

gy – գլուդ gyut „სოფელი“, գլუსտ gyut „აღმორჩენა, პოვნა,
მოპოვება“.

dy – դլურჰანք dyut‘ank‘ „ხიბლი, მომხიბვლელობა, դլურ dyur
„ადვილი, იოლი“.

k’y – კլაქლագլուդ k’yallagyoz „მატყუარა“, კლაკლთ k’yavar
„პრასი“.

ty – თლურჰანդაზაქ tyar‘andafaz „(რელ.) მირქმა (ქრისტიანული
დღესასწაული)“.

ky – კლანք kyank‘ < კლანք keank‘ „ცხოვრება“, კლუდ kyuz
„1.გრძნეული, კუდიანი, მისანი, ჯადოქარი 2.მომხიბვლელი,
დამატყვევებელი“.

py – პლურჰიქ pyurid „ალმადანი (მინერალი)“, პლურჰინ pyut‘on
„პითონი“, პლურკნ pyuke „(ბოტ.) ფიჭვი“, პლურჰინ pyunyion „(ისტ.)
ძლევა, გამარჯვება“.

յ Վ արის სიბილანტების მომდევნო პოზიციაში:

չy – ժլուրჰի չyuri „ჟიური“,

cy – ժլուրcyur „მჭლე, გამხდარი, ღონემიხდილი, გამოფიტული“,
ժլուրախտ cyuraxt „ჭლექი“, ժլուրել cyurel „დამჭლევა,
გამოფიტვა, დაძაბუნება, განვრილება; გაცვეთა“, ժլուրլուրჰინ
|| ժլուրլում cyurut‘yun || cyurum „დაძაბუნება, გამოფიტვა“.

յy – ժլուք jyut‘ „ფისი, კუპრი, ժլուն jyun „თოვლი“.

չy – ժլուդ չyut < ճլիլ ճիwt „ხის ტოტი“.

չy – շլուդ չyut „ნორჩი ტოტი; წვრილი შტო; ღერო; ნაფოტი,
ტკერი; ხინვი, ხიჭვი“.

sy – սլուն syun „სვეტი, ბოძი, კოლონა“, սլուք syuk‘ „სიო, ნიავი,
ზეფორი“, սլուզերեն syuzeren „(ისტ.) უმაღლესი ფეოდალი“.

յ Վ արის ასპირატის მომდევნო პოზიციაში (ასპირატი + y):

xy – խլուս xyus „1.წვნიანი შეჭამადი (ფქვილმოკიდებული)
2.ხავინი“.

hy – հլուք hyut‘ „წვენი“, հլուդ hyut „ქობი, ქობმახი“, հլուր hyur
„სტუმარი“, հլուս hyus „1.წանწავი, 2.თოვლის ზვავი“.

յ Վ արის სონორების მომდევნო პოზიციაში:

ly – უარჲ lyard < ლაარჲ leard „ღვიძლი“, უაჲ lyar „(მოდვ.) მთა“.
my – მჲლჲ myus „სხვა, მეორე“.

ny – ლაარჲ nyard < ნლაარჲ neard „ნერვი“.

სხვა შემთხვევებში #CC პოზიციაში, მიუხედავად ამ თანხ-
მოვნების ბუნებისა, თუ ისინი არ ქმნიან $q\bar{r}$ $z\bar{b}$, $q\bar{q}$ $z\bar{g}$, $u\bar{s}$ sk , $u\bar{u}$
 st , $u\bar{u}$ sp , $z\bar{q}$ $\bar{s}k$, $z\bar{u}$ $\bar{s}t$, $z\bar{u}$ $\bar{s}p$, $u\bar{s}i$ sp' , $u\bar{s}$ st' , $u\bar{p}$ sk' ჰომოგენურ
ჯგუფს, მათ შორის წარმოითქმის \bar{r} \bar{a} (ჰომოგენური ჯგუფის
შემთხვევაში \bar{r} \bar{a} ჰომოგენური ჯგუფის წინ წარმოითქმის):
 $q\bar{r}k\bar{z}i\bar{x}$ $bde\bar{s}x$ [$bade\bar{s}x$] „პიტიახში“, $\bar{r}\bar{p}\bar{r}i\bar{u}$ $t'ru$ [$t'at'u$] „1.მჲჯვე
2.მწნილი“, $q\bar{r}k\bar{z}$ $bze\bar{z}$ [$baze\bar{z}$] „ხოჭო“, $k\bar{u}t\bar{r}$ $ktor$ [$k\bar{a}t\bar{r}$] „ნაჭერი“,
 $\bar{r}\bar{x}\bar{s}\bar{e}\bar{l}$ $t'xel$ [$t'axel$] „გამოცხობა“, $k\bar{n}i\bar{k}$ $knik$ [$k\bar{a}nik$] „ქალი, ცოლი“,
 $\bar{c}\bar{r}i\bar{k}$ $\bar{c}rik$ [$\bar{c}\bar{a}rik$] „კალია“, $\bar{l}\bar{s}\bar{e}\bar{l}$ $lsel$ [$\bar{l}\bar{a}sel$] „მოსმენა“, $n\bar{k}\bar{a}\bar{r}$ $nkar$
[$n\bar{a}kar$] „ნახატი, სურათი“.

3. სხვა თანხმოვნებისაგან განსხვავებით y \bar{y} არ გვხვდება სი-
ტყვის აბსოლუტურ ბოლოში თანხმოვნის შემდეგ პოზიციაში:

$\bar{x}u\bar{m}\bar{b}$ $xumb$ „ჯგუფი, გუნდი, კრებული“, $\bar{e}\bar{l}\bar{u}\bar{n}\bar{d}$ $elund$ „მეჭეჭი,
კობი“, $\bar{p}\bar{a}\bar{r}\bar{z}$ $parz$ „1.გარკვეული, ცხადი 1.მარტივი“, $\bar{x}\bar{o}\bar{r}\bar{t}$
„1.უცხო, არა ღვიძლი (ითქმის მამინაცვალზე, დედინაცვალზე,
გერზე) 2.უცნაური, უჩვეულო“, $\bar{a}\bar{x}\bar{o}\bar{r}\bar{z}$ $axorz$ „1.სასურველი,
სასიამოვნო 2.გემრიელი, მადისალმძვრელი“, $\bar{v}\bar{a}\bar{s}\bar{x}$ $va\bar{s}x$ (მოდვ.)
„ვახში“, $\bar{g}\bar{o}\bar{r}\bar{c}$ $gorc$ „1.საქმე 2.სამუშაო, შრომა 3.ქმნილება, თხ-
ზულეობა, ნანარმოები“, $\bar{b}\bar{z}\bar{i}\bar{s}\bar{k}$ $bzi\bar{s}k$ „ექიმი, მკურნალი“, $\bar{v}\bar{a}\bar{r}\bar{j}$
 $varj$ „საფასური, სასყიდელი, გასამრჯელო, ქირა“, $\bar{c}\bar{e}\bar{n}\bar{c}$ $\bar{c}enc$
„ჭენჭი, ქონი, სიმსუქნე“, $\bar{g}\bar{o}\bar{r}\bar{z}$ $gorz$ „ნაცრისფერი, ლეგა, რუხი“,
 $\bar{d}\bar{u}\bar{n}\bar{c}$ $dunc$ „დრუნჩი, პირისახე“, $\bar{a}\bar{m}\bar{p}$ amp „ღრუბელი“, $\bar{x}\bar{x}\bar{u}\bar{n}\bar{j}$
 $xxunj$ „ლოკოკინა“, $\bar{t}\bar{o}\bar{m}\bar{s}$ $toms$ „ბილეთი, მოკლე წერილი“, $\bar{n}\bar{e}\bar{r}\bar{v}$
 $nerv$ „ნერვი“, $\bar{k}\bar{u}\bar{s}\bar{t}$ $ku\bar{s}t$ „1.მაძლარი, დანაყრებული II(კუთხ.)
გვერდი, ფერდი, მხარი“, $\bar{n}\bar{i}\bar{s}\bar{t}$ $nist$ „1.სხდომა, კრება 2.ჯდომა,
დაჯდომა 3.(გეომ.) ნახნაგი 4.(მოდვ.) ადგილი, მდებარეობა
5.პროზა“, $\bar{c}'\bar{a}\bar{n}\bar{c}$ $c'anc$ „ბადე, სათხეველი“, $\bar{s}\bar{r}\bar{t}'\bar{u}\bar{n}\bar{k}$
 $sr'tunk$ „ბაგე, ტუჩი“, $\bar{t}\bar{r}\bar{i}\bar{u}\bar{m}\bar{f}$ $triumf$ „ტრიუმფი“.

4. აუსლაუტში y \bar{y} თანხმოვნის წინამავალ $\bar{y}C\#$ პოზიციაში
გვხვდება თითქმის ყველა თანხმოვანთან (მაშინ, როდესაც სხვა
თანხმოვნებს აკრძალვები აქვს):

$\bar{y}\bar{b}$ – $\bar{a}\bar{y}\bar{b}$ ayb „სომხური ანბანის მეორე ასოს \bar{r} b -ს სახელ-
წოდება“.

$\bar{y}\bar{g}$ – $\bar{a}\bar{y}\bar{g}$ ayg „დილა, გარიჟრაჟი, განთიადი“, $\bar{g}\bar{u}\bar{s}\bar{y}\bar{z}$ $guyz$ „წყვილი“,

ნძიყ იზყ „ბედაური, მერანი“, ათიყ არყ „სხარტი, მკვირცხ-
ლი“, ათიყ სთყ „მართალი, ნამდვილი, ჭემმარიტი“, აყათიყ
პატრუყ „პატრუყი“, ათიყ არყ „კეთილი, ცოცხალი“.

ყდ – აყ იყ აყდ „ეგ“, იხიყ იყდ „რეიდი“.

ყზ – რნაჩიყ ბნაყყ „ბუნებისმეტყველი, ნატურალისტი“,
რნსიყ აიყყ „კაკალი“, ხიყ ხყყ „1.განცდა, ემოცია; ღელვა;
აღელვება 2.რხევა, ლივლივი“.

ყწ – აჯჩიყ აჯყყწ ჴ „მკვირცხლი, მარდი, ცქეტი, ცოცხალი,
მოდრავი“, ხიყ ხყყყ „ფრიად, ძალიან“, მახაყიყ მაჰაყყ
„სიკვდილის მომასწავებელი“, თიყ თყყ „საურავი, გადასახა-
დი, ჯარიმა, სასჯელი“.

ყი – აყ აყ „1.სხვა 2.არამედ, მაგრამ 3.(მოძვ.) აღარ, მეტად“,
ყაყ გაყ „მგელი“, საყ საყ „ურემი“, ჟაყ რაყ „ბრწყინვალეა,
ელვარება“, რაყ კაყ „ნაბიჯი“, დიყ დყ „კასრი, ვედრო“, რიყ
ტაყ „სუსტი, დუნე, მოშვებული“, ბიყ ცაყ „ზარმაცი“, ხიყ ხყყ
„1.გუნდი, კრებული 2.ზარმაცი, უქნარა“, ბიყ ჟაყ „სხმული,
ჩამოსხმული“, სიყ იწყ „სხივი, შარავანდედი“.

ყკ – მასიყ მაყყ „ნავი“, მიყ მოყ „ფეხსაცმელი“,
ჩაყიყ ხაყყ „კოცონი“, აყაყიყ პაყყ „1.ხვეული, მავთუ-
ლი, სპირალი 2.ხვეული, გრაგნილი 3.(მათ.) მრუდი“.

ყმ – ლაყ ლაყ „ანძა“, სეყ სეყ „სეიმი“, იყიყ დყყყ „დუიმი“.

ყნ – ლაყ ლაყ „ფართო, განიერი, ისაყ სიყყ „ამაო, ფუჭი,
ცარიელი, უქმი, ტყული, ტყუილებრალო“, ხამაყ ჰამაყ
„მთელი, მთლიანი, სრული“, იყიყ სრყყ „განსაკუთრებუ-
ლი, გამორჩეული; თავისთავადი; ცალკე, განცალკევებული,
ცალკეული“, ისიყიყ ისყყყ „მაშინვე, იმნამსვე, მყისვე“.

ყწ – იყიყ ჴყყყწ „ფრთხილი, ყურადღებიანი, წინდახედული“,
ანდყიყ აიზყყყ „უყურადღებო, წინდაუხედავი, გაუფრთხ-
ილებელი“.

ყს – აყ აყ „ეს“, რიყ ბყყ „მცენარე“, ლიყ სყყ „ნათელი, სი-
ნათლე, შუყი“, ხეიყ ჰეყყყ „ჭანჭიკი“, კიყ კყყ „ქალწული,
მონაზონი ქალი“, ჩრაჩიყ რაყყყყ „ნახალისება, გამხნეება,
ნაქეზება“, თარაჩიყ თარაყყყყ „ეჭვი“, ჩაჩიყ ლიყყყყ „იმედ-
ით აღსავსე, დაიმედებული“.

ყტ – ჩაყაყ ხაყტ „1.ფორეჯი, წინწკალი, ხალი 2.ფორეჯებიანი,
დანინწკლული, ხალებიანი, ჭროლა“, ხაყაყ ჰაყტ „1.განცხადება,
მიმართვა 2.(მოძვ.) ცხადი, აშკარა“, აყაყაყ პაყტ „ნალი“, ცაყაყ

c'ayt „შხეფი, წინწკალი; ამონაჩქეფი, ამონაფრქვევი; ჭავლი, ნაკადი“, ქაყათ p'ayt „შეშა, ძელი, ჯობი, ნაფოტი“, კოყათ kuyt „1.გროვა, ყორე, ზვინი, ზვინული, ყრილი 2.ჯგუფი, ხალხის სიმრავლე“ 3.(იმჟ.) ჯოგი, ნახირი, ფარა, კოლტი“, კაყათ kapuyt „ლურჯი“, აყოყათ ptuyt „1.ბრუნვა, ტრიალი; შემოვლა, მიმოქცევა 2.მორევი 3.სეირნობა“.

yr – ხაყრ hayr „მამა“, მაყრ mayr „დედა“, ბაყრ cayr „კიდე, წვერი, ბოლო, ნაპირი“, ქაყრ vayr „1.ადგილი 2.ქვევით, ქვემოთ, დაბლა“, საყრ sayr „1.წვერი 2.მჭრელი პირი (დანისა, ხმლისა) 3.შპილი“, როყრ k'ayr „და“, კოყრ kuyr „ბრმა“, ჯოყრ xayr „ძვირფასი თავსაბურავი (ძალაუფლების ნიშანი) გვირგვინი, მითრა, ტიარა, დიადემა, ხოირი“, აყოყრ aruyr „თითბერი“, ყაყოყრ paruyr „1.მოცულობა, მომცველობა, შემცველობა, ტევადობა; ჩარჩო, წრე 2.(მოძვ.) ორბიტა“, ხეყაყრ etbayr „ძმა“.

yc' – რაყც bayc' „მაგრამ, ხოლო, მხოლოდ“, ხაყც hayc' „საჩივარი, სარჩელი“, კეკოყც zekuyc' „მოხსენება, პატაკი“, კაყოყც ka ruyc' „1.შენობა, ნაგებობა 2.წყობა, აგებულება“, იყოყც suruyc' „სიმსივნე, შესიება“, ყოყოყც zruyc' „1.საუბარი, ლაპარაკი 2.თქმულება, გადმოცემა“, ცოყც c'ayc' „გამოსვლა, დემონსტრაცია, მანიფესტი“, აყოყც aguyc' „ჩარჩო (ლითონისა) 2.ლატანი, ჭოკი (ჭურჭლის ყურში გასაყრელი ასანვეად) 3.(ტექნ.) ნარანდი, შპუნტი“.

yk' – კაყკ kayk' „ავლადიდება, ქონება“, ხმაყკ hmayk' „ხიბლი, მომხიბვლელობა“, ცოყკ suyk' „ქონება“, იყოყკ druyk' „ანაზღაურება, ხელფასი“, აქხოყოყკ pituyk' „საჭიროება, მოთხოვნილება, საჭირო ნივთი“, ჯანჯოყოყკ xiyayk' „ლხინი, ნადიმი 2.მხიარულება, სიხარული“.

yf – ექექჟ šleyf „შლეიფი, სექჟ seyf „სეიფი“, იქექჟ dreyf „დრეიფი“.

5. CS# პოზიციაში თუ სონორია რ r, ნ n ან ლ ლ, მის წინ წარმოითქმის რ ა:

არბწ arcn [arcən] „მინანქარი“, ჯნწწ ink'n [ink'ən] „თვითონ“, ასათლ astl [astəl] „ვარსკვლავი“, ასაღლ angl [angəl] „გრიფი, სვავი, ფასკუნჯი“, ცაბრ c'acr [c'acər] „დაბალი“, ქაყრ vagr [vagər] „ვეფხვი“.

აუსლაუტში ბოლოკიდური სონორის წინ რ ა მაშინაც წარმოითქმის, როდესაც წინამავალი თანხმოვანიც სონორია:

იქქწწ uremn [uremən] „მამ, მამასადამე“, იწწ omn [vomən]

„ვინმე, ვილაცა“, იქნ იქნ [otɔn] „(ანაგ.) მალა“, მსიქ მეჩ [mɛtɔr] „თაფლი“, კიქი კოჩ „1.ტარო 2.(მოძვ.) ტოტი, შტო“.

მაგრამ თუ ბოლოკიდური სონორის წინამავალია *y*, მაშინ *ღ* არ წარმოითქმის:

ბაქს *jayn* „ხმა, ბგერა“, გოქს *guyɔn* „ფერი“, გოქს *buyɔn* „ბუდე“, ჟოქს *tʰuyɔn* „სანამლავი, შხამი“, სოქს *nuɔn* „იგივე“, ხოქს *huɔn* „ბერძენი“, სოქს *suɔn* „ესევე, სწორედ ეს“, იქოქს *otʰuyɔn* „მოკითხვა“, იქოქს *usuyɔn* „განსაკუთრებული, გამორჩეული, თავისთავადი; ცალკე, განცალკევებული, ცალკეული“.

6. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი პოზიციებისა, *y* არ გვხვდება ყველა ხმოვანთან. ძირის (ერთი მორფემის) ფარგლებში *y* არა გვხვდება *n* *o*, *l* *e* და *χ* *i* ხმოვნებთან. გვაქვს რამდენიმე გამონაკლისი: გოქ *boy* „სიმაღლე“, ჟოქ *xoy* „1.ვერძი, ყოჩი, ერკემალი, მწერბავი ცხვარი 2.(მოძვ.) გალავანთა სანგრეველი (რკინაშემოვლებული ძელი) 3.ვერძი (ზოდიაქოს ნიშანი), კოქ *koy* „ნაკელი, პატივი“. ახლად ნასესხებ სიტყვებში *y* გვაქვს *l* *e* ხმოვანთან: ჟქ *tʰey* „ჩაი“, აქქქ *plebey* „პლებეი“, აქქქ *adigey* „ადიღეველი“, აქქქ *apogey* „აპოგეა“, ლქქ *lakey* „ლაქია“, თოქს *tranšey* „ტრანშეა“ და სხვ.

7. სიტყვის ბოლოს თანხმოვნის შემდეგ არ გვხვდება *l* *l* და *n* *r*, *y*-ის შემდეგ კი ორივე გვხვდება: გოქ *gayl* „მგელი“, გოქ *pʰayl* „ბზინვა, ბრწყინვალეობა, ელვარება“, გოქ *kʰayl* „სიარული, გავლა, სიარულის მანერა“, გოქ *duyl* „კასრი, ვედრო“, ჟოქ *tʰuyɔl* „სუსტი, დუნე, მოშვებული“, გოქ *cuyɔl* „ზარმაცი, მცონარა“, ხოქ *huyl* „1.გუნდი, კრებული 2.ზარმაცი, უქნარა“, გოქ *juyl* „ჩამოსხმული (ფოლადი, ნივთი)“, გოქ *žayɔl* „კლდე“, გოქ *kayɔl* „ძალყურძენა“.

8. როდესაც ორზე მეტწევრა თანხმოვანთიმედევრობაში ბოლოდან მეორე ადგილზეა ერთ-ერთი სონორი, მაშინ ამ სონორსა და წინამავალ თანხმოვანს შორის წარმოითქმის *ღ* ა. ეს საყოველთაო წესი, რომელსაც პირობითად „სონორობის წესი“ ვუწოდებთ, ძალაშია ფლექსიისა და დერივაციის დროსაც, მაგრამ არ ვრცელდება იმ შემთხვევაში, როდესაც სონორს მოსდევს *y*:

სოქს *aknbax* [akɛnbax] „თვალში საცემი, აშკარა, ნათელი“, იქს *otnbek* [votɛnbek] „ფეხი ან ფეხებმოტეხილი“, იქს *otndir* [votɛndir] „საფეხური“, იქს *otnkax* [votɛnkax] „ფეხებზე დაკიდება“, აქს *anjnahac* [anjɛnhac] „1.თვითკმაყოფილი,

თავმოწონებული 2.თავნება 3.ქედმაღალი“, მაგრამ ხაკოსიას hakotnya „1.ურთიერთსაწინააღმდეგო, ანტიპოდური 2.ანტიპოდი“, ութոսյա ut’otnya „რვაფეხა“, ანძიას anjya „ტანმსხვილი, ზორბა“, ალაფიას ალავიას „სამტრედე“.

მორფემათა მიჯნაზე ქ არ წარმოითქმის: $\text{քարասուն|հինգ k'arasun|hing}$ „ორმოცდახუთი“, $\text{սմպ|հովան amp|hovan}$ „ქოლგა“, გამონაკლისია 10-დან ნაწარმოები რიცხვითი სახელები. აქ ქ სწორედ მორფემათა მიჯნაზე წარმოითქმის: $\text{տասանեկ tasmek [tasnəmek]}$ „თერთმეტი“, $\text{տասնչորս tasnč'ors [tasnəč'ors]}$ „თოთხმეტი“, $\text{տասնհինգ tasnhing [tasnəhing]}$ „თხუთმეტი“, $\text{տասնվեց tasnvec' [tasnəvec']}$ „თექვსმეტი“, $\text{տասնյութ tasnyot' [tasnəyot']}$. ბევრის მეტყველებაში ათიდან რიცხვითი სახელების წარმოების დროს არა მხოლოდ յ y -ს, არამედ ხმოვნების წინაც ისმის ქ : $\text{տասնութ tasnut' [tasnəut']}$ „თვრამეტი“, $\text{տასնին tasnin [tasnəin]}$ „ცხრამეტი“.

თ. ლარაგულიანი ამას იმიტხსნის, რომ ეს რიცხვითი სახელები იწარმოება ու u „და“ კავშირით, რომლის კუმშვის შედეგად მივიღეთ ქ . ამ აზრს ჩვენც ვიზიარებთ, რადგან $\text{տասնյութ tasnyot' [tasnəyot']}$, მაგრამ იგივე -սնյ- -sny- მიმდევრობაში სიტყვაში տասնյակ tasnyak „ათეული“ არ წარმოითქმის ქ , რადგან აქ არა გვაქვს შეკუმშული ու u ხმოვანი.

$\text{փայս p'ays [p'ayəs]}$ „ჩემი წილი“, $\text{փայտ p'ayt [p'ayət]}$ „შენი წილი“, $\text{խոյս xoyas [xoyəs]}$ „ჩემი ვერძი“, խոյդ xoyd [xoyəd] „შენი ვერძი“, յ y -ის შემდეგ წარმოითქმის განსაზღვრული არტიკლი ქ ¹.

9. რაც შეეხება სიტყვის დამარცვლას, სკოლის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ: „დიფთონგში ნახევარხმოვანი յ y თანხმოვნად არ ჩაითვლება, ამიტომ მისი წინამავალი თანხმოვანი შეიძლება მასთან დარჩეს. მაგალითად: անկյուն an|kyun „კუთხე“, $\text{քաջություն k'ajut'yun}$ „სიმამაცე, ვაჟკაცობა“, ալբյուր al|byur „წყარო“, գոյուն go|č'yun „ყვირილი, წამოყვირება“ (4, 39).

ამრიგად, ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევა გვიჩვენებს, რომ յ y თანხმოვანით არ იქცევა და ის არის დიფთონგის შემადგენელი ნახევარხმოვანი.

1 იხ. ნ. საგანელიძე, კიდევ ერთხელ ა ხმოვნის ფონოლოგიური ფუნქციის შესახებ სომხურში, პერსპექტივა XXI 10, თბილისი, ნეკერი, 2008

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Գյուլբուღაქյան Ս., հայերենի ուղղագրության պատմություն, Երևան, 1973.
2. Գ. Զահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (V-XV դարեր), Երևան, 1954
3. Хачатрян А., Айрапетян В., Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка, Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 1971.
4. Բարսեղյան Է., Բարսեղյան Հ., հայոց լեզու, դասագիրք միջնակարգ դպրոցի V-VII դասարանների համար «Լույս» հրատարակչություն, Երևան, 1967.

Nana Saganelidze

For phonologic definition of status of Armenian's /y/ sound

Summary

There have been different opinions on the /y/ sound in Armenian linguistics. Some linguists believe that there are two /y/ - there is a semi-vowel /%o/ and a consonant /y/. According to the majority of the scholars, it belongs to the class of consonants, while others think that /y/ is a semivowel and still some others believe it is a sonant.

Having analyzed /y/ positions and its behaviour according to the positions, as well as the relation of /y/ to the positions of the /ə/ vowel, the author of the article concludes that /y/ is a semivowel component in a diphthong.

დაღესტნურენოვანი ხელნაწერები ტრანსლიტერირებული არაბული გრაფიკით

დაღესტნურ ენათა ბგერითი სისტემა XVII-XX სს-ში იყენებდა არაბული გრაფიკის საფუძველზე შექმნილ ანბანს. ამ გრაფიკით ჩანერილი ტექსტები გამოვლინდა ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის აღმოსავლური ფონდის არაბული ხელნაწერების ადგილობრივ კოლექციაში (ArL), რომელშიც შემოსულობის მიხედვით, გაერთიანებულია კავკასიის ტერიტორიიდან და მისი მიმდებარე პროვინციებიდან შემოტანილი ხელნაწერები. მათი ნაწილი რამდენიმე ჯგუფს ანუ ქვეკოლექციას ქმნის, რომელთაგან ყველაზე დიდი ჩრდილოკავკასიური, კერძოდ, დაღესტნური ქვეკოლექცია არის და დღეისათვის კოლექციის თითქმის ნახევარს შეადგენს. აღნიშნული ქვეკოლექციის აღწერილობაზე (კატალოგზე)¹ მუშაობის პროცესში გამოცალკევდა რამდენიმე დაღესტნურენოვანი ხელნაწერი, რომლებიც ჩანერილი იყო არაბული გრაფიკით და შერეოდა არაბულ ხელნაწერებს. ისინი, ბუნებრივია, ცალკე უნდა გამოყოფილიყო. ასეც მოხდა. ამგვარად, ცენტრის აღმოსავლურ ფონდს დაემატა ახალი, მომცრო კოლექცია დაღესტნურენოვანი ხელნაწერებისა შიფრით Dag.

დაღესტნურენოვანი ხელნაწერების აღწერილობა არ შედიოდა არაბული ხელნაწერების აღმწერელთა კომპეტენციაში, მაგრამ ქვეკოლექციის მთლიანობაში აღქმის მიზნით,²

¹ კატალოგი გარკვეული მოსაზრებით შედგა რუსულ ენაზე; გამოსცა გამომცემლობამ „კავკასიური სახლი“ 2002 წელს, ჰოლანდიური ფონდის “STICTING HORIZON”-ის ფინანსური მხარდაჭერით: Каталог арабских рукописей Института Рукописей им. К.С. Кекелидзе, (Коллекция L _ Выпуск II), Составители Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.И. Мамулия, Л.В. Самкурашвили, Тб. 2002.

² კატალოგში აღწერილ ადგილობრივი კოლექციის არაბულ ხელნაწერებს (ArL 365-747) დაღესტნურ ქვეკოლექციასაც უწოდებენ, ვინაიდან ისინი დაღესტნის ტერიტორიაზე არის გადაწერილი, ამასთანავე, შეიცავენ ადგილობრივი, დაღესტნელი ავტორების თხზულებებსაც, შექმნილს არ-

ჩვენ მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ კატალოგის წინა-სიტყვა-ობაში მოგვეტანა დალესტნურენოვანი ნუსხების ზოგადი დახასიათება.¹ ეს ნუსხებია Dag №1-4 :²

Dag 1. 45 ფ., ტექსტის ზომა 16X12; სტრიქონთა რაოდენობა 15; ჩასმულია სასკოლო 12 ფურცლიანი რვეულის ყდაში, ბოლონაკლული.

წარმოადგენს ხანნალ მურადის „სამკურნალო წიგნს“ ლაკურ ენაზე; თხზულება თარგმნილი იყო სპარსულიდან არაბულ ენაზე, არაბულიდან ლაკურზე კი თარგმნა დამადან ალ-მუხიმ.

Dag 2. 90ფ. ორი ფრაგმენტისგან შედგება: ა). ფფ. 1-35. 17X11, 13 სტრ., ბ). ფფ. 36-90. 17X10; 12 სტრ.; დაშლილი, თავ-ბოლონაკლული. თხზულებაში რამდენიმე ადგილას არის შეიხ საიდ ჰუსაინის ლითოგრაფიული გამოსახულება, რომლის სამავადო წიგნიც იყო ეს კრებული.

წარმოადგენს რელიგიური ხასიათის ლექსებს და თხზულებებს ლაკურ ენაზე.

Dag 3. 2 ფ., 16X11, 14 სტრ.

ლაკურ, ლეზგურ და აზერბაიჯანულ ენებზე ჩამოთვლილია რელიგიური სწავლების მქადაგებლები.

Dag 4. 20 ფ., 16X9, 18 სტრ., დაშლილი, თავ-ბოლონაკლული.

წარმოადგენს ლექსს - მოციქულის ქალიშვილის ფატიმას აღისთან ქორწინების შესახებ, ხუნძურ (ავარულ) ენაზე.

გარდა ჩამოთვლილი ხელნაწერებისა, დალესტნური ქვეკოლექციის არაბულ კრებულებში დაფიქსირებულია მცირე ზომის ნაწყვეტები ხუნძურ და ლაკურ ენებზე. ვინაიდან ეს თხ-

აბულ ენაზე. ამ ლიტერატურულ მემკვიდრეობას სპეციალისტები „არაბული ლიტერატურის გვერდით შტოს“ უწოდებენ და მას საერთო არაბული კულტურის კვლევაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ. იხ. И. Ю. Крачковский, Арабская письменность на Северном Кавказе, Избранные сочинения, т. VI, Москва-Ленинград, 1960, с. 615.

¹ Каталог... იქვე გვ. 8.

² Dag №1-4 ნუსხათა ენების იდენტიფიცირება მოახდინეს საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის დალესტნის ფილიალის ისტორიის ენის და ლიტერატურის ინსტიტუტის (ИИЯЛ) თანამშრომლებმა ა.ა. ისაევმა და ნურ მაგომედ მაგომედოვმა 1987წ.; Каталог... იქვე გვ. 10-11.

ზულებები არაბული კრებულის შემადგენელი ნაწილებია და მათი დალესტნურ კოლექციაში (Dag) გადმოტანა შეუძლებელია, სათანადო ადგილას ყოველთვის არის აღნიშნული, რომ ისინი დალესტნურენოვანი ტექსტებია. ასეთებია:

არაბული ხელნაწერი კრებულის **ArL 635, 9r-ზე ხუნძურ (ავარულ)** ენაზე ჩანერილი ლექსი.

ზოგჯერ დალესტნური თხზულების რაობა კატალოგში განსაზღვრულია მომიჯნავე თხზულების აღწერილობასთან ერთად. ასეთია: ხელნაწერი კრებული **ArL 505, VI** თხზულების **67v-ზე** წარმოდგენილი ყურანის ბოლო სამი სურის **ლაკური თარგმანი** შესაბამის არაბულ ტექსტთან ერთად; ინფორმაცია დაფიქსირებულია მომიჯნავე თხზულების აღწერილობის (**ArL II, # 673**) **შენიშვნაში**.

არაბულ ხელნაწერ კრებულ **ArL 463-ში** წარმოდგენილია ლექსიკონის ორი ნაკლული თხზულება ადგილობრივ ენაზე: **VI** ნომრად **31v-65v** ფურცლებზე გატანილია **არაბულ-ხუნძური (ავარული)** ლექსიკონი, სადაც ყოველი განსამარტავი არაბული სიტყვის ქვეშ მინერილია მათი მნიშვნელობები **ხუნძურ** ენაზე; ხოლო **XX** თხზულება, მოთავსებული **113r-114r-ფურცლებზე**, **არაბულ-ლაკურ** ლექსიკონს წარმოადგენს. ორივე თხზულება კატალოგში გატანილია ლექსიკოგრაფიის დარგში და მინიჭებული აქვს რიგითი ნომრები: **ArL II,628** და **ArL II,629**.

დალესტნურენოვანი ტექსტები გამოვლინდა აღმოსავლური ხელნაწერი ნიგნების კერძო კოლექციაში, რომელიც 2000-იან წლებში ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრს შემოსწირა ლევან თაქთაქიშვილმა (საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის საბიბლიოთეკო რესურსების დირექტორმა). მისი გადმოცემით, ამ კოლექციაში **გაერთიანებულია** პირადად მის მიერ შექმნილი, ასევე, კავკასიოლოგების - ტოგო გუდავას და ზაჰიდათ მაგომედბეკოვას ოჯახისგან მიღებული აღმოსავლური ხელნაწერი და ნაბეჭდი ნიგნები.

კოლექციის დამუშავების შემდეგ სხვადასხვა ენობრივ და წარმომავლობის **მასალიდან** გამოცალკევდა დალესტნურენოვანი ხელნაწერები,¹ რომლებიც დაემატა ხელნაწერთა ეროვნულ-

¹ აღნიშნული ტექსტების ენის განსაზღვრაში კონსულტაცია გაგვინია ენათ-

ლი ცენტრის დაღესტნურ კოლექციას.

Dag 5. 4 ფ. სხვადასხვა ხელნაწერის 3 ფრაგმენტი: 1). 1r, 11 სტრ.; 2). 1r.; კითხვა-მიგება. 3). 1r. 15 სტრ.

ტექსტები **ხუნძურ** ენაზე.

Dag 6. 7 ფ. სხვადასხვა ხელნაწერის 5 ფრაგმენტი: 1). 2 ფ., 15X10, 12 სტრ.; 2). 2 ფ., 9X7, 8 სტრ.; 3). 1r. 16X10, 10 სტრ.; 4). 1 ფ., 15X9, 10 სტრ.; 5). 1r., 15X9, 15 სტრ. ტექსტები **ხუნძურ** ენაზე.

Dag 7. 1r. 14X9, 9 სტრ.

ხელნაწერი ფრაგმენტი **ადგილობრივ** ენაზე.

Dag 8. 2 ფ. 14X8, 11 სტრ.

ლოცვების ფრაგმენტი **ადგილობრივ** და არაბულ ენებზე.

Dag 9. 12 ფ., 16X9, 15 სტრ., დაშლილი.

კომენტარული ტექსტის ფრაგმენტი **ხუნძურ** ენაზე.

Dag 10. 24 ფ. სხვადასხვა ხელნაწერის 4 ფრაგმენტი: 1). 6 ფ., 14X9, 10 სტრ.; 2). 8 ფ., 15X9, 10 სტრ.; 3). 6 ფ., 14X8, 12 სტრ.; 4). 4 ფ., 15X9, 16 სტრ.

ტექსტები **ხუნძურ** ენაზე.

Dag 11. 7 ფ., 18X11 უყდო, موسى بن عبد الله نرقون - მუსა ბ. 'აბ-დულლაჰ ნარკუნ-ის წიგნებიდან (7r).

არაბულ-**ხუნძური** ლექსიკონი.

Dag 12. 30 ფ.; 2 ფრაგმენტი. 1). 1v-12r, 14X8. 10 სტრ. გადანერის თარიღი (1325/1907-1908 წწ. (12r).

ლოცვები არაბულ-**ხუნძურ** ენებზე.

2). 14r-30v, 8 სტრ. 1320/1902-1903 წწ. (30v).

სათაური 30v: مولد النبي მავლიდუ ნ-ნაბბ - მოციქულის დაბადების დღე, **ხუნძურ** ენაზე.

დაღესტნურენოვანი თხზულებები გამოვლინდა ამავე კოლექციის არაბულ კრებულებში, რომლებიც აღწერილობაში სათანადო ადგილას აღინიშნება. ასეთებია:

მეცნიერების ინსტიტუტის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილების თანამშრომელმა ლევან აზმაიფარაშვილმა, რისთვისაც მადლობას ვუხდით.

ArL 768, III (24v-28r). 17X11, 10 სტრ.

თხზულება წარმოადგენს არაბული ზმნის პარადიგმებს; სტრიქონებს შორის წვრილი ნასხით ჩანერილია კომენტარები **ხუნძურ ენაზე**.

ArL 769 კრებულის II და IV თხზულება დადესტნურ ენაზეა: **II. 76v-141v.** 13X7, 11 სტრ.

წარმოადგენს ჰადისებს **سلك العين** სილქუ ლ-‘აინი არაბულ-**ხუნძურ** ენაზე, მთარგმნელი-ავტორი: **عبد الله الطكطي** - ‘აბდულ-ლაჰ ალ-ტუქეტი.

IV. 168v-215r. ისლამის საფუძვლები არაბულ-**ხუნძურ** ენაზე. სათაური: **كتاب الايمان والسلام و السنة** .

ArL 767. 40 ფ.; 22X17; 14X12; 15 სტრ.; *გადაწერის თარიღი 1293/18766.*

წარმოადგენს მუჰამმად ტაჰირ ალ-კარახის გრამატიკულ თხზულებას არაბულ ენაზე; ტექსტში ხშირად არის ჩართული თარგმანები **ხუნძურ (ავარულ)** ენაზე, რაც არაბული ტექსტის გაგებას უადვილებს ადგილობრივ მკითხველს.

ვიმედოვნებთ, რომ დადესტნურენოვანი ხელნაწერების ამ მომცრო კოლექციით სპეციალისტები დაინტერესდებიან.

Liana Samkurashvili

Manuscripts in Dagestanian Languages Transliterated in Arabic Script

Summary

There is a modest collection of manuscripts in Dagestan language at the National Center of Manuscripts, designated as **Dag** 1-12. The collection includes different stories and fragments of texts in Avar, Lak, Lezgi, and other local languages. All texts are transliterated in Arabic script.

In addition, some texts in Dagestan language are part of the bigger Arabic manuscripts of collected works. All such cases have been identified and noted in the relevant descriptions of the manuscripts.

**ახალი მასალები ხელნაწერთა ეროვნული
ცენტრის H კოლექციაში დაცული ოთხთავის
ნუსხების შესახებ**

თბილისის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში მრავალი უმნიშვნელოვანესი ხელნაწერია და ცული. აქვე ინახება მრავალი გამოჩენილი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის არქივიც. აქ დაცული არქივების კვლევა არა მხოლოდ ამ პიროვნებათა შემოქმედებისა შესწავლისათვისაა მნიშვნელოვანი, არამედ ხშირად არქივში დაცული ჩანაწერი თუ ფოტომასალა შეიძლება დაგვეხმაროს ხელნაწერთა ტექსტების დღევანდელი კვლევებისათვისაც.

გასულ საუკუნეში სვანეთიდან თბილისში ჩამოტანილია ათობით უმნიშვნელოვანესი ხელნაწერი, რომელიც დღეს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება, მათი ნაწილი კი - H ფონდში, რომელიც 1907 წელს ცნობილი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის ინიციატივით დაარსებული საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ქართულ ხელნაწერთა ყოფილი კოლექციაა. მეტად საინტერესოა ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ექვთიმე თაყაიშვილის არქივიც. მისი ნაწილი მეცნიერის ლეჩხუმსა და სვანეთში მოგზაურობას შეეხება. 1935 წელს პარიზში ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ წიგნს ლეჩხუმსა და სვანეთში მოგზაურობის შესახებ (ე.თაყაიშვილი, 1937) თან არ ერთვის ფოტომასალა. მოგზაურობისას დიმიტრი ერმაკოვის მიერ გადაღებული ფოტოები ექვთიმე თაყაიშვილის არქივში ინახება. არქივის 398 ერთეულში (კონვერტი) 16 ფოტოზე ჩემთვის უცნობი რამდენიმე ხელნაწერის სურათი იყო გამოსახული. ეს იყო მესტიაში „ბლალოჩინ“ ბესარიონ ნიჭარაძის სახლში ნანახი ხელნაწერის 6 გვერდი.

ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი, 398. დიმიტრი ერმაკოვის ფოტო.

რა თქმა უნდა, ფოტოზე ყურადღებას იპყრობს დიდი ოსტატობით შესრულებული იოანე მახარებლის მინიატურა და ფურცლებზე ასახული ტექსტები კი ტექსტოლოგებისათვის მეტად საინტერესო მასალას იძლევა.

ყველაზე საინტერესო აღმოჩნდა ფოტოსურათზე აღბეჭდილი პალიმფსესტური ხელნაწერის ერთი გვერდი, ნუსხური ანბანით შესრულებული ნუსხის ზედა ფენა წარმოადგენს ლუკას სახარების პირველი თავის დასაწყის მუხლებს. პალიმფსესტის ქვედა ფენა ასომთავრულითაა ნაწერი. ერმაკოვის მიერ გადაღებული ეს ფოტო იმდენად კარგი ხარისხისაა, რომ მიუხედავად ფოტოს მცირე ზომისა, ლუპის დახმარებით შესაძლებელია ქვედა ფენის ნაწილობრივი ამოკითხვა. ეს არის იოანეს სახარების მეოცე თავის 15-20 მუხლების ტექსტი. ეს პალიმფსესტი ჩემთვის მეტად საინტერესო აღმოჩნდა. ვცდილობდი გამეხსენებინა, თუ ჩემთვის ცნობილი რომელი ნუსხის გვერდი შეიძლება ის ყოფილიყო. H ფონდში დაცული ყველა გვიანდელი ოთხთავის გახსენება გამიჭირდა და რამდენიმე მათგანის მიკროფირის გამოწერა გადავწყვიტე სწრაფი შედარებისათვის. პირველივე

მიკროფირი, რომელიც შევადარე ფოტოზე გამოსახულ ხელნაწერს, იყო H-1871, რომელიც ასევე პალიმფსესტურია. პირველივე კადრებისთანავე დავინახე, რომ H-1871 პალიმფსესტის ზედა ფენის ხელი ძალიან ჰგავდა ერმაკოვის ფოტოზე ასახული ხელნაწერისას, მაგრამ, ჩემდა სამწუხაროდ, ფოტოზე გამოსახული პალიმფსესტის ქვედა ფენა ასომთავრული ანბანით იყო შესრულებული, ხოლო 1871-ის ქვედა ფენა კი ნუსხურით.

H-1871 ხელნაწერის ერთ-ერთი გვერდი, რომლის ქვედა ფენა ნუსხური ანბანითაა შესრულებული.

მაინც გადავწყვიტე ბოლომდე ჩამეთვალიერებინა ხელნაწერი და ახლა უკვე სხვა ინტერესით, ხომ არ შეიძლება

ზედა ფენის ტექსტი, რომელიც XIV-XV საუკუნეებით არის დათარიღებული, ყოფილიყო ამ დროინდელი ოთხთავებისათვის არა ყველაზე მოსალოდნელი გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის ტექსტი. პირველად ხელნაწერის სრულ თვალთვლებას მივყავი ხელი და 22-ე რექტოზე დავინახე ზუსტად ის გვერდი, რომლის პოვნის იმედიც უკვე აღარ მქონდა. როგორც აღმოჩნდა, №1871 ხელნაწერის ტექსტის ხელახალი დაწერისათვის გამოუყენებიათ ორი სხვადასხვა ხელნაწერი - ნუსხურითა და ასომთავრულით შესრულებული.

H-1871-ის გვერდები, რომელთა ქვედა ფენა ასომთავრული ანბანითაა შესრულებული. ერმაკოვის ფოტოზეა აღბეჭდილი ხელნაწერის 22r.

ორივე თავდაპირველი ხელნაწერი ოთხთავის ტექსტებს შეიცავს და ისინი X საუკუნით შეიძლება დავათარილოთ. პალიმფსესტის ქვედა ფენის ორივე ხელნაწერის ფრაგმენტების ნაწილობრივ ამოკითხვის შედეგად დადგინდა, რომ ისინი შეიცავენ ოთხთავის ქართული თარგმანის პროტოვულგატის რედაქციის ტექსტს.

ერმაკოვის ფოტოზე გამოსახულ ხელნაწერთა 6 გვერდიდან კიდევ სამის იდენტიფიკაცია მოხერხდა. ისინი ეკუთვნის დღეს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის H ფონდის №1870 ოთხთავის გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის ტექსტის შემცველ ხელნაწერს, ამათგან ერთ გვერდზე გამოსახულია იოანე მახარებლის მინიატურა (დღეს H-1870 ხელნაწერის 62v), მეორე გვერდზე.

იოანე მახარებლის მინიატურა. H-1870 ხელნაწერის 62v.

ლუკას სახარების 24-ე თავის 21-32 მუხლები (H-1870 ხელნაწერის 59r), მესამე გვერდზე კი აღბეჭდილია მხედრული ანბანით შესრულებული XVI საუკუნის სვანური საბუთი (H-1870 ხელნაწერის 61v) - დანერილი ერთობილთა ლაჰელთა - რომელიც გამოქვეყნებული აქვს ვალერი სილოგავას სვანეთის წერილობით ძეგლებში (ვ. სილოგავა, 1986, 136-7).

რამდენიმე სიტყვით H-1870 და H-1871 ხელნაწერების შესახებ: ეს ხელნაწერები მუჟალის თემის საკუთრება იყო. შემდგომ ისინი ინახებოდა მესტიაში, ბესარიონ ნიჟარაძის სახლში. ეს ხელნაწერები სვანეთში სხვადასხვა დროს ნახეს და მათი მცირე აღწერილობა გამოაქვეყნეს დ.ბაქრაძემ (დ.ბაქრაძე, 1864), ალ.ხახანაშვილმა (ალ.ხახანაშვილი, 1904, 18-9) და

ე.თაყაიშვილმა (ე.თაყაიშვილი, 1910, 306-7). ალ. ხახანაშვილი-სა და ბ. ნიჟარაძის ცნობებით H-1871 ხელნაწერი იმ დრის 116 ფურცელს შეიცავდა (ალ.ხახანაშვილი, 1904, იქვე; ბ.ნიჟარაძე, 1904, 65). დღეს, სამნუხაროდ, იგი 101 ფურცლიანია.

მეტად საინტერესოა H-1871 ხელნაწერის ზედა ფენა. ის, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ოთხთავის ტექსტს წარმოადგენს, მაგრამ არა გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციისას, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო მისი გადანერის თარიღის მიხედვით. ხელნაწერის კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური შესწავლის შემდეგ გამოჩნდა, რომ მის ნაწილს წარმოადგენს H ფონდში დაცული კიდევ ერთი სამფურცლიანი ხელნაწერი H-1395, რომელიც მათეს სახარების ნარევი რედაქციის ტექსტს შეიცავს. H-1871-ის 2v-ს შემდეგ ტექსტი გრძელდება H-1395-ის 1r-ზე. H-1395-ის 2v-ზე ტექსტი წყდება და გრძელდება H-1871-ის 3r-ზე.

H-1395 ხელნაწერი. ეს 3 ფურცლიანი ფრაგმენტი H-1871-ის ნაწილია.

საყოველთაოდ ცნობილია ოთხთავის სამი რედაქცია: ორი წინარეათონური: ადიშური და პროტოვულგატისეული და მესამე, გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქცია, რომელიც მან ძველი ნუსხების ტექსტების ბერძნულ დედანთან სამგზის შედარების შედეგად შექმნა. მეოთხე რედაქციად ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს ექვთიმე მთაწმიდლისეულ რედაქციას, რომლის ტექსტსიც ივანე იმნაიშვილის მიერ იდენტიფიცირებულია, როგორც ურბნისული და პალესტინური ოთხთავების ტექსტი (ივ.იმნაიშვილი, 1989, 82-152), თუმცა ამ მოსაზრებას ზოგიერთი მკვლევარი აღარ ეთანხმება (ზ.სარჯველაძე, 2002, 107-133). ოთხთავის ტექსტების კვლევის დღევანდელ ეტაპზე შეიძლება ვთქვათ, რომ ურბნისულ და პალესტინურ ოთხთავებში დაცული ტექსტი ერთ-ერთ ქვეჯგუფში თავსდება კიდევ რამდენიმე ხელნაწერთან ერთად, ხოლო ასეთი ქვეჯგუფი კი პროტოვულგატისეული რედაქციის ფარგლებში შეიძლება გამოიყოს კიდევ მინიმუმ სამი. დღეს ამ სადავო საკითხს ჩვენ არ შევხებით, ჩვენი მსჯელობის თემა არის კიდევ ერთი რედაქცია, რომელიც ამჟამად ვლინდება ოთხთავის ქართულ თარგმანებს შორის. ეს არის ივანე იმნაიშვილის მიერ მართებულად გამოყოფილი, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ქსნის ოთხთავის თავისებური რედაქცია“. ივანე იმნაიშვილმა შეამჩნია ქსნის ოთხთავის მარკოზის, ლუკას და იოანეს სახარებების ტექსტში მნიშვნელოვანი განსხვავებები სხვა რედაქციებთან მიმართებაში, დაადგინა, რომ ქსნის ოთხთავის ხელნაწერში დაცული სახარების ტექსტი შეიცავდა ორივე, ადიშური და პროტოვულგატისეული რედაქციების ნაკითხვებს და მათ გვერდით, მხოლოდ ამ ხელნაწერისათვის დამახასიათებელ ვარიანტებს. ივ.იმნაიშვილმა სრულიად მართებულად გამოყო ცალკე ეს რედაქცია (ივ.იმნაიშვილი, 1949, 211-40). ჩვენი კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ამგვარივე ტექსტი მათეს სახარებისათვისაც არსებობდა, რომელიც დაცულია მესტიის სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში დაცულ X-XI საუკუნეებში გადაწერილ ტვიბერის ოთხთავის მათეს სახარების 14,19-15-24 მუხლების ტექსტში (ს.სარჯველაძე, დ.თვალთვაძე, 2011, 107-14) და ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის H ფონდის 1836-1890 პალიმფსესტურ ხელნაწერის ზედა ფენის ტექსტში, რომელიც

XIV-XV საუკუნეებით თარიღდება და როგორც ახლა ირკვევა, H-1871 ოთხთავის 3 ფურცლიან ფრაგმენტში, რომელიც H-1395 ნომრით ინახება და XIII-XIV საუკუნეებით თარიღდება. H-1395-ში შემორჩენილია მხოლოდ მათეს სახარების 12,35-13,25 და 18,26-19,11 მუხლები.

შევეცდებით მათეს სახარების ნარევი რედაქციის თავისებურებანი წარმოვადგინოთ H-1395 ხელნაწერში დაცული ტექსტის მაგალითზე. აქ არ განვიხილავთ -1781 ხელნაწერის ტექსტს, რომელიც ამ ხელნაწერის უფრო ვრცელ ნაწილს შეადგენს.

ჩვენ მიერ მათეს სახარებისათვის გამოყოფილ რედაქციას, რომელსაც ნარევს ვუნოდებთ, შემდეგი მახასიათებლები აქვს:

1. ცალკეული მუხლის ტექსტი ემთხვევა ოთხთავის ადიშურ რედაქციას;

ტექსტში გვხვდება მხოლოდ ადიშური რედაქციისათვის დამახასიათებელი: ა) ლექსიკა და ბ) ფრაზები;

2. ცალკეული მუხლის ტექსტი იდენტურია პროტოვულგატისეული რედაქციის ტექსტისა;

3. მუხლის ვარიანტი თანხვდება პროტოვულგატისეული რედაქციის ნუსხებში ყველა ან რამდენიმე ნუსხაში წარმოდგენილ ვარიანტს და სხვაობს ადიშური რედაქციისაგან;

4. ვარიანტი განსხვავდება როგორც ადიშური, ისე პროტოვულგატისეული რედაქციის ნაკითხვებისაგან.

H-1395 ხელნაწერის ტექსტი ემთხვევა ოთხთავის ადიშურ რედაქციას:

1. ფრაგმენტში გვხვდება მხოლოდ ადიშური რედაქციისათვის დამახასიათებელი ლექსიკა (მართლიად, წუთ ერთ)

როგორც ცნობილია, ადიშურ რედაქციაში გვხვდება ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ოთხთავის არცერთ სხვა რედაქციაში არ დასტურდება (ივ.იმნაიშვილი, 1946, 125-162). მათ შორისაა **მართლიად** და **წუთ ერთ**.

ადიშის ოთხთავის მთელ ხელნაწერში ფრაზა **მართლიად გეტყუ თქუნ** (ამიუ ლეყა ხაი) 41-ჯერ არის დადასტურებული, იოანეს სახარებაში კი ეს ფრაზა 27-ჯერ ასე გვხვდება – **მართლიად მართალსა გეტყუ თქუნ** (ამიუ ამიუ ლეყა ხაი) (ს.სარჯველაძე, 2003, 33). ჩვენს ხელნაწერში მათეს სახარების 13,17 მუხლში დასტურდება ფრაზა: **მართლიად გეტყუ თქუნ**.

აღსანიშნავია, რომ რამდენიმე ადგილას ადიშური რედაქციის ლექსიკისათვის ესოდენ დამახასიათებელი **მართლიად ამენ**-ით იცვლება. სულ ამგვარი 11 შემთხვევა გვაქვს, აქედან 8 ლუკას სახარების იმ ნაწილშია, რომელიც ადიშის ნუსხის პროტოვულგატისეული რედაქციის ჩანართია (ლუკა 3,9-15,6 და 17,25-23,2), 3 შემთხვევა კი მათეს სახარების ტექსტში დასტურდება: მთ. 6,13; მთ. 13,17 და მთ. 19,9. ადიშის სახარებაში ამ სამი შემთხვევიდან ერთი „**მამაო ჩვენო**“-ს ბოლოს გვხვდება (მთ. 6,13), ხოლო დანარჩენი ორი ამენ კი ადიშურ ნუსხაში შესაძლოა გადამწერის მიერ იყოს შეცვლილი, ადიშურ არქეტიპში კი **მართლიად** უნდა წერებულყო. H-1395 ხელნაწერში ამ მუხლში (მ. 13,17) **მართლიად** სიტყვის არსებობა მხოლოდ ერთ რამეზე მიუთითებს: ტექსტის რედაქტორს ხელთ ჰქონდა ადიშური არქეტიპის ტექსტი, რომელშიც ამ ადგილას **მართლიად** ეწერა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ აქაც ადიშის ოთხთავისა და სხვა პროტოვულგატისეული ხელნაწერების მსგავსად **ამენ** ეწერებოდა, რადგანაც ჩვენს ხელთ არსებული პროტოვულგატისეული ხელნაწერების ნუსხებში ამ ადგილას უგამონაკლისოდ მხოლოდ **ამენ** გვხვდება.

მთ. 13, 17

C: ამენ გეტყვ თქუნ, რამეთუ მრავალთა წინააღმართმეტყუელთა და მართალთა გული ეტყოდა ხილვად, რომელსა ხედავთ, და ვერ იხილეს, და სმენად, რომელი გესმის, და ვერ ესმა.

H-1395: მართლიად გეტყვ თქუნ: რამეთუ მრავალთა წინააღმართმეტყუელთა და მართალთა სწადოდა ხილვად, რომელსა თქუნ ჰხედავთ, ვერ იხილეს, და სმენად, რომელი თქუნ გესმის, არა ესმა.

წწყლთა. მრთალთა. ხილვად. ჰხედვთ. რომელ.

Pr: ამენ გეტყვ თქუნ: რამეთუ მრავალთა წინააღმართმეტყუელთა და მართალთა გული ეტყოდა ხილვად, რომელსა თქუნ ჰხედავთ, და არა იხილეს, და სმენად, რომელი თქუნ გესმის, და არა ესმა.

ოთხთავის ქართული თარგმანების რედაქციებიდან მხოლოდ ადიშურში და ისიც ორჯერ დასტურდება **წუთ ერთ** ბერძნული **εἰς ἓν**-ის შესატყვისად (მთ. 13,20 და იოანე 13,33). ამ ორ მუხლში წუთ ერთ ნიშნავს: მაშინვე, მყისვე. H-1395 ხელნაწერ-

შიც მათეს სახარების 13,20 მუხლში **წუთ ერთ** გვაქვს. ხოლო პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში ბერძნული **εὐθὺς**-ის შესატყვისად კი ამავე მუხლში უგამონაკლისოდ **მეყსეულად** წერია:

მთ. 13,20

ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρῶδη σπαρεῖς, οὐτὸς ἐστὶν ὁ τὸν λόγον ἄκουσας καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν

C: ხოლო რომელი-იგი კლდოვანსა ზედა დაეთესა, ესე არს: რომელსა სიტყუად იგი ესმინ, **წუთ ერთ** სიხარულით შეინყნარის იგი.

H-1395: ხოლო რომელი-იგი კლდოვანსა ზედა დაეთესა, ესე არს: რომელთა სიტყუად იგი ესმის, **წუთ ერთ** და სიხარულით გულსა თუსსა შეინყნარის იგი.

Pr: ხოლო რომელი-იგი კლდოვანსა ზედა დაეთესა, ესე არს: რომელმან სიტყუად იგი ისმინის და **მეყსეულად** სიხარულით გულსა თუსსა მიიღის იგი.

საინტერესოა, რომ ამ მუხლში ვხედავთ აგრეთვე რამდენიმე განსხვავებას ადიშურ, H-1395-სა და პროტოვულგატისეული ხელნაწერების ტექსტებს შორის: ა) ესმინ – ადიშის ოთხთავი; ესმის - H-1395; ისმინის - პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერები; ბ) ადიშის ოთხთავსა და H-1395-ში წერია **შეინყნარის იგი** პროტოვულგატისეული ხელნაწერების **მიიღის იგი**-ს საპირისპიროდ; გ) ადიშის ოთხთავში არ დასტურდება **გულსა თუსსა**, ხოლო H-1395 ხელნაწერსა და პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში ის გვაქვს: გულსა თუსსა-ს შესატყვისი არ ჩანს ბერძნული ოთხთავის ჩვენთვის ცნობილ არცერთ გამოცემაში. აქ ჩვენ ვხვდებით ე.წ. ნარევი რედაქციისათვის დამახასიათებელ ნიმუშს, როცა ერთი და იმავე მუხლის ფარგლებში ადიშური და პროტოვულგატისეული რედაქციების განსხვავებული წაკითხვები ერთი მეორის გვერდითაა წარმოდგენილი.

H-1395 ხელნაწერის მათეს სახარების 12,36 მუხლის ტექსტი თანხვდება ადიშური რედაქციის წაკითხვას და სხვაობს პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერთა ვარიანტებისაგან. აქ ადიშის ოთხთავის და ჩვენი ხელნაწერის **ცუდი** და ფრაზა **რომელი თქვან კაცთა** უპირისპირდება პროტოვულგა-

ტისეუ-ლი რედაქციის წაკითხვას უქმი და რომელსა იტყოდიან კაცთა. ბერძნულ ხელნაწერებში ამ ადგილას πᾶν ῥήμα ἀργὸν წერია. ἀργὸς აქ ნიშნავს ფუჭს, ამაოს, დაუფიქრებელს, უსარგებლოს (Louw & Nida, 1989, 30.44; 65.36; 72.21). ძველი ქართული შესატყვისები ცუდი და უქმი აქ თანაბრად შეესაბამებიან ბერძნული სათარგმნი სიტყვის მნიშვნელობას. ცუდიცა და უქმიც ძველ ქართულში ნიშნავს: ფუჭს, ამაოს, უვარგისს, ცარიელს (ილ.აბულაძე, 1973, 435, 520; ზ. სარჯველაძე, 2001, 221, 262). მეორე განსხვავება კი ასახავს ადიშურ და პროტოვულგატისეულ რედაქციებში საკმაოდ ხშირ მოვლენას - ერთი და იგივე ბერძნული სათარგმნი ფრაზის განსხვავებული კონსტრუქციებით გადმოცემას.

მ. 12,36

C: ყოველი სიტყუაჲ ცუდი, რომელი თქვან კაცთა, მისცენ მისთვის სიტყუაჲ დღესა მას სასჯელისასა.

H-1395: ყოველი სიტყუაჲ ცუდი, რომელი თქვან კაცთა, მისცენ მისთვის სიტყუაჲ დღესა მას საშჯელისასა.

λέγα δὲ πᾶν τι πᾶν ῥήμα ἀργὸν ὃ ἀλήθειαν οἱ ἄνθρωποι ἀποδῶσθαι περὶ αὐτὸν λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως·

Pr: ყოველი სიტყუაჲ უქმი, რომელსა იტყოდიან კაცნი, მისცენ სიტყუაჲ მისთვის დღესა მას საშჯელისასა.

იტყვან DT; მისთვის სიტყუაჲ Db; მისთვის - RPT; სასჯელისასა Dwtr, სარჯელისასა D.

ადიშის ოთხთავსა და H-1395-ში მათეს სახარების 12,39 მუხლში დასტურდება ნათესავი უკეთური, ხოლო პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში ამ ადგილას ნათესავი ბოროტი გვხვდება. ამავ მუხლში მეორე განსხვავებაცაა - ადიშის ოთხთავისა და H-1395-ის ტექსტების მან მიუგო თავადმან მიუგო-ით არის ჩანაცვლებული მეორე რედაქციის ნუსხებში.

მ. 12,39

C: ხოლო მან მიუგო მათ და ჰრქუა: ნათესავი უკეთური და მომრუშე სასწაულსა ეძიებს.

H-1395: ხოლო მან მიუგო მათ და ჰრქუა: ნათესავი უკეთური და მომრუშე სასწაულსა ეძიებს.

Pr: ხოლო თავადმან მიუგო და ჰრქუა მათ: ნათესავი ბოროტი

და მემრუმს სასწაულსა ეძიებს.

მათეს სახარების 12,44 მუხლში ადიშურ და პროტოვულგატისეულ რედაქციათა შორის განსხვავებაა. ამ მუხლში ლაპარაკია არანმიდა სულზე, რომელიც დატოვებს რა ადამიანის სხეულს, რომელშიც იყო დაბუდებული, ვერ პოულობს სიმშვიდეს და შემდეგ გადანყვეტს დაუბრუნდეს იმავე სხეულს, რომელიც ცარიელი, დაგვილი და დალაგებული დახვდება. ბერძნულ ტექსტში აქ ყველა ნუსხაში ერთი და იგივე მიმღეობებია დადასტურებული, ანუ დაცარიელებული, დაგვილი და მონესრიგებული/შემკული: $\text{Εἰς τὸν οὐκὸν μὲν ἔπιστρεψά μεν ἔξῃθι καὶ ἔλθὼν εὐρίσκει σχιλάζοντα σεσαράμενον καὶ κεκοσμημένον.}$

ადიშურ რედაქციაში აქ ბოლო მიმღეობა **κεκοσμημένον** ორი სინონიმური ან ნახევრადსინონიმური სიტყვითაა გადმოცემული: განშუენებული და შემკული. **κοσμεω** ნიშნავს რაიმეს მონესრიგებას, შემკობას, დეკორირებას (W. Mounce, 1993, 288). H-1395-ის ტექსტში მხოლოდ ერთი შესატყვისია **κεκοσμημένον**-ისათვის, ესაა - განშუენებული, ხოლო პროტოვულგატისეული რედაქციების ხელნაწერები კი აქ იმეორებენ ადიშის ოთხთავის ნაკითხვას: განშუენებული და შემკული.

თუ შევადარებთ პროტოვულგატისეული რედაქციის ვარიანტს ადიშისეულს, დავინახავთ, რომ აქ ადიშის **მომართებული** გამოტოვებულია, რაც ბერძნული დედნის მიხედვით არ არის გამართლებული, რადგანაც აქ გამოტოვებულია **σεσαράμεν** ანუ დაგვილი. რაც შეეხება H-1395 ხელნაწერის ნაკითხვას, ის ყველაზე უკეთ შეესაბამება ბერძნულ დედანს, რადგანაც დატოვებულია ადიშისეული მომართებულიც და აკლია **κεκοσμημένον**-ისათვის მეორე მიმღეობა - **შემკული**.

მ. 12,44:

C: მივიქცე სახიდ ჩემდა, ვინაიტცა-იგი გამოვედ. და მოვიდის და პოვის იგი **ცალიერი, მომართებული და განშუენებული და შემკული**.

H-1395: მივიქცე სახიდვე ჩემდა, ვინაიტცა გამოვედ. და მოვიდის და პოვის იგი **მოცალე, მომართებულ და განშუენებული**.
თქვს. გნშუენებული.

Pr: მივიქცე სახედ ჩემდა, ვინაიტცა გამოვედ; და მოვიდის და პოვის იგი **მოცალე, განშუენებული და შემკული**.

მათეს 13,18 მუხლში H-1395 ხელნაწერში ვკითხულობთ: ან ის-
მინეთ იგავი მთესვარისაჲ. მუხლი აშკარად უფრო მცირეა, ვიდ-
რე ეს ორ სხვა ქართულ რედაქციასა და ბერძნულ ორიგინაშია:

Υμεῖς οὖν ἀκοῦσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπειραυτοῦ. აქ
H-1395-ის ტექსტს აკლია **თქუნ** და **იგი**, მაგრამ ზმნიზედის **ან**
არსებობა ნათლად ადასტურებს, რომ რედაქტორს ამოსავლად
ადიშური რედაქციის არქეტიპი ჰქონდა ხელთ და არა პროტო-
ვულგატისეული, სადაც ὁὖν-ის ფარდად ან არ დასტურდება.

მ. 13,18:

C: თქუნ ან ისმინეთ იგავი იგი მთესვარისაჲ.

H-1395: ან ისმინეთ იგავი მთესვარისაჲ.

ან. იგავი.

Pr: ხოლო თქუნ ისმინეთ იგავი ესე მთესვარისაჲ.

13,23 მუხლში ადიშის ოთხთავსა პროტოვულგატისეულ
ნუსხებს შორის განსხვავება ზმნათა მწკრივებშია. აქ H-1395-
ის ტექსტი ადიშის ნაკითხვას მისდევს. ადიშის ოთხთავსა და
H-1395 ხელნაწერში ზმნები II კავშირებითშია, ხოლო პროტო-
ვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში - წყვეტილში.

მ. 13,23

C: ხოლო რომელი-იგი ქუეყანასა კეთილსა დაეთესა, ესე იგი
არს: რომელმან სიტყუაჲ იგი **ისმინის** და **გულისხმა-ყვის** და **გა-
მოილის** ნაყოფი და **ყვის**: რომელმანმე - ასი, რომელმანმე - სა-
მეოცი, რომელმანმე - ოცდაათი.

H-1395: ხოლო რომელი ქუეყანასა კეთილსა დაეთესა, ესე
არს: რომელმან სიტყუაჲ იგი **ისმინის**, და **გულისხმა-ყვის**, და
გამოილის ნაყოფი და **ყვის** რომელმანმე ასი, და რომელმანმე -
სამეოცი და რომელმანმე - ოცდაათეული.

იგი¹. -ყვს. ყვის. უცდაათეული.

Pr: ხოლო რომელ-იგი ქუეყანასა კეთილსა დაეთესა, ესე არს:
რომელმან სიტყუაჲ იგი **ისმინა**, და **გულისხმა-ყო**, რომელმან
გამოილო ნაყოფი და **ყო** რომელმანმე ასი, რომელმანმე - სა-
მეოცი და რომელმანმე - ოცდაათი.

H-1395 ხელნაწერის 13,24 მუხლის ტექსტი თანხვდება ადი-

შის ოთხთავში დაცულ ვარიანტს და სხვაობს პროტოვულგატი-
სეული რედაქციის ხელნაწერთა ნაკითხვისაგან:

მ. 13,24

C: სხუად იგავი დაუდგა მათ და ჰრქუა: **მსგავს არს სასუფე-
ველი ცათად კაცსა მთესვარსა კეთილისა თესლისა აგარაკსა
თჯსა.**

H-1395: სხუად იგავი დაუდგა მათ და ჰრქუა: **მსგავს არს სა-
სუფეველი ცათად კაცსა მთესვარსა კეთილისა თესლისასა აგა-
რაკსა თჯსა.**

სსფვლი. თჯსა.

Pr: სხუად იგავი დაუდგა მათ და ჰრქუა: **ემსგავსა სასუფევე-
ლი ღმრთისად კაცსა, რომელმან დასთესა თესლი კეთილი აგა-
რაკსა თჯსა.**

მათეს სახარების 12,36; 12,39; 12,40; 12,44; 13,15; 13,18;
13,19; 13,20; 13,21; 13,22; 13,23; 13,24ბ; 13,25 მუხლების H-1395
ხელნაწერის და ადიშურის ოთხთავის ვარიანტები თანხვედბა
ერთმანეთს.

2. H-1395 ხელნაწერის ტექსტი იდენტურია ადიშური და
პროტოვულგატი-სეული რედაქციების ტექსტისა

მათეს სახარებაში ისევე, როგორც ოთხთავის მთელი ტექ-
სტის მანძილზე გვხვდება მუხლები ან მათი მონაკვეთები, სად-
აც ადიშური და პროტოვულგატი-სეული რედაქციების ტექსტი
ერთნაირია, ან სხვაობა მინიმალურია. H-1395 ხელნაწერი მო-
ცულობით მცირეა, მაგრამ აქაც გვაქვს რამდენიმე ასეთი მუხ-
ლი (12,37; 12,38-ის მეორე ნაწილი; 12,40-ის დასაწყისი; 12,46;
13,4; 13,5; 13,22; 13,24-ის დასაწყისი). მოვიტანთ მხოლოდ რამ-
დენიმე მაგალითს:

მ. 12,37

C, H-1395, Pr: რამეთუ სიტყუათა შენთაგან განჰმართლდე
და სიტყუათა შენთაგან დაისაჯო.

აქ პროტოვულგატი-სეული რედაქციის ნუსხების ტექსტებში
მცირედი სხვაობაა: ჯრუჭის ოთხთავში პირველი სიტყუათა
შენთაგან-ის ნაცვლად ეწერა **სიტყუთა შენითა**, შემდგომ გვი-
ანდელი ხელით გასწორებულია და **სიტყუათა შენთაგან** წერია,
წყაროსთავის ოთხთავში ამ ადგილას ორჯერვე **სიტყუათაგან**
შენთა დასტურდება, ხოლო ტბეთის ოთხთავში კი მეორე სი-

ტყუათა შენთაგან-ის ნაცვლად **სიტყუათაგან** წერია.

მ.13,22 მუხლის ტექსტში სამივე რედაქციას შორის სხვაობა მინიმალურია. ადიშის ოთხთავში **შიდა** წერია, რასაც H-1395-ის **შინა** ენაცვლება, ხოლო პროტოვულგატისეულ ნუსხებში კი **შორის** დასტურდება; **რომელი** გვხვდება H-1395-სა და პროტოვულგატისეული ნუსხებიდან მხოლოდ A-1699-ში (X ს.). ამავე ხელნაწერში **ისმინეს** ნაცვლად **ისმინის** წერია. მცირედი სხვაობაა **შეშთობა** ზმნის დანერილობაში: **შეაშდვის** დასტურდება ადიშის ოთხთავსა და Sin-15, Sin-30-38 და წყაროსთავის ოთხთავებში, ხოლო პროტოვულგატისეული რედაქციის ყველა დანარჩენ ხელნაწერსა და ჩვენს ფრაგმენტში კი **შეაშთვის**. მარტვილის ოთხთავში **შეაშთვის**-ს და ემატება, სამაგიეროდ კი აკლია მესამე და მუხლის ბოლოს.

მ.13,22

C: ხოლო **რომელი-იგი** ეკალთა **შიდა** დაეთესა, ესე არს: რომელმან სიტყუა იგი ისმინის, და ზრუნვამან ამის სოფლისამან და საცთურმან სიმდიდრისამან შეაშდვის სიტყუა იგი, და უნაყოფო იქმნის.

H-1395: ხოლო **რომელი** ეკალთა **შინა** დაეთესა, ესე არს: რომელმან სიტყუა იგი ისმინის, და ზრუნვამან ამის სოფლისამან და საცთურმან სიმდიდრისამან შეაშთვის სიტყუა იგი, და უნაყოფო იქმნის.

სიტყა. იგ¹!. სოფლისამნ. საცთურმნ. სიმდიდრისამნ. შეაშთეს. იგი.

Pr: ხოლო **რომელი-იგი** ეკალთა **შორის** დაეთესა, ესე არს: რომელმან სიტყუა იგი ისმინის, და ზრუნვამან ამის სოფლისამან და საცთურმან სიმდიდრისამან შეაშთვის სიტყუა იგი, და უნაყოფო იქმნის.

3. H-1395 ხელნაწერის ტექსტში გვაქვს მუხლები, რომელთა ტექსტი მთლიანად ან ნაწილობრივ თანხვდება პროტოვულგატისეული რედაქციის ტექსტს და სხვაობს ადიშის ოთხთავში დაცული ნაკითხვებისაგან (12,38-ის დასაწყისი; 13,14-ის ნაწილი; 13,17-ის ნაწილი; 13,29; 18,31; 18,32; 18,33; 18,34-ის ნაწილი). ამგვარია ხელნაწერში წარმოდგენილი მეცხრამეტე თავის მუხლთა ტექსტიც თითქმის მთლიანად.

მათეს სახარების 13,14 მუხლის მეორე ნაწილის H-1395-ის ტექსტი სრულად თანხვდება პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში წარმოდგენილ წაკითხვას და სხვაობს ადიშის ოთხთავში დადასტურებული ვარიანტისაგან. მუხლის ამ ნაწილში ესაის წინასწარმეტყველებიდან 6,9-10 მუხლების ციტატა ადიშის ოთხთავში მესამე პირის ფორმითაა მოცემული, პროტოვულგატისეულ რედაქციაში კი მეორე პირისადმი მიმართვაა, როგორც ეს ოთხთავის ბერძნულ დედანშია წარმოდგენილი:

მ. 13,14:

Ἄκοιψι ἀκούσατε καὶ οὐ μὴ συνητε, καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

C: სმენით ესმოდის და არა გულისხმა-ყონ, და ხედვით ხედვიდენ და არა იხილონ.

H-1395: სმენით გესმოდის და არა გულისკმა-ჰყოთ, და ხედვით ხედვიდეთ და ვერ იხილოთ.

ხედვიდეთ. იხილოთ.

Pr: სმენით გესმოდის და არა გულისხმა-ჰყოთ, ხედვით ჰხედვიდეთ და არა იხილოთ.

მუხლის ამ ნაწილში H-1395 ფრაგმენტის ტექსტსა და პროტოვულგატისეული რედაქციის უმრავლეს ნუსხათა წაკითხვას შორის მცირედი განსხვავებაა: H-1395-ში უარყოფითი ნაწილაკი **ვერ** გვხვდება ისევე, როგორც ეს პროტოვულგატისეულ ნუსხათაგან პალესტინურსა და ვენურ ოთხთავებში დასტურდება, ხოლო ამავე რედაქციის ყველა დანარჩენ ხელნაწერში კი **არა** წერია.

H-1395-ში წარმოდგენილი მათეს სახარების 18,31-32 მუხლების ტექსტი უფრო ემსგავსება პროტოვულგატისეული რედაქციის უმრავლეს ხელნაწერთა ტექსტს და სხვაობს ადიშის ოთხთავში წარმოდგენილი ვარიანტებისაგან. პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერთაგან შედარებისათვის აქ მოვიტანთ ჯრუჯის (D), პარხლის (E), ურბნისისა (F) და პალესტინური ოთხთავების (G) წაკითხვებს. ადიშის ოთხთავის მ.18,31 მუხლის ბოლო ნაწილის ტექსტი მკვეთრად სხვაობს პროტოვულგატისეული რედაქციის პარალელური ტექსტისაგან: აქ ადიშში $\xi\lambda\sigma\acute{\eta}\theta\iota\sigma\alpha\nu$ -სთვის **შეზრუნდეს** წერია DEFG-ს

შენუხნეს საპირისპიროდ, ხოლო მუხლის ფოლო ფრაზა კი მთლიანად სხვაობს ამ ორ რედაქციაში. ორივე თარგმანი აქ სრულიად ადეკვატურია ბერძნული ტექსტისა, მხოლოდ DEFG-ს ტექსტში ბერძნულის სიტყვათა რიგიც დაცულია.

მ.18,31:

ἰδόντες οὖν οἱ σύνδοσλοι αὐτοῖν τὰ γενόμενα ἐλπῆθησαν σφ ὄδρα καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ ἕαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

C: იხილეს რაღ უკუე მოყუასთა მათ მისთა საქმე იგი, **შეზრუნდეს ფრიად; მივიდეს და მიუთხრეს საქმე იგი ყოველივე უფალსა მათსა.**

H-1395: იხილეს რაღ მოყუასთა მათ მისთა საქმე ესე, შენუხნეს ფრიად; მივიდეს და აუნყეს უფალსა მას ყოველივე, რაღცა იყო.

მისთა. რღცა. იყო.

Pr: იხილეს რაღ მოყუასთა მათ მისთა საქმე ესე, **შენუხნეს ფრიად; მივიდეს და აუნყეს უფალსა მას მათსა ყოველივე იგი, რაღცა ყო.**

მათ - DE; საქმე DFG; ფრიად + და FG; იგი, რაღცა ყო|რაღცა-იგი ყო ; იგი, რაღცა ყო - F.

მ.18,32:

C: მოუნოდა მას უფალმან მისმან და ჰრქუა მას: მონაო **უკეთურო**, ყოველივე იგი თანანადები მიგიტევე, რამეთუ მევედრებოდე მე;

H-1395: **მაშინ** მოუნოდა მას უფალმან მისმან და ჰრქუა: მონაო **ბოროტო**, ყოველივე თანანადები მიგიტევე შენ, რამეთუ მევედრებოდე მე;

მონო.

Pr: **მაშინ** მოუნოდა მას უფალმან თქსმან და ჰრქუა მას: მონაო **ბოროტო**, ყოველივე თანანადები შენი მიგიტევე შენ, რამეთუ მევედრებოდე მე.

H-1395 ხელნაწერის ტექსტის მათეს სახარების ვარიანტები შემდეგ მუხლებში თანხვდება პროტოვულგატისეულ რედაქციას: 12,38ა; 13,146ან; 13,176ან; 13,13,29; 18,31; 18,32; 18,33; 18,34; თითქმის მთელი მე-19 თავი.

4. მხოლოდ H-1395 ხელნაწერისათვის დამახასიათებელი ნაკითხვები

მათეს სახარების მოცემულ მონაკვეთში H-1395 ხელნაწერის ორივე წინათონური რედაქციისაგან განსხვავებული ვარიანტების საილუსტრაციოდ მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს. ამგვარი მუხლი ტექსტში საკმაოდ გვხვდება, ესენია: 12,38; 12,41ბ; 12,43; 12,44; 12,45; 12,46; 12,50; 13,6; 13,11; 13,13; 13,14; 13,15; 13,16; 13,17; 13,19; 13,21; 13,23; 13,27; 13,28; 13,29; 13,30; 13,34; 19,2.

მათეს სახარების 13,45 მუხლი ადიშისეულ და პროტოვულგატისეული რედაქციების ხელნაწერებში ერთმანეთს თითქმის ემთხვევა, ხოლო H-1395 ხელნაწერში კი ტექსტი ამ ორივე რედაქციისაგან სხვაობს. ჩვენს ხელნაწერში ადიშისეული და პროტოვულგატისეული **სხუანი სულნი შუდნი, უბოროტესნი მისა-ს ნაცვლად ვკითხულობთ: შუდნი სხუანი ეშმაკნი, უძლიერესნი თავისა თვისისა.** მუხლის ბოლოც განსხვავებულია.

მ.12, 45.

C: მაშინ წარვიდის და მოიყვანის მის თანა **სხუანი სულნი შუდნი, უბოროტესნი მისა,** და მოვიდის და დაემკვდრის **მუნ. და იქმნის უკუანადასკნელი კაცისა მის უძურეს პირველისა მის. ესრეთ ეყოს ნათესავსა ამას უკეთურსა.**

H-1395: მაშინ წარვიდის და მოიყვანის მის თანა **შუდნი სხუანი ეშმაკნი, უძლიერესნი თავისა თვისისა,** და მოვიდიან და დაემკვდრინ **კაცისა მის თანა. და არიან უკუანადასკნელი იგი უძურეს პირველისა. ეგრეთ იყოს ნათესავისა ამის უკეთურისა.**

მოიყუანის. მის. თვისისა. მოკდიან. დადეშკვდრიან. მის. უკნადსკნელი. იგი. ნთესვისა. უკეთურისა.

Pr: მაშინ წარვიდის და მოიყვანის მის თანა **სხუანი შუდნი სულნი, უბოროტესნი მისა,** და მოვიდის დადაემკვდრის **მუნ. და იქმნის უკუანადასკნელი კაცისა მის უძურეს პირველისა მის. ესრეთ ეყოს ნათესავსა ამასცა უკეთურსა.**

მ.12,47

C: მაშინ ჰრქუა ვინმე მას: აჰა, დედაი შენი და ძმანი შენნი დგანან გარე და **უნებს რამე** სიტყუად შენდა.

H-1395: **ხოლო** ჰრქუა მას ვინმე: **ესერა,** დედაი შენი და ძმანი შენნი **გარე დგანან და გეძიებენ შენ სიტყუად.**

ვინმე. გრე დგანან. გეძიებენ.

Pr: მაშინ ჰრქუა ვინმე მას: აჰა, დედაჲ შენი და ძმანი შენნი დგანან გარე და უნებს რადმე სიტყუად შენდა.

ოთხთავის ქართული თარგმანის ნარევი რედაქციის ტექსტის არსებობა მრავალ კითხვას აღძრავს. როგორ შეიძლებოდა ამგვარი რედაქცია წარმოშობილიყო? ჩვენი აზრით, ეს მხოლოდ ორი დამოუკიდებელი რედაქციის შეჯერებისა და მათი გაერთიანების მსურველ რედაქტორებს შეიძლება გაეკეთებინათ, ხედავდნენ რა, თუ რამდენად სხვაობს ოთხთავის ეს ორი რედაქცია ერთმანეთისაგან. ხოლო თუ როდის შეიძლება ტექსტის რედაქტირება მომხდარიყო? ეს კი უფრო რთული კითხვაა, რადგანაც ჩვენს მიერ შესწავლილ ოთხთავთა ხელნაწერებისა და მათი ფრაგმენტებიდან ჯერჯერობით მხოლოდ რამდენიმეშია წარმოდგენილი ნარევი რედაქციის მათეს სახარების ტექსტი. მაგრამ ერთი კი გადაჭრით შეიძლება ითქვას: მიუხედავად იმისა, რომ მათეს სახარების ნარევი რედაქციის ხელნაწერების ზედა ფენა XIII-XV საუკუნეებით თარიღდება, ნარევი რედაქცია წარმოიშვა გიორგი მთაწმიდლის რედაქციამდე, რადგანაც აქ არ გვხვდება გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის ვარიანტები და ჩანს, რომ ნარევი ტექსტის რედაქტორი სწორედ ადიშური და პროტოვულგატისეული რედაქციების ხელნაწერებს ემყარება. ეს ისედაც ცხადი გამოდის, რადგანაც ეს „თავისებური“ თუ ნარევი რედაქცია უკვე ქსნის ოთხთავში გვხვდება, რომელიც X საუკუნეშია გადაწერილი. მათეს სახარების ნარევი რედაქციის ტექსტი ჩვენამდე მოღწეულია გვიანდელი გადამწერების წყალობით, შერყვნილი ორთოგრაფიითა და მორფოლოგიური შეცდომებით, მაგრამ მასში აგრეთვე მრავლად დასტურდება ძველი ქართული ენის უადრესი პერიოდის ზმნური ფორმები.

ნარევი ტექსტის რედაქტორებს რომ ორივე, ადიშური და პროტოვულგატისეული რედაქციის ტექსტი ჰქონდათ წინ და მათ შეჯერებას ცდილობდნენ, არა მხოლოდ ამ რედაქციების ვარიანტების ერთმანეთის გვერდით წარმოდგენით დასტურდება, არამედ ამ ორივე რედაქციის ტექსტის ვარიანტთა მიყოლებით მიწერილთაც.

საინტერესოა, რომ ხელნაწერები, სადაც დაცულია მათეს სახარების ნარევი რედაქცია, პალიმფსესტურია და ამ ხელ-

ნაწერთა სწორედ ზედა ფენაშია ნარევი რედაქციის ტექსტი. ახსნას მოითხოვს ისიც, რომ ამ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტი იდენტური არ არის, თუმცა ზოგადი მახასიათებელი კი მათი ერთია: ადიშური რედაქციის ლექსიკური ერთეულები, ფრაზები, რომლებიც არ გვხვდება პროტოვულგატისეული რედაქციის ხელნაწერებში, პროტოვულგატისეული ვარიანტები ტექსტში და საკუთრივ ამ ხელნაწერთათვის დამახასიათებელი ვარიანტები. ჩვენ შევადარეთ ამ ხელნაწერთა ტექსტები ადიშურ, პროტოვულგატისეული და გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციების ტექსტებს, ბერძნული დედნის რედაქციებს და ჩვენი კვლევის შედეგად შეიძლება ერთი რამ დავასკვნათ: საკუთრივ ნარევი რედაქციისათვის დამახასიათებელი ვარიანტები არ არის განპირობებული სხვა ტიპის ბერძნული დედნის არსებობით, ანუ ნარევი რედაქციის რედაქტორები არ სარგებლობდნენ ადიშური თუ პროტოვულგატისეული რედაქციებისაგან განსხვავებული ბერძნული დედნებით.

მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება მუხლები, რომლებიც შეიძლება სამივე რედაქციის ტექსტს შეიცავდეს: მუხლი დაიწყოს ადიშური ტიპის ვარიანტით, გაგრძელდეს პროტოვულგატისეული ტექსტის ვარიანტით და დასრულდეს ინდივიდუალური წაკითხვით.

აქამდე ჩვენთვის მათეს სახარების ნარევი რედაქციის ტექსტი ცნობილი იყო ტვიბერის ოთხთავის, ფონდის 1836-1890 ასზე მეტ ფურცლიან ხელნაწერსა და H-1395-ის სამ ფურცლიანი ფრაგმენტის მიხედვით, ახლა როგორც გამოირკვა, H-1395 არის H-1871-ის ნაწილი და დღეს ეს ორი ხელნაწერი ერთად 104 ფურცელს შეიცავს. ჩემთვის მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის არქივში დაცულმა ფოტომ მომცა ბიძგი ამ ორი ხელნაწერის გაერთიანებისათვის და კიდევ ერთხელ დამარწმუნა, თუ რამდენი საინტერესო რამ არის დაცული ამ დიდი მეცნიერის არქივში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ილ.აბულაძე, 1973: ილ.აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973;
2. დ.ბაქრაძე, 1864: Д. Бакрадзе, Сванетия, Записки Кавказского отдела Императорского Русского географического общества, кн. VI, Тифлис, 1864;
3. ე.თაყაიშვილი, 1937: ე.თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937;
4. ივ. იმნაიშვილი, 1946: ივ.იმნაიშვილი, ადიშის ოთხთავი რედაქციულად, თსუ შრომები, ტ. 28, თბილისი, 1946;
5. ივ.იმნაიშვილი, 1949: ქსნის ოთხთავის თავისებურებანი (მარკოზის თავის მაგალითზე), თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. 6, თბილისი, 1949;
6. ივ.იმნაიშვილი, 1979: ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ივ.იმნაიშვილმა, თბილისი, 1979;
7. Louw & Nida, 1989: Greek-English Lexicon of the New Testament based on Semantic Domains, Editors J.P.Louw and E.B. Nida, New York, 1989;
8. W.Mounce, 1993: William D. Mounce, The Analytical Lexicon to the Greek New Testament, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, 1993;
9. ბ.ნიჭარაძე, 1904: ბ.ნიჭარაძე, სვანეთის ხელთნაწერები, „მომამბე“, №9, თბილისი, 1904;
10. ზ. სარჯველაძე, 2001: ზ.სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბილისი, 2001;
11. ზ.სარჯველაძე, 2002: ზ.სარჯველაძე, წყაროსთავის ოთხთავი და ქართული ოთხთავის ეფთვიმესეული რედაქციის საკითხები, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 29, თბილისი, 2002;
12. ს.სარჯველაძე, 2003: ს.სარჯველაძე, ადიშის ოთხთავის მიმართებისათვის ოთხთავის სხვა რედაქციებთან, ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, თბილისი, 2003;
13. ს.სარჯველაძე, დ.თვალთვაძე, 2011: ს.სარჯველაძე, დ.თვალთვაძე, სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში დაცული ტვიბერის ოთხთავის ხელნაწერი, *olia*

- Caucasica, თბილისი, 2011;
14. ვ.სილოგავა, 1986: ვ.სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, თბილისი, 1986;
 15. აღ.სახანაშვილი, 1904: А. С. Хаханов, О Сванетских рукописных евангелиях, Материалы по археологии Кавказа, X, Приложение, Москва, 1904.

Sophio Sarjveladze

New Materials about the Gospel Manuscripts Kept in the H Fund of Tbilisi National Centre of Manuscripts

Summary

Together with manuscripts and historical documents the archival documents of the Georgian scholars and writers are kept in Tbilisi National Centre of Manuscripts. Among them are the papers of Academician Ekvtime Takaishvili. In his archive under the item number 398 one can find the photo of the 6 mss leaves found at the house of Besarion Nijaradze during his visit to Svaneti in 1910. We have identified several leaves of the mss from the photo: miniature of St. John is a part of the H-1870 Gospel manuscript (59r); the XVI c. Svan historical document in Mkhedruli script is the other part of the same manuscript (61v); one palimpsestic leaf (22r) is a part of the H-1871-H-1395 Gospel manuscript, the upper layer of which is dated by XIV-XV cc. The leaf of the fourth manuscript is not identified yet, but it must be an image of a Gospel manuscript, translated by Giorgi the Athonite.

The lower layer of the H-1871-H-1395 manuscript may be dated by X century. Both texts of the lower and upper layers of the manuscript are the Proto-Vulgata recension of the Gospels.

The article discusses the text of the 12,35-13,25 and 18,26-19,11 verses of Matthew's Gospel of the H-1395 manuscript. The text is significant for the studies of the recensions of the old Georgian translation of the Gospels as it attests the text of the mixed recension of the Matthew's Gospel. The text of the mixed recension of the Gospels is compiled by editing and mixing variant readings of Adishi and Proto-vulgata recensions.

რუსული აღწერითი პოსესიური პერფექტის ტიპოლოგია

შესავალი. რიგ სპეციალურ კვლევებში დაწვრილებით წარმოვადგინეთ ახალქართულ აღწერით პოსესიურ-ერგატივიზებულ პერფექტთა ანალიზი, ფლექსიის ფონზე ახალი ანალიზური მწკრივების დადგენისა და ქართული ზმნური უღლების პარადიგმაში ახალი დამატებითი სერიის აღიარების შემოთავაზებით (სახოკია 2008; შდრ.: სახოკია 2007). ორი ძირითადი ტიპის პერფექტულ კოსტრუქციას პირობითად დავარქვით პერფექტი *ა* (გენიტიური პერფექტი) და *ბ* (დატიური პერფექტი), მოდელთა ტიპებით: *ა ჩემი გაკეთებულია საქმე, ჩემი დაწერილია წიგნი, მისი გამომცხვარია ტორტი, მისი დანიშნულია დირექტორი, მათი მოხატულია ჩაიხანა; ბ მას ნანახი აქვს ეს ფილმი, მეფეს აშენებული ჰქონდა ლამაზი ქალაქი, მათ დანიშნული აქვთ აქცია, პრეზიდენტს გაკეთებული აქვს განცხადება, მშობლებს მიყვანილი ჰყავთ ბავშვები* და ა. შ. მისთ.

განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო თავის დროზე *ა* და *ბ* პერფექტთა ტიპოლოგიურ მორფოსინტაქსურ პარალელებს ინდოევროპულ (იე) ენებთან, კერძოდ, მათ შორის, - შეპირისპირებადი თანამედროვე იე-ენების მონაცემებთან, ამ უკანასკნელთა დიაქრონიული და კომპარატივისტული სურათის გათვალისწინებით (იხ. სახოკია 1985, 1997/1998, 2007 და სხვა). ამგვარი ანალიზის მკვეთრი მაგალითია ქართულ-ბალტური მორფოსინტაქსური პარალელებისადმი მიძღვნილი სპეციალური ნაშრომები (სახოკია 2005 და სხვ.). ბალტური ენების გარდა, ირიბსუბიექტური აღწერითი პოსესიური პერფექტების კუთხით ყურადღებას იპყრობს სლავური ენების ფართოდ, კარგად ცნობილი და მრავალ სლავისტ თუ ტიპოლოგ სპეციალისტ-მკვლელართა მიერ მოძიებული და წარმოჩენილი ენობრივი ფაქტები, რომელთა სახითაც მოზიდულია დიდძალი შედარებით-ისტორიული, დიაქრონიული და დიალექტური მასალა (იხ. მაგ.: ბოგოლიუბოვი, კოზინსკი, კოჟინი, კუზმინა-ნემჩენკო, მარკოვა, მასლოვა, ნიკოლსი, ორრი, პროხოროვა,

პრიპადჩევი, რეიგი, რეილნ, რესე, რენეპ, სარაევა, სვრდძ, სტეპანცევი, სუმკინა, ტიმბერლეიკი, ტრუბინსკი, შმალოტიმი, ჩერნიხი, ძვრედვსლ და სხვა). ჩემს მონოგრაფიულ სადოქტორო დისერტაციაში სპეციალური თავები და ქვეთავები მიძღვნილია საკვლევი **ახალქართული პერფექტული კონსტრუქციების შეპირისპირებას ზოგადად ბალტურ-სლავურ ენათა მონაცემებთან** (სახოკია 1998, შდრ.: სახოკია 2007 და სხვა). აქ განსაკუთრებულ ადგილს და ყურადღებას დავეთმობთ თანამედროვე და კლასიკური სალიტერატურო რუსული ენის აღწერით კონსტრუქციებს, დიაქრონიისა და დიალექტოლოგიის გათვალისწინებით. ასეთი კონკრეტიკის სპეციალური გამოკვლევა საკმარისად მნიშვნელოვანი, საინტერესო, მხედველობაში მისაღები, ყურადსაღები და გასათვალისწინებელი ჩანს ირიბსუბიექტურ პოსესიურ ანალიზურ პერფექტთა, აგრეთვე მთელ რიგ სხვა მორფოსინტაქსურ გან-ხილვად კონსტრუქციათა (საკუთრივ პოსესიურ, აფექტურ და სხვა), ზოგადტიპოლოგიური თუ უნივერსალური კვალიფიკაცია-შეფასებისათვის, რაზედაც თავის მხრივ დიდწილადაა დამოკიდებული საკუთრივ ქართულ ა/ზ პერფექტთა ფენომენის ზუსტი ტიპოლოგიური კოდიფიკაციაც. ზოგადლინგვისტური ტიპოლოგიური სურათი ხელს უწყობს ასევე ქართული (და საერთოქართველური) ქონა-ყოლის, გრძობა-გუნების, ირიბსუბიექტურ ფლექსიურ პერფექტულ მწკრივთა და სხვა მორფოსინტაქსემათა სრულყოფილ დეფინიციებსაც. თავის მხრივ, ქართული (ქართველური) დასახელებული სისტემები გამოსადეგია სხვა, კერძოდ ამ შემთხვევაში ინდოევროპულ ენათა ფენომენოლოგიურ, თუნდაც ფრაგმენტულ-პერიფერიულ მორფოსინტაქსურ ფაქტთა უნივერსალიზებული კვალიფიკაცია-კოდიფიკაციისთვის. ასე რომ ამ შემთხვევაში **ტიპოლოგიური განსაზღვრულობის ფაქტორები აქ ორმხრივია**. სწორედ ამ ორმხრივი შეპირისპირების საფუძველზე გამოვლენილი, გარკვეული ქართული კონსტრუქციების **რუსული ენობრივი პარალელები, ძირითადად კი რუსული ენის აღწერითი პოსესიური პერფექტები წარმოადგენს წინამდებარე წერილის საგანს**. გავიმეორებთ შეხსენების სახით ერთის მხრივ ლიტვურ, მეორეს მხრივ ახალქართულ პერფექტთა ტიპოლოგიურად ურთიერთმსგავს მოდელთა ნიმუშებს: **ლიტ-**

ვური: **Sagensgen+Part.Past.Pass.+Onom(+Vesse) šitie eksponatai mokiniu surinkti** „ეს ექსპონატები სტუდენტების შეგროვილია“
ქართული: **S gen/Sdat+Part.Past.Pass.+Onom+Vesse/Shabere-Oblique (Spossdat)** „ჩემი დაწერილია ეს ლექსი; მას დაწერილი აქვს წიგნი“.

რუსულში მორფოსინტაქსურად ამ მოდელებს შეესაბამება თანამედროვე თუ კლასიკურ სალიტერატურო (ლიტერატურულ, სამწერლობო) ენასა და სალაპარაკო ენაში ერთობ გავრცელებული კონსტრუქციები ტიპური მოდელით: **S Sagensgen+Part.Past.Pass.+Onom(+Vesse) У меня написана статья** „მე დაწერილი მაქვს სტატია“. ქართულ თარგმანში ამ შემთხვევაში გვაქვს დატივის აღწერითი პერფექტი **ბ**.

კვლევები და მასალა. ჩვენ მიერ ჩანიშნული თანამედროვე რუსული ლიტერატურული ენის (თრლ) ზეპირმეტყველი მაგალითების ნიმუშებია: У меня дело сделано, У меня приготовлен обед, У Пушкина сказано следующее, У нас собран и проанализирован материал, У них принят законопроект, У писателя написан роман, У певца спето десять партий, У нее было перетанцовано много балетных партий, У тебя была забронирована гостиница и был куплен билет, У него заказана пицца, У него снят фильм, У вас написана диссертация, У него записан мой адрес, У них выкрашены стены, меня запрограммирована поездка, У нее сделан ремонт, У него создано много произведений, сколько у вас статей напечатано? Как много у вас деревьев посажено? У нее все переверано, У меня чемоданы не сложены, У него отчет не написан, У тебя уложен багаж, Это уже проголосовано, У нас создан законопроект, У вас принят закон в первом чтении, У них все подано, У меня все куплено, У нее заперта дверь, У него скошено поле, У нее написан рассказ, Будет ли создан у нас закон? У меня отложены для тебя подарки, У меня написана статья, У них записаны адреса, У него прочитана эта книга и приготовлены уроки, და ა.შ. მრ. მისთ. (შდრ.: მასლოვი, ტრუბინსკი).

ამ მონაცემებს ამაგრებს ფართო დიალექტოლოგიური და შედარებით-ისტორიული ფონი მორფოსინტაქსური ტიპით: **У кошки сташена рыбина** „კატას მოპარული აქვს თევზი/თევზი კატის მოპარულია/კატის მოპარულია თევზი“ (იხ. მასლოვი,

მარკოვა, კუზმინა-ნემჩენკო, ტრუბინსკი და სხვა). მასალობრივად, მიმდებარე-პრედიკატული კონსტრუქციების კონკრეტიკის თვალსაზრისით, განსაკუთრებით კარგად არის აღწერილი, დაფიქსირებული და შესწავლილი აღმოსავლურ-სლავური ენები და დიალექტები. სლავური დიალექტოლოგია განსახილველი მორფოსინტაქსემების მდიდარ მასალას გვიჩვენებს. მათ შორის კარგად არის შესწავლილი საკუთრივ რუსული დიალექტოლოგია, აგრეთვე, - რუსული სამწერლობო ლიტერატურული ენისა და ძველი სლავური ენის ისტორიული, დიაქრონიული სინტაქსი, XVIII სკ-ის ჩათვლით (იხ. მაგ.: რეიგ, ჩერნიხი, კოჟინი, რეილნ, ძვრედესლ, რესე, სვრდძ, რენეპ, რკტ, მასლოვი; შდრ.: ბოგოლიუბოვი, შმალსტიგი, კუზმინა-ნემჩენკო, მარკოვა, პრიპადჩევი, ტრუბინსკი, პროხოროვა და სხვა მრ.). აღნიშნული ენობრივი ფაქტები საკმაოდ მოზიდულად განიხილება საერთო ინდოევროპული ტიპოლოგიური სურათის თვალსაზრისითაც და უფრო ფართო უნივერსალური ფონის ფაშუქებაშიცაა ჩართული (დანვრ. იხ. სახოკია 1998დის., 209-255; შდრ.: გამყრელიძე-ივანოვი, სტეპანოვი, შმალსტიალი, კოზინცევი, ნიკოლსი, რკტ, ბოგოლიუბოვი, ზოლოტცოვა, პადუჩევა, ახმანოვა და სხვ. მრ.).

წამყვანი განსახილველი ნიმუშების მოდელთა ტიპია: **S Sagensgen+Part.Past.Pass.+Onom(+Vesse)**. აკუზატიური ობიექტიც მონაწილეობს გენიტიურ პერფექტებში (გარდა ნომინატივისა), ფორმულით: **Sagensgen+Part.Past.Pass.+Oacc(+Vesse)**, მაგრამ ძირითადად ეს ხდება დიალექტებში; მაგ., **ჩრდ. რუს. დიალ.:** У волков корову йидено, У волков тут корову съедено (ბოგოლიუბოვი, 1982, შდრ. 1948). ჩემს მიერ წარმოდგენილი სქემის შესაბამისად, ამგვარი, აკუზატივიანი ერგატივიზებული პერფექტების მოდელები კვალიფიცირებული უნდა იყოს როგორც **კონტრასტული ერგატივიზაციის** ნიმუშები, **კონტრასტული ერგატივიზებული წყობის კონსტრუქციები**, სადაც ერთმანეთთან თავსებადია ერთის მხრივ ირიბი აგენსი, მეორეს მხრივ ობიექტი აკუზატივში (სახოკია 1985, 1998, 2007 და სხვა). **სუფთა (მკაცრი) ერგატივიზებული პოსესიური ირიბ-სუბიექტური მიმდებარე-პრედიკატული პერფექტები რუსულში** ობიექტს ნომინატივში წარმოგვიდგენენ. ასეთია შემდეგი

დიალექტური მასალა: **ნოვგ.** У кошки стащена рыба, У меня младой в доме убрано, У меня сын сфотографирован, У нас шкаф куплен, Примус у меня притушен, У меня наволока сложена и положена, У меня денег было мало взято, У бабушки было мне дано 10 рублей, У мамы куплена игрушка, Что у него тут наделано, У меня платье сношено, У меня забыто, У его было сказано, Все у власти дано, У меня сын не сфотографирован, У вас шкаф куплен, Мешок повешен у самова, У мамы куплена рыба, Сколько у вас дано за нее, У меня два платья сношено, У Вовочки взято стекло, У кого налито? **იაროსლ.** და სხვადასხვ.: У доктора было сказано, Сколько плакано у меня, У их видно поторапленность-разны сапоги, Там у хозяйки отстряпанось, (მასლოვი, 236-245); У него поставлена своя изба, У хозяйки отстряпанось (ИГРЯ 1982 რეიგ). განსაკუთრებით გამოსაყოფია და აღსანიშნავია **გარდაუვალი ზმნის** მიმღებობური ბირთვები სუბიექტის იმავე **ირიბ** ფორმასთან, მით უფრო უსულო, თუმცა მექანიკურად მოძრავ საგანთან, დიალექტებში: У трактора приихано, У автомобиля идено (მასლოვი, შდრ. რეიგ და სხვა).

გარდაუვალი ზმნის (მიმღებობური ბირთვის) გაფორმება ირიბსუბიექტური პოსესიური მოდელით, გარდამავალი ზმნის ანალოგიით, ცნობილია ცალკეული შემთხვევების სახით ჩემ მიერ განხილულ ენებშიც (მაგ. ძველ სომხურში). ზოგადად ერგატივი გარდაუვალ ზმნასთან. - ტიპოლოგიურად დიდი სამსჯელო საკითხია, მით უფრო, მაგალითად, ქართველურ ენათა ფაქტების გათვალისწინებით, რაც აქ უადგილოა. მხოლოდ შევნიშნავთ, რუსულისთვის, როგორც აღინიშნება ლიტერატურაში, ასეთი მოვლენა მასობრივია დიალექტებში. ეს იმას ნიშნავს, რომ დიალექტურად ამ მოდელს გავრცელების კიდევ უფრო დიდი ენობრივი არე აქვს, ვიდრე ლიტერატურულ ენაში.. ი. მასლოვისეული ნიმუშებია: у молодца поезжано, полежано, похожено, у волков хожено здесь, у них в город уехано, у них не привыкнуто, у меня побывано, выспанось, у трактора проиихано, фцера хожено за хлебом, у автомобиля идено(მასლოვი; შდრ.: რეიგ, მარკოვა, კუზმინა-ნემჩენკო), Как не отдохнуто, У пса убежано, У хозяйки отстряпанось (რეიგ); У него в сумку утенышей набивши, нос оцарапавши у тебя, у хозяйки отстряпанось, у него 10 раз раз-

жененось и жененось (რეიგ); აბსოლუტივის ფორმის გამოყენება მიმღობის დარად, მათ შორის ნომინატივის ფორმასთან, კარგადაა ცნობილი. შდრ.: ტიპები *был выпивши*; *я не привыкнута*, в больнице не побывано (ზოლოტოვა; მასლოვი; რეიგ). მთავარი კი არის **გენიტიურ აგენსურ ფორმასთან გარდაუვალი ზმნების პრედიკატული მიმღობური ბირთვების სინშირე დიალექტურ მასალაში**: у Юрки в 5 часов встато, започивано у ней, набегалось ли, сколько плакано, у их видно поторапленось, (**კილოები**: დრეტენი, ნოვგოროდი, აფონასოვო, ვოლოგდა, კოლოკოლოვო, ტიპი-ცინო, კარელია: მასლოვი 1984).

აქვე აღსანიშნავია, რომ საკუთრივ რუსისტიკისა და სლავისტიკის სფეროში განხილვადი გენიტიურ-მიმღობური კონსტრუქციები უმეტესწილად თითქმის არ შეფასებულა ჯეროვნად მორფოსინტაქსური ენობრივი უნივერსალების თვალსაზრისით და ასევე ნაკლებად, - კომპარატივისტულ-ტიპოლოგიურ კონტექსტებში. კარგ გამოჩვენა ნარმოადგენს შედარებით მოგვიანო ხანის, 1984 წელს გამოქვეყნებული, ი. მასლოვის ღირსშესანიშნავი ნაშრომი ასპექტოლოგიის თემაზე, რომელიც ფართო **ტიპოლოგიური ხედვით** აშუქებს შესასწავლი კონსტრუქციების კოდიფიკაციის საკითხს; იმავდროულად, ამ ავტორის საძიებელი მასალა მთლიანად შეადგენს სწორედ მხოლოდ რუსისტულ ენობრივ ბაზას, ძირითადად დიალექტოლოგიურს. წინასწარვე შევნიშნავ, რომ სავსებით ვიზიარებ ი. მასლოვის ძირითად დასკვნებს (მასლოვი 1984).

თანამედროვე რუსული ლიტერატურული ენის ნიმუშები მოჰყავს ი. მასლოვსაც, დიალექტური მასალის პაალელების სახით. ი. მასლოვისეული ნიმუშები თანამედროვე ცოცხალი ლიტერატურული ენიდან შემდეგია: у меня прочитана книга, у меня убрано, у меня сделано, у меня проработана уже половина материала, у него уже прочитана вся литература, у нас работа и не начата, у вас проработан материал, у тебя все решено, у меня написан доклад, у тебя не выполнено задание, у него написано письмо, у меня все куплено к обеду, у нее убрана квартира (მასლოვი 1984).

რეტროსპექტივაში რუსულ პოსესიურ აღწერით პერფექტულ მოდელს შეესაბამება ძვ. სლავ. პროტოტიპი, არა წინდებულით У, არამედ წინდებულით ОТЬ „გან“: Их посечено отъ

безбожного царя Мамая от наших Москвы под Кесю; убиен отъ Ярославъ „მეფე მამაისგან მოსრულ არიან ისინი; მოკლულია იაროსლავისგან“ (ჩერნიხი; შდრ.: რეიგ, კოჟინი, პრიპადჩივი, სვრდძ, სუმკინა ტრუბინსკი, რესე, რეილნ, რენეჰ, ძვრედესლ, შმალსტიგი და სხვა). ორივე წინდებული ლოკატიურ-სივრცობრივი სემანტიკისაა, ხოლო ლოკატიურ-სივრცობრივი სემანტიკა საზოგადოდ უკავშირდება **გენიტიურ-კუთვნილებით სემანტიკას**. მეორეს მხრივ, აქვე უნდა ვახსენოთ ღრმა სტრუქტურით არსებითად ანალოგიური, სხვაგვარი ზედაპირული სტრუქტურის ინსტრუმენტალისიანი რუსული ენის კონსტრუქციები (აგენსით ინსტრუმენტალისში: Sinstr, როგორიცაა: мною\мною сделано, написано, предложено,.. „ჩემ მიერ// ჩემგან//ჩემი გაკეთებულია საქმე, დაწერილია წიგნი...“ უკვე ქართული ლინგვისტური თარგმანული ვარიანტებიდანაც ჩანს, რომ შეფარდება გენიტიურ და ინსტრუმენტალისიან მოდელებს შორის რუსულშიც (იე-შიც) ისეთივეა, როგორც ქართულში: აგენსის ორი ვარიანტი მიმლეობურ ბირთვთან, - ე. წ. პასიური და **პოსესიური აგენსური ფორმები**. თავისთავად, პასივისა და პოსესივის შეხვედრა-კონტამინაცია ამ მხრივ და ურთიერთგადაკვეთა **მიმლეობურ-პრედიკატული ბირთვის ცენტრში**, ბევრი ენის მიხედვით საგულისხმოდ მორფოსინტაქსური საკითხია, რასაც აქ შორს არ გავყვებით (ამისთვის იხ. სახოკია 1985, 1998 და შემდგომ). მაგრამ ძალიან სიმბოლოტურია ამ მიმართულებით **ერგატიულობის** ო. ახმანოვასეული განმარტება ცნობილ ლინგვისტურ ლექსიკონში: ო. ახმანოვას გამოყენებული აქვს სწორედ პასივ/პოსესივის მოდელოთა კონტამინაციის ფაქტები. **Sinstr** **წოდებულია ერგატიული ბრუნვის ლექსიკურ-სინტაქსურ ექვივალენტად**, შესაბამისად, - **ინსტრუმენტალისიანი მიმლეობურ-პრედიკატული პერფექტული კონსტრუქცია**ც ერგატივის მორფოსინტაქსური ექვივალენტია; нашими усилиями машина пошла вверх „ჩვენი მცდელობით მანქანა მალლა წავიდა“ (ახმანოვა: 206, 528). ჩემთვის ასეთი მიდგომები საყვებით მისაღებია, რადგან ამ შემთხვევაში **აგენსური ფორმა კოდიფიცირებულია ერგატივიზებულიად სწორედ ირიბი ბრუნვის ნიშნის გამოისობით**. იგივე ითქმის **გენიტიურ-პოსესიურ მოდელებზეც** და მით უფრო მასზე, რადგან გენიტი-

ური პერფექტის ღრმა სემანტიკური კავშირი ქონა-ყოლასთან ანუ პოსესიურობასთან სახეზეა. **რუსულში** ასეთი ირიბი ქონების მოდელებია: თანამედროვე რუსულის **ნამყვანი გენიტიური**, „ყოფნა“ ზმნის შემცველი **პოსესიური კონსტრუქცია** У меня есть „მე მაქვს/მყავს“, შედარებით პერიფერიული, **დატიური** სპეციფიკური კონსტრუქცია мне есть что „მე მაქვს რაც“, სპეციალური „ქონა“ ზმნის **რეფლექსივის** ფორმით გამოხატული **გენიტიური ირიბი** კონსტრუქცია у меня имеется „მე მაქვს/მყავს“. ამათგან პირველი გარკვეულად ითვლება **გენიტიური პოსესიური პერფექტის დასაყრდენ** მორფოსინტაქსურ სტრუქტურად, სადაც ფორმალურად „ყოფნა“ ზმნის მე-3 პირის მხ.რ.-ის ფორმა (კოპულა) შენაცვლებულია მოქმედების გამომხატველ ზმნათა მიმღობური ბირთვებით (პასიური მიმღობა). ამ საკითხებზე მსჯელობაა მოცემულ სტრიქონთა ავტორის მრავალ ნაშრომში, სათანადო სპეციალური ლიტერატურის გამოყენებით (იხ.სახოკია).

მოცემულ წერილში ძირითადად განიხილება საკუთრივ მხოლოდ **რუსულის პოსესიური აღწერითი გარდამავალი ერგატივიზებული პერფექტები**, რომლის კოდიფიკაციაც ჩართულია **პოსესიურ-ერგატიულ მოდელთა უნივერსალურ ჩემეულ საერთო ტიპოლოგიურ სქემაში** (სახოკია 1985, 1998, 2007 და სხვ).

რუსული დიალექტოლოგიური მასალა, სლავური ენების მასალა მთლიანობაში, ასევე კონკრეტული აღწერები და გამოკვლევები ამ საკითხებზე სინამდვილეში მოიცავს უზარმაზარ ლიტერატურას; მე ვიყენებ აქ მხოლოდ რიგ სიმპტომატურ ნაშრომს, რომელთაც ტიპოლოგიური კვლევის ხასიათი აქვს, განსაკუთრებით კი გამოყოფდი ი. მასლოვის ღირსშესანიშნავ ნაშრომს ასპექტოლოგიაზე (მასლოვი 1984; იხ. აგრ.: ტრუბივსკი, რკტ და სხვა). დანარჩენი სპეციალური ლიტერატურის მიმოხილვა რუსისტიკის და სლავისტიკის დარგში არ მქონია მიზნად. აქ არ არის ამის ადგილი. სრული ბიბლიოგრაფია სახილველია დისერტაციაში და მონგრაფიებში (იხ. სახოკია). დისერტაციის ავტორის მიერ სალაპარაკო სამეტყველო ნაკადიდან და რუსული მწერლობის ძეგლებიდან, ამოკრებილია და მოპოვებულია დიდძალი მასალა როგორც საკუთრივ პერფექტების, ისე სხვა აღწერითი მორფოსინ-

ტაქსემების თაობაზე (იხ. ზემოთ **თრლ** ენის ნიმუშები).

პირველ რიგში ჩემ მიერ დაფიქსირებულ იქნა რუსულ სასაუბრო ენაში ფართოდ გამოყენებადი ტიპი: У меня сделано дело. შემდგომ რუსული სალიტერატურო ენის სამეტყველო ნაკადიდან ჩემ მიერ მრავალი წლის მანძილზე მოძიებული იყო გენიტიურ-მიმღებური პერფექტების, - როგორც იმთავითვე ვუნოდე და დავაკვალიფიცირე, - მრავალფეროვანი ნიმუშები. ეს მონაცემები თავიდანვე განიხილებოდა ჩემ მიერ სხვადასხვა ინდოევროპული ენებისა და იმავდროულად ქართული ენის (ამ შემთხვევაში, პირველ რიგში ახალქართულისა, შესაბამისი რეტროსპექციით და დიაქრონიით) უნივერსალური ხასიათის ტიპოლოგიური პარალელების საერთო მორფოსინტაქსურ მოდელთა სქემატურ კონტექსტში (სახოკია 1985, 1998, 2007 და სხვ.). ასეთი ნიმუშებია: у меня написана книга, У вас нарисована картина, У нас согласован план, У них принят закон, У нее куплен билет და სხვა მისთ. (იხ. ზემოთ სხვა ნიმუშებიც).

რუსული მწერლობა. ჯამში, ჩემეულ ანალიზამდე და კვლევებამდე ვითარება ასეთი იყო: ერთის მხრივ კარგად შესწავლილი რუსული დიალექტოლოგია და ძველი რუსული ენის მასალა, ისტორიული სინტაქსის მონაცემები; მეორეს მხრივ, ნაკლებად ან სრულიად შეუსწავლელი სპეციალურად **თანამედროვე რუსული ლიტერატურული (თრლ)** ენის სალაპარაკო თუ სამწერლობო კორპუსთა მონაცემები. ამ ვითარებამ თავის დროზე მიბიძგა, გარდა იმისა, რომ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით ვიყენებდი რუსული ენის პპ-ის ფაქტებს, - საგანგებოდ შემესწავლა დასახელებული ხარვეზიანი სფეროები. რუსული ენის **შეუსწავლელი რგოლი** საგულისხმო იყო, ვინაიდან ჩემთვის განსახილველი კონსტრუქციების თვალსაზრისით უკვე სრულიად გარკვეული ფართო **ტიპოლოგიური ფონი** არსებობდა. ეს სურათი შექმნილი იყო იე/ქ-ის დიაპაზონით. **თრლ-** სალაპარაკო ენის მონაცემებიდან გამომდინარე, მოვიძიეთ **ენის ბეჭდური ფორმის** კუთვნილი შესაბამისი ფაქტების გამოკვლევა და აქ ბუნებრივად წარმოჩინდა **დიაქრონიული ჯაჭვის** ყველაზე სუსტი ანუ **შეუსწავლელი რგოლის** გაშუქების საკითხი: XIX-XX საუკუნის რუსული კლასიკური ლიტერატურული მემკვიდრეობის მიმოხილვა ანუ რუსული სამწერლობო სალიტერატურო ენის

მონაცემათა მოზიდვა. პპ-ების თვალსაზრისით, რუსული ენის ისტორიაში ეს უმდიდრესი მასალა იმ დროისათვის სრულიად შეუსწაველი იყო და არ იყო სათანადოდ კოდირებული (სახოკია 1998). საგანგებოდ დავინტერესდი ამ მასალით და შევისწავლე **რეტროსპექტული** მიდგომით თანამედროვეობიდან, - ამოსავალი **თრლ** სალაპარაკო ენა, - XIX-XX სკ.-ების რუსული მწერლობის, - მხატვრული, მემუარული, ეპისტოლარული, ნაწილობრივ პუბლიცისტური ლიტერატურის მონაცემები. დი-აქრონიულ-ქრონოლოგიურად ამ წყაროებს ძირითადად შემდეგი სქემატური განლაგება აქვთ:

კარამზინი - კრილოვი - დეკაბრისტები (პროზა) - პუშკინი - ლერმონტოვი - გოგოლი - დოსტოევსკი - ტოლსტოი - ტურგენევი - ჩეხოვი - ოსტროვსკი - სალტიკოვ-შჩედრინი - აკსაკოვი - ორი საუკუნის სხვადასხვა მემუარები - ბულგაკოვი - ნაბოკოვი - ზოშჩენკო - პლატონოვი - სოლჟენიცინი - და სხვა მრ. (იხ. ბიბლიოგრაფია და წყაროთა გამოცემების სრული ჩამონათვალი დისერტაციაში: სახოკია 1998; აქ ეს სიები წარმოდგენილი ვერ იქნება).

ნათელია, რომ პირველ რიგში შესწავლილია **პროზა**, თუმცა ზოგადად პოსესიური პერფექტები პოეზიაშიც მოიპოვება. მხატვრული და ნარატიული ჟანრის **ლიტერატურული პროზის** მონაცემები საბოლოო ჯამში შეჯერებულია ჩემს მიერვე მოძიებულ და ჩანერილ სამეცყველო, სალაპარაკო ენის ფაქტებთან, აგრეთვე, - პრესის, მასმედიის, საქმიანი ქალაქების (ბიუროკრატიის სფერო, იურიდიული/იურისპრუდენციის ჟანრი) თეატრის, კინოს, ტელევიზიის, საპარლამენტო გამოსვლების ენის მონაცემებთან. შემდგომ გაკეთებულია მთლიანი საერთო შეჯამებული ანალიზი და გამოტანილია დასკვნები **ერთიანი ენის ორი ფორმის, - ბექდური და სამეცყველო ფორმების** ვითარებისთვის. საქმე ისაა, რომ კლასიკური მხატვრული ლიტერატურისა და ზოგადად XIX-XX საუკუნეთა რუსული მწერლობის თანმიმდევრულმა შესწავლამ მართლაც მოგვცა ერთგვარი **ქრონოლოგიური ძაფი** პპ-თვის. წერილში წარმოდგენილი დაკვირვებები და ანალიზის შედეგები მიღებულია ზემოხსენებულ კლასიკოს მწერალთა და ავტორთა შემოქმედების გადაკითხვის ბაზაზე ძირითადად **პუშკინიდან>>სოლჟენიცინამდე** და

შემდგომ. კონკრეტულად ქვემოთ წარმოვადგენთ რიგ სიმპ-
ტომატურ დახასიათებებს, მანამდე კი წინასწარვე **რამდენიმე**
ძირითადი დასკვნა:

1. პოსესიური პერფექტები მწერლობაში გვიჩვენებენ-
გრამატიკულ ექვივალენტურობას მარტივ ფლექსიურ პირიელ
ზმნურ ფორმებთან; 2. პოსესიური პერფექტების გამოყენება
მწერლობაში ჩნდება პირველად ალ. პუშკინის პროზაში და
გვიჩვენებს სიხშირულ გააქტიურებას თანამედროვეობისკენ;
3. პოსესიურ პერფექტთა გამოყენების სიხშირე საგრძნობლად
იწვეს XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან; ამ მხრივ განსაკუთებით
იქცევეს ყურადღებას დრამატურგია, კერძოდ, - ალ. ოსტროვს-
კის პიესები; თ. დოსტოვესკის მაჩვენებელი კი უფრო მაღალია,
ვიდრე ალ. პუშკინისა; 4. XX საუკუნის ავტორთაგან ყველაზე
მაღალია ალ. სოლჟენიცინის მაჩვენებელი (წამყვანი ჟანრი:
ნარატიული ისტორიულ-პოლიტიკური და სათავგადასავლო
თხრობა-რომანი); 5. სამწერლობო ენაში პოსესიურ პერფექტ-
თა სიხშირული აქტუალიზაცია ემთხვევა სალიტერატურო სა-
საუბრო, სალაპარაკო ენის ზეპირმეტყველ დისკურსთა ზოგად
სიხშირულ მონაცემებს.

ამდენად, პოსესიური პერფექტები მწერლობის მიხედვით
თავიდან პერიფერიულ ხასიათს ატარებენ. ამ პერიფერიული
პერიფრასული პოსესიური პერფექტის შეფარდებითი აღ-
მავალი აქტივობა მართლაც აღინიშნება XIX საუკუნის და-
საწყისიდან დღემდე. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე
რუსულ მწერლობაში პპ-ის გამოყენება უფრო აქტიურია, ვი-
დრე ალ. პუშკინის ეპოქაში; პპ-ის გამოყენება აქტიურდება XIX
საუკუნის მეორე ნახევრიდან და შემდგომ დღემდე, შესაბამისი
სტილურ-პრაგმატული კონტექსტების გათვალისწინებით და
არა საყოველთაოდ. ჩემ მიერ შემონიშნულ ავტორთაგან ალ.
სოლჟენიცინი ყველაზე მეტად იყენებს პპ-ს; უნდა ვიფიქროთ,
ზემოთ ჩამოთვლილი ავტორების სია, როგორც **რუსული ლიტ-
ერატურული ენის მახასიათებლების რელევანტურობის** თვალ-
საზრისითა და ხარისხით, ისე **ქრონოლოგიური მაჩვენებლების**
თვალსაზრისით საკმაოდ დამაჯერებლად გამოიყურება. ქვე-
მოთ მოკლედ შევჩერდებით შესწავლილი ობიექტის, - **XIX-XX**
სკ-ების რუსული მწერლობის ქრონოლოგიური ქრილის კონკ-

რეტულ წარმომადგენლებზე და შესაბამის მორფოსინტაქსურ ნიმუშებზე:

კარამზინი: იყენებს მარტივ ნამყოს, პპ-ს ნიმუში არა აქვს.

პუშკინი: პპ ჩნდება, გამოიყენება ნაკლებად. მაგ.: заведена ли у вас опера?(Арап Петра Великого).

ტურგენევი: მეტად იყენებს წერილებში, ნაკლებად მხატვრულ თხზულებებში; у Гете явно сказано, что (Письма)

ლერმონტოვი: იყენებს შედარებით მეტად, ვიდრე პუშკინი. я заметил, что у него под бешметом надета кольчуга (Бэла).

დოსტოევსკი: პპ-ის გამოყენება მატულობს. даже день у меня был назначен; у меня на шестьдесят подушек их канвы накоплено; что у тебя тут напутано? (Подросток, Бесы)

ტოლსტოი: у него все назначено, а я этого не люблю (Война и мир)

ოსტროვსკი: ალ. ოსტროვსკის პიესების ტექსტი ჭარბად შეიცავს პპ-ებს: у меня сказано – сделано; у нас дело-то сделано, по рукам у нас ударено; так нет, у всех ворота, сударь, заперты, и собаки спущены (Пьесы). ეს ადასტურებს ი. მასლოვის კონცეფციას: **ხალხური ენიდან >>> ბეჭდურ ენაში**. მე სავსებით ვეთანხმები ამ განზოგადოებულ ფორმულას როგორც რუსულისთვის, ასევე ქართულისთვის (შდრ.: სახოკია, პოსესიური პერფექტი რუსულ ლიტერატურულ ბეჭდურ ენაში) მხატვრულ ლიტერატურაში შემოდის **სალაპარაკო, სასაუბრო** ენიდან, რომელსაც თავის მხრივ ღრმა ფესვები ჰქონდა უძველესი პოლიგენეტური უზუსიდანაც და იმავდროულად ბუნებრივი მორფოსინტაქსური უნივერსალიებიდან; აღნიშნულ უზუსს საფუძველს უმაგრებდა ფართო დიალექტოლოგიური ფონი: დიალექტები და კილოკა-ვები (გოვორები) (იხ. მასლოვი). ალ. ოსტროვსკის შემოქმედება ამ მხრივ **სიმპტომატურია** და **რელევანტური**, რადგანაც მისი დრამატურგიის ენობრივი მასალა ჭარბად მოიცავს **ქალაქურ მოსკოვურ მეტყველებას**, სხვა ფენათა ხალხური მეტყველების ჩათვლით. დრამატურგიის გმირების დიდი ნაწილი მოსკოველ ვაჭართა წრისა და აგრეთვე სხვადასხვა ქალაქურ სოციალურ ფენათა წარმომადგენლები არიან. ცნობილია, რომ ავტორი უნარჩუნებს თავის გმირებს მათი ფენისთვის დამახასიათებელი მეტყველების **კოლორიტს**. ეს მეტყველება კი, სწორედ რომ

ასახავს, როგორც ჩანს, ოსტროვსკის ეპოქის ცოცხალი, ხალხური, ქალაქური (პირველ რიგში, - მოსკოვური) მეტყველების ნორმებს: რუსული საზოგადოების ფართო, სხვადასხვა ფენათა სალაპარაკო ენის სპეციფიკასაც და ენის საერთო ნორმებსაც. ალ. ოსტროვსკის თხზულებათა ტექსტები ალბათ უნდა ჩაითვალოს **საუკეთესო კლასიკურ ნიმუშად** იმისა, თუ როგორ ხდება **სალაპარაკო** ლიტერატურული (თუ კვაზი-ლიტერატურული) ენიდან, მეტყველებიდან **ლიტერატურულ სამწერლობო ენაში** გარკვეული მორფოსინტაქსური კონსტრუქციების შემოტანა და დანერგვა მის დინამიკაში. ალ. ოსტროვსკის პიესებში პოსესიური პერფექტები დიალოგების გარდა, ხშირად გვხვდება ჟანრულ სიმღერებსა და ლექსებში; ამგვარად, პიესების პერსონაჟები უთუოდ უნდა ჩავთვალოთ სასაუბრო მეტყველების **რელევანტურ** მატარებლებად, **ინფორმანტებად**.

აქ მოტანილ მაგალითებში აღსანიშნავია **თანწყობისა** და **შერწყმული** წინადადებების სისტემაში პპ-ის გამოყენება **თანაბარუფლებიან შემასმენლებად**; უკანასკნელთა **ქვემდებარეები** **პრაგმატულ კონტექსტებში** ჭეშმარიტ **აგენსებად** გვევლინებიან: სინტაქსურ კონათა **სემანტიკა** მდგომარეობს **არა საგნობრიობაში, არამედ ზმნურობაში; თანწყობაც** და **შერწყმის ანუ ერთგვაროვანი წევრების დაშვებაც** აძლიერებს და **ადასტურებს ირიბბრუნვიანი სუბიექტის აგენსურობას**: ასეთ შემთხვევაში როლებრივ გაორებას (საგნობრივი პოსესიურობა თუ ზმნურობა-პერფექტულობა) ადგილი არა აქვს; პპ-ს ბირთვები თანაფარდია პირიელთა დარად (იხ. ოსტროვსკის ნიმუშები ზემოთ).

ნაბოკოვი: это у георгина не принято (и не должны пахнуть); ელიპსირებული აგენსით ან უაგენსო ნიმუში: партии были изучены, все задачи решены (Защита Лужина).

ბულგაკოვი: საკმაოდ უხვად გამოიყენება. у вас здорово поставлено дело; Где у Карла Маркса или Энгельса сказано, что; Ему показалось, что глаза у профессора заплаканы (Собачье сердце, Рокотые яйца).

სოლჟენიცინი: როგორც უკვე ითქვა, პპ-ები უხვად აქვს გამოყენებული; ეს არის **სინტაქსური როლებრივი სემანტიკის**

თვალსაზრისით მკვეთრად გამოხატული **პრაგმატული აგენსების** შემცველი კონსტრუქციები. მაგ.: там у сценариста хорошо сочинена эта ночная сцена с другом; У тюремщика не вся совесть потеряна; У нас ведь создано техническое недоверие; Пророчеством написано у Достоевского; Так что, если разобраться, истинный коммунизм у Сталина уже построен; У меня в карточке написано было «стеклодув» (В круге первом, Красное колесо, Золотой Теленок).

არის უაგენსო ერთშემადგენლიანი მიმღებური ბირთვული სინტაქსემებიც; აღსანიშნავია ახალი მიმღებური ლექსემური ბირთვების შემოტანა, რომელიც ადრე არ იყო, ან ნაკლებად გამოიყენებოდა: было угрожено, было припугнуто, было заявлено, было опоздано და სხვ.

პპ-ების ჭარბი გამოყენება ალ. სოლჟენიცინის თხზულებებში განპირობებულია ორი ფაქტორით: ობიექტურით (ზოგადენობრივი სურათით) და სუბიექტურით (ავტორისეული სტილითა და ნაწარმოებთა ჟანრით); პირველი ფაქტორი ისაა, რომ **თრლ** – ენაში სრულად **გრამატიკალიზებული** მიმღებური კონები და პპ-ები **გააქტიურებულია** და მათი **დინამიკა** ამ მიმართულებით გრძელდება და ვითარდება; პპ-ების შემდგომი **სპეციალიზაცია** დღევანდელ ენაში მოძრაობაშია; სოლჟენიცინის შემოქმედება, ეჭვს გარეშეა, ამ მხრივ **რელევანტურია** და **სიმპტომატური**. ეს კარგი ნიმუშია ჩემი **ზოგადი დასკვნის საილუსტრაციოდ**, პპ-ების დინამიკის შესახებ XIX-XX სკ.-ების **დიაპაზონითა** და მიმართულებით: **სიხშირის ზრდა ძველიდან >>ახლისკენ**. მეორე ფაქტორია თხზულებათა ჟანრი, როგორც პპ-ების ხელსაყრელი **პრაგმატული გარემო**: ნარატიული თხრობა, კვაზიმეცნიერული, ისტორიული, პოლიტიკური, ქრონიკალურ-დოკუმენტური, ფაქტების აღწერა, თხრობის **შედეგობრივი სტილი**. ყოველივე ეს **რეზულტატივისა** და **პერფექტულობის** შესაბამისი **აქტუალურ-პრაგმატული კონტექსტია**. სიმპტომატურია ჟანრობრივად, რომ ალ. სოლჟენიცინთან უაგენსო **პრედიკატულ მიმღებურ ბირთვთა** გამოყენებაც ძალიან ხშირია, თითქმის **ნორმატიულია**; ამასთან, აქ ჩნდება ახალი ლექსემები, რომელიც ადრე არ გამოიყენებოდა. ასეთ ახალ ლექსემათა ზემოთ მოტანილი ნიმუშები შეგვიძლია შევადაროთ ჩემს მიერ შედგე-

ნილ, ამჟამად თუ ისტორიულად ყველაზე ხშირად ხმარებული მიმღებურ-პრედიკატული ბირთვების სიას (იხ. ქვემოთ); ეს დღევანდელი სალაპარაკო ენის პპ-ების აქტიური, ხშირად გამოყენებადი პრედიკატული ბირთვებია.

მხატვრულ ლიტერატურაში შესაძლებელია გამოვეყოთ პპ-ის გამოყენების უფრო აქტუალური კონკრეტული მცირე კონტექსტები, როგორც: თხრობა, გმირის ან ავტორის ნაამბობი, წარსულის გახსენება, ავტორის მიერ გმირის აღწერა (გარეგნობა, ხასიათი, ქმედება), მომავალ მოვლენათა ვარაუდი, ნაწილობრივ ოცნება, ყველა სახის აღწერა (ბუნების სურათი, ჩაცმულობა, გარეგნობა, საცხოვრებელი, სიტუაცია, სურათი, პეიზაჟი, სცენა), გმირის გონებრივი და სულიერი მდგომარეობა, გმირის თუ ავტორის მსჯელობანი, განსჯანი, ფიქრები, სხვადასხვა ვითარებები და გარემოებანი (ოჯახური, სოციალური, საქმიანი, ფინანსური და ა. შ.) და სხვა მისთ.

ყოველთვის აუცილებელია მიმართება ათვლის წერტილთან: ლაპარაკისა და აღწერილობის მომენტთან. ჩამოთვლილი კონტექსტები რუსულ და ქართულ ლიტერატურაში ურთიერთანალოგიურია ანუ უნივერსალურად ტიპოლოგიურია. ეს არის პპ-ის აქტუალური, პრაგმატული გარემო, რომლის შერჩევა აპრიორულადაც შეიძლება.

წანამძღვარ კონტექსტთა ასეთი აქტუალური და საკომუნიკაციო ხასიათის განსაზღვრითა და შერჩევით წარმოებული პპ-ის გამოყენების ანალიზის შედეგად მიღებული უპირველესი დასკვნები ასეთია: რლ-ენაში, ზოგადად, სამწერლობო ტექსტებში ძველიდან თანამედროვეობისკენ (კარამზინიდან დღევანდლამდე), პპ-ის გამოყენების სიხშირე მატულობს. დადასტურდა, რომ შესწავლილ ავტორთა დიაქრონიული ქრონოლოგიით პპ-თა გამოყენების დინამიკა გააქტიურების სურათს გვიჩვენებს. ამას მხარს უჭერს არამხატვრული ტექსტებისა და სალაპარაკო ენის ნაკადის მონაცემებიც.

კიდევ უფრო მკვეთრადაა გამოკვეთილი პპ-ისთვის უფრო ხშირად შესაბამისი ლიტერატურული ჟანრები. ზოგადად სათქმელია, რომ პპ-ის უპირველესი აქტუალური და პრაგმატულ-სემანტიკური საკომუნიკაციო, ინფორმატიული გარემოა შედეგობრივი, შედეგობრიობის (რეზულტატივების) შემცველი

თხრობის, ნარატიული ჟანრის სფეროები; ნაკლებად გამოსადეგია სტილისტურად ჭარბად ექსპრესიული, ემოციური პროზა, ზღაპრული ან მითოლოგიური სტილი (ზღაპრის, მითის ჟანრი) და მისთ. გარდა ამისა, **ტექსტური სტრუქტურის** მიხედვით, ყველაზე გამოყენებადია პპ **დიალოგურ მეტყველებაში**.

პრაგმატიკა: სტილი და ჟანრი. ჯამურად, მხატვრული ლიტერატურისა და არამხატვრული ტექსტურ-სამეტყველო ნაკადების გათვალისწინებით, დაკვირვების შედეგად გამოიყოფა შემდეგი **პრაგმატული დიდი, ფართო კონტექსტები**: დრამატურგიის ჟანრი, დიალოგი, დიალოგური ტექსტი თუ დისკურსი, პიესები, სპექტაკლები, თეატრი; ეპისტოლარული ჟანრი, წერილები, დოკუმენტური მასალა, ქრონიკების ჟანრი, ქრონიკალურ-დოკუმენტური ლიტერატურული, კინო-აუდიოვიდეო მასალა, დოკუმენტური ფილმების ჟანრი, საზოგადოდ კინომატოგრაფიული ხელოვნება, მნიშვნელოვანწილად მხატვრული ფილმების ტექსტი, რადიო, ტელევიზია; მეშუარული ჟანრი (მოგონებები, მონაცოლი), პრესის მასალა, ისტორიული პროზა, ისტორიოგრაფია, ნარატიული ჟანრი, გეოგრაფიული აღწერები; ისტორიული, ეთნოგრაფიული, კულტუროლოგიური, სამოგზაურო (მოგზაურობის) და სხვა აღწერები; დღიურები, პირადული და საქმიანი ჩანაწერები; სამეცნიერო ლიტერატურა; სამეცნიერო, პოლიტიკური, საზოგადოებრივი, საჯარო გამოსვლები; მიტინგები, აქციები, დემონსტრაციები; პოლიტიკური ქრონიკები; საპარლამენტო გამოსვლები (პარლამენტის ჟანრი) და სხვა მისთ.

ტიპოლოგიური დეფინიციები. ყ უ წინდებულის წამყვანი და ძირითადი მორფოსინტაქსურ-სემანტიკური დეფინიციიაა **პოსესიურობა**, რომლის გარშემო მიმღებობურ მორფოსინტაქსემებში აღინიშნება სხვა სინტაქსურ-როლებრივ მნიშვნელობათა ნიუანსებიც; ამგვარი ლინგვისტური ინფორმაცია, დიდძალი რუსისტული სამეცნიერო ლიტერატურის გარდა, ფიქსირდება თუნდაც სპეციალიზირებულ სინტაქსურ ლექსიკონებში (იხ. ზოლოტოვა; შდრ. კუზმინა-ნემჩენკო, მასლოვი, მარკოვა, კოზინსკი, და სხვა). მიმღებობურ პრედიკატულ ბირთვებთან ეს წინდებული იძენს **პოსესიური აგენსის** მნიშვნელობასა და ფუნქციას **პოსესიურ პერფექტა** სტრუქტურაში (იხ. შდრ.

მასლოვი). ი. მასლოვი მსჯელობს რუსული პოსესიური პერფექტების (პპ) **პოსესიურობის ხარისხისა** და შესაბამისად პპ-თა **გადააზრების** შესახებ (переосмысление) (მასლოვი). სწორედ ეს გადააზრება, წინდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა ნიუანსობრივი სემანტიკური ფუნქციები განაპირობებს როლისეული სემანტიკის გაორება-ორაზროვნებას თუ გარკვეულ მრავალფეროვნებას; მაგრამ **ვერბალიზაციის** პროცესში მიმდებარე პრედიკატულ მორფოსინტაქსეებში მაინც ნამყვან როლებრივ ფუნქციად იქცევა **აგენსური სემანტიკა, პოსესიური აგენსი**. რუსულში მეორე, ალტერნატიული ირიბი აგენსური ბრუნვაა მოქმედებითი: творительный деятеля, რომელსაც ი. ახმანოვა თავის ლინგვისტურ ლექსიკონში უწოდებს მინიმუმ „**ერგატიული** ბრუნვის ლექსიკურ-სემანტიკურ ექვივალენტს“ (ახმანოვა: 206, 528); ხოლო ი. კოზინსკი, რომელიც განიხილავს რუსულის სხვადასხვა აღწერითი კონსტრუქციების მთელ კომპლექსს, ასკვნის, რომ მრავალი **ირიბი კონსტრუქცია** თანამედროვე და კლასიკურ სამწერლობო ლიტერატურულ ენაში შეიძლება დაკვალიფიცირდეს როგორც **ერგატიული** (კოზინსკი). სხვადასხვა ირიბი რუსული კონსტრუქციები განიხილება სხვადასხვა კუთხით რიგი სხვა, უცხოელი ლინგვისტების მიერაც (ტიმბერლეიკი, ნიკოლსი და სხვა). დასახელებულ სპეციალისტ კოლეგათა ლიტერატურული მხარდაჭერითაც, დავასკვნიდი, რომ თუ არსებობს რუსულში творительный деятеля, ასევე უნდა ვაღიაროთ აგრეთვე წინდებულიანი родительный деятеля. შევადაროთ ტიპები: мною слелано\у меня сделано „ჩემი/ჩემ მიერ, ჩემგან, ჩემით გაკეთებულია“. **აგენსურად და ერგატიულად** განიხილავს **წინდებულიან რუსულ გენიტის**, ფინურ კონსტრუქციებთან ტიპოლოგიური პარალელებით, რ. ორრიც: у него своя изба поставлена (ორრი).

განსახილველია საკუთრივ ზმნურ მიმდებარეობათა პრედიკატული ბირთვების სხვადასხვა მახასიათებლებიც: გრამატიკული თუ ლექსიკურ-სემანტიკური. მაგ.: თანამედროვე სასაუბრო რუსულში არ ითქმის у меня читана книга, у меня дел много делано (უზმნისწინოდ) არამედ: у меня прочитана книга, у меня делано (переделано) много дел (ზმნისწინიანი ფორმა); რატომღაც არ ითქმის: у меня виден фильм „მე ნანახი მაქვს ფილმი“ და ა. შ.

ამგვარი დეტალიზაცია საკმაოდ ბევრია და მრავალფეროვანია. ჯამურად, სათქმელია, რომ ბირთვების მიმართ ენაში არსებობს გარკვეული არჩევითობა სხვადასხვა პარამეტრებით. ყველა, ნებისმიერი ზმნის ბირთვული მიმღეობა თანაბარი სიხშირით არ გამოიყენება რეალურად დისკურსებში. მე გამოვყავი განსაკუთრებით ხშირად ხმარებული ბირთვები (წარმოდგენილია საშუალო გრამატიკულ სქესში): сделано, написано, прочитано, исправлено, вымыто, выполнено, нарисовано, сказано, высказано, снято, отснято, закончено, защищено, устроено, приготовлено, издано, напечатано, сшито, убрано, куплено, сфотографировано, создано, построено, опубликовано, запланировано, сконцентрировано, запрограммировано, принято, сыграно, станцовано, спето, отмечено, перетанцовано, вышито, выгравировано, украшено, сложено, упаковано, составлено, выстирано, выглажено, сварено, зажарено, пожарено, изжарено, испечено, вычищено, причесано, зачесано, дано, выпито, съедено, пристроено, приказано, заказано, назначено, вычислено, просчитано, высчитано, выпущено, приготовлено, завершено, выстроено, провозглашено, вспахано, скошено, засеяно, посеяно, вылечено, собрано, сосчитано, выброшено, брошено, проголосовано, выдвинуто, подчеркнуто, внесено, отстранено, забраковано, отклонено, отказано, подтверждено, использовано, намечено, представлено, забронировано, заказано, запланировано, перепечатано, отпечатано, записано, зафиксировано, передано, выбрано, заполнено, выгравировано, (ксеро)(с)копировано и т.д.

რიგები. მწკრივები. დრო-კილოები. დროთა თანამიმდევრობა (კონსეკუციო ტემპორის). პერფექტულ რიგთა პარადიგმა. განხილული რუსული პოსესიური პერფექტული ფორმები ექვემდებარება სამივე განზოგადოებულ გრამატიკულ დროს და ენაში რეალურად მოქმედ ყველა დრო-კილოთა წარმოებას. **ლაპარაკის მომენტთან მიმართების** (ათვის სწერტილი) მიხედვით გამოიყოფა ანმყო (პერფექტი, ახლანდელი დრო), ნამყო (ნამყო შედეგობრივი, პლუსკვამპერფექტი ანუ წინარე ნამყო) და მყოფადი (მომავალი). ახლანდელი პერფექტი რუსულში, ინდოევროპულ ენათა უზუსის თანახმად, ჩაიგდებს კოპულას („ყოფნა“ ზმნას), ჩაშვებული (გამოტოვებული, ელიპსირებული) ზმნა იგულისხმება და ფორმალურად გვაქვს შიშველი მიმ-

ღეობა. ნამყო წინარე პერფექტის სტრუქტურაში ზმნა უთუოდ გამოჩნდება, ნამყო დროში. ასევე მომავალ დროში, მყოფადში (პერფექტული ფუტურუმი). იმავდროულად, აგრეთვე გამოიყოფა და ინარმოება კავშირებითი კილოს რიგიც. შედეგად მივიღებთ **დროთა თანამიმდევრობის (consecutio temporis) პარადიგმულ რიგს, მწკრივებს:**

у меня сделано

у меня было сделано

у меня будет сделано

у иеня было бы сделано

პოსესიური პერფექტი ექვემდებარება **მოდალობასაც**: გვაქვს მოდალური მორფოსინტაქსემებიც მნიშვნელობით: „შეიძლება, უნდა“; ანუ იმპერატივი, ობლიგატორულობა, შესაძლებლობა და ა. შ.: ტიპებით: у меня может быть, должно быть сделано. მაგ.: იმპერატივი: у тебя должно быть сделано! ასეთი **მოდალური მორფოსინტაქსემებიც დრო-კილოთა** ფორმების დარად და ფარდად, **მოდალური გრამატიკალიზებული მორფოსინტაქსური ერთეულების** სახით ჩაისმება **ფრაზულ კონტექსტებში**.

მაგ.: все что у вас сказано, у них может быть использовано и будет использовано против вас в суде „ყველაფერი, რაც ნათქვამი გაქვთ, მათ შეიძლება ჰქონდეთ გამოყენებული და ექნებათ გამოყენებული თქვენ წინააღმდეგ სასამართლოში“ და მისთ. ა. შ.

ამდენად, **თრლ-პერფექტი** პარადიგმატულად აქტიურად რეალიზდება და ქმნის **პერფექტული მწკრივ-რიგების პარადიგმას**.

ი. მასლოვიც აღნიშნავს დროითი რიგების ფაქტორს დიალექტური მასალის მიხედვით, მაგ.: не у меня сделано, а у сестры; у меня забыто, а Степанида помнит (მასლოვი, 230-245). ნულოვანი Vesse – ის შემცველი ფორმები გამოხატავს პერფექტს, ნასულ დროს ანმყოსთან მიმართებაში (ამოსავალი პოზიცია); ხოლო ნამყო დროის კოპულიანი ფორმები გამოხატავს პლუსკვამპერფექტს, ნამყო წინარე წარსულს. ამდენად გამოდის, რომ ი. მასლოვიც აღიარებს პერფექტული (მასლოვი, 240) რიგების (მწკრივების) არსებობას რუსულში, მათ შორის **თრლ** –ში, თუმცა ავტორი ძირითადად ეყრდნობა დიალექტური მასალის ბაზას

(ხალხური მეტყველება, გოვორები): ნამყო წინარე წარსული: у его было сказанож у меня денег было мало взято. у бабушки было мне дано 10 рублей (მასლოვი, 240) სწორედ ჩვენც, დიალექტურ მასალაზე დაყრდნობითაც და ი. მასლოვისეული ანალიზის მომ-ველიებითაც შეგვიძლია თამამად დავაფიქსიროთ **აღწერითი პოსესიური ირიზაგენსური/ირიზსუბიექტური (ერგატივიზებული) პერფექტული მწკრივ-რიგების არსებობა და ცოცხალი რეალიზაცია რუსულ ენაში. ეს მწკრივ-რიგები ქმნიან აღწერით პერფექტთა პარადიგმას.**

პრედიკატული ბირთვი. განხილულ პოსესიურ პერფექტთა პრედიკატული ბირთვები მომდინარეობს საერთოინდოევროპული სახელური პროტოტიპებიდან, სამგვარი დაბოლოებით: *to*no*lo (იხ. სარაჯევა და სხვა; შდრ.: გამყრელიძე-ივანოვი, სტეპანოვი, შმალსტიგი და სხვანი). რუსულში, კერძოდ, სამივე პროტოტიპული ერთეულის მემკვიდრე ბირთვებია სახეზე, დაბოლოებათა სამივე ვარიანტით: Т(-,а,о), Н(-,а,о), Л(-,а,о).

აღსანიშნავია უაგენსო ბირთვების ვარიანტებიც, როგორც: поле скошено, доклад написан „ყანა აღებულია, მოხსენება დაწერილია“. განსაკუთრებით საყურადღებოა მიმღებურ ბირთვთან დატიური აფექტური ექსპერიენცერის გამოყენების შემთხვევები, როგორც: им видно, им слышно „მათთვის ჩანს, მათ ესმით“ ერთ- და ორშემადგენლიან მიმღებურ კონსტრუქციებზე მსჯელობს მ. ბოგოლიუბოვიც რუსული ტიპის მაგალითზე: Башню видно издалека (им) (ბოგოლიუბოვი, 1982). შდრ. აგრ. გამოთქმა: Где это слыхано, где это видано „სად გაგონილა, სად ნახულა“.

სხვა საკითხები და კონსტრუქციები: ანალიზურობის (აღწერითობის) მორფოსინტაქსური ბლოგები რუსულში. განხილვადი პერფექტული რიგების სრულყოფილი დახასიათება სინამდვილეში გულისხმობს დამატებით მორფოსინტაქსურ მახასიათებელთა, გრამატიკულ-სემანტიკურ ნიშან-თვისებათა, ტექსტურ-ინფორმაციულ სტრუქტურათა, აქტუალურ, საკომუნიკაციო და პრაგმატულ-ლინგვისტურ საკითხთა არაერთ წრეს. ასეთ საკითხთა მხოლოდ დასახელება-ჩამოთვლა შეიძლება აქ სურათის სისრულისათვის: პრედიკატული ბირთვის ობიექტური შეთანხმება სქესსა და რიცხვში; ერთ თუ ორშემად-

გენლიანი ბირთვული კონები; საშუალო სქესის ერთშემადგენ-
ლიანი ორაქტანტიანი კონები; ლოგიკური ობიექტის ბრუნვები
(ნომინატივი; ნომინატივი და აკუზატივი დიალექტებში; პარ-
ციული გენიტივის მონაწილეობა); საგნობრიობის, საგნობრივი
პოსესიურობის ხარისხი და/თუ ზმნურობის, პერფექტულობის
ხარისხი: ესაა წამყვანი ნიუანსობრივი ნიშანი და სემანტიკური
მახასიათებელი; განმსაზღვრელი სემანტიკური მახასიათე-
ბლების ფაქტორები არის ლექსიკურიც და პრაგმატულიც,
აქტუალურიც და საკომუნიკაციოც; სინტაქსური როლები და
როლებრივი სემანტიკის გაორება; ლექსიკური სემანტიკის
ფაქტორი აქტანტთა და პრედიკატული ბირთვის ურთიერთ-
მიმართებაში; ადიექტივები, აბსოლუტივები და მიმღობები
პრედიკატულ ბირთვებად (მიმღობის ადგილზე აბსოლუტივი
ან ადიექტივი; ადიექტივების საგნობრიობა, აბსოლუტივთა
ზმნურობა); კითხვა, უარყოფა, მტკიცება პპ-ების სისტემაში;
მცირე და ფართო სინტაქსურ კონტექსტთა გათვალისწინე-
ბა: თანწყობის, ქვეწყობის, შერწყმის (ერთგვაროვან ნევრთა)
შესაძლებლობები პპ-ის შემთხვევაში; პპ-ების ექვივალენტუ-
რობა ფლექსიურ პირიელ მარტივ ფორმებთან წინადადებათა
სტრუქტურებში, მარტივ და რთულ წინადადებათა სისტემაში;
მცირე და ფართო სინტაქსური თუ ტექსტურ-პრაგმატული
კონტექსტები; სიტყვათა რიგი, ნევრთა გადასმის შესაძლე-
ბლობა; კითხვა-პასუხის სისტემაში ნევრთა განლაგების ვარი-
ანტები, ნევრთა გამოტოვება-დატოვება, ელიპსისი, ერთი ან
მეტი ნევრის გამოყენება კითხვა-პასუხის რეჟიმში; რეფლექ-
სივები მიმღობური ბირთვების ადგილზე (დიალექტებში);
კოპულის ან სხვა ნევრთა ელიპსირება; მიმღობური ფორმე-
ბი (სრული/მოკვეცილი მიმღობა: საგნობრივი (სახელური,
ადიექტური) და ზმნური მიმღობა; პრევერბიანი/უპრევერბო:
პრევერბიანი და უპრევერბო ბირთვები); ერთ აგენსთან რამ-
დენიმე პრედიკატული ბირთვი; და პირიქით, - ერთ პრედიკატ-
თან სხვადასხვა აგენსები; სხვადასხვა ნევრთა ელიპსისი; აღ-
წერით და ფლექსიურ ფორმათა მონაცვლეობა, - თანაფარდი
მონაცვლეობა; გენიტივი აგენსად და მოქმედებითი ბრუნვის
აგენსი: საგნობრიობისა და ზმნურობის ხარისხი; ლოკატიური
სემანტიკა: ლოკატიური გენიტივი და გენიტიური ლოკატივი;

გენიტივი ირიბ ობიექტად; ბირთვთა ლექსიკური სემანტიკა; აქტანტთა სულიერობა-უსულობა, პერსონიფიკაცია: სულიერი/უსულო აგენსი; აგენსიანი და უაგენსო მიმღეობური პრედიკატები; ერთ და ორშემადგენლიანი მიმღეობურ-ბირთვული, ირიბობიექტური და ირიბსუბიექტური რეფლექსური მორფოსინტაქსემები და სხვა მრ.

ამ საკითხთა განხილვა, როგორც **პოსესიური პერფექტის** სხვადასხვა **გრამატიკულ-სემანტიკური ვარიაციების**, დეტალების, დეტალიზაციის სრულად წარმოჩინებული აღწერა, აქ არ მოხერხდება. ვარჩიეთ ოდენ საკითხთა ჩამოთვლა გარკვეული ფაქტორების სახით. ბოლოს ვიტყვით, რომ უმთავრესი დასახელებულ საკითხთა წრეებში არის **სინტაქსური როლები** და **როლებრივი სემანტიკა** კონტექსტში (დანვრ. იხ. სახოკია 1997/1998).

ყველა ამ საკითხზე ამ სტრიქონების ავტორს თავის დროზე წარმოებული აქვს კვლევები და მოზიდული აქვს დიდძალი სპეციალური ლიტერატურა (სახოკია; შდრ.: მარკოვა, კოზინსკი, ტიმბერლეიკი, ნიკოლსი, პადუჩევა, პროხოროვა, ბოგოლიუბოვი, ახმანოვა, ზოლოტოვა, რენეჟ (კრებული), და მრ. სხვა; სრული ბიბლიოგრაფიული სიები იხ. მ.სახოკიას შრომებში).

პოსესიურობა, აფექტურობა, პერფექტულობა: სამი რგოლი. პოსესიური პერფექტი მორფოსინტაქსურად და სემანტიკურადაც უკავშირდება საგნობრივი ირიბი პოსესიურობის კონსტრუქციებს, როგორიცაა: у меня есть, мне есть „მაქვს/მყავს“. რუსულში წამყვანი პოზიციები უკავია აგრეთვე **დატიურ აფექტურ** (გრძნობა-გუნებისა და მენტალობის), აგრეთვე მოდალურ კონსტრუქციებს, როგორიცაა ტიპები: мне нравиться, мне жарко, мне охота „მომწონს, მცხელა, მინდა“ და ა. შ. ამ უკანასკნელთაც მსოფლიოს ენებში ფართო პარალელები აქვთ (დატიურობა გარკვეულწილად აფექტურობის მორფოსინტაქსურ მახასიათებლადაც ითვლება). ამდენად, პოსესიური პერფექტები მხოლოდ ერთი რგოლია სხვადასხვა ნიშნით ამა თუ იმ ხარისხით ურთიერთდაკავშირებულ **ირიბსუბიექტურ აღწერით მორფოსინტაქსემათა ჯაჭვური კომპლექსიდან**, სადაც მაინც პირველ რიგში იკვეთება **სამი რგოლი: პოსესიურობა, აფექტურობა და მოდალობა, პერფექტულობა**. სხვა რგოლებზე ამ

წერილში ლაპარაკი არ არის (იხ. შდრ.: ტიმბერლეიკი, ნიკოლსი, პროხოროვა, ზოლოტოვა, მარკოვა, რენეზ (კრებული) და სხვა; დანვრ. იხ.: სახოკია 1985, 1997).

დასკვნა: კოდიფიკაცია. წერილში განხილული რუსული ენის მორფოსინტაქსემები კომპარატივისტულად და გენეტურად მომდინარეობს საერთოინდოევროპული ლექსემური ბირთვების ფუნქციობიდან დაბოლოებებით Т, Н, Ж. ეს ბირთვები წარმოადგენენ სახელურ-პრედიკატული შემასმენლების საფუძველს, რომელიც რუსულში წარმოდგენილია მიმღებურ-პრედიკატული ბირთვების სახით დაბოლოებებით ყ. ამ ბირთვებს ეყრდნობა ირიბაგენსური პოსესიური აღწერითი პერფექტული კონსტრუქციები, რომელთაც გააჩნიათ ფართო უნივერსალური და ტიპოლოგიურ-კომპარატივისტულ პარალელთა ფონი. ჩინებულადაა ეს მორფოსინტაქსური მოდელი წარმოდგენილი ბალტურ-სლავურ ენებში, საკუთრივ რუსული ენის ისტორიაში და განსაკუთრებით, - დიალექტოლოგიაში (დიალექტები, გოვორები, კილოკავები, ხალხური მეტყველება). თანამედროვე ლიტერატურულ ენაში რეალიზებულია აღწერითი პოსესიური პერფექტული პარადიგმული რიგები, რომელსაც ადრე უფრო პერიფერიული ადგილი ეკავა, ხოლო ამჟამად ფლექსიურ მარტივ დროით ფორმებთან ერთად წამყვანი პოზიცია უკავია. კლასიკური რუსული სამწერლობო სალიტერატურო ენის შესწავლა ძეგლებისა და წყაროების მიხედვით (XIX-XX სს.) ცხადყოფს, რომ დანყებული XIX საუკუნის დასაწყისიდან დღემდე განხილული პერფექტი თანმიმდევრულად აქტიურდებოდა ლიტერატურულ ენაში, დღემდე ექვემდებარებოდა და ექვემდებარება სიხშირის ხარისხის მატებას. თავიდანვე მისი წყარო იყო ცოცხალი ხალხური მეტყველება, ხოლო თანამედროვე ენაში **პოსესიური პერფექტი** საყოველთაოდ და ხშირად ხმარებული **გრამატიკალიზებული** ერთეულია. ჯამში, ეს უნივერსალური ენობრივი ფენომენია, რომელიც აღინიშნება მსოფლიოს სხვადასხვა ენებში ტიპოლოგიური ვარიაციებითა და ირიბაგენსური კონების **ერგატივიზაციის** სხვადასხვა ხარისხით.

ლიტერატურა:¹

1. ახმანოვა - Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва. 1969.
2. ბოგოლიუბოვი - Боголюбов М. Н. Типологические параллели конструкции древнеармянского перфекта переходного глагола. Международный симпозиум по армянскому языкознанию. Материалы. Ереван. 1982; Категория безличности и переходности пассивных форм. 8-я всесоюзная конференция по иранской филологии. Материалы. Душанбе. 1982; Именное предложение и связка. Изв. АН СССР. ОЛЯ. 1948. 7. вып. 4. (25-26; 4-5; 350-352).
3. გამყრელიძე-ივანოვი - Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. 1-2. 1984. Тбилиси.
4. ზოლოტოვა - Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных частиц русского синтаксиса. Москва. 1988.
5. კოზინსკი - Козинский И. Ш. О категории «подлежащее» в русском языке. Москва. 1983; Козинский И. Ш. Типология результативных конструкций. Результатив, статив, пассив, перфект. Рецензия на ТРК. ВЯ. 1985. 5. 128-132.
6. კოჟინი - Кожин А. Н. Литературный язык допушкинской России. Изд. Русский язык. Москва. 1989..
7. კუზმიანა-ნემჩენკო - Кузьмина И. Б., Немченко Е. В. Синтаксис причастных форм в русских говорах. Москва. 1971.
8. მარკოვა - Маркова В. Конструкции с предлогом «У» в русском языке и русских говорах. Автореферат канд. дисс. Москва. 1988.
9. მასლოვი - Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии. Ленинград. 1984.
10. ნიკოლსი - Nichols J. Direct and Oblique Objects in ChechenIngush and Russian. Objects. Departement of Slavic Languages and Literatures. University of California. Berkeley. California. ISB.No12.184-209; Nichols J. Predicate Nominals: a partial Surface Structure of Russian. California. 1979; Nichols J. Secondary Predicates. BLS. 1978. N4. 114-127; Nichols J. Verbal Semantics and Sentence Construction. Proceedings of the first Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. University of California. California. I. 1975.

¹ უფრო სრული ბიბლიოგრაფია, წყაროებისა და რუსული მწერლობის ძეგლთა გამოცემების სიები იხ. მონოგრაფიებსა და დისერტაციაში: სახოკია 1998, 1985.

11. ორრი - Orr R. A Russo-Goedellic syntactic parallel: U nego svoya izba postavlena. General Linguistics. v.29.1989. I.p.11-21; Orr R. More on embryonic ergativity. General Linguistics. vol 31. 1991. 3-4. 163-176.
12. პადუჩევა - Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка. Москва. 1974.
13. პროხოროვა - Прохорова С. М. Результаты балто-славянских контактов на синтаксическом уровне. Международный съезд балтистов. Вильнюс. Материалы. 1991; Прохорова О так называемых «синтаксических балтизмах». Балтистика. (Baltistica). т. 24. 3. 1988; Прохорова С. М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: ареально-типологическое исследование. Минск. 1991.
14. პრიპადჩევი - Припадчев А. А. Иерархическая организация синтаксической системы древнерусского книжного языка XI-XIII вв. Воронеж. 1986. .
15. რეიგ - ИГРЯ - Историческая грамматика русского языка. Морфология, глагол. Синтаксис, простое предложение. Синтаксис, сложное предложение. 1-2-3. Москва. 1978-1979-1982.
16. რეილზ - ИРЯЛИ - История русского языка и лингвистическое источниковедение. Москва. 1987.
17. რესე - БЯРЦ – Богослужебный язык русской церкви. Изд. Сре-тенского монастыря. 1999.
18. რენგეპ - ЭПРЯС – Эволюция и предыстория русского языкового строя. (Сборник статей). Горький. 1984.
19. რკტ - ТРК - Типология результативных конструкций. Ленини-град. 1983.
20. სარაჯევა - Сараджева Л. А. Об одной армяно-славяно-тохарской инновации. Международный симпозиум по армян-скому языкознанию. Сборник докладов. Ереван. 1984. 186-194.
21. სახოკია - Сахокия М.М. Посессивность, переходность и эргативность. Мецниереба. Тбилиси. 1985; Сахокия М.М. Дიაхроническая типология в морфосинтаксисе: Индоев-ропейский\картвелский (персидский, армянский, грузинский, русский, санскрит, литовский). Автореферат докторской диссер-тации. ТГУ. Тбилиси. 1998; Сахокия М. М. О некоторых анали-тических морфосинтаксемах балто-славянских языков в свете дიაхронии и типологии. Закономерности языковой эволюции.

- Материалы. Рига. 1990. 31-33; Диахронно-типологические морфосинтаксические общности Maia Sakhokia. Research Collection. Institute of Oriental Studies. Tbilisi. 2007; მია სახოკია, შრომები, I. აღმ. ინსტ. თბილისი. 2007; სახოკია მ. დიაქრონიული ტიპოლოგია მორფოსინტაქსში: ინდოევროპული/ქართველური (სპარსული, სომხური, ქართული, სანსკრიტი, რუსული, ლიტვური). დისერტაცია ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებ; აღ. თსუ. თბილისი 1997/1998; სახოკია მ. ბალტურ-ქართველური მორფონოლოგიურ-მორფოსინტაქსური პარალელები. ტიპოლოგიური ძიებანი V.. მეცნ. აკადემია, აღმ. ინსტ. თბილისი. 2005. 207-230 (Typological Researches V, Tbilisi); სახოკია მ. ახალქართული აღწერილი პერფექტების დიაქრონიული ტიპოლოგიური ანალიზი: აღწერილი პარადიგმა. ენათმეცნიერების საკითხები. თსუ. ჰუმანიტარული ფაკ. II. 2008. 112-135 (Issues of Linguistics).
22. სერდძ - ПЮВРН – Памятники южновеликорусского наречия. Конец XVI – XVII начало в. Наука. Москва. 1990.
 23. სტეპანოვი - Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение. Москва. 1989; Степанов Ю. С. «Перфектный центр» в русском синтаксисе. Изв. АН. ОЛЯ. 37. 4. 1978.
 24. სუმკინა - Сумкина А. И. Синтаксис московских актовых и эпистолярных текстов XVIII в. Москва. 1987.
 25. ტიმბერლეიკი - Тимберлейк А. Косвенно-объектные контролеры рефлексивизации в русском языке. Новое в зарубежной лингвистике. XI. Москва. 1982. 166-192.
 26. ტრუბინსკი - Трубинский В. И. О русском разговорном посессивном перфекте. Результатив, пассив и перфект в некоторых русских говорах. Типология результативных конструкций. Ленинград. 1983. 216-226 (Севернорусские говоры. вып. 3. Ленинград. 1979. 154-173)
 27. შმალსტიგი - Schmalstieg W.R. An Introduction to Old Church Slavic. Slavica Publishers. Columbus, Ohio. 1976-1982-1983.
 28. ჩერნიხი - Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка. Москва. 1954.
 29. ძვრედვსლ - ДЛЯСС - Древнерусский литературный язык и его отношение к старославянскому. Москва. 1987.

Russian Analytical Possessive Perfect Typology

Summary

In Standard Modern Russian an analytical possessive perfect is formed with the agens in an oblique case (prepositional genitive); its model is: agent S in the genitive + passive past participle + O in the nominative + V “esse”: У меня (была) написана статья U menja (byla) napisana statja “i have / had written the article”. These taxemes of the perfect are confirmed by a large range of both dialectological and diachronic data. Such models are well-known in many different languages of the universal typological space. In this paper, the Russian possessive perfect is examined in the typological space of several Indoeuropean and Kartvelian languages. Specifically, the data of classical Russian literature of the XIX-XX centuries are analysed. The conclusions are the following: 1. The frequency of use of the possessive perfect (PP) in literary texts rises in the period approximately between Al. Pushkin and Al. Solzhenitsin. The main culmination points are: Al. Ostrovski (within the pragmatic context of the dramatic art genre) and Al. Solzhenicin (within the pragmatic context of the narrative prose genre). 2. The PP spreads from the colloquial and folk language into literary language and develops there; this origin is confirmed by data from both the dialects and the Old Russian language. 3. In both modern colloquial and literary Russian, the Possessive Perfect is grammaticalized as a strong (strict) ergative structure construction, and it functions according to the full Paradigm of an analytical verb Conjugation, including all the main parts of the Perfective Sequence Lines: grammatical tenses, moods, modality forms etc.

სქესის, რიცხვის, სტატუსის გაგებისათვის
კლასიკურ სირიულში

კლასიკური სირიული ენა, სხვა სემიტური ენების მსგავსად, სახელთა ორ სქესს არჩევს: მამრობითსა და მდედრობითს. რიცხვი, ძველი არამეული დიალექტებისგან განსხვავებით, ორია: მხოლობითი და მრავლობითი, შიგადაშიგ შეიმჩნევა ორობითის კვალი. მრავლობითი ინარმოება შესაბამისი დაბოლოებებით, მხოლოდ ზოგიერთ სიტყვაში ფიქსირდება ე.წ. „მსხვრეული მრავლობითი“. ბრუნვის კატეგორია არ გამოიხატება და, როგორც მიიჩნევენ, არაფერი იძლევა მისი არსებობის მტკიცების საფუძველს¹. ამ შეხედულებას ეჭვის ქვეშ აყენებს A. Merx-ი. იგი ეყრდნობა იაკობ ედესელის (VII ს.) გრამატიკული ტრაქტატის იმ ნაწილს, სადაც გაანალიზებულია სახელის სქესი, რიცხვი, მდგომარეობა, სახელთა ფორმები და შენიშნავს: „შეუძლებელია მას (იაკობს) უყურადღებოდ დაეტოვებინა ბრუნვათა სისტემა, მით უმეტეს, რომ უძველეს გრამატიკოსებთან² გვხვდება მსჯელობა ამის თაობაზე“³. ალბათ, აქ მხედველობაში მისაღებია ის ფაქტიც, რომ იაკობ ედესელის გრამატიკული თხზულების დიდი ნაწილი დაკარგულია, ნაწილი კი შემოგვინახა ბარ ებრაიამ თავის „ბრწყინვალებათა წიგნში“. ბრუნვის ფუნქციას სირიულში ასრულებს სახელის მდგომარეობა (Status). კლასიკური სირიული სახელის სამ მდგომარეობას განარჩევს: status emphaticus, status absolutus, status constructus. Status emphaticus-მა დაკარგა თავისი მორფოლოგიური ფუნქცია –სახელის განსაზღვრა. Status absolutus-ის, სახელის მარტივი ფორმის სფერო შეზღუდულია. ამ სტატუსში გვხვდება ზოგი საკუთარი სახელი, უცხო

¹ К. Церетели, Сирийский язык, Москва, « Наука», 1979, გვ. 48.

² იოსებ ჰუზაია (VI ს.), პირველი სირიული გრამატიკის ავტორი, გვ. 17,6.

³ A. Merx, Historia artis grammaticae apud Syros, Leipzig, 1889, გვ. 57.

წარმოშობის სახელი, კომპოზიტი, აწარმოებს ნომინალ წინადადებას. კუთვნილება, ჩვეულებრივ, *status constructus*-ით გადმოიცემა, რომელსაც თითქმის ყოველთვის ჩაენაცვლება *status emphaticus*-ი რელაციური დაღებით¹. სახელის დაყოფა ზემოაღნიშნულ კატეგორიებად დადასტურებულია ყველა ძველ გრამატიკოსთან, ნიშანდობლივია თანხვედრა სქესსა და სახელის მდგომარეობაზე მსჯელობისას.

ილია თირხანელი (XI ს.) სქესის ფორმებს განარჩევს მხოლოდ ფუნქციის მიხედვით. იგი საუბრობს ორ სქესზე და ხაზგასმით აღნიშნავს: „პირველადი (ძირითადი) არის მამრობითი სქესი, მდედრობითი მისი განშტოებაა. სხვაგვარად, რამდენიმე სხვადასხვა სქესის სახელის „და“ კავშირით შეერთებისას, სახელი მამრობითში არ დადგებოდა².“ მამრობითი სქესის პრიორიტეტის აღიარება არ არის დამახასიათებელი სირიელი გრამატიკოსებისათვის და რამდენადაც ჩვენ მიერ განხილული ტრაქტატი აგებულია არაბული გრამატიკული სისტემის კვალობაზე, ზემოაღნიშნულს არაბ გრამატიკოსთა გავლენით ხსნიან, კერძოდ, ალ-ფარისი ალ-ფესავისა, რომლის თხზულება საკმაოდ პოპულარული იყო X-XI საუკუნეებში. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია, რომ იგი იყო პირველი არაბი გრამატიკოსი, რომელმაც თავის ტრაქტატში ამ საკითხს მიუძღვნა სპეციალური თავი³. ილია თირხანელისთვის ამოსავალია სახელის მდგომარეობა და სქესისა თუ რიცხვის მანარმოებლებს უშუალოდ ამ პრინციპით განალაგებს. თუმცა, გრამატიკულ კატეგორიად მიიჩნევს მარტო *status constructus*-ს, ორი დანარჩენი სტატუსი მისთვის მხოლოდ სახელთა პარალელური ფორმებია და არავითარი სხვა გრამატიკული დატვირთვა, მისი აზრით, მათარ გააჩნიათ. აქედან გამომდინარე, მდგომარეობა, ანუ

¹ სირიულში გენეტივის რამდენიმე წარმოება გვაქვს: qtab malqa, qtab d malqa (st. cons); qtaba d malqa, qtabeh d malqa (st. emph).

² Р.Г.Рылова, Грамматика сирийского языка Ильи Тирханского, М.- Л., 1965, გვ.43.

³ В. Гиргас, Очерк грамматической системы арабов, СПб., 1873, გვ. 64.

„zna“, ცალსახად *status constructus*-ი შეიძლება იყოს და არა რომელიმე სხვა სტატუსთაგანი. გენეტიური კონსტრუქციის აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინი *zna dalwat medem* (რელატივი). მისივე გაგებით, ენაში დადგენილი სამი სტატუსიდან მხოლოდ *status constructus*-ს აქვს ორ სახელს შორის მიმართების ფუნქცია. ამავდროულად, უნდა აღინიშნოს, რომ მოცემული სტატუსი მის მიერ მიჩნეულია სახელის შეკვეცილ ფორმად, სადაც არ არის წარმოდგენილი ბოლოკიდური თანხმოვანი და არც სქესის ან რიცხვის მაჩვენებელი. გამომდინარე აქედან, ყოველივე ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, ნათელი ხდება, რომ ილია თირხანელის მიერ კვეცა სირიული ენის ერთ-ერთ ძირითად გრამატიკულ თავისებურებად მოიაზრება.

იაკობ ედესელი (VIII.) ძველი სირიელი გრამატიკოსების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მას ეკუთვნის სირიული ენის გრამატიკის პირველი სრული ტრაქტატი. ჩვენამდე მოაღწია ამ ტრაქტატის ერთმა ნაწილმა დიაკრიტიკულ ნიშანთა შესახებ, რომელსაც ეწოდება „ენის სისწორე“. მისი ერთ-ერთი დიდი დამსახურებაა სირიულ დამწერლობაში ხმოვანთა სისტემის დამუშავება და, მანამდე გავრცელებული ნესტორიანული წერტილოვანი სისტემის ნაცვლად, ახალი ხმოვნის ნიშნების შემოღება ბერძნულის კვალობაზე. ამასთან დაკავშირებით, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იაკობ ედესელი ბერძნული გრამატიკული სკოლის წარმომადგენელი და ბერძნული გრამატიკული სისტემის მიმდევარია. იგი სირიულში სახელებს აჯგუფებს სქესის, რიცხვისა და ფორმის მიხედვით და, ამაზე დაყრდნობით, დაწვრილებით განიხილავს ყოველ ცალკეულ პარადიგმას (*canones*). აღსანიშნავია, რომ სიტყვები დაყოფილი აქვს მარცვლებად, რაც არ ფიქსირდება არა თუ წინამორბედთა თხზულებებში, არამედ, Merx-ის აზრით, „საერთოდ სემიტურში არ დაიძებნება სწავლება მარცვლების შესახებ. ეს მან (იაკობმა) გადმოიღო დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან, რომელიც მისი სამაგიდო წიგნი გახლდათ.“¹ იაკობ ედესელი

¹ A. Merx, *Historia artis grammaticae apud Syros*, გვ. 56.

სირიულ ენაში აფიქსირებს სამი სახის მარცვალს: მარტივი მარცვალი – თანხმოვანი, მოკლე ხმოვანი; რთული მარცვალი – თანხმოვანი, გრძელი ხმოვანი; გაორკეცებული მარცვალი – თანხმოვანი, ხმოვანი, ხმოვანი (არა აქვს მნიშვნელობა მარცვალი ერთი თანხმოვნით იწყება თუ ორით). ამ პრინციპს ემყარება იგი სახელის ფლექსიაზე მსჯელობის დროს. რაც შეეხება სახელის გრამატიკულ ფორმას, ეს არის სახელის მარტივი ფორმა – peshita თავის ორი სახესხვაობით: პირველადი – shemahe qadmaie და მეორეული – terayane.

ბარ ებრაიამ (XIII ს.) სირიული ენის შესწავლას განსაკუთრებული ღვაწლი დასდო. იგი არაბული გრამატიკული სისტემის მიმდევარია და ნიმუშად ზამახშარის ტრაქტატს იღებს. მიიჩნევენ, რომ მან არაბულ სისტემას შეუთავსა ფილოსოფიური გრამატიკის ძველი ბერძნული სისტემა, აგრეთვე იაკობ ედესელის მოძღვრება. შესანიშნავად მოარგო სირიულ ენას, მთელი მისი თავისებურებების გათვალისწინებით, ზამახშარის გრამატიკული თეორია ისე, რომ არ გადმოუღია არაბული გრამატიკის ცალკეული პასაჟები ილია თირხანელის მსგავსად¹. რაც შეეხება სახელის ფლექსიას, სქესის კატეგორიის განხილვისას ბარ ებრაია განასხვავებს ნამდვილ მდებდრობითს, რომელსაც აქვს საპირისპირო მამრობითი სქესის ფორმა და არანამდვილს, რომელსაც ასეთი ფორმა არ გააჩნია. აქვე განიხილავს ფრინველთა და ცხოველთა სახელებს, რომლებიც, ჩვეულებრივ, უნიშნო მდებდრობითს განეკუთვნებიან. სქესის მთავარ მანარმოებლად მართალია საერთო სემიტურ /t/ თანხმოვანს მიიჩნევს, მაგრამ იქვე აღნიშნავს, რომ სირიულში, მამრობითი და მდებდრობითი სქესის განსასხვავებლად, გამოიყენება თანხმოვანი, ხმოვანი და სქესის გამომხატველი თანხმოვნები. ბარ ებრაია გულისხმობს: ა) „თავ“ (taw) თანხმოვანს; ბ) იოტს, როგორც სქესის განმასხვავებელს მეორე-მესამე პირის ნაცვალსახელებსა და ნაცვალსახელურ სუფიქსებში; გ) „უნს“ და „დალათს“, რომლებიც განარჩევენ სქესს

¹ В. Райт, Краткий очерк истории сирийской литературы, СПб., 1902, гл. 167.

მესამე პირის ჩვენებით ნაცვალსახელებში; დ) რბილი და მაგარი გამოთქმის აღმნიშვნელ დიაკრიტიკულ წერტილებს, მსგავსი დაწერილობის სიტყვების გასამიჯნად. ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ბარ ებრაის მიერ მოწოდებული „თავ“ თანხმომვის კიდევ ერთი ფუნქცია – ინტენსივის (აღმატებითი ხარისხის) წარმოება -*atu* სუფიქსით: *malulatu* (მლ ძირი) „ზიზლით შეპყრობილი“.

არსენიოს ფახური, ცნობილი ლიბანელი (მარონიტი) მეცნიერი, ფილოლოგი და საზოგადო მოღვაწე (XIX ს.), ავტორია როგორც ლიტერატურული, ისე გრამატიკული თუ საეკლესიო ხასიათის შრომებისა. განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი „სირიული ენის გრამატიკა“, რომელიც აგებულია არაბული გრამატიკული სისტემის პრინციპებზე. ფახური განარჩევს: 1) სწორ და მსხვრეულ მრავლობითს; 2) „იოტიან“ და „ნუნიან“ მრავლობითს. მსხვრეული მრავლობითის განხილვისას, იგი ყურადღებას ამახვილებს სახელის ფუძის ცვალებადობაზე. მამრობითი სქესის სახელთა სწორი მრავლობითის მანარმოებლად მითითებულია *e* ხმოვანი, „ნუნიან“ და „იოტიან“ მრავლობითში შეიცნობა სტატუსთა ფორმები. აქედან გამომდინარე, ფახურისთვის სტატუსში განსხვავებული მრავლობითის ფორმები დამოუკიდებელი ფორმებია. საინტერესო ჩანს ფახურის თვალსაზრისი სახელის სქესის საკითხთან დაკავშირებით. იგი გამოყოფს სირიულში სამ სქესს: მამრობითს, მდედრობითსა და ზოგადს. ზოგად სქესში მოიაზრება სახელები, რომლებიც სქესს არ განარჩევენ. ამაში შედის აგრეთვე *singularia tantum* და *pluralia tantum*. სახელის რიცხვზე მსჯელობისას, იგი ორ მრავლობითზე მიუთითებს: სწორი მრავლობითი, სადაც თანხმომვანთა რაოდენობა უცვლელია: *gabra-gabre* და „მსხვრეული მრავლობითი“, როცა სახელში თანხმომვანთა რაოდენობა იცვლება: *mellta – melle*. თუ კი ფახური სქესის წარმოების განხილვისას შემოიფარგლება *status emphaticus*-ით, რიცხვის წარმოებისას იგი გამოყოფს სხვა სტატუსებსაც, მაგრამ მათ მიიჩნევს დამოუკიდებელ კატეგორიებად. ისევე როგორც ილია თირხანელი, ისიც ენის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენად აღიარებს კვეცას, იმ განსხვავებით, რომ მისთვის სახელის ძირითადი მდგომარეობა

status emphaticus-ია და, ამდენად, status absolutus-სა და status constructus-ს განიხილავს როგორც status emphaticus-ის შეკვეცის შედეგად მიღებულ მეორეულ ფორმებს.

წინამდებარე ნაშრომში შევეცადეთ გაგვეანალიზებინა სხვადასხვა პერიოდისა და მიმდინარეობის ცნობილ სირიელ მეცნიერთა შეხედულებები სქესის, რიცხვისა და სტატუსის კატეგორიათა შესახებ. რაც შეეხება ფაზურის, იგი თავისი ეპოქის გრამატიკოსთა ბოლო წარმომადგენელია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ ლიბანელ მოღვაწეთა ანალოგიური ხასიათის შრომებს, რომელთაც სამოქმედო ასპარეზი ევროპაში გადაიტანეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. К. Церетели, Сирийский язык, Москва, «Наука», 1979.
2. A. Merx, Historia artis grammaticae apud Syros, Leipzig, 1889.
3. Р.Г.Рылова, Грамматика сирийского языка Ильи Тирханского, М.- Л., 1965.
4. В. Гиргас, Очерк грамматической системы арабов, СПб., 1873.
5. В. Райт, Краткий очерк истории сирийской литературы, СПб., 1902.

Darejan Svani

On the Interpretation of Gender, Number and Status in Classical Syriac

Summary

The Classical Syriac language, like other Semitic languages, distinguishes two genders of nouns: masculine and feminine. There are two numbers: singular and plural, but sometimes traces of dual number are also observable. The plural is formed by respective endings. Only in

some words the so-called `broken plural~ is recorded. The category of case is not expressed, and the noun state (status) occurs with the corresponding function. In Classical Syriac nouns have three states: *status emphaticus*, *status absolutus*, *status constructus*. There is no sharp distinction between adjectives and nouns, therefore these parts of speech are considered together. However, the opposition of the gender forms is specific for adjectives. The division of nouns according to the above-mentioned categories is attested with all the old Syrian grammarians.

Elias of Tirhan (11th c.) differentiates gender forms only according to their function. He distinguishes in Syriac two genders: masculine, as primary and basic, and feminine, as its branch. The grammarian identifies the common Semitic *t* formant as the marker of feminine gender, but the starting point is the state of the noun, so he arranges the number and gender formants according to this principle. As a grammatical category he recognizes *status constructus*. *Status emphaticus* and *status absolutus* are only two parallel forms without grammatical loading. It should also be noted here that Elias of Tirhan considers this status as the elided form of the noun, hence, he regards elision as one of the main grammatical categories of the Syriac language. When discussing gender, Bar Hebraeus (13th c.) differentiates real feminine, nouns having the form of the opposite gender, and unreal, nouns having no such form. The main marker of gender is the common Semitic *t* suffix. At the same time, he singles out formants expressed by a vowel, in which he implies rendering of gender according to statuses. In the same group he discusses the names of birds and animals, usually belonging in Syriac to feminine gender without a marker. Fakhuri (19th c.) differentiates in Syriac masculine, feminine and common genders. The latter unites nouns not distinguishing sex and also includes *singularia tantum* and *pluralia tantum*. As regards the number of nouns, he distinguishes two plurals: regular, where the number of consonants is unchanged: *gabra-gabre*, and broken, where the number of consonants changes: *mellta-melle*.

თანხმოვანთა ზოგიერთი ფონოტაქტიკური მახასიათებელი თანამედროვე ქართულში

როგორც ცნობილია, ქართული ენა თანხმოვანთა კომპლექსების დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ამ მრავალფეროვნებას განაპირობებს არა მხოლოდ თანხმოვანთა ურთიერთკომბინირების დიდი შესაძლებლობა (შეიძლება, ერთი შეხედვით, მოგვეჩვენოს კიდეც, რომ ქართულში თანხმოვნების ურთიერთკომბინირება თითქმის თავისუფალია), არამედ თანხმოვანთკომპლექსების დასაშვები სიგრძის მაღალი მაჩვენებელი — ერთი მორფემის ფარგლებში თანხმოვანთა კომპლექსის მაქსიმალური სიგრძე 6-ის ტოლია (მაგ., *ბრდღენ-ი-ს*).

ქართული ფონოტაქტიკის აღნიშნულმა თავისებურებამ არაერთი მკვლევრის ყურადღება მიიქცია (ახვლედიანი, 1999, 295-310; გამყრელიძე, კიკნაძე, შადური, შენგელაია, 2008, 152-156; უთურგაიძე, 1977; ფოგტი, 1966; ღვინაძე 1970, Butskhrikidze 2002 და სხვ.) ჩვენი კვლევა მიზნად ისახავს თავკიდური თანხმოვანთკომპლექსების (ძირის ფარგლებში) განსხვავებულ ანალიზს და ვეცდებით ფონოტაქტიკური კანონზომიერების გამოვლენას. საანალიზო მასალა მოპოვებულია „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ ელექტრონული ვერსიის მიხედვით (<http://www.ena.ge/explanatory-online>). გამოიკვეთა შემდეგი სურათი:

ძირის ფარგლებში თავკიდური თანხმოვანთკომპლექსების სიგრძე განისაზღვრება 2-დან 6-მდე. მათგან:

- ორნევრა კომპლექსების რაოდენობა არის 223;
- სამნევრა კომპლექსების რაოდენობა არის 199;
- ოთხნევრა კომპლექსების რაოდენობა არის 85;
- ხუთნევრა კომპლექსების რაოდენობა არის 15;
- ექვსნევრა კომპლექსების რაოდენობა არის 3.

თანხმოვანთკომპლექსების სიგრძესა და რაოდენობრივ სიუხვეს ქართულში თავისი დიაქრონიული საფუძველი აქვს, კერძოდ: როგორც ცნობილია, საერთო-ქართველურ დონეზე რეკონსტრუირდება სონანტი ფონემები /*მ, *ნ, *რ, *ლ, *ჲ, *ჟ/ (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965), რომლებიც თანხმოვანთა მეზობლობაში რეალიზდებოდნენ მარცვლოვანი ალოფონების სახით. ამდენად, სონანტთა მარცვლოვანი ალოფონები თანხმოვანთკომპლექსებში არ შედიოდა. ქართულში სონანტებმა მარცვლოვნობა დაკარგეს და თანამედროვე ქართულში მათი რეფლექსებია არამარცვლოვანისონორები /*რ, ლ, მ, ნ*/ და, ასევე, /*ვ*¹/, რომლებიც უკვე თანხმოვანთკომპლექსების შემადგენელ ელემენტებად იქცნენ (განსხვავებით სხვა ქართველური ენის, მაგალითად, მეგრულის კომპლექსებისგან, რომლებშიც სონორი თანხმოვნები დიდი შეზღუდვებით მონაწილეობენ, რაც გამომწვეულია იმით, რომ მეგრულში სონანტებმა შეინარჩუნეს მარცვლოვნობა და მათი თანამედროვე რეფლექსებია V+S, სადაც V აღნიშნავს ხმოვანს, ხოლო S — სონორ თანხმოვანს; იხ. გამყრელიძე, გუდავა, 2000, 151-199). ამან, ბუნებრივია, გაზარდა თანხმოვანთკომპლექსების როგორც სიგრძე, ისე რაოდენობაც. მართლაც, თუ გადავსინჯავთ თანხმოვანთკომპლექსებს სონორების (მათ შორის ჩვენ განვიხილავთ /ვ/-საც) შემცველობის თვალსაზრისით, ვნახავთ, რომ:

- ექვსნევრა კომპლექსებიდან (ასეთი სულ არის 3: ბრდღვნ-, ფრცქვნ-, ფრჩხვნ-) თითოეულში აუცილებლად შედის სამი სონორი;
- ხუთნევრა კომპლექსებიდან (ასეთი სულ არის 15) თითოეულში აუცილებლად შედის 2 სონორი მაინც, ზოგში — 3 სონორიც კი (მაგალითად, ხუთნევრა კომპლექსებია 3 სონო-

¹ აღსანიშნავია, რომ /ვ/ ფონემას, რომელიც არის საერთო-ქართველური /*ჟ/ სონანტის არამარცვლოვანი ალოფონის რეფლექსი თანამედროვე ქართულში, სონორ თანხმოვნად მიიჩნევს ზოგიერთი მკვლევარი (მაგალითად, იხ. ონიანი 1998, 23-25; ჟღენტი, 1956, 148-159; ჯაფარიძე, 1995).

რით: მსხვრ-, წვრთნ-, ფრჩვნ- და სხვ.; ხუთწევრა კომპლექსებია 2 სონორით: პტკვნ-, ბრჭყყ-, ფშხვნ- და სხვ.).

- ოთხწევრა კომპლექსებიდან თითოეულში (ასეთი სულ არის 85) აუცილებლად შედის 1 სონორი მაინც, ზოგიერთში - 2 და 3 სონორიც კი (მაგალითად, ოთხწევრა კომპლექსებია 3 სონორით: მტვრ-, რყვნ-, მრგვ- და სხვ.; ოთხწევრა კომპლექსებია 2 სონორით: ფხვნ-, ფშვნ-, ჩხვლ-, გრძნ- და სხვ.; ოთხწევრა კომპლექსებია 1 სონორით: წყრთ-, პრჭყ-, წყვდ- და სხვ.).

- სამწევრა კომპლექსების (ასეთი სულ არის 199) დიდ ნაწილში შედის 1 სონორი (ასეთი სულ არის 129, მაგალითად: წკრ-, ტყლ-, ხსნ- და სხვ.); შედარებით მცირე ნაწილში შედის 2 სონორი (ასეთი სულ არის 55, მაგალითად: წვლ-, ქმნ-, რღვ- და სხვ.); სონორის გარეშე კი მხოლოდ 15 კომპლექსია (მაგალითად: სხდ-, თღზ-, პწკ- და სხვ.).

- ორწევრა კომპლექსებიდან (ასეთი სულ არს 223) სონორის გარეშე მხოლოდ 75 კომპლექსია წარმოდგენილი (შესაბამისად, სონორის შემცველი 148 კომპლექსია).

თუ მოცემულ შედეგებს პროცენტულად გამოვსახავთ, თანხმოვანთკომპლექსების 83,2% სონორი თანხმოვნების შემცველია და, შესაბამისად, მხოლოდ 16,8% არის სონორი თანხმოვნების გარეშე. უხეშად რომ ვთქვათ, ისეთი კომპლექსების რაოდენობა, რომლებიც არ შეიცავენ სონორ თანხმოვნებს, თანხმოვანთკომპლექსების მთელი რაოდენობის ერთ მეხუთედსაც კი არ შეადგენს. ჩვენი აზრით, დიაქრონიული ფონის გათვალისწინებით, სწორედ ეს უკანასკნელნი უნდა მივიჩნიოთ კანონიკურ თანხმოვანთკომპლექსებად ქართულში. ამგვარად, სტატიაში კანონიკურ თანხმოვანთკომპლექსებად განიხილება ჩქამიერ თანხმოვანთაგან შედგენილი კომპლექსები. ზემოთ წარმოდგენილი შედეგები შესაძლებლობას იძლევა დავასკვნათ, რომ, ფაქტობრივად, კანონიკური თანხმოვანთკომპლექსები ქართულში არის ორწევრა ან სამწევრა. ამჯერად გთავაზობთ ორწევრა თავკიდური კომპლექსების (ძირეული მორფემის ფარგლებში) ანალიზს, რამდენადაც მიგვაჩნია, რომ სამ-

წევრა კომპლექსები გამოიყვანება ორწევრა კომპლექსებისაგან.

უნდა აღინიშნოს, რომ ორწევრა კომპლექსთაგან კარგადაა შესწავლილი ე.წ. ჰარმონიული კომპლექსები (ახვლედიანი, 1999, 304-310). ეს დეცესიურ კომპლექსთა კარგად სტრუქტურირებული ნაწილია, რომელშიც ორი ქვესისტემა გამოიყოფა იმის მიხედვით, თუ კომპლექსის მეორე წევრი უკანა ნარმოების რომელი ლოკალური რიგის ნარმომადგენელია. აღნიშნული ფაქტის (რომ ქვესისტემების გამოყოფის საფუძველი კომპლექსის მეორე ელემენტია) გათვალისწინებითა და ქართული ენის ინტროვერტული ბუნების¹ გამოვლენის (მელიქიშვილი, 2007, 38-56) საფუძველზე, ორწევრა კომპლექსების ანალიზისას კომპლექსის საყრდენად სწორედ მეორე კომპონენტი გამოვიყენეთ, რაც გულისხმობს შემდეგს: თავკიდურ ორწევრა კანონიკურ კომპლექსებში გამოიყო შემდეგი ჯგუფები:

1. კომპლექსები, რომლებშიც მეორე ელემენტია ჩქამიერი მჟღერი (თანხმოვნების სამეულთა სისტემიდან, რომელსაც ქმნის ხშულებისა და აფრიკატების ერთობლიობა);

2. კომპლექსები, რომლებშიც მეორე ელემენტია ჩქამიერი ყრუ (ფშვინვიერი თანხმოვნები სამეულთა სისტემიდან);

3. კომპლექსები, რომლებშიც მეორე ელემენტია ჩქამიერი ყრუ მკვეთრი (აბრუპტივი ანუ გლოტალიზებული ყრუ, თანხმოვნების სამეულთა სისტემიდან);

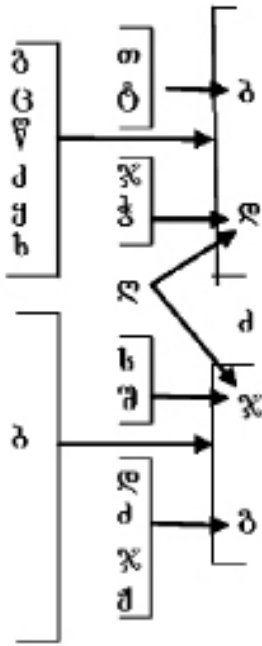
4. კომპლექსები, რომლებშიც მეორე ელემენტია ჩქამიერი მჟღერი (თანხმოვნების წყვილულთა სისტემიდან, რომელსაც ქმნის ნაპრალოვანი ანუ სპირანტი თანხმოვნების ერთობლიობა);

5. კომპლექსები, რომლებშიც მეორე ელემენტია ჩქამიერი ყრუ (თანხმოვნების წყვილულთა სისტემიდან).²

¹ ენის ინტროვერტულობა გულისხმობს დეცესიურ კომპლექსთა უპირატესობას, ფონეტიკური პროცესების უპირატესად რეგრესულ ხასიათს და გარკვეულ თანაფარდობას დიფუზურ და კომპაქტურ ფონემებს შორის ენაში (დიფუზური ფონემების სასარგებლოდ).

² აქვე აღვნიშნავთ, რომ /ჰ/ სპირანტი კანონიკურ კომპლექსებში არ მონაწილეობს.

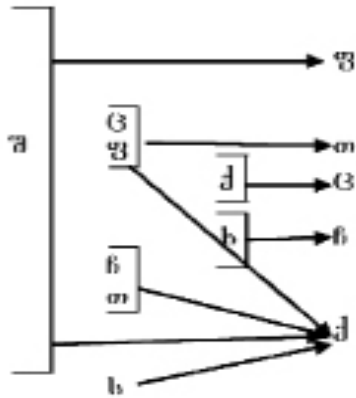
ქვემოთ წარმოვადგენთ თითოეულ ამ ჯგუფს სქემატურად.

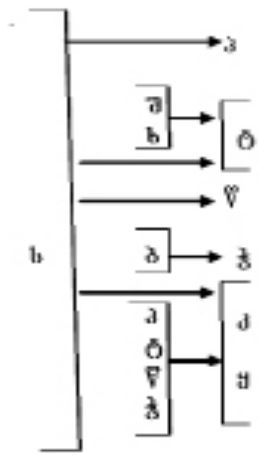
სქემა 1
C+მჟღერი
ხშული/ავრიკატი

სქემებთან დაკავშირებით შევნიშნავთ, რომ ისრის მიმართულება შეესაბამება თანხმოვანთა მიმდევრობას კომპლექსში. როდესაც ისარი შედის თანხმოვნის (ან თანხმოვანთა) შემოხაზული არის შიგნით და მიმართულია ერთი კონკრეტული თანხმოვნისკენ, ეს იმას ნიშნავს, რომ მხოლოდ მოცემული თანხმოვანია შესაბამისი კომპლექსის მეორე წევრი. როდესაც ისარი მოემართება შემოხაზული არეალიდან, ეს იმას ნიშნავს, რომ თითოეული თანხმოვანი ამ არეალიდან არის შესაბამისის კომპლექსის პირველი წევრი. ანალოგიურადვე, როდესაც ისარი მიემართება შემოხაზული არეალისკენ, მაგრამ არ შედის არეალის შიგნით.

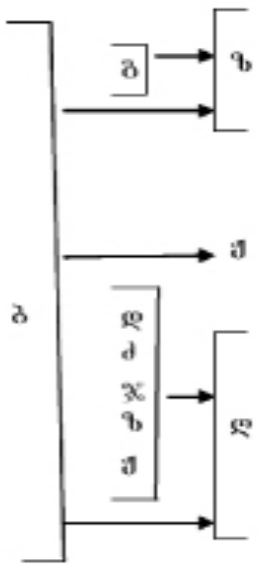
პირველი სქემიდან ჩანს, რომ /d/ ფონემა არ გვხვდება მეორე კომპონენტად ორწევრა თავკიდურ კომპლექსებში (ძირის ფარგლებში). საქმე ის გახლავთ, რომ სტატიაში მხოლოდ თანამედროვე ქართული ენის კომპლექსებს განვიხილავთ. ძველ ქართულში /d/ფონემის მონაწილეობით დასტურდება კომპლექსი /ბd-/ ისეთ სიტყვებში, როგორებიცაა: *ბძანება*, *ბძარვა*. თანამედროვე ქართულში /ბd-/ ორწევრა თავკიდური კომპლექსი არ დასტურდება.

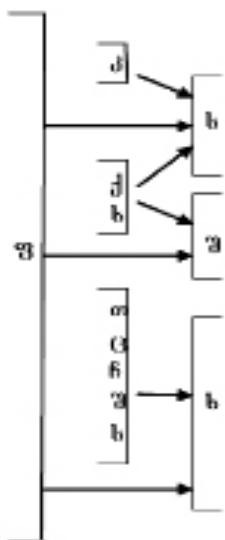
სქემა 2
 C+ერე ფშინური
 ხშული/აფრიკატი

სქემა 3
 C+ერე შაფთორი
 ხშული/აფრიკატი

სქემა 4
 C+მეფერი ნაბრალოფანი

სქემა 5
 C+ერე ნაბრალოფანი

მოცემული სქემების შეჯერების საფუძველზე შეიძლება ჩამოვაცალიბოთ გარკვეული ფონოტაქტიკური კანონზომიერებანი. წარმოვადგენთ მათგან შედარებით ზოგადი ხასიათის ფონოტაქტიკურ წესებს:

- თუ კომპლექსის I კომპონენტი მაქსიმალურად წინა წარმოების მჟღერ ხშულთან არის მჟღერი, ის შეიძლება იყოს მხოლოდ მაქსიმალურად უკანა წარმოების მჟღერი ხშული (სქემა 1);

- თუ კომპლექსის I კომპონენტი მჟღერ სპირანტთან მჟღერია, მაშინ:

- ა) მაქსიმალურად უკანა წარმოების მჟღერ სპირანტთან ეს შეიძლება იყოს მასზე უფრო წინა წარმოების ნებისმიერი მჟღერი (სქემა 4);

- ბ) მაქსიმალურად წინა წარმოების მჟღერ სპირანტთან ეს შეიძლება იყოს როგორც მაქსიმალურად წინა წარმოების, ასევე მაქსიმალურად უკანა წარმოების მჟღერი ხშული (სქემა 4);

- გ) შუა რიგის (წარმოების თვალსაზრისით) მჟღერ სპირანტთან ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ მაქსიმალურად წინა წარმოების მჟღერი ხშული (სქემა 4);

- თუ კომპლექსის I კომპონენტი უკანა სიბილანტური რიგის სპირანტია (/შ/), მაშინ ასპირირებულ ყრუთაგან მას შეიძლება მოსდევდეს მხოლოდ მაქსიმალურად წინა ან მაქსიმალურად უკანა წარმოების თანხმოვანი (სქემა 2);

- ასპირირებული ყრუ თანხმოვნების წინ არასდროს არ გვხვდება მჟღერი ან გლოტალიზებული ყრუ თანხმოვანი (სქემა 2);

- როდესაც გლოტალიზებული ყრუ თანხმოვანი:

- ა) უკანა სიბილანტური რიგისაა (/ჭ/), I კომპონენტად მასთან შეიძლება იყოს მხოლოდ მაქსიმალურად წინა რიგის მჟღერი (სქემა 3);

- ბ) უკანა წარმოების ხშული ფონემაა, I კომპონენტად მასთან შეიძლება იყოს უფრო წინა წარმოების გლოტალიზებული ფონემა (სქემა 3);

- გ) წინა წარმოების ხშული ფონემაა, I კომპონენტად მასთან შეიძლება იყოს ყრუ სპირანტი (სქემა 3);

- ყველა ყრუ სპირანტთან I კომპონენტად დასტურდება წინა წარმოების ასპირირებული ყრუ ფონემა.

მოცემული ცხრილების მიხედვით, ასევე შესაძლებელი ხდება კანონიკური კომპლექსების მე-2 კომპონენტად წარმოდგენილ თანხმოვანების დალაგება მათი კომბინირების უნარის მიხედვით (განისაზღვრება იმ კომპლექსების რაოდენობით, რომლებშიც მოცემული თანხმოვანი მონაწილეობს). კომბინირების შედარებით მაღალი უნარით ხასიათდებიან წინა წარმოების თანხმოვანთაგან მხოლოდ მჟღერები (/ჭ/ და /ღ/), მათ ოდნავ ჩამორჩებიან უკანა წარმოების თანხმოვნები (კომბინირების დაახლოებით თანაბარი უნარის მქონენი: /ღ/, /ხ/, /გ/ /ქ/, /ჟ/, /ყ/), ყველა დანარჩენი თანხმოვანი კომბინირების უფრო დაბალი უნარით ხასიათდება.

წარმოდგენილი კანონზომიერებანი ასახავენ ორწევრა თავკიდურ კომპლექსებში თანხმოვანთა განაწილების ზოგად ტენდენციებს. ვფიქრობთ, ორწევრა კომპლექსებზე არის დაფუძნებული თანხმოვანთკომპლექსების მრავალფეროვნება თანამედროვე ქართულში, რასაც კვლევის შემდგომ ეტაპზე განვიხილავთ.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ახვლედიანი 1999: გ.ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1999.
2. გამყრელიძე, კიკნაძე, შადური, შენგელაია 2008: თ.გამყრელიძე, ზ.კიკნაძე, ი.შადური, ნ.შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, მეორე გამოცემა, 2008.
3. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ.გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, სონანტთასისტემადაბლაუტიქართველურ ენებში, თბილისი, „მეცნიერება“, 1965.
4. გამყრელიძე, გუდავა, 2000: თ.გამყრელიძე, ტ.გუდავა, თანხმოვანთკომპლექსები მეგრულში, თბილისის უნივერსი-

- ტეტი — აკაკი შანიძეს, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2000, გვ. 151-199.
5. მელიქიშვილი 2007: ი.მელიქიშვილი, ენათა ფონოლოგიური სისტემის ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია ინტროვერტული და ექსტროვერტული ტიპის ენებად, ენათმეცნიერების საკითხები, 1-2, 2007, თბილისი, თსუ, 38-53.
 6. ნებიერიძე 1974 : გ.ნებიერიძე, სალიტერატურო ქართული ენის გენერატიულ-ფონოლოგიური მოდელი და მისი აგების პრინციპები, თბილისი, 1974
 7. ონიანი 1998 : ალ.ონიანი, სვანური ენა, თბილისი, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1998.
 8. ჟღენტაი 1956: ს.ჟღენტაი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1956.
 9. უთურგაიძე 1976 : თ.უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, „მეცნიერება“, 1976, 90-162.
 10. ფოგტი 1961 : ჰ.ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1961.
 11. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ელექტრონული ვერსია, <http://www.ena.ge/explanatory-online>
 12. ღვინაძე 1970 : ც.ღვინაძე, თავკიდური თანხმოვანთკომპლექსები ქართულში, თსუ სტუდენტთა 32-ე სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1970.
 13. ჯაფარიძე 1955 : ზ.ჯაფარიძე, ქართულ ბგერათა სისტემა და მეტყველების სინთეზის ზოგი საკითხი, ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, ქუთაისი, ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1955, 1.
 14. ჯაფარიძე 1967 : ზ.ჯაფარიძე, თანხმოვანთა განაწილების ერთი წესი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, მეტყველების ანალიზის, სინთეზისა და სტატისტიკის საკითხები, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1967.
 15. Butskhrikidze 2002: M.Butskhrikidze, The Consonant Phonotactics of Georgian, Utrecht, LOT, 2002

Some Phonotactic Characteristics of Consonants in Modern Georgian

Summary

As is well known great diversity of consonant clusters is characteristic of Georgian. The diversity is due not only to the combinational possibility of consonants, but to the length of the clusters as well. Generally the length of stem-initial consonant clusters varies from 2 to 6. The amount of the initial clusters according to the number of the constituent consonants is the following:

- 2-member clusters – 223;
- 3-member clusters – 199;
- 4-member clusters – 85;
- 5-member clusters – 15;
- 6-member clusters – 5.

The length as well as the amount of consonant clusters has its diachronic background. The point is that the reconstructed phonological system of Proto-Kartvelian comprises the sonants. In the adjacency of consonants the sonants are proposed to be syllabic, and thus, they do not function as constituents of clusters. But in Georgian the Proto-Kartvelian sonants are reflected into the sonors (non-syllabic consonants), and as a result the formers have become the constituent members of the clusters. That is why the amount of consonant clusters, containing the sonors, comes to 83.2% of the whole amount of clusters in modern Georgian.

Taking into account the diachronic background, the stem-initial clusters, not comprising the sonor consonants, are regarded as canonical ones. Two-member canonical clusters are analyzed in the paper. The main groups of the consonant clusters are presented schematically, and consequently some characteristic phonotactic regularities are established.

**სვანური იგინწალ (ბქ.) „ირწევა, ქანაობს“
და ე > ი ხმოვანთმონაცვლეობის საკითხი**

როგორც ცნობილია ე > ი ხმოვანთმონაცვლეობის ცალკეულ შემთხვევებს მეგრულში ი. ყიფშიძემ მიაქცია ყურადღება (ყიფშიძე 1914, 011); ეს ფონეტიკური პროცესი გამოვლინდა მთლიანად ზანურ მასალაშიც, ჭანურისა და მეგრულის რიგი საერთო სახელური ფუძეების შეპირისპირებისას: ჭან. ნენა: მეგრ. ნინა „ენა“, ჭან. ბენეხი/ბინეხი: მეგრ. ბინეხი „ვაზი“, ჭან. გენი/ჯენი/ნჯენი: მეგრ. გენი/გინი „ხბო“, ჭან. ლემში: მეგრ. ლემი/ლიში „ნემსი“ ... სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული იყო ამ პროცესის შეზღუდული, სპორადული ხასიათი (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965, 168...); ი. მელიქიშვილმა აჩვენა, რომ ე > ი პროცესი თავისი არარეგულარობის მიუხედავად კომბინატორული პროცესია და შეიძლება განხორციელდეს წინაენისმიერი ნ- სონორისა და, ასევე, წინაენისმიერ ჩქამიერ თანხმოვანთა წინ (მელიქიშვილი, 1975, 122-128). მანვე გაარკვია, რომ რიგ სახელში ქართ. ა-ს შესატყვისად ი-ს გამოვლენა ზანურში (ქართ. ა: ზან. ო) ნაუმლაუტარი ე-ს წინაენისმიერ თანხმოვნებთან ასიმილაციის შედეგია: ქართ. ანწლი: ზან. ინჭირი/ინჭერი < *ვენჭირ < *ონჭირ.

ე > ი ხმოვანთმონაცვლეობა დაჩნდება არამარტო ზანურში, ჭანურისა და მეგრულის ფაქტების შეჯერებისას, არამედ საერთოქართველურ მასალაშიც, შდრ.: ქართ. დედა: მეგრ. დიდა: სვან. დი, ქართ. ენა: ჭან. ნენა > მეგრ. ნინა, სვან. ნგნ, ქართ. ზენა: ჭან. ჟინ > მეგრ. ჟინ/ჟი: სვან. ჟი, ქართ. ძენწა: მეგრ. ზიჭონ/ჭიჭონ: სვან. ჩიჭუნდ და ა. შ. ირღვევა ქართველური ენების ხმოვანთშესატყვისობის ძირითადი წესი: ქართ. ე: ზან. ა: სვან. ე, შდრ., იდენტურ პოზიციაში, წინაენისმიერი ნ სონორის წინ ქართველურ ენათა ხმოვანთშესატყვისობის ფორმულა დაცულია: ქართ. თენტ-: მეგრ. თანთ/თართ (283), ქართ. კენკ-: მეგრ. კანკ- (269), ქართ. ნენა-: მეგრ. ნანა (352), ქართ. ღვენთ-: მეგრ. ღვანთ-, ქართ. ძენძ-: მეგრ. ძანძ- (613), ქართ. ნენგ-:

მეგრ. **ჭანგ-** (663) (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000).

ე > ი ფონეტიკური პროცესი დასტურდება ზანურ და სვანურ ნასესხობებშიც; ზანური ნასესხობა: ქართ. **ძღვნი** — მეგრ. **ძღვინი** (ყოფშიძე 1911, 011), ქართ. **მედალი** (გურ. **მენდელი**) — მეგრ. **მინდალი** (მელიქიშვილი 1975, 122)... სვანური ნასესხობა: ქართ. **ბენზინი** — სვან. **ბინზილ** (ბქ.), ბენზინ (ზს) ქართ. სანყენი — სვან. **სანყენ** (ლნტ.), სანყენ (ბქ., ლშხ.); [(სალლიანი, 2005, 241, 251-252)] არც ნასესხებ სიტყვებში არ არის ეს ფონეტიკური წესი უგამონაკლისო; შდრ.: სვან. წუენ < წვენი, სენ „სენი“... იდენტურ პოზიციაში ე > ი პროცესი არ მოქმედებს.

როგორც ვხედავთ, საილუსტრაციო მასალა, რომელშიც ე > ი ფონეტიკური გადასვლაა დაფიქსირებული, სახელებია, თუმცა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში ამ გადასვლის დამამონებელი ზმნური ფორმებიც არის წარმოდგენილი, შდრ.: ქართ. პენტ- პენტ-ვ-ა: მეგრ. პინტ- პინტ-უ-ა: სვან. პუნტ-, ქართ. წეს-უ-წეს-ს, მეგრ. წის-აფ-ა „დაპატიჟება“: სვან. ლი-წს-ი/ლი-წპ-ი „დაპატიჟება“, **ლგ-წის** „დაპატიჟებული“ ქართ. ხუედ-/ხუედ-: მეგრ. ხვად-, ლაზ. ხვად- (ო-ხვად-უ): სვან. **ხუიდ-** (ლა-ხ-ხუიდ), მეგრ. შქიდ-აფ-ა/შქიდ-აფ-ა „კადრება“: სვან. შგედ-/შგიდ-ლიშგედ „კადრება, გაბედვა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000); (სვანურ ლა-ხ-ხუიდ და მეგრ. შქიდ-აფ-ა ფორმებში ი ხმოვნის გამოვლენა დ-ს მეზობლობით არის გაპირობებული; მეგრ. წის-აფა „დაპატიჟება“ და სვან. **ლგ-წის** „დაპატიჟებული“ ფორმებში კი ე > ი პროცესის მიზეზი შეიძლება იყოს როგორც მომდევნო, ასევე წინამავალი წინაენისმიერი თანხმოვანი.

ე > ი პროცესის კვალი ჩანს სვანურის იგონწლ ბზ., იგინწლ ბქ., ლნტ., იგონწლ ლშხ. „ირწევა, ქანაობს“ სავარაუდოდ ქართულიდან (ან მეგრულიდან) ნასესხებ ზმნურ ფორმაში; „მეგამ იგონწლი ი ლიკაფის ხამურჯი (ბზ.) — „ხე ქანაობს და წაქცევას აპირებს“ (სვან. ლექს. 2000). ეს ზმნა სემანტიკურად, ფონეტიკურად და მორფოლოგიურადაც ქართულ **კონწიალობს** ზმნას (შდრ., მეგრ. კვენწელო „რწევა“, კვენწელია „სარწეველა“) უკავშირდება: ქართ. კონწიალ-ი „რაიმე დაკიდებულის მოძრაობა ლი-გინ-ე (ნიჟარაძე, 1910) качание — ქანაობა (დაკიდებულისა) — სვან. ლი-გინწლ — ქანება, качать (ნიჟარაძე, 2007).

იგონწლ ზმნისა და მისგან წარმოებული ფლექსიური და

დერივაციული (ზმნური და სახელზმნური) დიალექტური ვარიანტები ასახავენ ყველა იმ ფონეტიკურ თავისებურებას, რაც ზოგადად განასხვავებს ან აახლოებს ამ დიალექტებს (სიგრძე, უმლაუტი...): უმლაუტიანი ბალსზემოური, ბალსქვემოური და ლენტეხური უპირისპირდება უუმლაუტო ლაშხურს, მაგ., ლაგონალ ბზ. — ლაგონალ ლშხ. „სარწველა“, სიგრძის მქონე ბალსზემოური და ლაშხური — სიგრძის არმქონე ბალსქვემოურსა და ლენტეხურს: ლაგონალ ბზ., ლაგონალ ლშხ. — ლაგონალ ბქ., ლაგონალ ლნტ. კონკრეტული განსხვავება განსახილველი ზმნის დიალექტურ ფორმებს შორის ძირეულ მასალაში წინაენისმიერი **ნ** სონორის ქონა-არქონაში გამოიხატება (გინნ/გონ): ბალსზემოურსა და ლაშხურში, სიგრძის მქონე დიალექტებში, ფუძეში **ნ** არ გვაქვს წარმოდგენილი: იგონალ ბზ. იგონალ ლშხ., თუმცა **ნ**-ს არქონა კომპენსირებულია ხმოვნის სიგრძით; სიგრძის არმქონე დიალექტებში — ბალსქვემოურსა და ლენტეხურში — **ნ** თავის ადგილზეა — იგინალ. აქ ასეთი დასკვნა შეიძლება გაკეთდეს: ბალსზემოურის იგონალ და ლაშხურს იგონალ ფორმებში **ნ** დაკარგულია შდრ. ი-გინნ-ალ ბქ., (**ნ**-ს დაკარგვისათვის იხ.: გულა, ლშხ., გულა ბქ. გუნლა ლნტ. და სხვ.).

სვან. ი-გინნ-ალ (ბქ) ზმნის *გინნალ ფუძე (რომელიც ამოსავალი ჩანს სხვა დიალექტური ვარიანტებისათვის) ქართულის იალ „სუფიქსიანი“ მასდარული კონნ-იალ- (კონნიალ-ობ-ს) ფორმის ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტია; ამ ფონეტიკურ ცვლილებებში რამდენიმე თანამდევნი კომბინატორული ცვლილება იგულისხმება:

1. ქართული ფუძისეული **ო** ხმოვნის უმლაუტი სვანურის ნიადაგზე (ქართ. **ო** > სვან.**ო**) და **ო** > **ჲ** პროცესი: ქართ. კონნ-იალ > სვან. *ლი-კონნ-იალ > *ლი-კუნნ-იალ (უმლაუტის მიზეზი: -იალ „სუფიქსის“ სანყისი **ი** ხმოვანი). **ო**-ს უმლაუტის მიზეზი მხოლოდ **ი** შეიძლება იყოს (შანიძე 1981, 324).

2. -იალ „სუფიქსში“ ხმოვანთა შერწყმის შედეგად გრძელხმოვიანი -ალ „სუფიქსის“ მიღება სიგრძის მქონე დიალექტებში: *ლი-კუნნ-იალ > *ლი-კუნნ-ალ (ანმყოს დაკარგული -ი სუფიქსის გავლენით -ალ სუფიქსის უმლაუტიზაცია უმლაუტიან დიალექტებში: *ლი-კუნნ-ალ-ი > ლი-კუნნ-ალ).

3. ფუძის ანლაუტში **კ** თანხმოვნის მომდევნო ლაბიალური

უ ელემენტის დაკარგვა: *ლი-კუენნ-ალ > *ლი-კენნ-ალ (შდრ.: ლუენ ზს, ლნტ. ლენ ლხმ, „ძალა, ღონე“, სგობინ/სგუებინ/სგე-ბინ ზს. „ნინ, პირველად“, ლექუერ > ბქ. ლექერ ლხმ. „ნისქვი-ლი“, ჯრდი/ ჯუმიდი ბზ. ჯუმიდი/ჯედი ბქ. „გრძელი“, თუეთუნი/ თეთუნი ბზ. „თეთრი“)...:

4. ფუძისეული ე > ი გადასვლა წინაენისმიერი ნ სონორის მაასიმილირებელი მოქმედებით (ფუძეში ნ სონორის არარსე-ბობის შემთხვევაში ე > ი პროცესი განხორციელდებოდა წინაე-ნისმიერი ნ ხშული თანხმოვნის ზემოქმედებითაც): *ლი-კენნ-ალ > *ლი-კინნ-ალ.

5. ანლაუტის უკანაენისმიერი კ ყრუ ხშულის რეგრესულ-დისტანციური დისიმილაციური გამჟღერება (ახვლედიანი 1941, 43; 1949, 374-383; როგავა 1984, 7; 26-28): *ლი-კინნ-ალ > ლი-გინნალ ბქ., ლი-გინალ ბზ.

საბოლოოდ, ქართული კონნიალ- პირველადი მასდარის სვანურში სესხებისას განხორციელებული კომბინატორული ცვლილებები ამ სააღბათო მიმდევრობით წარმოგვიდგება: ქართ. კონნიალ-ი > სვან. *ლი-კონნ-იალ > *ლი-კუენნ-იალ > / ლი-კუენნ-ალ > *ლი-კენნ-ალ > *ლი-კინნ-ალ > ლი-გინნ-ალ.

ფონეტიკურ პროცესთა ამ პირობით ჩამონათვალში დიალექტებში განხორციელებული ფონეტიკური ცვლილებები ყოველთვის ზუსტად არ ფიქსირდება და, ამდენად, ეს ფორმები არარეალური ფორმებია.

შეიძლება აქ კითხვა გაჩნდეს მასდარის კონნიალ- ფორმის ფუძის სახით სესხების რეალურობაზე; ი. ნიჟარაძის რუსულ-სვანურ ლექსიკონში, რომელიც უშუალოდ მასალას ემყარება, მასდარისა და მოქმედებითი გვარის ფორმები -ალ სუფიქსის გარეშეა დამონმებული: качание – ლიგინე (ლი-გინ-ე) შდრ. ლი-გინ-ალ качать ხუაგინე (ხუ-ა-გინ-ე „ვარნევ, ვაქანებ“) — შდრ., ა-გინალ „არნევს, აქანებს“ (სვანური ლექსიკონი, 2000), მაშინ როცა სავარაუდო მსესხებელ ენაში, ქართულში, -იალ სუფიქსის გამოყოფა კონნიალ (*კონნ ფუძე ქართულში ცალკე, -იალ სუფიქსის გარეშე არ ჩანს) და რიგ პირველად მასდარში პირობითია სხვა, უკვე ეტიმოლოგიზებული მასდარების ანალოგიით მოტივირებული; მაგ., ლოლ-იალ-ი — შდრ; ლოლ-ავ-ს, ხეტ-იალ-ი — შდრ., და-ე-ხეტ-ებ-ა (ჯორბენაძე, კობაიძე,

ბერიძე 1988, 214); იგივე ლოლიალ-ი სვანურში ქართულიდან არის შესული, შდრ., ი-ლოლ-ელ ბქ. „ლოლიალობს“ — ნ. წყვეტ. (ლჷლოღელე ეჯნემ (გაგუა 1988, 230).

გარდაუვალ მედიაქტიურ, პირობითად -იალ სუფიქსიან ნა-სახელარ ზმნათა ქართულ მოდელს (კონნიალობ-ს, ლოლიალ-ობ-ს...) სვანურში ი- პრეფიქსიანი და -ალ/-ელ სუფიქსიანი მოდელები შეესაბამება: იგონწლ, ილოღელ... ა. შანიძე საშუალი გვარის ზმნათა ამ დაბოლოებებს სვანურში ფორმანტებს ეძახის (შანიძე, 1981, 351), ვ. თოფურია ანალოგიურ ფორმანტებს ქართულში ნასახელარი ზმნური ფუძეების უძველეს მანარ-მოებლად თვლის (თოფურია, 2002, 400), ასეთსავე ფუნქციას აკუთვნებს სვანურის ფონეტიკურად იდენტურ -ალ, -ელ ფორმანტებს კ. გაგუა (გაგუა, 1998, 237-238). გ. დეეტერსი არ გამო-რიცხავდა -იალ სუფიქსის სვანურში ნასესხობას (დეეტერსი, 1930, 68). ამ ფორმანტთა ფუნქციისა და მიმართების საკითხი ჯერ კიდევ არ არის დაზუსტებული; ასეთი კვლევა უძველეს რთულ საკითხებთანაა მიბმული (შარაძენიძე 1979, 72); სათანადო ზანური მასალის შესწავლამ შეიძლება ლიგონწლ(ბზ)/ლიგინწლ (ბქ.) ფორმის არა მარტო ნასესხობის სადაურობის, არამედ თავად სესხების საკითხიც დააყენოს ეჭვქვეშ, თუმცა ეჭვის ქვეშ არ დადგება ე > ი ფონეტიკური პროცესის ნამდვი-ლობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ახვლედიანი 1949 — გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი.
2. გაგუა 1988 — კლ. გაგუა, საშუალი გვარის ზმნათა ერთი სახეობისათვის სვანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეც-ნიერება, XXVII, თბილისი.
3. გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965 — თ. გამყრელიძე, გ. მაჭა-ვარიანი სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.
4. დეეტერსი 1930 _ G. Deeters, das Kharthwelische Verbum, Leip- zig.

5. თოფურია 2002 — ვ. თოფურია, ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში, შრომები, II, თბილისი.
6. მელიქიშვილი 1975 — ი. მელიქიშვილი, ე > ი პროცესი ზანურ დიალექტებში და ხმოვანთა შესატყვისობის ერთი დარღვევა ქართველურ ენებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 4, ელს, თბილისი.
7. ნიჟარაძე 2007 — ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
8. როგავა 1984 — გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, II, თბილისი.
9. რუსულ-სვანური ლექსიკონი 1910 _ И. И. Нижарадзе, Русско-сванский Словарь, Сборник материалов для описания местностей и племён кавказа, 41, Тифлис.
10. სალიანი 2005 — მ. სალიანი, ფონეტიკურად უცვლელი ნასესხები ფუძეები სვანურ ენაში, იკე XXXV, თბილისი.
11. სვანური ლექსიკონი 2000 — ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი.
12. ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.
13. ყიფშიძე 1914 _ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб.
14. შანიძე 1981 — ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულება-ნი, II, თბილისი.
15. შარაძენიძე 1979 — თ. შარაძენიძე, ა — ჯ — ე პროცესისათვის სვანურში, წელიწდეული, VI, თბილისი.
16. ჯორბენაძე, ბერიძე, კობაიძე 1988 — ბ. ჯორბენაძე, მ. ბერიძე, მ. კობაიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი.

Svan Verb *iginčäl* (Lower Bal Dialect) “sways, swings” and the Question of the *e > i* Alternation

One of the rules of regular correspondences between the vowels in Kartvelian languages (Georgian *e*: Zan *a*: Svan *e*) in certain cases can be broken with different realization, i.e. Georgian *e*: Zan *i*: Svan *i*.

I. Melikishvili showed that despite its non-regularity, the *e>i* process is positional and it can take place in the following position: before a pre-dental sonorant *n*, and also before pre-dental obstruent consonants (**d, t, ʒ, ʒ, c, ç**). I. Melikishvili also found out that the fact that a number of Zan nouns contain *i* corresponding with Georgian *a* vowel (despite Georgian *a*: Zan *o* regular correspondence), is the result of the assimilation of *e* vowel (*e* appears to be an umlaut modification of *o* vowel, *ö>ve>e*) to pre-dental consonants; cf. Georgian **ančl-i** (elder-berry): Zan **inčir-i** / **intč^hr-i** < ***venčir** < ***ončir**...

The *e > i* phonetic process occurs mainly in nouns, both in Proto-Kartvelian material and in lexical borrowings. The traces of this process can be found in the Svan infinitive **ligičäl** (to sway, to swing), the borrowing from Georgian infinitive **končial-** (to sway, to swing) to the Svan language.

Phonetic changes occurred during the borrowing process from Georgian *končial* form to Svan have the following possible sequences:

Georgian **končial-i** > Svan ***li-könčial** (umlaut) > **li-kwenčial** (deumlautization) > ***li-kwen-čäl** (the mixture of vowels in auslaut of the stem: *-ial* > *al* / *-ial* > *āl*, in the dialects with vowel length) > ***li-kenč-āl** (the loss of the labial element *w* of the **kw** complex in anlaut) > **li-kinč-āl** (*e > i* transmission before pre-dental *n* sonorant) > **li-ginw-āl** (regressive-dissimilative voicing of the **k**, post-dental voiceless consonant in anlaut).

ულ-ა „სვლა“ ზმნის სემანტიკა მეგრულში¹

მოძრაობა – გადაადგილების აღმნიშვნელ ზმნურ ძირებს შორის ულ (—> -ურ- თანხმოვნთა წინ, -ლ- ინტერვოკალურ პოზიციებში²) „სვლა, სიარული“, როგორც ადამიანისათვის ყველაზე ბუნებრივი და მნიშვნელოვანი აქტივობის აღმნიშვნელი, ყველაზე გავრცელებულია. იგი უნიკალურია იმ აზრითაც, რომ განეკუთვნება რა ქართველურ ენათა ლექსიკის უძველეს შრეებს, მათი სტრუქტურულ-სემანტიკური ნიშნების მატარებელიცაა³. ულ- ძირის მნიშვნელობა, ისევე როგორც მოძრაობის აღმნიშვნელი სხვა ძირებისა, ლოკაციური მახასიათებლების გამოხატვის თვალსაზრისით, ჩვეულებრივ, ნეიტრალურია: აღნიშნავს მხოლოდ ერთი პუნქტიდან მეორისკენ გადაადგილების პროცესს⁴. ამ მნიშვნელობით იგი წარმოდგენილია მოქმედების სახელის, *მასდარის* უზმნისწინო – ულ-ა, მიმღებობის – მა-ლ-უ „მავალი“, მო-მა-ლ-უ „მომავალი“, ულ-ირ-ი „ნასული“ და აგრეთვე უსრულასპექტიანი ზმნური ფორმებით. მეტყველებაში ეს უკანასკნელები გვევლინებიან სახელური ფუნქციებით – წინადადებაში შედგენილი შემასმენლის სახელურ ნაწილად და ქვემდებარე/დამატების ან განსაზღვრების როლში⁵:

¹ მეგრული შედის ქართველურ (იბერიულ, სამხ.კავკასიურ) ენათა ჯგუფში ქართულ, სვანურ და ლაზურთან (ჭანურთან) ერთად.

² -ულ- ძირის რეფლექსების საკითხი ანმეოს თურმეობითის ფორმებში საჭიროებს დაზუსტებას.

³ *მეგრული (ზანური) -ულ- ძირი ითვლება *ვულ- < *ვილ- ფუძიდან მომდინარედ, შდრ: ქართ. ვალ- (ჩიქობავა 1938, 273-274). მეგრულში თავკიდური ვ დაკარგულია, მაგრამ მის არსებობას ცალსახად ადასტურებს ო > უ პროცესი. თავკიდური ვ- დაკარგულია ულა ზმნის სრულასპექტიან ფორმაშიც: ვიდ- > იდ.*

⁴ მეგრულში დადასტურებულია ზმნური ძირები, რომლებიც გარდა გადაადგილების სემანტიკისა, ლოკაციურ კომპონენტსაც აღნიშნავენ: *თხოზ-ინი* „გამოდევნება, უკანდადევნება“, გე-ჭიმ-აფა „დანევა“ და მისთ., მაგრამ მათი რიცხვი ძალზე მცირეა და საერთო სურათს ვერ ცვლის.

⁵ აქ და ქვემოთ დამონშებულ მაგალითებში ნეიტრალური გ ხმოვანი, რომელ-

ტყურა ჯინას ტყურა ულა უჯგუ „ტყუილად ყურებას ტყუილად (ნა)სვლა ჯობია“ (ყიფშ. 179, 100); მუთი *შიილეზე* ზუგიდიშა ულა? „რითი *შიილეზე* ზუგიდიშო *ნასვლა?*“ (იქვე, 2,15); მუჰამბის მუშ ქუდეშა ულა ოკო „მუჰამბის ნასვლა უნდა თავის სახლში“ (ხუბ. 33,17); *დააჭყეს* თეურე... ულა „*დაინყეს* იქედან... *სვლა*“ (ხუბ. 276,17); უღირ დროს დღას ვამაჭიშუანქია „ნასულ დროს ვერასოდეს დაენწვიო“ (ხალხ. სიბრძნე 1, 133).

ლოკაციური ხასიათის ინფორმაციას (მოძრაობის მიმართულება და ორიენტაცია, ადგილი, დასაწყისი და დასასრული პუნქტები) გვანვდიან ზმნურად გაფორმებულ ფუძეებში ძირთან ერთად შემავალი ზმნისართული მნიშვნელობის პრეფიქსული ფორმანტები – **ზმნისწინები**¹. მათ ფუძეში უკავიათ სტაბილური პოზიცია (ყიფშიძე, 1914: 117; გუდავა, გამყრელიძე, 2000: 190-191) და იდენტური ან შეცვლილი მნიშვნელობით მეორდებიან მასდარისა და საუღლებელ ერთეულთა ფორმებში (გამონაკლისისათვის იხ. 4. 2). ნეიტრალურ ძირთან კომბინაციებით ზმნისწინები ქმნიან განსაკუთრებული სიმრავლითა და სემანტიკური მრავალფეროვნებით გამორჩეულ დინამიკურ და სტატიკურ ზმნურ ფორმებს, რომლებშიც ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებლად ძირი გვევლინება².

ლექსიკური მნიშვნელობა, რომელსაც **-ულ-** ძირი გამოხატავს მისგან ნაწარმოებ ფორმებში, ძალიან ზოგადია და გულისხმობს მხოლოდ მოძრაობის *საერთო სემანტიკურ*

იც მიღებულია უპირატესად დასავლურ რეგიონებში ი და უ ხმოვანთა ნანილობრივი რედუქციის შედეგად, სტატიაში გადმოცემულია ამოსავალი ხმოვნებით. ასევე შეზღუდულია ზმნისწინთა ხმოვნური ვარიანტების (ა/ე/ი) გადმოცემა. ისინი წარმოდგენილია ძირითადად სენაკურისთვის დამახასიათებელი გახმოვანებით.

¹ წარმოდგენილ ნაშრომში არ არის გათვალისწინებული მეგრული ზმნისწინებისთვის დამახასიათებელი პოლისემიურობისა ან მეტაფორული გამოყენების მრავალფეროვანი შემთხვევები. აღნიშნულია მხოლოდ მოძრაობა-გადაადგილებასთან უშუალოდ დაკავშირებული მნიშვნელობები.

² ძირის გარეთ ზმნისწინის ადგილით მეგრული, resp. ქართველური (აგრეთვე ინდოევროპული, გარდა რომანულისა, უნგრო-ფინური, ჩინური და ა. შ.) ენები თავსდებიან ერთ ჯგუფში, რომლებიც ლ. ტალმის კლასიფიკაციით განიხილებიან როგორც სატელეფონური (satellite framed) ენები, განსხვავებით ზმნურ (verb framed) (რომანული, სემიტური და სხვ.), რომლებშიც მოძრაობის მიმართულება (path) ზმნის სემანტიკაშივეა ჩადებული (ტალმი 1985:85).

მახასიათებლებს, როგორცაა: 1. დინამიკურობა, 2. სუბიექტი, 3. სახე, 4. დრო.

1. დინამიკურობა. ოპოზიცია დინამიკურობა vs სტატიკურობა, ანუ მოქმედების, როგორც დროში მიმდინარე, და უძრაობის, როგორც ერთ მდგომარეობაში მყოფობის, პროცესთა (ა.შანიძე, 1973:313) ენობრივი გამოხატვა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქართველურ ზმნათა გრამატიკულ-სემანტიკური სტრუქტურების ფორმირებაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია აღნიშნული ოპოზიციის როლი მეგრულისათვის, სადაც აორისტის ჯგუფის ფორმებში ზმნათა ძირითად საკლასიფიკაციო ერთეულად, ნაცვლად გარდამავლობა - გარდაუვალობისა, დინამიკურობა - სტატიკურობა გვევლინება (ჩიქოვაძე 1936:105).

-ულ- ძირის, როგორც დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი პ რ ო ც ე ს ი ს გამოხატველი უმცირესი სემანტიკური ერთეულის, შემცველი ზმნური ფუძეები გამოხატავენ მოძრაობის ლოგიკით მოსა-ლოდნელ სამ დამოუკიდებელ, დროში გავრცობილ მონაკვეთს ანუ ფაზას¹. მათ შორის, მოძრაობა - გადაადგილების სპეციფიკის თვალსაზრისით ძირითადია - მ ი მ დ ი ნ ა რ ე ო ბ ა, ანუ საკუთრივ მოძრაობა, რომელიც სპეციალურ ზმნისწინთა მეშვეობით გამოხატავს მხოლოდ მოძრაობის მიმართულებას (რაიმე ორიენტირზე მინიშნებით ან მის გარეშე), დასაწყისისა და დასასრულისაგან დამოუკიდებლად. ეს უკანასკნელები შეიძლება განხილულ იქნან მოძრაობის მარგინალურ ფაზებად იმდენად, რამდენადაც მიმდინარეობისაგან განსხვავებით (და მისგან დამოუკიდებლად) გამოხატავენ მხოლოდ რაიმე (გეოგრაფიული ან ტოპოლოგიური ნიშნებით დახასიათებულ) სივრცეში შესვლის ან იქიდან გამოსვლის პროცესებს, რომლებიც შეიძლება მიჩნეულ იქნან მოძრაობის დასაწყის და დასასრულ ფაზებად. მოძრაობის სამივე ფაზა ენობრივად კოდირებულია (დანვრ. იხ. ქვემოთ). მოძრაობის დასაწყისისა

¹ რამდენადაც მოძრაობის სამივე მონაკვეთი მეგრულში წარმოდგენილია პროცესების სახით, რომლებიც ლოგიკურად და სემანტიკურად შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც მოძრაობის მთლიან ციკლში მონაცვლე პერიოდები, უფრო ადეკვატური ჩანს მათთვის ტერმინი „ფაზა“.

და დასასრულის დამოუკიდებელ ფაზებად გამოყოფას მხარს უჭერს მათი სემანტიკაც. როგორც მრავალი ენის მონაცემებიდან ხდება აშკარა [იხ. Семантика ..., 2002; ქართული მასალისათვის იხ. აფრიდონიძე, 1980:85-92], მოძრაობის დასაწყისი აჩენს ზრდის, განვითარების, მომავლის პერსპექტივების განცდას, მაგრამ ამის რეალიზაცია ცნობილი ხდება მხოლოდ დასასრულში, რაც მას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს: „გამიზნული მოძრაობის სემანტიკა გარდაიქმნება სამოქმედო მიზნის მიღწევის, პროცესის დასრულების სემანტიკად [მელიქიშვილი, 2002:120]¹.

1.1. ჰორიზონტალურ სივრცეში აღნიშნული ფაზები წარმოდგენილი არიან როგორც მოძრაობა გარკვეული მიმართულებით, რაც გამოხატულია: 1. კონკრეტული სემანტიკის ზმნისართებით - **‘ვ’იმო/ამო** „იქით“/„აქეთ“; **‘ა’თაურე/‘ე’თეურე** „აქედან/იქიდან“; **ნოხოლე/უკახალე** „წინ/უკან“, **მელე/მოლე** „გაღმა, იქეთა მხარეს/გამოღმა, აქეთა მხარეს“; **ოლე** „გვერდით“, **განიშე** „გვერდით, განაპირა მხარეს“, **დინახალე/გალე** „შიგნით/გარეთ“ დამისთ.² 2. შესაბამისი ზმნისწინებით. აღნიშნული მიმართულებების გამოსახატავად წინადადებაში გამოყენებულია სპეციალური ბრუნვის ფორმები: იქითა მიმართულებისათვის **დაშორებითი ბრუნვის, აბლატივის** (-შე ნიშნით), აქეთა მიმართულებისათვის - **მიმართულებითი ბრუნვის, ილატივის** (-შა ნიშნით) ფორმები.

1.1.1. მიმდინარეობის ფაზა, ბუნებრივია, გამოსატულია მხოლოდ უსრულასპექტიანი, ანმცოს ჯგუფის, ფორმე-

¹ ამგვარ დაშვებას ამყარებს ენობრივი მონაცემებიც. კერძოდ, ცხოვრებისეულ პრაქტიკაში აღნიშნული პროცესების თანმიმდევრობა იმდენად ხშირად ემთხვევა მოძრაობის დასაწყისს ან დასასრულს (*გინილუ დო მიდართუ* „გავიდა და წავიდა“ და მისთ.), რომ პრაქტიკულ ცნობიერებაში ისინი ერთდებიან ერთ ციკლში (დანვრ. ქობალავა 2010, 241-242). შესაბამისად, შეიძლება განვასხვავოთ მიმდინარეობის ფაზასთან დაკავშირებული დასაწყისი და დასასრული ფაზების აღმნიშვნელი ზმნისწინებებიც (იხ. ქვემოთ).

² გარდა ზემოდასახელებული დამოუკიდებელი სახის ზმნისართებისა, რომლებიც მიმართულებას აღნიშნავენ ზოგადად, მეგრულში ხშირია შემთხვევები, როდესაც რომელიმე ზმნურ ფორმაში გამოყენებული ზმნისწინები იმავე ფორმებთან მეორდებიან დამოუკიდებელი ზმნისართის ფუნქციით (ყიფშიძე 1914: 121); მაგ., *მინი მინილუ* „შიგ (ზმნისწინით გამოსატულ სივრცეში) შევიდა“, დინი ქიდნასხაპუ (< ქი-დინო-სხაპ-უ „შიგ ჩახტა“) და მისთ.

ბით. მოძრაობის მიმართულება ძირითადად აღინიშნება მარტივი ზმნისწინებით **მე-/მო-**, რომელთა სემანტიკა გამო-რიცხავს რაიმე, თუნდაც ზოგად, მინიშნებას სივრცეზე. მათი გამოყენება გულისხმობს მოძრაობას მხოლოდ დ ე ი ქ ტ უ-რ ი, ე. ი. მოლაპარაკე პირის „აქ“ და „არა-აქ“ პოზიციებით განსაზღვრული ორიენტაციით¹. ამასთანავე, რამდენადაც მოძრაობის ორიენტირად მიჩნეულია მხოლოდ ერთი პირის, *მოლაპარაკის*, პოზიცია, განსხვავებულია **მე-** და **მო-** ზმნის-წინთა მნიშვნელობაც და არა მხოლოდ მიმართულების აღნიშვნის თვალსაზრისით. კერძოდ, **მე-** გამოხატავს მოძრაობას მოლაპარაკე პირისგან საპირისპირო მიმართულებით – **‘ვ’იმო** „იქით“, რაც გულისხმობს მხოლოდ მისგან *დაშორებას, მისი სივრციდან გასვლას* და შესაბამისად გრამატიკულად გამოხატულია დაშორებითი ბრუნვის, ა ბ ლ ა-ტ ი ვ ის, ფორმით: *ჩქიმ-დ-ე მეურს* „ჩემგან მიდის“. ასე რომ, მოძრაობის კონკრეტული ადრესატი დეიქტური ორიენტაციის თვალსაზრისით არ აღინიშნება (ბენვენისტი, 1974: 50)². საპირისპირო მნიშვნელობას გამოხატავს **მო-** ზმნისწინი, რომელიც **აშო** „აქეთ“ მიმართულებით აღნიშნავს მოლაპარაკე პირისკენ, როგორც უკვე კონკრეტული ადრესატისკენ სვლას, რაც ასახულია მიმართულებითი ბრუნვის, ი ლ ა ტ ი ვ ი ს, ფორმით: *ჩქიმ-დ-ა მურს*“. მაგრამ **მე- / მო-** ზმნისწინები მასდარის ფორმებში – **მე-ულ-ა / მო-ულ-ა** გამოხატავენ არა მიმდინარეობის პროცესს, არამედ მოძრაობის დასაწყისი პუნქტიდან *გასვლის* ანუ *წასვლის* და ბოლო პუნქტში *მისვლის* მომენტებს, როგორც ეს ლექსიკონებშიც არის ასახული (მდრ. ჭარაია 1997:13); ყიფშიძე 1914: 264-265; ქაჯაია 2001: 253,

¹ თუ ორიენტაციას გამოვსახავთ კოორდინატთა სისტემით, მაშინ კოორ-დინატთა გადაკვეთის ცენტრში მოთავსდება ო რ ი გ ო , სივრცითი ველის მაჩვენებელი, რომელშიც ერთიანდება ლექსიკური ერთეულები – აქ, ეხლა, მე (ბიულერი 2000:94-95).

² დროით და სივრცით ლოკაციებს შორის ერთ-ერთი განსხვავება, კომ-რის მიხედვით, სწორედ სივრცითი დეიქტური ოპოზიციის –**არა-აქ** წევრის განუსაზღვრელობაში მდგომარეობს, განსხვავებით დროითი დეიქტური ოპოზიციის **არა-ეხლა** წევრისა, რომელიც შემოფარგლულია წარსული და მომავალი დროებით (კომრი 1985: 15,16).

313; ქობალია 2010: 491)¹. –ულ- ძირი, როგორც საკუთრივ მიმდინარეობის გამომხატველი, გვხვდება მხოლოდ უზმნის წინ მასდარული ფორმით – ულ-ა (მაგალითებისათვის იხ. გვ. 1) და უზმნის წინიანი ფუძეებით, რომელთა უმარტივესი ტიპი წარმოდგენილია სამკომპონენტიანი უზმური სტრუქტურით:

მე-Pr. (უზმისწ.) + **-ურ-** R (ძირეული მორფემა) + **-ს** S (სუბიექტ. პირი), რომელთაგან ულლების პროცესში საუღლებელ ერთეულთა სემანტიკური ცვლილებები დაკავშირებულია უზმისწინური კომპონენტის ცვლილებებთან, მაშინ როდესაც ულ ძირი ექვემდებარება მხოლოდ ფონეტიკურ (**ულ > ურ, ულ > ლ**), ხოლო სუბიექტური პირის ნიშანი – პერსონალურ ცვლილებებს (1, 2, 3 პირი). შდრ. მე/მო-ვ-ურ-ქ „მი/მო-ვდივარ“, მე/მო-ურ-ქ „მი/მო-დიხარ“, მე/მო-ურ-ს „მი/მო-დის“)²: ჩელა მეურს ტარჩენიშა „ჩელა მიდის ტარჩენში“ (კარტ. 25); ართი ჯგირი მოოჯინალი კოჩი აშო ქუ-მ-ურ-ს „ერთი კარგი შესახედავი კაცი აქეთ (ქე) მოდის“ (ყიფშ. 23,9);

მიმდინარეობის ურთიერთსაპირისპირო **‘ვ’მო/აშო** „იქით/აქეთ“ მიმართულებას გამოხატავენ აგრეთვე რთული **მი-კო < *მე-კო/მო-კო-** „გავლით“/„გამოვლით“³ და **ე-ნო/ი-ნო** „წინ/უკან“ უზმისწინებით გაფორმებული უზმები – **მიკულა, მოკულა, ენულა. კინულა**, რომელთა მნიშვნელობაში მოძრაობის უზმისწინებით გამოხატულ მიმართულებასთან ერთად ჩნდება ზოგადი მინიშნება მიმდინარეობის სივრცეზეც. აღნიშნული

¹ ზემონათქვამი, რომ მე- უზმისწინი ვერ გამოხატავს მოძრაობის მიმდინარეობის დასასრულს, არ ნიშნავს, რომ ულა უზმით გამოხატული მოძრაობა არ გულისხმობს მას, ე. ი. მიზნის მიღწევას. პირიქით, ულა როგორც ადამიანის უმიშვნელოვანესი აქტივობის აღმნიშვნელი (ფილმორის მიხედვით Goal-oriented უზმია), გულისხმობს მოძრაობის დასასრულისკენ, ე. ი. მიზნის მიღწევისკენ სწრაფვას.

² აქ და ქვემოთ უზმურ ფორმათა განხილვისას ვიფარგლები მხოლოდ თხრობითი კილოს ფორმებით, რამდენადაც მათი შესაბამისი მოდალური ფუძეები ასპექტური შინაარსის თვალსაზრისით რაიმე სპეციფიკურს არ ავლენენ. სააანალიზო ერთეულები წარმოდგენილია S₃ ფორმით.

³ აღნიშნული უზმისწინები (ზოგ სხვა უზმისწინთან ერთად) გამოიყენებიან სხვა მნიშვნელობათაც: გამოხატავენ არა საკუთრივ მიმდინარეობას, არამედ მიმდინარეობასთან დაკავშირებულ ნიუანსებს – გზიდან გადახვევას, მიბრუნება/მობრუნებას, გვერდის აქცევას..., მაგრამ ამ შემთხვევაში გამოიყენებულა სხვა ძირი – რთ < ქც.

ზმნისწინებით გაფორმებული ზმნური ფუძეები გადმოსცემენ განსხვავებულ მნიშვნელობებს, რისთვისაც გამოყენებულია განსხვავებული სტრუქტურები (თუმცა არა ყველა ზმნისწინის შემთხვევაში). სახელდობრ, როდესაც აღინიშნება მხოლოდ მიმდინარეობის პროცესი, რაიმე საგანგებო სემანტიკური ნიუანსის გარეშე, გამოყენებულია ზმნური ფუძის მარტივი სტრუქტურა (იხ. ზევით), რომლის შემადგენლობაში შეიძლება ჩართული იყოს ანმყო/მყოფადის განმასხვავებელი ნაწილაკი **მ (<თმV)**¹

ამგვარად, ფუძის სტრუქტურა წარმოგვიდგება შემდეგი სახით: **Pr + მ(V) + R + S**. მაგრამ ამავე ზმნისწინებით გაფორმებული, განსხვავებული სემანტიკის ზმნური ფორმები გვევლინებიან თემის ნიშნით გართულებული ფუძეებით:

Pr + R + მ(V) + უ + ან + S

მიკულა (<მი+კო-ულ-ა) – ვინმესთან, რამესთან (ახლოს, შორს) ჩავლა, გავლა. *მიკ(მV)ურს < *მიკო-(მV)-ურ-ს* „გაივლის, ჩაივლის“.

მიკულუ ათე მაზურზულარს კოჩქ „გაუარა ამ მტირალას კაცმა (ხუბ. 23,10)².

მიკოლუაფა (<მიკო-ლ-უ-აფ-ა) – ვინმესთან რამესთან საგანგებოდ გავლა, მონახულება

მიკ-მV ულუანს < *მიკო-(მ)-ულ-უ-ან-ს „გაუვლის, ჩაუვლის“.

მოკულა (<მო+კო-ულ-ა) – ვინმესთან, რამესთან გამოვლა, ჩამოვლა

*მოკ'მVურს < *მოკო-(მV)-ურ-ს* „გამოივლის, ჩამოივლის“.

მოკოლუაფა (< მოკო-ლ-უ-აფ-ა) „ვინმესთან, რამესთან

¹ მეგრულის სენაკურ-მარტივლურ კილოში **მ (<თმV)** ნაწილაკის ფუნქციას დინამიკურ ზმნებთან. მიუხედავად განსხვავებული ინტერპრეტაციებისა, ზოგადად მაინც აკავშირებენ ზმნისწინიანი ანმყოსა და მყოფადის ფორმათა განსხვავებასთან: (ციფშიძე 1914:107; მარგველაშვილი 1980:166; ჭუმბურიძე 1986:137-138; გუდავა, გამყრელიძე 2000:189; ქაჯაია 2000:60; 2001:46; საკიტისი შესახებ დანვრ. იხ. ობალავა 2010: 235-250: 'ათე შარა' თაქ გინმურს თე ოზეს... „ეს გზა აქ გადადის, ამ ეზოზე...“

² რამდენადაც დამონმებული ნიმუშები ძირითადად მოპოვებულია ნარატიული ტექსტებიდან, მათი დიდი ნაწილი წარმოდგენილია სრულასპექტიანი ზმნური ფორმებით, რაც ზმნისწინთა სემანტიკის დადგენაში დაბრკოლებას არ ქმნის.

საგანგებოდ ჩამოვლა, გზად გამოვლა“

ბოშიქ¹ ნდიენს *მუკულუ* დო ... მუშუ ლუდეშა ქომორთუ „ვაჟმა დევებს გამოუარა და თავის სახლში მოვიდა (ყიფშ. 31, 2).

ენულა (ე+ნო-ულ-ა) – ნინ გასვლა, ნინა სივრცისკენ გადაადგილება

ენ^{მV}ურს < *ენო-^{მV}-ურ-ს „ნინ გადის“.

ენოლუაფა (<ენო-ლ-უ-აფ-ა) ვინმეს, რაიმე მოძრავის ნინ გასვლა, გასწრება

ენმულუანს < *ენო-^{მV}-ულ-უ-ან-ს „ვინმეს ნინ გადის, უსწრებს“.

გარდა განხილული ფორმებისა, მეგრულში **ულ-** ძირთან გამოყენებულია ზმნისნინები, რომლებიც (ერთ-ერთი მნიშვნელობით) აგრეთვე აღნიშნავენ მიმდინარეობას, მაგრამ რომელიმე კონკრეტული მიმართულების აღნიშვნის გარეშე. ორმხრივი მოძრაობა მათ შემთხვევაში შეიძლება დაკონკრეტდეს ზმნისართებითა და შესაბამისი ბრუნვის ფორმებით. ასეთებია:

გინულ-ა 1 (<გინო-ულ-ა)¹ – მოძრაობა იქით/აქეთ რაიმე პუნქტზე ზემოდან – (ხიდან ხეზე, მთაზე...) გადასვლა/გადმოსვლა, მოძრაობა დაბრკოლებების გადალახვით:

‘ათე შარა’ თაქ გინმურს, თე ოზეს ... „ეს გზა“ აქ გადადის, ამ ეზოზე (ხუბ. 146, 27); *გინიილუ* თე ბოშიქ მავითოჟირაშა ‘გვალაშა’ „გადავიდა ეს ვაჟი მეთორმეტე გორაზე“ (კარტ. 19).

კილულა (< კილა-ულ-ა) – გამჭოლი მოძრაობა, რამეში გატანება, გასვლა:

‘უშქურქ’ მოხვადუ გურგენც გურც დო მაჟურაურე *კილელუ* „ვაშლი მოხვდა გურგენს გულში და მეორე მხარეს *გავიდა*“ (ყიფშ, 107,9).

ამავერიგში შეიძლება განვიხილოთ აგრეთვე მიმდინარეობის აღმნიშვნელი ზმნისნინები, რომლებიც გადაადგილების ხასიათის მიხედვით არ გულისხმობენ ცალსახად მიმართულ მოძრაობას:

გოლება (< *გო-ულ-ებ-ა) „მოძრაობა (მოქმედება) რაიმეს ირგვლივ, გარშემო“; „გავლა, შემოვლა“:

გიმილეს გალე დო *გილეს ვიშო, აშო* „გამოვიდნენ გარეთ და *გაიარეს იქეთ, აქეთ*“ (ხუბ. 4, 23).

¹ ასეთ ზმნისნინებს მეტყველებებში ხშირად უჩნდებათ საპირისპირო ფორმა (მაგ. ონულა), მაგრამ მათი ლექსიკალიზაცია არ მომხდარა. რ ენარმოვებით დამოუკიდებელი მასდარები.

დოლება (< *დო-ულ-ებ-ა) „დავლა, შემოვლა (ადგილის, ქვეყნის)“.

‘ბოშიქ’ დიილუ არძა ოთახი „ვაჟმა“ დაიარა ყველა ოთახი“ ([ყიფშ. 80 9-10).

მოლება (< *მო - ულ-ებ-ა) „მოვლა, შემოვლა (ადგილის, ქვეყნის)“

ოკოდუ თიმი დღას ჭე უმოსი არდგილი *მიილუკონი* „უნდოდა იმ დღეს ცოტა მეტი ადგილი რომ შემოევლო“ (ყიფშ. 57,9-10).

1.1.2. მოძრაობის მარგინალური ფაზები – დასახელებები და დასახელებები – ზოგადად გამოხატავს მიმართულებას **დინახალე/გალე** „შიგნით“/„გარეთ“, რაც გულისხმობს მოძრაობას, რომელიც მოლაპარაკე პირის პოზიციიდან გამოიხატება ზმნისართებითაც **ვიშო/აშო** იქეთ/აქეთ, **თაურე/თეურე** აქედან/იქედან და რთული ზმნისნივებით, რომლებიც მიმართულებასთან ერთად იძლევიან მოძრაობის სივრცის ტოპოლოგიურ დახასიათებასაც. ზმნური ფუძე წარმოდგენილია სტრუქტურით: **Pr + თმV + R + S**

მინულა < *მინო-ულა//მილულა < *მილა-ულ-ა//
მიმულა < *მიმო-ულ-ა – „შესვლა, გარედან შიგნით რაიმე შემოსაზღვრულ, მაგრამ არა შეზღუდულ, სივრცეში: ოთახში, შენობაში, ეზოში ...

‘მეშარექ’ ართი ჯგირი ოჯახიშა *მინილუ* დინახალე „მგზავრი ერთ კარგ ოჯახში *შევიდა* შიგნით“ (ხუბ.23,31); ‘უკულაში ჯიმაქ’ *მინილუ* ოზეშა „უმცროსი ძმა *შევიდა* ეზოში“ (85,5); *მიმელეს* ჟირხოლოქ ქუდეშა „*შევიდა* ორივე სახლში“ (ხუბ. 22, 13).

გიმულა (<*გიმო-ულ-ა)

„აღნიშნული სივრციდან ... გასვლა/გამოსვლა ართ დღას ათე ბოშიქ სოდგაი გალე გიმილუ „ერთ დღეს ეს ბიჭი სადღაც გარეთ გავიდა“ (დან.ცან. 250).

გინულა 2 (<*გინო-ულ-ა) მოძრაობა შიგნიდან გარეთ; ტერიტორიულად შემოსაზღვრული, მაგრამ არა შეზღუდული, სივრციდან (სახლიდან, ეზოდან...) - გასვლა/წასვლა:

ომბოლქ’ გინილუ მუში მახორობაშე „ობოლი გავიდა (წავიდა) თავისი სახლიდან“ ყიფშ. 23,; უჩაში ჯიმაქ გინილუ ქუჩე, ოსური ოკო ითხუასი „უფროსი ძმა სახლიდან წავიდა, ცოლი უნდა ითხოვოს“ (კარტ. 18).

მითულ-ა (<მითო-ულ-ა) „რაიმე სიღრმეში, შემოზღუდულ სივრცეში (სოროში, ფულუროში, ტყეში...) შეძრომა, შესვლა“:

ბუხარიშა მითილუ „ბუხარში შეძვრა“ (ყიფშ. 6.2); მუქ ჯაქოქაშა

მითილუ „თვითონ ფულუროში შევიდა (კარტ. 16).

გითულა (<გითო-ულ-ა) „ასეთი სივრციდან გამოსვლა“

გითმურს (<გითო-მV-ურ-ს) გამოდის.

სოროშე ჟვაბუქ გითიილუ „სოროდან ბაყაყი გამოვიდა (კარტ. 15);

გითიილეს მაჟია განიშე (კარტ. 19).

მიშულ-ა (<მიშა-ულ-ა) „რაიმე სიღრმეში, მჭიდრო გარემოში, ხალხის მასაში, წყალში... შესვლა“ – *მიშმურს <მიშო-‘მV-ურ-ს* „რაიმე სიღრმეში შედის“.

ლიჟე წყარ მიშმურს კოდორიშა დო აკათუ ... „ნელთბილი წყალი შედის კოდორში და ერევა... (ქაჯ. 2002 : 184). ართ დღას შქვითი პარახოდი დოხარგუუ, დიდი ზღვაშა მიშეელუ „ერთ დღეს შვიდი გემი დატვირთა, დიდ ზღვაში შევიდა“ (ყიფშ. 6:8).

გიშულა (<გიშა-ულ-ა) „რაიმე სიღრმიდან,... გამოსვლა“

გიშმურს (<გიშ-მ-ურ-ს) „გამოდის“

ბოშიქ' გვალო გოკვათუ დო გიშეელუ ჩხომიშ ქვარაშე „ბიჭმა სულ გაჭრა და გამოვიდა თევზის მუცლიდან (ყიფშ. 48:5).

1.2 ვერტიკალურ სივრცეში, გრავიტაციული პირობების შესაბამისად, მოძრაობის სქემა განსხვავებულია. პირველ ყოვლისა, შეზღუდულია ჰორიზონტალური სივრცისათვის დამახასიათებელი მოძრაობის მრავალფეროვნება და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, განსხვავებულია მოძრაობის ფაზური სტრუქტურაც. მოძრაობა-გადადგილების პროცესი *ძირითადად* წარმოდგენილია არაორიენტირებული მიმდინარეობის ფაზით, რომელიც განისაზღვრება მიმართულებით – **ემე/გიმე**, „ზევით/ქვევით“. ორივე შემთხვევაში გარჩეულია მოძრაობის **ვერტიკალური და დახრილი** ტრაექტორია. მაგრამ ამ სივრცეში მიმდინარეობის ფაზა აღნიშნავს: ა) როგორც საკუთრივ გადაადგილების პროცესს, ისე ითავსებს დასაწყისი ან დასასრული ფაზების მნიშვნელობასაც (გამოხატულია უსრულ-ასპექტიანი ფორმებით); ბ) აღნიშნულია მხოლოდ დასაწყისი ან დასასრული (გამოხატულია სრულასპექტიანი ფორმებით). ყველა შემთხვევაში გამოყენებულია რთული ზმნისწინები: ქვევიდან ზევით – **ეშა-** (ვერტ.), **ეკო-**, **ელა-** (დახრ.) და ზევი-დან ქვევით – **გელა**, **დინო-** (ვერტ.), **დიკო-**, **დილა-** (დახრ.). გამოყენებულია ძირითადად *აბლატივისა* და *ილატივის* ფორმებით. შენარჩუნებულია ჰორიზონტალური მოძრაობისათვის დამახასიათებელი ფუძის სტრუქტურა: **Pr. + მV+ R + S**

ამგვარად გვაქვს:

ემულა (<ემა-ულ-ა) ვერტიკალური მოძრაობა ქვევიდან ზევით, ამოსვლა, ასვლა (უსრულასპ. – ემმურს „ამოდის/ადის“):

ბალანას ონწეზე *იშულებუ* „ბავშვი აკვნიდან *ამოსულა*“ (ქხს 11, 250);
ემელუ ბოშიქ *ჭადარიშა* „ავიდა ვაჟი ჭადარზე“ (კარტ. 9).

ეკულა (<ეკო-ულ-ა) მოძრაობა ქვევიდან ზევით დამრეც ზედაპირზე, აღმართზე ასვლა, ამოსვლა; წყლიდან ნაპირზე ამოსვლა (უსრულასპ. ეკმურს „ამოდის“):

‘ეკოხონიშა’ ჩქიმ ნოხოლე ეკილუ „აღმართზე ჩემზე წინ ავიდა“ (ხუბ.20,20?); ‘ბოშიქ’ ეკილუ ხმელეთიშა „ბიჭი ამოვიდა ხმელეთზე“ (ყიფშ. 5, 3).

გილულა (<გილა-ულ-ა) მოძრაობა ზევიდან ქვევით, სშირად რაიმე პუნქტის გვერდითი ნაწილიდან – ხიდან, კიბიდან ... „ჩასვლა, ჩამოსვლა“ (უსრულასპ. გილმურს)

მუჰამბიქ გილელუ რაშიზე „მუჰამბი ჩამოვიდა რაშიდან“ (ხუბ. 37,3).

დინულა//ინულა (<დინო-//ინო-ულ-ა) მოძრაობა ზევიდან ქვევით, ნებისმიერ შემოსაზღვრულ სიღრმეში - უფსკრულში, ჭაში, ბოთლში, ჭიქაში... ჩასვლა, ჩამოსვლა“ (უსრულასპ. დინმურს):

‘კოჩქ’ დიხაშა დინორთასო, მუ ქიმინას ვაუჩქუ „კაცი მიწაში ჩავიდეს, რა ქნას არ იცის“ (ყიფშ.19,8).

დიკულა (< დიკო-ულ-ა) მოძრაობა ზევიდან ქვევით დაღმართზე (უსრულასპ. დიკმურს):

დიკიილეს ართ ნყარპიცი „*ჩავიდნენ* ერთი წყლის ნაპირას“ (ყიფშ.15,9).

დილულა (დილა-ულ-ა) მოძრაობა ზევიდან ქვევით, დაღმართზე დაშვება, მზის მთვარის ჩასვლა. შდრ. ბჟადალი/უ „დასავლეთი“

ბჟა დილმურს ბჟადალუშე „მზე ჩადის დასავლეთისკენ“.

1.2.1. გარდა განხილული შემთხვევებისა, ვერტიკალური სივრცისათვის შეიძლება აგრეთვე დავასახელოთ მოძრაობის მარგინალური ფაზებიც, რომლებიც გამოხატავენ მხოლოდ მოძრაობის დასაწყისს ან დასასრულს და არასოდეს მოძრაობის მიმდინარეობას. დასაწყისისათვის გამოყენებულია **ე-, ელა-** ზმნისწინები, რომლებიც აღნიშნავენ მოძრაობას ქვევიდან ზევით, მაგრამ მხოლოდ ზედაპირიდან მცირე მანძილზე (მეტი სიმაღლეების აღსანიშნავად **ულ** ძირს სხვა ძირები

ენაცვლება):

ელა (<ე-ულ-ა) – (მცენ.) ნიადაგიდან ამოსვლა, აღმოცენება (გადატანით – კბილების, თმის, ნვერის, ... ამოსვლა) :

ორ წანას ფხაჩქუნქ თაქ სიმინს... , გ-ე-ურს ჯგირო, მირდუ ძალამს...
„ყოველ წელს ვთოხნი აქ სიმინდს..., ამოვა კარგად, გაიზრდება ძალიან... (ხუბ. 23, 20-21).

ელულა (<ელა-ულ-ა) „ამოსვლა (გვერდიდან), ჩვეულებრივ, მზის, მთვარის ამოსვლა ამონვერვა. შდრ. ბჟაიოლუ, ბჟაალალუ „ აღმოსავლეთი“; (უსრულასპ. ელმურს „ამოდის“):

ბჟაქ ალეელუნი, 'ბოშიქ' ეშელუ ყორშიში დუდიშა „მზე რომ ამოვიდა, ვაჟი ავიდა კოშკის თავზე (ყიფშ. 60).

რაც შეეხება მოძრაობის დასასრულს, ამ ფაზაში აღნიშნულია მხოლოდ ზევიდან ქვევით მიმართული მოძრაობის **დასრულება** (ზმნიწინით ნაგულისხმევ) სივრცეში - სწორ ზედაპირზე ან რაიმე სიღრმეში. ამასთანავე, ერთი და იმავე ზმნისწინების გამოყენების პირობებში განსხვავებულია ცოცხალ და არა-ცოცხალ კლასთა სახელების აღმნიშვნელი ზმნური ძირები: არაცოცხალ საგანთა შემთხვევაში გვხვდება **-ნთხ-**, მაშინ როცა ცოცხალ არსებებთან გამოყენებულია სხვა ძირი **-ლ-**. შდრ:

ცოცხალი

არაცოცხალი

გენტხაფა (<გე-ნთხ-აფ-ა)

გელაფა (<გე-ლ-აფ-ა)

დაცემა, დავარდნა (რაიმე სწორ ზედაპირზე, რაიმეზე – მიწაზე, მაგიდაზე...)

დონთხაფა (<დო-ნთხ-აფ-ა)

დოლაფა (<დო-ლ-აფ-ა)

დაცემა, დავარდნა

დინონთხაფა (< დინო-ნთხ-აფ-ა) აფ-ა)

დინოლაფა (<დინო-ლ-

ჩავარდნა რაიმე სიღრმეში (ჭაში, ორმოში, ქვაბში ...)

დიშანთხაფა (< დიშა-ნთხ-აფ-ა) აფ-ა)

დიშალაფა (<დიშა-ლ-

– შიგ, შუაში და ა. შ.

2. მოძრაობის სუბიექტი. ულ-ა ზმნის სუბიექტი ცოცხალი არსებაა. ოპოზიცია – ცოცხალი vs არაცოცხალი (აქტიური

vsარაექტიური) მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მეგრულის, როგორც აქტიური ტიპოლოგიის გარკვეულ ნიშანთა მატარებელი ენის, სახელური და ზმნური ლექსიკის სემანტიკურ ორგანიზაციაში. ცოცხალ, აქტიურ სუბიექტთა აღმნიშვნელად მიჩნეულია სახელები, თუ მათ დენოტატებს ახასიათებთ *სასიცოცხლო* აქტივობა. და პირიქით, ასეთ აქტივობას მოკლებული დენოტატები აისახებიან მკვდარი ბუნების აღმნიშვნელ ლექსიკურ-სემანტიკურ კლასებში (კლიმოვი 1977: 83-84; კორტავა 2008: 65). ამ ნიშნით მეგრულში აქტიურ სუბიექტთა კლასში ერთიანდებიან ცოცხალი ბუნების წარმომადგენლები – *ადამიანები, ცხოველები, მცენარეები*. მათგან ადამიანთა და ცხოველთა მოძრაობა, ე.ი. ისეთ სუბიექტთა მოძრაობა, რომელთაც შეუძლიათ საკუთარი ძალით გადაადგილება, აღინიშნება ერთი და იმავე ზმნური საშუალებებით – ძირებით, ზმნისნიშნებით (დანვრ. იხ. *მოძრაობის სახე*). რაც შეეხება მცენარეებს, მათი აქტიურობა ვლინდება აღმოცენებისა და შემდგომი ზრდა-განვითარების ამსახველ სპეციფიკურ ლექსიკაში (*ე-ულ-ა* „ამოსვლა, აღმოცენება“, *ე-ფალ-უა* „აღმოცენება, აყვავილება“)¹.

3. მოძრაობის სახე. *ულ-* ძირი, ისევე როგორც საერთოდ მოძრაობა-გადაადგილების აღმნიშვნელი ზმნური ძირები, გარკვეულ ინფორმაციას იძლევა მოძრაობის *სახის* შესახებ. პირველ ყოვლისა, სახე დამოკიდებულია აქტიური სუბიექტის არსებობაზე სხვადასხვა გარემოში – *ხმელეთზე, წყალსა და ჰაერში*. საარსებო გარემოს მიხედვით განსხვავებული ბიოლოგიური თავისებურებები განაპირობებენ მოძრაობის სახეებსაც. შესაბამისად გარჩეულია გადაადგილების ძირითადი სახეები: *ულ-ა* „სვლა“ – ხმელეთზე გადაადგილება, *წ'ჩურ-უა* „ცურვა“ – წყალში გადაადგილება, *ფურინ-უა* „ფრენა“ – ჰაერში გადაადგილება.

3.1 აღნიშნული სახეებიდან, როგორც მოსალოდნელი

¹ *ულ-* ძირი გამოყენებულია აგრეთვე არაცოცხალი მოვლენებისთვის, რომელთა მოძრაობა-გადაადგილება მიმდინარეობს *საკუთარი ძალით*. ბჟა ეშმურს/დინმურს „მზე ამოდის/ჩადის“, თირი/ჭვიმა მურს „თოვლი/წვიმა მოდის“, წყარი მეურს „წყალი მიდის, მიედინება“ და ა. შ.

იყო, მეტი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა გადაადგილება ხმელეთზე, სადაც ყველაზე გავრცელებული სახეა სწორედ **ულ-ა** „სვლა, სიარული“. ადამიანის შემთხვევაში მოძრაობის ეს სახე შეიძლება დახასიათდეს, პირველ ყოვლისა, როგორც საკუთარი ძალით და ნებით¹ გადაადგილება მყარ ზედაპირზე, ნაბიჯების მონაცვლეობით ისე, რომ ერთი ფეხი ყოველთვის ზედაპირზე რჩება სხეულის საყრდენად. თითოეული ეს ნიშანი აუცილებელია **ულ-** ძირით ალნიშნული მოძრაობის როგორც *დამოუკიდებელი სახის* იდენტიფიკაციისათვის. მაგრამ **ულ-**, გარდა მოძრაობის სახის *განმსაზღვრელი უცვლელი* ნიშნებისა, ასევე შეიძლება დახასიათდეს სხვა, *არაარსებითი ნიშნებითაც*, რომელთა ცვლილებები მოძრაობის მოცემული სახის ფარგლებში დასაშვებია. ასეთ ნიშნებად გამოიყოფა: სუბიექტის გადაადგილება *ვერტიკალურ* მდგომარეობაში, გამართულად – შდრ. *გოთინილო / მოდირაკილო, მოკვაკვირო* მეურს „გამართულად/მოხრილად/მოკაკვულად მიდის“); *გადაადგილების ტემპი*, რომელიც ულ- ძირით ნაგულისხმევი ზომიერი ტემპისგან განსხვავებით შეიძლება დახასიათდეს როგორც ძალიან აჩქარებული ან ძალიან შენელებული – შდრ. ნეიტრალური *მეურს* „მიდის“ – *ჩქარას* მეურს „ჩქარა მიდის“, *ნერას, ნერათ* მეურს „ნელა, ზოზინით მიდის“; ნაბიჯების *რიტმული მონაცვლეობა* – შდრ. *მარხეთ* მეურს „მძიმედ, სვენებ-სვენებით, შეჩერებებით მიდის“. შდრ. აგრეთვე სვლის ალმნიშვნელი ... სიტყვები: *ბანდალი* „ბარბაცი, ტორტმანი“, *ზაკაფი // ზაკინი* „რყევა, ქანაობა, ჯაყჯაყი“ და მისთ.

მოძრაობის ალნიშნული სახე დამახასიათებელია ცხოველებისთვისაც, რომელთა (სხეულის აგებულების შესაბამისად) ვერტიკალურ ან/და ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში საკუთარი ძალით გადაადგილების ბუნებრივი საშუალება არის კიდურები. შდრ.: კოჩი, ხოჯი, გერი, ფოლორი ... მე-ურ-ს „კაცი/ხარი, მგელი, ძაღლი... მიდის“.

3.1.1 **ულ-ა** არარის ადამიანისა და ცხოველის გადაადგილების

¹ შდრ. მოძრაობა-გადაადგილების ალმნიშვნელი ზმნური ძირები, რომელთა მნიშვნელობაში იგულისხმება ვინმეს გადაადგილება სხვისი ნება-სურვილითაც, მაგ., *კონაჯა* „ვინმეს წაყვანა თავისი ნებით ან ნების წინააღმდეგ“, ჩქუმალა „გაგზავნა, სადმე წასვლა ვინმეს თხოვნით ან მოთხოვნით“ და მისთ.

ერთადერთი სახე, რომელიც ხმელეთზე საკუთარი ძალით შეიძლება სრულდებოდეს. ასეთებია მოძრაობის სხვა სახეები, რომლებიც აგრეთვე ფეხების, ან სხეულის სხვა ნაწილების საშუალებით მიმდინარეობს. იმის მიხედვით თუ როგორ გამოიხატება ეს სახეები ენაში, ისინი შეიძლება განვიხილოთ როგორც ნეიტრალური ულ-ა ზმნით გამოხატული გადაადგილების მარკირებული სახეები¹. სახელდობრ, მათ აღსანიშნავად გამოიყენება როგორც განსხვავებული ლექსიკური ერთეულები (ზმნური ძირები), ისე ზმნისართული კონსტრუქციები, რომლებშიც გადაადგილების გამომხატველი ზმნა ჩანაცვლებულია ულ-ა ზმნით, ხოლო მოძრაობის სახე გამომხატულია ზნისართული ფორმით. ამ რიგისაა:

რულ-ა „რბენა“ – სირბილით სწრაფი სიარული, როდესაც სივრცეში სხეულის გადაადგილება ხდება ფეხების ორმაგი დაყრდნობის ფაზაში (ქეგლ, VI, 377) : ბალანა /ჯოლორი... **მირულე** „ბავშვი/ძალლი ... „მირბის“ // პაპაქ **რულა-რულათ ქიმერთგ** ხოჯეფიშა „მღვდელი სირბილ-სირბილით მივიდა ხარებთან“ (ყიფშ. 1914:9,4);

სხაპუა, ხტუნ-ვა/ხტ-ომა – ხტუნვით გადაადგილება, როდესაც ფეხები ერთდროულად სცილდება ზედაპირს (ქეგლ);

ცოც-უა „ხტუნვა, ასკინკილა“, თი ბოში კვინორცალო მეცოუნს - „ის ბიჭი ციყვივით მიხტუნაობს“ // ბალანაქ ცოცუა-ცოცუათ ღირთუ ქუდეშა „ბავშვი ცალ ფეხზე ხტუნვა-ხტუნვით დაბრუნდა სახლში“;

კერკელი „გორაობა“: მიკერკელუ: ბურთი ემერ მიკერკელუ // ხუთი მეტრი **კერკელ-კერკელით მოლაბრთი** „ხუთი მეტრი გორებ-გორებით ჩამოვედი“ (ქაჯ :11, 117);

ხოხ-უა „ხოხვა, ბობღვა, ჩოჩვა“ – მთელი ტანით, კანქევეშა

¹ მეგრულში გამოიყოფა ულ- ზმნის მნიშვნელობაზე დამყარებული კიდევ ერთი, განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი, კლასი მოძრაობა-გადაადგილების აღმნიშვნელი ე. წ. ბგერწერითი (სინესთეზიური) ზმნებისა, მაგრამ რამდენადაც ამ შემთხვევაში მოძრაობის განსხვავებული ფორმები გამოხატავენ არა საკუთრივ მოძრაობის სპეციფიკიდან გამომდინარე ნიშნებს, არამედ სუბიექტის – ადამიანის, ცხოველის ინდივიდუალური ფიზიკური მახასიათებლებით (დიდი-პატარა, მარალი-დაბალი, მსუქანი-გამხდარი, ლაზათიანი-უშნო და მისთ.) განპირობებულ თავისებურებებს (ქობალავა 1979, იქვე ლიტერატურა).

კუნთებით გადაადგილება: მეურც დო მეხოხუნს „მიდის და მიხოხავს“ (ქაჯ: 111, 576):

ბოშიქ ხოხუ, ხოხუ დო გიშახოხუ ჟინი ქეყანაშა „ბიჭმა იხოხა, იხოხა და ამოხოხდა ზედა ქვეყანაში“ (ყიფშ. 1914: 67,7-8) //ხოხუა-ხოხუათი ქემერთუ – ხოხვა-ხოხვით მივიდა.

ულ-ა ზმნის ნეიტრალური სემანტიკიდან გამომდინარე, იგი ერთადერთია, რომელიც გამოყენებულია *ხმელეთზე* არასაკუთარი ძალით გადაადგილების აღმნიშვნელადაც¹. იგულისხმება შემთხვევები როგორც ცოცხალი ძალით (ცხენით...) ან რაიმე სატრანსპორტო საშუალებით (ურემით, ფაიტონით, პოეზით...) **ულა** „ურმით, ეტლით, მატარებლით“ ...) გადაადგილება, სვლა (შდრ. ქართ. *გამვ ზავრება*), ისე თვით ასეთი საშუალების მოძრაობას. შდრ. **ფაიტონით** „ეტლით“ / **პოეზით** „მატარებლით“ ... **მეურს** და ფაიტონი /პოეზი **მეურს** „ეტლი /მატარებელი მიდის“

3.2 რამდენადმე მსგავსი ვითარებაა წყალში გადაადგილების აღნიშვნისას. **ნ'ჩურ-უა** „ცურვა“ არის კიდურებით, ლასტებით, ფარფლებით, სხეულის კუნთებით) გადაადგილების სახე, რომელიც ბუნებრივია, პირველ ყოვლისა, წყალში ბინადარი მოძრავი არსებებისთვის (ძუძუმწოვრების, თევზების, ამფიბიებისათვის). მაგრამ წყლის გარემო უცხო არ არის არც ხმელეთის ბინადრებისათვის -- ადამიანებისა და ცხოველებისთვისაც, რამდენადაც მათი არსებობა ხმელეთზე მჭიდროდ არის დაკავშირებული წყლის სტიქიასთან. შესაბამისად, **ნ'ჩურუა** „ცურვა“ ადამიანისათვის (და ზოგი ცხოველისთვის) სიარულთან ერთად გადაადგილების საკმაოდ გავრცელებული და, შეიძლება ითქვას, ბუნებრივი ფორმაცაა. ამ შემთხვევაში ადამიანი, ცხოველი გვევლინება როგორც

¹ საკუთრივ მიმდინარეობის აღმნიშვნელ ზმნისწინთა გვერდით შეიძლება დასახელებულ იქნეს **მი-** ზმნისწინიც. ეს უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, გვევლინება **მე-** ზმნისწინის ფონეტიკურ ვარიანტად და დამოუკიდებელ ერთეულად არ განიხილება (შდრ: გუდავა, გამყრელიძე 2000:192-193; ქაჯაია 2001:59; დანელია 2006:135). მხოლოდ ერთ შემთხვევაში იგი ცალკეც არის დასახელებული, თუმცა განმარტების გარეშე (კარტოზია დასხვ., 2010:196), მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც აშკარად სახეზეა **მი-**ს სემანტიზაცია და იგი დამოუკიდებელი ზმნისწინის ფუნქციით გვევლინება: მიიშუ და არადექტურობა 9 უფრო დანვრ. იხ. 3.1.1).

წყლის გარემოში საკუთარი ძალით მოძრავი არსება და მისი გადაადგილება აღინიშნება იმ ზმნით, რომელიც ბუნებრივია მოცემულ გარემოში, ე.ი. *ცურვით*. შდრ.:

ჩხომქ თქუთა: ჩურუა ძალამი მიჩქუდუა, მარა ანკეციქ სუა მეფსოფუა „თევზმა თქვაო: ცურვა კარგი ვიცოდო, მაგრამ ანკესმა ფრთა მომაგლიჯაო“ (ყიფშ. 178:53); გვერშაპი ქომოჩურუნს ზღვათ „გველეშაპი მოცურავს ზღვით“ (ქხს. 11:102); „ბოშიქ“ ზღვაჯგუა წყარი ქოძირუ. ენა გოჩურუ დო ეკილუ... „ვაჟმა ზღვასავით წყალი ნახა. ეს გაცურა და გამოვიდა...“ (ყიფშ. 27, 30);

მაგრამ როდესაც საქმე ეხება წყალში ადამიანის გადაადგილებას რაიმე საშუალებით, ან თვით ამ საშუალების გადაადგილებას, გამოყენებულია როგორც *‘ნჩურუა ‘ცურვა’*: ნიშით *მეჩურუნს* „ნავით მიცურავს“, *ნიში მეჩურუნს* „ნავი მიცურავს“, ისე, შემთხვევათა უმრავლესობაში, **ულა** სვლა. შდრ.:

გილაჩურუნს ზღვას ნიში მიკიმიკი ქიანას „დაცურავს ზღვაში ნავი ქვეყნის გარშემო“ (ხუბ. 13,38); *ნიში ქომიშია, თოლიშ გოვალაფას ოში ვერსის მიიშასუნ* „ნავი მიშოვეო, თვალის გაელვებისას ას ვერსს რომ მიდიოდეს“ (ყიფშ. 101: 21); *მიდართუ ზვამარდიქ დო მედინეს დიდა დო სქუაქ* „ნავიდა ხომალდი და დაიკარგა დედა-შვილი“ (ხუბ., 76: 6) ...

3.3 განსხვავებული სიტუაციაა წარმოდგენილი ფრენის დროს: ჰაერის ბინადრებისათვის მოძრაობის ერთადერთი სახე არის **ფურინუა** ფრენა,¹ რომელიც ასევე გამოიყენება საფრენი აპარატების მოძრაობის აღსანიშნავადაც, თუ მასში ადამიანის ყოფნა არ არის საგანგებოდ აქცენტირებული: *ჰაეროპლანი დაბლას მეფურინუნს* „თვითმფრინავი დაბლა მიფრინავს“; *ჰაეროპლანქ დუს გიგნომფურინეს* „თვითმფრინავმა თავზე გადაგვიფრინა“ და მისთ. მაგრამ რადენადაც ადამიანის ფიზიკური შესაძლებლობებიდან გამომდინარე, მისი გადაადგილება ამ გარემოში შესაძლებელია მხოლოდ არასაკუთარი ძალით (ნებისმიერი საფრენი აპარატით),

¹ თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მფრინავი არსებებისთვის **ულა** ზმნის აშკარად მეტაფორული გამოყენების შემთხვევებს. შდრ: კოლონას *მინულებუ* მარანიშა „კოლო შესულა მარანში (ყიფშ. 127, 9); რაშიქ მიდართუ ჰაერით ჟი დო ჟი „რაში ნავიდა ჰაერით მალლა და მალლა (ყიფშ. 97, 15); ქუმორთუ ტორონჩქ „მოვიდა მტრედი“ (კარტ. 19), შდრ: ქირქ ქიგიოფურინუ „ქორი დააფრინდა“.

შესაბამისად შემთხვევათა უმრავლესობაში მათი საშუალებით მოძრაობაც გამოიხატება ადამიანისათვის გადაადგილების ბუნებრივი ფორმით – **ულა**: ჰაეროპლანით *მეურს* „თვით-მფრინავით *მიდის*“.

4. მოძრაობის დრო. მეგრულში (*resp.* ქართველურ ენებში) მოძრაობის პროცესის დროით განსხვავებაში (ანმყო, ნამყო, მყოფადი) წარმმართველი გამოდის ასპექტური ოპოზიცია. აღნიშნული მოვლენა ქართველურ ენებში უძველესი ფორ-მაციის დამახასიათებელი ნიშანია, „როდესაც ზმნის უღვლილება დროის მიხედვით ცვლას არ გულისხმობდა, უღვლილება ასპექტების ანუ პროცესის სახეობათა აღნიშვნაში მდგომარეობდა“ [ჩიქო-ბავა 1948:77]. იგი სხვადასხვაგვარად რეალიზდება აორისტის მქონე და მის არმქონე ენებში [ლაიონზი 1978: 332-333]. ქართველურ ენებში, სადაც ასპექტური ოპოზიციის მესამე წევრად აორისტი გამოდის, ანმყოსა (*resp.* უწყვეტელსა) და აორისტის ფორმებს შორის ასპექტური განსხვავება გამოიხატება მოძრაობის *წყვეტა-უწყვეტობით*.

4.1 ანმყოს ჯგუფის ფორმებში, რომლებშიც მოძრაობა წარმოდგენილია უწყვეტი პროცესის სახით, გამოყენებულია დინამიკურობის გამომხატველი **ულ (>ურ,ლ)** ძირი. იგი გვხვდება როგორც უწყვეტი, დიურატიული პროცესის, მიმდინარეობის, ისე მარგინალური ფაზების გამომხატველ ზმნურ ფუძეებში. განსხვავებული სემანტიკური და მორფოლოგიური ნიუანსები ასახულია ფუძეთა სტრუქტურებში (იხ. ზემოთ 1.1.1).

4.2 აორისტის ჯგუფის – საკუთრივ აორისტისა და პერ-ფექტის – ფორმებს, რომლებიც ხასიათდებიან ასპექტის „ერთ-ბაში, წერტილებრივი“ სახით (ჩიქო-ბავა 1948,77), ამ ნიშნიდან გამომდინარე, ბუნებრივია, აქვთ ბევრი საერთო: შეცვლილია მარტივი ფუძის სტრუქტურა: ა) მათ სტრუქტურულ - სემანტიკურ სქემაში მიმდინარეობის ფაზა არ ივარაუდება. შესაბამისად, **ულ-** ძირი ჩანაცვლებულია საერთოქართველური-დან მომდინარე **რთ (<ხთ <კად/კედ „სვლა“)** ძირით (ჩიქო-ბავა 1938: 426; თოფურია 1942: 000; როგავა 1949: 505), რომელიც მისი სემანტიკიდან გამომდინარე, გამოყენებულია მხოლოდ მოძრაობის დასაწყისისა და დასასრულის, როგორც მყისიერი,

„ნერტილებრივი“ მომენტების, აღსანიშნავად¹.

ბ) ძირის შესაბამისად შეცვლილია უსრულასპექტიან ფორმებში უწყვეტი მოძრაობის მიმართულების აღმნიშვნელი მარტივი მე- და მო- ზმნისწინებიც. გამოყენებულია მათ საფუძველზევე შექმნილი რთული ზმნისწინები – მოძრაობის დასაწყისის აღმნიშვნელი მი(<მე)+და-/მო+ლა- და მოძრაობის დასასრულის აღმნიშვნელი – ‘ქე’+მე-/‘ქო’+მო ფორმები. მოძრაობის დასაწყისი და დასასრული ფაზების აღმნიშვნელ ზმნისწინებთან, რომლებიც აღნიშნულ ფორმებში უცვლელად არიან შენარჩუნებული, წარმოდგენილია უსრულასპექტიანი -ულ-ძირიც, მაგრამ უკვე სრულასპექტიან ფუძეებში: მინი-ლ-უ / გიმი-ლ-უ, მითი-ლ-უ / გითი-ლ-უ „შევიდა“/„გამოვიდა“...

რაც შეეხება მათ შორის განსხვავებას, იგი უკავშირდება სრულასპექტიან ფორმათა შიგნით აორისტიკისა და პერფექტის ფორმებს შორის, როგორც ასპექტური ოპოზიციის განსხვავებულ სემანტიკურ რეალიზაციათა შორის, განსხვავებას: სრულ-ასპექტიანი აორისტიკის წყვეტილი ფორმები უპირისპირდებიან სრულასპექტიან პერფექტის დასრულებულ ფორმებს.

4.3 მყოფადის ჯგუფი (მყოფადი სრული, ხოლმეობითი და შესაბამისი მოდალური მწკრივები (მარგველაშვილი 1980: 163-168; ჭუმბურიძე, 1986: 134-135) შედარებით გვიანდელი წარმონაქმნია და ძირითადად ემყარება ანმყოსა და აორისტიკის ფორმებს. კერძოდ, მოძრაობა-გადაადგილების აღმნიშვნელ ზმნათა შემთხვევაში მყოფადი ინარჩუნებს როგორც ანმყოსათვის დამახასიათებელ მოძრაობის ფაზებს, ისე ულ->ურ- ძირსაც². მოძრაობის ფაზების მიხედვით განსხვავებულია ფუძის სტრუქტურებიც: მოძრაობის დასაწყისი და დასასრული ფაზების აღსანიშნავად გამოყენებულია ანმყოს ფუძე,

¹ *კად ძირის მნიშვნელობა, როგორც ის წარმოდგენილია მოძრაობა-გადაადგილების ზმნებთან, კარგად ჩანს მისი შემცველი ზმნური ფორმებიდან, რომლებიც გულისხმობენ პროცესის დასაწყის ან დასასრულ ფაზებს და არასოდეს ----- მიმდინარეობას: განკდომა (განსვლა, განვლა), ნარკდომა (გაველა, გაშვება), მიკდომა/მოკდომა (მისვლა, მოსვლა/მიახლოება, მოახლოება, მიწვდომა), გარდაკდომა გადასვლა, მიდრეკა, ჩამოხტომა... (ი. აბულ. 1973, ს.-ს. ორბ. 1966; ფენრ, სარჯ. 2000).

² ამ ნიშნის საფუძველზე ი. ყიფშიძე მყოფადს, ანუ, როგორც მას უწოდებს, „ანმყო-მყოფადს“, საერთოდ არ თვლის დამოუკიდებელ „დროდ“, რამდენადაც მისი განსხვავება ანმყოსგან „უფრო სინტაქსურია, ვიდრე მორფოლოგიური ხასიათისა“ (ყიფშიძე 1914:059).

მაგრამ აორისტიკისათვის დამახასიათებელი ზმნისწინური გაფორმებით:

მიდა- / მოლა- + ურ + ს

მიდურს (< * მიდა-ურ-ს) „ნავა“ / მოლურს (< * მოლა-ურ-ს) „ნამოვა“

ქემე- / ქომო- + ურ + ს

ქემეურს (< ქემე-ურ-ს / „მივა“ / ქომურს (< * ქომო -ურ-ს) „მოვა“.

ჰორიზონტ. სივრცის მარგინალური ფაზებისა და ვერტიკ. სივრცეში მოძრაობის ასახვისას ფუძეში შენარჩუნებულია ანმყოში გამოყენებული ზმნისწინები და შესაბამისად ულ ძირის უხმოვნო -ლ- ვარიანტი ამგვარად, მყოფადის ფუძე წარმოდგენილია შემდეგი სტრუქტურით:

ვერტ. მიმართულების ზმნისწ. + ლ + ენ + ს

მინულა „შესვლა, შემოსვლა“ – მინილენს (< * მინო-ულ-ენ-ს) „შევა, შემოვა“

გითულა „გასვლა, გამოსვლა“ – გითილენს (< * გითო- ულ-ენ-ს) „ გავა, გამოვა“

ეშულა „ასვლა, ამოსვლა“ – ეშელენს (<* ეშა-ულ- ენ-ს) „ავა, ამოვა“, დინულა „ჩასვლა, ჩამოსვლა“, დინილენს და ა. შ.

რაც შეეხება მყოფად უსრულს, რომელსაც ეკისრება მიმდინარეობის ფაზის გამოხატვა, იგი წარმოდგენილია ანმყოდან უცვლელად გადმოტანილი აღწერითი წარმოების ფორმით, რომელიც ანმყოში სხვა მნიშვნელობით არის გამოყენებული (იხ. ზემოთ). ეს არის ანმყოს კავშირებითის ფორმაზე ი'უაფუ//ი'ი „იქნება“ მეშველი ზმნის დართვით მიღებული კონსტრუქცია[წარმოებაზე დანვრ. ჭუმბურიძე 1986, 135-137], რომელიც მოძრაობა- გადაადგილების ზმნებთან შემდეგ სახეს იღებს:

მეურდას //მიიშას ი'უაფუ// ი'იი „მიდიოდეს იქნება, ივლის“, მირულედას ი'უაფუ „მირბოდეს იქნება, ირბენს“ და მისთ.

ქვემოთ წარმოდგენილია ულა ზმნის უღლების ცხრილი, რომელიც უფრო პარადიგმატულია, ვიდრე კონტექსტური. გასაგები მიზეზების გამო მწკრივთა მნიშვნელობის ქართული თარგმანი ზოგ შემთხვევაში საკმაოდ პირობითია, თუმცა დედანთან მაინც შეძლებისდაგვარად მიახლოვებულ¹. საულ-

¹ რიგ შემთხვევაში მოცემული თარგმანი განსხვავებულია ო. ქაჯაიას მიერ

ლებელი ფორმები წარმოდგენლია დეიქტური ორიენ-ტაციის აღნიშვნელ ზმნისწინთა წყვილებით:

ულა

ანმყო - მე/მო-ურ-ს მი/მო - დის
უნყვ. - მე/მო-ურ-დ-უ//მი-‘ი’-შ-უ - მი/მო-დიოდა¹
კავშ.1 (ანმყ. კავშ.) - მე/მო-ურ-დ-ა-ს//მი-‘ი’-შ-ა-ს (რომ)
მი/მო-დიოდეს
პირ. 1 (უნყვ. კავშ.) - მე/მო-ურ-დ-უ-კო//მი-‘ი’-შ-უ-კო რომ ევლო
ანმყ. თურმ. - მე/მო-ნოვ-ე თურმე მი/მო- დის
უნყ.თურმ. - მე/მო-ნო-ვ-ე-დ-უ თურმე მი/მო- დიოდა
კავშ. 11 - მე/მო-ნო-ვ-ე-დ-ა-ს თურმე რომ მი/მო-დიოდეს
პირ. 11 - მე/მო-ნო-ვ-ე-დ-უ-კო თურმე რომ ევლო
აორ. - მიდა/მოლა-რთ-უ, ქე-მე/ქო-მო-რთ-უ ნა/წამო -
ვიდა/ მი/მო - ვიდა
კავშ. 11 - მიდა/მოლ-რთ-ა-ს , ქემე/ქომო-რთ-ას - ნა/წამო -
ვიდეს,მი/მო-ვიდეს
პირ.11 - მიდა/მოლა-რთ-უ-კო/ქემე/ქომო-რთ-უ-კო - რომ
ნა/წამო -სულიყო, რომ მი/მო - სულიყო
თურმ. 1 - მიდუ/მოლუ-რთ-უ-მ-უ, ქე-მე/ქო-მო-ურთ-უ-მ-უ
- მი/მო-სულა, ნა/წამო-სულა
თურმ.11 - მიდუ/მოლუ-რთ-უ-მ-უ-დ-უ, ქე-მე/ქო-მო-რთ-
უმ-უ-დ-უ - ნა/წამო-სულიყო, მი/მო-სულიყო
კავშ.111-მიდუ/მოლუ-რთ-უმ-უ-დ-ა-ს, ქე-მე/ქო-მუ-რთ-უ-
მუ-დ-ა-ს - ნა/წამო- სულიყოს, მი/მო - სულიყოს
პირ. 111 მიდუ / მოლუ -რთ-უ-მ-უ დ-უ-კო - რომ ნა/წამო
- სულიყო
ქემე/ქომორთ-უ-მ-უ-დ-უ - მი/მო-სულიყო
მყოფ.-მიდუ/მოლუ-ურ-ს-ნა/მო-ვა
ხოლმ.-მიდე/მოლე-შ-უ(//ურდუ (ქა:126) - ქემე-//ქომო-

შესაბამისი ფორმებისათვის შემოთავაზებული თარგმანისაგან (ქაჯაია 2001, 125- 129). განსხვავების საფუძველი გარდა აღნიშნული მიზეზისა მდგომარეობს მწკრივთა განსხვავებულ ინტერპრეტაციაში (დანვრ. ქობა-ლავა 2001, 111-140).

¹ ნამყო უწყვეტლის პარალელური შ ძირის შემცველი საუღლებელი ფორმები წარმოდგენილი არიან მი- ზმნისწინით, რომელიც ამ შემთხვევაში გვევლინე-ბა არ მე- ზმნისწინის ფონეტიკურ ვარიანტად, არამედ სემანტიზაციის შედ-ეგად მიიღებულ დამოუკიდებელ ზმნისწინად.

ურდუ//მიშუ-ნა/ნამო-ვიდოდა, მი/მო-ვიდოდა

კავშ. - მიდე / მოლე - შ- ა-ს-ქე/ქო- მი-შ-ა-ს – რომ ნა/ნამო-ვიდოდეს – მი/მო-ვიდოდეს

პირ. - მიდე/მოლე-შ-უ-კო-ქე/ქო- მი-შუ-კო-რომ ნავიდოდა (ნასულიყო).

დასახელებული ლიტერატურა

1. აფრიდონიძე 1980 -- შ. აფრიდონიძე, გა(ნ)- და და-ზმნისწინები ანტონიმებში: იბერიულ - კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, VII, თბილისი, 1980.
2. ბენვენისტი 1974 – Э Бенвенист, Общая лингвистика (Перевод с французского). Москва 1974, „Прогресс“.
3. ბიულერი 2000 -- К Бюллер, Теория языка. Репрезентативная функция языка. Перевод с немецкого, Москва „Прогресс“, 2000.
4. ბოედერი 2004 – ვ. ბოედერი, ლექსიკალიზაციის ნიმუშები. თბილისის სახ. უნ-ტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 31, 2004.
5. გუდავა, გამყრელიძე 2000 – ტ. გუდავა, თ. გამყრელიძე, თანხმოვანთკომპლექსები მეგრულში: თ. გამყრელიძე, რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ. 2000.
6. დანელია 2006 -- კ. დანელია, კოლხური (მეგრულ-ლაზური) ენა. თბილისი, 2006.
7. კარტოზია და სხვ., 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბ., 2010
8. კლიმოვი 1973 – Типология языков активного строя, Москва, 1977.
9. კომრი 1985 – В Comrie, Tense. Cambridge University Press 1985.
10. კორტავა 1985 – ი. კორტავა, აქტიური ლექსიკონი. ენციკლოპედია „ქართული ენა“, თბილისი 2008.
11. ლაიონზი 1978 – Дж. Лайонз, Введение в теоретическую лингвистику, перев с англ. Языка, Москва, 1978.
12. მარგველაშვილი -- მ. მარგველაშვილი, მყოფადის წარმოებისათვის მეგრულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 23. თბილისი;

13. მელიქიშვილი 2002 -- ი. მელიქიშვილი, ქცევა როგორც ასპექტურ დაპირისპირებათა გამოხატვის საშუალება ქართულში. ენათმეცნიერების საკითხები, 4, თბილისი. 2002.
14. როგავა 1949–ქართველურენათაბგერათმესატყვისობიდან – მეგრ. რ: ქართ. გ. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, X. 8, თბილისი.
15. როგავა 1953 – გ.როგავა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში: იკე, ტ.V, თბ., 1953.
16. ტალმი 1985–L. Talmy, Language Typology and Syntactic Description, v.3: Grammatical categories and the lexicon. Cambridge, 1985.
17. ქობალავა 1979–ი.ქობალავა,მეგრულისიტყვანარმოებიდან, იკე XXI, თბილისი, 1979.
18. ქობალავა 2002 – ი.ქობალავა, გე- ზმნისნინის მნიშვნელობისათვის მეგრულში, ენათმეცნიერების საკითხები 4, თბ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
19. ქობალავა 2010 – ი.ქობალავა, ანმყოს ფუძის ერთი თავისებურებისათვის მეგრულში (გრამატიკული და სემანტიკური ასპექტები): ენათმეცნიერების საკითხები I-II. თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2010.
20. ყიფშიძე 1914 – И Кипшидзе, Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914.
21. შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
22. ჩიქობავა 1936 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936.
23. ჩიქობავა 1948 – არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, 1, თბ., 1948.
24. ჭუმბურიძე 1986 – ზ.ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986
25. Семантика ... 2002 -- Логический анализ языка. Семантика начала и конца. Москва.
26. ტექსტები
27. კარტ. -- გ. კარტოზია, მეგრული და ლაზური ტექსტები. თბილისი, 2008.
28. ქსს – ქართული ხალხური სიტყვიერება. მეგრული ტექსტები 11. თბილისი, 1991.
29. ყიფშ. – И Кипшидзе, Грамматика мингрельскаго (иверска-

- გო) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914 .
30. ცაგ. – А. Цагарели, Мшнгрельские этюды, вып. 11. Санкт-Петербург.
31. ხალხ. სიბრძნე.
32. ხუბ. -- მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები. ტფილისი, 1937.

ლექსიკონები

1. ფენრ., სარჯ. – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, მეორე გამოც. თბილისი, 2000.
2. ქაჯ. -- ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. 1, 2001; ტ.11, 2002; ტ.111, 2002.
3. ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1-VIII, თბილისი 1950-1964.
4. ქობ. -- ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი. თბილისი, 2010.
5. ყიფშ. 1914 – И Кипшидзе, Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914.
6. ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ. 1938.
7. ჭარ. – ჰ.ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი 1997.

Izabela Kobalava

The semantics of the motion verb ul-a ‘to go’ in Megrelian

Summary

The article deals with the the most common Megrelian (Kartvelian language) motion verb ula ‘to go’, which shows unique structural and semantic features from a diachronic point of view, but remains absolutely neutral with regard to the expression of specific local features. What it expresses is only the general semantic characterization of a movement as followings:

1. dynamics: horizontal and vertical motion without specific reference to the initial and final points;

2. moving object: living organisms (human, animal, plant).

3. type of motion: the way of movement determined by different biological features according to their habitat (go, swim, fly), in the case of *ul-a* the movement of living organisms (human, animal) on land by one's driving force and volition;

4. time of movement.

Information with reference to the location (direction, orientation, place of location, etc.) is expressed by specific adverbial verb prefixes. They are allocated in the verb stems together with *ul-* as a root component and originated new verbal forms. In this paper semantic groups of preverbs are established and an analysis of their relevant structural types of motion stems is provided.

ქართული ხმოვნების გადმოცემა ოსმალურ სააღრიცხვო დავთრებში

ოსმალეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის საკითხების შესასწავლად, ქართულ მასალებთან ერთად, არსებითი მნიშვნელობა აქვს ოსმალურ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს. აღსანიშნავია მოსახლეობის აღწერისა თუ სხვა სახის სარეესტრო წიგნები, ოსმალური საგადასახადო ე.წ. თაჰირ დავთრები. მათში აღწერილი იყო ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი ესა თუ ის ტერიტორია, მასში შემავალი ყველა სოფელი თუ დასახლებული პუნქტი, მისი მოსახლეობა, დასამუშავებლად ვარგისი მიწები თუ საძოვრები. განსაზღვრული იყო მიწისმფლობელობის პირობები (თიმარი, ზექმეთი, ხასი...), მოსახლეობაზე განწერილი გადასახადები.

ოსმალური აღწერის დავთრები მდიდარ და მრავალმხრივ საინტერესო მასალას შეიცავს როგორც საკუთრივ საქართველოს ისე მისი მეზობელი ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული ურთიერთობისა და მრავალი სხვა საკითხის შესასწავლად. ისინი გამოირჩევა ტოპონიმთა სიმრავლით და დიდი მნიშვნელობა აქვს თურქულ-ქართული ენობრივი საკითხების კვლევისათვისაც.

ოსმალეთის იმპერიაში, როგორც ფისკალური ხასიათის ყველა დოკუმენტი, დავთრებიც სიაკათის ურთულესი ხელით იწერებოდა ოსმალ მოხელეს მიერ. ოსმალ თავისებურად გადმოსცემს ქართულ ტერმინს, სახელსა თუ ტოპონიმს, ამავე დროს ცდილობს მაქსიმალურად დაიცვას სიზუსტე და ქართული ბგერები სათანადო არაბული ნიშნით გადმოსცეს.

როგორც ცნობილია, ოსმალური მართლწერა არაბულზე დაყრდნობით შემუშავდა, ოსმალური დამწერლობა იყო არაბიკა.

არაბული გრაფიკა მდიდარი თურქული ხმოვანთა სისტემის გადმოსაცემად არ აღმოჩნდა საკმარისი.

ოსმალურში ხმოვან ბგერებს (!) ელიფისა და (ع) იოტის გარდა, ცალკე გრაფიკული გამოსახულება არა აქვს. ხმოვნები ან

არ გამოისახება, ან გამოისახება იმ ბგერების საშუალებით, რომლებიც ამავე დროს თანხმოვნებიცაა: ა („ვაგ“); • („ჰე“) იშვიათად ჯ („ან“)ი. ხმოვანი იშვიათად გამოიხატება დიაკრიტიკული ნიშნების საშუალებით: (˘) ფათჰა; (-) ქასრა; (ˆ) დამმა; (ˊ) ჰამზა.

ელიფი (ا, إ), თურქულში ა , არაბულში კი გრძელ â -ს გამოხატავს.

ვაფი (ا), თურქულში o,ö, u,ü არაბულში კი u ხმოვანს გადმოცემს.

იოტით (ي) გადმოიცემა თურქულისეული მაგარი და რბილი ხმოვნები i,i, არაბულში კი გრძელი i (î). არაბულ სიტყვებში, ზოგჯერ, როგორც ელიფი გამოხატავს a ხმოვანს.

ჰე (ه) , მხოლოდ ანლაუტსა და აუსლაუტში გადმოსცემს ხმოვნებს a,e.

საჭიროდ ვცანით, აქვე მოგვეტანა ცხრილი თურქულ-არაბული ხმოვანთა შესატყვისობებისა:

თურქულისეული ხმოვნები	ანლაუტში	ინლაუტში	აუსლაუტში
a, â	ا, آ	ا	ا
o,ö u,ü	او, أو, و	و	و
i, î	إي	ي	ي
a, e	-	-	ه
a, e, i, î, u, ü	ا, آ	-	-
a	-	-	ي

რიგისმიერობა (მაგარი და რბილი ხმოვნები) თურქული ვოკალიზმის ძირითადი მახასიათებელია, რადგან გრაფიკულად არაბული ანბანი მისი გამოხატვის საშუალებას არ იძლეოდა, ხმოვანთა რიგი თანხმოვანთა მიხედვით იყო ამოსაცნობი. მა-

გალითად; ڦ („კაფ“-ი) თუ აღმოჩნდებოდა ასოთა მიმდევრობაში და არა ڦ („ქაფ“-ი, სავარაუდო იყო მაგარი ხმოვნები და პირიქით (ახვლედიანი, 993, 442).

ქართული და ოსმალური ორი სხვადასხვა ბგერობრივი სისტემის მქონე ენებია, სრული შესატყვისობა ქართულისა არაბულ ასო-ნიშნებთან ვერ იქნება. კერძოდ, ცნობილია, რომ ოსმალურ ანბანს არ მოეპოვება ბევრი ასო-ნიშანი, რომლებიც აქვს ქართულს. ასეთია: აფრიკატები, რთული ბგერები: ც; ძ; ნ თანხმოვნები, ქართულისათვის დამახასიათებელი სამეულეზის მკვეთრი ბგერები: /პ/, /ტ/, /ჭ/ (ილურიძე, 1989, 114), რომლებიც ოსმალურში გადმოცემულია შესაბამისი მჟღერი ბგერებით.

ტოპონიმებზე დაკვირვებით შევეცადე, დამედგინა ქართული გეოგრაფიული სახელების ოსმალურში გადატანის თავისებურებები. უპირველეს ყოვლისა, დავაკვირდი მათში მოცემული ქართული ტოპონიმების ოსმალურად გადმოცემის ბგერობრივ მხარეს, ამჯერად კი ქართული ხმოვნების არაბიკათი გამოხატვის თავისებურებებზე შევჩერდით.

ოსმალურ წყაროებში ქართული ტოპონიმების არაბიკათი გადმოცემისას გახდა საჭირო ასო-ნიშანთა კომბინირება. ასე, მაგალითად:

ქართული ტოპონიმების ოსმალურში გადატანისას, ამ ენის ნორმების შესაბამისად, შუა რიგის, დაბალი ანუელობის ქართული /ა/ ხმოვანი ძირითადად სიტყვის თავსა და შუაში გადმოიცემა ასო-ნიშან ა („ელიფ“-ით: ახტილა - آختلا /axt'ila/, აფნია - اپنيا /apnia/, ბადელა - بادلا /badela/ (ჯიქია 1958, გვ. 450; აბულაძე 1979, გვ. 139), ვარევანი - وارهوان /varevan/ (ჯიქია 1958, გვ. 275; აბულაძე 1979; გვ. 157), კახარეთი - كاخاريت /kaxaret/, თათალეთი - تاتليت /tatalet/, ახალქალაქი - اخلكلا /axalkalak/, აგარა - اكره /agara/ (ჯიქია; 1958; 200; აბულაძე; 1979; 274), დადაგული - داداگل /dadagul/, ამხა - امخا /amxa/.

ერთი და იგივე ქართული ბგერა ოსმალურ წყაროებში ხშირად განსხვავებული ასო-ნიშნებითაა გამოხატული. ტოპონიმში ატენი შუა რიგის /ა/ „თბილისის დაპყრობის წიგნში“ ანლაუტში, ჩვეულებრივ, ა („ელიფ“-ითაა გადმოცემული: اتون /atun/, ჩილდირის ჯაბა დავთარში კი - اتن /aten/ ځ („აინ“-ით,

რომელიც ოსმალურში თანხმოვანი ბგერაა, მაგრამ ხმოვანსაც გამოხატავს عسكر - /asker /.

აუსლაუტში უმეტესად ◦ („ჰე“-)თი, ხშირად არ გამოისახება გრაფიკულად: ვარძნა - وا رزنه / varzna/, ვარხანა - وارخانه /varxana/, განჯა - گانجه / gan&a/, ბნალა - بناله /bnala/ (ჯიქია; 1958; 253; აბულაძე; 1979; 124), ჯანჯღა - جانجغا /&an&ɣa/, ამხა - امخه /amxa/ (აბულაძე 1979; 122), არციკა - ا رسكه /arsika/, ერკოტა - ا یرقوده / erk'oda/, ანდა - انده /anda/ ჯიქია; 1958; 211; აბულაძე; 1979; 164).

იშვიათად ა („ელიფ“-)ით: ოდორია - ا ودوریا /odoria/, ხარება ციხე - خربا /xreba/, გელციხა - قلسخا /k'lsixa/,

ძირითად შემთხვევებში დაკარგულია ბოლოკიდური /ა/: ვერანა - ویران / veran/,

მათ გარდა, დაფიქსირდა ქართული ტოპონიმები, რომლებშიც ქართული ბგერა /ა/ ოსმალურად ტრანსლიტირებისას („იე“) გადატანილი. კვატია - كواتی / kvati/, კალმახი - كلمیخ /kelmi/ e/x/ - კალმახი, შესაძლოა, თურქმა მოხელემ აღიქვა, როგორც გელმეხ და ეს („იე“-)ც /ე/ ბგერის მაჩვენებელია (ჯიქია; 1958; 598; აბულაძე; 1979; 270).

წინა რიგის, საშუალო ანეულობის ქართული /ე/ ხმოვანი ან-ლაუტში გადმოცემულია ა („ელიფ“-)ით ან ა-ით: ეშტიო - اشتیو / eštio/, ენთელი - انتل /entel/, ერკოტა - ا یرقوده /erk'oda/.

ინლაუტში („იე“) ან ცალკე მდგომი ◦ („ჰე“-)თი გადმოიცემა: ვარევანი - واروان /varevan/, კინეპოსი - قنہپوز / k'inepoz/, ბულავერი - بولاور /bulaver/, მარელი - ماریل /marel/, თოლერტა - تولیرتہ /tolerta/. „გურჯისტანის ვილაიეთისდიდ დავთარში“ კი, ტოპონიმში თოლერტა ბგერა /ე/ ოსმალურში („ელიფ“-)ითა და („იე“) გვხვდება - تولیرتہ /tolerta/.

აუსლაუტში /ე/ ოსმალურში გადატანილია ◦ („ჰე“-)თი: ღორძე - غورزه / yorze/, უდე - اودہ /ude/, კლდე - قلده / k'ldē /.

ტოპონიმებზე დაკვირვებისას დაფიქსირდა რამდენიმე გეოგრაფიული პუნქტის სახელი, რომლებშიც ქართულისეული ხმოვანი არაბიკათი გადმოცემისას აუსლაუტში ა („ელიფ“-)ითაა გამოსახული: ოცხე - اوسخا /osxa/, თოროსხევი - تاورسخوا / torosxav/, შავშეთი - شوشاد / šavšad/, ჯავახეთი - جواحات /&avahat/. სიტყვის ბოლოში /ე/ ხმოვნის ა („ელიფ“-)ით გამოსახვა სინჰარმონიზმის გავლენის შედეგი ხომ არ უნდა იყოს...

იშვიათად ქართული /ე/ აუსლაუტში გადმოცემულია ყ („იე“)-თი. მაგალითად: არყისციხე - ارغسی /vardsixe/, არძნე - ارزنی /arzne/. რაც, ვფიქრობ, გრაფიკულ თავისებურებად შიიძლება ჩაითვალოს. გვხვდება ა („ელიფ“)-ითაც : ოცხე - اوسخا /osxe/.

ყ („ელიფ“ითა და „იე“თი) გადმოიცემა სიტყვის თავში წინა რიგის მაღალი აწეულობის ქართული /ი/ ხმოვანი, იშვიათად მხოლოდ ა („ელიფ“)-ით: იდუმალა - ايدومالا /idumala/, იმაგომი - اشاکوم , იფნეთი - ايفنيت /ipnet/.

/ი/ ოსმალური გრაფიკით შუა პოზიციაში ყ („იე“)-თი გამოისახება, ხშირად კი საერთოდ არ გამოიხატება. გრაფიკულად აუსლაუტში ბგერა /ი/, როგორც წესი არ გამოისახება: ნაისა - نایسه /naisa/, დუმელია - دومیله /dimelia/, სამიკარი - سمیکار /samikar/, დირკნალი - دیرقال /dirk'nal/, კაკლიორი - کاکلیور /kaklior/, ზიკილია - زکیله /zikilia/. ქართული ტოპონიმების გადატანისას ყველა შემთხვევაში დაკლებულია სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. ეს ერთი შეხედვით უმნიშვნელო რამ არის, მაგრამ ქართული ტოპონიმების ქართულობისათვის მას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს.

უკანა რიგის, საშუალო აწეულობის ქართული /ო/ და უკანა რიგის მაღალი აწეულობის ქართული /უ/ ხმოვნები თურქულში, ოსმალურში, გრაფიკული გამოსახულებებით არ განირჩევა და ძირითადად გადმოცემულია ანლაუტში ა („ელიფი“-თა და „ვაე“-ით: ოცხე - اوسحه /osha/, ორცეფი - اورسیب /orseb/, ოხერა - اوخیره /oxera/, ოკამი - اوکام /okam/, ოლდანი - اولدان /oldan/, უდე - اوده /ude/, უხთეჯი - اوختجی - /uxteǰi/

ა („ვაე“-ით ტოპონიმებში: ორმოცი - اورموس /ormos/, ოხორა - وقوره /ok'ora/, ოდორია - اوداوریه /odoria/, იდუმალა - ايدومالا /idumala/, ზურზელი - زورزیل /zurzel/, ამფური - امپور /ampur/, მურღული - مورغول /muryul/.

ოსმალურში სიტყვის ბოლოს ხმოვანი /ო/ არ გამოიხატება, მაგრამ ქართული ტოპონიმის გადატანა არაბიკათი სხვა სურათს იძლევა: კაჭიო - کاچیو /kačio/ კარჭიო - کارچیو /karčio/ ეშტიო - اشتیو /eštio/ ბოლოკიდური /ო/ შენარჩუნებულია და შესაბამისი ა ნიშნითაა გადმოცემული.

ქართული ტოპონიმი გონიო კი ავტორს ასე აქვს ჩანერილი:

گونيه /gonio/, ონი ბოლოკიდური გადმოცემულია ◦ („ჰე“)-თი.

დასკვნის სახით მოგვაქვს ქართულ-არაბული ხმოვანთა გრაფიკული შესატყვისობების ცხრილი:

ქართული /ა/: ოსმალურში არაბული ითსიტყვის თავში, იმ-
ვიათად ჯ-ით.

ا

◦ ინლაუტსა და აუსლაუტში

ქართული /ე/:

ا

ანლაუტში

ا

◦

აუსლაუტში

ا

ქართული /ი/:

ا

ანლაუტში

ا

ا

აუსლაუტში, ინლაუტში

ქართული /ო/ და /უ/ ოსმალურში გრაფიკული გამოსახუ-
ლებით არ განირჩევა.

სიტყვის თავში ڤ; ڤ - ინლაუტში,

و

აუსლაუტში

◦

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ჯიქია, 1947 - სერგი ჯიქია, „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, ნიგნი I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.
2. ჯიქია, 1941 - სერგი ჯიქია, „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, ნიგნი II, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.
3. ჯიქია, 1941 - სერგი ჯიქია, „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, ნიგნი III, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.
4. სვანიძე, აბულაძე, 1979 - მიხეილ სვანიძე, ცისანა აბულაძე, „ჩილდირის ჯაბა დავთარი“, გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
5. ფუთურიძემ, 1971 - გიორგი ფუთურიძე, „ევლია ჩელების მოგზაურობის ნიგნი“, ტ. I. თბილისი.
6. ფუთურიძე, 1964 - გიორგი ფუთურიძე, „ევლია ჩელების მოგზაურობის ნიგნი“, ტ. II. თბილისი.
7. შენგელია, 1979 - ნოდარ შენგელია, მუსტაფა ნაიმას ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ნოდარ შენგელია, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.
8. ალასანია, 1978 - გიული ალასანია, ქათიბ ჩელების ცნობების საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
9. შენგელია, 1987 - ნოდარ შენგელია, XVI-XVIII საუკუნეების ოსმალური დოკუმენტური წყაროები, ნოდარ შენგელია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
10. აბულაძე, 1983 - ცისანა აბულაძე, ტოპონიმი ტაო სპარსულ და ოსმალურ წყაროებში. გამომცემლობა «მეცნიერება». თბილისი.
11. აბულაძე, 1993 - ცისანა აბულაძე, საქართველოსა და მისი პოლიტიკური წარმონაქმნების სახელწოდებანი ოსმალურ წერილობით ძეგლებში, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური ქართული ტერმინოლოგია. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, «მეცნიერება».

თბილისი.

12. შანიძე, 1980 - აკაკი შანიძე, თხზულებანი, ტ. III, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი.
13. ჯიქია, 2004 - მარია ჯიქია, ქართული ანთროპონიმები «გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში», ქართველური ონომასტიკა, ტ. II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
14. შაშიკაძე, 2009 - ზაზა შაშიკაძე, ოსმალური აღწერის დავთრებში, როგორც საისტორიო წყარო. «შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის» გამომცემლობა, ბათუმი.
15. Timurtaş, 1964 - Farul K. Timurtaş, Osmanlıca Grameri. İstanbul.

ეროვნული თავისუფლების მოტივი ქართველ
და არაბ რომანტიკოსებთან

ამ სტატიაში და მომავალში გამოსაქვეყნებელ ორ სტატიაში ჩვენი მიზანია ერთმანეთს შევადაროთ არაბული და ქართული რომანტიზმი, ვაჩვენოთ არაბი და ქართველი რომანტიკოსები განსაკუთრებით რომელ საკითხებზე თუ პრობლემებზე ამახვილებენ ყურადღებას. ასეთი კვლევის ჩატარება გადავწყვიტეთ მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქვეყნებში რომანტიზმის ჩამოყალიბება–განვითარება დროში ერთმანეთს არ ემთხვევა: საქართველოში იგი ყალიბდება XIX ს–ის 20–იანი წლებიდან და გაბატონებულ მიმართულებას წარმოადგენს იმავე საუკუნის პირველ ნახევარში. არაბულ რომანტიზმს საფუძვლები ეყრება XX ს–ის პირველი წლებიდან, მოკლე ხნის განმავლობაში გაბატონებული ადგილი უჭირავს, მაგრამ თითქმის პარალელურად ვითარდება რეალიზმი და სიძლიერით არაფრით ჩამოუვარდება მას.

უდავო ჭეშმარიტებაა, რომ ყველა ქვეყანაში რომანტიზმის გაჩენის მიზეზები დევს ქვეყანაში შექმნილ საზოგადოებრივ–სოციალურ და კულტურულ პირობებში. როგორც ქართველი მეცნიერები ამტკიცებენ, საქართველოში რომანტიზმის წარმოშობა ორმა უმთავრესმა პირობამ განსაზღვრა. ეს იყო, ერთი, ქვეყანაში შექმნილი საზოგადოებრივ–კულტურული გარემო, რომელშიც საქართველო აღმოჩნდა რუსეთთან შეერთების შემდეგ და, მეორე, მდიდარი ლიტერატურული ტრადიცია (აპ. მახარაძე, 1982: გვ. 22). არაბულისთვის, ჩვენს მონოგრაფიაში „არაბული რომანტიზმი“, გამოვყავით მესამე პირობაც – დასავლური ქვეყნების შესაბამისი მიმდინარეობის გავლენა (ქუთელია, 2009: გვ. 34). თუმცა მესამე პირობის გამორიცხვა ქართული რომანტიზმისთვის შეუძლებელია, რადგან ჩვენი რომანტიკოსები შესანიშნავად იცნობდნენ როგორც რუსულ, ისე ევროპულ შესაბამის მიმდინარეობას, რაზეც მეტყველებს მათ მიერ შესრულებული თარგმანებიც კი (იხ. ჯ. ჭუმბურიძე, ი. ვეგენიძე).

როგორც ვიცით, ევროპაში, ამ შემთხვევაში საფრანგეთში რევოლუციის შემდეგ გაჩნდა რომანტიზმი. აქ ის კლასიციზმთან ბრძოლასა და სხვა მნიშვნელოვან წინააღმდეგობათა გადალახვის შემდეგ იქცა გაბატონებულ მიმდინარეობად. ქართულ და არაბულ სინამდვილეში ადგილი არ ჰქონია რევოლუციურ მოვლენებს, არც წინამორბედ მიმდინარეობებთან ჰქონია დაპირისპირება, იგი ორგანული გაგრძელება აღმოჩნდა წინა პერიოდში არსებული ლიტერატურისა, აქაც და იქაც დიდია გავლენები წინამორბედისა, რიგი აქტუალური თემებისა ახალ მიმდინარეობაში აისახა, გადმოვიდა, ოღონდ ახალმა მიმართულებამ სხვა სიღრმისეულობა შესძინა მას. ქართულ სინამდვილეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსეთთან შეერთებამ და აქ რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის დანერგვამ. ქართველი ხალხი და არისტოკრატია ვერ ურიგდებოდა დამოუკიდებლობის დაკარგვას და მთელი ძალით ცდილობდა დაკარგულის აღდგენას. ეს კი უმნიშვნელოვანესი მამოძრავებელი იყო ქართველი რომანტიკოსებისთვის. არაბულ ქვეყნები (იგ. ეგვიპტე და სირია) XIX ს-ის II ნახევარში თანდათან ხდებიან დასავლეთის ქვეყნების კოლონიები და ნახევარკოლონიები, ისინი ებრძვიან უცხოურ ძალებს, ხდება მეტ-ნაკლები სიძლიერის გამოსვლები, აჯანყებები.

აღორძინების პერიოდის (XVIII ს.) ქართული მწერლობისთვის დამახასიათებელია უკმაყოფილება და სამდურავი ქვეყანაში შექმნილი მეტად მძიმე ვითარების გამო. ფაქტობრივად, იგი უშუალოდ გადმოვიდა ქართულ რომანტიზმში. ოღონდ რომანტიკოსებისთვის უფრო მკაცრი შეურიგებლობა არის განმსაზღვრელი. რადგანაც რომანტიკოსების დროსაც საქართველოს მდგომარეობა აწეწილია, შეიძლება ითქვას, უფრო დამძიმებულიც დამოუკიდებლობის დაკარგვის გამო, რომანტიკოსებიც მწარედ გოდებენ წარსულზე და აწმყოზე, ბევრნი წარსულის დიდების აღდგენისკენ ისწრაფვის, მაგრამ უფრო პროგრესულად განწყობილნი, მაგალითად ნ. ბარათაშვილი, უკეთესი მომავლისკენ ისწრაფვიან და სახვეწ მისკენ მიმავალ გზას. ე. ი. რომანტიკოსებმა მემკვიდრეობით მიიღეს აღორძინების პერიოდის მწერლებიდან მომდინარე სევდისა და უკმაყოფილების მოტივები. როგორც წინამორბედებთან, ისე მათთან მას ეროვ-

ნული სახე აქვს მიღებული, რაც სხვა ქვეყნების რომანტიკოსებისგან მკვეთრად განასხვავებს. ე. ი. ქართული რომანტიზმის ხასიათს განსაზღვრავს ეროვნული თავისუფლების მოტივი, პატრიოტიზმი.

ქართულ რომანტიზმში გვაქვს პესიმისტური, კონსერვატიული მიმართულება და აქტიური, პროგრესული. პირველნი ძველ დიდებაზე გოდებენ, ძველის აღდგენისთვის მიმართავენ თავიანთ შემოქმედებას, ხოლო მეორენი საზოგადოების უკეთესი მომავლისთვის ბრძოლისკენ მოუწოდებენ თანამემამულეებს. მაგრამ ფაქტია, რომ მათ შორის ისეთ დაპისპირებას ადგილი არ ჰქონია, როგორც ბევრ სხვა ქვეყანაში ჰქონდა ადგილი. ამიტომ, შეიძლება ითქვას, ქართულ რომანტიზმი მთლიანობაში აღებული, თავისი ძირითადი ტენდეციებით პროგრესული ხასიათისაა, ე.ი. ეროვნული თემა ყველა ქართველი რომანტიკოსისთვის გაბატონებული მოტივია.

როგორც ვთქვით, ჩვენთან რომანტიზმის გაბატონება უპირველესად განაპირობა საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ, დამოუკიდებლობის დაკარგვამ და ქართველთა მონინავე ნაწილის ბრძოლამ დამოუკიდებლობის დასაბრუნებლად. აქედან გამომდინარე, ქართველი რომანტიკოსებისთვის უპირველესი საფიქრებელი სამშობლოა, ფიქრი მის წარსულზე, აწმყოზე და მომავალზე. უმრავლესათვის დამახასიათებელია წარსულის იდეალიზაცია, აწმყოთი უკმაყოფილება კი უკლებლივ ყველასთვის (ეს ხომ საერთოდ ყველა ქვეყნის რომანტიკოსების უპირველესი მახასიათებელია), ამის პარალელურად ყველანი ფიქრობენ, ზოგი მეტად, ზოგი ნაკლებად, საქართველოს უკეთეს მომავალზე, ეძიებენ და ცდილობენ დაინახონ ამ უკეთესისკენ მიმავალი გზები და ა.შ. უმრავლესობა რომანტიკოსებისა საქართველოს რუსეთთან შეერთებას უარყოფითად აფასებს, ქვეყანამ ამით მხოლოდ და მხოლოდ დაკარგა დამოუკიდებლობა და თავისუფლება. მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ისინი სათანადოდ ვერ აფასებდნენ რუსეთთან შეერთების პროგრესულ მნიშვნელობას. მცირე ნაწილი ჩვენი რომანტიკოსებისა უარყოფით შედეგებთან ერთად ხედავენ დადებით მომენტებსაც (მაგალითად, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და დავით მაჩაბელი.).

რადგანაც ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებას ქართველი მკითხველი ზედმინწევით კარგად იცნობს, ამიტომ საჭიროდ არ მიგვაჩნია მათ შეხედულებებზე ვრცლად ვისაუბროთ. უბრალოდ ძალზე მოკლედ და ზოგადად შევჩერდებით ზოგიერთ მათგანზე.

სამშობლოს სავალალო მდრომარეობა, მისი ბურუსით მოსილი და მეტისმეტად დამძიმებული ანმყო ქართველი რომანტიკოსების უმრავლესობას გარდასულ დროთა მოგონებისკენ უბიძგებს, დიადი წარსულის დაბრუნების სურვილს აღუძრავს, იმ დროზე ქებათა ქებას ათქმევენებს, ხან კი მომავალზე ფიქრს აწყებინებს და ოცნებაში სამშობლოს ნათელი მომავლის სურათებსაც წარმოასახვინებს. მართალია ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ლექსების დიდი უმრავლესობა შთაგონებულია დიადი წარსულის მოგონებებით, ოცნებით ამ დღეების დაბრუნებაზე, ნაკლებად სწამს მომავლისა, მაგრამ რიგ ლექსებში მომავლის რწმენის გამომხატველ სიტყვებსაც შევხვდებით, თუმცა გამოთქვამს მტკივნეულ მოსაზრებას, რომ ის შეიძლება ვერ მოესწროს სანატრელ მომავალს: „მე ამას ვსტირი განანირი, ვაჰ თუ ვესწრა ვერ!.. / თვარაღა ჟამი, გულთ მამამი, კვლავაც იქნების.“ ფაქტია, რომ ალ. ჭავჭავაძის მთელს შემოქმედებას პესიმისტური განწყობა აშკარად გასდევს. ამ განწყობას ყველაზე მკაფიოდ ლექსი „გოგჩა“ გამოხატავს. მასში გარკვევით ჩანს არსებული სინამდვილისადმი შეურიგებლობა და წარსულის რომანტიკული იდეალიზაცია. მისთვის ანმყო მიუღებელია, მომავალი თითქოს უიმედო. მაგრამ ალ. ჭავჭავაძის პატრიოტულ განწყობაზე საუბარი არასრულფასოვანი იქნება, თუ გვერდს ავუვლით მის ისტორიული ხასითის ნარკვევს „საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801-დან 1831 წლამდე“. ავტორი სამშობლოს წარსულისა და ანმყოს შეპირისპირებით ავლენს თუ რა გახდა მიზეზი ქვეყნის ამჟამინდელი ჩამორჩენილობისა და ამ მდგომარეობიდან გამოსვლის გზას. ის სვამს საკითხს, რომ აუცილებელია მსოფლიო მამტაბით უძველესი ცივილიზაციის მქონე ქართველი ხალხის კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობის შესწავლა. ის აღნიშნავს, რომ „საქართველოს, მსგავსად სხვა სახელმწიფოებისა, ჰქონდა დიდება, ჰყავდა თავისი გმირები, მგოსნები და მწერლები“,

მაგრამ შექმნილ ვითარებაში ქართული ენა და კულტურა უცხოა ევროპისთვის, ხოლო საქართველოს ამჟამინდელი პოლიტიკური ვითარება და მოწინავე სამყაროსგან მოწყვეტა არსებითად აფერხებს საქართველოს და მისი კულტურის გასვლას მსოფლიო სარბიელზე. ნარკვევი დაიწერა 1837 წელს და გადაეცა იმპერატორ ნიკოლოზ პირველს. ამიტომ ავტორი თხოვს მეფეს, დაეხმაროს ქართველ ხალხს მათი ენისა და კულტურის საზღვარგარეთ გატანაში.

სამშობლოს ხვედრს ძძიმედ განიცდის გრიგოლ ორბელიანი. მტერთან მუდამ შეუდრეკლად მებრძოლი ხალხი დღეს თითქოს ვითარებას შერიგებია, მტრის წინაშე ქედი მოუხრია, ბრძოლის სურვილიც კი თითქოს დაკარგვია, უპატრონოდ მიგდებულ ცხვრის ფარას დამგვანებია. ვინ მიიყვანა ქვეყანა ამ მდგომარეობამდე? სვამს კითხვას პოეტი და თვითვე პასუხობს: შორიდან მოსული ძლიერი სტუმარი, მტერი, რომელიც თითქოს მოყვარის სახით მოვლენია, ტკბილი სიტყვებით გაუბრუებია და დაუბეჩავებია: „შორით მოსული ჩემს მამულში მყვედრის ცხოვრებას, / მოყვრად გვმტრობს, გვტაცებს ყოველს, გვიქმს ალერსობას!“ და ა.შ. (ლექსი „ჰე, ივერია! ვიდრე ...“). ხოლო ლექსში „სატრფოს“ ამბობს: „მეგულები ციხეში, ცხრაკლიტულში მჯდომარე .../ შეთვისებას გვიპირებს გაიძვერა მოყვარე!“ (ეს ორი ნაწყვეტი პოეტის ლექსებიდან პარალელებს გვაპოვნინებს ჯებრანის, აშ-შაბის და სხვა არაბი რომანტიკოსების ლექსებთან). გრ. ორბელიანი კიცხავს ყველას, ვინც მზად არ არის, ან კიდევ სურვილი არ აქვს მამულისთვის სიცოცხლე განიროს. ლექსში „აღსარება“ მკაფიოდ ჩანს ავტორის მზადყოფნა თავდაუზოგავად იბრძოლოს საქართველოს თავისუფლებისთვის. ლექსში „იარალის“ ანმყოზე გულგატეხილი პოეტი, მართალია, წარსულის იდეალიზაციამდე მიდის, მაგრამ ამავე დროს ეძებს გმირს, რომელიც დამონებულ და ღრმა ძილში მყოფ ერს გამოაღვიძებს, წინ წარუძღვება და მტერს გაანადგურებს. მართალია მისი პოემა „სადღეგრძელო“ შესანიშნავი ჰიმნია საქართველოს გარდასული დიდებისა, მაგრამ ჩანს, რომ, მისი აზრით, მოვა დრო, როცა აღსდგება თამარის დროინდელი დიდება. მაგრამ იმასაც ფიქრობს, რომ შესაძლებელია ამ ბედნიერ მომავალს თვითონ ვერ მოესწროს (ლექსი

„დავბერდი“).

საინტერესოა მამია გურიელის სამშობლოს თემაზე დანერ-
ლი ლექსები „მოშია“, „საქართველოს მზე“, „ჩემი ალავერდი“,
პოემა „ზღაპარი, ახლად შემოღებულის შაირებით თხრობილი“
და სხვა, სადაც პოეტს საქართველო დაცემულად და დაქვეი-
თებულად წარმოუდგენია, გვიხატავს მისი ძველი დიდების
სურათებს, აწმყოში კი მის სავალალო მდგომარეობას. ლექსში
„მოშია“ საქართველო წარმოდგენილი აქვს როგორც დატყ-
ვევებული ფრინველი, ხოლო ზემოთ დასახელებულ პოემაში,
ფაქტობრივად, ნაჩვენებია საქართველოს და რუსეთის ურ-
თიერთობის ისტორია. რუსეთი მოყვრად მოგვევლინა, მაგრამ
მალე გვექცა მოძალადედ და ბატონად (ამ ორი ნაწარმოების
მსგავსებას აღმოვაჩინეთ თუნისელი აშ-შაბის „წმინდა გველის
ფილისოფიასთან“, სადაც გველი საფრანგეთის ტოლფასია).
ქართველები, მისი აზრით, შეგუებიან თავიანთ მდგომარეო-
ბას და სურვილსაც კი არ ამჟღავნებენ წინააღმდეგობა გაუწი-
ონ მოძალადე მტერს. (ასეთ ვითარებას მშვენიერი სიტყვებით
ავგინერს ჯებრანი „მოციქულის ბაღში“, რომელსაც ქვემოთ
მოვიყვანთ). მაგრამ საბოლოოდ პოეტი არ ურიგდება ვითარე-
ბას და ლექსში „ჩემი ალავერდი“ თანამემამულეებს ბრძოლის-
კენ მოუწოდებს : „მენდეთ, ძმებო, სჯობს საბელი მონებისა
ჩვენ დავგლიჯოთ / მამა-პაპათ საქმეები მოვიგონოთ, მტრები
ვყლიტოთ.“

ნიკოლოზ ბარათაშვილი და დავით მაჩაბელი ქართველ
რომანტიკოსებში გამონაკლისები არიან, რომლებიც თავი-
ანთ შემოქმედებაში გვიჩვენებენ რუსეთთან შეერთების რო-
გორც დადებით, ისე უარყოფით მხარეებს. დ. მაჩაბელი პოემა-
ში „მთიელი“ ლაპარაკობს საქართველოში (ამიერკავკასიაში)
რუსების მმართველობის დამყარების დადებით მომენტებ-
ზე. ის დადებითად აფასებს რუსების მიერ კავკასიაში წარ-
მოებულ ომებს და თანამემამულეებს მოუწოდებს რუსებთან
მხარდამხარ ბრძოლისკენ. აქ ის გამოხატავს იმ ქართველე-
ბის თვალსაზრისს, რომლებიც რუსეთთან შეერთების ფაქტს
ისტორიულ აუცილობლად თვლიდნენ და მის პროგრესულ
მნიშვნელობას აღიარებდნენ. ლექსის ავტორს სჯერა, რომ
რუსების დახმარებით კავკასიაში შევა სწავლა-განათლება და

ქვეყანა დანინაურდება: „ნამდვილ სწავლისა და განათლების / სადგურად ითქმის სიტუარფის მიერ / ძველი კოლხიდის შტო განახლდების / და განათლებების იგი ამიერ.“ ხოლო ლექსში „ქართლოს“ პოეტი იხსენიებს ქართველების ისტორიულ წარსულს, შემდეგ საუბრობს იმაზე, რომ მრავალჭირგამოვლილი და ნაომარი ქვეყანა დაიღალა, თითქმის დაღუპვის პირამდე მივიდა, მაგრამ მას მხსნელად გამოუჩნდა ერთმორწმუნე რუსეთი „...და მისცა აქ რუსეთმა შენევის ხელი...“ ნიკოლოზ ბარათაშვილმა თავისი პოემით „ბედი ქართლისა“ და ლექსით „საფლავი მეფის ირაკლისა“ გარკვევით გვიჩვენა რუსეთთან თავისი დამოკიდებულება, რუსეთთან შეერთების დადებითი და უარყოფითი მხარეები და ამ ფაქტის გარდაუვალობაც.

დასასრულ ვიტყვით, რომ ქართველი რომანტიკოსების სევდა-წუხილი დიად წარსულზე, მისი წარმოჩენა მშვენიერი სახეებით, როდი ემსახურება მხოლოდ უბრალო მოგონებებს, მხოლოდ გარდასულ დღეებზე გოდებას, არამედ, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, მის უპირველეს მიზანს შეადგენდა თანამედროვეთათვის ერვენებინათ თუ რა დიდ სიმაღლეზე იყო ასული წარსულში ჩვენი ქვეყანა, დაიენტერესებინათ თანამემამულეები ქართველთა დიდი წარსულით, მისი გამორჩეული ისტორიით, და ამ გზით ეთქვათ, რომ აუცილებელია ბრძოლა ძველი დიდების აღდგენისთვის, ბრძოლა უკეთესი მომავლისთვის. ე. ი. ემსახურებოდა თანამედროვეებში პატრიოტული გრძნობის გაღვივებას და უკეთესი მომავლისთვის ბრძოლის სულისკვეთების შთანერგვას, მსგავსად არაბებისა XIX ს-ის II ნახევარში საგანმანათლებლო მოძრაობის პერიოდში და შემდეგაც, როცა თავიანთი ისტორიული რომანებით თუ სხვა სახის ნაწარმოებებით ცდილობდნენ თანამედროვეებისთვის ერვენებინათ რა ისტორიის მფლობელები იყვნენ და ამ გზით მათში გაეღვიძებინათ, განევითარებინათ, აღეზარდათ პატრიოტული სული სამშობლოს საკეთილდღეოდ საბრძოლველად.

გადავიდეთ არაბულ რომანტიზმზე და მის წარმომადგენლებზე.

არაბულ რომანტიზმს წინ უსწრებს საგანმანათლებლო მოძრაობა, რომელიც სათავეს იღებს XIX ს-ის შუა პერიოდიდან და გაბატონებულ მიმდინარეობას წარმოადგენს იმ საუკუნის ბოლომდე. არაბმა განმანათლებლებმა ევროპული კულტუ-

რის გავლენით საზოგადოების წინაშე დააყენეს ქვეყნისთვის მეტად საჭირობო პრობლემები და შეძლებისდაგვარად შეეცადნენ მათ გადაწყვიტას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სწავლა-განათლების საკითხი, ასევე პატრიოტული მოტივები, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ურთიერთობის პრობლემები, სამშობლოს დამოუკიდებლობისთვის და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისთვის საფუძვლის მომზადება და დაწყება. მათგან მწვავედ დგას სოციალური საკითხები, ძალზე პოპულარულია ქალთა უფლებებისთვის ბრძოლა და კიდევ ბევრი სხვა რამ. არაბი რომანტიკოსების შემოქმედებაში დასახელებული პრობლემები აქტიურად განიხილებოდა, მათ მიერ დასახული გზები უფრო საინტერესო და პროგრესულია. ყოველივე ეს მემკვიდრეებს კულტურულ-ლიტერატურულ მემკვიდრეობითობაზე, მსგავსად ქართული რომანტიზმისა, რომელიც აღორძინების ეპოქის ლიტერატურის ორგანული მემკვიდრეა, ოღონდ ახალი ეპოქის მოთხოვნილებებით უფრო ღრმა და მიმზიდველი. თუ იმ დროის ქართული ლიტერატურის, საერთოდ, და კონკრეტულად რომანტიზმის წარმომადგენლების აბსოლუტური უმრავლესობა საზოგადოების მაღალი ფენის წარმომადგენლები იყვნენ, არაბი განმანათლებლები, განსაკუთრებით კი რომანტიკოსები ძირითადად საშუალო, ან კიდევ დაბალი ფენების წარმომადგენლები იყვნენ. ამაში გარკვეული ნვლილი მიხედვის იმას, რომ თუ საქართველოში განათლება ფაქტობრივად მაღალი წრის წარმომადგენლებისთვის იყო ხელმისაწვდომი, ამასთანავე სასწავლო დაწესებულებები თითოეულ ჩამოსათვლელი, ძირითადად ეკლესია-მონასტრებთან, პარალელურად პრესას ჯერ კიდევ არ აედგა ფეხი, არაბულ სამყაროში, მხედველობაში გვაქვს ეგვიპტე და სირია-ლიბანი, აბსოლუტურად განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს. სირია-ლიბანში დასავლელი მისიონერების აქტიური საქმიანობის, ეგვიპტეში მუჰამმად ალის მმართველობისას (1805–1848) გატარებული რეფორმების, შემდეგ კი განმანათლებლების დიდი ძალისხმევის შედეგად ეგვიპტე და სირია-ლიბანი სასწავლო დაწესებულებების ქსელითაა დაფარული. სკოლა ხელმისაწვდომია ყველა ფენისთვის. იხსნება ქალთა სკოლებიც, საერო უმაღლესი სასწავლებლები (მაგ. ბეირუთში 1865 წ. დაარსდა

უმალესი კოლეჯი). ეგვიპტეში მთავრობის განკარგულებით განმანათლებელ ატ-ტაჰტავის ხელმძღვანელობით შემუშავებულია სასწავლო პროგრამები და განათლების სისტემა, რომელიც ძირითადად ფრანგულ განათლების სისტემას ეფუძნება, მაგრამ გათვალისწინებულია ადგილობრივი მოსახლეობის წეს-ჩვეულებები, მუსლიმური ტრადიციები, დროის მოთხოვნები და ა. შ. ამიტომ განათლების ხელმისაწვდომობა ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე საქართველოში. არაბი რომანტიკოსების უმრავლესობა ან დაბალი, ან საშუალო, ზოგიერთი მაღალი ფენების წარმომადგენლებია. მაგალითად, ემიგრანტი პოეტები და მწერლები, რომელთა შორის წამყვანი რომანტიკოსებია, დაბალი ფენის წარმომადგენლებია, რომლებიც მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად ევროპასა და ამერიკას მიამშურეს და იქ ეწევიან აქტიურ სამწერლო საქმიანობას.

როგორც ვნახეთ, ქართულ რომანტიზმში ყველაზე მთავარი და გამოკვეთილი თემა ეროვნული თემაა. სამშობლო არის ქართველ რომანტიკოსთა უსაზღვრო სიყვარულის სიმბოლო, სიმბოლო მისთვის თავის გადადებისა და მისი დამოუკიდებლობისთვის თავის განირვისა. არაბი რომანტიკოსების შემოქმედებაში სამშობლოს სიყვარულის თემას, პატრიოტიზმს ასევე გამორჩეული ადგილი უკავია. მასზე ყურადღების გამახვილება განპირობებული იყო არაბული ქვეყნების დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის გაძლიერებით როგორც თურქ-ოსმალეთის იმპერიის, ისე დასავლეთის ქვეყნების კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ამით იყო გამოწვეული აგრეთვე დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ურთიერთობის მწვავედ განხილვა განმანათლებლების შემდეგ. ჯერ კიდევ განმანათლებლების პერიოდში ეროვნული მოძრაობის აღმავლობისას ჩამოყალიბდა არაბ მოაზროვნეთა დამოკიდებულება თურქ-ოსმალების იმპერია-სთან და დასავლეთის ქვეყნების კოლონიურ პოლიტიკასთან. არბთა ერთი ნაწილილი ემხრობოდა მუსლიმური ქვეყნების გაერთიანებას თურქ-ოსმალების მეთაურობით, რადგან მიაჩნდათ, რომ მხოლოდ თურქებს შეეძლოთ თანაბარი ბრძოლა დასავლელი კოლონიზატორების წინააღმდეგ. ნაწილი კი მოითხოვდა არაბული სახალიფოს შექმნას. ყველაზე პროგრესულად მოაზროვნეების მიზანი იყო ყველა ცალკეული არაბული ქვეყ-

ნის სრული დამოუკიდებლობა. მათგან იშვა მოძრაობა ეგვიპტეში „ეგვიპტე ეგვიპტელებისთვის“, რომელსაც წინ უსწრებს ატ-ტაჰტავი შემდეგი სიტყვებით: „ეგვიპტე ეგვიპტელებისთვის უძვირფასესი მინაა“. (გავიხსენოთ გრ. ორბელიანის სიტყვები: „სხვა საქართველო სად არის ...“). რაც შეეხება დასავლეთთან დამოკიდებულებას, განმანათლებლობის დროს არაბებში საკმაოდ გამჭდარი იყო შეხედულება, რომელიც ხატოვნად გამოთქვა დიდმა განმანათლებელმა ჯამალ ად-დინ ალ-აფლანიმ: „დასავლეთი უპირისპირდება აღმოსავლეთს. ჯვაროსნულ ლაშქრობათა სული ჯერ კიდევ აღელვებს გულებს.“

არაბი რომანტიკოსების, განსაკუთრებით ჯებრანის, მიზნები და მისწრაფებები მჭიდროდ ეხმაურებოდა იმ არაბი მოაზროვნეების მოსაზრებებს და ბრძოლას, რომელიც გულისხმობდა ცალკეული არაბული ქვეყნების სრულ დამოუკიდებლობას. ამასთანავე რომანტიკოსებისთვის, განმანათლებლების მსგავსად, აშკარა იყო დასავლეთთან მჭიდრო კავშირების ქონის აუცილებლობა, ამ ურთიერთობაში დასაშვები ზღვარის დაცვა. მიზანი უნდა ყოფილიყო ის, რომ დასავლეთიდან გადმოეღოთ ყოველივე დადებითი, ის, რაც გამოადგებოდა არაბულ ქვეყნებს და მისაღები იქნებოდა მათი ყოფისთვის, არ აღმოჩნდებოდა წინააღმდეგობაში არაბული ქვეყნების ინტერესებთან. ე.ი. მომხრე იყვნენ ამ ორი მხარის მიღწევათა გონივრული სინთეზისა. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ძნელად ხორციელდებოდა ამ გონიერი მიდგომის დაცვა, რაც მეტად უარყოფით შედეგებს იწვევდა. ჯებრანი ხედავდა, რომ მისი სამშობლო იყო დაქუცმაცებული, არ იყო მათ შორის კავშირი, არც სურვილი გაერთიანებისა. თითოეულ ნაწილს მიაჩნდა თავისი თავი დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, ცალკე ერაღ. ასეთმა ვითარებამ ათქმევინა მწერალს „მოციქულის ბაღში“ შემდეგი სიტყვები: „...ვაი ერს, რომელსაც აქვს ნაირგვარი რწმენა და არ აქვს სარწმუნოება. ვაი ერს, რომელსაც მოსავეს სამოსი, თვითონ რომ არ მოუქსოვია, ჭამს პურს, თვითონ რომ არ მოუნეცია, სვამს ღვინოს, თავის სანახელოში რომ არ დაუნურავს. ვაი ერს, რომელიც გმირად მიიჩნევს ტრაბახს ხეპრეს, და ბაქია დამპყრობელი დიდსულოვანი ქველი ჰგონია ... ვაი ერს, რომელიც ხმას აღიმალვებს მხოლოდ მიცვალებულის დატირებისას. ვაი ერს,

რომელსაც საამაყოდ ნანგრევებიღა შერჩენია, და რომელიც ამბობდებოდა მხოლოდ მაშინ, როცა კუნძუზე თავს დაადებინებენ და ჯალათს მახვილი უკვე შემართული აქვს. ვაი ერს, რომელსაც მოხელედ მელა ჰყავს, ფილოსოფოსად კი - ოინბაზი, რომლის ხელოვნება მიმბაძველობაა ან - ძველ სამოსზე ახალი საკერებლის დადება. ვაი ერს, რომელიც ბუკითა და ნალარით ეგებება ახალ მბრძანებელს და მერე ყიჟინით აძევებს მას მხოლოდ იმიტომ, რომ ახლა სხვას შეეგებოს ბუკისა და ნალარის დგერით. ვაი ერს, დაშლილ-დანიაწებულს, რომლის ყოველ ნაწილს ერად მოაქვს თავი“ (ჯიბრანი, 2006: 348). ჯიბრანს გარდაუვალ და აუცილებელ მოთხოვნებიად მიაჩნდა შეგნებული მიდგომა სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობაში, მნიშვნელობა არ ჰქონდა იქნებოდა ეს თურქ-ოსმალები თუ დასავლეთის ქვეყნები, განსაკუთრებით მათი სულიერი მიღწევების ათვისება, კარჩაკეტილობის ლიკვიდაცია: „ძველი ერები, რომლებიც არ გადმოიღებენ ახალგაზრდა ხალხების მიღწევებს, სულიერად გადაშენდებიან ...“ – წერს ჯიბრანი პიესაში „სულბანი“. ის და სხვა რომანტიკოსები თვლიდნენ, რომ თავისუფლებისთვის (ასევე დამოუკიდებლობისთვის) ბრძოლაა საჭირო, თავგანწირვა და სამშობლოს ინტერესების ყველაზე მაღლა დაყენება. ჯიბრანი სამშობლოსთვის უანგარო სამსახურს ყველაფერზე მაღლა აყენებდა, სიყვარულზეც კი: „...იყავი მამაცი, გიყვარდეს შენი სამშობლო ! ...“ – მიაწერინებს მწერალი ომის ველზე მყოფი ჭაბუკისთვის საცოლეს წერილს. ჯიბრანს საოცრად სჯეროდა სამშობლოს უკეთესი მომავლისა. ის თავის ერთ-ერთ მეგობარს ემილ ზეიდანს მისწერს: „... მნამს, რომ აღმოსავლურ აზრს, საერთოდ, და არაბულს, კერძოდ, ახლო მომავალში ექნება დიდი დაფასება.“

თუნისელ აშ-შაბის ეკუთვნის ლექსი „ნმინდა გველის ფილოსოფია“, რომელშიც შოშიას (თუნისი) და გველის (საფრანგეთი) სახეთა დახატვით და მათი ურთიერთობით გვიჩვენა კაპიტალისტური ქვეყნების კოლონიური პოლიტიკის არსი აღმოსავლეთში. ხოლო ლექსში „თანამემამულეებო!“ გვიჩვენა თანამემამულეთა გულგრილი დამოკიდებულება სამშობლოს ხვედრისადმი. ლექსი კი დაამთავრა მოწოდებით: „სინათლისაკენ! სინათლე ლამაზი სიამოვნებაა. / სინათლისაკენ! სინათ-

ლე ღმერთის ჩრდილია.“ პოეტმა იცის, რომ თუნისს ჰყავდა და ჰყავს თავდადებული შვილები, მათ მიერ დაღვრილი სისხლი მომავალში შედეგს გამოიღებს და „ცხოვრება კვლავ დაგვიბრუნებს ფოლადის მახვილს დიადი გამარჯვებებისა და ძლევისათვის“ („მშვენიერი თუნისი“) (aṣ-Šābī, 1946: 132, 227).

აბუ მადი, მსგავსად აშ-შაბისა, სასო-წარკვეუთიულებაში მოყავს თანამემამულეთა გულგრილ დამოკიდებულებას სამშობლოსადმი. მისი აზრით, უმრავლესობას სამშობლო ისე ახსოვს, როგორც მძინარეს. პოეტი მოუწოდებს ყველას გამოიღვიძონ და სამშობლო ისე დაიცვან, როგორც ღომი იცავს თავის ბუნაგს („როგორ აგონდება მძინარეს სამშობლო“), უცხოელებს კი მოუწოდებს თავი ანებონ არაბულ ქვეყნებს (აქ -პალესტინას). არაბები არასდროს არ დაუთმობენ ვინმეს თავის ქვეყანას (ლექსი „პალესტინა“) (ʿAbū Mādī : 95).

მომავლის იმედებითაა შთაგონებული ხალილ მუტრანის ლექსები. თუმცა გვაქვს ლექსებიც, სადაც ის წარსული დიდების მოსაგონარ დიდებულ ძეგლებს აგვინერს, იმ დიდებისა, რომელიც უკან არასდროს არ დაბრუნდება („ციხე-სიმაგრე ბალბექი“).

ვფიქრობთ, სამშობლოს სიყვარულზე თქმულიც საკმარისია. უფრო დეტალური განხილვა საკითხისა, რა თქმა უნდა, შეიძლება, მაგრამ ამის საშუალებას სტატიის ფორმატი არ იძლევა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. მახარაძე აპ., ქართული რომანტიზმი, თბ. 1982
2. ქუთელია მ., არაბული რომანტიზმი, თბ. 2009
3. ჯიბრან ხალილ ჯიბრანი, იესო ძე კაცისა; წინასწარმეტყველი; წინასწარმეტყველის ნალკოტი, მთარგმნელი მანანა გიგინეიშვილი, თბ. 2006
4. ʿAbū Mādī, al-Ōmail, Bayrūt
5. aṣ-Šābī, abū l-Kasim, agānī l-haiāt, Tūnis, 1946.

The motif of national freedom in the Work of Georgian and Arab Romanticists

Summary

1. In the first half of the 19th c. the predominance of Romanticism in Georgia was primarily due to the incorporation of Georgia within Russia, the loss of independence and the struggle of the Georgian people for independence. Proceeding from this, the **motif of national freedom** determined the form of Georgian Romanticism. Characteristic features of the Georgian Romanticists are idealization of the past (observable in the work of all of them), discontent with the present (similar to Romanticists of all countries, in general), along with this, to a greater or lesser extent, thinking of a better future of the country and seeking for ways of attaining this. The majority of Georgian Romanticists give a negative evaluation of the joining of Georgia to Russia. However, together with the negative consequences, few of them see positive moments as well. According to David Machabeli, through the contact with the Russians, the way will be open for the peoples of Georgia and the Caucasus to education and advanced Western culture, which will contribute to the promotion of the country. Nikoloz Baratashvili in his poem *Bedi Kartlisa* ('The Fate of Georgia~) clearly shows the advantages and disadvantages of the incorporation of Georgia within Russia and the inevitability of this fact.

2. In the work of Arab Romanticists the theme of love for the homeland occupies a distinguished place. This is due to the strengthening of the struggle for independence in the Arab countries against the Ottoman Turks as well as the colonial policy of the West. Arab Romanticists devote much attention to the discussion of relations between the West and the East. Recognizing the necessity of having close relationship with the West, they support a reasonable synthesis of the achievements of both sides.

**„ზემოსვანური მორფემული ლექსიკონი“
(სეგმენტაციის საფუძვლები)**

„სხვა სისტემის ენების გავლენითა და ურთიერთზემოქმედებით იმდენად ნარევი სახე აქვთ კავკასიურ ენებს, რომ გავლენილისა და გამვლენელის საფუძვლიანი შესწავლის გარეშე ძნელი ხდება მათ გრამატიკულ-ლექსიკურ უდაბნოში გზის გაგნება“ – განაცხადა ვარლამ თოფურია 1935 წლის 5 აგვისტოს, თავისი სადოქტორო დისერტაციის დაცვის დღეს (თოფურია 2002: 293). ეს მით უფრო სვანურზე ითქმის, სადაც მართლაც ძალზე რთულია მორფონოლოგიურ, მორფოსინტაქსურსა თუ სემანტიკურ ეტიმოლოგიურ ლაბირინთებში შეღწევა არამხოლოდ მომიჯნავე ენათა გავლენის, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენთვის ცნობილ უძველეს ქართულ ტექსტებშიც კი დაუდასტურებელ, მაგრამ სავარაუდო არქაულ ლექსემა-მორფემათა გვერდით ინოვაციათა არსებობის გამოც.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ნებისმიერ ქვეყანაში, ნებისმიერი ენის (სულ ერთია ის სამწერლობო იქნება თუ უმწერლობო) მორფემული ლექსიკონის არსებობა უდავოდ მიუთითებს ლინგვისტიკის, როგორც მეცნიერების კონკრეტული დარგის განვითარების მაღალ დონეზე. ამ მხრივ, არც საქართველო ჩამორჩება სხვა სახელმწიფოებს:

1988 წელს გამოქვეყნდა ბ. ჯორბენაძის, მ. კობაიძისა და მ. ბერიძის მიერ შედგენილი სახელურ „მორფემათა ლექსიკონი“; ცოტა ხნის შემდეგ (1989 წ.) დაიბეჭდა გ. გოგოლაშვილის, ც. კვანტალიანისა და დ. შენგელიას „ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი“. ორივე წიგნი, ძირითადად, ემყარება რვატომეული „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ (მთავარი რედაქტორი აკადემიკოსი არნოლდ ჩიქობავა) მასალას; შემდგომში ისინი იქცნენ მრავალტომიანი „ქართული ენის სისტემატური აკადემიური კურსის“ დამუშავების ხელშემწყობ პირობად. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში მაშინ მიმდინარე სამუშაოთა გაშლამ „დღის წესრიგში დასვა ამოცანა ქართული ენის მორფოლო-

გიურ და სემანტიკურ მონაცემთა სხვადასხვა თვალსაზრისით გაანალიზება-დაჯგუფებისა. აუცილებელი გახდა როგორც საყრდენი მარტივი ფუძეების, ისე მათი სანარმოებელი ელემენტების შესაძლო სისრულით აღწერა, მათი ურთიერთშენწყობისა და შეხამების გათვალისწინება, რაც გარკვეულ წარმოდგენას შეგვიქმნიდა ფორმანარმოებათა შესაძლებლობებზე“ (ქ. ლომთათიძე). მომავალში ივარაუდება „სახელზმნურ ფუძეთა ლექსიკონის“ შედგენაც.

რაკი დღეს, ღვთის წყალობით, უკვე ყველა ქართველურ ენაზე გვაქვს მაღალაკადემიური გრამატიკები და ლექსიკონები, თავისთავად ცხადია, სხვებს არც სვანოლოგები ჩამოვრჩით და იმავე ინსტიტუტის თანამშრომლებმა გადავწყვიტეთ ორტომეული სვანური მორფემული ლექსიკონის შექმნა: სახელეები, სახელზმნები და უდეტრები (I ტ.) და ზმნები (II ტ.).

ჩვენი ლექსიკონი ემყარება უამრავ პუბლიკაციას სვანური პროზაული ტექსტებისა, ანდაზა-გამოცანებისა თუ ხალხური პოეზიისა. ამიტომ ჯერჯერობით მხოლოდ ზემოსვანურს მოვკიდეთ ხელი. რაც შეეხება ლაშხურ, ლენტეხურ და ჩოლურულ მეტყველებას, იმედია მათ სხვა სვანოლოგები — ჩვენი ახალგაზრდა კოლეგები შეისწავლიან მომავალში სწორედ ფორმათა სეგმენტირების თვალსაზრისით; საბოლოოდ კი, უკვე წლების შემდეგ, როცა ჩათავდება ეს უაღრესად შრომატევადი სამუშაო, სვანოლოგთა მესამე ჯგუფი, ალბათ, გააერთიანებს ყველა ჩვენგანის ნაღვანს და შეიქმნება „სვანური მორფემული ლექსიკონის“ მაღალაკადემიური პუბლიკაცია.

რალა თქმა უნდა, გაცილებით რთულია უმწერლობო ენის მონაცემთა სეგმენტაცია, სადაც არ არსებობს მკაცრად კანონიკური ნორმები და ზოგჯერ ოფიციალურ ტექსტებში იდიოლექტური მოვლენებიც კია ასახული. ამ მხრივ განსაკუთრებით რთულია 48 ფონემის მქონე ენის — სვანურის ვითარება (ცხადია, ამ განცხადებით სრულიადაც არ ვაყენებთ ჩრდილს მეგრულ-ლაზურს!), სადაც როგორც პალატალურმა, ისე ლაბიალურმა თუ ველარულმა უმლაუტმა, ხმოვანთა ოპოზიციურმა (გრძელი და არაგრძელი) დაპირისპირებამ, სახელთა ბრუნების ორფუძიანმა სისტემამ, ათობითი და ოცობითი თვლის დიალექტურმა ნაირსახეობებმა და მათმა ურთიერთშერწყმამ კოდორის ხეობის მოსახლეობის სვანურ მეტყველებაში,

ატრიბუტივთა ნაირ-ნაირმა ხარისხებმა, მარტივმა და რთულ-მა პრევერბებმა თუ თანდებულებმა, ლოკალურ მიმართებათა გრამატიკული გამოსახვის ოთხსაფეხურეობრივმა სისტემამ, ხანმეტურ ფორმათა დღემდე არსებობამ ზმნის პირიან მონაცემებში, ინკლუზივ-ექსკლუზივმა, უღლების ურთულეს კომპონენტთა არქაულმა ნარმოებამ, სახელებსა და ზმნებში ფართოდ გავრცელებულმა მეორეულმა პროცესებმა (პარადიგმატულ ერთეულთა გასწორების ტენდენციამ ძირითადი ფორმების – სახელობითი ბრუნვისა თუ ანმყოსეული ფუძის მიხედვით), ევიდენციალურმა კატეგორიამ, ტოპიკისა და ფოკუსის ურთიერთმიმართებამ ინფორმაციის სტრუქტურირებაში, „სხვათა სიტყვის“ შემცველი წინადადების სპეციფიკურმა (დანარჩენ ქართველურ ენათაგან სრულიად განსხვავებულმა) კონსტრუქციამ, ათასგვარმა ელიზიურმა ფორმამ ძალზე სერიოზული დაბრკოლებები შეგვიქმნეს „ზემოსვანურ მორფემულ ლექსიკონზე“ მუშაობის პროცესში.

დიახ, რთულია, ძალზე რთული სვანური ენის მორფონოლოგიაც და მორფოსინტაქსიც. მიუხედავად ამისა, ბუმბერაზი ქართველოლოგის — აკადემიკოს ვარლამ თოფურისა მოწაფემ და მოწაფეთა მოწაფეებმა მაინც არ მოვიხარეთ ქედი სიძნელეთა წინაშე, რადგანაც ღრმად გვწამს, რომ დიდი მოძღვართ-მოძღვრის ნათელი სული და მისი ფუნდამენტური შრომები ყოველგვარს თუ არა, ძირითად დაბრკოლებებს მაინც გადაგვალახინებს.

მხოლოდ ხსოვნის სადღეგრძელო რომ არ გამოგვივიდეს, ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ სტატიის ავტორებმა 2007-2010 წლებში, უმძიმეს პოლიტიკურსა თუ სოციალურ ვითარებაში, შვეისწავლეთ მდინარე კოდორის ზემო წელის (ე. წ. დალის ხეობის) მოსახლეობის მეტყველება და აღმოჩნდა, რომ გარკვეულ შემთხვევებში ბალსზემოურ და ბალსქვემოურ დიალექტთა ლექსიკის, გრამატიკული ფორმებისა თუ კონსტრუქციების ერთგვარ სინთეზთან — ინტერფერენციასთან გვქონდა საქმე, რის ჩვენებასაც შევეცადეთ ჩვენს მონუმენტურ ნაშრომში „კოდორული ქრონიკები“, რომლითაც მართლაც გადავარჩინეთ ეს მეტყველება დაღუპვას (2008 წლის 8 აგვისტოს ცნობილი სამხედრო ბატალიების შემდგომ).

თავისთავად ცხადია, სწორედ მაშინ მოვიხდომეთ „ზემოსვა-

ნური მორფემული ლექსიკონის“ შექმნა, რათა ერთმანეთისგან გაგვეჩინა საერთოქართველური წარმომავლობის ზემოსვანური, ოდენ ბალსზემოური, ოდენ ბალსქვემოური და კოდორის ხეობაში სხვადასხვა დიალექტის წარმომადგენელთა თითქმის საუკუნენახევრის მანძილზე თანაცხოვრებით (ზოგჯერ ერთ ოჯახშიც კი!) წარმოქმნილი ინტერფერენციურებული ფორმები. ჩვენს ამ თავგანწირვას გაგებით შეხვდნენ საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროსთან არსებულ რუსთაველის ფონდში და ძალზე სასიხარულოა, რომ პროექტი დაგვიფინანსეს.

უკვე ორი წელია ვმუშაობთ აღნიშნულ პროექტზე, დაგროვდა უამრავი მასალა, რომელსაც გარკვეული კლასიფიკაცია სჭირდება მაღალი რანგის სპეციალისტთა მიერ, რაც საკმაოდ რთული საქმეა თანამედროვე მეცნიერთათვის შექმნილ არც თუ ისე სახარბიელო პირობებში, მაგრამ რა ვქნათ?! – უმსხვერპლოდ არ კეთდება არანაირი მამულიშვილური საქმე! გარდა ამისა, ჩვენი კვლევის ობიექტი რამდენიმე დიალექტსა და ნაირნაირ კილოკავთა შემცველი ზეპირი მეტყველებაა, რომელიც ყოველთვის განიცდიდა და დღესაც განსაკუთრებით განიცდის როგორც სახელმწიფო, ისე გენეტიკურად მონათესავე თუ ტიპოლოგიურად განსხვავებულ ენათა გავლენებს. თავისთავად ცხადია, ასეთ პირობებში ძალზე საშურია ამჟამად არსებულ სვანურ ლექსებათა თუ გრამატიკულ მახასიათებელთა ფიქსირება, რაც ყველაზე ნათლად პარადიგმატულად და სინტაგმატურად სეგმენტირებულ ლექსიკონში წარმოჩინდება. ამ აზრის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ მაგალითს:

რაკი იმ პუბლიკაციებში, რომლებსაც, ძირითადად, ემყარება „ზემოსვანური მორფემული ლექსიკონი“ წარმოდგენილია სხვადასხვა სოფლის მეტყველება, ბუნებრივია, ჩვენს ნაშრომში აისახა კილოკაური სხვაობანი (ოლონდ, სამწუხაროდ ვეღარ მივუთითეთ მათი წარმომავლობა ისედაც დიდი წიგნის მოცულობის გაზრდის თავიდან ასაცილებლად). ასე მაგალითად: დღეს ბალსზემოურ და ბალსქვემოურ დიალექტებში, აგრეთვე, კოდორულ მეტყველებაში აორისტული ფორმა შემდეგი აგებულებისაა: მარტივი ან რთული პრევერბი+პირის აღმნიშვნელი პრეფიქსი+მაქცევარი (უმეტესად გაუჩინარებული) + -ე ან -Ø სუფიქსი (მწკრივისა). XX საუკუნის I მეოთხედში ვ. თოფურია

ლიგემ („აგება“) ზმნის საარვისო ქცევისთვის მხ. რიცხვის III პირში სამ ფორმას გვთავაზობს, რომელთაგან მწკრივის ნიშანი ორ მათგანს (ადგ-ე, ადგ-ე) მოუდის, მესამე კი (**ადიგ**) ნულოვანმანარმოებლიანია (თოფურია 1931:171). ჩვენი ლექსიკონის ამოსავალ პუბლიკაციებში გავრცელებულია **ადგ-ე** („ააგო, ააშენა“), **ადგ-ე** საერთოდ არ გვხვდება, ხოლო **ადიგ** გვაქვს, მაგრამ სხვა მნიშვნელობით („ჩააქრო“). რაც შეეხება სათავისო ქცევას, აქაც დომინანტობს **ადგ-ე** („დაიხურა, დაიდგა, აიშენა“), **ადიგ** კი გვაქვს იმავე მნიშვნელობით, ოღონდ მხოლოდ 1940 წელს სოფელ ლენჯერში 70 წლის დავით გულედანისაგან ჩანერილ ერთ-ერთ ტექსტში:

ათხე რაჟდენს ქორ ხუღვე, **ალ'ადიგესნარ** (სვან. ქრესტ. 1978:74, 2-3) — ახლა რაჟდენს სახლი (რომ) აქვს, ეს აიშენა („აიგო“) თურმე (ცხადია, **ადიგ** ფორმის ანლაუტური ხმოვნის სიგრძეს განაპირობებს წინა სიტყვის **-ალა-** აუსლაუტთან შერწყმა).

რაშია საქმე? - **ადიგ** „აიგო“-ს მნიშვნელობით თანდათანობით გამოდის ხმარებიდან და მასზე იმარჯვებს **ადგე**? - ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი, რადგანაც **-ე** სუფიქსიანი წარმოება აორისტში ზმნათა უმრავლესობას ახასიათებს, ნულოვანი კი მეორეულია, მისგან მომდინარე (**ად-ი-გ-ე** > **ად-ი-გ** „აიგო, აიშენა“). ეს რომ ასეა, კარგად ჩანს CMOMIK-ის X ტომის (1890 წ.) ერთ-ერთი ძველი ტექსტიდან (II ნაწილი, 88:14) სადაც სწორედ **ადგე** („ააგო, ააშენა“) არის დადასტურებული და არა **ადიგ**.

ჩვენს ლექსიკონში შეტანილია შესაბამის პუბლიკაციებში წარმოდგენილი ყველა სიტყვა — სრულმნიშვნელოვანი თუ დამხმარე (სახელები, ზმნები, ზმნისართები, თანდებულები, კავშირები, ნაწილაკები, შორისდებულები) და ელიზიური შესიტყვებანი, ანუ ერთგვარი თეზაურუსი ზემოსვანური მეტყველებისა.

იმის გამო, რომ ორივე ტომი მოცულობით ძალიან დიდია, სამწუხაროდ ილუსტრაციები ახლავს მხოლოდ ელიზიურ შესიტყვებებს, რომელთა ანბანთრიგზე განყოფილება საკმაოდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. ასე მაგალითად: ეჯაზრ **ლამზერთ'ამკედელის** (<*ლა-მეზერ-ს-თე ან-მე-ჭედ-ე-ლ-ი-ხ, (სვ. პროზ., I, 1939: 401,17) – „ისინი სალოცავში მოსულან“ და ანალოგიურ მონაცემებში **ამკედელის** რომ არ შევიტანოთ **ა**

გრაფემაზეც, სადაც მითითებული იქნება ამ კონკრეტული შეს-
იტყვების ადგილმდებარეობა მორფემულ ლექსიკონში, მაშინ
ლიკედ ზმნის გრძელხმოვნის ანლაუტის შემცველი ნამყოს-
რულის ფორმა (და ყველა მსგავსი პარადიგმა) დაგვეკარგება,
რადგანაც ამგვარი სიტყვა-სტატიები სვანურში არ არსებობს,
ჰმკედლის ფორმის ანალოგიური მონაცემები მხოლოდ ორი
სიტყვის შესაყარზე, ხმოვნის აუსლაუტ-ანლაუტურ მორფე-
მათა ზღვარზე წარმოიქმნება.

რაც შეეხება თავად ელიზიის პროცესს, ის იმდენადაა გავრ-
ცელებული სვანურ მეტყველებაში (განსხვავებით იბერიულ-
კავკასიურ ენათა სისტემისაგან და მსგავსად ფრანგულ-ეს-
პანური ენებისა), მისი გამოტოვება დაუშვებლად მიგვაჩნია,
მიუხედავად იმისა, რომ წიგნის მოცულობა ძალიან იზრდება.
გარდა ამისა, ელიზიურ შესიტყვებათა სეგმენტაცია იძლევა
შესაძლებლობას უფრო სერიოზული ფონოლოგიური დასკვნე-
ბის გამოტანისთვის.

ხმოვანთა სიგრძის წარმომავლობასთან დაკავშირებით
ქართველოლოგთა შორის ორი, დიამეტრულად ურთიერთსანი-
ნააღმდეგო, თვალსაზრისი არსებობს: ერთი (ა. შანიძე, არნ. ჩი-
ქოზავა, ვ. თოფურია, ჰ. ფენრიხი, ი. ჩანტლაძე, ე. გაზდელიანი)
აღიარებენ, რომ გრძელი ხმოვნები პოზიციური (კომბინატო-
რული) წარმომავლობისაა (გარკვეულ პირობებში ორი არაგრ-
ძელი ხმოვანი ერწყმის ერთმანეთს ან თანხმოვნის დაკარგვის
შედეგად ვდებულობთ მის მეზობლად მდებარე ხმოვნის სა-
კომპენსაციო სიგრძეს), ხოლო მეორენი (თ. გამყრელიძე, გ.
მაჭავარიანი, ზ. სარჯველაძე, ალ. ონიანი,..) თვლიან, რომ
ხმოვანთა სიგრძე საერთოქართველური წარმოშობი-საა. „ზე-
მოსვანურ მორფემულ ლექსიკონში“ წარმოდგენილი მასალა
სწორედ პირველ თვალსაზრისს უჭერს მხარს, უფრო მეტიც:
ანლაუტში **ჰ, ჰ, ნ, რ, ზ, ზ** ფონემები ფაქტიურად არც გვაქვს: სულ
თითო-ოროლა მაგალითია წარმოდგენილი ყველა გრაფემაზე,
სადაც აუცილებელი არ არის ვივარაუდოთ, რომ მაინცდამაინც
თავდაპირველ სიგრძესთან გვაქვს საქმე (სამწუხაროდ, ამგვარ
სიტყვათა ეტიმოლოგიები ჯერჯერობით არაა გამოკვლეული
სპეციალურ ლიტერატურაში). რაც შეეხება ინლაუტს, იქ უმ-
რავლეს შემთხვევებში გრძელი ხმოვანი მიღებულია ხმოვანთა
შერწყმის შედეგად, გაუჩინარებული თანხმოვნის საკომპენსა-

ციოდ ან მორფემათა ზღვარზე ელიზიურ შესიტყვებებში; აუს-ლაუტი კი, როგორც წესი, სვანურ ენაში (ყოველ შემთხვევაში ერთი მორფემის ფარგლებში) არ წარმოადგენს ხმოვანთა სიგ-რძის პოზიციას.

ყოველი ლექსემის სეგმენტაციის დროს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მორფემათა რანჟირების წესებს. სამწუხაროდ, თითქმის წარმოუდგენელია მათი ქრონოლოგიური უწინარესობა-შემდგომადობის ჩვენება უმწერლობო ენის შემთხვევაში, რადგანაც XVIII-XIX საუკუნეებზე ადრინდელი ჩანაწერები არ გვაქვს და, რაც მოგვეპოვება, შეცდომებითაა სავსე, რადგანაც სვანური სიტყვები თუ დიალოგები (იშვიათად გაბმული ტექსტებიც) ჩანერილია ამ ენის არმცოდნეთა მიერ ლათინური თუ რუსული გრაფემებით. სეგმენტაციისას ძალზე გვეხმარება არა მხოლოდ მორფონოლოგიური, მორფოსინტაქსური თუ სემანტიკური ანალიზი საილუსტრაციო მასალისა, არამედ ჩვენი თუ სხვა ქართველოლოგთა სანდო ეტიმოლოგიური დაკვირვებები. ასე რომ, მორფემათა ლექსიკონში წარმოდგენილ სიტყვა-სტატიათა უმრავლესობა შესაძლოა მიჩნეულ იქნას მინიატურულ გამოკვლევებად.

მაგალითად: ლექსემის **ადგილქაღ** („ისევ ადგილზე, ისევ ადგილის გავლით“) თავდაპირველი სახე ჩვენ ასე წარმოგვიდგენია: ***ა-დეგ-ილ-ს-ქა-ღ**, რომელშიც ა- გამოყოფილია იმიტომ, რომ ამ სიტყვას ვუკავშირებთ **დგ-ომ-ა** ზმნას, სადაც **-ილ** ნამიმდებობარი სუფიქსი ჩანს. სვანურში თანდებულები **რა** ჯგუფის სახელს მართავენ მიცემით ბრუნვაში, რომელსაც ხუთი სხვადასხვა მორფემა გამოხატავს იმის მიხედვით, ორფუძიანი ბრუნების სისტემას განეკუთვნება სახელი, თუ ერთფუძიანისას, მაგრამ თითქმის ყველა შემთხვევაში შეიძლება იქნეს გამოყენებული საერთოქართველური წარმომავლობის **-ს**, ამიტომ ჩვენ ძალზე ხშირად აღვადგენთ ამ მორფემას. საანალიზო სიტყვას ბოლოში დაერთვის განმეორებითი მოქმედების გამომხატველი **-ღ** ნაწილაკი, რომლის კომბინაცია წინამაჟალ **-ქა** თანდებულთან გვაძლევს გრძელხმოვნიან სინკრეტულ **ქაღ** ფორმას.

რასაკვირველია **დეგ->დგ-** ძველი ეპოქის კუთვნილებაა (დღეს სვანურში „დგომის“ აღმნიშვნელად მხოლოდ **-გ-** შემოგვრჩა: ზს., ლშხ. **ლი-გ-ნ-ე** < ლნტ. **ლი-გ-ენ-ე**, **ლ-გ-გ** „დგას“),

ვიდრე კონკრეტულად ამ სიტყვებში სავარაუდო სხვა მორფოლოგიური პროცესები (ვთქვათ, მიცემითი ბრუნვის მორფემის გაუჩინარება თანდებულის წინ!), მაგრამ სალექსიკონო მეთოდოლოგია სხვაგვარი სეგმენტაციის შესაძლებლობას არ იძლევა (ყოველი ლექსემის შესახებ გამოკვლევას ხომ არ წარმოვადგენთ, რაც მრავალტომეულის შექმნის აუცილებლობას შეგვიქმნიდა; ამგვარი ლექსიკონის პუბლიკაცია კი უდიდეს ფინანსურ ხარჯვებთან თუ ინტელექტუალურ შესაძლებლობებთანაა დაკავშირებული — სამწუხაროდ, დიდი ტრადიციების მქონე სვანოლოგთაგან დღეს მხოლოდ თითო-ოროლა შემოგვრჩა და იმათაც საკმაოდ რთულ სოციალურ თუ ეკონომიურ ვითარებაში უწევთ მუშაობა!).

საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე დერივაციული სიტყვის, კომპოზიციისა და ზმნის (სახელზმნის) ფორმასაც: **დაჭარცახან** <* **დავ-ვლ-ა-არ-ე-ს-ცა-ხენ-ჟ** („თხებთან“), **გუელარშაპარხანქა** <* **გუელ-ი-არ-ე-ჟეშაპ-არ-ე-ს-ხენ-ჟ-ქა** („გველშაპებისგან“), **ადფხლდალე** <* **ად-ა-ფხა-ლდ-ალ-ე** („მიმოფანტა ბევრი ან ბევრჯერ“), **ჰხეშინაჟრა** <* **ად-ხჟ-ი-შინ-ა-ურ-ა** („მოვიშინაურო“), **ქუთქაბჟენ** <* **ქა-ად-ჰ-ა-ქაბ-უნ-ენ** („გასცლოდა, გარიდებოდა“), **სგალაჯგუდირდეს** <* **სგა-ლა-ჯ-გუდირ-დ-ე-ედ-ს** („ხელი მოჰკიდოს“), **ლაბზრგაღოფინაშდ** <* **ლა-ბორგ-იალ-ს-ჟი-ენ-ა-იშ-დ** („საჭიდაოდ, ჭიდაობის დროისთვის < საჭიდაოს [ა]დ“), **სგალოხბეჯგანდ** <* **სგა-ლა-ხჟ-ე-ბაჯგ-ან-ი-დ** („მივეყრდენით < შე-ვ-ე-ბიჯგ-ე-თ“) რაც სრულიად საკმარისია იმის საჩვენებლად, რომ ზმნა მორფოლოგიის მართლაც ყველაზე რთული ნაწილია (ნ. მარი), ხოლო ქართულ-ზანურთან შედარებით სვანური ზმნა კიდევ უფრო რთულია (ვ. თოფურია). „ზემოსვანურ მორფემულ ლექსიკონში“ უამრავი, სხვადასხვა მორფოლოგიური კატეგორიის ერთდროულად მაჩვენებელი ზმნური ერთეულია (კონკრეტულად ჯერჯერობით ვერ მივუთითებთ მათ რაოდენობას, რადგანაც პუბლიკაციათა ძირითადი ფონდი ბოლომდე არ გვაქვს შეტანილი ლექსიკონში!), რომელთა ანალიზი რეალურად ადასტურებს ავსტრიელი კავკასიოლოგის, პროფესორ ჰუგო შუხარდტის მიერ თითქმის საუკუნენახევრის წინ გამოთქმულ აზრს იმის შესახებ, რომ **ვინც ზმნა იცის, იმან ენაში თითქმის ყველაფერი იცის** (იხ. მისი ნაშრომი Über den passive Charakter des Transitivs in den kaukasis-

chen Sprachen, Wien, 1895).

ადრინდელ გამოცემებში პრევერბიანი (ვ. თოფურიას ტერ-
მინოლოგიით ე. წ. წინდებულ-თანდებულიანი) ფორმების
ფიქსირება საგრძნობლად განსხვავდება ჩვენს ლექსიკონში
წარმოდგენილი მონაცემებისგან, რისთვისაც დაგვჭირდა უაღ-
რესად შრომატევადი სამუშაოს შესრულება. ჩვენ შევეცადეთ,
გაგვეერთმნიშვნელიანებინა როგორც ხმოვანფუძიანი, ისე
თანხმოვანფუძიანი ზმნები და მათთან ერთად შერწყმულად
წარმოგვედგინა პრევერბები. მართალია, პირველ შემთხვევაში
გარკვეულ ფონეტიკურ პროცესებთან (ელიზია, ხმოვანთა შერ-
წყმა) გვაქვს საქმე, მაგრამ პრობლემა გადავწყვიტეთ სემანტი-
კის სასარგებლოდ. თუ **ლახხუდ** **და** ზმნისგან იზოლირებუ-
ლად დავწერეთ **სგა** („შე“), მაშინ „შეხვდა“ ველარ გამოვა მისი
ქართული ეკვივალენტი. მართალია, აქ ისე მჭიდრო კონტაქტი
არ არის პრევერბსა და ზმნის პირიან ფორმას შორის, როგორც
სგაჲდ (<***სგა-ა-ჩად-ი**)-ის შემთხვევაში გვაქვს, მაგრამ არც
აჲდ იქნება „შევიდა“ და არც **ლახხუდ** **და** - „შეხვდა“ (პრე-
ვერბის გარეშე).

იგივე შეიძლებოდა გვეთქვა დეიქტურ ნაწილაკებთან
დაკავშირებით, რომელთა ფიქსირებისას ძველ პუბლიკაციე-
ბში ყველაფერი რიგზე არ არის. ცხადია, **XX** საუკუნის პირველ
ნახევარში, როცა იბეჭდებოდა სვანური ფოლკლორული ნი-
მუშები, ვერც ენათმეცნიერს მოვთხოვთ უახლესი ტიპოგრაფი-
ული ტექნიკის მიღწევათა გათვალისწინებას და ვერც სტამბა-
გამომცემლობათა მუშაკებს, მაგრამ ბოლოსდაბოლოს ტექსტი
ხომ უნდა დავაფიქსიროთ გარკვეულ ფონემათა შესაბამისი
გრაფემებით? მაშასადამე, ქვემოთ მოყვანილი ბალსზემოური
ფრაზები უნდა წარმოვადგინოთ შემდეგი ტრანსკრიფციით:

ა) თანხოვანფუძიან ლექსემათა მომდევნო პოზიციაში:
ამნემგდ **ლახტუჲლ**, **ა**, მუგულდდ (სვ. პროზ., I, 1939: 323,7) -
„ისევ **ამან** დაუძახა, **აი**, მტრედმა“;

ეჯაჲრდ **ნაზ** **ლახუჲმხ**, **ჟ**, მიჩა დიდ ი მუდ (იქვე:345:8) - „**იმათ**
ნება მისცეს, **ჟ**, დედამისმა და მამამისმა“;

ალაჲრს, **ა** **ხაჯ** **დჷითს** ი მიჩა ხეხჷს, **ლუნჷობ** **ხაჯხ** (იქვე:
345:12) - „**ამათ**, **აი**, ხოჯა დავითს და მის ცოლს, წვეულება (ძვ.
ქ. **ნეს-ა**) ჰქონდათ“;

ბ) ხმოვანფუძიან ლექსემათა მომდევნო პოზიციაში:

აჩად აღწ (<აღა+ა, თუ დეიქტური ნაწილაკი პირველ პირ-
თან სიახლოვეს გამოხატავს, ან **აღა+ჩ**, თუ დეიქტური ნაწილა-
კი მეორე პირთან სიახლოვეს გამოხატავს – ფონოლოგიურად
ორივე შემთხვევა ერთგვარად ფიქსირდება, ხოლო სემანტიკა-
ზე მიუთითებს ვრცელი კონტექსტი), ჭყინტ - „წავიდა **ეს, აი,**
ბიჭი“ ან წავიდა **ეს, ჩ, ბიჭი**“.

წტლაჭესერ ეჯას ხერჭ — (<ხერა, ჩ), **ერჭად** წიფრახწნქა
ფიჩქს ჟ’ანსყწნე (სვ. ქრესტ. 1978: 77,1) – „წეტავიო **იმას, აქ,**
ვინც წიფლისგან სამფება მაგიდას გააკეთებს“.

ვ. თოფურიას „სვანური ენის სახელმძღვანელოზე“ (2008 წ.)
დაყრდნობით, ჩვენ „ზემოსვანურ მორფემულ ლექსიკონშიც“
შემოგვაქვს ორი ახალი სიმბოლო (**წ** და **ჭ**) მორფემათა ზღვარ-
ზე, ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, წარმოქმნილ ზოგ სიტუა-
ციათა აღსანიშნავად: **აღწ** (< **აღა + ა**) „ეს, აი!“ (შდრ. **აღა** „ეს“
და **აღწ** < **აღა + ა** ? „ეს?“), ერთი მხრივ, და **ეჯაჭ** (< **ეჯა + ჩ**) „ის, ე!“
(შდრ. **ეჯა** < **ეჯა + ე** < ერე „ის, რომ“), მეორე მხრივ.

მაშასადამე, ისევე, როგორც „სვანური ენის სახელმძღ-
ვანელოში“, აქაც ჩვენ 48 სიმბოლო კი აღარ გვაქვს, როგორც
ეს ტრადიციულად იყო მიღებული სპეციალურ ლიტერატურა-
ში 2008 წლამდე, არამედ – 50.

გამოქვეყნებული ტექსტებისაგან განსხვავებულად წარმო-
ვადგენთ, აგრეთვე, „ზემოსვანურ მორფემულ ლექსიკონში“
„და“ კავშირისა და მიმართებითი „-ც“ ნაწილაკის გადმომცემ
ფორმებს, რომლებიც სვანურ ენაში ერთი და იმავე -ი ხმოვნით
გამოიხატება თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, ოღონდ
ხმოვნისანი აუსლაუტის შემდეგ გვაქვს -ი სონანტი. ტექსტე-
ბის გამომცემლებს ფორმალურად მსგავს, მაგრამ არსებითად
განსხვავებულ მონაცემთა სადიფერენციაციოდ შემოღებული
აქვთ დეფისი (შდრ. **ლაჯმილაი, ლახჭბაი** „ძმებიც“, მაგრამ
ლაჯმილა-ი, ლახჭბა-ი „ძმები და“), თუმცა ამგვარი დემარკა-
ცია ბოლომდე გატარებული არაა. **წიშგჭეი ჩაჟაი** სინტაგმას-
თან (**მწა ხაკუ ამის-წ, წიშგჭეი ჩაჟაი** – „რა უნდა ამას-აი, ჩვენს
სიძეს და“) აკაკი შანიძე და ვარლამ თოფურია შენიშნავენ: „აქი
(ხმოვნის შემდეგ ინისაგან მიღებული) შეცდომა არ არის. ასეთ
შემთხვევაში ხშირია „და“-ს დართვა“ (იხ. იქვე: 315,5). რომ ეს
ასეა, ჩანს იმავე დიალოგში წარმოდგენილი თითქმის იდენტური
წინადადებიდან (**სერ მწა ხაკუ წიშგჭეი ჩაჟაი** – „ანი რა უნდა

ჩვენს სიძეს?“, იქვე, 315:10) და სხვა დიალოგის (იქვე,250:38) დასაწყისიდანაც:

ჭყინტი აჩაღდ მერმა ლაღალ ლათხუართე-ღ — „ბიჭი ისევ ნავიდა მეორე დღეს სანადიროდ-ღა“;

დეფისით გამოყოფილი ლექსემები (ვგულისხმობთ მხოლოდ „ღა“ კავშირის გადმოცემის შემთხვევებს) ჩვენს ლექსიკონში დამოუკიდებელ ერთეულებად არ შედის, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ამ სახითაა წარმოდგენილი პროფესორ იოსტ გიპერტის მიერ შედგენილ ინდექსში, რომლის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ მხოლოდ ორ მაგალითს: **ადბიზნა-ღ** „გაეძლო და“, **ადზუზი**, „გააგზავნა და (ეს უკანასკნელი განსხვავებული ორთოგრაფიის გამო). როგორც ჩანს, ბალსზემოურ პუბლიკაციებში **ღ/ი** მონაცვლეობას განაპირობებს მთქმელის მეტყველების ტემპი – პირველ შემთხვევაში ჩქარი, ხოლო მეორეში – დინჯი. ვფიქრობთ, როცა მეტყველების დინჯ სტილთან გვაქვს საქმე, „ღა“ კავშირის გადმომცემი **ი** ხმოვანი ნაწილაკის სახით არ უნდა დაერთოს სიტყვას (რაც, სამწუხაროდ, გვხვდება ტექსტებში). ჩვენს ლექსიკონში ასეთ შემთხვევაში **ი** ფიქსირებულია წინამავალი ლექსემისაგან დამოუკიდებლად. იშვიათად ასეთი **-ი** მახვილიანია და დეფისით ინერება (**ლწლად-ღ** „წავილოთ თან და“ **ლეჟა-ი/ლეჟა-ღ** „ზემოთა და“; ერთსა და იმავე ტექსტში). ბუნებრივია, რომ **-ი** აუსლაუტიან სახელებთან გვაქვს **ი**, მაგრამ **ლელები**(„ლაგამიც“)-ს მსგავსი ჩანაწერიც არაა გამორიცხული. ასე რომ, როგორც ვხედავთ, ანალოგიურ შემთხვევათა ფიქსირებისას ბალსზემოურ პუბლიკაციებში გარკვეული სიჭრელეცაა. არის შემთხვევები, როდესაც **-ღ** და **-ი** ორივე ერთადაა ზმნასთან წარმოდგენილი, რაც ამკარა შეცდომა უნდა იყოს: ამნემ **ჯალჳრ ლოხჳდე-ღ ი** სგალწდცჳირ სგჳწჩუ მურყჳამთჳსგა-ღ ხჳჳჳ (იხ. იქვე, 281:5) – „ამან მკლავები მოხვია-ღა („მოუღო-ღა“) და შეიმწყვდია („შეიტოვა“) შიგნით კოშკში-ღა უთხრა“.

ნებისმიერი ლინგვისტური სეგმენტაციის საფუძველია ორიენტაცია სავარაუდო არქაულ ფორმებზე. ასეთ შემთხვევებში, ცხადია, ფორმაცვალებას სხვადასხვა ქრონოლოგიურ დონეზე განსხვავებული ხასიათი აქვს, მით უმეტეს უმწერლობო ენაში.

ცნობილია, რომ სვანურში არაერთ მორფონოლოგიურ მოვლენას განსაზღვრავს უმლაუტი, ხმოვანთა სიგრძე და რედუქ-

ცია. ამიტომაც სრულიად არაა გასაკვირი, რომ თავის დროზე ამ ენის დიალექტური დიფერენცირება სწორედ აღნიშნულ მორფონოლოგიურ პროცესთა მიხედვით მოხდა, მაგრამ ზემოსვანური მასალის სეგმენტირებისას ყოველთვის არ დაგვჭირდება თავდაპირველი საფეხურისთვის სავარაუდო არქიფორმათა აღმნიშვნელი სიმბოლოს (*) გამოყენება, რადგანაც ზემოსვანურ ლექსემათა უშუალო ვარიანტები დღემდეა შემონახული ლაშხურ დიალექტში, ხოლო ურედუქციონი — ლენტეხურში.

მოსაგვარებელია ბრუნება-უღვლილების აღსადგენ მორფემათა საკითხიც. იქ სადაც სახელთა ფუძეში უშუალო არ გვაქვს, ჩვენ აღვადგენთ სახელობითი ბრუნვის ნულოვან მაჩვენებელს (**ყორ<*ყორა-Ø** „კარი“, **გადან<გადან-Ø** „ვალი, სესხი“, **თანაფ<*თან-აფ-ა-Ø** „აღდგომა“, **დონა<*დინა-Ø** „გოგო, ქალიშვილი“ და ა. შ.), ხოლო უშუალო ფუძეებთან წარმოვადგენთ **-ი/-ე** მორფემებს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამა თუ იმ სიტყვის სახელობით ბრუნვას აწარმოებდა ან **-ი**, ან **-ე**. მიუხედავად იმისა, რომ **-ე** უფრო არქაული ჩანს, ჩვენ პირველ ადგილას ვასახელებთ თავის დროზე ძალზე პროდუქტიულ **-ი** მორფემას. რაკი საკლასიფიკაციოდ ასეთი სისტემა ავირჩიეთ, ცხადია, ამ პრინციპს არ ვარღვევთ არც შედარებით გვიან ნასესხებ სახელებში, რომელთა სესხებისას **-ე**, როგორც სახელობითის მორფემა, შესაძლოა აღარ ფუნქციონირებდა.

იგივე შეიძლება ითქვას მეორეულ პროცესებზეც — სახელთა თუ ზმნათა პარადიგმატულ ერთეულთა გასწორებაზე ამოსავალ ფორმათა (სახელობითი ბრუნვა, ანმეოს მწკრივი) მიხედვით. ვთქვათ, ასე: **ბეგზრდ<*ბეგარა-ი/ე-დ** („ბეგარად“), **ქალაქს<*ქალაქ-ი/ე-ს** („ქალაქს“) და მისთანა ფორმების შექმნის დროს სახელობითი ბრუნვის არც ერთი ნიშანი, ალბათ, აღარ ფუნქციონირებდა, მაგრამ ნაუშუალო ფუძე რომ მოთხრობით-ვითარებითში, მიცემითსა ან მოქმედებითშიც გვხვდება შედარებით გვიან ნასესხებ სიტყვებშიც კი, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ საერთო ქართველურიდან მომდინარე მასალაში უკვე სახეზე იყო მეორეული პროცესის ამსახველი ყალიბი, რომელიც მოერგო სხვა ენათაგან შემოსულ მასალასაც. მიუხედავად ამისა, სეგმენტაციის დროს ჩვენ მაინც მივუთითებთ სახელობითის იმ მანარმოებლებს, რომლებსაც თავის დროზე შეეძლოთ უშუალო გამოწვევა, რადგანაც ლექსიკო-

ნის ფორმატი არ იძლევა ცალკეულ სიტყვა-სტატიებთან ვრცელი მსჯელობის გამართვის შესაძლებლობას.

თითქმის საუკუნის წინ დადგენილი წესის მიხედვით (თოფურია 1927), ნათესაობით ბრუნვაში -**შ** დაბოლოების მქონე ლექსემები ისტორიულად ხმოვანფუძიანები უნდა ყოფილიყვნენ (**დაშდჳ-შ** < ***დაშდჳ-იშ** „დათვის“), ხოლო -**იშ**/**-ეშ** მორფემიანები — თანხმოვანფუძიანები (**ჭყინტ-იშ** „ბიჭის“), თუმცა ამ წესს, ცხადია, გამონაკლისებიც აქვს (სახ. **გჳჩ** „დანა“ - ნათ. **გჳჩ-იშ** | **გჳჩ-შ**, სახ. **შკაფ** „კარადა“ - ნათ. **შკაფ-იშ** | **შკაფ-შ**). იგივე ვითარებაა ასახული ჩვენი ლექსიკონის მასალებშიც, ოღონდ ისტორიულად -**ა** აუსლაუტიანი სახელები მრავლობითი რიცხვის ფორმაში ხან გვაძლევენ მოსალოდნელ **ჳ** ხმოვანს, ხან კი — არა. როგორც ჩანს, მეორე შემთხვევაში მთქმელის ცნობიერების მიხედვით, ამგვარი ლექსემები ტექსტის ჩანერის დროს აღარ აღიქმებოდა ხმოვანფუძიანებად, რაკილა მხოლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში მათ იგი უკვე მოკვეცილი ჰქონდათ (მაგალითად, აუცილებლად უნდა გვექონოდა **ჩექმჳრდ** < ***ჩექმა-არ-ე-დ** „ჩექმებმა“, მაგრამ გვაქვს **ჩექმჳრდ** და მისთანები).

წინამდებარე ლექსიკონში პირველად იქნება განმარტებული სვანური ზმნის ევიდენციალური ფორმები ამ კატეგორიის შესაბამისად. მართალია, ქართულისგან განსხვავებული რამდენიმე მწკრივი (პირველი სერიის ფუძეზე დამყარებული თურმეობითი I, თურმეობითი II და მყოფადუსრული) ადრინდელ პუბლიკაციებშიც აღწერილად განიმარტებოდა (**ხჳირი-ნა/ხჳირუნა** „უნერდა თურმე“, **ლგმირჳნელი** „ნერდა თურმე“, **ჳირუნი** „ნერდეს იქნება“), რადგანაც ამ მწკრივთა ბადალი ფორმები სალიტერატურო ქართულში არ მოიპოვება, მაგრამ დანარჩენი სვანური ევიდენციალური მწკრივების (სრული და უსრული პირობითი, ძირითადპრევერბიანი მყოფადი, პირობით-შედეგობითი I, პირობით-შედეგობითი II...) შესატყვისებად ლექსიკონებსა თუ სხვა ტიპის პუბლიკაციებში დაფიქსირებული ქართული ლექსემები სრულად ვერ ფარავდა განსამარტი სვანური ფორმების სემანტიკას, ვინაიდან მხედველობაში არ იყო მიღებული აღნიშნულ მწკრივთა ორგვარი წარმოება და ნიუანსური განსხვავება მათ შორის. ასე მაგალითად, **ადირნა** (სრული პირობითი) ქართულად ყველგან განმარტებულია როგორც „დანერდა“, სი-

ნამდვილეში კი ის ნიშნავს: „ალბათ (შესაძლოა, ნეტავ, იქნებ...) დანერდა“, ხოლო ქართული „დანერდა“ (როგორც წარმოებით, ასევე მნიშვნელობით) სვანურში სრულად შეესატყვისება მხოლოდ და მხოლოდ ე. წ. „ნინდებულთანდებულიან“ პირობითს: **ჩჷპირდა**; იგივე ვითარებაა მყოფადის ფორმებთანაც: ქართულ მყოფადს (წარმოებითაც და სემანტიკურადაც) სვანურში კვლავ „ნინდებულ-თანდებულიანი“ ფორმები შეესაბამება (**ჩჷპირი** „დანერს“), ხოლო ძირითადპრევერბიანი ან რთულპრევერბიანი მყოფადი (**აღორნე, ჩჷაღორნე**) განსხვავებული ნიუანსისა და წარმოებისაა და ნიშნავს „ალბათ (შესაძლოა, ნეტავ, იქნებ...) დანერს“... იგივე ითქმის დანარჩენ ევიდენციალურ მწკრივთა ქართული განმარტებების შესახებაც. რამდენადაც უნახაობისა და საექვოობა-სავარაუდოობის გამომხატველ ფორმათა გაერთიანება ევიდენციალობის კატეგორიაში და სათანადო საერთო მორფემის გამოყოფის მცდელობა აქამდე არ ყოფილა, ის არც ასახულა დღემდე გამოცემულ არც ერთ ლექსიკონში. ამრიგად, ჩვენი ნაშრომი ამ მხრივაც იქნება გამორჩეული.

ჩვენი მასალების მიხედვით, გვეძლევა შესაძლებლობა არქაული ფორმების ხმარებიდან თანდათანობით გასვლისა და ინოვაციების დამკვიდრების თვალყურის დევნებისა. მაგალითად, ნათლად ჩანს, რომ ბრუნების ე. წ. ქართველური სისტემა თანდათანობით ბატონდება სხვა სისტემებზე არა მხოლოდ ბალს ზემოთ, არამედ ბალს ქვემოთაც, სადაც, „სვანური პროზაული ტექსტების“ მეორე ტომის მონაცემთა მიხედვით ბრუნების ორფუძიანი სისტემა ჯერ კიდევ მკვიდრად იყო, მაგრამ, თუ ამ ვითარებას შევადარებთ „კოდორული ქრონიკების“ ტექსტებს, აღმოჩნდება, რომ სრულიად აშკარაა ოთხი ტიპის ბრუნებიდან ერთსისტემიან (ე. წ. ქართველურ) ფორმებზე გადასვლის ტენდენცია, ალბათ, იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელ პუბლიკაციაში ჩვენი თანამედროვე მთქმელების მეტყველებაა დაფიქსირებული. იგივე შეიძლებოდა გვეთქვა ნამყოფსრულის ნაირ-ნაირ მანარმოებელთა შესახებაც – თანდათანობით იკიდებს ფეხს -**და** დაბოლოებიანი წარმოება დანარჩენ ქართველურ ენათა მსგავსად.

მაშასადამე, უკანასკნელ ხანებში აშკარად იგრძნობა სახელმწიფო ენის გავლენა მონათესავე რეგიონულ ენაზე, რაც სრულიად კანონზომიერი მოვლენაა.

მოხარულნი ვართ, რომ ზემოსვანური პუბლიკაციების საფუძველზე შედგენილი ჩვენი ლექსიკონი ადეკვატურად ადასტურებს საუკუნეების მანძილზე უმწერლობო ენაში მიმდინარე სემანტიკურსა და გრამატიკულ ნიაღვრებას, რომელთა ფუნდამენტურ ნაშრომში წარმოჩენისათვის არანაირი ნიჭი, შრომისმოყვარეობა, ძალა და ენერგია არ დაგვიკლია, თუმცა მუშაობისთვის სახარბიელო პირობები არ გვქონია

ლიტერატურა

1. გაზდელიანი ე., ხმოვანთა პოზიციური სიგრძე სვანურში (სადისერტაციო ნაშრომი), თბილისი, 1999;
2. გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965;
3. გიგინეიშვილი ბ., ხმოვანთა სიგრძე და აუსლაუტის საკითხი სვანურში, „მაცნე“, 2, თბილისი, 1973;
4. გოგოლაშვილი გ., კვანტალიანი ც., შენგელია დ., ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი, თბილისი, 1989;
5. თოფურია ვ., სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, თსუ მოამბე, VII, ტფილისი, 1927;
6. თოფურია ვ., სვანური ენა, I, ზმნა, ტფილისი, 1931;
7. თოფურია ვ., სვანური ენის სახელმძღვანელო, წიგნი დაასრულეს და გამოსაცემად მოამზადეს გ. თოფურიამ და ი. ჩანტლაძემ, თბილისი, 2008;
8. თოფურია ვ., ქალდანი მ., სვანური ლექსიკონი, თბილისი, 2000;
9. ონიანი ალ., სვანური ენა, თბილისი, 1998;
10. სვანური ენის ქრესტომათია, თბილისი, 1978;
11. სვანური ენის პროზაული ტექსტები, I, ბალს ზემოური კილო, თბილისი, 1939;
12. სვანური ენის პროზაული ტექსტები, II, ბალს ქვემოური კილო, თბილისი, 1959;
13. ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000;
14. ქალდანი მ., სვანური ენის ფონეტიკა, I, თბილისი 1969;

15. შანიძე ა., უმლაუტი სვანურში, „არილი“ - ივანე ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, ტფილისი, 1925;
16. ჩანტლაძე ი., მარგიანი-დადვანი ქ., მარგიანი-სუბარი ქ., საღლიანი მ., იოსელიანი რ., კოდორული ქრონიკები, I, თბილისი 2007-2010;
17. ჩუხუა მ., ქართველურ ენა-კილოთა შდარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 2000-2003;
18. ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ., სახელურ მორფემათა ლექსიკონი, თბილისი, 1988;
19. Топурия В. Т., Сванский язык, Языки народов СССР, IV, Москва, 1957;
20. Чикобава А. С., Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბილისი, 1948;
21. Fährnich H., Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch, Leiden –Boston, 2007;

Iza Chantladze, Ketevan Margiani-Subari

**“Dictionary of the Upper-Svan morphemes”
(Basics of segmentation)**

Summary

The Arnold Chiqobava Institute of Linguistics is preparing the publication a `dictionary of the Upper-Svan Morphemes~ in two volumes: I: `names, verbal nouns, prepositions and conjunctions~ and II: `verbs~. It incorporates all data presented in all publications of the Svan Language, i.e. the dictionary will represent a certain kind of thesaurus, in which the reader can find the circumstances of semantical and grammatical phenomena developed during the past century. The article there specifically treats the verbal evidential category and elisional forms, to which not much much attention has been paid so far in the literature. In the dictionary, all words are segmented on the basis of modern lexicological and morphonological research of the Svan Language. This kind of Kartvelological research is done here for first time.

ლექსიკურ-სემანტიკურ სისტემათა ტიპოლოგია ინდოევრო-
პულსა და ქართველურში
(ზმნურ ფუძეთა ტრანსფორმაციები)

სემანტიკის, როგორც აბსტრაქტული სიდიდის, პრობლემა უღრმესი და ურთულესია ენის შესახებ არსებულ პრობლემათა შორის. მეტად ფართო და რთულია სემანტიკური ტიპოლოგიის პრობლემა, უფრო ზუსტად – მნიშვნელობათა ტიპოლოგიის, ანუ სემანტიკურ გარდაქმნათა ტიპოლოგიის საკითხი, რაც დღესდღეობით ლექსიკური სემანტიკის (ანუ ლინგვისტური სემანტიკის), სემასიოლოგიისა და „უნივერსალიათა ლინგვისტიკის“ შესწავლის საგანს წარმოადგენს.

თუკი ლექსიკონი (სიტყვათა ბუდეები, სიტყვათა ოჯახები) არ იძლევა სხვადასხვა ენების შეპირისპირებითი შესწავლის საშუალებას, რაც მოგვცემდა ზოგადი ხასიათის დასკვნებს, ლექსიკური სემანტიკის დამუშავებამ და უნივერსალიათა გამოვლინებამ ამგვარი შესწავლის პერსპექტივა მოგვცა (ივანოვი, 1988, 70).

ლექსიკის სისტემურობის კვლევა (ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფები, ველები, თემატური ჯგუფები და სხვ.) როგორც ერთი ენის შიგნით, ისე ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით ახალ პერსპექტივებს შლის თანამედროვე ლინგვისტიკის წინაშე.

ენათა გენეტიკური ნათესაობის დადგენისათვის ერთ-ერთი ფაქტორია *ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური მსგავსება*; აქ უნდა დადგინდეს რეგულარული ფონეტიკურ-სემანტიკური შესატყვისობები (ანუ აღსანიშნი და აღმნიშვნელი); განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია *ერთნაირი ან მსგავსი მნიშვნელობის მქონე ლექსიკური ერთეულები*; აგრეთვე — ფორმები, რომლებიც თუმცა განსხვავდება მნიშვნელობით, მაგრამ *ტიპური სემანტიკური გადანეკვების* გათვალისწინებით დაიყვანება უფრო ადრეულ – ერთნაირი ან მსგავსი მნიშვნელობის ფორმებზე. *ლექსიკურ მასალას, ენათა ბაზისური ლექსიკის შედარებას* პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ენათა გე-

ნეტიკური ნათესაობის პრობლემის გადაწყვეტისათვის. თუკი ენებში აღმოჩნდება *მთელი რიგი ფონეტიკურ-სემანტიკური შესაბამისობები*, მაშინ იზრდება ალბათობა იმისა, რომ *ლექსიკური მსგავსება* მონშობს გენეტიკურ ნათესაობას; ამგვარ მიდგომას ჯ. გრინბერგი უწოდებს „მასობრივ შედარებას“ და აღნიშნავს, რომ უნდა გამოირიცხოს შემთხვევითი მსგავსებები და გამოყოფილ იქნას ნასესხები ლექსიკური ელემენტები ძირეული ელემენტებისგან. საამისოდ გრინბერგი შემდეგ კრიტერიუმებს გვთავაზობს: ნასესხობები ჩვეულებრივ არ სცდება გარკვეული სემანტიკური ველის ფარგლებს (მაგ. იხ. კულტურის სფეროს ლექსიკა), და გარკვეულ გრამატიკულ კლასებს (სახელებს ენა გაცილებით უფრო ხშირად სესხულობს, ვიდრე ზმნებს); ნასესხობები შეიძლება გამიჯნულ იქნას ძირეული ლექსიკისაგან (იხ. ბომჰარდი, 1989, 33-34).

თვით ბომჰარდი, როდესაც იკვლევს, შესაძლებელია თუ არა, სხვადასხვა ენობრივი ოჯახების გარკვეულ ლექსიკურ ერთეულებს ჰქონდეთ საერთო წარმოშობა, ჩვეულებრივ ეყრდნობა ბაკის ლექსიკონს (Buck C. D., A Dictionary of selected synonyms in the principal IE languages, Chicago, 1949) – იყენებს მას იმის შესმონშებლად, დასაშვებია თუ არა ესა თუ ის სემანტიკური გადანევა. ქართველური, აფრაზიული და სხვა შესაძარებელი ნოსტრატული ენების ლექსიკის კვლევისას ბომჰარდმა შეამჩნია: ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება *სემანტიკური გადანევიები*, ანალოგიური იმისა, რაც ბაკს აქვს დაფიქსირებული ინდოევროპულ ენებში (იქვე, 34).

ამრიგად, *სემანტიკის ანალოგიური გარდაქმნები* დასტურდება როგორც ერთი ენობრივი ოჯახის შიგნით (ინდოევროპული ენები), ისე *სხვადასხვა ენობრივ ოჯახთა ლექსიკაში*.

სხვადასხვა ოჯახების ენათა ლექსიკურ-სემანტიკური სისტემების შედარებითი დახასიათება გვიჩვენებს სემანტიკურ ურთიერთმიმართებათა პარალელიზმს და სემანტიკურ ცვლილებათა რეგულარულ ხასიათს.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ქართული ენის ლექსიკურ-სემანტიკური სისტემა, როგორც ენობრივი კონტაქტების, ნასესხობების თუ ისტორიული-შედარებითი, ისე შინაგანი რეკონსტრუქციების თვალსაზრისით სრულყოფილად შესწავლილი არ არის.

ნაკლებადაა შესწავლილი აგრეთვე ლექსიკის სემასიოლოგიური ასპექტი, ანუ ლექსიკური სემანტიკა. ქართული (და ქართველური ენების) ლექსიკის ცალკეული ქვესისტემები გაუაზრებელია საერთო ძირის (ფუძის) მქონე სიტყვათა კონკრეტული ლექსიკური კავშირების, მათი სტრუქტურულ-სემანტიკური ერთიანობის თვალსაზრისით.

ეს ვითარება აისახება შედარებით და ეტიმოლოგიურ კვლევებშიც – ლექსიკონების თუ ცალკეულ გამოკვლევათა ავტორები ხშირად თავს არიდებენ სემანტიკურ რეკონსტრუქციებს, რაც ჩაკეტილი ენობრივი ჯგუფის პირობებში მეტად რთულია; რეკონსტრუქციათა ვერიფიკაციისათვის ისევე აუცილებელია სემანტიკურ ცვლილებათა კრიტერიუმების დადგენა, როგორც ფონეტიკური კრიტერიუმებისა. ეტიმოლოგიური კვლევა შესაბამის ლექსიკურ-სემანტიკურ ჯგუფთან მიმართებაში საშუალებას მოგვცემს დიდი ალბათობით აღვადგინოთ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა სისტემაში, ავხსნათ მნიშვნელობათა გადასვლები, განვსაზღვროთ ამ გადასვლების გზები და მიმართულება (იხ. ივანიშვილი, 2005, 96).

მხოლოდ შინაგანი რეკონსტრუქციის ფარგლებში, სხვა ენების პარალელური, შესადარებელი მასალის არარსებობის პირობებში, ამგვარი რეკონსტრუქციის შედეგები, თუნდაც სწორი, ნაკლებად სარწმუნო შეიძლება გვეჩვენოს.

მეორე მხრივ, ქართულში აშკარაა სხვადასხვა ტიპის — თესაურუსების, სინონიმური ლექსიკონების, ძირეული მორფემების მიხედვით დალაგებული ლექსიკონების და სხვათა საჭიროება.

ნ. მარს, როგორც ვიცით, ჰქონდა სემანტიკურ ველთა ანალიზის ცდები. გარდა ამისა, 1913 წ. მან გამოსცა ძველქართულ-რუსული ლექსიკონი მარკოზის სახარების 1-2 თავებისათვის, სადაც ლექსიკური ერთეულები დალაგებულია ძირეული თანხმოვნების მიხედვით; მაგარამ წამონწყება შეწყდა ამ მცირე მონაკვეთზე (იხ. ლლონტი, 1971, გვ. 258).

ცალკეულ ტერმინთა შესახებ არსებულ გამოკვლევებში სისტემური კავშირები განსახილველ ერთეულებს შორის დადგენილი არ არის. ლექსიკონები, განსხვავებით მაგ., არაბულისაგან, არ იძლევა ფუძეთა საერთო წარმოშობის სისტემურ, ცხად სურათს; თუმცა ადვილად შესამჩნევია და კვლევას

საჭიროებს კავშირები — პოლისემია თუ ომონიმია ფუძეებისა: *კარ-/კრ-; ყარ-/ყრ-; ხარ-/ხრ-; ჭერ-/ჭრ-* და სხვ.

კერძოდ, ამ თვალსაზრისით შესასწავლია მონათესავე ფუძეები ანუ *ზმნურ ფუძეთა კომპლექსები*. საგულისხმოა, რომ ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონის მონაცემებით ახალ ქართულში განსაკუთრებით მრავალრიცხოვან ჯგუფს (დაახლოებით 50 ფუძე), შეადგენს *კ-/კვ-/კუ-* თანხმოვნსა თუ კომპლექსზე დაწყებული ფუძეები (იხ. ზფლ, 1989); სწორედ ისინი შეიცავს ინდოევროპულთან შესადარებელ ყველაზე მეტ მნიშვნელობას; მათ შორისაა აშკარად ბგერწერითი ხასიათის ფუძეებიც, აგრეთვე — აშკარად დაშორებული ჩვენთვის საინტერესო მნიშვნელობებს. ამასთან, ლექსიკონი ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს — რიგი ფუძეები მასში მიმღეობის ფორმებიდან ნაწარმოები სახით არის შესული (მაგ. *მკვრივი, მკვიდრი*).

დაკვირვებები გვიჩვენებს, რომ სემანტიკური სტრუქტურის მიხედვით ზმნური ფუძეები სემანტიკურად უფრო ტივადია, ვიდრე სახელური; მათ ყველაზე რთული სემანტიკური სტრუქტურა აქვთ — *წარმოქმნილი ზმნური ფუძეები* მეტი რეგულარულობით კვლავწარმოქმნიან *წარმომშობი ფუძეების პოლისემიას*, ვიდრე სახელური ფუძეები — წერდა ა. ტიხონოვი რუსული ენის ლექსიკონის შედგენის პრინციპებთან დაკავშირებით.

წარმომქმნელ და წარმოქმნილ ფუძეებს შორის არსებობს მჭიდრო სემანტიკური კავშირები თუკი, რასაკვირველია, დაკარგული არ არის ცოცხალი სემანტიკური კავშირები და ისინი იზოლირებული არ არიან ერთიმეორისგან.

ავტორი ამგვარად განსაზღვრავს სიტყვათა სემანტიკური გარდაქმნების უნივერსალურ პრინციპს: სიტყვის ძირს აქვს ერთგვარი „გენის“ ფუნქცია; ის უზრუნველყოფს „მემკვიდრეობითობას“ სემანტიკაში და წარმოადგენს *საერთო ძირის მქონე სიტყვათა სემანტიკური ერთიანობის მატერიალურ გამოხატულებას*. სემანტიკური კავშირები სუსტდება ან სრულიად იკარგება, როდესაც ხდება ახლებური (მეტაფორული) მოაზრება, ეს კი ხდება მყარად დადგენილი, გარკვეული თანმიმდევრობით მოქმედი კანონზომიერებების ფონზე — წარმომქმნელი

და წარმოქმნილი ფუძეების სემანტიკური ურთიერთქმედების კანონზომიერების ფონზე (ტიხონოვი, 1967, 112-114).

მ. მაკოვსკის თანახმად, კომპარატივისტიკაში, შორეულ-და ახლომონათსავე ენებში იგივეობის დასადგენად ანგარიში უნდა გაენოს არა მხოლოდ ფონეტიკურ, არამედ *სემანტიკურ შესატყვისობებს* — შესაძლოა ისინი არანაკლებ მკაცრიც კი აღმოჩნდეს.

ავტორი ეყრდნობა ძველი და ახალი ინდოევროპული ენების მეტად დიდ მასალას და განიხილავს მას ორიგინალურ რაკურსში: მორფონოლოგიური კომპლექსის კომბინატორული ვარიანტები წარმოიქმნება ფონეტიკური ელემენტების გადაადგილების (გადასმის) და/ან მონაცვლეობის გზით; ერთიმეორის მიმართ ისინი წარმოადგენენ სემანტიკურ კომბინატორულ ვარიანტებს, მთლიანობაში კი – გარკვეულ ფონოსემანტიკურ ერთობას; ამგვარ ერთობაში შემავალი ყველა სიტყვა რეზულტატია ერთი და იმავე ფონოსემანტიკური კომპლექსისა, და ამდენად, მასთან კავშირშია. ამგვარი მიდგომა მაკოვსკიმ განავითარა სემიტური ენების კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით; მსგავსი მოსაზრებები აქვთ ვ. სოლნცევს, ა. მელნიჩუკს.

მაგალითად, განხილულია მნიშვნელობათა *სემანტიკური სპექტრები*, რომლებიც შეეფარდება *სემანტიკურ ელემენტებს* “*резать, нить, колоть; гнуть*”; მოყვანილია საერთო-ინდოევროპულში ერთ-ერთი უძველესი მნიშვნელობისაგან (“*нить, резать*”) ნაწარმოები ასზე მეტი მნიშვნელობა. მასალა ეფუძნება ინდოევროპული ენების ეტიმოლოგიურ და შედარებით ლექსიკონებში წარმოდგენილ რეალიებს, რომლებიც ვლინდება ამ ენებში, *სემანტიკურ გარდაქმნათა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის* პროცესში (მაკოვსკი, 1988, 36-39, 45).

თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში, კომპლექსური სისტემურ-ტიპოლოგიური მეთოდის გამოყენებით, რეკონსტრუირებულია ინდოევროპული წინარე ენის ლექსიკონი; მასში განსაზღვრული სემანტიკის მქონე ლექსემები თემატურად არის დალაგებული, რაც ცალკეული ლექსიკური ჯგუფების შედარებითი შესწავლის საშუალებას გვაძლევს.

ქართულის (საერთო-ქართველურის) ლექსიკური სისტემის

ფრაგმენტის — ზმნური კომპლექსის შედარება ინდოევროპული ენების შესაბამის მასალასთან წარმოაჩენს ქართველური და ინდოევროპული რეკონსტრუირებული სისტემების ღრმა სემანტიკურ-ტიპოლოგიურ პარალელიზმს; ამასთან, შინაგანი რეკონსტრუქციების გზით ვლინდება ზმნური ფუძეების მნიშვნელობათა ტრანსფორმაციების სისტემური ხასიათი ქართულში.

ზმნურ ფუძეთა ერთ ჯგუფში ცხადად ვლინდება ფორმალურ-სემანტიკური კავშირები ინდოევროპულთან:

ინდოევროპული *k^her- ‘შენება, კეთება’; ნოსტრატულ დონეზე აღდგება Kura ‘წვანა, თხზვა, გადაბმა, შეერთება’ — მას მოეპოვება ეტიმოლოგიურად დაკავშირებული მორფემები სხვა მონათესავე ნოსტრატულ ენათა ოჯახებშიც (იხ. ილიჩ-სვიტიჩი, 1971, 360; ნოსტრატული ენები, 339).

მოცემული ფუძე (ძირი) ქართველურსა და სემიტურშიც დასტურდება.

კვერვა, კვეთა; резать, бить, колоть;

ქართველურისათვის არქექტიპულ ფუძედ მივიჩნიეთ **კუერ-** :

კუერვა-, კუეთა, კუეცა — ხეთ. **kuer-/kur-** — ‘შე-ჭრა, გაკრეჭა (თმისა), მოჭრა’ (schneiden, abschneiden); **kuerzi** ‘ჭრის’, **kuerta** ‘მოჭრა’ (ფრიდრიხი, 1952); თვით ხეთურის ფორმები უკავშირდება ინდოევროპულ *k^her- ფუძეს, რომელიც ხელოსნური წარმოების პროცესის გარკვეულ ერთიანობას ასახავს (‘კეთება, ხელით კეთება, შეერთება, ფორმირება’) (გამყრელიძე/ივანოვი, 706).

‘კვეთა, ჭრა სემანტიკასთან დაკავშირებულია შემდეგი ფუძეები ქართულში:

(მასალა მოგვყავს შემოკლებით, აღდგენილი ფორმები — ქეელ-ის მიხედვით; მაკოვსკის მასალა ინდოევროპული ენებიდან მოგვყავს რუსულ ენაზე, ფუძეთა და მნიშვნელობათა აღრევის თავიდან ასაცილებლად).

კვერვა (გამოკვერვა, გამოუკვერავს) ძველ აღთქმაში აღნიშნავს ‘კვერის ცემით ლითონის დამუშავებას, ჭედვას’, აგრეთვე — ‘ქვის დამუშავებას, თლას’: **კვერით-ხურო** (დაბ. 4,22) მჭედელი; **ქუათა გამოკუერულთა, გამომკუერველთა ქვისათა** (მეფ. IV, 12,12) ‘თლილ ქვას; ქვითხუროებს, ქვისმთელეებს’

გულისხმობს.

კვერი (1) ურო; **კუერი** (2) პური მგრგუალი (საბა);

კვერი — **მრგვალი**; **КОМОК**; **резать** > **шар, ягода**;

იხ. სემიტური: ძვ. ებრ. **kwr** ‘იყო მრგვალი’; არაბ. **kwr** ‘დამრგვალება, მომრგვალება’; არაბ. **qwr** ‘ამოტეხა, გამოთლა; (მრგვლად) ამოჭრა, ამონაკვეთის გაკეთება კაბაზე’; **qurs** დისკო, კვერი, ტაბლეტი (ბარანოვი, 1977); ამგვარად, სემიტური აერთიანებს სემანტიკას ‘დამრგვალება, მრგვლად ამოკვეთა.. გამოთლა, ამოჭრა’ და პარალელს პოულობს ქართულში (იხ. ჩიქობავა, 2004).

კვეთ-/კუთ- ფუძისგან წარმოებული მნიშვნელობების დიპაზონი ძველსა და ახალ ქართულში მეტად ფართოა და საგანგებო განხილვის საგანს წარმოადგენს ლექსიკურ-სემანტიკური სიტყვათქმნადობის თვალსაზრისით (იხ. არაბული, 2001, 32-33; 265-269).

ახალ ქართულში „ჭრა“ ავინროვებს ამ ძირს (იხ. შლ, 289-290).

‘*კვეთა*’-სთან დაკავშირებული ‘*საკუთარი, კუთვნილი*’ პირველი რიგის წარმოებული მნიშვნელობებია ინდოევროპულსა და ქართველურში:

საკუთარი, გაკვეთილი.. БОГАТСТВО, ДОЛЯ, ЧАСТЬ;

***კუეთ-/კუთ** — კუეთ-/კუთ — მოკუეთა, ნაკუეთი, საკუთარი (ქეელ, 180).

საკუთარი — ეტიმოლოგიურად „ვისთვისმე *მოსაკვეთი, მოსაჭრელი*“ (გამყრელიძე/ივანოვი, 49).

კუეთ-/კუთ — ფუძიანი სახელების სემანტიკა (*ნაკვეთი, კუთვნილი, საკუთარი; კუართი*) შედარებულია ირანულთან: ძვ. ირან. **krt** ‘ჭრა’ (ანდრონიკაშვილი, 1966, 247, 390); ირანული ფუძე, თავის მხრივ, ***sk^hler-** ‘ჭრა, შეკრეჭა, (ქსოვილის) გამოჭრა, თარგვა’-ს შეესაბამება, და ხის დამუშავების ტერმინებს მიეკუთვნება ინდოევროპულში (გამყრელიძე/ივანოვი, 707).

კუერვა-საგან განსხვავებით, *კუეთა* და *კუეცა* საერთო-ქართველურ დონეზე აღდგება — იხ. ***კუეთ-/კუთ-** და ***კუეც-** არქეტიპები (ქეელ).

მოკუეთა — „მოკაფა“, „მოჭრა“; **მოკუეთილი** — „მოჭრილი“, „გამოკუეთილი“; **მკუეთელი** (ქვისაჲ) — მჭრელი; **საკუეთელი** — მკვეთელი (იარალი) (აბულაძე, 1973).

***კურთ- კუართი** — „სამოსელი, პერანგი“; одежда; ეს ფუძე მრავალ ენაშია, მათ შორის შუა აზიის და კავკასიურ ენებში; ავ-ესტ. karati-, ძვ. ინდ. kuratu ‘პერანგი’, ძვ. სპ. *kṛta- ‘გამოჭრილი’ (ანდრონიკაშვილი, 1966, 247-248); კურტაკი — ფალ. *kurtak, ახ. სპ. korte, kortak ‘პერანგი, კვართი; მოკლე ტუნიკა’ (იქვე, 336, 360).

მკუეთრ — მოკლედ (ი. აბულ.); **მკუეთრ, მკვეთრ** — მალ, გინა მაშინვე, მსწრაფლ (საბა); **მკვეთრი** — მჭრელი, მახვილი, ბასრი; სწრაფი (მაგ. მოძრაობა).

***კუეც- მოკუეცა** მოჭრა; **მკუეცარი** „მპარსველი“ (აბულაძე); რუს. кушый უკუდო, მოჭრილი კუდის მქონე; მოკლე, მოკვეცილი.

***კეც- კეცა-ა, კეც-ავ-ს;** შეკვეცილი.

კვერცხვა, შემოკვერცხვა — დიალექტ. ‘დამრგვალება შე-მოთლით’ (მაგ. ურმის თვლებისა); **შეკვერცხავს** (შეკვერცხა) — შეკერეჭით (თლით) შეამრგვალებს კვერცხივით; **შეკვერცხილი** — (კვერცხივით) შემრგვალებული (ქეგლ); **შემოკვერცხილი** (ი. ქ.) — მომრგვალებული (ქეგლ).

კვერი; тяжёлый;

კვერი — სალენავი ფიცარი (საბა); უფრო ადრეულ საფეხ-ურზე ეს უნდა იყოს „ხელის წისქვილი“ (ორი მრგვალი ბრტყელი ქვა, ერთიმეორეზე დადებული), ან „სანაყავი ქვა“ (დისკოსმაგვარი — ბურთისებრი). ინდოევროპულში ერთმანეთს უკავ-შირდება მნიშვნელობები *k^oer- ‘მძიმე’ და *k^orāu- ‘წისქვილის ქვა, დოლაბი’; შესაბამისი ლექსემები ინდოევროპული დიალექტების ფართო ჯგუფშია (გამყრელიძე/ივანოვი, 175); *k^oer-H და *k^or-eH მოცემული ფუძის აბლაუტური მონაცვლეობის საფეხურებია; აქ წმინდა ფუძეა *k^oer- (იქვე, 228).

***კეთ- კეთება, კეთილი, ნაკეთვარი, სიკეთე; вещь, предмет; приготовить, снаряжать; хороший; украшение; красивый;**
კეთილად — კარგად, მხნედ; სიკეთე — „შუენიერება“, სილა-მაზე, მოხდენილობა (აბულაძე); ნაკეთვარი — კეთილნაქმარი (საბა).

კერვა; შეკერვა (დაბად. 3,7) კერვა, თხზვა; საკერავი — შე-საკერავი, მაკრატელი (აბულაძე); მკერავი; შდრ. გერმ. schneiden; Schneider; რუს. кроить.

***კრტ- კრტ-/კორტ-** დაკრტნა; კორტნა (ქეელ); შდრ. ***კრტ-**

(გამყრელიძე/მაჭავარიანი, 102-103).

კორტან ხეთ მცირედ **დაკოდა**; დაკოდა — შეშის დაჭრა (საბა); იხ. ინდოევროპული და ირან. *krt — „ჭრა“; რუს. короткий, краткий.

***კოდ-** კოდავს, გამოკოდილი; კოდალა.

დაკოდვა (დაკოდავს) ჭრილობის მიყენება, დაჭრა; დაკოდილი — დაჭრილი (ქეგლ);

მოკოდა — მოჭრა, მოთლა; საჭურისი — დაკოდილი (აბულაძე);

***კოდ-კოდი** „ხის ჭურჭელი“ (პატარა სატლი).

***კუედ-/კუდ-** სიკუდილი, მოჰკუედ; მოკუდომა; მოკუდავი; მკუდარი (აბულაძე); შეიძლება შეუდარდეს მიმართება ხეთურში: *kuenzi, kunanzi* — убивает, убивают; *kuerzi, kuranzi* — режет, режут (გამყრელიძე/ივანოვი, 200).

***კალ-/კლ-** მოვკალ, კლავს; ***კელ-/კლ-** კლება;

დაკლვა (ეზეკ.) საკლავთ ყელის გამოჭრა; **მოკლე** — უსიგრძო (საბა); რუს. колоть; ინგლ. to kill და სხვ.

***კუთხ-** კუთხე; **კუთხვილი** ვინროდ ჩაჭრილი ზოლები (რაიმე საგანზე) (ქეგლ);

***ქურც-** ნაქურცენი, „ქერქი“; ***ქუეც-/ქუც-** ქუცნა „ფშენეტა დაქუცმაცება“; **ქურთნა**, **ნაქრთუენი**, **გამოქურთნა**; **ქურცნა**, **ნაქურცენი** (დაბ. 30,37 — მცხეთ. ხელნაწ; აბულაძე); გამოხუენა, კანის გაცლა, გათლა; გაფცქენა; **ქერცლი** — შესაძლოა, ეს ფორმა არის დერივატი იე ***kwer- *skwer-** ‘ჭრა’ ფუძისა (მ. ანდრონიკაშვილი 118).

***ცუედ-** ცვედანი; **ცუეთ-/ცუით-** წინადასცუეთს, წინადასცუითა;

წერ-, წერტილი; **писать, рисовать; колоть;**

***წერ-** წერა, წერს, წერილი; წერტვა, წერტილი; საწერტელითა მით.. გინერტ (ქეელ 460); **წერტა** — ჩხვლეტა; მწერტელი — მჩხვლეტელი; საწერტელი — საჩხვლეტელი (საბა); ***(s)k'reb-** ‘ფხეკა, ჩხაჰნა, ხაზვა.. წერა’ (გამყრელიძე/ივანოვი, 533; 624-625).

წვერი, წვერო, მწვერვალი; (მ)წვეტი; верх, верхняя часть, голова;

მნიშვნელობები ‘*წამახული, წანვეტებული, წვეტიანი*’ დასტურდება ინდოევროპული ფუძეებისათვის; საერთო-ინდოევროპულში შესაძლებელია პოსტულირება ფუძისა მოძრავი

აბლაუტის ორივე მონაცვლე ტიპით: *k^oeru- ლათ. „ნანვეტე-
ბული ღერძი“, და *k^oreu- ავესტ. „ლერნმის ჯოხი“ (გამყრელ-
იძე/ივანოვი, 233).

*ქარ-/ჭრ- ქართ. ქარ-/ჭერ-/ჭრ- „წრა, დავჭერ, ვჭრი; ნაჭ-
ერი“; *ჭურ- საჭურისი (ქეელ, 476);

*ჭურ- ჭური, რედუპლიკაციით **ჭურჭერი//ჭურჭელი**; მეგრ. ჭკუჯ-//ჭკუდ- ჭურჭელი; გემი, ხომალდი (ქეელ, 477); **сoуд ; лодка, корабль; вещь, предмет**;

ჭურჭელი (დაბად. 31,37) საბასთან ზოგადი სახელია, ჩამოთ-
ვლილია სახეობები; **ჭური** არს კეცთაგან ჭურჭელი; იხ. აგრ. *ძელთაგან თლილი (ხეთაგან ხვენილი)* ჭურჭლის სახეობები; **საჭურველი**; **საჭურჭლე** და სხვ. **ჭურჭელი** < **ჭურჭერი**, ჩანს, თავდაპირველად აღნიშნავდა ‘*ხისგან გამოთლილ, გამოხვენილ ‘ნავს, ვარცლს’*; აქვს აგრეთვე კრებითი სემანტიკა; შდრ. რუს. *пoсyдa; cуднo*.

***ხოტრ**- ქართ. ხოტრავს; თმის გაკრეჭა ძირამდი (შლ, 432).

***ხუეტ**- ფხეკა, გლეჯა;

***ხუნ**- გამოხუნა; ლაზ. ხვენი „რკინის იარაღი კოვზის გულის ამოსათლელად“; გურ. ხვენი – მოხრილი რკინა, რომ-
ლითაც ხვენენ; რაჭ. ხვანა — ხის კოვზის სათლელი დანა; მოხ-
ვანვა (ქეელ, 485); ***ხონ**- ქართ. მეგრ. ხონ- ამოხონვა “ამოთ-
ლა, ამოჭრა, ამოღრმავება“(ლექს.); მეგრ. ლაზ. კანის გაცლა, გაშალაშინება, გათლა“.. (ქეელ 488). **ხუნა** – მოთლა, გინა ძაფის დაფხეკა; **ხუეტა** – აფხეკასავით; **ხუენი** – მოკაკული სათლელი; ხუნილი (ბიბლ.) გათლილი; **ხენა** – მეტის მოძრცვა; სახენი, ახ-
ენილი; **ხარატი** არაბულია – ხის ჭურჭლის მხენელი (საბა).

ხურეტა, ხვრელი; промежуток , зазор.

სულხან-საბას ლექსიკონში გაბნეული ამ ლექსიკის თემა-
ტური ნიშნით დალაგება მნიშვნელოვანია განსახილველ ფუძეთა ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით: **წარკუეთა** — სრულიად გარდაჭრა; **წაჭრა** — მცირე კიდურთ მოკვე-
თა; **წაჭრილი** — მცირე მოკვეთილი; **ჭრა** (ეზეკ. 9,3) კვეთა; **საჭრეთელი** – ძელის ამოსაჭვრეტი რკინა; **ჭრუფი** – **განჭვრეტი-
ლი** ვითარცა სტვირი; **კურივი** არს რქა ძვალთა.. უნახვრეტო, სრულობით სავსე, და მისთ.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თანხმოვანთა მონაცვლეობის

მექანიზმისა და ახალი ზმნური მნიშვნელობების წარმოქმნის თვალსაზრისით საინტერესო სურათს იძლევა მოცემული ლექსიკური წრის ზმნათა (ჭრა, თლა, კაფვა, პობა, ჩეხვა, კუნვა, სერვა..) სისტემური შედარება არაბული ენის მონაცემებთან.

ცალკეულ *ლექსიკურ-სემანტიკურ ქვეჯგუფებს*, მათ შორის — სულიერ ცნებებთან, რიტუალთან, მაგიურ ქმედებასთან დაკავშირებულ ტერმინებს ქმნიან ნიშვნელობები:

მკვდრობა, მკვიდრი; მემკვდრე; оставаться на одном месте, обитать;

მკვდრ- ჩანს, მიმღეობური ფორმაა, ფუძის სახით არ არის შემორჩენილი; ძირითადი წარმოებული მნიშვნელობებია: „დასახლება, ცხოვრება; შვილი, მემკვიდრე; საკუთრება, მემკვიდრეობით ფლობა“.

კვერთხი ხის ტოტი, ლატანი, ჭოკი; **палка, шест; ветка; дерево; шест, как символ поклонения; жертва;**

კურთხევა დალოცვა; დიდება (აბულაძე); **საკურთხი, საკურთხი** (50,18 ფსალ.) — ესე არს მსხვერპლი მრგვლიად-დასანველი; **საკურთხეველი** (ფსალ.) მსხვერპლის საცავი; სამსხვერპლო ადგილი (საბა). სრულსაფეხურიანი **კურთხ-** სახელი გვაძლევს **ვაკურთხევ, ვაკურთხე** ფორმებს (გამყრელიძე/მაჭავარიანი, 1965, 263_{1,2}).

ამგვარად, ქართულში **კურთხევა** სულიერი ცნების აღმნიშვნელი ტერმინის ჩამოყალიბების მაგალითია. აქ ნათლად მოჩანს კავშირი: ხე, ხის ტოტი, კვერთხი > მაგიური ქმედება, კურთხევა, დალოცვა > საკურთხი (მსხვერპლი).

საკვირველება, სასწაული; делать, колдовать; чудо, удивление; знак, признак;

***კვირ-** უკვირს, საკვირველება (სინ. მრლთ. — ქეელ).

კვრება — გაკვირება, დაკვირება; **მკვრნე** — გაკვრებული; საკვრელქმედება; ჩუენება — განკვირვებით ხილვა; დაკვირება — დიდხანს დამზერა; სასწაული — საქმე გამოჩენილი (საბა); **საკვრელი** (135,4 ფსალ. — აბულაძე).

შდრ. ***ჭუიჭ-** „შეჭვრეტა“ და სხვ. (ქეელ, 475); **светить, смотреть; зрение, зрелище;**

ჭურეტა (იჭურეტდა); **ჭვრობა** — ხედვა, ჭვრეტა (აბულაძე); **ჭვრეტა** — ხანგრძლივი მზერა; **ჭვირობა** — სარკმლიდან მზერა;

ჭვრი – შეხედვა; **ჭვრობა** (ეზეკ. 41,16) ჭვრეტა; **ჭვრს** – გამო-სჭვრეტს; **ჭვრ** – გამჭვირვალე და სხვ. (საბა).

კურნება, მკურნალი; ნამლობა, ნამალი; работа; лечить, яд.

სამედიცინო წარმოდგენები რიტუალური სისტემის ნაწილია; სამედიცინო ტერმინები **კურნება, განკურნება** მაგიური ქმედების, სასწაულის რიტუალურ სფეროს მიეკუთვნება; სემანტიკური კავშირი 'კვეთა'-სთან — 'მკურნალობა გაკვეთის, მოკვეთის გზით': „მოვიდა *მკურნალი* იგი.. *საკუეთელთა* თანა თვსთა და *მახვლთა*, რათა *გარდაჰკუეთოს* ფერჯი მისი“ (მ. ცხ.); „და ჰყოფდეს *ნიშებსა* და *სასწაულებსა* და *კურნებათა*“ (ევსტ. მცხეთ.) (აბულაძე).

ამრიგად, **სასწაული** (знак, знамение) და **კურნება** (чудесное излечение) გათანაბრებულია. შესაბამისი ინდოევროპული ფუძის სემანტიკაა „ზრუნვა, მოვლა; მკურნალობა; მეურვეობა“: ლათ. **curo** „ვზრუნავ“; ინგლ. **cure** `ნამალი; მკურნალობა; განკურნება, განმრთელება“; **care** `ზრუნვა, მოვლა, მეურვეობა“ და მისთ.

კურივი, მკვრივი; здоровый, цельный;

კურნება განკურნება, სიმრთელე; **კურივი** უხვრელო, უნახვრეტო (საბა).

კუარცხ-; მკვრცხლი, მკვრცხე; двигаться; быстрый, проворный; быстро двигаться; двигаться, бежать; нога ляжка; тормозить, останавливаться; весёлый, здоровый.

ქეელ-ში აღდგენილია სამი ფუძე:

***კუარცხ- (178)** ქართ. **კუარცხ-** კუარცხ-ლ-ბერკ-ი „კვარცხლბეკი“ (ხანმეტ სახარებაში, ფსალმუნში და სხვ.);

***კურცხ-** (194) ქართ. **კვრცხლ-** მკვრცხლი; მკვრცხი „ქვეითი“; მოკურცხლა;

***კურცხ-** (194) ქართ. **კურიცხ-** მკვრცხე//მკვრცხი//მკვრცხლი „ფხიზელი, მარდი“.

მოცემული ფორმები ერთი საერთო ფუძის ვარიანტებს წარმოადგენს. ამის სასარგებლოდ მეტყველებს ინდოევროპულის მნიშვნელობათა კომპლექსი; მისგან განსხვავებით, ქართველურში თანმიმდევრულად არის დაცული როგორც სემანტიკური, ისე ფორმალური კავშირები ამ ფუძეებს შორის.

როგორც აღვნიშნეთ, ამგვარი დაკავშირებებისათვის გან-

საკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს *სემანტიკურ ტრანსფორმაციათა ტიპოლოგია* — მას განამტკიცებს ცალკეული ენების ან ენათა ჯგუფების ისტორიაში მსგავსი სემანტიკური გარდაქმნების დადასტურება; მთელი რიგი მნიშვნელობათა ასოციაციები *სემანტიკურ უნივერსალიებად* შეიძლება იქნას მიჩნეული, რომლებიც ზოგადად ენის სემანტიკურ სისტემას ახასიათებს (იხ. გამყრელიძე/ივანოვი, 785).

მასალის კვლევისას გასათვალისწინებელია ფონოსემანტიკის ფაქტორი, ფონემურ დიფერენციალურ ნიშანთა მონაცვლეობა და მათი კავშირი ელემენტარულ შინაარსებთან და კომპონენტებთან; ძირთა მეტათეზისის, ფუძეთა ომონიმის და „მრავლობითი ეტიმოლოგიის“ შემთხვევები; ბირთვული და პერიფერიული მნიშვნელობები, სემანტიკურ ასოციაციათა ჯაჭვები; სემანტიკური ციკლების განმეორება ენის ევოლუციის პროცესში, ორფენოვანი სესხება და სხვ.

მოცემულ ზმნურ კომპლექსში, ჩანს, საქმე გვაქვს როგორც სინქრონიულ, ისე დიაქრონიულ ბგერათგდასვლებთან; ამასთან, ქართული ენის შიგნით დასტურდება იგივე შესატყვისობები, რაც ქართველურ ენებს შორის.

კვლავ დგება საკითხი საერთო-ქართველურში ლაბიალიზებული თანხმოვნების (ლაბიოველართა) არსებობის შესახებ; მათი დაშვება გამორიცხული არ არის, თუმცა, საერთო-ინდოევროპულშიც მათი პოსტულირება უდავოდ ვერ ჩაითვლება (იხ. მელიქიშვილი, 2009, 75-77).

ი. მელიქიშვილი ღრმად, ფართო ლინგვისტურ კონტექსტში იკვლევდა ქართველურ-ინდოევროპული გენეტური ურთიერთობის პრობლემატიკას. რეგულარულ ბგერათშესატყვისობებს, პარალელიზმს ძირის სტრუქტურასა და ლექსიკურ მასალში ქართველურ-ინდოევროპული ურთიერთმიმართების პირველი საფეხურის კავშირით ხსნიდა; არ გამორიცხავდა არეალური კონტაქტებისა და ტიპოლოგიური იზომორფიზმის ფაქტორებს, რაც დიფერენცირებულ მიდგომას საჭიროებს (მელიქიშვილი, 2000, 35). მის მიერ გამოვლენილი ზმნურ ფუძეთა კავშირები ახალ ეტაპს წარმოადგენს ქართველური და ინდოევროპული ენების ისტორიული შესწავლის საქმეში.

თანამედროვე ლექსიკურ სემანტიკაში საყოველთაოდ მიღებულია დებულება, რომლის თანახმად *ენის ლექსიკა* წარმოადგენს გარემომცველი სამყაროს მოდელს. სემანტიკაში (ლექსიკაში) სპეციფიკური სახით არის დაფიქსირებული გარკვეული ცოდნა სამყაროს სტრუქტურისა და ფუნქციონირების შესახებ (ჰუმბოლდტი; კაცნელსონი; აპრესიანი). ლექსიკა ინახავს და აფიქსირებს საერთო ენის მფლობელთა ისტორიული არსებობის ყველა ძირითად მომენტს, წარმოდგენებს ადამიანის მოღვაწეობის, საგნებისა და ნივთების შესახებ.

მატერიალური თუ სულიერი კულტურის ლინგვისტური რეკონსტრუქცია მოითხოვს ამ საერთო ენაში რეკონსტრუირებული სიტყვების *თანმიმდევრულ სემანტიკურ ანალიზს*. შესაბამისი ლექსიკური ჯგუფების ფორმალურ-სემანტიკური შესწავლა განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს *კულტურის ლინგვისტური პალეონტოლოგიის* თვალსაზრისით; ხოლო ექსტრალინგვისტური სამყაროს ელემენტთა რეკონსტრუქცია, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ენის შესწავლის წმინდა ლინგვისტური ასპექტების დაზუსტებას (თეკ, 2003, 574-577).

დამონმებული ლიტერატურა

1. აბულაძე – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბილისი, 1973.
2. ანდრონიკაშვილი – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, თბილისი, 1966.
3. არაბული – ავთ. არაბული, ზმნური და სახელური ფუძეთემნადობის პრობლემა ქართველურ ენებში, თბილისი, 2001.
4. ბარანოვი — Х. К. Баранов, Арабско-русский словарь, М., 1977.
5. ბომჰარდი — А. Р. Бомхард, Очерк сравнительной фонологии так называемых “ностратических” языков, ВЯ, 3, 1989.
6. გამყრელიძე/ივანოვი — Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тбилиси, 1984.
7. გამყრელიძე/მაჭავარიანი — თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარი-

- ანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.
8. ზფლ – გ. გოგოლაშვილი, ც. კვანტალიანი, დ. შენგელია, ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი, თბილისი, 1989.
 9. თეკ – თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენამეცნიერების კურსი, თბილისი, 2003.
 10. ივანიშვილი – მ. ივანიშვილი, ისტორიულ-შედარებითი მე-თოდი და სემანტიკური რეკონსტრუქციები, *ტიპოლოგიური ძიებანი*, V, თბილისი, 2005.
 11. ივანოვი — Иванов Вя. Вс., Из истории науки, ВЯ, 4, 1988.
 12. ილიჩ-სვიტიჩი — В. М. Илич-Свитыч, Опыт сравнения ностратических языков, Сравнительный словарь, т. I, М., 1971.
 13. მაკოვსკი – М. М. Маковский, Лингвистическая комбинаторика, Опыт топологической стратификации языковых структур, М., 1988.
 14. მელიქიშვილი, 2002 – ი. მელიქიშვილი, ქართველურ-ინდოევროპული გენეტური ურთიერთმიმართების საკითხისათვის, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 1, თბილისი.
 15. მელქიშვილი, 2009 — ი. მელიქიშვილი, ძირის სტრუქტურათა ტიპოლოგია და საერთო-ქართველური ძირი, თბილისი.
 16. მცხეთ. ხელნაწ. — მცხეთური ხელნაწერი (ბიბლია), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოჩანაშვილმა, თბილისი, 1981-1986.
 17. ნოსტრატული ენები – В. А. Дыбо, В. А. Терентьев, Ностратические языки, *Лингвистический энциклопедический словарь*, М., 1990.
 18. საბა – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი, 1991-1993.
 19. ტიხონოვი — А. И. Тихонов, О семантической соотносительности производящих и производных основ, ВЯ, 1, 1967, გვ. 112-120.
 20. ფრიდრიხი — Y. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg, 1952.
 21. ქეგლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვა ტომად, თბილისი, 1950-1964.
 22. ქეელ – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 1990.
 23. ლლონტი — ალ. ლლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბილისი, 1971.

24. შლ — არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარე-
ბითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938.
25. ჩიქობავა, 2004 — მ. ჩიქობავა, *კვერ-* ფუძე ქართველურსა
და ინდოევროპულში, *პერსპექტივა-XXI*, VI, *პროფ. მ. ან-
დრონიკაშვილისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული*,
თბილისი.

Mary Chikobava

Semantic Transformations of Verbal Bases (Typology in Indo-European and Kartvelian)

Summary

Comparative analysis of semantic fields and lexical groups in different languages is an important problem of contemporary linguistic studies. Such a study of common Kartvelian-Indo-European lexical material is based on internal and comparative reconstructions.

This article deals with the typology of Common Kartvelian and Common Indo-European lexical-semantic systems. The semantic field of “cutting” is cited as one of the more differentiated fragments of common vocabulary.

The verbal bases: Georg. **kuer- kverva** ‘to forge, to hammer’ (Isaiah, 41,7); ‘to cut, to quarry’ (2 Kings, 12,12); Common Kartvelian ***kuet-/kut- kveta** ‘to cut, to carve, to chisel’; ***kuec- kueca** ‘to cut, to clip’ are connected with Hittite **kuer-/kur-** ‘to cut (hair)’, **kuerzi** (Prs. 3 Sg.), **kuerta** (Prt. 3 Sg.), Common Indo-European ***k^her-** ‘to make, to join, to handle, to shape’.

A whole series of stems is obtained as a result of semantic transformations of **kwer-, kwet-** in Kartvelian; they reveal a systematic formal-semantic parallelism of the Kartvelian and Indo-European vocabularies.

These correspondences of reconstructed lexical-semantic groups arise both from genetic relationship and from typological isomorphism as well as areal contacts between the proto-languages.

Affix Order in Nominal Inflection: Violation of cross-linguistic preferences and the dative in Urum

It is known that there are cross-linguistic preferences in the affix order (Bybee 1985). In particular in the nominal inflection, the cross-linguistic generalization for languages with suffixing morphology is as follows:

stem < number < possession < case

This order largely holds true for Turkic languages; e.g.:

Turkish: *okul-lar-in-da*(school-PL-POSS3-LOC) ‘in their schools’

Tatar: *dus-lar-im-nan*(friend-PL-POSS1-ABL) ‘from my friends’

Uighur: *bali-lar-in-a*(child-PL-POSS3-DAT) ‘to his/her children’

This preference is not random and reflects the scope of the inflectional categories. In suffixing languages, affixes have scope on the left. i.e., case applies to the domain that contains the stem, the number, and the possession; the possession applies to the domain that contains stem and number, etc.

The Urum data

Urum people are Turkish speaking Greeks, who immigrated from Anatolya to Georgia in 1829-30. Urums were resettled on the territory of Southern Georgia, namely in Tsalka region, where they continued speaking an Anatolian dialect of Turkish in the environment of new languages. Urum displays substantial similarities with Standard Turkish; beyond these similarities it displays some unique developments: among them the violation of affix order is crucial from a theoretical point of view. The 2nd person possessive noun declension is presented in (1)

(1)	Turkish	Urum	Turkish	Urum
	‘house’	‘house’	‘father’	‘father’
Nominative	<i>ev-in</i>	<i>äv-in</i>	<i>baba-n</i>	<i>baba-n</i>
Genitive	<i>ev-in-in</i>	<i>äv-in</i>	<i>baba-n-in</i>	<i>baba-n</i>

Dative	<i>ev-in-e</i>	<i>äv-ä-n</i>	<i>baba-n-a</i>	<i>baba-y-a-n</i>
Accusative	<i>ev-in-i</i>	<i>äv-in</i>	<i>baba-n-i</i>	<i>baba-n</i>
Locative	<i>ev-in-de</i>	<i>äv-in-dä</i>	<i>baba-n-da</i>	<i>baba-n-da</i>
Ablative	<i>ev-in-den</i>	<i>äv-in-dän</i>	<i>baba-n-dan</i>	<i>baba-n-dan</i>

The paradigm shows that the Genitive, Dative and Accusative forms are simplified by various strategies (in comparison to Standard Turkish). In Genitive and Accusative the case marker is dropped; in Dative, the order of affixes is reversed: *äv-in-ä* vs. *äv-ä-n* ‘to your house’.

The question is which developments lead to this order reversion and what are the exact cases in which this non-canonical order is found. In order to shed light on these issues, it is necessary to present the entire paradigm of possessive construction in Dative case.

(2)	Dative, 1. sing. <i>äv-im-ä</i>	‘to my house’
	Dative, 2. sing. <i>äv-ä-n</i>	‘to your house’
	Dative, 3. sing. <i>äv-in-ä</i>	‘to his/her/it house’
	Dative, 1. plural <i>äv-imiz-ä</i>	‘to our house’
	Dative, 2. plural <i>äv- iz- ä</i>	‘to your house’
	Dative, 3. plural <i>äv-in-ä</i>	‘to their house’

The forms in (2) show that the non-canonical affix order only appears with the 2nd person singular.

A similar peculiarity with a slight phonological difference has been observed for the Meskh dialect of Turkish (It is spoken by the Georgians living in Southern Georgia, who were forced to adopt Islam as the result of Ottoman occupation), e.g: *kardaş-a-n* < *kardaş-in-a* ‘To your brother’; *göz-ä-n* < *göz-ün-ä* ‘To your eye’; *iş-ä-n* < *iş-in-ä* ‘to your job’; *taj-a-n* < *taji-n-e* ‘To your aunt’; *bab-a-n* < *baba-n-a* ‘To your father’. Text materials from further Eastern Anatolian dialects suggest that this phenomenon also applies to further varieties of Turkish in this area. In 1928 the institute of Turkology at the Istanbul university under the editorship of well known textual analyst Kilisli Muallim Rifat edited a collection a Turkic folk-lore involving only the poetry known as ‘mani~ where there is met the above described phenomenon. Here are presented some examples:

1. *Kurbanam hup rengen yar*
İüzündeki bengen
Cihani geşt eyle
Kimse gelmez dengen yar

Translation: I sacrifice myself to your beautiful color (complexion)
sweetheart

And the mole on your face, darling
I travelled (all over) the world
(but) there is no one like you.

It is obvious that the underlined words: *reng-e-n*, *beng-e-n* and *deng-e-n* are given in Dative case coming out from the verbs *kurban olmak* 'sacrifice~(for the first two words) and *gelmek* 'Come~ for the third one). Both of these verbs require the Dative case. At the same time 2nd possessive affix is attached to them. The affix order is similar to those given in our data: *reng- beng- deng+* DAT *-e+* 2nd possessive affix *-n*.

2. *Saçın sirma keleftir,*
Ömrüm uğr-a-n telef

Translation: For your sake
I'll raze my life.

Here verb *telef olmak* requires Dative. In Standard Turkish *Uğur* is an auxiliary word and has the meaning of 'for, for someone's sake~. The stem second vowel has been dropped out in the result of stress shift to the Dative case marker *-a*. *Uğruna* is a standard form.

3. *Şad yüzün melûl tut*
Dönerim başan senin

Translation: don't sadden your marry face
I go around your head (pay court)

The verb *dönmek* 'go round~ requires Dative, *baş-a-n* is the same as standard form *baş-in-a* 'To your head~.

There is no information concerning a location the data was collected. The editor mentions in passing that above described morphologic peculiarity is characteristic for the speech of Urph Turks. Neither the location nor the date of recording is mentioned the collection. If the idea of the

editor about the Urph origin of this peculiarity is true, then we can conclude that spreading area should be determined through Erzurum (Tsalka and Meskheta, region of Georgia) and South-East Anatolia (Urph).

This phenomenon seems to be the secondary one and must be newly appeared in dialects as it is not fixed in any of literary monuments. Further we'll witness that appearance of the new form cannot belong to remote past.

Georgian scientist S.Jikya was the first who paid attention and fixed this phenomenon within Meskhetian dialect of Turkish and explained it in the following way:

In Old Turkish, the 2nd person possessive suffix with consonant stems consisted of a vowel and velar nasal affricate/ŋ/ and for the vowel stem one - only /ŋ/. This phoneme was a composition of two sounds, /n/ and /g/. It was represented by a single grapheme in Arabic writings, so that a word with 2nd person possessive suffix was distinguished from all other forms in pronunciation as well as in spelling. The velar nasal/ŋ/ underwent some changes in Turkish language and has given different variants in the Turkish varieties. In Urum and in Standard Turkish it developed to a simple nasal sound -n, which gives a 2nd person possessive suffix with four allomorphs depending on vowel harmony: -in, -ın, -ün, -un..

When 2nd person possessive suffix is followed by a Dative marker formally it coincides with the form of 3rd person possessive suffix in the Dative case. e.g.: *defter-in-e*, to your note-book~, *defter-in-e* `To his note-book~. These forms are homonyms, although they involve different structures. The change of the affix order creates a new contrast: in the 2nd person possessive affix, the case marker precedes the possessive affix; e.g.: *defter-e-n*, to your note-book` while in the third person it follows: *defter-in-e* „to his/her note-book“.

Hence, the innovation in the dative case resolves an ambiguity that resulted from independent historical developments (in phonology).

This phenomenon takes place not only with consonant stems, but also with vowel stems, in case there is no thread of mixing of these two forms up. In this case this form couldn't be coincided with 3rd person possessive suffix stem as the 3rd person possessive suffix with vowel stems is -si, -si, -su, -sü and if it is attached to the vowel stem, we get: *baba-si-na* “To his/her father” that is quite diverse from *baba-na* |To

your father” form. In such cases, it is plausible to assume that the new affix order was generalized through analogical extension, although the functional necessity to reduce the ambiguity risk only holds true for consonant-ending stems.

Thus, homonym constructions in Urum are distinguished in two ways: in Genitive and Accusative the case marker is dropped, whereas in Dative the affix order is reversed.

Conclusions

The presented data lead to the following conclusions:

- The presented developments serve to avoid ambiguity. The phenomenon is documented in several spoken varieties and not in Standard Turkish. This difference is expected, since the Standard variety displays a higher degree of transparency and regularity in general.

- Urum employs two strategies to avoid ambiguities: either the case marker is dropped (Genitive, Accusative) or the order is reversed (Dative).

- Further factors may account for the observed asymmetries: in Genitive, ambiguity is less likely through the syntactic construction; with Accusative the case maker is already optional, since bare nouns are already used for non-specific indefinites. Dropping the case marker in Dative would result into serious ambiguities. This may account for the fact that the phenomenon of affix reversion exactly appears with the Dative case.

References

Bybee, Joan L. (1985), *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

Jikia, Sergi. (1946), *Some peculiarities of Turkish speech of Georgian population of Meskheta*. Tbilisi: Publishing house of the Academy of sciences of Georgia (in Georgian).

The Turkic Languages. (1998), Johanson, Lars and Csato, Eva A. (eds), London and New York: Routledge.

ოდრზე

(ისტორიულ-გეოგრაფიული სახელის კოგნიტური ინტერპრეტაციის ცდა)

ცნობილია, რომ ყოველი ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყანა თავისი ცენტრის სახელით აღინიშნება. შესაბამისად, კონკრეტული ტოპონიმის ლექსიკური ანალიზი, ისტორიული წყაროების მონაცემებთან ერთობლიობით, ამ სიტყვით სახელდებული ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყნის ფუნქციისა და მნიშვნელობის დადგენის ერთ-ერთ გზად ისახება. ისტორიული გეოგრაფიის ქართული სკოლის ფუძემდებელი ნიკო ბერძენიშვილი ბრძანებდა: „ისტორიული გეოგრაფია, ესაა ტერიტორიის ისტორია. ტერიტორია კი არის ამა თუ იმ საზოგადოების მიერ „ათვისებული“ მიწა-წყალი. „ათვისება“ სამეურნეო საქმიანობის შედეგად წარმოქმნილი შეგნების მომენტია“.¹ ჩვენი წერილის მიზანია ისტორიული **ოდრჯის** („ოდრჯის ქვეყნის“) სახელდების იმ ლექსიკური მოტივაციის წარმოჩენა, რაც ამ ტერიტორიის მკვიდრთა („ამთვისებელთა“) სამეურნეო საქმიანობის შედეგად „წარმოქმნილ შეგნების მომენტს“ დაედო საფუძვლად.

1. ისტორიული სამცხის იმ მხარეს, სადაც დღევანდელი დაბა აბასთუმანია, **ოდრჯე** ეწოდებოდა და ქართლის სამეფოს ერთ-ერთი უადრესი საერისთავოს ცენტრს წარმოადგენდა, რომელსაც XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი და მემატიანე – ლეონტი მროველი კავკასიელთა ეთნარქის - თარგამოსის შვილთაშვილის **ოდრაჯოსის** სახელს მიაწერს.² თავისთავად, ის ფაქტი, რომ XI საუკუნის მემატიანე ამ ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეულის (ქვეყნის) სახელწოდებას კავკასიელთა ეთნარქის - თარგამოსის შთამომავლის სახელს უკავშირებს (უფრო ზუსტად რომ ითქვას, ამ ქვეყნის სახელს

¹ ბერძენიშვილი 1975, გვ.107.

² „ოდრაჯოსის მისცა (დედამ, მცხეთოსის ქვრივმა, ავტ.) ტაშის კარიტგან ვი-დრე ზღუადმდე სპერისა, ქუეყანა კლდოვანი. ამან ოდრახოს აღაშენნა ორნი ციხე-ქალაქნი ოდრჯე და თუხარისი“

არქმევს თარგამოსის შთამომავალს, თანაც, ქართლოსის უფროსი ვაჟის მცხეთოსის შუათანა ვაჟს - ოძრაჯოსს), მოცემული ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეულის განსაკუთრებულ სახელმწიფოებრივ ფუნქციაზე მეტყველებს.¹

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოწვლილვით არის შესწავლილი ერთი მხრივ ტოპონიმი **ოდრჯეს** წყაროთმცოდნეობითი ასპექტი² და ამ ტოპონიმით სახელდებული „ქვეყნის“ ისტორიულ-გეოგრაფიული ფუნქცია და მნიშვნელობა ქართლის სამეფოსა და, ზოგადად — შუასაუკუნეთა საქართველოს მთელი ისტორიისათვის:³ „ქართლის მოქცევა“ **ოდრჯეს**(|| **ოდრჯეს**), ურზნისთან, კასპსა და სარკინე ქალაქთან ერთად მოიხსენიებს ძვ.წ. III-ს ვითარების გადმოცემისას: „... ციხე დიდი სარკინისაჲ, უფლისციხე კასპისა, ურზნისისა და ოძრაჯისაჲ“.⁴ საქართველოს პირველ მეფეს ფარნავაზს იქ ერისთავი დაუსვამს. ამასთანავე, ალექსანდრეს ლაშქრობის დროისათვის⁵ მატიანე **ოდრჯეს** ქართლის ქვეყნის უკვე არსებულსა და „ძლიერ“ ციხე-ქალაქად ახსენებს: „შემდგომად ამისსა განძლიერდა ალექსანდრე და დაიპყრა ყოველი ქუეყანა და აღმოვიდა ქუეყანასა ქართლისასა და პოვნა ციხე-ქალაქნი ესე ძლიერნი შუა-ქართლ: ნუნდა, ხერთვისი მტკურისა, ოძრჯე მოკიდებული კლდესა ლადოსსა...“⁶.

¹ შდრ. „...ლეონტიმ, (თუ მისმა წყარომ) პუნქტი და ქალაქი კი არ შეთხზა, არამედ, ესენი რეალურად არსებობდნენ და ლეონტიმ მხოლოდ ამ რეალურად არსებული პუნქტის ეპონიმი შეთხზა (ცალკე საკითხია ამ სახელების წარმოშობა, დრო და ვითარება). ბერძენიშვილი 1975, გვ. 113.

² „ქართლის ცხოვრების“ ტოპო-არქეოლოგიური ლექსიკონი, თბ. 2013.

³ იხ. ბერძენიშვილი 1975; ბერძენიშვილი 2006; მუსხელიშვილი 2003; ივ. ჯავახიშვილი 1965 სხვ.

⁴ ბერძენიშვილი, 2006, გვ.295.

⁵ „მემატიანე ემყარება „მოქცევაი“-ს ლეგენდას მაკედონელის ლაშქრობის შესახებ: ამ ლეგენდაში ფიგურირებს პუნქტები ოძრჯე და უფლისციხე ქართლის უძველეს ცენტრებად“ გ. მელიქიშვილი, 1959, გვ. 34

⁶ ქ.ცხ. I გვ. 17: 17-21. შდრ. „ციხე ქუეყანასა ოძრჯევისასა, რომელსა ეწოდების სამცხე. ადგილსა, რომელსა ჰქვან დემოთი, მოკიდებულად მთასა ლადოსა.“ ქ.ცხ. I. გვ. 47¹¹⁻¹². აგრეთვე: „ამ ადგილიდან მოკიდებული ლიხის მთების მიმართულება ერთბაშად იცვლება და პირს დასავლეთისაკენ იქცევს. ლიხის მთების ამ გაგრძელებას ლადო ერქვა.“ ჯავახიშვილი, 1965, გვ. 17.

ცხადია, ფარნავაზის ეპოქაში **ოდრჯეს** ქცევა საერისთავოს ცენტრად, მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობით (თანამედროვე ლექსიკით რომ ითქვას – მისი გეოპოლიტიკური განლაგებით) უნდა ყოფილიყო განპირობებული: მდინარე ოცხისწყლისა და მისი შენაკადების სათავეები უღელტეხილებით ბოლოვდება, რომელთაგან სამი იმერეთში გადადის, ხოლო მეოთხე – აჭარაში.¹ „ამათგან განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო რკინისჯვრის უღელტეხილზე გამავალი სავაჭრო მაგისტრალი, რომელიც სომხეთის ქალაქ არტაშატიდან ჯავახეთ-სამცხეზე გავლით დღევანდელ სოხუმამდე და უფრო დასავლეთით მიდიოდა (ეს მაგისტრალი აღნიშნულია ახ.წ. IVს. რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის მიერ შედგენილ რუკაზე)“.² ბუნებრივია, რომ ამ გადასასვლელ გზათა შესაყარზე გაჩენილიყო მათი მაკონტროლებელი ციხე-ქალაქი და გარკვეული დროისათვის მოცემული რეგიონის ცენტრადაც ქცეულიყო.

ის ფაქტი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ავტორი **ოდრჯეს** (**|| ოძრჯოსს**) ჯერ კიდევ ქართველ მეფეთა წარმომავლობისათვის მიძღვნილ ნაწილში ახსენებს, ხოლო შემდგომ, ძვ.წ. III საუკუნის მოვლენების თხრობისას, ფარნავაზის მიერ ქვეყნის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის პირველსავე ეტაპზე გამოყოფილ საერისთავოთა შორის ასახელებს, იმას მოწმობს, რომ ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბების (ფარნავაზის გამეფების) დროისათვის **ოდრჯე** არსებულ ისტორიულ ერთეულთა შორის ერთ-ერთი დანიშნურებული ცენტრი უნდა ყოფილიყო³ და ამ ფუნქციას მთელი შუასაუკუნეების მანძილ-

¹ გოდერძის უღელტეხილით აჭარაში გადამავალი ახალციხე-ბათუმისა და იმერეთში ზეკარის უღელტეხილით გადამავალი აბასთუმან-ბაღდათის გზატკეცილები დღესაც მოქმედა.

² ბერძენიშვილი, 2006, გვ.296.

³ შდრ. „დანაშნურებული გვარის ციხე-სიმაგრე თანდათან პოლიტიკური ცენტრი ხდება. შემდგომში, საზოგადოებრივი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე წარმოიქმნება და ციხედიდები, დედაციხეები, უფლისციხეები ჩნდება (ციხედიდი სარკინისა, უფლისციხე კასპისა, ურბნისისა და ოძრჯოსისა)“. ბერძენიშვილი 1975, გვ.54. აგრეთვე: „ქვეყნის დაყოფა საერისთავოებად, ე.ი., ქვეყნის ადმინისტრაციული დანაწილება ხდება არა ვინმეს (მეფის) ნებისმიერად, არამედ, ისტორიულად წარმოიქმნება, სხვადასხვა „ქვეყნების“ წარმო-

ზე ინარჩუნებდა:¹ იმავე ფარნავაზის დროის **ოდრჯე** სამცხე-აჭარის საერისთავოს ცენტრად წარმოგვიდგება: „მაშინ ფარნავაზ... მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა და... განანესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი... მეექუსე² გაგზავნა ოდრჯის ერისთავად და მისცა ტაშისკართან ვიდრე არსიანთადმდის, ნოსტის თავითგან ვიდრე ზღუამდის, რომელ არს სამცხე და აჭარა“³. სავარაუდოდ, ამ დროისათვის მოცემულ ტერიტორიას ეწოდებოდა „**ოდრჯის ქვეყანა**“ და ეგრევეა VI საუკუნის პირველ ნახევარშიც: ვახტანგ IV-ს ეპოქის ქართლის სამეფოს პოლიტიკურსა და ეკონომიკურ ცხოვრებაში **ოდრჯის ქვეყანა** მნიშვნელოვან როლს ასრულებს.

1. შენიშვნა: სავსებით შესაძლებელია, რომ ვახტანგის დროის **ოდრჯის ქვეყანა** იყო საყრდენი პოლიტიკური ცენტრი ქართლის სამეფოს ბიზანტიასთან კავშირისა.⁴ მატიანეს ამ ეპიზოდის მიხედვით, ვახტანგი თითქოს გამოდის თავისივე შექმნილი ქართლის ერთიანი სამეფოს დასავლეთი ნაწილისათვის განსაკუთრებული პოლიტიკური სტატუსის მინიჭების ინიციატორი: ქართლის სამეფო ტახტზე იგი სვამს მცირეწლოვან უფლისწულს, თავად კი კლარჯეთის, ნუნდისა (resp. ჯავახეთის) და ოდრჯის (resp. სამცხის) ერისთავებთან და, დიდ ეჯიბთან (resp.

ქმნის შედეგად.“ იქვე, გვ. 150.

¹ ამასვე უნდა მოწმობდეს ის ფაქტიც, რომ ვახტანგ გორგასლისეული ქართლის სამეფოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობის სქემა თითქმის სრულად ემთხვევა ფარნავაზისეულს (ანუ, იგივე რჩება 800 წლის მანძილზე) და ოდრჯის საერისთავოს განაგებს მისი თანამებრძოლი საფენული (სამეფო კარის სახლისშვილი) ბივრიტიან.

² დ. ბაქრაძისეული „ქართლის ცხოვრების“ კომენტარებში ოდრჯოსი რიგით მეშვიდე ერისთავად იხსენიება: „... მეექვსე დასვა ნუნსა და მისცა მტკვრის აღმოსავლეთი ფანავრამდე და თავამდე მტკვრისა. მეშვიდე ოდრახოს და მისცა ტაშის-კარს ზეითი ზღვამდე პონტიისა და ჭოროხამდე.“ ვახუშტი, 1885, გვ. 38.

³ ქ.ცხ. I. გვ. 24²⁰⁻²¹.

⁴ შდრ: „მოიყუანა ვახტანგ ძე მისი რომელსა ერქვა სპარსულად დარჩელ, ხოლო ქართულად დაჩი. იყო ხუთისა წლისა და დაადგა გვრგვნი და დაუტევა მეფედ და დაუტევენა მის თანა შვდნი წარჩინებულნი მისნი... და თანა წარიტანნა ოთხნი წარჩინებულნი მისნი: არტავაზ, ერისთავი კლარჯეთისა, და ნასარ, ერისთავი ნუნდისა, და ბივრიტიან, ერისთავი ოდრჯისა და საურმაგ ეჯიბი მისი დიდი...“ ქ.ცხ. I

მთავრობის კანცელარიის უფროსთან!) ერთად გადადის დასავლეთ ქართლში (სავარაუდოდ, ოძრჯეში). ცხადია, რომ მეფის ეს ნაბიჯი მიზნად ისახავდა ქართლის სამეფოში სპარსეთისა და ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენების დაბალანსებას და ამ პროცესში სავარაუდოა, რომ, **მცხეთა** და **ოძრჯე** მეტ-ნაკლებად თანაბარი პოლიტიკური ძალის მქონე ადმინისტრაციულ ერთეულებად ვიგულისხმეთ.¹

2. შენიშვნა: სწორედ ამ ვითარების გამოძახილი უნდა იყოს მემამაციანეს მიერ იმის ხაზგასმა, რომ „**ოძრჯის ქვეყანა**“ იგივეა, რაც სამცხე, resp. სამცხეთო, მცხეთას დაქვემდებარებული (შდრ: „ციხე ქუეყანასა ოძრჯევისასა, რომელსა ეწოდების სამცხე“), რაც, უპირველეს ყოვლისა, მეფის ცენტრალური ხელისუფლების მიმართ ამ მხარის დაქვემდებარებას უნდა გულისხმობდეს და არა ოდენ ცენტრალური საეკლესიო ხელისუფლების მიმართ დაქვემდებარებას. ქორონიმი „სამცხე“ წერილობითი წყაროებით დასტურდება X საუკუნიდან.²

3. შენიშვნა: პოლიტიკურ ბრძოლაში ოძრჯის ქვეყნის (resp. სამცხის) აქტიური მონაწილეობისა და ცენტრალურ ხელისუფლებასთან დაძაბული ურთიერთობის გამოძახილი უნდა იყოს: ა) მემამაციანეს მიერ ანდრია პირველწოდებულის ქართლში მიმოსვლის მარშრუტის დანვრილებით აღწერა და „ოძრჯის ქვეყნის“ წარმართ მკვიდრთა საპირისპიროდ „ანყვერის ქვეყნის“ კეთილმორწმუნე მოსახლეობის უპირატესობის საგანგებოდ აღნიშვნა;³ ბ) „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“

¹ შდრ. „მცხეთის ზადენის გვერდით ოძრჯის ზადენი უთუოდ მიუთითებს იქ არსებულ წარმართულ საკულტო ცენტრზე. ამის მოწმობაა ქართველ არქეოლოგთა მიერ ზადენგორის მიდამოებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნიღბიანი ხარის ქანდაკება.“ ბერძენიშვილი 2006, გვ. 298. მცხეთისა და ოძრჯის ზადენგორათა (თუ ზადენ-ციხეთა) ურთიერთმიმართების შესახებ

² იხ. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“; „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, ყუბანეიშვილი 1946.

³ „ხოლო იგი წარმოემართა და გარდამოვლო მთა რომელსა ეწოდების რკინის-ჯვარი და თქმულ არს, ვითარმედ იგი თვთ ნეტარისა ანდრიას მიერ აღმართებულ არს. ხოლო ვითარცა შთავლო ხევი ოძრახისა და მოვიდა საზღუართა სამცხისათა, დაივანა სოფელსა, რომელსა ეწოდების ზადენ-გორა. მიხედა მოციქულმან და იხილნა კაცნი მის ადგილისანი, რამეთუ უზორვიდეს კერპთა

ამ მხარის მკვიდრთა ველურობისა და კერპთაყვანისმცემლობის ხაზგასმა.¹

როდესაც ვახტანგი გარდაიცვალა, მისი ანდერძისამებრ, ქართლის ტახტზე ავიდა მისი უფროსი ვაჟი – დაჩი, ხოლო ბერძენთა მეფის ასულთან შექმნილმა ვაჟებმა – ლეონმა და მირდატმა მიიღეს ერისმთავრობა სამხრეთსა და დასავლეთ მხარეებში: „ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისნი წარიყუანნეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელ მოსცა ვახტანგ და დასხდეს ნუნდას, ქალაქსა ზაფხულის და ზამთარს იყვნიან ოძრვეს და არა ეწოდა მათ მეფედ, არამედ ერისთავთა მთავრად და იყუნეს მორჩილებასა ძმისა მათისა დაჩი მეფისა“.²

მემატიანეს ცნობის მიხედვით, **ოძრვე (ოძრვის ქვეყანა) V-VI** საუკუნეების მიჯნაზე თუმცა კი ქართლის სამეფოს იურისდიქციაშია, მისი იერარქიული უზენაესობის მაღიარებელი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული -საერისთავოა, მაგრამ უკვე ჩანს „აღმოსავლეთ“ და „დასავლეთ“ ქართლის ერთმანეთისაგან განცალკევების ნიშნები (შდრ: „ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისნი წარიყუანნეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელ მოსცა ვახტანგ“). ეს ვითარება თითქოს იცვლება, როდესაც დაჩიმ, ნახევარძმის - ლეონის გარდაცვალების შემდეგ, მისი კუთვნილი საერისმთავრო ჯერ სამეფო სამფლობელოდ დაიმკვიდრა, ხოლო შემდეგ მირდატს „გაუცვალა“ და **ოძრვის (სამცხის) ნაცვლად ეგრისის** საერისთავო დაისაკუთრა, ხოლო, სავარაუდოდ, მირდატის გარდაცვალების შემდეგ ოძრვეც სამეფო დომენად მიითვალა.³

ყრუთა და ილოცა მოციქულმან წმიდისა მის ხატისა მიმართ და ყოველნი იგი კერპნი დაემხუნეს და შეიმუსრნეს. ხოლო წმიდა მოციქული წარმოემართა და მოინია აწყვერს.“ ქ.ცხ.1, გვ.39²²⁻²⁶ შდრ: „რკინისჯვრის დაკავშირება ანდრია მოციქულის სახელთან ამ გზის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს“ ბერძენიშვილი 2006, გვ.297.

¹ „ხოლო ეუნყა რაე უფალთა მის დაბისათა, ვითარმედ უცხოთა ვიეთმე მონაზონთა ჰნებავს ადგილსა მას აღმენებად მონასტერი, მათ არა-ინებეს, რამეთუ იყუნეს ყოვლითურთ მვეცებრივ უწირავ და ბოროტ; რამეთუ არა ინებეს კურთხევაე წმიდათაგან მათგან.“ იხ. ყუბანიევილი 1946, გვ. 88.

² ქ.ცხ.1 გვ.204¹⁷⁻¹⁸-205¹⁻³.

³ „ვახტანგ IV-ის მიერ შექმნილ ერთიან სახელმწიფოს 523 წელს დასავლეთი საქართველო გამოეყო და ცალკე სამეფოდ ჩამოყალიბდა“ დ. მუსხელიშვილი

დ. მუსხელიშვილის აზრით, ეს ცნობა მოწმობს, რომ VI საუკუნის დასასრულისათვის თავად ქართლის სამეფო (თუ საერისმთავრო) მაკვიოდ არის გაყოფილი ორ ნაწილად - ირანისა და ბიზანტიის გავლენის სფეროებად.¹ მეტ-ნაკლებად იმავე ვითარებას ასახავს VII-VIII საუკუნეთა მიჯნით დათარიღებული კურცხანა-ოდრჯისწყლის შესართავთან მდებარე მონასტრის ერთი რელიეფური წარწერა, რომლის მიხედვითაც ღმრთისმშობლის სახელზე ჯვრის აღმართვა ქართველთა ერისთავს არ-შუშა მამფალს ოქრონერილით უბრძანებია.²

შუასაუკუნეებში **ოდრჯეს** გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა ისე დიდია, რომ ქართლიდან ეგრისის დასარბევად წამოსული მურვან ყრუ **ოდრჯის ციხეში** დგება, წინამავალ ლაშქარს ეგრისის დასალაშქრად აგზავნის და მხოლოდ უკანა გზაზე წამოსული ანგრევს **ციხესა და ქალაქ ოდრჯეს**.³

4. შენიშვნა: მარბიელ ლაშქარს მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს არგვეთის მთავრებმა დავითმა და კონსტანტინემ. უკუქცეული სარდალი მურვან ყრუს მოახსენებს, რომ „წინამებრძოლნი ლაშქარნი რჩეულნი ყოველნი მოსრნეს შემის-მსახურთა.“ (ქ.ცხ.1,234₁₆₋₁₇). ჩვენი ყურადღება მიიქცია არგვეთის ერისთავთა და მათი ლაშქრის შესახებ თქმული „**შემის-მსახურთა**“-ს მნიშვნელობამ, რომელიც შესაძლებელია, გულისხმობდეს: ა)მუსლიმთაგან ქრისტიანთა (წმიდა ჯვრის თავყვანისმცემელთა) მისამართით სააუგო დამოკიდებულებას; ბ)შუასაუკუნეების არგვეთში **შაშვ/შემ**-ის (მჭედლობის ღვთაების) კულტის გადმონაშთის სახით არსებობას.⁴

ქართლსა და ეგრისის სამეფოს (თუ საერისთავოს) შორის, (რომელსაც იმ პერიოდის ბიზანტიური წყაროები უკვე „აფხაზეთის სამეფოდ“ მოიხსენიებენ!), ურთიერთობა განსაკუთრებით

2003 გვ.216.

¹ იქვე, გვ. 215.

² ბერძენიშვილი, 2006, გვ.298.

³ „და მოვიდა სამცხეს და დაიბანაკა არეთა ოდრჯისათა, რამეთუ იყო მაშინ ქალაქი იგი სახელოვანი ძველ ნაქმართა მისთათვის“ ქ.ცხ.1, გვ.234₈₋₁₁

⁴ შდრ. ქავთარაძე 2006, გვ. 41. უნდა აღინიშნოს, რომ სასირეთი/სასირე რამდენიმეა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიში იხ. ი. სიხარულიძე, 1958.

იძაბება IX საუკუნის 60-70-იან წლებში,¹ როდესაც გუარამ მამფალი, აშოტ კუროპალატის ძე, აღადგენს მურვან ყრუს მიერ დანგრეულ ოძრჯის ციხეს და აშენებს ჯვარციხესა და ლომსიანთას.² დაძაბულობა, როგორც ჩანს, მთელი X საუკუნის მანძილზე გრძელდება და, სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაციის პირობებში, სამეფო ხელისუფლების გამარჯვებით სრულდება (შემდგომში კი თავად გადაიქცევა ახალ პოლიტიკურ ერთეულად – საათაბაგოდ). ამ პერიოდისათვის ოძრჯის (ციხისა და ქალაქის) როგორც საერისთავოს ცენტრის როლი შესუსტებულია, წინა პლანზე გამოდის ციხისჯვარი და ჯაყი და ამ ქვეყნის (სამცხის საერისთავოს) მმართველი, ოძრჯეელის ნაცვლად, იწოდება ჯაყელ-ციხისჯვარელად.³

ოძრჯის პოლიტიკური მნიშვნელობა თამარის მეფობის ხანაში კვლავ დიდია: 1190 წელს თამარის წინააღმდეგ აჯანყებულმა დიდაზნაურებმა, ვარდან დადიანის მეთაურობით, დაწვეს ქალაქი ოძრჯე, მაგრამ ივანე ციხისჯვარელის სიმამაცისა და ერთგულების ნყალობით ვერ აიღეს ციხისჯვრისა და ოძრჯის ციხენი; 1205 წელს, ბასიანის ომში ლაშქრის გასტუმრების შემდეგ თამარი ვარძიიდან ოძრჯეს მოსულა და მონასტერში ლოცვად დადმგარა. აქ, არგანნის მთაზე ეცნობა ევლოგი სალოსს

¹ „ანასტასი აპოკრისიარის (მაქსიმე აღმსარებლის ბიოგრაფის) მოგონებებიდან აშკარად ჩანს, რომ VIII.60-იანი წლებისათვის ეგრისში მეფობა კარგა ხნის გაუქმებულია და ქვეყანას პატრიკიოსები მართავენ. რომ აფხაზეთი გამოყოფილია საკუთრივ ეგრისს და ცალკე საერისთავოს წარმოადგენს, რომელიც ბიზანტიის უშუალო ვასალია.“ მუსხელიშვილი 2003, გვ. 359.

² „იმავე პერიოდში ეგრის-აფხაზეთის მეფეებიც ენერგიულად აფართოვებენ თავიანთ სამფლობელოებს. ამის შედეგი უნდა იყოს აშოტ კუროპალატის ძის - გუარამ მამფლის მიერ ეგრის-აფხაზეთიდან მომავალი გზების მაკონტროლებელი ციხეების მშენებლობა.“ იქვე, გვ. 288. აგრეთვე: „გუარამ მამფალი მთლიან სისტემას ჰქმნიდა ეგრის-აფხაზეთის სამეფოსთან ურთიერთობის მოსაგვარებლად“. იქვე, გვ. 291.

³ შდრ: „ოძრჯე XI ს.-ის 50-იან წლებში, ჩანს, სამეფო ყოფილა. 1058 წელს, როდესაც სულა კალმახელმა ბაგრატ IV-ის დაუძინებელი მტერი ლიპარიტ ბალუაში შეიპყრო და მეფეს მიჰგვარა, ამ ერთგული სამსახურის სანაცვლოდ ბაგრატმა „უბოძა სულას მამულობით ციხისჯვარი და ოძრჯე ბოდოკლდითა და სხუაცა მრავალი საქონელი და სამღვდლო-მოძღვრონი და რაცა უნდაო“-მოგვითხრობს მატეანე ქართლისა“. ბერძენიშვილი 2006, გვ. 306-309.

ქართველთა ჯარის გამარჯვება.¹

მონღოლთა რბევებისა და შაჰ-თამაზის აკლების შემდეგ (XVII ს.) ოძრჯის მნიშვნელობა სუსტდება, რასაც ქართულ წყაროებში მისი ხამუშ-ხამუშად ხსენება მონმოხს.² XVI საუკუნის დასასრულს, „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ იგი უკვე ოცხის ნიჰაიეს ფორმით წარმოგვიდგება და ასე მოიხსენიება „ახალ ქართლის ცხოვრებაშიც“.³

2. მეოცე საუკუნის მკვლევართა მიერ გამოთქმულია ვარაუდი, რომ, სახელწოდება ოძრჯე უკავშირდება ურარტულ წყაროებში ხსენებულ ვიტერუხ/ვიძერუხ-ებისა და ბერძნულ-რომაული წყაროებიდან ცნობილი ბიძერების სახელს.⁴ რადგან სადღესოდ ჯერ კიდევ მკაფიოდ არ არის დადგენილი ურარტულ წარწერებში „ვიტერუხებად“ ნოდებული ტომის (თუ ტომთა კავშირის) სახლობის ადგილსამყოფელი და მისი მიმართება ბერძნული წყაროსეული „ბიძერების“ ადგილსამყოფელთან (რომელიც ლოკალიზდება, ჭოროხის ქვემო ნელზე, ჭანეთის, შავშეთისა და მესხეთის ქედების შესაყართან, სავარაუდოდ, ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავს ხოფა-ბორჩხა-ოცხე (ოძრხე)-ს⁵ ამიტომ ამ სახელით მოხსენიებული ტომებსა და ოძრჯის მკვიდრთა შორის ეთნიკური კავშირის დაშვებას მოცემულ ეტაპზე არ განვიხილავთ.

ენათმეცნიერთა თვალსაზრისები მეტ-ნაკლებად შეჯამებული სახით წარმოდგენილია გურამ ბედოშვილის მიერ შედგენილ ლექსიკონში⁶, სადაც ჩვენთვის საინტერესო ტოპონიმი მოთავსებულია „ოცხე“-ს ფორმით. ავტორი

¹ ქ.ცხ.იი, გვ.51₃; 99₁₋₉;

² შდრ: „XV ს-ში აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგი ქალაქი ქრება. ასე მაგალითად, ოძრჯე წყვეტს არსებობას“. გვასალია, 1983, გვ, 133.

³ (როსტომ მეფემ) „გარდმოვლო ოცხე და ჩამოვიდა ქართლსა.“ ქ.ცხ.იი, გვ. 420₂₆.

⁴ იხ. გ. მელიქიშვილი, 1959, გვ. 113-115 და მრ. სხვ.

⁵ შდრ. ატლასი 2003, გვ. 11.

⁶ „მისი (აბასთუმნის) უძველესი სახელწოდება ოძრხე (ოძრახე), ანუ, იგივე ოცხე ყოფილა“ ბედოშვილი 2002, გვ.21.

კრიტიკულად განიხილავს ეტიმოლოგიურ ინტერპრეტაციათა სხვადასხვა ვარიანტებს:

ა) **ოცხე** მიიჩნევა ზანურ ფორმად და ამოსავალია **ოდრხე**-სათვის (მოცემული ინტერპრეტაციის ავტორი **ოდრხე** ფუძეში | **რ** | სონანტს განვითარებულად თვლის) და შეესაბამება ქართულ **სამცხე**-ს, რომელიც, თავის მხრივ უკავშირდება **მოსხ** || **მესხ** ეთნონიმს.¹ ეტიმოლოგიური ინტერპრეტაციის ამ ვარიანტის შესახებ გ. ბედოშვილი ამბობს: „ოდრხე უფრო ძველი ფორმაა და მისი დაკავშირება სამცხე-სთან მეთოდოლოგიურად დაუშვებელია, რადგან სამცხე ქვეყნის, მხარის სახელია, ოდრახე(ოდრხე || ოდრჴე კი ერთი კონკრეტული ხევის (თემის) სახელია, რომელსაც მხარის აღნიშვნის ფუნქცია უკისრია. რაც შეეხება ოდრხე >ოცხე გადასვლას ფონეტიკური დაბრკოლება არ მოეპოვება.“²

ბ) ტოპონიმი **ოცხე** მიღებულია ზანური ფუძის **ოჩხი** (თევზი)-სა და ქართული **ხევ**-ის შეერთებით.³ რადგანაც **ოდრხე** ფორმა მიაჩნია **ოცხე**-სათვის ამოსავლად, გ. ბედოშვილი ამ ინტერპრეტაციასაც მიუღებლად თვლის.

გ) **ოცხე** || **ოდრხე** კომპოზიტია და მიღებულია **ორ-ციხე** || **ორ-ძივე** ფორმისაგან.⁴

საკუთარ დამოკიდებულებას, გ. ბედოშვილი შემდეგი სახით აყალიბებს: „ოცხე-ს ნამდვილი შინაარსი მხოლოდ მას შემდეგ გახდება ცნობილი, როცა განიმარტება მისი ამოსავალი ტოპონიმი ოდრახე || ოდრხე.“⁵

¹ „ოცხე სახელი აღნიშნავს არა მარტო ქალაქს ან ციხეს, არამედ წყალსაც და ხევსაც და, როგორც ჩანს, მხარესაც, რომელსაც საისტორიო წყაროები ჩვეულებრივ, სამცხედ მოიხსენიებენ... საფიქრებელია, რომ ოცხე ზანური შესატყვისია ქართული სახელისა სამცხე...“

სრულიად აშკარაა, რომ ოცხე ისტორიული და, როგორც ჩანს, ზანური სახელი ქვეყნისა უშუალო კავშირშია ამ ქვეყნის მოსახლეობის უძველეს საისტორიო წყაროებში დამოწმებულ სახელთან მოსხ.“ მიქელაძე, 1976, გვ.118.

² ბედოშვილი 2002, გვ.315.

³ ლ. ლლონტი, ტოპონიმიკური ძიებანი I, თბ. 1971, გვ.39.

⁴ შდრ. ალ ჭინჭარაული,

⁵ დასახ. ნაშრ. გვ.316.

სავსებით ვეთანხმებით ლექსიკონის შემდგენელის მიერ **ოდრჯე**-ს მოცემული ეტიმოლოგიური ინტერპრეტაციების კრიტიკას, ერთი შენიშვნით: „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით **ოდრჯე** სწორედაც რომ ქორონიშია - **მხარის სახელია** - ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების თანამედროვე, ფარნავაზისა და ვახტანგ გორგასლის დროინდელი „ქვეყნის“ (resp.საერისთავოს) ქართლ, კახ, ჰერ, ეგრ ეთნო-ტოპონიმთა ფარდი სახელი. სწორედ ამან გააჩინა კიდევაც თავის დროზე ცდუნება, **ოდრჯე**-სთან ქართლის სამეფოს დედაქალაქის სახელწოდებისა (მცხეთა) და ძველალმოსავლურსა და ანტიკურ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული ერთ-ერთი ქართველური ეთნოსის (მესხი) დაკავშირებისა.¹ უნდა ითქვას, რომ **ოდრჯე** || **ოცხე**-სა და **სამცხე**-ს დაკავშირების მცდელობაში მეთოდოლოგიური შეუსაბამობა ამ თვალსაზრისით არა ჩანს. სხვა საქმეა **ოდრჯე**-ს, **ოცხე**-ს, **სამცხე**-სა და **მესხეთ**-ქორო-ტოპონიმების ქრონოლოგიურ შკალაზე განლაგების **როგორ** **ობა** ! კერძოდ: **მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია** ერთი მხრივ **ოდრჯე** / **ოდრაჯე** / **ოდრხე** / **ოცხე** ტოპონიმებისა და, მეორე მხრივ, **ოდრჯე** და **სამცხე** (resp. მესხეთ) ქორონიმების **დროის ერთსა და იმავე მონაკვეთში, ერთდროულად არსებობის დაშვება**, რადგან „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტი მკაფიოდ განარჩევს ისტორიული ეპოქების შესაბამის ტოპო-ტერმინებს (თუმცა კი გვხვდება დანერვილობაში აღრევა, მაგრამ ეს აღრევა თხზულების გადანერვის მათარილებლად შეიძლება მივიჩნიოთ).²

3. კოგნიტური ანალიზის საფუძველზე, ტოპონიმ **ოდრჯე**-ს ეტიმოლოგიური ინტერპრეტაციის ვარიანტად შეიძლება დავუშაოთ, რომ მოცემული ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეულის (resp.ტერიტორიის, ანუ, მკვიდრი საზოგადოების მიერ „ათვისებული“ მიწა-წყლის) სახელდების მოტივაციის

¹ ტოპონიმი **ოცხე**-სა და ეთნონიმი **მოსხ** || **მესხ**-ის სემანტიკურ დაკავშირებას და მათთან ტოპონიმი **მცხეთა**-ს მიმართებას სხვადასხვა დროის მრავალი მკვლევარი-ქართველოლოგი იზიარებდა: პლ.იოსელიანი, ნ.მარი, ივ. ჯავახიშვილი, გ. მელიქიშვილი, ან. აფაქიძე, არნ. ჩიქობავა, გურ. თოფურია, გ. ქავთარაძე და სხვ.

² შდრ. გვ. 9, 6. შენიშვნა.

საფუძველი „ათვისების“ დასაწყისში შეიძლება გამხდარიყო ამ ტერიტორიაზე უხვად გამომდინარე თერმული მინერალური წყაროები (-**ოდი/ვედა** „მჟავე, მინერალური წყალი“), რასაც, მათი სამეურნეო საქმიანობიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა დაეჭირა ამ საზოგადოების შეგნების ჩამოყალიბებაში (შდრ. ზემოთ, გვ. 1). თუ ამ ვარაუდს დავუშვებთ, ტოპონიმი **ოდრხე** (<***ოდ-არ+ჯევი**) გაიაზრება კომპოზიტად და განიმარტება, როგორც „**ვედათა ხევი**“ (**ვედ/ოდ-ძირი, -არ-** მრავლობითობის სუფიქსი -**ჯევი-ტოპომანარმოებელი**). ამ ვარაუდის სარწმუნოება მოწმდება რამდენიმე ერთმანეთის შემავსებელი არგუმენტით:

ა) ადიგენის რაიონში, კერძოდ, **ოდრჯე || ოცხე-ს** ტერიტორიაზე, უხვად გამომდინარე თერმული მინერალური წყაროები სავსებით შეიძლება გამხდარიყო მოცემული მდინარისა და ადგილის **ვედ/ოდ-** ფუძით სახელდების მოტივი,¹ მით უმეტეს, რომ სახელდების ამგვარი მოდელი საქართველოს მთელ „ქართულენოვან“ ტერიტორიაზეა გავრცელებული:

ოდიხი — სამი სოფელი დუშეთისა და ხაშურის რაიონებსა და ქსნის ხეობაში. ძველად მანგლისთანაც ყოფილა ერთი ოდიხი;

ვედიხი — თბილისის უბანი;

ვედათხევი — სოფელი დუშეთის რ.;

ვეძები — სოფელი ახმეტის რ.;

ვედათხევა — სოფელი თიანეთის რ., ერწოს ქვაბულში;

ვერდა(ჯედა) — სოფელი ქსნის ხეობაში, ახალგორის რაიონში;

ვერძეები(ჯეძეები) — საძოვრები უწერას, ლაგვანთასა და ლარში (რაჭა);

ვერდა, ვერძისთავი — საძოვარი ძეგლევში (ონი, რაჭა);

ვერძთავლელე — ლელე, ნმენდაური (ონი, რაჭა);

ვერძირუ — სოფ. ხიდემლები (ონი, რაჭა);

ვერძისთავა || გველუშაპის წყარო — წყარო, ლახევა (ონი, რაჭა);

¹ შდრ.: „**აბასთუმნის** განკარგულებაშია თერმული (+41-48°C) მინერალური წყლების მნიშვნელოვანი მარაგი, რომელიც ქიმიური შემადგენლობით მიეკუთვნება კაჟიან სულფატურ-ქლორიდულ კალციუმ-ნატრიუმ-იან წყლებს, დაბალი მინერალიზაციით; **ზეკარი** - სუსტად სულფიდური, ჰიდროკარბონატული ქლორიდულ-ნატრიუმიანი თერმული წყალი (+36°C);“ კურორტები 1987, გვ. 91;

ვერძისთავა(< ვეძა) — კარსტული მდინარე ლეჩხუმში;
ვერძიანი — სახნავ-სათესი, ურავში (ამბროლაური)
ვერძიანი — სახნავ-სათესი ურავში (ამბროლაური, რაჭა);¹

5. შენიშვნა: ოძ<ვეძ<*ჲედ- (=მჟავე წყალი) ფუძის „თარგ-მანია“ ჰიდრონიმები: **მჟავე წყალი**—(მდინარე ოზურგეთის რაიონში), **მჟავის ხევი**- ალგეთის შენაკადი. **მაჭარწყალი** – მდინარე, ბორჯომულას შენაკადი.

ოდ/ვეძა(„მჟვე წყალი“)-ს სვანურად ეწოდება **სგიმ**, მეგრულად – **მენჯი**, რაც ქართული **ვეძ-**ის კანონზომიერი შესატყვისია. არქეტიპად აღდგება ***ჲედ-** ფუძე.² „მეგრული ლექსიკონისა“ და „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით **მენჯი**-ს განმარტებაა: „**მჟავე, მინერალური წყალი, მლაშე წყალი, მლაშობი, ადგილი, სადაც მარილიანი, მლაშე წყალი ამოდის, მარილი; ვეძა, მარილწყალი**“ და ამ ფუძით ნაწარმოები ტოპონიმებია: **სქვერიში მენჯი, მენჯის წყარი, მენჯონა**. „მლაშობი ადგილის“ აღსანიშნავად ზანური ფუძე **მენჯ** შეთვისებული უნდა იყოს ქართულში **მუჯა**-ს ფორმით.³ მ. ჩუხუა **მენჯ**- ძირისათვის აგებს პარადიგმას: სვან. **ბარჯ** „მხარი“ : ქართ. **თედ**-ი-„თედო“ : ზან. **მენჯ**-ი „თედო“⁴.

6.შენიშვნა: ოძრჯე > ოცხე ფონეტიკური პროცესი ქართული ენისათვის ორგანულია და აღწერის დონეზე ადვილად აიხსნება: **ო-ძრჯე > *ო-ძრხ-ე > *ო-ძხ-ე > ო-ცხ-ე**, და კვალიფიცირდება,

¹ ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ისიც, რომ აბასთუმნის (resp. ოძრჯის) სანახებშია სოფელი **მლაშე** (ქსე I, გვ.92);

² „ქართვ. ვეძ-(***ჲედ**) ძირს შეესატყვისება მეგრ. **მენჯ** (<***ჲაჯ**-); **ჲ>მ** (მდრ. ქართ. ვინ: მეგრ მინ) უმლაუტის შედეგად ***ჲაჯ**- (მაჯ) > **მეჯ**; **ნ** განვითარდა **ჯ**-ს წინ. სარჯველაძე 1990, გვ. 125.

³ ქობალია 2010, გვ.408; ქაჯაია II 2002, გვ. 247; იქნებ ქართულში შეთვისებული **მუჯა**-ს (იხ. ს.ს.IV, გვ. 536 შეიძლება უკავშირდებოდეს ტოპონიმი **მურჯახეთი**? ამას გარდა, ხომ არ შეიძლება იმავე **ოდ/ვეძ** ფუძესთან **ოზნი** (<***ოდ-ან-ი**), **ვეჲინი** (<***ვეძ-ინ-ი**) და **ეძანი** (< ***ვეძ-ან-ი**) ტოპონიმების კავშირის დაშვება? ამ ვარაუდის უფლებას გვაძლევს ის გარემოება, რომ თუმცა ეს ტოპონიმები წერილობით წყაროებში შუასაუკუნეებიდან ფიქსირდება (VIII-VIII ს.), მაგრამ საყურადღებოა, რომ ყოველ მათგანზე დასტურდება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური ნაკვალევი.

⁴ მ. ჩუხუა, 2000, გვ.59;

როგორც: | **ჭ** | ~ | **ხ** | ფონემათა ოპოზიციის მოშლა და ინლაუტში არასრული რეგრესული ასიმილაცია.

ვ.თოფურია დაადგინა სიბილანტი - აფრიკატებთან მეზობლობაში | **ჭ** | და | **ხ** | ფონემათა განაწილების კანონზომიერება: „თ, ძ, ც, წ, ზ, ს, ჯ, ჩ, ქ, ყ, შ -ს წინა პოზიციაში უთუოდ უნდა იყოს **ჭ** და **ჯ**-არ-ითვე უნდა აღვნიშნოთ; თ,ს,შ,ც,ჩ -ს მომდევნოდ **ხ**-ს ატარებდნენ; ზ,ყ,ძ,ჯ -ს მომდევნოდ -ლ-ს; ტ,წ,ჭ -ს მომდევნოდ- ყ-ს.“¹

| **ჭ** | ~ | **ხ** | ნეიტრალიზაციის პროცესი დამაჯერებლად აქვს აღწერილი და დათარიღებული ზ. სარჯველაძეს.²

ბ). როგორც უკვე ითქვა, ტოპონიმი **ოდრჯე** წარმოგვიდგენია შედგენილფუძიან სახელად: **ვეძ/ოდ(<*ჲედ)-(ა)რ + ჯე(ვი)**, რომელსაც მოეპოვება ტოპო-მანარმოებლის მკაფიო ფუნქცია.³

ქართული ლექსიკოგრაფიისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული კვლევების მონაცემთა მიხედვით სიტყვა **ჯე/ხევის** მნიშვნელობებია:

ჯევი—ლეღეთ უდიდესი; **ჯევენები**—ჯევი და ჯევი; **ჯეობა**—ერთს წყალზედ მრავალი მოსახლე; რა წყარონი შეკრებებიან და ჩაივლიან, **ჯევი** ეწოდების (ს.ს. IV²);

ჯევი, ჯეენი —ნალუარევი, ხეობა, „ცხვირი“, კანტონი, ლეღე (აბულაძე, 1973, გვ. 566); **ხეენარი** — ტყე, ნერგები (იქვე, 561);

ხევი—ა) მდინარის ღრმა კალაპოტი; ბ) პატარა მდინარე მთებს შუა; გ) ადმინისტრაციული ერთეულის აღმნიშვნელი ტერმინი ძველ საქართველოში; დ) ერთ-ერთი კუთხე საქართველოს

¹ თოფურია, 1979, გვ. 177-181;

² შდრ: „ქართულ სალიტერატურო ენაში | **ჭ** | და | **ხ** | ფონემათა ოპოზიციის მოშლა დაიწყო IX ს. ბოლოდან და ეს პროცესი თანდათან ინტენსიური ხდება. აქედან ამოვლით გასაგები ჩანს **ჭ** და **ქ** გრაფემათა არსნორი ხმარების შემთხვევები. ზოგ გადამწერს (მწერალს) უკვე აღარ ესმის ვ-ს ბგერობრივი მნიშვნელობა და ამიტომ მას ხშირად ხმარობს იქ, სადაც იგი არასდროს იხმარებოდა“. სარჯველაძე, 1967, გვ. 265.

³ შდრ; „-არ² — სუფიქსი, რომელიც ძირითადად დაერთვის მასდარული წარმოების სახელებს და გამოხატავს კრებითობას; -არ³ —სუფიქსი რომელიც გეოგრაფიულ სახელებთან აწარმოებდა წარმომავლობის სახელს (ოპიზარი, ხახულარი). მნიშვნელობით იგივეა, რაც სუფიქსი-ელ. მიიჩნევა მეგრულ-ქანური წარმოშობის სუფიქსად“. ჯორბენაძე 1988, გვ. 42.

მთიანეთში (ქეგლ VIII, გვ. 1367);

ხევი - უძველესი ქართული ისტორიულ-გეოგრაფიული და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული (ქსე, 11, გვ. 450);

ხევი – სოციალურ ერთობა, საზოგადოებრივი განვითარების უძველესი ერთეული (ბერძენიშვილი 1975, გვ. 74);

ხევი – სოფელი ჩოხატაურის რ., ხარაგაულის რ.

ხევა – მთა, შავშეთის ქედის უმაღლესი მწვერვალი მდ. იმერხევისა და ჩირუხისწყლის სათავეებში;

ხევი – შედგენილფუძიანი ტოპონიმების ტოპო-მანარმოებელი: არმაზისხევი, კამარახევი, ხეფინისხევი, იმერხევი, კავთისხევი, გრემისხევი და სხვ.

გ) ჰევი || ხევი-ს ტოპომანარმოებლის ფუნქცია ადასტურებს **ოდრჰე**-ს ჩვენეულ ინტერპრეტაციას: **ოდ-(ა)რ-ჰევი**- „მინერალურ წყართა კრებული“ (შდრ. „რა წყარონი შეკრებებიან და ჩაივლიან, ჰევი ენოდების“ (ს.ს. IV₂).

დ) ჰევი, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის, ქორონიმის ფუნქციით, ტრადიციული ტერმინია „ქართლის ცხოვრებისა“ და სხვა ძველი ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით; იტორიული გეოგრაფიის ტერმინად იგი დაამკვიდრა ნ. ბერძენიშვილმა.¹

ე) ჰევი ფუძე ქართველური ენის დონეზე აღდგება ***ჰეჷ** არქიფორმის სახით:

***ჰეჷ** > ქართ. **ჰევი**-ი > **ხევი**-ი : მეგრ. **ხაბ** | **ხაბ**-ო : სვან. **ჰეჷ**²

¹ შდრ. „ძველი ქვეყანა (წინაკლასობრივი და ადრეკლასობრივი) ჰევებად წარმოგვიდგენია. ესაა ბუნებრივი განვითარების შედეგი. განვითარების გარკვეულ საფეხურზე (სამხედრო დემოკრატიის ხანა) ... ჰევისუფალი ერისთავდება და ახლად წარმოშობილი სახელმწიფოს მოხელე ხდება. ასე, რომ, ჩვენი წარმოდგენით, ჰევი საზოგადოებრივი განვითარების უძველესი ერთეულია. ჰევისუფალი წინ უსწრებს ერისთავს. სამეფოს გაჩენა და საერისთავოების შექმნა ერთი დროის მოვლენებია.“ (ბერძენიშვილი 1975, გვ. 74-75). აგრეთვე: აგრეთვე: „ ივ, ჯავახიშვილი „სამართლის ისტორიაში“ **„ხევის“** აღნიშნავს, როგორც მოსახლეობის ერთეულ მხოლოდ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოსთვის (ოპიზის სიგელი). ჰევი იურიდიული პირია. ამ გაერთიანების სიმბოლო ხატია“ (იქვე, გვ. 64-69).

² სარჯველაძე 1990, გვ. 495.

5. მაგრამ, მხოლოდ ეს არ უნდა ყოფილიყო უძველეს ხანაში მოცემული ტოპონიმის მოტივაციის საფუძველი: ისტორიული „ოდრჯის ქვეყანა“ მთელ სივრცეზე (განსაკუთრებით კი გადასასვლელების გაყოლებაზე), დასტურდება ბრინჯაოს ხანისა (ენეოლით-ადრებრინჯაოდან გვიანბრინჯაო-ადრერკინისა და შუსაუკუნეთა ჩათვლით) არქეოლოგიური ძეგლები, (ზადენგორა, ყანობილი, ბენარა, ზეკარი, ამხერის გორა, ვარხანი, ფარეხის გორა, ხევაშენი, ბუზმარეთი, უდე...) ეგვე ქვეყანა (ვევი) ითვლება ადრეული ლითონების ათვისების ერთ-ერთ მხარედ.¹ აჭარა-თრიალეთში შედის აჭარის გურიის, ზეკარისა და ძამის მადანთა ოლქები.² აგრეთვე: „აჭარა-თრიალეთის სისტემის მადანგამოსავლები თავმოყრილია ძამის, ზეკარის, გურიისა და აჭარის საბადოებზე.“³ ცხადია, რომ მინერალური წყარო მიმანიშნებელი იყო ამ ადგილზე ლითონის მადანგამოსავლის არსებობისა და, შესაბამისად, ოდ/ვეძათა არსებობა აქ დასახლებისა და სამეურნეო საქმისათვის ხელსაყრელ პირობად ჩაითვლებოდა და სამოსახლოს სახელდებაც ამ ნიშნით მარკირებული უნდა ყოფილიყო.

ამასთანავე, ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსელ მეტალურგებს სპილენძის მადნის „კაზმით“ გამდიდრება და შენადნობის სათანადო რეცეპტების შემუშავება ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ათვისებული და ამ მიმართულებით ცხოველი ძიება და ემპირიული ცოდნის დაგროვება ხდებოდა.⁴ სპილენძის მადნის გამდიდრების ტექნოლოგიის

¹ შდრ. „კავკასიის სპილენძის შემცველი საბადოები და მადანგამოსავლები ლოკალიზდება აჭარა-თრიალეთის მთავარი ქედის გასწვრივ და აზერბაიჯან-სომხეთის რაიონში.“ აბესაძე 1969, გვ.117;

² აგრეთვე: „პოლიმეტალური ჟანგეული მადნიდან პირდაპირი აღდგენაა სულფიდური მადნის აღდგენითი დნობა – მადნის წინასწარ გამოწვა გოგირდის სრულ მოცილებამდე, რითაც მიიღება „რბილი სპილენძი“. იქვე, გვ.118;

³ ხახუტაშვილი 1987, გვ.188.

⁴ „ადრებრინჯაოს ხანის უმთავრესი ნიშანი იყო ჟანგეული სპილენძის მადნის ათვისება და სპილენძ-ბრინჯაოს ნამდვილი მეტალურგია, ანუ, ჟანგეული სპილენძის მადნიდან პირდაპირი აღდგენის გზით ლითონის (ილეკროს) გამოდნობა. დარიშხნიანი ჟანგეული სპილენძის მადნები არის მცირე კავკასიონის მთებში. ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსელი ტომების მინერალოგიური და სამთო-სამადნო ცოდნის გაფართოვებასა და მათი მეტა-

ახალ გზათა ძიების პროცესში სავარაუდოდ უნდა ეცადათ სულფიდური მადნის აღდგენითი დნობისათვის მინერალური წყლის გამოყენება. შესაბამისად, სათანადო მეურნეობის წარმოებისათვის მინერალური წყაროების ადგილსამყოფელს (რომელთა უპირატესი უმრავლესობა საქართველოს ტერიტორიაზე სუსტად სულფიდურ-კარბონატულია), სტრატეგიული მნიშვნელობა უნდა მინიჭებოდა. შემდგომ ხანებში, მეტალურგიის ტექნიკისა და ტექნოლოგიის განვითარების ახალ საფეხურებზე გადასვლის პირობებში, თერმულმა მინერალურმა წყალმა დაკარგა სანარმოო სტრატეგიული მნიშვნელობა, მაგრამ, მრავალი წლის მანძილზე ჩამოყალიბებული ყოფისა და მეურნეობის წესის წყალობით, უკვე მოპოვებული პრიორიტეტი და, შესაბამისი საკრალური შინაარსი შეინარჩუნა.¹

7. შენიშვნა: სწორედ ოძრხის ახლო მდებარე არგანის მთაზე ეცნობა ევლოგი სალოსს ქართველთა გამარჯვება ბასიანის ბრძოლაში. თუ ტოპონიმი **არგანნი** შეიძლება ზანური **არგუნის** („ცული“) ფარდად მივიჩნიოთ, სავსებით დასაშვებია, აქ მეტალურგიის კულტის ანარეკლი დავინახოთ: ლითონდასამუშავებელი იარაღებისათვის საკრალურობის მინიჭება და შემდეგ მათი ტოპონიმებად ქცევა ჩვეულებრივი ამბავია: (შდრ: **ლიპნი** („ურონი“) თრიალეთში, ***ბოვნი-სი>ბოლნისი** („მადნის სანური ქურები“ ქვემო ქართლში და სხვ.). თვით **ზადენ-ი**ც მეტალურგიის კულტის ღვთაება უნდა იყოს.²

ლურგიული დონის ზრდაზე მიუთითებს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ვერცხლისა და ტყვიის სამკაული ადრებრინჯაოს ხანისა“ მუჯირი 2008. გვ.40. ამავე რეგიონულსა და ქრონოლოგიურ სივრცეს მიეკუთვნება საყდრისის ოქროსმოპოვებლური მაღარო, რომელიც სადღეისოდ დიდი დავისა და დაპირისპირების საგნად არის ქცეული. (ავტ.).

¹ შდრ: „მცხეთისა და ოძრვის ზადენ-გორათა (თუ ზადენ-ციხეთა) ურთიერთ-მიმართების შესახებ ა. აფაქიძე თვლიდა, რომ ოძრვის ზადენი „ქრონოლოგიურად რამდენადმე მაინც უსწრებდა წინ მცხეთის მიდამოებში ზადენის, ან ზედა-ზადენის გაჩენას“ ნარკვ. I, 1973, გვ. 673-674, აგრეთვე: სწორედ ოძრხის ახლო მდებარე არგანის მთაზე ეცნობა ევლოგი სალოსს ქართველთა გამარჯვება ბასიანის ბრძოლაში. თუ ტოპონიმი **არგანნი** შეიძლება ზანური **არგუნის** („ცული“) ფარდად მივიჩნიოთ, სავსებით დასაშვებია.

² შდრ. ლამბაშიძე 2010, გვ. 43.

ამ მიზეზთა გამო ფარნავაზის ეპოქის ქართლის სამეფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, უადრესი საერისთავოების (და მათ შორის ოძრვისაც) გამოყოფა, სწორედ გეოპოლიტიკური მდებარეობით სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ცენტრებში უნდა მომხდარიყო.

7. დასკვნა: რომ შევაჯამოთ ჩვენი მსჯელობა ტოპონიმი **ოძრვეს** კოგნიტური ინტერპრეტაციის შესახებ, ვიტყვით შემდეგს:

ა) ქართულიწერილობით ნყარობით დადასტურებული ერთ-ერთი უძველესი ტოპონიმი **ოძრვე** წარმოგვიდგება შემდეგი ფუნქციებით: **ჰიდრონიმი** („ოდრხისწყალი“/„ოცხისწყალი“); **ტოპონიმი** („ცხხე ოძრვისა“/„ქალაქი ოძრვისა“); **ქორონიმი** („ვევი ოძრვისა“). „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, **ოძრვე**, ქორონიმის მნიშვნელობით ცნობილია ქართული სახელმწიფოებრიობის დასაწყისიდანვე და სხვადასხვა დროს იწოდებოდა „ოდრვის ქვეყანად“, „სამცხედ“, „მესხეთად“, „ოცხის ნიჰაიედ“. სახელწოდებათა სიმრავლის გამო ქართველოლოგიის საკითხთა მკვლევრებს შორის დიდი იყო მოცემული ტოპონიმის ეტიმოლოგიური ინტერპრეტაციის ინტერესი. ინტერპრეტაციათა უმრავლესობა **ოძრვე || ოძრხე > ოცხე** ფონეტიკური პროცესის ახსნის ვარიანტებს წარმოადგენდა და მას „მესხეთთან“, და „მესხებთან“ აკავშირებდა. კოგნიტური ანალიზის მიზანია სახელდების იმ მოტივაციის წარმოჩენა, რაც მოცემულ ტოპონიმს დაედო საფუძვლად.

ბ) ტოპონიმი **ოძრვე**-ს კოგნიტური ინტერპრეტაციისათვის სახელდების მოტივაციის ვარიანტად დაშვებულია **-ოდ/-ვეძ<*-ჴიძ** -„მჴავე, მინერალური წყალი“. ამ ვარაუდის საფუძველია ერთი მხრივ **-ოდ/-ვეძ** ფუძით ნაწარმოები ტოპონიმების სიმრავლე და განფენილობა საქართველოს ტერიტორიის მთელ „ქართულენოვან სივრცეში“ და, მეორე მხრივ, სხვადასხვა ეპოქის (უპირატესად, ენეოლით-ბრინჯაოს ხანის) არქეოლოგიური ძეგლების არსებობა ამ ფუძით სახელდებულ თითქმის ყველა ობიექტთან.

გ) ზემოთქმულის საფუძველზე ივარაუდება: ***ოდ-არ-ვევი > ოძ-რ-ვევი > ოძრვე > ოძრხე > ოცხე**, რასაც გარკვეულ ისტორიულ პირობებში (შდრ. გვ. 3-4, 2. შენიშვნა) ეთნონიმ

მესხ-თან და სამცხე-სთან გაიგივება მოჰყვა. უნდა ითქვას, რომ ეს საკითხი ძველალმოსავლური წყაროებიდან ცნობილი მუშქების პრობლემის უშუალო შემადგენელი ნაწილია და, ვფიქრობთ, სადღეისო მონაცემების მიხედვით მისი ცალსახად გადაჭრა ძნელია.¹

დ) რაც შეეხება ოძრვე-ს დაკავშირებას ურარტული წყაროსეულ ვიტერუხ/უიტერუხ-სა და ბერძნული წყაროსმიერ ბიძერ-თან, დასაშვებად მიგვაჩნია, თუ კოგნიტური ინტერპრეტაციის ჩვენი ვარიანტი მისაღები აღმოჩნდება და მოცემული ქორონიმს გავიაზრებთ, როგორც *ოდ-არ-კევი > ოდ-(ა)რ-კე(ვი) - „მჟავე წყალელთა ქვეყანა(ხევი)“-ს, ანუ მოცემული მხარის თემისა თუ ეთნოსის თვითწოდებას, რომელიც ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ბიძერ (βιζιρ) ურარტულში ვიტერუ/ვიტერუ (uīteru) და ძვ. ასურულში ფაითერუ (Pa-i-te—ru) ფორმით აისახა.

ბიბლიოგრაფია

1. აბესაძე 1969 – ც. აბესაძე, ლითონის წარმოება ამიერკავკასიაში, თბ. 1969;
2. აბრამიშვილი 1961 – რ. აბრამიშვილი, რკინის ათვისების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოში, სსმმ ტ. XXII-, 1961, გვ. 292-382;
3. აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ. 1973;
4. არუთინიანი 2001 – Н.В. Арутюнян, Корпус урартских клинописных надписей. Ереван, 2001.
5. ატლასი 1964 – საქართველოს სსრ ატლასი, თბ. 1964;
6. ატლასი 2003 – საქართველოს ისტორიის ატლასი, თბ. 2003;
7. ბაგ 2007 – Ariel M. Bagg, Reportiore Geographique des Textes Cuneiformes, band 7/1, Wiesbaden 2007.
8. ბედოშვილი 2002 – გ. ბედოშვილი, ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ტ. I, თბ. 2002;

¹ ვიტკე 2004, გვ. -

9. ბერძენიშვილი 2006 – დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბ. 2006;
10. ბერძენიშვილი 1975 – ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები ტ.VIII, თბ. 1975;
11. გვასალია 1983 – ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ. 1983;
12. გძელიშვილი 1964 – И.А. Гзелишвили, Железоплавильное дело в древней Грузии, Тб. 1964;
13. ვახუშტი1885 – ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დიმ. ბაქრაძის განმარტებებით, ტფილისი, 1885;
14. ვიტკე 2004 – Anne-Maria Wittke, Mušker und Phryger, Ein Beitrag zur Geschichte Anatoliens vom 12 bis zum 7. Jh. v.Chr. Wiesbaden 2004.
15. თოფურია 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ. 2000;
16. თოფურია 1979 - ვ.თოფურია, ჯ და ხ სიბილანტ-აფრიკატებთანმეზობლობაში, შრომები III, 1978, გვ. 174-185;
17. თოფურია 1970 – გ.თოფურია, ქართულ-ქართველური ეთნონიმიკის ლინგვისტური საკითხები, იკე XVII, თბ. 1970, გვ.
18. ინანიშვილი 2010 – გ. ინანიშვილი, ბ. მაისურაძე, გ. გობეჯიშვილი, საქართველოს უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოება (ძვ. წ. III-I ათასწლეულები), თბ. 2010;
19. კალანდაძე 1974 – კ. კალანდაძე, უძველესი ნასოფლარის ნაშთი აბასთუმნიდან, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1973წ., თბ. 1974;
20. კვიციანი 2009₁ – რ. კვიციანი, ბორჯომის ხეობა რკინის ფართო ათვისების ხანაში (ძვ. წ. VIII-VII ს.ს.), სადისერტაციო ნაშრომი, თბ. 2009;
21. კვიციანი 2009₂ – რ. კვიციანი, მესხეთ-ჯავახეთის პრეისტორიული და კლასიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლების რუკა, იბერია-კოლხეთი 5, თბ. 2009, გვ. 31-40;
22. კურორტები – მ. ვადაჭკორია, გ. უშვერიძე, ვ. ჯალიაშვილი, საქართველოს სსრ კურორტები, თბ. 1987;
23. მიქელაძე 1974 – თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან (II-I ათასწლეულები);
24. მიქელაძე 1976 – თ. მიქელაძე, მესხთა საკითხისათვის, ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი

- საიუბილეო კრებული, თბ. 1976, გვ. 110-119;
25. მელიქიშვილი 1959 – Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб. 1959.
 26. მელიქიშვილი 1960 – Г.А. Меликишвили, Урартские клинописные надписи. М. 1960.
 27. მუსხელიშვილი 2003 – დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბ. 2003;
 28. მუჯირი 2008 – Теимураз Муджири, Горнорудное производство в древней Грузии, Тб.2008;
 29. ნარკვ. I – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ. 1973;
 30. ნოზაძე 2007 – Н. А. Нозадзе, Лексика хурритского языка, Тб. 2007;
 31. რეხვიაშვილი 1964 – ნ. რეხვიაშვილი, ქართული ხალხური მეტალურგია, თბ. 1964;
 32. სარჯველაძე 1990 – ჰ. ფეინრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ. 1990;
 33. სარჯველაძე 1967 – ზ. სარჯველაძე, ყ და ე გრაფემათა და | ჯ | და | ხ | ფონემათა ურთიერთმიართებისათვის, ორიონი, თბ. 1967, გვ. 260-265;
 34. საყვარელიძე 1954 – Т.Н. Сакварелидзе. Бронзы древней Грузии, А.К.Д. Тб. 1954;
 35. სიხარულიძე 1958 – ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია ტ.ტ. I-II, ბათუმი, 1958
 36. ტოპო-არქ. - „ქართლის ცხოვრების“ ტოპო-არქეოლოგიური ლექსიკონი, თბ. 2013;
 37. ქავთარაძე 2006 - გ. ქავთარაძე, საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების საკითხები, კავკასიოლოგიური სერია II, თბ. 2006;
 38. ქაჯაია 2002 – ოთ. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ.ტ. I-III, თბ. 2002;
 39. ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (რვა-ტომეული);
 40. ქობალია 2010 – ალ. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ. 2010;
 41. ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 1970;
 42. ქ.ცხ. - „ქართლის ცხოვრება“, ტ.ტ. I-II-IV, სიმ. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით, თბ. 1955;
 43. ლამბაშიძე 2010 – მ. ლამბაშიძე, მ. ჭირაქაძე, მეტალურგიის

კულტის ერთი ფრაგმენტისათვის ქართველურ ეთნოკულტურულ სივრცეში, Bulletin of the AGIBAS 8,თბ. 2010-2011, გვ35-46.

44. ლლონტი 1967 – ალ. ლლონტი, ჰიდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფებისათვის, ორიონი, თბ. 1967, გვ. 268- 277;
45. ლლონტი 1971 – ალ. ლლონტი, ტოპონიმიკური ძიებანი I, თბ. 1971;
46. ყუბანეიშვილი 1946 – ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია ტ. I. სოლ. ყუბანეიშვილის რედაქტორობით, თბ. 1946;
47. შანიძე 1953 – აკ შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები I, თბ. 1953;
48. ჩართოლანი 2010 – შ.ჩართოლანი, შრომები, თბ. 2010;
49. ჩუხუა 2000 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბ. 2000-2003;
50. ჯორბენაძე 1988 – ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ. 1988;
51. ხახუტაიშვილი 1987 – Д.А. Хахутаишвили, Производство железа в древней Грузии, Еб. 1987;

Maya Gambashidze & Manana chirakadze

Odzrxe [Ozrqe]

(Reshinking Cognitive Interpretation of Toponym)

1. The article aims to represent the historical motivation of the lexical unit **Odzrxe [Ozrqe]** and to determine it's correlation to manufacturing activities of local inhabitants.

Odzrxe [Ozrqe] was a name for a part of the historical **Samcxe**, and was one of the oldest Duchies of the Kartli kingdom. The historian of XI c. Leonti Mroveli correlates the toponym to the Ethnarch of Caucasian people – **Targamos**, saying that his grandson was **Odzarxos [Ozraqos]**. Thus determines distinguished function of the historical-geographical unit, in the state of Kartli Kingdom. First reason for such importance

was it's geopolitical location: it was located on the merge of routs from South to North-West and South-West. Because of it's function to control these trading routs, **Odzrxē [Ozrqē]** became the center of the given region.

2. Toponym **Odzrxē [Ozrqē]** is presented by three functions: a. **Hydronym Odzaxis ckali(Ozrqis-çqali / Ocxis çqali)**; b. **Toponym (Castle of Odzrxē [Ozrqē], city of Odzrxē [Ozrqē])**; c. **Choronym (Gorge of Odzrxē [Ozrqē])**.

Founding cognitive interpretation of **Odzrxē [Ozrqē]** should be **[Oz / Vež < *Wež]** – "mineral springs" and the given toponym is interpreted as **Odz-ar-xevi[Oz-ar-qe(vi)]** – "Country, (// housing) of sour (//mineral) water".

3. The given motivation was reasoned by the big number of thermal waters (**Oz/Vež, < * Wež**) all over the **Odzrxē [Ozrqē]** county. Besides, we witness abundance of the archaeological monuments near the springs of these sources. Existence of the mineral source was a reference for existing ores. It seems natural to mark the housing place according to this sign in Neolith-Early Iron age (IV-II Millennia). Developing metallurgy reasoned burst of economical importance of this region. And in later periods **Odzrxē [Ozrqē]** became an important political and economical centre of this region. During the establishing the Kartli kingdom by the king Parnavaz (IV-III cc. B.C), **Odzrxē [Ozrqē]** county got the function of the oldest part of the state.

ქართულ დასურათებულ ოთხთავთა და სამედიცინო ხელნაწერთა სიუჟეტური პარალელები

უძველესი სამედიცინო ტრადიციების შესახებ ინფორმაციამ ჩვენამდე მოაღწია როგორც ვერბალური, ასევე წერილობითი წყაროებით. ამ უკანასკნელთაგან აღსანიშნავია საეკლესიო, ჰაგიოგრაფიული, საისტორიო, მხატვრული და სამედიცინო ხელნაწერი ძეგლები. მათმა შესწავლამ გვიჩვენა, რომ საქართველოს თვითმყოფადი სამედიცინო ტრადიციები საკუთარი გზით ვითარდებოდა, თუმცა მაინც განიცდიდა სხვადასხვა ქვეყნების სამედიცინო ტრადიციების გავლენას.

ჩვენ ყურადღება შევაჩერეთ X-XVI სს. ქართულ საეკლესიო ხელნაწერებზე, კერძოდ ოთხთავებში (სახარებებში) მოყვანილ სამედიცინო შინაარსის სიუჟეტებზე, ასევე მათში წარმოდგენილ სამედიცინო პასაჟების შემცველ მინიატურებსა და ამავე პერიოდის ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებზე.

ჩვენამდე მოღწეულ დასურათებულ ოთხთავებიდან გამოვარჩიეთ X-XVI სს. შემდეგი ნიმუშები:

- ადიშის ოთხთავი-897 წ. (სვანეთი, მესტია)
- ჯრუჭის I ოთხთავი — 936-940 წწ. მომხატველი თევდორე „კამარათმწერელი“ (H-1660 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი-ხეც)
- ექვთიმე მთაწმინდელის სვინაქსარი — 1030 წ. (A-648 ხეც)
- გელათის ოთხთავი — XII ს. (Q-908 ხეც)
- ჯრუჭის II ოთხთავი-XII ს. მომხატველი მიქაელი (H-1667 ხეც)
- მოქვის სახარება — 1330 წ. მომხატველი ეფრემი (Q-902 ხეც)
- ზატიკი — XII ს. (A-734 ხეც)
- ვანის ოთხთავი — XII-XIII სს. მომხატველი ბერძენი მიქაელ კორესელი (A-1335 ხეც)
- ლარგვისის ზატიკი — XV ს. (A-25 ხეც)
- ოქროს ოთხთავი — XV-XVI სს. (იერუსალიმი)

ჩამოთვლილი ხელნაწერები უხვადაა ილუსტრირებული განსხვავებული სტილის და დახვეწილი მანერის მქონე მომხატველთა მიერ. სამწუხაროდ ზოგიერთი მათგანის

ვინაობის შესახებ ჯერჯერობით არაფერია ცნობილი, თუმცა მათი საფერმწერო ტექნიკის პროფესიონალიზმზე და იკონოგრაფიულ თავისებურებებზე ბევრი შეიძლება ითქვას. მხატვარ-მინიატურისტთა შემოქმედებაში ორი მიმდინარეობა იკვეთება: გრაფიკული და ცხოველხატული (4, 47). გრაფიკული სტილი ე.წ. „ხალხური“ წარმომავლობის, მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალური ხელწერის მქონეა. ცხოველხატული კი თითქოს მეტნაკლებად ექვემდებარება გარეშე, კლასიკური, მხატვრული სამყაროს ზეგავლენას, თუმცა იგრძნობა უჩვეულო ინტერპრეტაცია, თავისუფალი ემოციური მუხტი და მაღალნიჭიერი ოსტატობა (16, 69), ქართულ ეროვნულ ტრადიციებზე აღმოცენებული.

აღნიშნულ ხელნაწერებში სახარების სამედიცინო ამბების თხრობას შესაბამისი დასურათება მოყვება, თუმცა ჩვენ მათ განვიხილავთ არა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, არამედ **ნორმალური, ფიზიოლოგიური და პათოლოგიური** პროცესების გათვალისწინებით. ახალი აღთქმის სამედიცინო პასაჟებისა და მათ ამსახველ მინიატურათა რთული ციკლიდან ჩვენ გამოვყავით 34 სიუჟეტი და 175 მინიატურა.

ოთხთავთა ტექსტების შესადარებლად და სამედიცინო ფრაგმენტების გასაანალიზებლად ქართულ სამედიცინო ხელნაწერთაგან შევარჩიეთ შესწავლილი და გამოქვეყნებული შემდეგი ძეგლები:

- X ს. ქანანელის „უსწორო კარაბადინი“
- XIII ს. ხოჯა ყოფილის „ნიგნი სააქიმოდ“
- XV ს. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო ნიგნი — კარაბადინი“
- XVI ს. დავით ბაგრატიონის „იადიგარ დაუდი“

ნორმალური ფიზიოლოგიური მოვლენების სიუჟეტები და მათი ამსახველი მინიატურებია: ღვთისმშობლის **შობა** (სვინაქსარი-1 მინიატურა) და ღვთისმშობლის **მიძინება** (მოქვი-1 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.), იოანე ნათლისმცემლის **დაბადება** (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.), ქრისტეს **შობა** (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ., ლარგვისი-1 მინ., ვანი-1 მინ., მოქვი-2 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.) (4, 118-120-172; 15, 1; 16, 17-39-46).

ღვთისმშობლის შობა
ექვთიმე მთაწმინდელის სვინაქსარი

The Nativity of the Virgin
The Synaxarium of St. Euthymios the Athonite

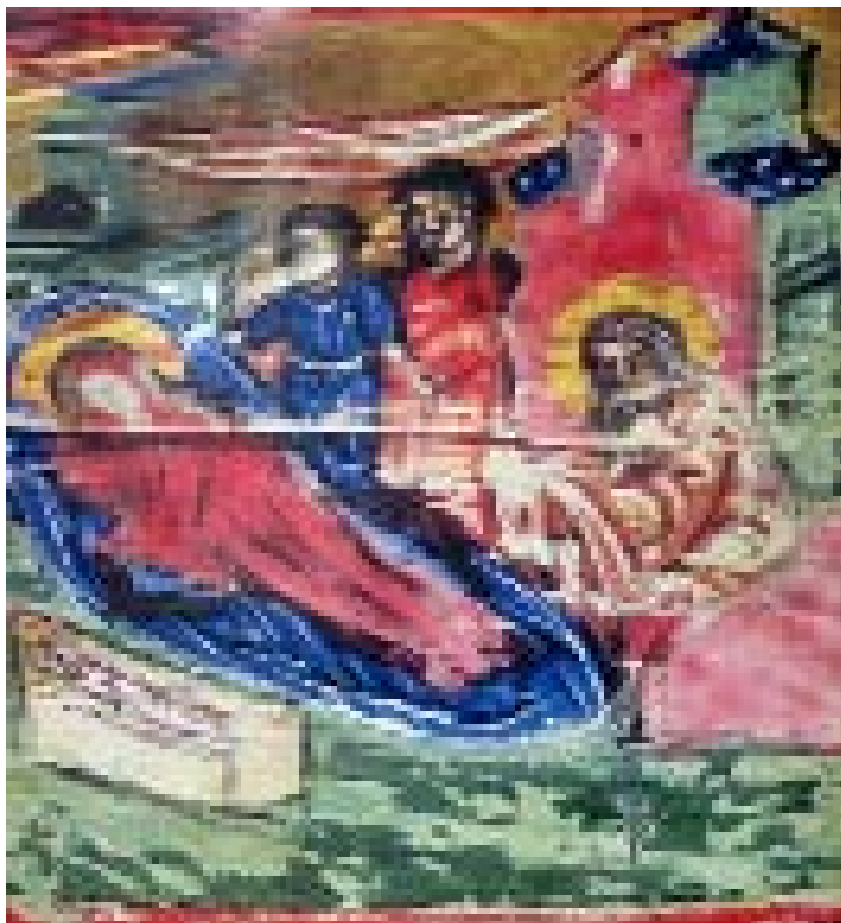
A-648. 1030

ღვთისმშობლის მიძინება
ოქროს ოთხთავი

The Dormition of the Virgin
The Four Golden Gospels

XV-XVI

იოანე ნათლისმცემლის დაბადება
ოქროს ოთხთავი

The Birth of St. John
The Four Golden Gospels

XV-XVI

შობა
ჯრუჭის II ოთხთავი

The Nativity
Jruchi II Four Gospels

H-1667. XII

საყურადღებოა ქირურგიული ჩარევა: — წინადაცვეთა
(მოქვი-1 მინ.) (4, 121)

წინადაცვეთის შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „და ვითარცა აღესრულნეს დღენი იგი რვანი **წინადაცვეთისა** მისისანი, უწოდეს სახელი მისი იესო, რომელ-იგი ეწოდა ანგელოზისა მისგან ვიდრე ყოფამდე მისა მუცელსა დედისა თვისასა“ (ლუკა 2, 21). ამ მანიპულაციის ამსახველ მინიატურას ვხვდებით მხოლოდ მოქვის სახარებაში (7, 111/4).

წინადაცვეთის პროცედურა უხსოვარ დროს ითვლის. როგორც ყველა ებრაელი, იოანე ნათლისმცემელი და იესო ქრისტე წინადაცვეთილ იქნენ, როდესაც 8 დღისა გახდნენ. ინფორმაციას ამ პროცედურის შემდეგ სასიკვდილო სისხლდენაზე, რასაც აუცილებლად ექნებოდა ადგილი, ვხვდებით „თაღმუდში“, სადაც წერია: „თუ ერთ დედას ორი ვაჟი დაეღუპა წინადაცვეთით, მაშინ მესამე ვაჟი წინადაცვეთისაგან გათავისუფლებულია“. ამ შემთხვევაში იგულისხმება დაავადება ჰემოფილია, რომელიც რეცესიული გენური მუტაციით არის დეტერმინირებული და დედის ხაზით გადაეცემათ ვაჟებს. რაც შეეხება წინადაცვეთის ჩატარებას დაბადებიდან მერვე დღეს, თანამედროვე მედიცინამ ეს საკითხი ახსნა სისხლის მექანიზმის შესწავლის შედეგად. შედეგების პროცესში დიდი მნიშვნელობა აქვს პროთრომბინს, რომელიც ღვიძლში სინთეზდება და აქტიური შედეგების ფაქტორის-თრომბინის წინამორბედს წარმოადგენს. დამტკიცებულია, რომ დაბადებიდან პირველ საათებში პროთრომბინის მარაგი ორგანიზმში მკვეთრად მცირდება და თავის ნორმალურ დონეს, ღვიძლში სინთეზის გზით, მხოლოდ მერვე დღეს აღიდგენს. წინადაცვეთას ჰიგიენის თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. იგი არა მარტო ამცირებს ჩუჩის შიგა ფურცლის (ბალანიტი) და ასოს თავის ანთებას (ბალანოპოსტიტი), არამედ ზღუდავს ვენერიული დაავადებების, ვირუსული და ბაქტერიული ინფექციების გავრცელებას. ასევე ამცირებს ასოს თავის კიბოს გაჩენის საშიშროებას (11, 15-16).

წინადაცვეთა
მოქვის სახარება

The Circumcision
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

პათოლოგიური პროცესების ამსახველი „**ქრისტეს განკურნებანი**“ სიმბოლურ ხასიათს ატარებს, უკავშირდება ქრისტეს ღვთაებრივ ბუნებას, მის ძლიერებას, ადამიანთა მოდგმის გადარჩენის იდეას (4, 81) და აყვანილია სასწაულებრივ რანგში. თუმცა მინიატურები, რომლებიც გამოხატავენ ქრისტეს ცხოვრების ეპიზოდებს, ადამიანთა განკურნებასთან მიმართებაში, ძალზედ შთამბეჭდავია და სერიოზულად განიხილება ჩვენ მიერ როგორც ზოგადი, ასევე კერძო პათოლოგიების შემთხვევების თვალსაზრისით.

ზოგად პათოლოგიებში გავაერთიანეთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც არ იყო დაკონკრეტებული დაავადებების დასახელება. ძველად საქართველოში, „სიტყვის კონის“ მიხედვით, გავრცელებული იყო დაავადების აღმნიშვნელი სინონიმები: „სნეული“ — სენის მქონებელი, „უძლური“ — შეუძლებელი, გინა სნეული (8) და დაავადების წინააღმდეგ ქმედების აღმნიშვნელი სინონიმები — „განკურნება“, „კურნება“ — გამთელება (8). ვიხელმძღვანელებთ რა ამ სინონიმებით ოთხთავებში წარმოდგენილი ეპიზოდები დავაჯგუფეთ შემდეგნაირად:

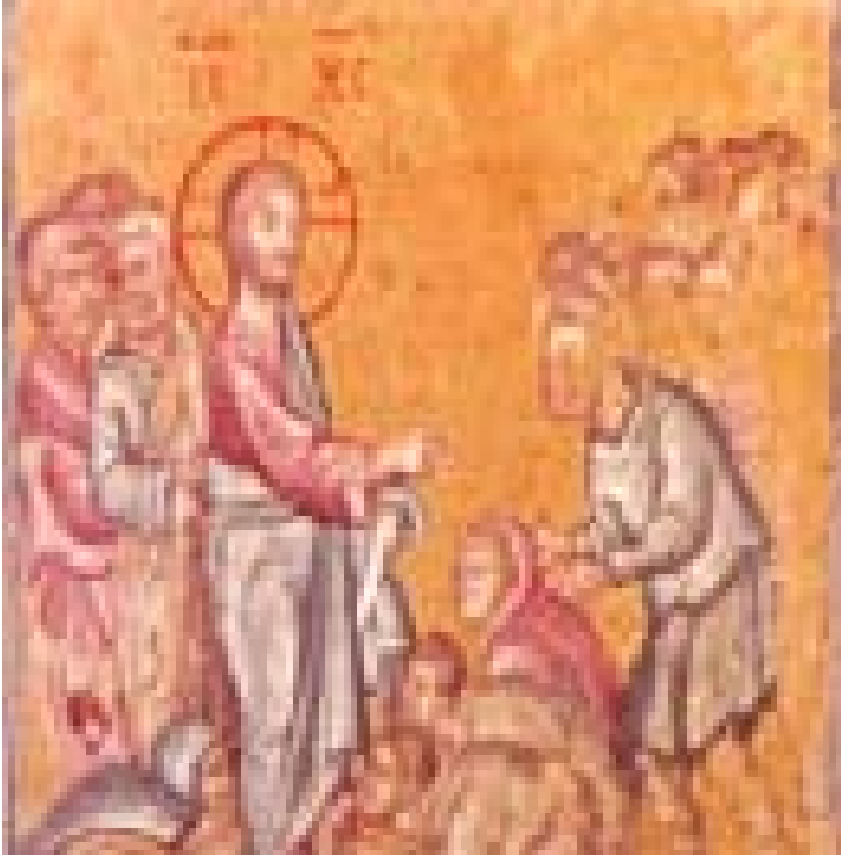
1. მეფის მოხელის თხოვნა **სნეული** ძის **განკურნების** შესახებ და მისი **განკურნება** (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 127)

2. **სნეულთა განკურნება** (გელათი-7 მინ., ჯრუჭი II-6 მინ., მოქვი-5 მინ.) (4, 129)

3. კაპერნაუმის ასისტავის მსახურის **განკურნება** (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-3 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 130)

4. **უძლურის განკურნება** ცხოვართა საბანელთათანა (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 133)

5. თვრამეტი წლის **უძლური** დედაკაცის **განკურნება** (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 148)

სნეულთა განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of Multitude
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

კერძო პათოლოგიების მრავალფეროვან მოვლენათა ამსახველი სიუჟეტები და მინიატურები გავაერთიანეთ ორგანოების და ორგანოთა სისტემების დაავადებათა მიხედვით.

ფსიქიკური სნეულებები:

1. **ემმაკეულის განკურნება** (ჯრუჭი I-1 მინ., გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ., მოქვი-1 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.) (4, 128; 16, 22)

2. **ემმაკეულის განკურნება** კაპერნაუმში (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ.) (4, 130)

3. **ემმაკეულის განკურნება** ლადარინელთა ქვეყანაში (გელათი-3 მინ., ჯრუჭი II-4 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 131)

4. **სნეულთა განკურნება არანმიდა სულებისგან** (ჯრუჭი II-1 მინ.) (4, 137)

5. ქანაანელი დედაკაცის თხოვნა **ემმაკეული** ასულის **განკურნების** შესახებ და მისი ასულის **განკურნება** (გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-2 მინ.) (4, 141)

ფსიქიკის ავადმყოფურად შეცვლის აღსანიშნავად საბა იყენებს ტერმინს „გიჟი“. იგი სიგიჟის თერთმეტ სახეს განიხილავს, მათ შორის პირველად ასახელებს „**შმაგს**“ (8). ამ ტერმინს რუსთაველი ორჯერ მოიხმობს „ვეფხისტყაოსანში“ და ტარიელს სულიერი მდგომარეობის გამოსამჟღავნებლად ათქმევინებს: „მე პასუხი ვერა გავეც, ვითა **შმაგად** შევკრთი დია“ (სტ. 392) ან „მეტმან ზარმან **გამაშმაგა**, მომივიდა ცხრო და თრთოლა“ (სტ. 628). აღნიშნული მოვლენა ადამიანის მხოლოდ დამძიმებული, ფსიქოგენური ტრავმით გამოწვეული ემოციური ფონის გამოხატულება არის, რამაც შეიძლება ისეთი ძვრები გამოიწვიოს როგორცაა შეკრთომა, ცხელება და თრთოლა (2, 19-20). საბა კი „**შმაგს**“ ასე განმარტავს: „**სმაგი** არის სიგიჟით თავსაც თუისთა ავნებდეს და სხუათაცა მავნებელ ექმნებოდეს“ (8). „**შმაგი**“ გაიგივებულია „**სულით ავადმყოფთან**“, „**ემმაკეულთან**“, „**ავი სულით-არანმიდა სულით შეპყრობილთან**“. ამ დაავადების შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „და იყო კრებულსა მას შინა მათსა კაცი, რომელსა თანა იყო **სული**“

არანმიდამ, ღალადად-ყო და თქუა: ეჰა, რად ჩუენი და შენი, იესო ნაზარეველო? მოსრულ ხარ წარწყმედად ჩუენდა. გიცით შენ, ვინ ხარ, ნმიდამ ეგე ღმრთისამ. შეჰრისხნა მას იესო და ჰრქუა: პირი დაიყავ და განვედ მაგისგან. და დასცა იგი სულმან მან **არანმიდამან** და ჳმა-ყო ჳმითა დიდითა და განვიდამისგან“ (მარკოზი, 1, 23-26) (4, 128-129). ამ ეპიზოდს შესანიშნავად ასახავს მხატვარი-მინიატურისტი თევდორე „კამარათმნერელი“ ჯრუჭი I სახარებაში (143v). ავადმყოფი წელს ზემოთ არის შიშველი, თავი აქვს დახრილი, სოლისებრი ფორმის თმებით (3, 356; 4, 51) და პირისახეზე აქვს თითქოსდა შეურაცხადი გამომეტყველება, ჩანს ტორსის და ქვედა კიდურების შეუთავსებელი, არაბუნებრივი სტატიკური მდგომარეობა. უნდა აღინიშნოს, რომ სამედიცინო სიუ-ჟეტების ინტერპრეტაციაში ზოგიერთი მხატვარი-მინიატურისტი დიდ თავისუფლებას იჩენს. მაგალითად, ჯრუჭის II სახარების მომხატველს მიქაელს „**ეშმაკეულის განკურნების**“ სცენაში ფეხმოტეხილი ადამიანიც ჰყავს ჩართული (160v) (4, 92).

ფსიქიკურ დაავადებათა შესახებ ძველ საქართველოში არსებულ შეხედულებათა შესწავლისას გამოიკვეთა ერთმანეთისაგან გარკვეული ნიშნებით განსხვავებული ფორმები და მათი გამომწვევი მიზეზები. იმის განსაზღვრა თუ ზემოთ აღწერილი შემთხვევა ფსიქიკური დაავადების რომელ სახეს შეესაბამება, თითქმის შეუძლებელია. მაგრამ ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ სიუჟეტებში და მინიატურაზე ფსიქიკური აპარატის დაზიანების ნიშნებია ასახული (9, 417).

ემმაკეულის განკურნება
ჯრუჭის I ოთხთავი

The Healing of a Devil
Jruchi I Four Gospels

H-1660. 936-940

ემმაკეულის განკურნება ლადარინელთა ქვეყანაში
მოქვის სახარება

Healing those Possessed by Devils in the Country of the Gadarenes
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

ნერვული სნეულებები:

1. **განრღვეულის განკურნება** სარეცელზე (ჯრუჭი I-1 მინ., ზატიკი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.) (4, 131-132; 16, 44).

2. ერდოდან ჩამოშვებული **განრღვეულის განკურნება** (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ.) (4, 132)

ტერმინი „**განრღვეული**“ საბას განმარტებული აქვს როგორც „**ჯორც გონჯიანი**“ (8). ამგვარი ჰაბიტუსი ახასიათებს დაავადება **ინსულტს**, რომელიც ინვევს სისხლის მიმოქცევის მოშლას თავის ტვინში, რის შედეგადაც ადამიანს მოსდის სხვადასხვა ხარისხის **დამბლა-პლეგია**. **ნერვული სისტემის დაავადებათა** რიცხვს მიაკუთვნებდნენ სნეულებას „**საქთა**“. „უსწორო კარაბადინში“ აღნიშნულია, რომ: „**საქთა** ამა სჰქვიან, რომე მთელი კაცი ნაიქცეს და დაეცეს. ამა სენისგან პირველი ნიშანი ეს არის, რომ ჯერათ მთელი იყოს, არა სჭირდეს რა და ძილისგან კბილთა იღრჭენდეს, და ტანთა თრთოლა მოუვიდეს და თავი და ტანი დაუმძიმდეს და ყური შემოჟიოდეს“ (13, 193). იგივე სნეულების შესახებ „ნიგნი სააქიმოდში“ ვკითხულობთ: „რად სისხლი გასქელდეს და თავსა შიგან დია შეიყაროს და მოერიოს, და ტვინსა ძარღვთა შიგნით, ანუ ფარდაგთა შიგნით, გამაგრდეს და შეიკრას **საქთა** გამოჩნდების“ (17, 87). ჩამოთვლილი ნიშნების მიხედვით ყველაზე მეტად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დაავადება „**საქთას**“ ქვეშ, რომელიც არაბული ტერმინია, სისხლის ჩაქცევა და **დამბლის-ინსულტის** განვითარება იგულისხმებოდა (9, 395). ამ დაავადების შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „მაშინ ჰრქუა **განრღვეულსა** მას: აღდეგ, აღიღე ცხედარი შენი და ნარვედ სახით შენდა. და იგი მესყეულად აღდგა, და ნარვიდა სახით თვსად“ (მათე 9, 6-7) (4, 132). ჯრუჭის I სახარების მინიატურაზე (228v) თევდორე „კამარათმწერელს“ გამოსახული ჰყავს ავადმყოფი, რომელსაც როგორც ჩანს აქვს რბილი დამბლა, მას შეუძლია გადაადგილება, რადგან ერთობ დინამიურ პოზაშია დახატული, ზურგზე კი თავისი სარეცელი აქვს მოკიდებული. ზატიკის მომხატველს კი მინიატურაზე **განრღვეულის** (3r) მძიმე ფორმა აქვს მოყვანილი, რადგან ავადმყოფი სარეცელზეა მიჯჯჭული. როგორც ჩანს მას აქვს ზედა და ქვედა კიდურების სრული **პლეგია**. ამ

უკანასკნელი მოვლენის შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „მაშინ მოართუეს მას **განრღვეული** ცხედარსა ზედა მდებარე“ (მათე 9, 2) (4, 131), „და ვითარ ვერ შეუძლეს მიახლებად მისა ერისა მისგან, აღსძარცუეს სართული სახლისაჲ მის, სადა-იგი იყო, და აღიღეს და გარდაუტევეს ცხედარი იგი, რომელსა ზედა იდვა **განრღვეული** იგი. და იხილა იესო სარწმუნოებაჲ იგი მათი და ჰრქუა **განრღვეულსა** მას: შვილო, მოგიტევენ შენ ცოდვანი შენნი“ (მარკოზი 2, 3-5) (4, 132).

განრღვეულის განკურნება
ჯრუჭის I ოთხთავი

The healing of Paralytic
Jruchi I Four Gospels

H-1660. 936-940

განრღვეულის განკურნება სარეცელზე
ზატიკი

Healing of the Paralytic
Triodion

A-734. XII

3. ჯელგანმჯმარი კაცის განკურნება (გელათი-3 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 136)

სახარებაში ვკითხულობთ: „მაშინ ჰრქუა იესო კაცსა მას: განირთჳ ჯელი შენი! და მან განირთჳა ჯელი, და კუალად მოეგო ცოცხალი, ვითარცა ერთი იგი“ (მათე 12, 13) (4, 136). მოქვის სახარების მომხატველი-მინიატურისტი ეფრემი გამოსახავს ავადმყოფს (42v), რომელსაც სისხლის მიმოქცევის დარღვევა აქვს თავის ტვინის მარჯვენა ჰემისფეროში, რის გამოც სხეულის მარცხენა მხარე აქვს დადამბლავებული ანუ ადგილი აქვს **ჰემიპლეგიის** შემთხვევას. განსაკუთრებით კარგად ჩანს მინიატურაზე მარცხენა წინამხრის მონაკვეთზე, სრულიად განლული — ატროფირებული კუნთები (7, 110/1)

ჯელგანმჯმარი კაცის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing a Man with a Withered hand
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

4. **ბნედიანი ეშმაკეულის განკურნება** (გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ.) (4, 143)

„**ბნედის**“ სინონიმებად საბა მოიხმობს ტერმინებს „**მტერთა დაცემა**“ და „**ავი ზნე**“ (8). ტერმინს „**ბნედა**“ ვხვდებით რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, სადაც ტარიელი გამოსატავს თავის ემოციებს: „კვლა დავეცი **დაბნედილი**, გულსა სისხლი გადმეთხია“ (სტ. 392) ან „დავეცი, **დავბნდი**, წამიხდა ძალი მხართა და მკლავისა“ (სტ. 390) (2, 19). ვფიქრობთ, ორივე ციტატა მხოლოდ სასიყვარულო მელანქოლიით შეპყრობილი ადამიანის განწყობით გამოწვეული მდგომარეობაა. თანამედროვე მედიცინა **ბნედას ეპილეფსიას** უწოდებს. ამ დაავადების შესახებ გელათის სახარებაში ვკითხულობთ: „და მოჰგუარეს იგი მას: და იხილა რაჲ იგი, მეყსეულად სულმან არანმიდამან დააკუეთა იგი: და, და-რაჲ-ეცა ქვეყანასა, გორვიდა და პეროოდა“ (მარკოზი 9, 20), „და ვითარცა იხილა იესო, რამეთუ შეკრებოდა ერი მის ზედა, შეჰრისხნა სულსა მას და ჰრქუა უტყუსა და ყრუსა სულსა: მე გიბრძანებ შენ, განვედ მაგისგან და ნულარა შეხუალ მაგისა!“ (მარკოზი 9, 25) (4, 143). ეს შემთხვევა **ეპილეფსიის** გენერალიზებული ფორმის სურათს შეესაბამება, რომელიც ხასიათდება გონების უეცარი დაკარგვით („უტყუსა“ და „ყრუსა“). რაიმე წინასწარი ნიშნების გარეშე ავადმყოფი ეცემა და ეწყება კრუნჩხვები, პირიდან გადმოსდის ქაფიანი ნერწყვი („პეროოდა“), შემდეგ უკვე კლონურ ფაზაში კუნთების ძლიერი შეკუმშვის გამო თრთის და უწესრიგო მოძრაობებს ასრულებს („გორვიდა“). ბოლოს ავადმყოფი გამოდის გულყრის მდგომარეობიდან, ნახევრად მძინარეა და უძნელდება ლაპარაკი. მოგვიანებით, გონზე მოსვლის შემდეგ არაფერი ახსოვს. ზემოთ აღნიშნული სინონიმების პარალელურად ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში **ეპილეფსიის** არაბული დასახელება „**სარა**“ იხმარებოდა. „უხსნორო კარაბადინში“ ვკითხულობთ: „**სარა** ამას ჰქვიან, რომე არა სჭირდეს რა და ანაზდად დაეცეს და **დაბნდეს** და პირსა **წყალი** და **ლოშქრი** წაედინოს, და **ფსელიც** წაუვიდეს და ვერა შეიტყოს რა“ (13, 192). როგორც ვხედავთ **ეპილეფსიის** სიმპტომებს ახალი ნიშანი მიემატა: უნებლიედ შარბზე გასვლა, რასაც მართლაც აქვს ხოლმე ადგილი ამ დაავადების დროს (9,

391). ზემოთ აღწერილი სიმპტომები ზედმინევენით ესადაგება გელათის (117r, 177v) და ჯრუჭის II (101r) მინიატურებს, მათი მომხატველები ისეთი სიზუსტით ასახავენ აღნიშნულ მოვლენას, თითქოს მისი თვითმხილველები ყოფილიყვნენ.

5. მთვარეული ეშმაკეულის განკურნება (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქეი-1 მინ.) (4, 143).

ამ ეპიზოდის შესახებ მოქეის სახარებაში ვკითხულობთ: „და ვითარცა მოვიდეს იგინი ერისა მის, მოუჭდა მას კაცი ერთი, მუჯლნი დაიდგინა მის წინაშე და ეტყოდა: უფალო! შეინყალე ძე ჩემი, რამეთუ ცის-ცისად ბოროტებად იგუემების, რამეთუ მრავალგზის **შთავარდეს** იგი **ცეცხლსა** და მრავალგზის **წყალსა**“ (მათე 17, 14-15), „და ვითარცა მოჰგუარეს შეჰრისხნა მას იესო, და განვიდა მისგან ეშმაკი იგი“ (მათე 17, 18) (4, 143). ამ ციტატაში განხილულია დაავადება **სომნაბულიზმი**, რომელსაც უფრო ხშირად **ეპილეფსიის** ერთერთ გამოვლინებად მიიჩნევენ. საინტერესოა, რომ სახარებაში იგი ცალკე ნოზოლოგიად არის მიჩნეული. ეს დაავადება გვხვდება ისტერიის, ძლიერი ფსიქიკური აშლილობის, თავის ქალას ტრავმის და თავის ტვინის სხვადასხვა დაავადებების დროს. ის ემართება აგრეთვე ემოციურად გაუნონასნორებელ, ადვილად აგზნებად ადამიანებს. ამ დაავადებას, როგორც ადრე ფიქრობდნენ, არ აქვს კავშირი მთვარესთან. ტერმინი **„მთვარეული“** სავარაუდოდ გაჩნდა იმის გამო, რომ ამ დაავადებას ახასიათებს ძილში გადაადგილება, სიარული და მოქმედება ღამით, რაც ფიზიოლოგიურად განპირობებულია ელემენტარული ავტომატური მოქმედებით. **სომნაბულის** საქციელი გარეგნულად თითქოს მონესრიგებულია, რადგან მას გახელილი აქვს თვალები. მაგრამ ეს არ არის გამონვეული სიტუაციით, რომელშიც იმყოფება ავადმყოფი. მისი ქმედება არ არის რეალური, აუცილებელი პასუხი შესაბამის გამღიზიანებელზე, უფრო ხშირად ეწინააღმდეგება რეალობას. მას შეუძლია ღამე სახლიდან გამოვიდეს შიშველი, მივიდეს წყალსატევთან და შევიდეს მასში (**„შთავარდეს წყალსა“**), დაანთოს ცეცხლი ღუმელში, იქვე მდებარე საყოფაცხოვრებო საგნებით, შესაძლოა ჩავარდეს ცეცხლში (**„შთავარდეს იგი ცეცხლსა“**). მომხდარ მოვლენებს ავადმყოფი ვერ აღიქვამს, გამოფხიზლების შემდეგ არაფერი ახსოვს (6, 127).

მოქვის სახარებაში მომხატველ-მინიატურისტის მიერ **მთვარეული** (60v) გამოსახულია წელში მოხრილ მდგომარეობაში, დაყრდნობილი გვერდით მდგომ ადამიანზე. ძნელი სათქმელია იგი ძილის თუ ღვიძილის სტადიაშია, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ფიგურა მომხატველს შემოსილი ჰყავს, **მთვარეული** კი შიშველია და თვალები აქვს გახელილი (7, 125).

მთვარეული ეშმაკეულის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of Somnambulistic possessed by Devil
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

შინაგანი სნეულებები:

1. პეტრეს სიდედრის **განკურნება მჭურვალეებისაგან** (გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-3 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 130)

ამ ეპიზოდის შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „და მოვიდა იესო სახლსა პეტრესასა. და იხილა სიდედრი იგი მისი, დავრდომილი **მჭურვალეებითა**. და შეახო ჴელსა მისსა, და დაუტევა იგი **მჭურვალეებამან**“ (მათე 8, 14-15) (4, 130). ეს შემთხვევა შუა საუკუნეებში გავრცელებული ანტიკური ეპოქის ცნობილი ჰუმორული-პათოლოგიის თეორიით შეიძლება აიხსნას: ჯანმრთელ ორგანიზმში არსებულ თხევად კომპონენტებს (სისხლი, ზაფრა-ყვითელი ნალველი, სევდა-შავი ნალველი, ბალლამი-ფლეგმა) და მათ შესაბამის თვისებებს (სიმხურვალე, სიხმელე, სიგრილე, სინოტივე) შორის ნონასწორობა უნდა იყოს დაცული. თუ რომელიმე სითხის რაოდენობა იმატებს, სხვა სითხის რაოდენობის შემცირების ხარჯზე, მაშინ ვლინდება მთელი რიგი პათოლოგიები. აღწერილ სიუჟეტში ადგილი აქვს **სიმჭურვალის** მოჭარბებას, რაც შესაძლოა გამოწვეული იყოს მხურვალე თვისების მქონე რომელიმე შინაგანი ორგანოს (გული, ღვიძლი, თირკმელები) პათოლოგიით.

პეტრეს სიდედრის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of Peter's Mother in law
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

2. **წყლით მანკიერის განკურნება** (ადიში-1 მინ., სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 149)

ლუკას სახარებაში ვკითხულობთ: „და აჰა ესერა იყო ვინმე კაცი **წყლით მანკიერი** წინაშე მისსა. მიუგო იესო და ჰრქუა სჯულის მოძღვართა მათ და ფარისეველთა: უკუეთუ ჯერ-არს შაბათსა განკურნებად? ხოლო იგინი დუმნეს. და მოიყვანა კაცი იგი, განკურნა და განუტევა“ (ლუკა 14, 2-4) (4, 149). საბა ასე განმარტავს: „**წყალმანკი — წყლით მანკიერი** ესე არს სრულად განსივებული და კურნება შეუძლებელი“ (8). ქართული სამედიცინო ხელნაწერების შესწავლით ირკვევა, რომ მუცლის ღრუში სითხის არსებობას, **წყალმანკის** ანუ **ასციტის** დიაგნოსტიკებისას ერთდროულად გამოყენებული იყო როგორც სხეულის ინსპექცია, ასევე პერკუსიის და აუსკულტაციის მეთოდები. „ნიგნი სააქიმოდში“ ვკითხულობთ: „და რაი მუცელსა ხელი დაჰკრან (პერკუსია) ხმაი მისი ეგრე იყოს, რომელ. . . შიგან წყალი იყოს“. (17, 251). **ასციტის** შესახებ ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო ნიგნ — კარაბადინში“ მითითებულია: “. . . ისი არის, რომე მუცელი გაუდიდდეს და ჭიპი გამოეცეს და ხელი რომე დაჰკრა ტაბლივითა (ტიკი) ხმა გამოიღოს და თუ ყური დასდვა (აუსკულტაცია), წყალსავითა ხმა გამოვიდეს მუცლით“ (12, 224). **წყლით მანკიერის** ამსახველ მინიატურაში, განსაკუთრებით ადიშის ოთხთავის მომხატველის მიერ, ნათლად არის ნაჩვენები მუცლის გამობერვა და ჭიპის გარშემო — ეპიგასტრიულ მიდამოში მედუზის მსგავსი გამოსახულება.

წყლით მანკიერი კაცის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of the Man with Dropsy
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

ინფექციური სნეულებები:

1. კეთროვანის განკურნება (სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-3 მინ., ჯრუჭი II-3 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 129-130)

მათეს სახარებაში ვკითხულობთ: „და აჰა ესერა **კეთროვანი** ვინმე მოუჭდა, თაყუანისცემდა მას და ეტყოდა: უფალო, უკუეთ გინდეს, ძალ-გიც განმედად ჩემი. და მიყო ჴელი თჳსი იესო, შეახო მას და ჰრქუა: მნებაეს, განმმიდენ. და მეყსეულად განმმიდნა იგი **კეთროვნებისა** მისგან“ (მათე 8, 2-3).

ძველად საქართველოში კეთრის განვითარების ნამდვილი მიზეზი არ იცოდნენ. თუმცა თვლიდნენ, რომ იგი გადამდები დაავადება იყო, ამიტომ საჭიროდ მიაჩნდათ გარკვეული სიფრთხილის დაცვა. კარგად იყო შესწავლილი **კეთრისთვის** დამახასიათებელი მთელი რიგი ნიშნები: კანზე წითელი, შავი და თეთრი ფერის ლაქები. კანი გასქელებას განიცდის, უსწორმასწორო ხორკლიანი ხდება, ავადმყოფს ცვივა წამწამები, წარბები. იგი კარგავს შეგრძნების უნარს. ისიც შეუმჩნევიათ, რომ კეთრის დროს პათოლოგიური პროცესი შეიძლება ცხვირის ლორწოვან გარსზეც გავრცელდეს. პირისახის ნაკვთები გამსხვილდეს და დეფორმირდეს. შესაძლოა ზოგიერთი უბნების ნეკროზი. გელათის სახარების ერთერთ მინიატურაში მხატვარი შესანიშნავად ასახავს ავადმყოფის სახესა და სხეულზე თეთრი და მუქი (მონითალო, მოშავო) ფერის კეთრისთვის დამახასიათებელ კვანძებს. თანამედროვე მედიცინის მონაცემებით კეთრს ახასიათებს კანის აჭრელება ფეტვის მარცვლის ოდენა ჰიპერემიული და ანემიური უბნებით (10, 65).

2. ათი კეთროვანის განკურნება (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 151)

ლუკას სახარებაში ვკითხულობთ: „მოეგებოდეს მას ათნი კეთროვანი კაცნი, რომელნი დაადგეს შორს. და მათ აღიმაღლეს ჴმად მათი და იტყოდეს: იესო მოძღუარ, შემინყალენ ჩუენ! და თავადმან ვითარცა იხილნა იგინი, ჰრქუა მათ: წარვედით და უჩუენენით თავნი თქუენნი მღდელთა“ (ლუკა 17, 12-14) (4, 151). ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი

კეთრს უწოდებს „სნება ლომისა“. შემჩნეული ყოფილა, რომ ამ დაავადების დროს ავადმყოფის პირისახე (ხატი) ლომის სახეს წააგავს: „... ხატსა დადუხჭირებს და შეასქელებს, და გარყუნის ფერსა, და გაჰყინავს სისხლსა ადგილთა შინა ტანისათა, და სახელს-სდებენ-სნება ლომისა, რაოდენ აქცევს და შეშლის ხატსა და გარყუნის ფერსა და ამსგავსებს ლომის პირსა“ (12, 39). რაც შეეხება ე.წ. „ლომის სახეს“, გელათის სახარების ათი კეთროვანის განკურნების მინიატურაში ვხედავთ, რომ წინა პლანზე მდგომ ავადმყოფებს პირისახე (ხატი) მართლაც ლომის სახეს მიუგავთ. როგორც ჩანს ამ დაავადების გარეგნული ნიშნები კარგად იცოდა მომხატველმა-მინიატურისტმა და ამიტომაც გადმოსცა ასე დეტალურად ყველა ის სიმპტომი, რომელიც ამ დაავადებას ახასიათებს. ალბათ ისიც იცოდა, რომ ეს სენი გადამდები იყო და ამიტომაც მინიატურიზე იესო ქრისტე საკმაოდ მოშორებით დააყენა შეჯგუფული ათი კეთროვანისგან. არ არის გამორიცხული, რომ მომხატველ-მინიატურისტს ინსპირაცია ლუკას სახარების შესაბამისი სიუჟეტიდანაც მიეღო („დაადგეს შორს“).

3. ქრისტე ბეთანიაში სვიმეონ კეთროვანის სახლში (გელათი-4 მინ., ჯრუჭი II-4 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 159).

კეთროვანთა განკურნება
გელათის ოთხთავი

Healing of the Lepers
The Gelati Four Gospels

Q-908. XII

გინეკოლოგიური დაავადებები:

1. **სისხლის დენით ავადმყოფი დედაკაცის განკურნება** (გელათი-3მინ., ჯრუჭი II-2მინ., მოქვი-1მინ., ოქროსოთხთავი-1მინ.) (4, 134; 16, 35)

ამ პათოლოგიის შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „და აჰა ესერა დედაკაცი ვინმე, რომელ იყო **სისხლსა დინებასა** ათორ-მეტი წელი, მოუჭდა ზურგით და შეახო ფეხუსა სამოსლისა მისისა“ (მათე 9, 20) (4, 134). ცნობები ამ მოვლენის შესახებ „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“ გვხვდება: „და კუალად სხუაი ვინმე იყო დედაკაცი **სისხლის-დინებითა** გუემული მრავალთა ჟამთა... ვერ შემძლებელ იყო თუისსა მას სენსა საანჯმნო ყოფად...“ (5, 136). ქართული სამედიცინო ხელნაწერი წყაროებიდან ირკვევა, რომ **სისხლდენა** რამდე-ნიმე მიზეზით შეიძლება ყოფილიყო: პირველი — მენსტრუალური ციკლის ანომალიით (ჭარბი თვიური), როდესაც სისხლდენა ჩვეულებრივზე მეტია. „იადიგარ დაუდში“ ვკითხულობთ: “. . . თუ დედაკაცსა დედათა წესი დაემართოს, და მწოვედ ბევრისა **სისხლი ედინოს**, და მწოვედ შეანუხოს. . .“ (1, 467). მეორე — საშვილოსნოს ტრავმული დაზიანებით და **სისხლდენით საშვილოსნოდან**. „ნიგნი სააქიმოში“ ვკითხულობთ: “. . . რაი დია სისხლი მოვიდოდეს და ვერ დაიჭირვიდეს ანუ ზეჰდანის სინყლულისგან იქნების, ანუ **სისხლისა სითხისა და სიმრავლისგან** იქნების, ანუ ნაკრავისგან იქნების რომელ ზეჰდანისა სცემოდეს.“ (17, 239). მესამე — საშვილოსნოს სიმსივნური დაავადებების გამო, რის შესახებაც „უსნოროკარაბადინში“ ვკითხულობთ: „დედაკაცს რომე საშვილესა შიგან სიმსივნე სჭირდეს მისი ნიშანი მუდმივად უახლებს **წესსა და უნდომად იყოს** და ამა ბოროტისაგან ერთობ ტკივილი მოვიდოდეს, ასრე რომე ტკივილისაგან ოფლი ზედა გარდაესხას“ (13, 151). აღნიშნული ტკივილების გამო ავადმყოფს უჭირს სხეულის ვერტიკალურად გამართვა, ალბათ ამიტომაც არის ოქროსოთხთავის მომხატველ-მინიატურისტის მიერ **სისხლმდინარე დედაკაცი** გამოსახული მაცხოვრის წინაშე ნელში მოხრილი და მოკუნტული (15, 35).

სისხლმდინარი ქალის განკურნება
ოქროს ოთხთავი

Healing the Bleeding Woman
The Four Golden Gospels

XV-XVI

თვალის სწეულებები:

1. **ორი ბრმის განკურნება** (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 134)

2. **ბრმის განკურნება** (ჯრუჭი I-1 მინ., სვინაქსარი-1 მინ., გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ., ლარგვისის ზატიკი-1 მინ.) (4, 141-142; 14, 21)

3. **შობითგან ბრმის განკურნება** სილოამის საბანელთან (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-4 მინ., მოქვი-2 მინ., ოქროს ოთხთავი-1 მინ.) (4, 147-148; 16, 36)

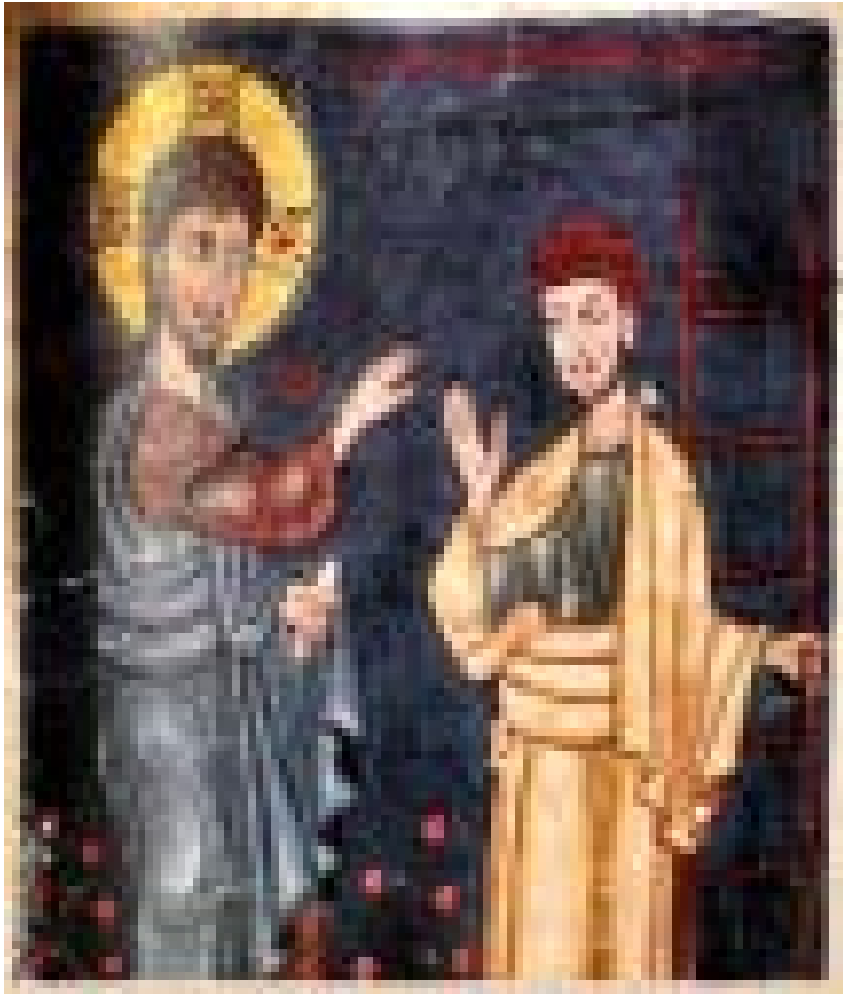
4. **ორი ბრმის განკურნება** იერიქონისკენ მიმავალ გზაზე (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 156)

5. **ბრმა ბატრიმეოსის განკურნება** (გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 155)

6. **ბრმების და ხეიბრების განკურნება** იერუსალიმის ტაძარში (ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 156)

ბრმის განკურნების შესახებ სახარებაში ვკითხულობთ: „და მერმე კუალად დაასხნა ჳელნი თუალთა მისთა და აღუხილნა; და მან აღიხილნა და კუალად მოეგო და ხედვიდა ბრწყინვალედ ყოველთა“ (მარკოზი 8. 25). **შობითგან ბრმის განკურნების** შესახებ სილოამის საბანელთან ვკითხულობთ: „და ესე ვითარცა თქუა, ჳნერწყუა ქვეყანასა და შექმნა თიჯად ნერწყვისაგან და სცხო თიჯად იგი თუალთა მის ბრმისათა და ჳრქუა მას: ნარვედ და დაიბანე საბანელსა მას სილოამისასა რომელი ითარგმანების მოვლინებულად. ნარვიდა კაცი იგი და დაიბანა, მოვიდა და ჳხედვიდა“ (იოანე 9, 6-7) (4, 141-142).

ძველ ქართულ მედიცინაში მხედველობის ორგანო — თვალი ერთერთ ყველაზე ფაქიზ ორგანოდ ითვლებოდა. შეგრძნების სხვა ორგანოებთან შედარებით თვალს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამყაროს შეცნობაში. მხედველობის ფუნქციის დარღვევას, მის დაკარგვას **სიბრმავეს** უწოდებდნენ. არჩევდნენ თანდაყოლილ („**შობითგან ბრმა**“) და შეძენილ **სიბრმავეს** (10, 75), რაც ძალიან კარგადაა მოთხრობილი ქართულ ოთხთავებში და შესანიშნავადაა დასურათებული მხატვარ-მინიატურისტების მიერ.

ბრმის განკურნება
ლარგვისის ზატიკი

The Healing of Blind
Largvisi Zatiki

A-25. XV

ყურის დაავადებები:

1. ეშმაკეული ყრუს განკურნება (გელათი-2 მინ., ჯრუჭი II-2 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 134)

2. ბრმა და ყრუ ეშმაკეულის განკურნება (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ., მოქვი-1 მინ.) (4, 136)

3. ყრუ ენაბლუს განკურნება (გელათი-1 მინ., ჯრუჭი II-1 მინ.) (4, 141)

სახარებაში **სიყრუის** შესახებ ვკითხულობთ: „და ვითარცა-იგი გამო-ოდენ-ვიდეს, მოჰგუარეს მას კაცი **ყრუი** და ეშმაკეული. და ვითარცა განჭდა ეშმაკი იგი, იტყოდა **ყრუი** იგი და უკვრდებოდა ერსა მას“ (მათე 9, 32-33); „მაშინ მოჰგუარეს მას ეშმაკეული **ბრმად** და **ყრუი**, და განკურნა იგი, ვითარმედ **ყრუი** იგი და **ბრმად** ჰხედვიდა და იტყოდა“ (მათე 12, 22); „და მოართუეს მას **ყრუი** და **ძნაიდ მეტყუელი** და ევედრებოდა მას, რადთა ჯელი დასდვას მას ზედა. და განიყვანა ერისა მისგან თვსაგან და დაასხნა თითნი მისნი ყურთა მისთა და ჰნერწყუა და შეახო ენასა მისსა“ (მარკოზი 7, 32-33) (4, 134-141).

ძველ ქართულ მედიცინაში ცნობილი ყოფილა სმენის და-კარგვის და დაქვეითების რამდენიმე სახე. არჩევდნენ ორგვარ **სიყრუეს**: თანდაყოლილსა და შეძენილს. თანდაყოლილი **ყრუობა** უკურნებლად იყო მიჩნეული. მისი თანმდევი ყოველთვის იყო **სიმუნჯე** და **ენაბლუობა** (10, 102).

ყრუ ეშმაკეულის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of a Devil possessed Dumb Man
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

ბრმა და მუნჯი ეშმაკეულის განკურნება
მოქვის სახარება

The Healing of a Blind and Dumb Man Possessed by a Devil
The Mokvi Gospel

Q-902. 1300

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მიერ განხილული X-XVI სს. ქართული ოთხთავების სამედიცინო ფრაგმენტები, მათ-ში წარმოდგენილი სამედიცინო პასაჟების შემცველი მინიატურებისა და ამავე პერიოდის ქართული სამედიცინო ხელნაწერების შესწავლით, ტექსტების შედარებითი კვლევის მეთოდით შევეცადეთ ამოგვეცნო ოთხთავებში ჩამა-

ლული სამედიცინო ნიუანსების მსგავსება ან განსხვავება ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში მოყვანილ ინფორმაციასთან, ასევე მათთან მინიატურების შესაბამისობა. ოთხთავებში აღწერილი არამედ ნორმალური ფიზიოლოგიური, ქირურგიული და პათოლოგიური პროცესებიდან გამოვყავით 34 სიუჟეტი და 175 მინიატურა, რომლებშიც დაავადებათა სიმპტომები, ავადმყოფთა ჰაბიტუსი დიდი სიზუსტით არის გამოსახული, რაც მიუთითებს ოთხთავების მომხატველი მინიატურისტების როგორც თავისუფალი შემოქმედებითი შთაგონების უნარზე, ასევე მათ განსწავლულობასა და მაღალ პროფესიონალიზმზე. ვფიქრობთ, ყოველივე ეს დაფუძნებული უნდა ყოფილიყო რეალურად მომხდარ მოვლენებზე, რომელთა უშუალო მომხსრენი იყვნენ ისინი. ან შესაძლოა მიგვანიშნებდეს მათ სამედიცინო განათლებაზეც კი. მიგვაჩნია, რომ ამის გამოთქმის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ იმ ეპოქის საქართველოში უკვე არსებობდა როგორც ქართული ორიგინალური, ასევე ქართულად გადმოთარგმნილი ანატომიურ-ფიზიოლოგიური ტრაქტატები, ენციკლოპედიური და სასწავლო-სახელმძღვანელო ტიპის სამედიცინო ლიტერატურა, რომლებიც იქმნებოდა ოთხთავების გადამწერთა და მხატვარ მინიატურისტების თანამედროვეების, სამედიცინო განათლების მქონე ცნობილ თუ ანონიმ ავტორთა მიერ. შესაძლოა ისინი ერთდროულადაც მოღვაწეობდნენ იმ სავანეებში, რომლებიც არსებობდნენ არა მარტო საქართველოში (ტაო-კლარჯეთი, გელათი, იყალთო), არამედ მის ფარგლებს გარეთ არსებულ საგანმანათლებლო კერებში (იერუსალიმი, ათონი, პეტრიწონი). ცხადია, რომ ასეთ შემთხვევაში მხატვარ-მინიატურისტებისთვის სამედიცინო ლიტერატურა ხელმისაწვდომი იქნებოდა. სავარაუდოდ, საჭიროების შემთხვევაში ისინი ეცნობოდნენ და ხელმძღვანელობდნენ იმ ინფორმაციით, რაც მოწოდებული იყო სამედიცინო შინაარსის წერილობით წყაროებში ან კონსულტაციას იღებდნენ უშუალოდ სამედიცინო პერსონალისგან და დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდნენ თავიანთ მოღვაწეობას. ამრიგად, ქართულ ოთხთავებში შემორჩენილი სამედიცინო ფრაგმენტების, მათი ამსახველი მინიატურების, ქართულ სამედიცინო ხელნაწერთა შესაბამისი სიუჟეტების ურთიერთშეჯერების და გაანალიზების შედეგად საშუ-

ალება გვეძლევა, თვალი გავადევნოთ სამედიცინო ცოდნის მოცულობას და აზროვნების დონეს. ჩატარებული კვლევის გათვალისწინებით თამამად შეიძლება ითქვას, რომ X-XVI სს. საქართველოში მედიცინა ზოგადი განათლების საერთო სისტემაში შედიოდა.

დამონმებული ლიტერატურა:

1. ბაგრატიონი დავით, იადიგარ დაუდი. თბილისი, 1938
2. კოტეტიშვილი ლადო, საექიმო იდეები ვეფხიტყაოსანში. თბილისი, 1998
3. მაჭავარიანი ელენე, მხატვრულად გაფორმებული ქართული ხელნაწერი: შრომის ორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხისათვის. წიგნში: მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი. ტ. 22. თბილისი, 2007
4. მაჭავარიანი ელენე, წიგნის ხელოვნება ძველ საქართველოში. თბილისი, 2008
5. მერჩულე გიორგი, გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება. ქრესტომათია I. თბილისი, 1946
6. მინდაძე ალექსი, ნერვული სნეულებები. თბილისი, 1969
7. მოქვის სახარება, ალბომი. თბილისი, 2012
8. ორბელიანი სულხან-საბა, სიტყვის კონა. თბილისი 1949
9. სააკაშვილი მიხეილ, გელაშვილი ავთანდილ, საქართველოს მედიცინის ისტორია. ტ. III, წიგნი I. თბილისი, 1956
10. სააკაშვილი მიხეილ, გელაშვილი ავთანდილ, საქართველოს მედიცინის ისტორია. ტ. III, წიგნი II. თბილისი, 1958
11. ტომსენი რასელ, ბიბლიის სამედიცინო სიბრძნე. თბილისი, 1991
12. ფანასკერტელ-ციციშვილი ზაზა, სამკურნალო წიგნი — კარაბადინი. თბილისი, 1950
13. ქანანელი, უსწორო კარაბადინი. თბილისი, 1940
14. ქართული ხელნაწერი, ალბომი. თბილისი, 2009
15. ღვთისმშობლის ციკლი ქართულ მინიატურაში XI-XIX სს., ალბომი. თბილისი, 2009
16. ცერაძე თინათინ, ცხადაძე დავით, ოქროს ოთხთავი. თბილისი, 2013
17. ხოჯა ყოფილი, წიგნი საექიმოდ. თბილისი, 1936

**Comparison of Gospels with Illustrations and
Medical Manuscripts
(Summary)**

Through research of medical fragments in Georgian Gospels of 10th-16th centuries, as well as the miniatures containing medical passages and Georgian Medical Manuscripts of the same period, applying the method of comparative study of the texts we attempted to find out similarities and differences of medical nuances contained in the Gospels with the information provided in Georgian Medical Manuscripts, as well as correspondence of miniatures with them. The medical issues mentioned in the Gospels were considered not in chronological order but regarding normal physiological and pathologic processes. We identified 34 plots and 175 miniatures, providing the symptoms of diseases and appearance of sick persons with great accuracy, showing that the painters of Gospels, the authors of miniatures had the free creative inspiration, as well as good education and high professionalism. All this was based on actual events directly witnessed by them, or this may even mean that they had even had some medical education. We regard that we can offer this, based on the fact that in Georgia of that epoch, there were available original Georgian and translated anatomical-physiological works, encyclopedic and educational medical literature, written by the known, as well as anonymous authors with medical education, the contemporaries of the painters of miniatures. It is possible that they have been working in one and the same period, in the same places not only in Georgia (Tao Klarjeti, Gelati, Ikalto) but also in the education centers abroad (Jerusalem, Athons, Petritsoni). Certainly, in such case, the medical literature was available for the miniature painters. Supposedly, if required, they have been got familiarized and relied upon the information provided in the mentioned written sources or received consultations from the medical personnel directly and performed their duties with great responsibility. Thus, as a result of comparison and analysis of the medical fragments maintained in Georgian Gospels, the relevant miniatures and Georgian Medical Manuscripts on the relevant issues we can overview the scopes of medical knowledge and level of thinking. Regarding the conducted studies, one could state that in Georgia of 10th-16th centuries medicine was the part of general education system.

Zülfü Livaneli: Serenade für Nadja – Eine moderne, türkische Ringparabel

Der Versuch einer Bestätigung des Romans im Angesicht Lessings Aufklärung (durch das Drama Nathan der Weise)

Zusammenfassung:

Der Roman *Serenade für Nadja* von Zülfü Livaneli zeigt eine Struktur auf, die stark an die Tendenzen der europäischen Aufklärung im ausgehenden 18. Jahrhundert erinnert. Dadurch bietet sich eine Analysemöglichkeit durch seine Charaktere, die unterschiedlicher Herkunft sind, an, die ähnlich einer Interpretationsperspektive im Sinne der Aufklärung in Lessings Drama *Nathan der Weise*, durch die Ringparabel ihren Höhepunkt erreicht. Während Lessing in dieser weltberühmten Ringparabel die monotheistischen Religionen in sich als gleichwertig darstellt, obwohl die Religionen sich eigentlich gegenseitig versuchen abzuwerten, beschreibt Livaneli, eingebaut in seinem Roman, zwei Ringparabeln, die dem Leser zeigen sollen, dass die unterschiedlichen Ethnien in der Türkei gleichwertig behandelt werden sollen. Um dies nachvollziehen zu können, ist ein Blick auf die historischen Beziehungen unumgänglich.

Die Ringparabel wird bei Lessing durch den Charakter Nathan der Weise definiert. In Livanelis Roman steht der Charakter des Professors, Maximilian Wagner, als Initiator da, der unter anderem mit seinem Zitat 'Kampf der Ignoranz [...] Kampf den Vorurteilen' (Livaneli, nach E. Said, 2013:37f), die moderne Ringparabel im Roman einleitet.

Dieser Beitrag überprüft die Hypothese von Kaminski (2013), ob Livaneli mit seinem Werk wirklich eine moderne, türkische Ringparabel geschaffen hat.

¹ Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe Üniversitesi – Ankara. hertsch@hacettepe.edu.tr

² İlknur HIZAL, Hacettepe Üniversitesi – Ankara. ilknurhizal@yahoo.de

³ Bahar CETINEL, Hacettepe Üniversitesi – Ankara. bahar_cetinel@hotmail.de

1) *Nathan der Weise*

Bevor man sich der aufklärerischen Frage in Livanelis Roman annimmt, ist es notwendig sich den Ausgangspunkt der Ringparabel bei Gotthold Ephraim Lessing vor Augen zu führen. *Nathan der Weise* ist ein Drama, welches im Jahre 1779, in der Zeit der Aufklärungsphase, verfasst wurde. Das Drama spielt zur Zeit des Dritten Kreuzzugs. „Diese von der christlichen Kirche initiierten [Kreuzzüge], [...] zielten darauf ab, die heiligen Stätten der Christen dem islamischen Herrschaftsbereich zu entziehen und den christlichen Glauben zu verbreiten“ (Rinnert 2010:13). Die Hauptfigur ist der jüdische Kaufmann, Nathan, der mit seiner aufklärerischen Weltanschauung alle drei Religionen gleichzustellen versucht. Unter anderem auch deswegen, da seine Adoptivtochter Recha aus einem christlichem Kulturkreis stammt. Wie Kurt (2010) hierzu andeutet, ist es Lessings und gleichzeitig auch das Ziel der Aufklärungsphase, Toleranz gegenüber anderen Religionen, Humanität, Lebensfreude und Aktivierung des eigenen Verstandes zu beschreiben.

Recha im Spannungsfeld der drei Religionen

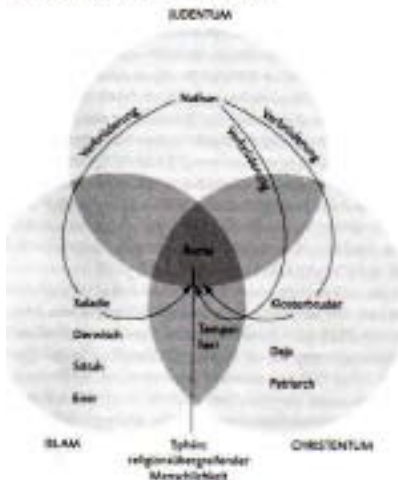

Abbildung 1, nach Rinnert 2010.

Recha, die adoptierte Tochter Nathans steht, wie oben schon angedeutet, im Mittelpunkt des Dramas. Sie vereint alle drei Religionen in sich, da sie christlicher Herkunft ist, von einem Juden (Nathan) erzogen wurde und unter der Herrschaft des muslimischen Saladins aufwächst, ja sogar, den muslimischen Tempelherren liebt.

Abbildung 1 (Rinnert 2010) zeigt den Charakter Rechas im Spannungsfeld der drei monotheistischen Religionen. Es wird durch die Abbildung klar ersichtlich in welcher prekären Lage sich Recha befindet und dass es einer Weisheit bedingt, diese ohne Konflikte aufzulösen. Bei Livaneli entspricht der Charakter der Recha, der der Maya, die nicht nur zwischen unterschiedlichen Religionen, sondern auch zwischen unterschiedlichen Kulturen steht. Am Ende des Dramas löst Nathan die Beziehungsstrukturen der Protagonisten auf und es endet „Unter stummer Wiederhol-

ung allseitiger Umarmungen“ (Lessing 2013:159). Der Höhepunkt des Dramas ist die Ringparabel, in der der Sultan Nathan zu sich ruft und ihm vorweg die entscheidende Frage stellt: „Von diesen drei Religionen [Christentum, Judentum, Islam] kann doch nur eine die Wahre sein. Laß mich die Gründe hören, denen Ich selber nachzugrübeln, nicht die Zeit gehabt“ (Lessing 2013:80ff). Nathan ist sich bewusst, dass eine falsche Antwort ihn seinen Kopf kosten könnte, deshalb antwortet er durch die sogenannte Ringparabel.

1.1) Die Ringparabel

Die Ringparabel, die auch als Ringgleichnis bezeichnet wird, ist ein Beispiel für Vorstellung eines harmonische Miteinanderlebens von Christen, Muslimen und Juden. Bei Lessing handelt sie von einem Mann, der vor vielen Jahren im Osten gelebt hat und einen Ring von unschätzbarem Wert besaß. Der Mann liebte den Ring so sehr, dass er ihn nie vom Finger nahm. Der Ring besitzt zusätzlich die geheime Kraft, den Träger vor Gott und den Menschen angenehm zu machen. Als der Mann stirbt, weiss er nicht welchem von seinen Söhnen er den Ring hinterlassen soll und er beschliesst diesen zu vervielfältigen, was nach der Feststellung der Söhne zum Streit über den richtigen Ring führt (vgl. Lessing 2013:82ff).

Kurt (2010) erklärt hierzu: „*Üç yüzük' öyküsünde ortaya konulmaya çalışılan dil, din, renk ve ırk ayrımı olmaksızın tüm insanların kardeş olduğu düşüncesi, Lessing'in içinde yaşadığı Hristiyan toplumunun oldukça yabancı olduğu bir durumdu. Bu yüzden insanlar onu farklı ve orijinal bul-muşlardı. Hâlbuki İslam'ın çağlar öncesinde dünyaya sunduğu me-saj, bunun çok çok ötesindeydi*“ (Kurt 2010:132).

Lessing hat sich von Boccaccio zu seiner Ringparabel inspirieren lassen, wobei das Ringgleichnis sich sogar bis in das 13 Jahrhundert zurückverfolgen lässt. Es kann nun angenommen werden, das Livaneli

¹ Kurt erklärt, dass mit der Ringparabel Lessings alle Menschen als gleich definiert-, dass alle Menschen Brüder sind und das man die Menschen nicht nach Hautfarbe, Religion, Herkunft und Sprache beurteilen sollte. In der Zeit, in der Lessing lebte, waren diese Ideale jedoch noch sehr fremd, weshalb Lessing wegen seiner Gedanken als speziell angesehen wurde. Er weist daraufhin, dass diese Ideale im Islam schon zuvor erwähnt wurden (freie Übersetzung, Çetinel 2015).

einen ähnlichen Weg zur Versöhnung der ethnischen Minderheiten mit dem türkischen Staat, in seiner Roman *Serenade für Nadja*, anstrebt. Hierzu soll zuerst der Roman selbst und auch seine Charaktere kurz beschrieben werden.

2) Livanelis *Serenade für Nadja*

Livanelis 2011 erschienenes Werk *Serenade für Nadja* ist ein Roman voller geschichtlicher Beziehungen, Verleugnungen und auch der Kampf einer alleinerziehenden Mutter. Schrittweise lüftet die Protagonisten Maya ihre Familiengeheimnisse und entdeckt währenddessen die außergewöhnliche Geschichte des Professors Maximilian Wagners, die ihre Welt von Grund auf ändern wird. Zunächst ist Wagner für Maya nur ein gutgekleideter, charmanter, 87-jähriger amerikanischer Jurist mit deutschen Wurzeln, der sich für einen Vortrag in Istanbul befindet. Maya stellt aber im eigenen Interesse Nachforschungen an und entdeckt interessante, historische Beziehungen in Bezug auf die Vergangenheit des Professors und ihre eigene, die mit der des Professors korreliert. Im späteren Verlauf des Roman wird deutlich, dass der Professor genau an jenem Tag in Istanbul war, als 1942 ein Schiff, die *Struma*, mit ca. 700 jüdischen Flüchtlingen aus Rumänien, nah an der Küste von Şile versenkt wurde. Livaneli verbindet das Schicksal der *Struma* mit der Biographie des Professors, der seine jüdische Frau auf dem Schiff verloren hatte.

Ähnlich, wie der aus dem christlichen Elternhaus stammende Professor, der eine Frau aus einer fremden Kultur geheiratet hat, hat Maya unterschiedliche - familiäre Wurzeln. Beide ihrer Großmütter mussten die Namen ändern, da die eine, mütterlicherseits, Krimtürkin und die andere, väterlicherseits, Armenierin ist. Mütterlicherseits gab die Grossmutter sich den Namen *Ayşe* obwohl sie eigentlich als *Maya* geboren wurde und ihre ethnische Herkunft den Krimtürken zuzuschreiben ist. Dies wird deutlich als *Necdet* auf Mayas Frage antwortet: „War die Mutter unserer Mama etwa auch Armenierin [...]? Nein, Krimtatarin, ihr Mann stammte aus *Antakya*“ (Livaneli 2011:101). Die Großmutter väterlicherseits, *Semahat*, alias *Mari*, stammt ursprünglich aus Armenien. „Sie stammte aus *Eğin* im Osten der Türkei [...] Sie waren Armenier und alle Armenier wurden damals deportiert“ (Livaneli 2011:63). Beide Frauen verbindet vieles, denn beide mussten durch die Kriegsumstände unter neuen Identitäten als

Türkinnen weiterleben und ihre Vergangenheit hinter sich lassen.

Der ehemalige Lebensgefährte von Maya, der Ahmet heißt und der gemeinsame Sohn Kerem, 14 Jahre alt, spielen nur eine Nebenrolle im Roman. Sie zeigen im Gegensatz zu Mayas Bruder, Necdet, keine großes, politisches oder historisches Interesse. Necdets türkisch-nationalistischer Charakter kann durch folgende Zitate aus dem Roman hervorgehoben werden.

„Mich kümmert nicht, was vor meiner Geburt passiert ist, und schon gar nicht, was vor der Republik geschehen ist. Ich bin Türke, und meine Aufgabe ist es, mein Vaterland zu verteidigen“ (Livaneli 2011:99). „In der Türkei hat jede Familie solche Geheimnisse. [...] Türken, das ist zum einen die türkische Rasse, und zum anderen ist es der Zusammenschluss von Menschen, die vor Massakern nach Anatolien geflüchtet sind. Ein neues Leben, ein neues Land, ein neues Volk. [...] Ich masse mir nicht an den Staat zu verurteilen. [...] Wo gehobelt wird fallen auch Späne. [...] Empathie, das ist auch wieder so ein Modewort. Anstatt für alles und jeden Empathie zu fühlen, solltest du ein bisschen Sympathie für dein eigenes Volk haben. [...] Wir haben eine neue Nation gegründet, unter Gott weiss was für Schwierigkeiten. Und die lassen wir uns von diesen Intellektuellen nicht kaputt machen“ (Livaneli 2011:104,105).

Prof. Maximilian Wagner, der Maya den Denkanstoß zu ihrer Vergangenheit gibt, entspricht bei Lessing der Figur des Nathans. Wagner definiert die humanistischen und ethnischen Probleme der Welt an den Beispielen E. Saïds und S. Huntington, obwohl er die Auffassungen nicht komplett teilt. Im Gegensatz zu Kampf der Kulturen oder Religionskriegen sieht er das Problem der weltlichen Mißstände als einen Kampf der Ignoranz und Vorurteile an.

„[Weil] die [...] als Okzident und Orient bezeichneten Zivilisationsformen [sich] einander schlicht und einfach nicht kennen. Zu einer Zeit, in der die globale Kommunikation solche Fortschritte gemacht hat, leben wir in dieser Hinsicht noch immer in einer *dschahiliyya*. [...] Der Osten kennt den Westen ein wenig besser als der Westen den Osten“ (Livaneli 2001:37f). Am Ende seiner Rede an der Universität spricht der Professor dann von einem Kampf der Vorurteile. Diese Vorurteile sieht man auch im Lessings Drama *Nathan der Weise*.

Abbildung 2 (nach Çetinel 2015) zeigt die unterschiedlichen Charaktere des Romans *Serenade für Nadja* in ihrer Beziehung zwischen Laizismus, nationalem Dogmatismus, Konservatismus und

Toleranz. Nachdem Zerfall des Osmanischen Reiches war es schwer für Menschen mit unterschiedlicher Herkunft in der Türkei zu leben, da sie zwischen den verschiedenen, ideologischen Strömungen gefangen waren. Charakterzüge, wie Humanität, Toleranz gegenüber anderen und Laizismus, die Maya, Professor Wagner oder Tarik aufweisen waren eher zu jener Zeit Modebegriffe mit oft leerem Inhalt. Charaktere, wie der Chauffeur Süleyman, besitzen eine konservative Weltanschauung oder eine dogmatische Einstellung wie Mayas Bruder Necdet. Die Protagonistin Maya wird unbewusst durch ihr soziales Umfeld beeinflusst, so dass sie als alleinerziehende Mutter von Kerem, der im Netz der digitalen Welt gefangen ist und jegliches Interesse an seiner Umwelt verloren hat, den Drang verspürt sich unter Beweis stellen zu müssen. Außerdem kann man erkennen, dass alle Charaktere in einer kritischen Gedanken-Distanz zueinander stehen.

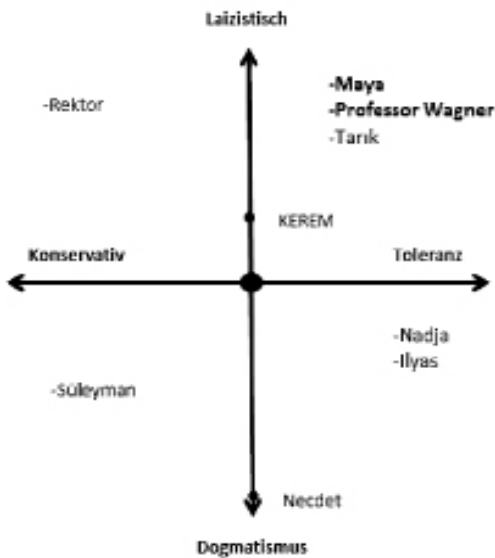

Abbildung 2, nach Çetinel 2015

Maya ist des Weiteren in ihrem Arbeitsumfeld mit „kleinkarierten“ Arbeitskräften umgeben unter denen Süleyman besonders hervorsticht. Als Maya den unterkühlten Professor physisch erwärmen möchte, ruft Süleyman „Pfui Teufel! [...] Schweinerei ! [...] [und Maya kommt zum Schluss:] Ich konnte mir lebhaft vorstellen was Süleyman in der Uni

erzählen würde“ (Livaneli 2001:83).

Abbildung 3 (nach Çetinel 2015) zeigt die Spannungsektoren in denen sich Maya befindet. Ganz wie Recha ist Maya in den unterschiedlichen Strömungen von Geschichte, Religion und Kultur gefangen. Professor Maximilian Wagner ist zwar nicht derjenige der aktiv die Verbindungen aufzulösen versucht, aber er gibt Maya unbewusst Denkanstöße, die dazu führen, das Maya ihr eigenens (Familien)Leben überdenkt.

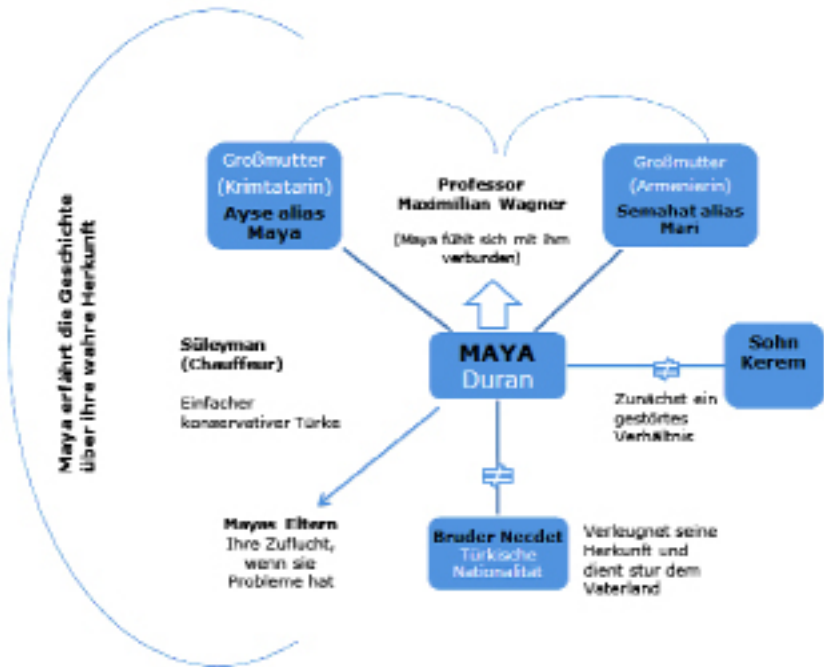

Abbildung 3, nach Çetinel 2015

Um die unterschiedlichen kulturellen Einflüsse, die auf Maya wirken in einem historischen Kontext betrachten zu können, sollen in den folgenden Kapiteln Armenier, Krimtataren, Osmanen und Türken in Bezug auf die Romanthematik kurz beschrieben werden.

2.1) Armenier

Die Kontroverse des Armenienproblems in der Türkei wurde schon viel diskutiert und findet durch den 100-jährigen Gedenktag zur Deportation, am 25. April 2015, einen aktuellen Diskussionsanreiz. Das

Problem ist ein intensives, das mit Bedacht angegangen werden muss. Livaneli zeigt dies deutlich durch den Charakter von Mayas Bruder, der eine sehr streng abgeneigte Haltung zur eigenen ethnischen Herkunft an den Tag legt. Diese Diskrepanz zwischen Türken und Armeniern kann in unterschiedlicher, wissenschaftlicher Literatur belegt werden, die je nach politischer Perspektive das Thema um den Konflikt 1915 anders interpretieren.

Cwiertnia und Weiss (2015) benennen in ihren Artikeln in der Zeit den Konflikt sogar als Völkermord. Cwiertnia hebt unter anderem hervor, dass die osmanischen Türken 1915 die Armenier über ihre Herkunft zum Schweigen gebracht hätten und ihre Siedlungen mit türkischen Namen überschrieben hätten. Familiennamen wurden vertürkt und über 300.000 Armenier wären damals umgekommen. Dies wird in Livanelis Roman durch die Namensveränderung bei Mayas Grossmutter deutlich. Weiterhin hebt Cwiertnia durch die Beispiele Orhan Pamuk und Hrant Dink hervor, dass das Wort Genozid als Beleidigung der Türkentums angesehen wird und unter Strafe steht. Lale Konuk, türkische Kulturvermittlerin in Köln, die auch einen armenischen Stammbaum hat und im Artikel erwähnt wird, erfährt nach einem Interview mit Hrant Dink, das sie ebenfalls, wie die Protagonistin Maya, eine armenische Grossmutter hat. Weiss (2015) spricht von 800.000 bis 1,5 Millionen Opfern des Konflikts. Als Hauptverantwortlicher in seinem Artikel wird Talat Pascha genannt der zum Tode verurteilt wurde und 1919 nach Berlin floh, jedoch später von einem Armenier namens Soghomon Tehlirian ermordet wurde. Weiss geht der Frage nach, wie es zu den Morden kommen konnte? Die türkischen Offiziellen geben die Schuld den armenischen Unruhestiftern, die mit dem russischen Zarenreich kooperiert hätten. Dies definiert Weiss als nicht primär, denn nach seinen Angaben ging es den Türken darum ihr Land religiös zu homogenisieren. Demnach war der Genozid ein Resultat des modernen, türkischen Nationalismus.

Halacoğlu (2007) beschreibt dem entgegengesetzt, dass die osmanische Regierung zur Zeit des Konflikts nicht die Intention hatte die Armenier umzubringen oder zu massakieren, sondern eine Vorsichtsmaßnahme getroffen hatte, sich selbst im Angesicht eines drohenden Krieges zu schützen. Weiterhin erklärt Halacoğlu, dass die Armenier mit Russischen, Britischen und Französischen Streitkräften,

die nach Anatolien eingedrungen sind und die muslimische Bevölkerung einer schrecklichen Folter ausgesetzt hatten, kooperierten. Zusätzlich erklärt er, dass die westlichen Medien die Fakten manipuliert hätten, da sie von den Armeniern beeinflusst waren (sind). Am Ende seiner Zusammenfassung resümiert Halacoğlu, dass die Türkei bereit ist bei einer offenen Analyse dieses Themas, zusammen mit internationalen Wissenschaftlern zu bearbeiten (Halacoğlu 2007:103 ff). Auch Taner Timur (2007) teilt die Ansicht in Anlehnung an Bernard Lewis (1982), und gibt an, dass die Relokalisierungen zum einen nicht das ganze Land umfassen haben, insbesondere nicht Istanbul und Izmir und erwähnt zugleich dass die Aktionen seitens der Türkei nicht unbegründet war, denn viele Armenier sahen Russland als Retter, so dass dies eine Relokalisierungsatmosphäre auslöste. Lewis gibt unter anderem an, dass Relokalisierungen im Osmanischen Reich schon seit Jahrhunderten durchgeführt wurden, wie zum Beispiel bei den Muslimen in Van, die aufgrund des fortschreitenden Eindringens der russischen Truppen relokalisiert wurden. Dabei überlebten nur wenige. Bardakcı (2009), Şimir (2013), Öke (1986), Kocabaş (1987) resümieren mehr oder weniger in einem gleichen Wortlaut. Während aus türkischer Perspektive der Terminus Genozid abgelehnt wird und die Relokalisierung als erforderliche Massnahme aus einer bedrohenden Lage notwendig erscheint, steht diese Annahme den westlichen, meist christlichen und natürlich armenischen Theorien und Annahmen gegenüber. In Bezug auf Livanelis Werk muss demnach der Standpunkt vertreten werden, dass es bisher zur Armeniethematik keinen einheitlichen Konsens gibt. Für die weitere Analyse wird der Terminus Konflikt benutzt.

Im Roman erhalten wir in Bezug auf das Leid der Armenier, von Maya Duran als sie eines Nachts von ihrer Großmutter träumt und sie sich an die Worte ihrer Großmutter erinnert, folgendes mitgeteilt „Als sie sechs Jahre alt war, kamen Soldaten und holten ihre Eltern, ihren Großvater und ihre Tanten und Onkel ab. Sie waren Armenier, und alle Armenier wurden damals deportiert.[...] Man erzählte sich nämlich, während der Deportation käme es zu Überfällen von Banden, Frauen würden die Brüste abgeschnitten, Mädchen würden vergewaltigt, und man habe auch Hände abgehackt, um an goldene Armbänder zu gelangen.[...] Die Familien hatten die Sorge um die armenischen Kinder ohne Zögern auf

sich genommen, obwohl es verboten war. Vom Fenster aus mussten die armenischen Kinder mit ansehen, wie ihre Eltern und all ihre Verwandten verschleppt wurden. (Livaneli, 2010, S.63 ff.) Über die Deportation erfahren wir aus Berichten der Großmutter von Maya folgendes: „Sie haben mir berichtet, dass der Konvoi, in dem sich meine Eltern befanden, gleich am Ortsausgang an einer Brücke massakriert wurde und man die Leichen in den Fluss warf. [...] Den aus Hunderten von Menschen bestehenden Konvois wurden jeweils nur wenige Bewacher mitgegeben, die gegen Räuberbanden nichts ausrichten konnten. Solchen Bestien sind meine Eltern zum Opfer gefallen.“(Livaneli, 2010, S.64 ff.) Außerdem sind für die Großmutter die eigentlichen Schuldigen die Leute in der Regierung, die die Deportation beschlossen haben, also Enver Pasa und seine Helfer.

2.2) Krimtataren

Nurur Uğurlu (2013) beschreibt dieses Thema in seinem Buch: *Karadeniz'in Sürgün Türkleri*. Die Krimtataren lebten bis 1774 unter der Regierung der Osmanen und ab 1783 unter russischem Einfluß. Nach großen, nicht eingehaltenen, Versprechungen seitens Russlands erfolgte daraufhin eine Druckpolitik und zeitgleich eine Bewegung der Russifizierung. Das Eintreffen von Slawen in diesem Gebiet verursacht eine Umsiedlung der Tataren in den Osmanischen Staatsraum. Ende des 19. Jahrhunderts erfolgt dann eine Nationalbewegung der Krimtataren, dessen Pionier İsmail Gaspirali (Gasprinski) ist. Nach dem Versuch der Krimtataren einen unabhängigen Staat 1917 zu gründen wird letztendlich die Krim, im Jahre 1918, zunächst von den Osmanen und anschliessend durch Deutschland als ein unabhängiger Staat anerkannt. 1918 erfolgt eine Invasion durch das deutsche Militär und anschliessend durch die Sowjets. Die Macht auf der Krim übernahm ab diesem Zeitpunkt die Rote Armee. Während des Zweiten Weltkriegs wird die Krim von deutschen Truppen besetzt und dadurch kämpften die Krimtataren auf der Seite Russlands gegen deutsche Soldaten. Obwohl viele Krimtataren in dieser Zeit in der Roten Armee ihren Wehrdienst leisteten, wurden die Krimtataren, oder auch Krimtürken, aufgrund eines Gerüchts deportiert. Ohne eine Vorwarnung wurden sie in Viehwägen nach Mittelasien, Sibirien, in den Kaukasus und das Uralgebirge deportiert.

Die schlechten Bedingungen kosteten besonders vielen Frauen, Kindern und Altersschwachen das Leben. Ohne die genaue Zahl zu wissen, starben 1944 während einer weiteren Deportationswelle die Hälfte der ca. 194.000 Krimtürken (Uğurlu 2013).

Nach Abdülcemil Kırımoglu (2004) ist die nationale Unabhängigkeitsbewegung in den April 1783 zurückzuführen, in die Zeit in der das Krimreich zerfiel und vom russischen Imperium eingenommen wurde. Nach einer gescheiterten Nationalbewegung erfolgt knapp 100 Jahre später eine Nationalbewegung dessen Führer, der in Krim und Russland als Autor und Verleger berühmte İsmail Bey Gaspıralı ist. Gaspıralı's Absicht war nicht die Unabhängigkeit der Krim, sondern die Verbesserung der Lebensumstände der im Zarenreich lebenden Krimtataren und muslimischen Völker. Gaspıralı sprach sich für die Repräsentation der muslimischen Völker in allen Lebensbereichen und für eine demokratische Selbstbestimmung aller Völker aus und am 23. Dezember 1917 wurde dann die Demokratische Republik Krim ausgerufen, die sich aber nur kurze Zeit hielt, bevor sie sich unter der Sowjetischen Herrschaft einordnen musste. In den 30'er Jahren des 20. Jahrhunderts begannen dann Säuberungsaktionen gegen das Volk der Krimtataren. Es gibt verschiedene Informationen über das Verhalten der Krimtataren während der Invasion durch deutsche Truppen. Die Krim wurde nochmals von den Sowjets besetzt. Innerhalb eines Monats am 18. Mai 1944 wurden die Krimtataren deportiert und massakriert (im Sinne eines Genozids). Kırımoglu (2004) meint «[...] Bu hadise diğer özelliklerinin yanısıra, Sovyet idaresinin o ana kadar yaptığı en büyük hıyanetti. Zira, daha savaşın başlamasından öncesinden itibaren askere çağrılmış olan Kırım Tatar halkının erkeklerinin büyük kısmı o sürgün anında da kanlarını Sovyet hakimiyeti uğruna dökmeye devam etmekteydi“ (Kırımoglu 2004:11)¹.

Seewald (2014) beschreibt, dass in jedem der zahlreichen Kriege gegen die Osmanen die Krimtataren unter Generalverdacht gerieten, Parteigänger des Feindes zu sein. Während des Krimkriegs 1853 bis 1856,

¹ Dieses Ereignis war abgesehen von anderen Eigenschaften, bis zu diesem Zeitpunkt der größte Verrat der sowjetischen Leitung, weil die vor dem Ausbruch des Krieges zum Wehrdienst gerufenen Männer, während der Deportation für die Sowjets Blut vergaßen (freie Übersetzung nach Hizal 2015).

in dem englische und französische (und später auch piemontesische) Truppen an der Seite osmanischer Verbände gegen die russische Armee auf der Krim vorgingen, unterstützten sie die späteren Sieger. Nach der russischen Niederlage zogen 100.000 Krimtataren mit den Osmanen ab. Um so intensiver gerieten die folgenden Russifizierungsmaßnahmen. Schon damals wurden die Krimtataren eine Minderheit in ihrem Land. Die Gräueltaten des ausklingenden Ersten Weltkriegs, von Revolution und Bürgerkrieg verschoben die Gewichte weiter, denn die historische Frontstellung blieb bestehen. Die Krimtataren sympathisierten mit jenen, die sich als Feinde der Zentralen in St. Petersburg oder Moskau präsentierten: deutsche und österreichische Truppen des Ersten Weltkriegs, weiße Generäle, britische Expeditionsverbände und schließlich die Wehrmacht (Seewald 2013). Im Jahre 1942 wurde auf der Krim durch das NS-Regime ein Besatzungsregime errichtet. Die Muslime galten nicht als 'Untermensch' sondern als potentiell loyal, denn die deutschen Besatzer hatten im ersten Kriegsjahr schwere Verluste.

In Livaneli's Werk kann man bezüglich der Krimtatarenyhematik, in Bezug auf Mayas Familienleben, geschichtliche Verbindungen aufzeigen. So erzählt Necdet „Die Männer des unter Stalin unterdrückten Turkvolks der Krimtataren wurden daraufhin in die Rote Armee eingezogen. [...] Obwohl die türkische Regierung sich am Krieg nicht beteiligte, unterstützte sie heimlich die Deutschen, denen sie kriegswichtiges Chrom lieferte. Die Krimtataren die sich auf türkischen Rat hin der Wehrmacht anschlossen, wurden *Blaues Regiment* genannt.[...] Etwa dreitausend Menschen beschloßen, sich lieber in die eiskalte Drau zu stürzen, als den Sowjets in die Hände zu fallen. [...] Schliesslich kam der Zug an der türkisch- sowjetischen Grenze an, beim Stausee von Kızıllakçak. Dort sollten die türkischen Soldaten aussteigen. Auf der anderen Seite der Grenze warteten schon die sowjetischen Soldaten mit ihren Gewehren. (Livaneli, 2010:102ff.) Des Weiteren sieht Necdet die Krimtataren nicht als Freunde an, da sowohl die Armenier als auch die Krimtataren in Kriegszeiten mit den Besatzern gemeinsame Sachen gemacht haben.

2.3) Osmanen und Türken

Die Bewegung der Jungtürken, die zur Zeit des Armenien- und Krim-

tatarenkonflikts in Anatolien ideologisch herrscht, ist eine der wichtigsten Bewegung in der letzten Periode des Osmanischen Reiches. Diese Bewegung erschütterte das Osmanische Reich von Grund auf, denn der Nationalismus unter den einzelnen ethnischen Gruppen des Reiches setzte dem Vielvölkerstaat zusehends zu (Günay 2012:89). Zwischen der Gründung, dem Anfang und dem Ende dieser Bewegung gibt es in seinem Resultat große Differenzen, welche zur Katastrophe und für die Zukunft für ein Chaos sorgten. Diese Bewegung prägte besonders die Jahre von 1890-1918 und förderte auch das Ende des Osmanischen Reiches. Die Haupterklärung für den Zerfall und die Gründung liegen in dieser Periode. Die Jungtürken bestehen aus einer elitären, akademischen Schicht, die auch aufklärerisches Gedankengut als Basis ansieht und oft im Ausland studiert hatte. „Ausgestattet mit den Werkzeugen, die sie durch ihre Ausbildung erworben hatten, sahen sie sich befähigt, eine Führungsrolle in einer weitgehend ungebildeten Gesellschaft einzunehmen. [...] Ihre Loyalität galt nicht dem Sultan sondern dem osmanischen Staat. Sie waren Patrioten des osmanischen Staates [...] und glaubten an eine Modernisierung der Gesellschaft von oben herab. [...] vielmehr war auch für viele Jungtürken der Staat selbst das Ziel der Modernisierung~ (Günay 2012:92). Der spätere Gründer der Türkischen Republik, Atatürk, entstammt ideologisch aus dieser Ideologie.

Akpınarlı und Scherzber (2013) ergänzen, dass sich die Jungtürken zwar aus der Bewegung der Osmanen herauskristallisieren, jedoch nicht wie diese eine islamische Identität im Mittelpunkt hatten, sondern eher eine türkisch nationale Identität verfolgten. Im Mittelpunkt dieser Ideologie stand eine 'Retürkisierung der einst kurdischen Türken' und die Einrichtung von Schulen, deren Ziel es, die andere Identitäten abzuschaffen. Betroffen waren vor allem zwei Zielgruppen: Nicht-Muslime und Muslime nicht türkischer Herkunft.

Necdet, Mayas Bruder, ist einer der Militärs, die immer noch solch eine Vision teilen. Dies wird an seiner Erklärungsrede am Ende des Romans deutlich, in der er die Konflikte der Türken mit anderen ethnischen Gruppen definiert. „Der türkische Staat hat diese Menschen in den Tod geschickt, hat ihre Hilfeschreie ignoriert und mit angesehen, wie sie sich umbrachten oder erschossen wurden. Wie konnte der Staat das diesen Menschen antun, die von seinem eigenen Blut waren? [...]

Die Umstände damals ... fing er an“ (Livaneli 2011:305).

Die Ideologie der Jungtürken, der Konflikt mit den Armeniern und die Deportation der Krimtürken fallen in eine gleiche Zeit, in die des angehenden 20. Jahrhunderts und wirken bis heute nach. Livaneli führt durch die Erzählung Necdet's dem Leser die Probleme jener Zeit durch aktuelle Verhaltensweisen der Romancharaktere vor Augen.

3) Resultat

Die Ausführungen der Arbeit belegen, dass das von Kaminski angeführte Zitat doch seine Richtigkeit hat, denn Livaneli hat mit seinem Roman definitiv einen aufklärerischen Beitrag geschaffen. Während Kaminski von einer Ringparabel spricht, scheint es nach durch die Analyse dieser Arbeit sogar möglich von zwei Ringparabeln zu sprechen. Die Ringparabel bei Lessing zeigt, dass es im Sinne eines aufklärerischen Humanismus, nicht richtig ist, zu versuchen, eine Religion, Kultur oder Ethnie (in eingegrenzten Sinne sogar Menschen) gegenüber einer anderen zu bevorzugen. Bei Lessing geht es, wie schon angedeutet, um die Frage nach der wahren, gefälligsten monotheistischen Religion, welcher sich die Figur Nathan annimmt. Bei Livaneli stellt der Professor die Frage nach einem Kampf der Kulturen, der Ignoranz und der Vorurteile in den Raum. Zur Zeit des historischen Umbruchs vom Osmanischen Reich zur Türkischen Republik, haben die Osmanen oder Türken im Besonderen mit den Armeniern und den Krimtartaren intensive Auseinandersetzungen durchleben müssen. Livaneli zeigt, dass es nicht rechtens ist, eine Ethnie einer anderen (im Rahmen der Geographie Anatoliens) den Vorzug zu geben. Zu tief sind dafür die Verbindungen unter den Menschen, da ein jeder Türke irgendwie in seinem Familienstammbaum Wurzeln aus anderen (anatolischen) Gebieten aufzeigt. In diesem Fall wird Lessings Ringparabel, die sich mit den monotheistischen Religionen beschäftigt, bei Livaneli auf die Ethnien übertragen.

Der Roman bietet aber noch eine zweite Ringparabel an, in der der Professor im Zentrum steht. Dieses Zentrum ist Istanbul, eine Stadt, in der durch die Konflikte des Zweiten Weltkriegs Juden und Christen mit den Muslimen friedlich zusammenleben. Es wird beschrieben, dass sich

die unterschiedlichen religiösen Fundamente einander bedingen und helfen. Der Roman bietet, in Bezug auf Kaminskis Hypothese, nicht nur eine Ringparabel als Lösung an, sondern zwei.

Die Ringparabel kann als ein literarischer Schlüssel zum aufklärerischen Denken verstanden werden. Damit stellt sich automatisch die Frage, ob die Türkei bisher noch keine Aufklärung durchlaufen hätte? Dies ist wohl so nicht richtig und muss in einem anderen Kontext gesehen werden, als in dem des Deutschlands des ausgehenden 18. Jahrhunderts. Was der Autor in seinem Roman aber trotzdem seinem Leserkreis mit auf den Weg geben will, ist, das ein aufklärerischer Prozess eigentlich nicht abgeschlossen ist und das die ethnische Vielfalt, die sich in der Türkei offenbart, kein Hindernis, sondern ein Schatz ist. Livaneli unterstreicht, auch durch die Geschichte des Professors, das Menschlichkeit vor Rassismus steht. Des Weiteren kritisiert er die Verschwiegenheit und Sturheit vieler Türken zur Geschichte, die der Meinung seiner Protagonistin Maya erforscht und aufgerollt werden muss. So gilt es nun zu bestätigen, das Livaneli mit seinem Roman nicht nur einen Text zu Aufklärung erschaffen hat, sondern auch, in einem abgeänderten Sinn zwei Ringparabeln in den Roman einbaut, die zwar nicht genau der von Lessing entsprechen, aber eindeutige Tendenzen aufweisen.

Quellen:

1. Akpınarlı Neyire, Arno Scherzberg (2013): Die Lage der nicht türkischen Völker und Volksgruppen in der Türkei vor dem Hintergrund der EU-Standards zum Minderheitenschutz. Lit Verlag Dr. W. Hopf: Berlin.
2. Bardakçı Murat (2009): Talat Pasa'nın Evrak-ı Metrukesi. Everest Yayınları: Istanbul.
3. Cwiertnia Laura (2015): Sag keinem werd du bist. Geschichte: Völkermord an den Armeniern: Familienschicksale, in die Zeit: 16. April 2015.
4. Gotthold Ephraim Lessing (2013): Nathan der Weise Verlag: Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag. Stuttgart.
5. Günay Cengiz (2012): Geschichte der Türkei. UTB: Böhlau.
6. Halaçoğlu Yusuf (2007): Facts on the Relocation of Armenians.

- Turkish Historical Society: Ankara.
7. Kaminski Astrid: Zülfü Livanelis Roman „Serenade für Nadja“ - Eine türkische Ringparabel. Qantara.de, Internet: de.qantara.de/inhalt/zulfu-livanelis-roman-serenade-fur-nadja-eine-turkische-ringparabel (abgerufen: 08.04.2015).
 8. Kırmioğlu Mustafa Abdülcemil (2004): Krim Tatar Milli Kurtuluş Hareketinin kısa tarihi. Kırım Türkleri kültür ve Yardımlaşma derneği. Ankara.
 9. Kocabaş Süleyman (1987): Ermeni Meselesi Nedir Ne Degildir?. Vatan Yayınları: Kayseri.
 10. Kurt Ali Osman: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 10, Sayı 3, 2010 ss. 111 -133.
 11. Lewis Bernard (1982): Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society. Holmes & Meier, New York.
 12. Livaneli Zülfü (2013): Serenade für Nadja. Klett-Cotta, Stuttgart.
 13. Öke Mim Kemal (1986): Ermeni Meselesi 1914-1923. Fatih Yayınevi: İstanbul.
 14. Rinnert Andrea (2010): Gotthold Ephraim Lessing. Stark Verlag. Halbergmoos.
 15. Seewald Berthold (2014): Russlands lange Abrechnung mit den Krimtataren. Internet: <http://www.welt.de/geschichte/article125377674/Russlands-lange-Abrechnung-mit-den-Krimtataren.html> (letzter Zugriff 21.05.2015).
 16. Timur Taner (2001): Türkler ve Ermeniler. Imge Kitapevi Yayınları: Ankara.
 17. Uğurlu Nurer (2013): Karadeniz’in Sürgün Türkleri, İstanbul: Örgün Yayınevi.
 18. Webb Muhammed A.R. (2015): Ermeni Meselesinden Kim Sorumludur? Derin Tarih: İstanbul.
 19. Weiss Volker (2015): Deportation ins Nichts. Geschichte: Völkermord an den Armeniern: Deutsche Mitwisser, in die Zeit: 16. April 2015.

ფ. ჰერჩი, ი. ჰიზალი, ბ. ჯეთინელი

**ზულფუ ლივანელი: სერენადა ნადიასთვის –
თანამედროვე თურქული ციკლური პარაბოლა**

**რომანის დადებითი შეფასება ლესინგის
განმანათლებლური იდეების შუქზე**

რეზიუმე

ზულფუ ლივანელის რომანის – „სერენადა ნადიასათვის“ – სტრუქტურა მკაფიოდ გვახსენებს მე-18 საუკუნის ევროპული განმანათლებლობის ტენდენციებს. სხვადასხვა წარმომავლობის ხასიათების წარმოჩენით ავტორი საშუალებას გვაძლევს, თხზულება გოტჰოლდ ეფრაიმ ლესინგის განმანათლებლური იდეების კუთხით განვიხილოთ. ეს მიემართება დრამა „ნათან ბრძენს“, რომელშიც ციკლურმა პარაბოლამ (იგავმა) უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია. ამ საქვეყნოდ განთქმულ თხზულებაში ლესინგი მონოთეისტურ რელიგიებს თანაბრად წარმოადგენს, თუმცა რელიგიების წარმომადგენლები ცდილობენ, საპირისპირო დამოკიდებულება დაიცვან.

თავის რომანში ზ. ლივანელი აღწერს ორ ციკლურ პარაბოლას, რათა უჩვენოს მკითხველს, რომ თურქეთში სხვადასხვა ეთნოსის ინდივიდებს თანაბრად უნდა ექცეოდნენ. ამის განსახორციელებლად გარდაუვალია ისტორიული ურთიერთობების გადახედვა.

გ.ე. ლესინგთან ციკლური პარაბოლა ნათან ბრძენის ხასიათით განისაზღვრება, ხოლო ზ. ლივანელის რომანში კი პროფესორ მაქსიმილიან ვაგნერის ხასიათით, რომელიც „აკვიატებებსა და უმეცრებასთან ბრძოლის“ ინიციატორია და, ამავე დროს, რომანში თანამედროვე ციკლური პარაბოლა შემოჰყავს.

ფაქტობრივად ეს წერილი ა. კამინსკის ჰიპოთეზის გადამოწმებაა: არის თუ არა სინამდვილეში ზ. ლივანელი თავისი ნაწარმოებით თანამედროვე თურქული ციკლური პარაბოლის შემქმნელი.